VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

42. KÖTET
1844—1848

BUDAPEST 1981

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

42. KÖTET
1844—1848

BUDAPEST 1981

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

ISBN 963 09 0355 5 (sorozat)
ISBN 963 09 1762 9
(3234)

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a negyvenkettedik kötethez

Marx és Engels Műveinek negyvenkettedik kötete azokat az 1844 januárja és 1848 februárja között keletkezett írásaikat tartalmazza, amelyek nem kerültek be a sorozat eddigi köteteibe. A negyvenkettedik kötet, amely ily módon az 1–4. köteteket egészíti ki, három fő részre tagozódik: az első kettőben közöljük azokat a Marx-, illetve Engels-írásokat, amelyek a kettejük együttműködését megelőző időben jöttek létre, a harmadik részben pedig azokat, amelyek 1844 augusztusi párizsi találkozásukat követően keletkeztek.

Az első részt — egy publicisztikai írás kivételével — a fiatal Marx gazdasági munkái töltik ki: Engels „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" c. tanulmányának rövid konspektusa, James Mill „A politikai gazdaságtan elemei" c. könyvének konspektusa és a „Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből" címmel ismertté vált munka.

A „Gazdasági-filozófiai kéziratok" abban az időszakban keletkeztek, amikor Marx már áttért az idealizmusról a dialektikus materializmusra, a forradalmi demokratizmusról a kommunizmusra. 1844-ben Párizsban már kapcsolatban volt az Igazak Szövetségének és a francia titkos munkástársaságoknak a vezetőivel, sőt magukkal a kommunista munkásokkal is. Ekkor ugyan még nem volt tagja és szervezője a mozgalomnak, de egész elméleti tevékenységét már annak szolgálatába állította.

Marx először 1842–1843-ban foglalkozott gazdasági kérdésekkel: mint a „Rheinische Zeitung" szerkesztője több cikket írt a néptömegek anyagi helyzetéről (lásd 1. és 40. kötet); a németországi viszonyok és az előrehaladottabb francia és angol állapotok vizsgálata, majd a sziléziai takácsfelkelés arra késztetik, hogy elmélyítse társadalmi és gazdasági ismereteit. Tanulmányozza a forradalmak történetét, könyvet tervez a konvent történetéről és 1843-tól kezdve elmélyed a polgári politikai gazdaságtan klasszikusainak műveiben. Jelentős ösztönzést kap attól is, hogy megismerkedik Engelsnek „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" című, a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben közölt tanulmányával, amelyet a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-hoz írt előszavában is megemlít. Mindinkább arra

a meggyőződésre jut, hogy politikai forradalom mellett mélyreható társadalmi forradalomra van szükség, amely a gazdasági alapot is felöleli. A német idealizmus egyre elmélyültebb kritikájából is arra a következtetésre jut, hogy tisztázni kell az eszmék és a társadalmi mozgalmak gazdasági alapjait.

A burzsoá viszonyok és a burzsoá ideológia kritikájában, amelyet Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban kifejtett, központi helyet foglal el az elidegenülés materialista elmélete, amelynek néhány tételét Marx már Mill könyvének („Elements of Political Economy") konspektusában is megfogalmazta.

James Mill, Ricardo egyik vulgarizálója, a pénzforgalom mennyiségi elméletének híve. Könyvében a földjáradékról szólva leegyszerűsíti a különbözeti járadék ricardói elméletét. Marx, aki ekkor már ismerte Smith és Ricardo főbb műveit, a Mill-könyv konspektusában bírálja a „ricardói iskolát" általában és egyebek között megjegyzi, hogy Mill, mint egyáltalában Ricardo iskolája, „az *elvont törvényt* mondja ki, e törvény változása, illetve állandó megszüntetése nélkül – holott a törvény csak ezáltal lesz". (Lásd 19. old.)

Az elidegenülés elméletét Marx a Mill-konspektusban a pénz lényegére és funkcióira alkalmazva vizsgálja. „A pénz lényege – mondja Marx – ... az ..., hogy a *közvetítő tevékenység* vagy mozgás, az *emberi*, társadalmi aktus, mely által az ember termékei kölcsönösen kiegészítik egymást, *elidegenül* és egy emberen kívüli *anyagi dolognak*, a pénznek a tulajdonsága lesz ... maga a dolgoknak a *vonatkozása*, az ezekkel való emberi művelet egy emberen kívüli és emberen felüli lényegnek a művelete lesz ... ahelyett, hogy maga az ember lenne az ember számára a közvetítő – az ember a maga akaratát, a maga tevékenységét, a maga viszonyát másokhoz egy tőle és tőlük független hatalomnak tekinti." (Lásd 20. old.)

Marxnak az őt megelőző polgári gondolkodáshoz való viszonya éppúgy, mint gazdasági és filozófiai kritikájának szerves egysége világosan megmutatkozik a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban és különösen e mű központi kategóriájában, az elidegenülésben. Az elidegenülés fogalma Hegel filozófiájában és Feuerbach valláskritikájában is központi szerepet játszik, de Hegelnél az öntudat elidegenüléséről, Feuerbachnál pedig az elvont ember – történelmen és osztályokon kívül álló ember – elidegenüléséről van szó. Marx tudományosan megfogalmazott történelmi és társadalmi értelmet ad az elidegenülés kategóriájának, megtölti azt gazdasági és történelmi tartalommal, osztálytartalommal, és ezzel döntő lépést tesz a polgári gazdaságtan által adottnak vett alapvető viszonyok magyarázatában.

Ugyanakkor a társadalmi formák történelmi elemzésében itt már azt a módszert alkalmazza, amelyet a „Német ideológiá"-ban, majd a „Tőké"-ben és annak előmunkálataiban, és még később a „Család, a magántulajdon és az állam" megírása előkészületeiben továbbfejlesztett (ez utóbbi témát ugyanis eredetileg Marx akarta feldolgozni).

Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban még közvetlenül támaszkodik a klasszikus polgári gazdaságtan (elsősorban Adam Smith) elemzéseire; kritikáját ezekre építi, szóhasználatában, egyes kérdésfelvetéseiben még a smithi gazdaságtan eredményeinek álláspontján van. De a „Kéziratok"-ban már megindult az a munka, amelynek folyamán Marx szerkezetileg is bírálat alá vette a klasszikus gazdaságtant, feltárta önellentmondásait, választ adott annak nyitva hagyott kérdéseire és létrehozta a tőkés gazdaság összefüggéseire teljes magyarázatot adó tudományos elméletet. Ennek az elméletnek a végső kidolgozása a következő évtizedekben a „Kéziratok"-ban felvázolt irányban haladt, az itt felvetett gondolatok továbbfejlődését nyomon követhetjük az „Anti-Proudhon"-on, a „Bérmunka és tőké"-n, „A politikai gazdaságtan bírálatá"-n át egészen a „Tőké"-ig, amelyben Marx az ebből az időből való jegyzeteit is felhasználta.

Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban sokoldalúan konkretizálja az elidegenülés kategóriáját mint a *munkás* elidegenülését 1. saját munkája termékétől, amely a tőkés társadalomban rajta uralkodóként jelenik meg; 2. saját munkájától, amelyet mások, idegenek érdekében végez; 3. önmagától, saját társadalmi természetétől. A külsővé-idegenné vált munkában, írja Marx, a munkás „magát nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi... Munkája ... nem önkéntes, hanem kényszerű, *kényszermunka*" (lásd 86. old.). Egy tárgyi világ gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet megmunkálása az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása. Ezért éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember nembeli lénynek. A magántulajdon azonban, írja Marx, elidegeníti a munkát az embertől, az elidegenült munka pedig elszakítja tőle termelésének tárgyát, azaz nembeli életét, valóságos nembeli tárgyiságát (v. ö. 89. old.).

A magántulajdon, mondja Marx, nemcsak mindenfajta elidegenülés legfőbb oka, hanem egyben „a terméke, az eredménye, a szükségszerű következménye a *külsővé-idegenné vált munkának*, a munkás külsőleges viszonyának a természethez és önmagához" (91. old.). „A vallási elidegenülés – állapítja meg – ... csak az ember bensejében, a *tudat* területén megy végbe, de a gazdasági elidegenülés a *valóságos élet* elidegenülése – megszün-

tetése ezért mindkét oldalt átfogja" (107. old.). Az elidegenülésben Marx a valóságos anyagi élet összefüggéseit elemzi; az elidegenülés megszüntetéséért vívott harc egyszersmind gyakorlati forradalmi harc az egész társadalom kommunista átalakításáért.

Igen tanulságosak a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-nak az utópikus szocializmussal és kommunizmussal foglalkozó szakaszai. Marx találkozása az utópikus szocializmussal és kommunizmussal még a „Rheinische Zeitung" idejébe nyúlik vissza: az utópikus kommunista elméleteket és a kommunista kolóniák gyakorlati tapasztalatait akkor kritikailag szemlélte, de leszögezte, hogy e kérdések mélyreható és hosszan tartó tanulmányozást igényelnek (v. ö. pl. „A kommunizmus és az augsburgi »Allgemeine Zeitung«" c. cikkét, 1. köt.). A következő években Marx kapcsolatba került a munkásmozgalommal, megismerkedett az utópikus szocialista és kommunista szerzők műveivel, és kialakult az a meggyőződése, hogy a szocialista, illetve kommunista mozgalom a fejlődés szükségszerű útját jelzi. A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban a kommunizmust – annak „első alakjában" – mint szükségszerű történelmi lépést fogja fel, de e kommunizmus nyerseségét, emberi szempontból vett nem-teljességét bírálja. „A magántulajdon első pozitív megszüntetése, a *nyers* kommunizmus – írja – ... csak *megjelenési formája* a magát *pozitív közösségként* tételezni akaró magántulajdon alávalóságának" (106. old.).

Az utópisták nézeteivel Marx szembeállítja a kommunizmusról vallott saját felfogását (a megfogalmazás ekkor még a feuerbachi szóhasználatot tükrözi): „A *kommunizmus* mint a *magántulajdonnak* – mint *emberi önelidegenülésnek* – *pozitív* megszüntetése és ezért mint az *emberi* lényegnek az ember által és az ember számára történő valóságos *elsajátítása*; ezért mint a magáért-való embernek *társadalmi*, azaz emberi emberként teljes, tudatosan és az eddigi fejlődés egész gazdagságán belül létrejött visszatérése. Ez a kommunizmus mint kiteljesedett naturalizmus = humanizmus, mint kiteljesedett humanizmus = naturalizmus, ez az ember és a természet, ember és ember közti ellentmondásos harc *igazi* feloldása, az egzisztencia és lényeg, a tárgyiasulás és önigazolás, a szabadság és szükségszerűség, az egyén és nem közötti harc igazi feloldása. Ez a történelem feloldott rejtélye és magát e megoldásnak tudja." (Lásd 106–107. old.)

Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratokban"-ban a maga szocialista álláspontjáról, a klasszikus politikai gazdaságtan bírálatára támaszkodva vizsgálja a tőkés gazdaság kategóriáit: a munkabért, a tőkeprofitot, a földjáradékot és a pénzt. Vizsgálódásaiban eljut a tőkés társadalom szerkezetének és lényeges összefüggéseinek felismeréséhez, osztályjellegének feltárásához,

a tőkés kizsákmányolás alapvető vonásainak kimondásához. Megmutatja az osztálytársadalom ellentmondásos jellegét, bebizonyítja, hogy az osztályellentétek a tőkés társadalomban gyökerező szükségszerű ellentmondások, és hogy a tőkés társadalomban végül már csak két alapvető osztály van: a munkások és a tőkések osztálya. Megmutatja, hogy a tőkés termelés menete maga vezet a forradalomhoz és tűzi napirendre a munkás emancipációját, amely egyszersmind az ember emancipációja.

Marx a „Kéziratok"-hoz írt előszavában megírja, hogy művének záró fejezetét számvetésnek szánja a hegeli dialektikával és a német filozófiával általában. A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban egyfelől a polgári politikai gazdaságtant a materialista módon megalapozott dialektika alapján bírálja, másfelől Hegelről adott bírálatát a polgári társadalom elemzéséből nyert eredményekre alapozza.

Hegelt Marx a feuerbachi vívmányok talajáról kritizálja, de egyben túl is megy Feuerbachon. Jelentős mértékben átveszi Feuerbach szóhasználatát (az ember mint „nembeli lény"; „naturalizmus" stb.), de új tartalommal alkalmazza; eleve elhárítja Feuerbach elvont, társadalmiatlan emberfogalmát, ugyanakkor az idealista dialektika kritikája nála nem jár együtt a történetiség feláldozásával. Marx nemcsak a hegeli idealizmust, hanem magát a hegeli módszert veti alá bírálatnak. A „Kéziratok"-nak abban a fejezetében, amely nyilvánvalóan a marxi előszóban említett zárófejezet vázlata, Hegel „Phänomenologie"-ját elemzi avégett, hogy kritikailag kidolgozza a materialista dialektikát.

Marx Hegel javára írja a történelmi szemléleti módot, azt, hogy Hegel a fejlődési folyamatokat mint az ellentmondásokon nyugvó folyamatokat belsőleg törvényszerű voltukban ragadja meg és világosan megfogalmazza a munka szerepét az ember megteremtőjeként és alakítójaként. Ugyanakkor bírálja Hegelt azért, hogy az a munka, amelyet egyedül ismer és elismer, „az elvont szellemi munka". Hegel „a munkának csak pozitív oldalát látja, a negatívat nem" (141. old.). Marx a hegeli dialektika egész gazdagságát megőrizve még el is mélyíti azt, és középpontba állítja az ember – a társadalmilag-történelmileg konkrét ember – aktív szerepét a természetben és a társadalomban.

A kötet harmadik részében adjuk közre Marx kéziratban maradt bírálatát Friedrich List német vulgáris közgazdász „Das nationale System der politischen Ökonomie" c. könyvéről. List műve 1841-ben jelent meg és igen népszerű volt akkoriban Németországban, mert elméleti formában kifejezte a fiatal német ipari burzsoázia protekcionista törekvéseit. A német gyárosok a védővámok segítségével akartak mentesülni a fejlettebb tőkés

országok, elsősorban Anglia konkurrenciájától és nemzeti érdeknek tüntették fel a maguk profitszerzését. Marx a töredékes List-bírálatban, amely képet ad a „Gazdasági-filozófiai kéziratok" és a „Német ideológia" megírása közötti időszakban folytatott politikai gazdaságtani tanulmányairól, tudományos alapossággal leplezi le List felületességét, feltárja, hogy List – eredetinek feltüntetve magát – hogyan veszi át és hamisítja meg mások gondolatait. A kapitalizmus jövőbeni sorsáról így ír Marx: „A természeti erők és a társadalmi erők, amelyeket az ipar hív életre ... holnap szétfeszítik a láncokat, amelyekkel a burzsoá elválasztja őket az embertől és ily módon valóságos társadalmi kötelékből a társadalom láncaivá változtatja" (206. old.).

A kötet második részében kaptak helyet Engelsnek a „Northern Star" c. chartista lapban 1844-ben megjelent cikkei. Engels nemcsak a chartista sajtót kísérte figyelemmel, hanem közvetlenül részt vett már ekkor is az angol munkásmozgalomban, chartista gyűléseket látogatott és 1843 őszén kapcsolatba került Harneyval, a „Northern Star" szerkesztőjével; a lapnak 1844 elejétől 1848-ig volt munkatársa.

A „Northern Star"-ban megjelent cikkek kiegészítik képünket az ifjú Engels tevékenységéről, életének arról a szakaszáról, amikor még nem dolgozott együtt Marxszal. Engels abban a levélben, amelyet a lap 1844 május 4-i száma közölt (lásd 164. old.), világosan felvázolja a célt, amelyet tudósításaival követett: tájékoztatni az angol közvéleményt az európai demokratikus és munkásmozgalom eredményeiről, beszámolni a fontos nemzetközi eseményekről.

A tudósítások középpontjában Németország áll, amelynek reakciós közállapotait Engels kevés szóval is rendkívül szemléletesen írja le. A társadalmi mozgalmak fejlődését elemezve arra a következtetésre jut, hogy az elnyomó intézkedések felébresztették a nemzetet „a politikai letargia állapotából ... Németország-szerte annyi gyúlékony anyag halmozódott fel, ... hogy lehetetlen megjósolni, vajon a mozgalom, ha egyszer tényleg elkezdődött, hol fog megállni" (168. old.). A német proletariátus első tömeges megmozdulásáról, a sziléziai takácsok 1844 júniusi felkeléséről Engels két tudósításban számol be: „Hírek Poroszországból – Zavargások Sziléziában" és „További részletek a sziléziai zavargásokról". Engels világosan látta a felkelés társadalmi okait és jellegét. „... a környék munkáslakossága – írja –, amely csaknem teljesen a lenipartól függ és nagy nyomorúságban él, minthogy nem képes állni a géppel gyártott angol árucikkek versenyét, egy ideje már olyan helyzetben volt, mint az angol kéziszövők." Ezután néhány szóval ismerteti a felkelés főbb eseményeit és így következtet:

„... a gyári rendszer, a gépi berendezés elterjedése ... a munkásosztályra nézve a kontinensen ugyanazokkal a következményekkel jár, mint Angliában: elnyomatás és robot a többségnek, gazdagság és bőség keveseknek" (183. old.). E néhány szavas értékelés újabb adalékot szolgáltat annak a belső folyamatnak a megismeréséhez, amely Engelst eljuttatta a munkásosztály történelmi szerepének megértéséhez, „A munkásosztály helyzete Angliában" megírásához.

A franciaországi állapotokról beszámoló tudósítás („Franciaországból", 177. old.) a Lyon-környéki bányászok 1844 tavaszán lezajlott, nagy jelentőségű sztrájkjának ismertetésén kívül republikánus megmozdulásokkal foglalkozik, majd részletesen ír az Abd el-Kader vezette algériai felkelésről. A „Hírek Szentpétervárról" c. rövid tudósítás találóan jellemzi az oroszországi belső állapotokat és az ország nemzetközi helyzetét.

Engels kiterjedt publicisztikai tevékenységéről tanúskodik egyebek között a „Gesellschaftsspiegel" olvasóihoz és munkatársaihoz intézett felhívás, amelyet Hess-szel együtt írt (a kötetben a mellékletek között kapott helyet). Engels elképzelése szerint az új folyóirat fő célja a dolgozók érdekeinek védelme és a polgári társadalom hibáinak leleplezése lett volna. Már a felhívásból is kitűnnek azonban Hess kispolgári-filantróp, „igazi szocialista" nézetei, amelyek a folyóirat szerkesztésére is rányomták bélyegüket. Ezért is állt el Engels attól a tervétől, hogy a „Gesellschaftsspiegel" belső munkatársa lesz. Bár a folyóirat a továbbiakban főként „igazi szocialista" szerzők írásait közölte, Marx és Engels, tekintettel a korlátozott németországi publikációs lehetőségekre, a „Gesellschaftsspiegel"-t és az „igazi szocialisták" befolyása alatt álló más sajtószerveket mégis felhasználták saját eszméik hirdetésére.

A „Gesellschaftsspiegel" 1846 januári számában jelent meg például Marx „Peuchet az öngyilkosságról" c. munkája, valamint Marx és Engels válasza Bruno Bauernak a „Szent család"-ról írt recenziójára. A Peuchet emlékirataiból készült kivonatot Marx saját kommentárjaival és a francia kritikai irodalmat méltató bevezetővel látta el.

Külön figyelmet érdemel Engelsnek „Fourier töredékes munkája a kereskedelemről" c. írása. Engels ebben a munkában bevezetéssel és utószóval látta el Fourier kereskedelemről írott művének részletes kivonatait és mint a kritikai-utópikus szocializmus egyik legkimagaslóbb képviselőjét méltatta Fourier-t. Ez a bevezetés és utószó volt egyben Engels első sajtóbeli állásfoglalása az „igazi szocialisták" ellen, akiknek nézeteit „a legsilányabb fajta német elmélet"-nek nevezte (243. old.).

Marxnak és Engelsnek az 1848-as forradalmakat megelőző publicisztikai

tevékenységéhez új adalékokat szolgáltatnak Engelsnek a franciaországi reformmozgalomról írt cikkei. Ezek a „Northern Star"-ban megjelent írások kiegészítik a sorozatunk negyedik kötetében közölt ilyen tárgyú cikkeket; a proletár és demokrata erők nemzetközi együttműködését szolgálták azzal, hogy az angol chartistákat megismertették a francia kispolgári demokraták ebben az időben forradalmi fellépésével. Ugyanakkor Engels bírálta a „Réforme" c. francia újság köré csoportosult republikánusok bizonyos elmaradott nézeteit, egyebek között Louis Blanc nacionalista állásfoglalását (lásd pl. 312–314. old.).

Ezzel egyidejűleg Engels a „Réforme" hasábjain fordításban közölt bizonyos chartista dokumentumokat, hogy megismertesse a francia munkásokat a chartista mozgalom harcával és elősegítse a nemzetközi proletariátus akcióegységének létrejöttét.

Ebben a kötetben jelenik meg Marx „A franciaországi állapotok" c., 1848 januárjában írott jegyzete, amely lakonikus formában meghatározza a francia társadalom két fő osztályának helyzetét az érlelődő forradalmi válságban.

Fontos helyet foglalnak el a kötetben azok a dokumentumok, amelyek Marxnak és Engelsnek a Kommunisták Szövetsége szervezésében és vezetésében betöltött szerepéről tanúskodnak. Itt jelenik meg „A kommunista hitvallás tervezete", amelyet Engels a Kommunisták Szövetsége első kongresszusán való megvitatás céljából írt. Ez és a Kommunisták Szövetségének első kongresszusával összefüggő többi dokumentum – „A Kommunisták Szövetsége szervezeti szabályzatá"-nak első változata, a Szövetség első kongresszusának 1847 júniusi körlevele, a központi vezetőség 1847 júniusi levele a Szövetség hamburgi csoportjához, valamint a központi vezetőség 1847 szeptemberi jelentése – csak 1968-ban került elő. E dokumentumok alapján pontosabb képet kapunk a Kommunisták Szövetségének történetéről.

„A kommunista hitvallás tervezete" a Kommunisták Szövetsége programjának első változata, amely alapjában véve a tudományos kommunizmus szellemében készült. De minthogy a Szövetség tagjai még nem mind küzdötték le az utópista elképzeléseket, az első hat kérdés és felelet megfogalmazásában ezek is kifejezésre jutottak. Az első kongresszus után Engels kidolgozta a program tökéletesebb változatát, „A kommunizmus alapelvei"-t (lásd 4. köt.), amelyet azután Marxszal együtt felhasználtak „A Kommunista Párt kiáltványa" kidolgozásánál. A „Kiáltvány" előkészületi munkái közé tartozik Marx tervvázlata a III. fejezetről, amelyet ebben a kötetben közlünk.

A mellékletekben a már felsorolt dokumentumokon kívül közlünk laptudósításokat és jegyzőkönyvi feljegyzéseket különböző gyűlésekről, ünnepségekről, amelyeken Marx és Engels részt vettek és felszólaltak.

Külön helyet kapnak a mellékletek között Jenny Marxnak férjéhez írt levelei. Ezzel folytatjuk a fiatal Marxhoz írt családi leveleknek sorozatunk 40. kötetében megkezdett közlését.

Karl Marx

1844 január—augusztus

[Engels: „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata"[1]]

A magántulajdon. Legközelebbi következménye: a *kereskedelem*: mint minden tevékenység, *közvetlen* kereseti forrás a kereskedő ember számára. A soron következő, a kereskedelem által feltételezett kategória: az *érték*. Elvont reális és csereérték. *Say* – hasznosság = a reális érték meghatározása, Ricardo és Mill – *termelési költségek*. Az angoloknál a konkurrencia, a termelési költségekkel szemben, a hasznosságot képviseli, Saynél a termelési költségeket. *Érték a termelési költségek* viszonya a *hasznossághoz*. Az érték legközelebbi alkalmazása az a *döntés*, hogy egyáltalában termeljenek-e, hogy a hasznosság felér-e a termelési költségekkel. Az értékfogalom gyakorlati alkalmazása a termelésre vonatkozó döntésre korlátozódik.[2] A *reális és a csereérték* közötti különbség azon nyugszik, hogy a kereskedelemben adott *egyenérték nem egyenérték*. Az *ár* a termelési költségek és a konkurrencia viszonya. Csak annak van *ára*, ami monopolizálható. A *földjáradék* ricardói definíciója téves, mert előfeltételezi, hogy a kereslet csökkenése azonnal visszahat a földbérre és tüstént művelésen kívül helyezi a legrosszabb megművelt föld megfelelő mennyiségét*. Ez téves. Ez a definíció elhagyja a konkurrenciát, Smithé a termékenységet. A *földbér* = *a talaj termőképessége* és a *konkurrencia* közötti viszony. A talaj *értékét* egyenlő területek egyenlő munka melletti termelőképességével kell mérni.

Tőke és munka különválása. Tőke és nyereség különválása. A nyereség különválása nyereségre és kamatokra... A nyereség, az a súly, melyet a termelési költségek meghatározásánál a tőke nyom a latban, a tőke számára inherens marad, s ez visszaesik a munkába. Munka és bér különválása. A bér jelentősége. A munka jelentősége a termelési költségek meghatározása szempontjából. Hasadás föld és ember között. Emberi munka különválasztva munkára és tőkére.

A megírás ideje: 1844 első fele

Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 3. köt. 1932.

* *Marxnál*: minőségét – *Szerk.*

[Kivonatok James Mill „A politikai gazdaságtan elemei" című könyvéből[3]]

I. A termelésről

„*A munka létezéséhez* szükség van *bizonyos mennyiségű élelemre* és egyéb olyan dolgokra, amelyeket az *emberek*, akik dolgoznak, ezalatt felhasználnak." (8., 9. old.) „Minthogy általában az emberek nagy száma különböző műveleteket nem képes ugyanazzal a gyorsasággal és ügyességgel *elvégezni*, amellyel a gyakorlat folytán, kis számú művelet elvégzésére képesek, mindenkor *előnyös*, ha az egyes egyénre bízott *műveletek számát, amennyire csak lehet, korlátozzuk*." (11. old.)

„Ahhoz, hogy a munka megosztása és az emberi és gépi erők elosztása a lehető legelőnyösebb legyen, számos esetben nagy arányokban kell termelni, vagy, más szóval, a javakat nagy tömegekben kell előállítani. Éppen ez az előny hozza létre a nagy gyárakat." (Uo.)

II. Az elosztásról

1. *A földbérről vagy a földjáradékról*

„A föld termékenységi fokai különbözőek. Van olyan fajta föld, amelyet *semmit sem* termelőnek tekinthetünk." (15. old.)

„Az ilyen fajtájú és a legtermékenyebb föld között helyezkednek el a közbülső, átmeneti termékenységi fokú földek." (16. old.) „A legtermékenyebb földek nem egyforma könnyedséggel adják mindazt, aminek a megtermelésére képesek. Egy darab föld adhat évente 4 quarter gabonát vagy két-háromszor annyit. Ráadásul az első 10 quartert bizonyos mennyiségű munka eredményeképpen adja, a következő 10-et nagyobb mennyiségű munka eredményeképpen és így tovább, úgyhogy minden újabb tucat quarter megtermelése nagyobb költségeket igényel, mint az előző." (16.,

17. old.) „Amíg a jobb fajtájú föld egésze nincsen művelés alatt és művelésébe nem fektettek be bizonyos tőkehányadot, addig minden tőkének, amelyet a föld művelésére fordítottak, egyenlő a hozama. Ha azonban elérkeztünk egy bizonyos pontra, nem fordíthatunk újabb tőkét ugyanarra a földre anélkül, hogy a hozam ne csökkenne. Minden vidéken tehát, miután a föld bizonyos mennyiségű gabonát termett, nagyobb mennyiséget csak nagyobb, *viszonylag* nagyobb költségek árán nyerhetünk." (17., 18. old.) „Amikor a tőkének azt a részét, amely ezt a csökkent hozamot adja, a föld megművelésére fordítjuk, ezt kétféle módon tehetjük: vagy második termékenységi fokú földre fordítjuk, amelyet első ízben vonunk művelés alá, vagy pedig első termékenységi fokú földre, amelyre már mindazt a tőkét ráfordítottuk, melyet a hozam csökkenése nélkül ráfordíthatunk. Hogy a tőkét második termékenységi fokú földre, vagy pedig, második adagként, első termékenységi fokú földre fordítjuk-e, minden esetben a két termőtalaj jellegétől és minőségétől függ. Ha ugyanaz a tőke, amely, ha második adagként alkalmazzuk a legjobb talajon, csak 8 quarter gabonát hoz, viszont a második termékenységi fokú talajon 9-et, akkor ez utóbbira fogjuk alkalmazni és vice versa*." (18., 19. old.)

„Amíg a föld semmit sem terem, nem éri meg, hogy elsajátítsuk. Addig, amíg a jobbik föld csak egy darabjának a megművelésére van szükség, mindaz a föld, amely nincs művelés alatt, nem terem semmit, nincsen értéke. A föld ez utóbbi részének nincsen tulajdonosa, és aki vállalkozik arra, hogy termőre fordítja, megszerezheti. Ez alatt a föld nem fizet földjáradékot, ... vagyis nem *a föld termőerejéért* fizetnek, hanem csak *kamatot* fizetnek a tőkéért, amelyet a föld termővé tételére fordítottak." (19., 20. old.) „Eljön azonban az az idő, amikor szükségessé válik a rosszabb minőségű földek megművelése vagy pedig második tőkeadag ráfordítása az elsőrendű földre, és ha a másodrendű földre fordított tőke 8 quarter hozamot ad, míg az első számú földre második adagként fordított tőke 10 quartert, akkor az, aki ezt a tőkét ráfordítja, az első számú föld megművelésére kapott engedélyért 2 quartert fizethet: ez a fizetség a *földjáradék*, loyer de terre, rente foncière**." (20., 21. old.) „A földjáradék tehát abban az arányban növekszik, amelyben a folyamatosan a földre fordított tőke hatékonysága csökken." (21. old.) „Ha a népesség növekedése elérkezett arra a pontra, hogy a valamennyi második minőségű föld már művelés alatt van és harmadik minőségűekhez kell folyamodni, amelyek 8 quarter helyett csak

* – viszont; megfordítva – *Szerk.*
** – földbér, földjáradék – *Szerk.*

6 quartert hoznak (ugyanez vonatkozik arra az esetre, ha egy harmadik tőkerészt fordítanak, kisebb hatékonysággal, a jobb földekre), akkor a második számú föld 2 quarternyi járadékot, az első számú pedig 4 quarternyi járadékot hoz." (22. old.) „Ha tehát tőkét fordítunk vagy különböző termékenységű földekre, vagy folyamatos adagokban ugyanarra a földre, az ily módon ráfordított tőke némely részeinek nagyobb a hozama, mint a többinek. Azok, amelyek a legkisebb hozamot adják, mindazt adják, ami a tőkések kifizetéséhez és kártalanításához szükséges. A tőkés nem kap többet, mint ezt a jogos kárpótlást a tőke minden más részéért, amelyet alkalmaz, mert a többi tőkebirtokos konkurrenciája az útjában áll. Mindazt, ami ezt a kárpótlást meghaladja, elsajátíthatja a földtulajdonos. A földjáradék tehát a különbség a talajon a legkisebb hatékonysággal alkalmazott tőkeadag hozama és ama hozam között, amelyet a tőke valamennyi többi, nagyobb sikerrel alkalmazott része ad." (23. old.) „Azzal a gyakorlati ellentmondással (lásd Say stb.), hogy egy civilizált országban a földnek minden része fizet földjáradékot, Say szembeszegezi azt, hogy még termékeny föld esetében is a földjáradékot aszerint számítják ki, hogy mennyivel haladja meg az e földön alkalmazott különböző tőkék összegének teljes hozama e tőkék kamatait és nyereségét. Ezenkívül azonban a bérlő alkalmaz és alkalmazhat olyan tőkerészt, amely csak tőkenyereséget ad és földjáradékot nem fizet." (30., 31. old.)

2. *A munkabérről*

„A *termelés* a *munka* eredménye; a munka viszont a tőkétől kapja a nyersanyagot, amelyet megmunkál és a gépeket, amelyek támogatják ebben a műveletben, vagyis, pontosabban szólva, ezek a tárgyak maga a tőke." (32. old.) „A *civilizált* társadalomban a *munkás* és a *tőkés két különböző személy*." (32., 33. old.) „Ahelyett, hogy megvárnák, amíg az árukat megtermelték és értéküket realizálták, kényelmesebbnek találták a munkások számára, hogy részüket *előlegben* (à l'avance) kifizessék. A forma, amelyet erre megfelelőnek találtak, a *bér* formája. Ha az árunak azt a részét, amely a munkásnak jár, teljesen megkapta a bér formájában, akkor ez az áru kizárólag a tőkésé, mert ténylegesen *megvásárolta a munkás részét* és ezt neki előlegben megfizette." (34. old.)

1. §. „Milyen arány szerint oszlik meg az áru munkás és tőkés között, vagyis milyen arány szabályozza a bér rátáját?" (34. old.)

„A részek rögzítése munkás és tőkés között *alku* tárgya... Minden sza-

bad alkut a konkurrencia szabályoz, és a feltételek a kereslet és kínálat változó aránya szerint változnak." (34., 35. old.) „Tételezzünk fel *bizonyos* számú tőkést és *bizonyos* számú munkást. Az arány, amelyben a termékeket egymás között megosztják, legyen valamilyen módon rögzítve. Ha növekszik a munkások száma anélkül, hogy a *tőkék tömege* növekednék, akkor a munkások újonnan jött része szükségképp kiszorítani igyekszik az eredetileg foglalkoztatott részt. Ezt csak annak felkínálásával teheti, hogy csekélyebb díjazásért dolgozik. A bér rátája szükségszerűen süllyed." (35., 36. old.) „Tételezzük fel a fordítottját: a munkások száma változatlan marad, a tőkék tömege megnő. A tőkések a munkára alkalmazható eszközök nagyobb mennyiségével, tőketöbblettel rendelkeznek, amelyből nyereségre akarnak szert tenni. De ehhez a munkáslétszám növelésére van szükség. A munkások azonban valamennyien más vállalkozóknál dolgoznak, megnyerésüknek csak egy eszköze van: magasabb bérek felkínálása. De a többi vállalkozó ugyanilyen helyzetben van és még magasabb munkabéreket kínál fel, hogy maradásra bírja munkásait. Ez a konkurrencia elkerülhetetlen, akárcsak szükségszerű következménye: *a munkabérek rátájának emelkedése*." (36. old.) „Tehát a népesség növekedése a tőkék tömegének növekedése nélkül a munkabérek csökkenését, a fordítottja pedig a munkabérek emelkedését idézi elő. Ha mind a kettő növekszik, de különböző arányban, akkor az eredmény ugyanaz lesz, mintha az egyik nem növekedett volna, a másiknak a növekedése pedig a kettő közti különbséggel lenne egyenlő. Ha például a népesség $^2/_8$-dal, a tőketömeg $^1/_8$-dal növekszik, akkor az eredmény ugyanaz, mintha a tőkék nem növekedtek volna, a népesség pedig $^1/_8$-dal nőtt volna meg." (36., 37. old.) „Ha tehát a tőkék tömege és a népesség közötti arány változatlan marad, akkor a bér rátája is ugyanaz marad; ha a tőkék tömegének aránya a népességhez képest megnő, akkor emelkedik a munkabérek rátája; ha a népesség aránya nő meg a tőkék tömegéhez képest, akkor csökken a munkabérek rátája." (37., 38. old.) „E törvény alapján könnyű feltárni azokat a körülményeket, amelyek az országok mindegyikében meghatározzák a nép *zömének helyzetét*. Ha ez a helyzet gondtalan és kellemes, akkor a fenntartásához elegendő oda hatni, hogy a tőkék tömege olyan gyorsan növekedjék, mint a népesség, vagy pedig a népességet megakadályozni abban, hogy gyorsabban szaporodjék, mint a tőkék tömege. Ha a nép helyzete rossz, akkor csak a tőkék növekedésének meggyorsítása vagy a népesség csökkentése révén javítható; vagyis annak az aránynak a növelésével, amely a nép foglalkoztatottságának eszközei és a népet alkotó egyének száma között fennáll." (38. old.) „Ha a tőkéknek az volna a természetes tendenciájuk, hogy gyorsabban növekedje-

nek, mint a népesség, akkor könnyű volna kedvező helyzetben tartani a népet. Ha viszont a népességnek az a természetes tendenciája, hogy gyorsabban növekedjék, mint a tőkék tömege, akkor nagyon nagy nehézségek támadnak. A bérek állandóan csökkenő tendenciát mutatnak majd. A bérek csökkenésének következtében fokozódik a nép nyomora, a bűnözés, a halandóság... Bármilyen arányú lenne is a népesség tendenciája arra, hogy gyorsabban növekedjék, mint a tőkék tömege, az élő egyének ugyanabban az arányban halnának meg, az arány a tőkék tömegének növekedése és a népesség számának növekedése között ugyanaz maradna, és a bérek rátájának csökkenése megállna. A nép nagy tömegének nyomora (a világ legtöbb országában) bizonyítja, hogy a népességnek a tőkénél gyorsabb növekedése *természetes* tendencia. Enélkül ez a nyomor nem volna lehetséges... *Az emberi faj általános nyomora* tény, amelyet csak a következő két feltevés egyikével magyarázhatunk: vagy a népességnek az a tendenciája, hogy gyorsabban növekedjék, mint a tőkék, vagy pedig a tőkéket valamilyen eszközökkel megakadályozták abban, hogy kövessék növekedési tendenciájukat." (38–40. old.)

2. §. „A nép természetes tendenciáját a szaporodásra az alábbiakból következtethetjük ki":

Először: „A nő *fiziológiai konstitúciójából*... A nő minimálisan kétévenként világra hozhat *egy* gyermeket, legalábbis 20 és 40 éves kora között. Tehát a szülések természetes száma a nő számára tíz." (41., 43. old.) „Tételezzük fel, beleszámítva az összes lehetséges balszerencsét, meddőséget stb., hogy egy jómódban élő pár csak öt gyermeket képes felnevelni." (44. old.) „Még ha ezt feltételezzük is, nyilvánvaló, hogy a népesség rövid néhány év leforgása alatt megkétszereződik." (44. old.)

Másodszor: „Ezzel szembeállítják a hivatalos népesedési, nevezetesen a születési és halálozási táblázatokat." (44. old.) „De mit bizonyítanak ezek a táblázatok? A népesség szaporodását. Még ha azt mutatják is ki a legtöbb ország népességéről, hogy lélekszáma változatlan, ez mit sem bizonyít. Egyrészt a szegénység korai halálba viszi a szegénységben születettek legnagyobb részét, másrészt a megfontoltság sok házasság megkötésének elejét veszi vagy pedig bizonyos határon túl korlátozza az e házasságokból születendő gyermekek számát." (45., 46. old.)

3. §. „A tőkéknek kisebb a növekedési tendenciájuk," mert:

„Minden tőkenövekedés megtakarításokból ered. Minden tőke az évi termelés terméke. Ahhoz, hogy az utóbbinak egy részét félretehesse és mint tőkét alkalmazhassa, annak, akié, meg kell fosztania magát elfogyasztásától." (46., 47. old.)

„Az évi termék elosztása szükségképpen kétféle. A nép zöme vagy bőségesen el van látva mindennel, ami a létfenntartáshoz és az élvezetek megszerzéséhez szükséges, és akkor az évi terméknek csak kis része gyarapítja a gazdagok jövedelmét; vagy pedig a nép zöme szigorúan csak szükségleteinek kielégítésére korlátozódik, és ez esetben természetesen van egy osztály, amelynek tetemes a jövedelme." (48. old.) „Ez utóbbi esetben a nép osztálya nem képes megtakarításokra." (49. old.) „A szegényektől körülvett gazdagok osztálya viszont nem hajlamos a takarékosságra; erős vágy van a gazdagokban az élvezetek azonnali megszerzésére; miért fosszák meg magukat a pillanatnyi élvezettől a felhalmozás végett, amelynek felhasználása az ő szempontjukból annyira jelentőség nélkül való?" (48., 49. old.) „Az előbbi esetben sem a szegény, sem a gazdag osztálynak nincsenek erős indítékai a takarékosságra; a szegény osztály *többségének* azért, mert nincs meg a kellő ítélőképessége, hogy a jelent feláldozza a jövő érdekében, azoknak a kivételeseknek pedig, akiknek van *ítélőképességük*, azért, mert belátják, hogy a jelenlegi élvezetekről való lemondásért nem kárpótolja őket a jövő." (50., 51. old.)

Lásd a következő oldalakon az alábbi unalmas locsogást.

„A népesség szaporodási tendenciája lehet nagy vagy csekély, de minden esetben egyenletes. Bármilyen ráta szerint emelkedett is egy bizonyos korszakig, minden más korszakban ugyanabban az arányban fog emelkedni, ha egyenlően kedvező körülményeket talál. Ezzel szemben minél jobban növekednek a tőkék, annál nagyobb nehézségekbe ütközik a növelésük, mígnem végül lehetetlenné válik." (55., 56. old.)

„Bármilyen lassú tehát a népesség szaporodása, minthogy a tőkéké még lassúbb, a bérek olyan szintre fognak esni, hogy rendszeressé válik a népesség egy részének a nyomor előidézte halála." (56., 57. old.)

4. §. „A fő eszközök, amelyekkel a törvényhozásnak hatalmában áll az emberi cselekedetek megváltoztatása, a *büntetés* és a *jutalmazás*; egyik sem igen alkalmas arra, hogy feltartóztassa az emberi faj növekedési és szaporodási tendenciáját." (57., 58. old.)

„A törvényhozás azokban az esetekben, amelyek nincsenek közvetlenül alája rendelve, közvetett beavatkozással néha nagy eredményeket érhet el... Ha a törvényhozás ösztönözte a népesség szaporodását, akkor az efféle káros törvényhozás korrekcióra szorul." (58., 59. old.) „A *népi szankció* óriási befolyását ebben, mint sok más esetben is, nagy haszonnal lehetne alkalmazni. Talán elegendő lenne, ha a nyilvános megrovás teljes erejével sújtaná azokat, akik elővigyázatlanságukkal és azzal, hogy nagy családot hoztak létre, szegénységbe és függőségbe sodródtak, és ha nyilvános el-

ismerés lenne a jutalma azoknak, akik bölcs önmegtartóztatással biztosították magukat a nyomor és a lealjasodás ellen." (59. old.) „A nép nevelése, a törvényhozás fejlődése, a babonák erejének hanyatlása megoldják ezt a nehéz feladatot." (59. old.) „Ami a tőkenövekedés meggyorsítását illeti, a törvényhozásnak van erre eszköze, a *fényűzési törvények*, napirendre tűzheti a mértékletességet és becstelennek minősítheti a költekezést." (60. old.) „A törvényhozás közvetlenül is kifejtheti hatását úgy, hogy elveszi *az évi nettó termék meghatározott részét* azért, hogy *tőkévé* változtassa. De hogyan? – *Jövedelmi adóval*... A törvényhozás az ily módon teremtett tőkét kétféleképpen használhatná fel: kölcsönadhatná olyanoknak, akik felhasználnák; de fenn is tarthatná magának a felhasználását." (61. old.) „A legegyszerűbb módszer az volna, ha olyan tőkéseknek és gyárosoknak adná kölcsön, akik biztosítékot tudnának adni a visszafizetésére. Ennek az évi kölcsönnek a kamatát a következő évben ugyanilyen módon fel lehetne használni tőkeként. Minden évi rész ily módon kamatos kamatot képezne, és ha a kamatláb ésszerűen mérsékelt maradna, a kamat igen rövid idő alatt megkétszereződne. Ha a jelek arra mutatnának, hogy a bérek csökkennek, elérkezne a jövedelmi adó felemelésének pillanata. Ha a bérek jobban emelkednének, semmint szükséges ahhoz, hogy a munkások helyzete a *kívánt* mértékben kedvezővé váljék, csökkenteni lehetne a jövedelmi adót." (61., 62. old.) „E művelet következtében a népesség szaporodása igen gyors lenne; épp ilyen gyorsan nőne annak a szükségessége, hogy a tőkéket egyre *kevésbé* jó minőségű földeken alkalmazzák, vagy pedig, egymást követő adagokban, egyre gyengülő hozammal, ugyanazon a földön." (62. old.) „Abban az arányban, amelyben a tőkék évről évre kevesebbet hoznának, lenne kisebb a tőkések jövedelme. Bizonyos idő elteltével annyira csökkenne a tőke kamata, hogy csak nagy tömegű tőkék tulajdonosai biztosíthatnák belőle létfenntartásukat; ez volna annak a műveletnek a végső eredménye." (62., 63. old.) „Tegyük fel, hogy a bérráta változatlan marad. Mindazok az egyének, akik nem munkából élnek, a tőke kamatából vagy a földjáradékból élnek. A feltételezett állapot azt a tendenciát hordozza magában, hogy a tőkékből élőket elszegényítse, a földtulajdonosokat pedig a földjáradék fokozatos emelésével meggazdagítsa. A földtulajdonosok kivételével a társadalom többi része, mind a munkások, mind a tőkések csaknem egyformán szegények lennének. Valahányszor akadna eladni való föld, nagy tömegű tőkéket adnának a megszerzésükre; tehát mindenki csak igen korlátozott mennyiségű földet vásárolhatna." (63. old.) „Ilyen körülmények között a földek eladása *gyakori* vagy *ritka* volna; *ha gyakori* volna, akkor a földek nagyon sok kis parcellára lennének osztva, amelyen igen nagy a népsűrűség,

s ennek a népességnek egyetlen egy része sem élne sokkal jobb körülmények között, mint a munkások... Ha olyan szerencsétlenségek fordulnának elő, amelyeknek következtében az évi termék egy vagy több évre jóval a megszokott szint alá csökkenne, akkor általános és jóvátehetetlen ínséges állapot terjedne el, minthogy csak ott, ahol a népesség jelentős részének sokkal nagyobbak a jövedelmei, mint a bérből élő egyéneké, eszközölhetők nagy megtakarítások e gazdagok kiadásaiból, a deficit következményeinek enyhítésére." (63., 64. old.) „Az ember *tökéletesedési képessége*, vagyis az a képesség, hogy a tudomány és a boldogság egyik fokáról folyton egy másik, nagyobbra haladjon tovább, úgy tűnik, nagyrészt az olyan emberek osztályától függ, akik urai idejüknek, azaz elég gazdagok, hogy mentesüljenek minden gondtól azokat az eszközöket illetően, amelyek lehetővé teszik, hogy az élvezetek egy bizonyos állapotában élhessenek. Az embereknek ez az osztálya műveli és gyarapítja a tudományok birodalmát; ezek terjesztenek fényt; gyermekeik jobb nevelést kapnak és felkészülnek a társadalom legfontosabb és legkényesebb funkcióinak betöltésére; törvényhozókká, bírákká, igazgatókká, tanítókká, művességekbeli feltalálókká és minden nagy és hasznos munka vezetőivé válnak, amelyek révén az emberi nemnek a természeti erők feletti uralma szélesedik." (65. old.) „A *legboldogabbak* a *közepes* vagyonnal rendelkező emberek. Függetlenek. Szükségképpen ők szerzik meg maguknak a legtöbb élvezetet, ami csak adatik az emberi nemnek. Ennek az osztálynak kell tehát a társadalom minél nagyobb részét alkotnia. Ezért nem szabad, hogy a népesség az erőltetett tőkefelhalmozás következtében eljusson arra a pontra, ahol a földre fordított tőke kamata nagyon csekély. A *tőkék kamatának* igen *magasnak* kell lennie ahhoz, hogy a társadalom egy tekintélyes részének módjában legyen azokat az előnyöket élvezni, amelyeket a *ráérés* szerez meg. Ha a népesség lélekszáma meghaladja a szükséges mértéket, akkor csökkenti a bőségnek azt az alapját, amelytől a társadalom boldogsága olyan nagy mértékben függ, ahelyett, hogy növelné az évi termék többletét, vagyis azét, amire szükség van a befektetett tőke megtérüléséhez és a munkások fenntartásához." (67. old.)

3. *A tőke nyereségéről*

„Mindannak a vizsgálatakor, ami a béreket és a profitot szabályozza, a földjáradékot kihagyhatjuk a játékból. Ugyanis következménye, nem pedig oka annak, hogy csökken a termék, amelyet a tőkéseknek és a munkásoknak egymás között meg kell osztaniok." (76. old.) Ha valamely dolgot két

személy között megosztanak, nyilvánvaló, hogy az, ami az egyiknek a részét szabályozza, szabályozza a másiknak a részét is, mert amit az egyiktől elvesznek, azt a másiknak odaadják." (76. old.) „Minthogy azonban a tőkés és a munkás megfelelő részei közötti arány a népesség tömege és a tőkék tömege közti aránytól függ, s minthogy az előbbinek az a tendenciája, hogy gyorsabban növekedjék, mint az utóbbi, a változás *cselekvő elve* a népesség oldalán van, és a népesség lélekszámát, tehát a béreket tekinthetjük szabályozónak." (76., 77. old.) „A profitok – a tőkések részesedése munka és tőke együttes termékéből – tehát a bérektől függnek, fordított arányban vannak velük." (77. old.) „A profitok nemcsak attól függnek, milyen részt kapnak a birtokosai abból, ami elosztásra kerül, hanem az elosztandónak az összértékétől is." (Uo.) „A földművelésre alkalmazott tőke profitjainak csökkenése ... csökkenti az iparra és az iparkodás minden más fajtájára alkalmazott tőke profitjait." (81. old.) „Az első csökkenés elkerülhetetlen; de a valamilyen módon alkalmazott tőke profitjainak rátája kell hogy szabályozza a minden más módon alkalmazott tőkék profitjainak rátáját; ugyanis senki se akarná továbbra is a földművelésre alkalmazni tőkéjét, ha másfajta alkalmazással nagyobb előnyökhöz juthatna. Ezért minden profitnak a földművelésbeli profit szintjére kell süllyednie." (81. old.)

„Milyen fokokon át vezet az út erre az eredményre? Mihelyt kereslet mutatkozik olyan újabb gabonamennyiség iránt, amelynek a termesztése csak silány minőségű földek megművelésével, vagy pedig kisebb nyereséget hozó újabb tőkeadagoknak ugyanazokon a földeken való alkalmazásával lehetséges, a földművelők érthetően haboznak, vajon alkalmazzák-e tőkéjüket a korábbinál kevésbé termelékeny módon; a gabona iránti kereslet növekedése ekkor nem jár együtt a gabona termesztésének arányos növekedésével. Ennek természetes következményeképpen emelkedik a gabona csereértéke, s ha ez elért egy bizonyos fokot, akkor a földművelő a korábbinál kisebb termeléssel ugyanakkora nyereséget húzhat a tőkéjéből, mint a többi tőkebirtokos. Ezáltal nem az ő nyeresége tartja magát a korábbi szinten, hanem az összes többi nyereség száll le arra a szintre, amelyre az övé esett. A gabona értékének emelkedésével a munka költsége is emelkedik. A munkásnak el kell fogyasztania bizonyos mennyiséget az élethez szükséges dolgokból, akár többe kerülnek, akár kevesebbe. Ha többe kerülnek, mint korábban, akkor a munkája többe kerül, jóllehet a létfenntartási eszközök és egyéb dolgok mennyisége pontosan ugyanaz marad. Bére tehát úgy tekinthető, hogy emelkedett, noha munkájának reális díjazása nem emelkedett. Így valamennyi tőkés arra kényszerül, hogy magasabb béreket fizessen, nyereségük tehát csökken. Ugyanezen okból a bérlő

is ugyanilyen helyzetben van... Minél inkább szaporodik tehát a népesség és szükségessé válik, hogy a tőkét egyre kevésbé termékeny földekre alkalmazzák, fokozatosan csökken minden tőkenyereség." (82. skk. old.)

III. A cseréről

1. §. A *csere* alapja a saját termék többlete és az idegen termék iránti szükséglet. „A csere cselekvő tényezői a *szállítmányozók* és a *kereskedők*." (85. old.)

2. §. „Ha az a mennyiség, amelyben az egyik terméket egy másikért cserébe adják, a kereslet és kínálat arányától függ, felmerül a kérdés, hogy ez az arány mitől függ." (89. old.) „Ez az arány végső soron a termelési költségtől függ." (91., 92. old.) „Ez a termelési költség a munka... A munka mennyisége határozza meg tehát azt az arányt, amelyben a termékek egymással cserélődnek." (98., 99. old.)

3. §. *Közvetlen munka*; a tőke: *felhalmozott munka*. (100. old.) „E kétfajta munkára vonatkozóan meg kell jegyezni: 1. nem mindig ugyanazon ráta szerint fizetik meg őket; 2. nem mindig ugyanazon arányban járulnak hozzá az összes árucikk termeléséhez." (100., 101. old.)

„Három eset elegendő lesz, hogy szemléltessük azokat a különböző fokokat, ahogyan a munka és a tőke közreműködik a termelésben. Két szélsőséges és egy közép-esetet veszünk. 1. a terméket csak *közvetlen* munkával, a tőke közreműködése nélkül állítják elő; 2. félig közvetlen munkával, félig a tőke közreműködésével állítják elő; 3. csak tőkével, a közvetlen munka közreműködése nélkül állítják elő." (102., 103. old.)

„Ha a termelésben mindkét munkafajtát alkalmazzák és ha az egyik munkafajta árának emelkedése esetén a másiknak az ára csökken, akkor az az áru, amelynek termelésére nagyobb adagot alkalmaztak az első munkafajtából, e munkafajta árának emelkedésekor csereértékben szükségképpen emelkedik, egy olyan áruhoz viszonyítva, amelynek termelésére ebből a munkafajtából keveset alkalmaztak. Az arány, amelyben ez az emelkedés végbemegy, mindenkor két körülménytől függ: 1. attól az aránytól, amelyben az egyik munkafajta ára csökken, amikor a másiké emelkedik; 2. attól az aránytól, amely az első munkafajtának a szóban forgó áru termelésére alkalmazott mennyisége és a másik áru termelésére alkalmazott mennyisége között fennáll." (103., 104. old.)

„Az első és egyetlen kérdés tehát így hangzik: milyen arányban csökken a nyereség, ha a bérek emelkednek? Az arány, amelyben a két munkafajta

közreműködik a különböző áruk termelésében, minden egyes eset körülményeitől függ." (104. old.)

„A fenti három esetet 1, 2, 3 számmal jelöljük. Ha minden árut az 1. eset szerint termelnének — csak munkával, úgyhogy tőkét csak bérfizetésre alkalmaznának —, akkor a tőkenyereség ugyanabban az arányban csökkenne, amelyben a bérek emelkednének." (104. old.) „Tegyük fel, hogy a tőke 1000 £, amelyet 10 %-os nyereséggel alkalmaznak. Ebben az esetben a termékek értéke = 1100 £, mert ez az összeg nyereségestől pótolná a tőkét. Ezeket a termékeket 1100 egyenlő részből állónak is tekinthetnénk, amelyekből 1000 a munkásoké és 100 a tőkéseké. Ha a bérek 5 %-kal emelkednek, akkor a tőkenyereség 5 %-kal csökken, mert a tőkés 1000 £ helyett 1050-et kell hogy a munkásoknak kifizessen; így 100 helyett csak 50 £-je marad. Termékeinek értéke nem emelkedne, hogy kártalanítsa őt, mert abból a feltevésből indultunk ki, hogy minden árut egyazon eset feltételei között termelnek, a termékek értéke továbbra is 1100 £ lenne, amiből a tőkésnek csak 50 £ maradna."

„Ha minden árut a 2. eset szerint termelnének, akkor a nyereségek csökkenésének rátája csak a *fele* annak, amellyel a bérek emelkednének. Tegyük fel, hogy 1000 £ összegű tőkét alkalmaznak a bérek kifizetésére és másik ezret állótőkeként, és hogy a nyereség, akár az előbb, 10 %-a a kiadások teljes összegének; a termékek értéke ekkor 1200 £ lesz, mert ez az összeg pótolná a tőkét a 10 % nyereséggel. Tegyük fel továbbá, hogy a bérek 5 %-kal emelkednének. A tőkésnek ez esetben 1000 helyett 1050 £-et kellene bérben kifizetnie; 150 £ nyeresége maradna; száz egységenként tehát csak 2,5 %-os csökkenése lenne, vagyis a fele annak, amivel a munkabérek emelkedtek (5 %). Pontosan ugyanez történne akkor, ha az 1000 £ összegű tőkét, amelyet nem használnak fel bérfizetésre, bizonyos meghatározott arányban mint forgótőkét arra szánnák, hogy a termelési műveletek folyamatában elfogyasszák, és aztán megtérüljön. Például ugyanakkor, amikor 1000 £-et bérfizetésre használnak fel, 500-at mint állótőkét hosszú élettartamú gépek megvételére használhatnának fel, 500-at pedig nyersanyag beszerzésére és más költségek fedezésére. A költségek ilyen állása esetén a termékek értéke = 1700 £, vagyis a 10 %-os nyereséggel megtérítendő tőke összege. A termékeknek ebből az 1700 részéből 1000 a munkásoké lenne; a tőkés részesedése 700 lenne, s ebből 200 képviselné a nyereséget. Ha a bérek 5 %-kal emelkednének, akkor az 1700 részből 1050 lenne a munkásoké és 650 a tőkésé, akinek, miután pótolta a maga 500 £-nyi forgótőkéjét, már csak 150 £ nyeresége lenne; vagyis nyeresége, mint korábban is, 2,5 %-kal csökkenne." (105–107. old.)

„Ha minden árut a 3. eset szerint termelnének – minthogy semmi bért nem kell fizetni –, ez utóbbinak az emelkedése nem változtathatná meg a termékek mennyiségét; nyilvánvaló, hogy minél inkább látszana közeledni az áruk termelése ehhez a legszélsőségesebb esethez, annál kevésbé módosítaná ez az emelkedés a profitok összegét." (107. old.)

„Ha feltételezzük, hogy a valóságban (és ez nagyon valószínű) a középtől eltérő egyik szélsőség esetei éppoly gyakoriak, mint a másiké, akkor a létrejövő kompenzációk természetes következménye az lesz, hogy a profitok pontosan fele annyival esnek, amennyivel a bérek emelkednek." ([107–]108. old.)

„Ha a bérek emelkedésével *valamennyi* nyereség esik, akkor nyilvánvaló, hogy mindazoknak az áruknak az értéke, amelyekben kisebb a munka aránya, mint a tőkéé, csökken azokhoz viszonyítva, amelyeknek a termelésében nagyobb a munka aránya. Ha például az 1. sz. esetet fogadjuk el általánosnak, akkor mindazoknak az áruknak az értéke, amelyeket a szóban forgó eset szerint termelnek, ugyanaz marad, és mindazon áruké, amelyeket más esetek szerint termeltek, csökken. Ha a középső, a 2. sz. esetet fogadjuk el általánosnak, akkor mindazoknak az áruknak az értéke, amelyeket eszerint termeltek, ugyanaz marad, mindazoké, amelyek az első szélsőséghez közelednek, emelkedik, mindazoké pedig, amelyek az utolsó szélsőséghez közelednek, csökken. Azoknak a tőkéseknek, akik az 1. sz. eset szerint termelnek árut, 5 %-os többletköltsége támadt; termékeiket azonban kicserélik más árukra. Ha a 2. sz. eset szerint termelt árukra cserélik, amely esetben a tőkéseknek csak 2,5 %-os többletköltségük volt, akkor ezektől az áruktól 2,5 %-os többlethez jutnak. Azzal tehát, hogy a 2. sz. eset szerint termelt árukat kapnak, bizonyos kompenzációhoz jutnak, és nyereségük a bérek emelkedésével csak 2,5 %-kal csökken. Ebben a cserében az eredmény – azokhoz a tőkésekhez viszonyítva, akik a 2. sz. eset szerint termeltek árukat – éppen megfordított. Áruik termelésénél már 2,5 %-os költségemelkedést szenvedtek el, és ha termékeikért cserébe az 1. sz. eset szerint termelt árukat kapnak, nyereségeik újabb 2,5 %-os csökkenését szenvedik el." (108., 109. old.) „Mindent összevéve tehát az az eredmény, hogy azok a termelők, akik akár termeléssel, akár cserével a 2. sz. eset szerint termelt áruk birtokosaivá lesznek, 2,5 %-os veszteséget szenvednek el; hogy azok, akik olyan körülmények között termelt áruk birtokosaivá lesznek, amelyek az utolsó szélsőséges eset körülményeihez közelednek, kisebb veszteséget szenvednek el; hogy végül, ha az egyik és a másik szélsőség esetei egyformán gyakoriak, akkor az összesség 2,5 %-os veszteséget szenved el, s számolni lehet azzal, hogy ez a veszteség a maximum, amivel a nyereségek

a gyakorlatban csökkennek." (110. old.) „Ezekből az alapelvekből kiindulva könnyű kiszámítani, hogy a bérek emelkedése milyen kihatással lenne a különböző termékek árára. Minden árut rendszerint a pénzzel vagy a nemesfémekkel vetnek össze. Ha feltételezzük – ami valószínűleg nem esik nagyon távol a valóságtól –, hogy a pénz a 2. sz. esetbe tartozik, vagyis hogy egyenlő arányban termelik munkával és tőkével, akkor mindazok az árucikkek, amelyeket hasonló körülmények között termelnek, a bérek emelkedésével nem változtatják meg értéküket; azoknak a cikkeknek az ára, amelyeknek a termelése az 1. sz. szélsőséghez közeledik, emelkedni fog; azoké, amelyek az utolsó szélsőséghez közelednek, csökkenni fog; végül, az áruk teljes tömegét tekintve, olyan kompenzáció érvényesül, hogy az árak sem nem emelkednek, sem nem csökkennek." (110., 111. old.)

4. §. „A nemzetek érdekeltek abban, hogy termékeiket kölcsönösen kicseréljék:

α) ha a helyesen értelmezett munkamegosztás megköveteli ezt;

β) ha az árucikkek *csak* vagy legalábbis *könnyebben* bizonyos helyeken termelhetők, akár azért, mert ott olcsóbbak a létfenntartási eszközök, akár azért, mert ott több a tüzelőanyag vagy a gépek meghajtására szolgáló víz"; (112., 113. old.)

γ) „általában, ha azonos munkamennyiséggel tetszőleges két árucikk közül az egyiket nagyobb arányban termeli az egyik ország, mint a másik, akkor mindkét országnak *érdeke*, hogy cserét bonyolítsanak le egymással." (119. old.)

5. §. „Az előny, amely egyik árunak a másikra történő cseréjéből származik, mindig a *kapott* és nem az *adott* áruból ered. Ezért minden előny egyik országnak a másikkal folytatott kereskedelmében a *behozott* áruktól ered; az ország a *behozatallal* nyer, és semmi egyébbel." (120. old.) „Ha egy embernek birtokában van bizonyos áru vagy élelmiszer, azáltal nem nyerhet, ha ettől *megszabadul*. Csakis azáltal, ha ettől az árutól azért válik meg, hogy egy másikat kapjon, jut előnyhöz ez utóbbinak a megszerzésével; megtarthatta volna a saját áruját, ha nagyobb értékűnek vélte volna, mint azt, amelyért elcserélte. Az a tény, hogy a másik árut előnyben részesítette a sajátjával szemben, bizonyítéka annak, hogy az előbbinek az ő szemében nagyobb az értéke." (121. old.) „Ugyanígy áll a dolog a nemzetekkel. Az egyes nemzetek nyeresége nem abban van, hogy megszabadulnak termékeiktől, hanem abban, amit érte kapnak." (121. old.)

A közvetítő

6. §. „*A csere közvetítője* olyan tárgy, amelyet, hogy csere jöjjön létre két másik tárgy között, előbb cserébe kapnak az egyikért, majd cserébe adnak a másikért." (125. old.) Arany, ezüst, pénz.

7. §. „*A pénz értéke* egyenlő azzal az aránnyal, amelyben más cikkekre kicserélik, illetve azzal a pénzmennyiséggel, amelyet más dolgok egy meghatározott mennyiségéért adnak cserébe." (128. old.)

Ezt az arányt az egy országban létező pénz *teljes mennyisége* határozza meg. (Uo.) „Ha feltételezzük, hogy az egyik oldalon van egyesítve egy ország minden áruja és a másik oldalon minden pénze, akkor nyilvánvaló, hogy a két oldal kicserélésekor a pénz értéke, azaz azon árumennyiség, amelyre a pénzt kicserélik, teljesen a pénz saját mennyiségétől függ." (Uo.) „A dolgok valóságos állapotában is teljesen ugyanez az eset. Egy ország áruinak teljes tömege nem egyszerre cserélődik ki a pénz teljes tömegére, hanem az áruk adagokban cserélődnek ki, és gyakran nagyon kis adagokban, az év folyamán különböző időszakokban. Ugyanaz a pénzdarab, amely ma az egyik cserét szolgálta, holnap egy másikat szolgálhat. A pénz egy részét nagyszámú cseréhez, egy másik részét igen kisszámúhoz használják fel, egy harmadik részét felhalmozzák és semmiféle cserét nem szolgál. E változatok között egy átlag adódik, azon cserék számára alapozva, amelyekhez egy-egy pénzdarabot felhasználtak volna, ha mindegyik ugyanolyan számú cserét eszközölt volna. Rögzítsük ezt az átlagszámot tetszőlegesen, pl. 10-ben. Ha az országban található mindegyik pénzdarab 10 vásárlást szolgált, ez ugyanaz, mintha a pénzdarabok teljes tömege megtízszereződött és mindegyik pénzdarab csak egyetlenegy vásárlást szolgált volna. Ebben az esetben az ország összes áruinak értéke a pénz értékének tízszeresével egyenlő, mert minden pénzdarab értéke az áruk azon mennyiségének értékével egyenlő, amelyre cserélhető, és mert minden pénzdarab tíz cserét szolgál egy évben." (129., 130. old.)

„Ha ahelyett, hogy mindegyik pénzdarab az év folyamán 10 cserét szolgált volna, a pénz teljes tömege megtízszereződnék és egy-egy pénzdarab csak egy cserét szolgálna, akkor nyilvánvaló, hogy e tömeg minden növekedése külön-külön mindegyik ilyen pénzdarab értékének arányos csökkenését okozná. Minthogy feltételezzük, hogy az összes áruk tömege, amelyekre a pénz kicserélődhet, ugyanaz marad, ezért a pénz össztömegének *értéke* a mennyiségének növekedése után nem lett nagyobb, mint azelőtt. Ha egytizedes növekedést feltételezünk, akkor az össztömeg mindegyik részének, pl. egy unciának az értéke egytizeddel kellett hogy csök-

kenjen. Ha az össztömeg 1 000 000 uncia s ez egytizeddel növekszik, akkor, bármekkora legyen is az egész értékének a csökkenése, ennek arányosan meg kell mutatkoznia az egésznek minden részén; egymillió tizedrésze pedig úgy aránylik az egymillióhoz, mint egytized uncia egy unciához." (130., 131. old.) „Ha a pénz össztömege csak egytizede a feltételezett összegnek, s ha minden része évi tíz vásárlást szolgál, akkor ez úgy van, mintha ezt a tömeget tízszer kicserélték volna az áruk össztömegének tizedrészére; de ha a feltételezett összeg tizedrésze, vagyis a pénz össztömege valamilyen arányban megnövekszik, akkor ez ugyanaz, mintha az egész vagy a feltételezett összeg ebben az arányban megnövekedett volna. Bármekkora is tehát a pénz teljes tömege növekedésének vagy csökkenésének foka, ennek az össztömegnek és mindegyik részének értéke, ha a többi dolog mennyisége ugyanaz marad, fordított arányossággal csökken vagy növekszik. Világos, hogy ez a tétel abszolút igazságú. Valahányszor a pénz értékében emelkedés vagy süllyedés következett be, és valahányszor azon áruk mennyisége, amelyekre a pénzt kicserélhették, valamint a forgalom mozgása ugyanaz maradt, a pénzérték változásának szükségképpen a pénz arányos növekedése vagy csökkenése volt az oka, és nem lehet semmi más oknak tulajdonítani. Ha az áruk tömege csökken, miközben a pénz mennyisége ugyanaz marad, ez ugyanolyan, mintha a pénz teljes összege megnövekedett volna és megfordítva. Hasonló változásokat eredményez a *forgalom mozgásának* minden változása. A forgalom mozgásán az egy adott időben lebonyolított vásárlások számát értjük. E vásárlások számának minden növekedése ugyanazt a hatást idézi elő, mint a pénz teljes tömegének megnövekedése; e szám csökkenése az ellenkező hatást idézi elő." (131., 132. old.)

„Ha az évi termék egy részét egyáltalán nem cserélték ki – mint azt, amelyet a termelők fogyasztanak el, vagy amely nem pénzre cserélődik ki –, akkor ez a rész nem jöhet számításba, *mert az, ami nem cserélődik ki pénzre, a pénz vonatkozásában ugyanabban a helyzetben van, mintha nem léteznék.*" (132., 133. old.)

8. §. Mi szabályozza a pénz mennyiségét?

„A pénz előállítása kétféle módon mehet végbe. A kormány vagy szabad folyást enged a pénzmennyiség növelésének vagy csökkentésének, vagy pedig maga szabályozza ezt a mennyiséget és tetszése szerint növeli vagy csökkenti."

„Az előbbi esetben a kormány megnyitja pénzverdéit a nagyközönség előtt és mindazok számára, akik kívánják, pénzzé változtatja az aranyrudakat. Az aranyrudak birtokosai ezt a pénzzé változtatást csak akkor

igénylik, ha ez érdekükben áll, vagyis ha aranyrúdjaiknak, pénzzé változtatva, nagyobb az értéke, mint eredeti alakjukban. Ez csak akkor történhet meg, ha a pénznek rendkívüli az értéke, és ha ugyanolyan mennyiségű vert fém nagyobb mennyiségű egyéb árucikkre cserélhető, mint rúdarany alakjában. Minthogy a pénz értéke mennyiségétől függ, nagyobb az értéke, ha kevés van belőle. Ekkor változtatják az aranyrudakat pénzzé; de éppen e mennyiségi növekedés következtében helyreáll a régi arány. Ha tehát a pénz értéke meghaladja a rúdaranyét, akkor, az események szabad folyása esetén, a magánszemélyek beavatkozásával helyreáll az egyensúly azáltal, hogy megnő a pénz mennyisége." (134–136. old.) „Ha a pénz mennyisége olyan nagy, hogy értéke a rúdarany értéke alá csökken, akkor a vert pénz azonnali átváltoztatása rúdarannyá ugyanúgy helyreállítja a régi arányt." (136. old.)

Valahányszor tehát a pénz mennyiségének növekedése vagy csökkenése szabadon végbemehet, ezt a mennyiséget a fém *értéke* szabályozza, mert a magánszemélyeknek érdekében áll ez a növelés vagy csökkentés, attól függően, hogy a fém értéke pénzformában kisebb vagy nagyobb-e, mint rúdarany állapotban." (137. old.) „De ha a *pénz értékét* a *fém értéke* határozza meg, mi szabályozza ez utóbbi értéket? ... Az arany és az ezüst áruk, termékek, amelyek munka és tőke felhasználását teszik szükségessé; tehát az arany és az ezüst értékét, mint minden más termékét, a termelési költségek szabályozzák." (Uo.)

A pénznek és a fémértéknek ennél a kompenzációjánál, akárcsak a termelési költségeknek az értékmeghatározás egyetlen mozzanataként való ábrázolásánál, Mill – mint egyáltalában Ricardo iskolája – elköveti azt a hibát, hogy az *elvont törvényt* mondja ki, e törvény változása, illetve állandó megszüntetése nélkül – holott a törvény csak ezáltal lesz. Ha *állandó* törvény az, hogy pl. a termelési költségek végső soron – vagy jobban mondva a kereslet és kínálat periodikusan, véletlenül bekövetkező fedésekor – meghatározzák az árat (értéket), akkor ugyanolyan *állandó törvény* az, hogy ez az arány nincs fedésben, tehát hogy érték és termelési költségek nem állnak szükségszerű arányban. Sőt, a kereslet és a kínálat mindig csak pillanatnyilag fedik egymást a kereslet és a kínálat megelőző ingadozása révén, a termelési költségek és a csereérték közötti aránytalanság révén, ahogy ez az ingadozás és ez az aránytalanság ugyanúgy megint követi a pillanatnyi fedést. Ezt a *valóságos* mozgást, melynek ama törvény csak egy elvont, véletlen és egyoldalú mozzanata, az újabb nemzetgazdászok[4] esetlegességgé teszik meg, lényegtelenné. Miért? Mert azon éles és szabatos formulák mellett, melyekre ők a nemzetgazdaságtant redukálják, az alap-

formula, ha ezt a mozgást elvontan akarnák kimondani, így kellene hogy szóljon: A törvényt a nemzetgazdaságtanban az ellenkezője, a törvénynélküliség határozza meg. A nemzetgazdaságtan igazi törvénye a *véletlen*, melynek mozgásából mi, a tudományos emberek, néhány mozzanatot önkényesen törvények formájában rögzítünk. –

Nagyon jó, és a dolog lényegét egy fogalomba hozva tartalmazza, amikor Mill a *pénzt* a csere *közvetítőjeként* jelöli meg. A pénz lényege mindenekelőtt nem az, hogy benne a tulajdon külsővé-idegenné válik, hanem hogy a *közvetítő tevékenység* vagy mozgás, az *emberi*, társadalmi aktus, mely által az ember termékei kölcsönösen kiegészítik egymást, *elidegenül* és egy emberen kívüli *anyagi dolognak*, a pénznek a tulajdonsága lesz. Azáltal, hogy az ember magát ezt a közvetítő tevékenységet külsővé-idegenné teszi, itt csak mint a maga számára veszendőbe ment, elembertelenedett ember tevékenykedik; maga a dolgoknak a *vonatkozása*, az ezekkel való emberi művelet egy emberen kívüli és emberen felüli lényegnek a művelete lesz. Ezen az *idegen közvetítőn* át — ahelyett, hogy maga az ember lenne az ember számára a közvetítő – az ember a maga akaratát, a maga tevékenységét, a maga viszonyát másokhoz egy tőle és tőlük független hatalomnak tekinti. Rabszolgasága eléri tehát a csúcsát. Hogy ez a *közvetítő* mármost *valóságos Istenné* lesz, az világos, hiszen a közvetítő a *valóságos hatalom* afelett, amivel engem közvetít. Kultusza öncéllá lesz. A tárgyak, e közvetítőtől elválasztva, elvesztették értéküket. Tehát csak amennyiben őt *képviselik*, van értékük, holott eredetileg úgy tűnt, hogy neki volt csak annyiban értéke, amennyiben *őket* képviselte. Az eredeti viszonynak ez a megfordítása szükségszerű. Ez a *közvetítő* ennélfogva a magántulajdonnak önmaga számára veszendőbe ment, elidegenült *lényege*, az önmaga számára külsőlegessé vált, *külsővé-idegenné vált* magántulajdon, mint ahogy ez az emberi termelésnek az emberi termeléssel való *külsővé-idegenné vált közvetítése*, az embernek *külsővé-idegenné vált* nembeli tevékenysége. Mindazok a tulajdonságok, melyek ezt ennek a tevékenységnek a termelésében megilletik, ennélfogva átvivődnek erre a közvetítőre. Az ember tehát annál szegényebb lesz mint ember, azaz ettől a közvetítőtől elválasztva, minél *gazdagabb* lesz ez a közvetítő.

Krisztus eredetileg *képviseli*: 1. az embereket Isten előtt; 2. Istent az emberek számára; 3. az embereket az embernek.

Így a *pénz* eredetileg fogalma szerint képviseli: 1. a magántulajdont a magántulajdon számára; 2. a társadalmat a magántulajdon számára; 3. a magántulajdont a társadalom számára.

De Krisztus a *külsővé-idegenné vált* Isten és a külsővé-idegenné vált *ember*. Istennek már csak annyiban van értéke, amennyiben ő Krisztust,

az embernek már csak annyiban van értéke, amennyiben ő Krisztust képviseli.[5] Ugyanígy van a pénzzel. –

Miért kell a magántulajdonnak a *pénzléthez* továbbmennie? Mert az embernek mint társas lénynek a *cseréhez*, és mert a cserének – a magántulajdon előfeltételezése mellett – az értékhez kell továbbmennie. A cserélő ember közvetítő mozgása ugyanis nem társadalmi, nem emberi mozgás, nem *emberi viszony*, ez a magántulajdonnak a magántulajdonhoz való *elvont viszonya*, és ez az *elvont* viszony az *érték*, melynek valóságos egzisztenciája mint érték csak a *pénz*. Minthogy a cserélő emberek nem mint emberek viszonyulnak egymáshoz, a *dolog* elveszti az emberi, a személyi tulajdon jelentését. A magántulajdon magántulajdonhoz való társadalmi viszonya már olyan viszony, amelyben a magántulajdon önmagától elidegenült. Ennek a viszonynak a magáért-való egzisztenciája, a pénz, ezért a magántulajdon külsővé-idegenné válása, a *sajátos*, személyi természetétől való elvonatkoztatás.

A modern nemzetgazdaságtannak a pénzrendszerrel, système monétaire-rel[6] való ellentéte ezért e nemzetgazdaságtan minden okossága ellenére sem vihet döntő győzelemre; mert amikor a nép és a kormányok nyers nemzetgazdaságtani babonája az *érzéki, kézzelfogható, szemmel látható* pénzeszsákhoz ragaszkodik és ezért a nemesfémek abszolút értékében, valamint birtoklásukban mint a gazdagság egyetlen realitásában hisz – amikor aztán jön a felvilágosult, világlátott nemzetgazdász és bebizonyítja nekik, hogy a pénz áru, mint minden más áru, amelynek értéke ezért, mint minden más árué, a termelési költségeknek a kereslethez (konkurrencia) és kínálathoz, a más áruk mennyiségéhez vagy konkurrenciájához való viszonyától függ –, akkor ennek a nemzetgazdásznak helyesen azt felelik, hogy a dolgok *valóságos* értéke mégis a *csereértékük* és ez végső soron a pénzben egzisztál, mint ahogy a pénz a nemesfémekben, hogy tehát a pénz a dolgok *igazi* értéke és ezért a legkívánatosabb dolog. Hiszen a nemzetgazdász tanai maguk is végső soron erre a bölcsességre lyukadtak ki, csakhogy neki megvan az az elvonatkoztató képessége, hogy a pénznek ezt a létezését az áru minden formája alatt felismerje és ezért ne higgyen a pénz hivatalos fémlétezésének kizárólagos értékében. – A pénz fémlétezése csak a hivatalos, érzékletes kifejezése a pénzléleknek, mely a polgári társadalom termeléseinek és mozgásainak minden porcikájában benne rejtőzik.

A modern nemzetgazdászoknak a pénzrendszerrel való ellentéte csak az, hogy ők a *pénzlényeget* [*Geldwesen*] a maga elvonatkoztatásában és általánosságában fogták fel és ezért felvilágosultak azon *érzéki* babona tekintetében, mely ennek a lényegnek a nemesfémben való kizárólagos létezésében

hisz. Ők ezt a nyers babonát a rafinált babonával helyettesítik. De mert mindkettőnek lényegében egy a gyökere, így a babona felvilágosult formája nem jut el odáig, hogy nyers érzéki formáját teljesen kiszorítsa, mert nem a babona lényegét, hanem e lényegnek csak a meghatározott formáját támadja. – A pénz *személyi* létezése mint pénz – és nemcsak mint az áruk egymáshoz való belső, magán-való, rejtett átváltási vagy rangviszonya –, ez a létezés annál inkább megfelel a pénz lényegének, minél elvontabb az, minél kevésbé van *természetes* viszonya a többi áruhoz, minél inkább mint az embernek a terméke és mégis megint nem-terméke jelenik meg, minél kevésbé *természetadta* a létezési eleme, minél inkább ember-alkotta, vagyis nemzetgazdaságtanilag, minél nagyobb az *értékének mint pénznek* azon anyag csereértékéhez vagy pénzértékéhez való *fordított* aránya, melyben egzisztál. Ezért a *papírpénz*, valamint a *pénz* számos *papírból való képviselője* (mint váltók, meghatalmazások, adósságlevelek stb.) a *tökéletesebb* létezése a *pénznek mint pénznek* és szükségszerű mozzanat a pénzlényeg fejlődésének előrehaladásában. A *hitelügyben* [*Kreditwesen*], melynek teljes kifejezése a *bankügy* [*Bankwesen*], azt a látszatot ölti, mintha az idegen, anyagi hatalom hatalma megtört volna, megszűnt volna az önelidegenülés viszonya, és az ember az emberrel ismét emberi vonatkozásokban állna. A *saint-simonisták*, ettől a *látszattól* megtévesztve, a pénz fejlődését, váltóleveleket, papírpénzt, a pénz papírból való képviselőit, *hitelt*, *bankügyet* úgy tekintik, hogy ebben fokozatosan megszűnik az embernek a dologtól, a tőkének a munkától, a magántulajdonnak a pénztől és a pénznek az embertől való elválasztása, az embernek az embertől való elválasztása. Ezért a szervezett *bankügy* az eszményük. De az elidegenülésnek ez a megszűnése, az embernek ez az önmagához és ezért a másik emberhez való *visszatérése* csak *látszat*, annál *gyalázatosabb* és *végletesebb* önelidegenülés, elembertelenedés, mert eleme már nem áru, fém, papír, hanem a *morális* létezés, a *társas* létezés, az emberi kebel *belseje* maga; mert ez – az ember ember iránti *bizalmának* látszata mögött – a legnagyobb *bizalmatlanság* és a teljes elidegenülés. Mi alkotja a *hitel* lényegét? Itt egészen eltekintünk a hitel *tartalmától*, ami ismét a pénz. Eltekintünk tehát ennek a bizalomnak a *tartalmától*, mely szerint az egyik ember azáltal *ismeri* el a másikat, hogy értékeket előlegez neki és – a legjobb esetben, ha ugyanis nem fizetteti meg magának a hitelt, azaz nem uzsorás – embertársának azt a bizalmat ajándékozza, hogy az nem csirkefogó, hanem „jó" ember. „Jó" emberen a bizalommal viseltető itt, akárcsak Shylock, „fizetőképes" embert ért.[7] – A hitel két viszony és két különböző feltétel mellett gondolható el. A két viszony: Egyik esetben gazdag ember hitelez egy szegénynek, akit szorgalmasnak és rendesnek tart. Ez a fajta hitel a

nemzetgazdaságtan romantikus, érzelmes részébe, a nemzetgazdaságtan eltévelyedéseihez, kisiklásaihoz, *kivételeihez* tartozik, nem a *szabályhoz*. De még ha feltételezzük is ezt a kivételt, megengedjük is ezt a romantikus lehetőséget, a szegénynek az élete és a tehetsége mint tevékenység a gazdag számára a kölcsönadott pénz visszatérítése *biztosítékának* számít; azaz tehát a szegény összes társadalmi erényei, élettevékenységének tartalma, maga a létezése, a gazdag számára tőkéjének a szokásos kamatokkal való visszatérítését képviseli. A szegénynek a halála ezért a hitelező számára a legrosszabb eset. Ez tőkéjének a halála, kamatokkal együtt. Gondoljuk csak meg, micsoda aljasság rejlik abban, hogy egy embert *pénzben értékelnek*, ahogy ez a hitelviszonyban történik. Magától értetődik, hogy a hitelező a *morális* biztosítékokon kívül a *jogi* kényszer biztosítékával és még többé vagy kevésbé *reális* biztosítékokkal is rendelkezik emberét illetően. Ha mármost az, akinek hiteleznek, maga is tehetős, a *hitel* csupán a csere megkönnyítő *közvetítőjévé* válik, azaz ez maga a pénz, egészen *eszményi* formába emelve. A *hitel* a *nemzetgazdaságtani* ítélet egy ember moralitása fölött. A hitelben a fém vagy a papír helyett maga az *ember* lett a csere *közvetítőjévé*, de nem mint ember, hanem mint egy *tőkének* és a kamatoknak a *létezése*. A csere közege tehát visszatért és visszahelyeződött anyagi alakjából az emberbe, de csak azért, mert maga az ember önmagán kívülre helyeződött és önmaga számára anyagi alakká vált. Nem a pénz szűnt meg az emberben – a hitelviszonyon belül, hanem maga az ember változott *pénzzé*, illetve a pénz *testesült meg* benne. Az *emberi egyéniség*, az emberi *morál* maga is kereskedelmi cikké vált, valamint az *anyaggá*, melyben a pénz egzisztál. Pénz, papír helyett az én saját személyes létezésem, az én húsom és vérem, az én társas erényem és érvényem a *pénzszellem* anyaga, teste. A hitel a pénzértéket már nem pénzre, hanem emberi húsra és emberi szívre váltja. Egy hamis rendszeren belüli minden előrelépés és következetlenség ilyennyire a legnagyobb hátralépés és a legnagyobb következetesség az aljasságban. – A hitelrendszeren belül ennek embertől elidegenült természete az ember legnagyobb nemzetgazdaságtani elismerésének látszata mögött kettős módon igazolódik: 1. az ellentét tőkés és munkás, nagy- és kistőkés között még nagyobb lesz, amennyiben csak annak adnak hitelt, akinek már van, és a gazdag számára a hitel új felhalmozási esély, illetve amennyiben a szegény a gazdagnak a reá vonatkozó véletlen tetszésében és ítéletében *egész* egzisztenciáját látja igazoltnak vagy tagadottnak, teljesen ettől a véletlentől függőnek; 2. amennyiben a kölcsönös tettetést, képmutatást és álszentséget csúcspontig hajtják, odáig, hogy a hitel nélküli ember feletti egyszerű ítélethez, hogy szegény, most az a morális ítélet is hozzájárul, hogy nem része-

sül bizalomban, elismerésben, tehát társadalombeli pária, rossz ember; és amennyiben a szegénynek nélkülözéséhez még ez a megaláztatás és a gazdagtól való megalázó hitelkérés is kijut; 3. amennyiben a pénz ezen egészen *eszmei* egzisztenciájánál fogva az ember a *pénzhamisítást* semmilyen más anyagon, hanem már csak a saját személyén végezheti el, önmagát kell hamis pénzzé tennie, a hitelt csalással, hazugsággal megszereznie stb., és ez a hitelviszony – mind a bizalommal viseltetőnek, mind annak az oldaláról, akinek a bizalomra szüksége van – kereskedelmi tárggyá, a kölcsönös becsapás és visszaélés tárgyává válik. Itt azután ragyogóan megmutatkozik még a *bizalmatlanság* mint ennek a nemzetgazdaságtani bizalomnak a bázisa; a bizalmatlan mérlegelés, hogy megadják-e a hitelt vagy sem; a kémkedés a hitelkérő magánéletének stb. titkai után; pillanatnyi bajok elárulása, hogy egy vetélytársat hitelének hirtelen megrendítésével megbuktassanak stb. A csőd, a látszatvállalkozások stb. egész rendszere... Az *államhitelnél* az államnak teljesen ugyanaz a helyzete, mint fentebb az embernek... Az állampapírokkal folytatott játékban megmutatkozik, hogy az állam mennyire a kereskedők játékszere lett stb.

4. A *hitelrendszer* a kiteljesedését végül a *bankügyben* éri el. A bankár megteremtése, a bank államuralma, a vagyonnak e kezekben való koncentrációja, a nemzetnek ez a nemzetgazdasági *areiopagosza*[8], ez a pénzügy méltó kiteljesedése. Azáltal, hogy a hitelrendszerben egy *ember morális elismerése*, akárcsak az *állam iránti bizalom* stb. a *hitel* formáját kapta, feltárulkozik a titok, amely a morális elismerés hazugságában rejtőzik, ennek a moralitásnak az *immorális* alávalósága, akárcsak az ebben az állam iránti bizalomban levő álszentség és egoizmus, és mint az mutatkozik meg, ami valójában.

Mind az emberi tevékenységnek magán a termelésen belül, mind az *emberi termékeknek* egymásra való *cseréje* = a *nembeli tevékenység* és nembeli élvezet, melyeknek valóságos, tudatos és igazi létezése a *társadalmi* tevékenység és a *társadalmi* élvezet. Mivel az *emberi* lény [Wesen] az emberek *igazi közössége* [*Gemeinwesen*], így az emberek *lényük* működtetése által *teremtik*, termelik az emberi *közösséget*, a társadalmiságot [gesellschaftliches Wesen], mely nem az egyes egyénnel szemben álló elvont-általános hatalom, hanem mindegyik egyénnek a lénye, saját tevékenysége, saját élete, saját élvezete, saját gazdagsága. Ezért nem reflexió által jön létre ez az *igazi közösség*, s ezért az egyének *szüksége* és *egoizmusa* által, azaz közvetlenül magának a létezésüknek a működtetése által termelve jelenik meg. Nem az embertől függ, hogy ez a közösség legyen-e vagy sem; de amíg az ember nem ismerte meg magát mint embert és nem szervezte

meg ennélfogva emberien a világot, ez a *közösség* az *elidegenülés* formája alatt jelenik meg. Mert *szubjektuma*, az ember, önmagától elidegenült lény. Az emberek, nem elvonatkoztatásban, hanem mint valóságos, eleven, különös egyének – *ők* ez a lény. *Amilyenek* ők, olyan ezért ez maga is. Ezért azonos tétel az, hogy az ember elidegenül önmagától, és hogy ennek az elidegenült embernek a *társadalma* karikatúrája az ő *valóságos közösségének*, az ő igazi nembeli életének, hogy ezért tevékenysége mint gyötrődés [Qual], saját teremtése mint idegen hatalom jelenik meg számára, gazdagsága mint szegénység, a *lényegi kötelék*, amely őt a másik emberhez kapcsolja, mint lényegtelen kötelék, és éppenséggel a másik embertől való elválasztása jelenik meg mint igazi létezése, hogy élete mint életének feláldozása, hogy lényének megvalósulása mint életének valótlanulása, hogy termelése mint az ő semmijének a termelése, hogy hatalma a tárgy felett mint a tárgy hatalma őfelette, hogy ő, teremtésének ura mint ennek a teremtésnek a szolgája jelenik meg.

A nemzetgazdaságtan mármost az *emberek közösségét*, illetve magát működtető *ember*lényüket, nembeli életté, igazán emberi életté való kölcsönös kiegészítődésüket a *csere* és a *kereskedelem* formája alatt fogja fel. A *társadalom*, mondja Destutt de Tracy, *kölcsönös cserék sora*. Nem egyéb, mint éppen a kölcsönös integrációnak ez a mozgása. A *társadalom*, mondja Adam Smith,[9] *kereskedelmi társaság*. Mindegyik tagja *kereskedő*.

Látjuk, hogy a nemzetgazdaságtan a társas érintkezés *elidegenült* formáját mint a *lényegi* és *eredeti* és az emberi rendeltetésnek megfelelő formát *rögzíti*.

A nemzetgazdaságtan – akárcsak a valóságos mozgás – az *embernek az emberhez való viszonyából* mint a *magántulajdonosnak a magántulajdonoshoz* való viszonyából indul ki. Ha az embert mint *magántulajdonost* előfeltételezik, azaz mint kizárólagos birtokost, aki e kizárólagos birtok által igazolja személyiségét és különbözteti meg magát a másik embertől, valamint vonatkoztatja magát másokra – a magántulajdon az ő személyes, az ő magát *kitüntető*, ezért az ő lényegi létezése –, akkor a magántulajdonnak az *elvesztése* vagy *feladása* az *embernek*, akárcsak magának a *magántulajdonnak külsővé-idegenné tevése*. Mi itt csak az utóbbi meghatározást rögzítjük. Ha én a magántulajdonomat valaki másnak átengedem, az megszűnik az *enyém* lenni; tőlem független, területemen *kívül* fekvő dolog lesz, számomra *külsőleges* dolog. *Külsővé-idegenné teszem* tehát a magántulajdonomat. Rám vonatkozóan *külsővé-idegenné vált* magántulajdonnak tételezem tehát. De csak egyáltalában *külsővé-idegenné vált* dolognak tételezem, csak az én *személyes* viszonyomat szüntetem meg hozzá, visszaadom az *elemi* természeti hatal-

maknak, ha csak rám vonatkozóan teszem külsővé-idegenné. Külsővé-idegenné vált *magántulajdonná* csak akkor lesz, ha véget ér *az én* magántulajdonom lenni anélkül, hogy ugyanakkor emiatt véget érne egyáltalában *magántulajdon* lenni, azaz tehát, ha rajtam *kívül* egy *másik* emberhez ugyanazon viszonyba lép, amelyben hozzám magamhoz állt, egyszóval, ha egy *másik* ember *magántulajdonává* lesz. Az *erőszak* esetét kivéve – hogy jövök én mármost ahhoz, hogy egy más ember számára külsővé-idegenné tegyem az *én* magántulajdonomat? A nemzetgazdaságtan helyesen válaszol: *Szükségből, szükségletből.* A másik ember is magántulajdonos, de egy *másik* dologé, amelyet én nélkülözök, és amelyet én nem tudok vagy nem akarok nélkülözni, amely számomra *szükségletnek* látszik létezésem teljessé tételéhez és lényem megvalósításához.

Az a kötelék, amely a két magántulajdonost egymásra vonatkoztatja, a t*sajátos természete a tárgynak*, mely magántulajdonuk anyaga. A vágy e két tárgy iránt, azaz a szükséglet irántuk, megmutatja mindegyik magántulajdonosnak, tudatára ébreszti őt, hogy neki a magántulajdonon kívül még egy másik *lényegi* viszonya van a tárgyakhoz, hogy ő nem az a különös lény, akinek tartja magát, hanem *totális* lény, akinek szükségletei a *belső* tulajdon viszonyában állnak – mert egy dolog iránti szükséglet a legnyilvánvalóbb, legcáfolhatatlanabb bizonyíték arra, hogy a dolog *az én* lényemhez tartozik, hogy annak léte számomra való, hogy *tulajdona* az én lényemnek a tulajdona, a tulajdonsága, sajátságossága – a másik munkájának a termelvényeihez is. Mindkét tulajdonos tehát arra ösztönződik, hogy feladják magántulajdonukat, de úgy adják fel, hogy egyúttal igazolják a magántulajdont, vagyis a magántulajdont a magántulajdon viszonyán belül adják fel. Mindegyik tehát magántulajdonának egy részét külsővé-idegenné teszi a másik számára.

A két magántulajdonos *társadalmi* vonatkozása vagy *társadalmi* viszonya tehát a *külsővé-idegenné tevés kölcsönössége*, a külsővé-idegenné tevés viszonya mindkét oldalon tételezve, vagyis a *külsővé-idegenné tevés* mint a két tulajdonos viszonya, míg az egyszerű magántulajdonban a *külsővé-idegenné tevés* még csak magára való vonatkozásban, egyoldalúan megy végbe.

A *csere*, vagyis a *cserekereskedelem* tehát az embereknek a társadalmi, a nembeli aktusa, a közössége, a társadalmi érintkezése és integrációja a *magántulajdonon* belül és ezért a külsőleges, a *külsővé-idegenné vált* nembeli aktus. Éppen ezért jelenik meg *cserekereskedelemként*. Ezért éppúgy az ellenkezője is a *társadalmi* viszonynak.

A magántulajdon kölcsönös külsővé-idegenné tevése vagy elidegenítése

által maga a *magántulajdon* is a *külsővé-idegenné vált* magántulajdon meghatározásába jutott. Mert először is többé nem a munka terméke, birtokosa személyiségének kizárólagos kifejezése, mert a birtokos külsővé-idegenné tette, elkerült a birtokostól, akinek terméke volt, és személyi jelentést nyert annak a számára, akinek *nem* terméke. Személyi jelentését a birtokos számára elvesztette. Másodszor egy másik magántulajdonra vonatkoztatták, azzal egyenlővé tették. Helyére egy *más* természetű magántulajdon lépett, mint ahogy ő maga egy *más* természetű magántulajdont helyettesít. Mindkét oldalon tehát a magántulajdon mint egy más természetű magántulajdon képviselője jelenik meg, mint egy másik természeti termék *egyenlője*, és mindkét oldal úgy vonatkozik egymásra, hogy mindegyik a maga *másikjának* a létezését képviseli és mindkettő kölcsönösen mint saját magának és a másikjának *helyettesítője* vonatkozik egymásra. A magántulajdonnak mint ilyennek a létezése ennélfogva *helyettesítéssé, egyenértékké* vált. Önmagával való közvetlen egysége helyett már csak mint *másra* való vonatkozás van. Mint *egyenérték* a létezése már nem az ő sajátságos létezése. Ezért *értékké* és közvetlenül *csereértékké* vált. *Értékként* való létezése az ő közvetlen létezésétől különböző, sajátos lénye számára külsőleges, *külsővé-idegenné vált* meghatározása *önnönmagának*; csak *relatív* létezése annak.

Mármost az, hogy miképp határozódik meg közelebbről ez az *érték*, másutt fejtendő ki, éppúgy, mint az, hogy miképp lesz *árrá*.

A csere viszonyát előfeltételezve, a *munka közvetlen szerzési, kereseti munkává* válik. Az elidegenült munkának ez a viszonya csak azáltal éri el tetőpontját, hogy 1. az egyik oldalról a *kereseti munka*, a munkásnak a terméke nem áll *közvetlen* viszonyban szükségletéhez és *munkameghatározottságához*, hanem mindkét oldalról a munkás számára idegen társadalmi kombinációk határozzák meg; 2. hogy az, aki a terméket *megveszi*, önmaga nem termel, hanem a más által termeltet cseréli el. A *külsővé-idegenné vált* magántulajdon ama nyers alakjában, a *cserekereskedelem* alakjában, a két magántulajdonos mindegyike azt termelte, amire közvetlenül hajtotta szükséglete, adottsága és a meglevő természeti anyag. Ezért mindegyik a másikkal csak termelésének többletét cseréli ki. A munka persze közvetlen *létfenntartási forrása* volt, de egyben *egyéni egzisztenciájának* igazolása is. A csere révén *munkája* részben *kereseti forrássá* vált. Munkájának célja és létezése különbözővé vált. A terméket mint *értéket*, mint *csereértéket*, mint *egyenértéket*, s már nem a termelőhöz való közvetlen személyi vonatkozása miatt termelik. Minél sokoldalúbbá válik a termelés, minél sokoldalúbbak lesznek tehát egyrészt a szükségletek, minél egyoldalúbbak lesznek másrészt a termelőnek a teljesítményei, annál inkább esik munkája a *kereseti munka*

kategóriájába, mígnem végül a munka már csak ez a jelentés lesz, s egészen *véletlen* és *lényegtelen* lesz mind az, hogy a termelő a közvetlen élvezet és a személyi szükséglet viszonyában áll-e a termékével, mind pedig az, hogy maga a munka *tevékenysége*, cselekvése az ő számára személyiségének önélvezete-e, természeti adottságainak és szellemi céljainak megvalósítása-e.

A *kereseti munkában* benne rejlik: 1. a munkának a dolgozó szubjektumtól való elidegenülése és véletlensége; 2. a munkának a munka tárgyától való elidegenülése és véletlensége; 3. a munkásnak a társadalmi szükségletek által való meghatározása, amelyek azonban számára idegenek és kényszert jelentenek, melynek egoisztikus szükségletből, szükségből veti alá magát, és amelyek csak szűkössége kielégítésére szolgáló forrás jelentésével bírnak számára, mint ahogy a társadalom számára a munkás csak a társadalmi szükségletek rabszolgájaként van meg; 4. hogy a munkás számára egyéni egzisztenciájának fenntartása tevékenységének *céljaként* jelenik meg és valódi tevése az ő számára csak eszköznek számít; hogy ő azért működteti életét [Leben], hogy *létfenntartási* eszközét [*Lebens*mittel] megkeresse.

Minél nagyobbnak, minél kiképződöttebbnek jelenik meg tehát a társadalmi hatalom a magántulajdon-viszonyon belül, annál *egoisztikusabb*, társadalomnélkülibb, saját lényétől elidegenültebb lesz az ember.

Ahogyan az *emberi tevékenység* termékeinek a kölcsönös cseréje mint *cserekereskedelem*, mint *üzletelés* [Schacher][10], úgy magának a tevékenységnek a kölcsönös kiegészítése és kicserélése mint a *munka megosztása* jelenik meg, mely az emberből lehetőleg elvont lényt, sodrógépet stb. csinál és szellemi s fizikai torzszülötté változtatja át.

Éppen az emberi munka egységét csak *megosztásként* tekintik, mert a társadalmi lény csak a maga ellenkezőjeként, az elidegenültség formájában jut létezésre. A civilizációval fokozódik a *munka megosztása*.

A munka megosztásának előfeltételén belül a termék, a magántulajdon anyaga az egyes számára egyre inkább *egyenérték* jelentését kapja, és ahogyan az egyed már nem a *többletét* cseréli ki, hanem termelésének a tárgya teljességgel *közömbös* lehet számára, úgy termékét már nem közvetlenül a számára *szükségelt* lényegre cseréli ki. Az egyenérték a maga egzisztenciáját mint *pénzbeli* egyenérték kapja meg, amely pénz mármost a kereseti munka közvetlen eredménye és a csere *közvetítője*. (Lásd fent.)

A *pénzben*, a mind az anyag természetével szembeni, a magántulajdon sajátos természetével szembeni, mind a magántulajdonos személyiségével szembeni teljes közömbösségben, az elidegenült dolognak az ember *feletti* teljes uralma jelent meg.

Ami a személynek a személy feletti uralma, az mármost a *dolognak* a *személy* feletti, a terméknek a termelő feletti általános uralma. Ahogyan már az *egyenértékben*, az értékben benne rejlett a magántulajdon *külsővé-idegenné válásának* meghatározása, úgy a *pénz* ennek a *külsővé-idegenné válásnak* az érzéki, sőt tárgyi létezése.

Magától értetődik, hogy a nemzetgazdaságtan ezt az egész fejlődést csak mint tényt, mint véletlen szükségnek a szüleményét tudja fogalmilag megragadni.

A munkának önmagától való elválása = a munkásnak a tőkéstől való elválása = munka és tőke elválása, s a tőke eredeti formája *földtulajdonra* és *ingó tulajdonra* esik szét... A magántulajdon eredeti meghatározása a monopólium; mihelyt ezért ez politikai konstitúciót ad magának, az a monopólium konstitúciója. A kiteljesedett monopólium a konkurrencia. — A nemzetgazdász számára szétesik a *termelés*, a *fogyasztás* és mint a kettő közvetítője a *csere* vagy az *elosztás*. Termelésnek és fogyasztásnak, tevékenységnek és élvezetnek elválása különböző egyénekre és ugyanabban az egyénben, ez a *munka elválása* a *tárgyától* és önmagától mint élvezettől. Az *elosztás* a magántulajdon magát működtető hatalma. — A munkának, tőkének, földtulajdonnak kölcsönösen egymástól való elválása, valamint a munkának a munkától, a tőkének a tőkétől és a földtulajdonnak a földtulajdontól való elválása, végül a munkának a munkabértől, a tőkének a nyereségtől és a nyereségnek a kamatoktól, végül a földtulajdonnak a földjáradéktól való elválása az önelidegenülést mind az önelidegenülés alakjában, mind a kölcsönös elidegenülés alakjában megjelenteti.

„Feltételezzük most azt az esetet, hogy a kormány rögzíteni kívánja a pénz mennyiségének növelését és csökkentését. Ha arra törekszik, hogy a pénz mennyisége ne érje el azt a mértéket, amelyet a dolgok szabad folyása eredményezne, akkor felemeli a vert fém értékét és mindenkinek érdekévé teszi az aranyrudaknak pénzzé való átváltoztatását. Ilyenkor titokban állítanak elő pénzt, s a kormánynak ezt büntetésekkel kell megakadályoznia. Ha a kormány a pénz mennyiségét a szükséges szint *fölött* kívánja tartani, akkor leszorítja az értékét; ilyenkor mindenki azon van, hogy rúdarannyá olvassza a pénzét, s ez ellen a kormánynak megint csak a büntetés eszköze áll rendelkezésére. Ám a nyereség reménye legyőzi a büntetéstől való félelmet." (137., 138. old.)

9. §. „Ha két egyén 100–100 £-gel tartozik egymásnak, akkor ahelyett, hogy kölcsönösen kifizetnék egymásnak ezt az összeget, elég, ha csak kölcsönösen kicserélik kötelezvényeiket. Ugyanez áll két nemzetre is... Ezért használnak *váltókat*, amelyekre különösen nagy szükség volt abban az idő-

ben, amikor a felvilágosultnak nem nevezhető politika a nemesfémek *kivitelét* tiltotta és kegyetlenül büntette. (142., 143. skk. old.)

10. §. *Nem-termelő* fogyasztás megtakarítása papírpénz által. (146. skk. old.)

11. §. „A papírpénzzel összefüggő nehézségek a következők: 1. A papírpénzt kibocsátó személyek *mulasztása* abban, hogy kötelezettségeiknek eleget tegyenek. 2. A hamisítások. 3. Az árfolyam változása." (149. old.)

12. §. A nemesfémek áruk. Csak olyan árukat exportálnak, amelyek kevésbé drágák abban az országban, ahonnan származnak, mint abban az országban, ahová viszik őket, és csak olyan árukat importálnak, amelyek drágábbak abban az országban, ahová viszik őket, mint abban az országban, ahonnan származnak. Tehát a nemesfémeknek az adott országban való értékétől függ, hogy importálni vagy exportálni kell-e őket. (174–175. old.)

13. §. „A nemesfémek értéke egyenlő más dolgoknak azzal a mennyiségével, amelyet értük cserébe adnak." (177. old.) „Ez az arány a különböző országokban, sőt ugyanazon ország különböző vidékein különböző... Ha azt mondják: »Az élet kevésbé drága«, ez azt jelenti, hogy egy bizonyos helységben kisebb pénzösszegért vásárolhatók meg az élelmiszerek." (177. old.)

14. §. „A nemzetek közötti viszony olyan, mint a kereskedők közötti... mindig a lehető legolcsóbban vásárolnak és a lehető legdrágábban adnak el." (215. old.)

IV. A fogyasztásról

„A *termelés*, az *elosztás*, a *csere* csak *eszközök*. Senki sem azért termel, hogy termeljen. Ezek közbülső, közvetítő műveletek. A cél a *fogyasztás*." (237. old.)

1. §. „A fogyasztás: 1. *termelő*. Ez magában foglal mindent, amit azzal a céllal költenek el, hogy tárgyakat termeljenek; magában foglalja a munkás létfenntartását, ... aztán a gépeket, szerszámokat, épületeket és állatokat, amelyek a termelő műveletekhez szükségesek; végül: a nyersanyagokat, akár azokat, amelyekből közvetlenül kialakítják a megtermelendő tárgyat, akár azokat, amelyekből nyerik." (238., 239. old.) „Csak a második csoportba tartozó dolgokat nem fogyasztják el teljesen a termelő művelet folyamán." (Uo.)

2. *Nem-termelő* fogyasztás. „Ide tartozik például a lakájok fizetése és minden olyan fogyasztás, amelyre nem a termék miatt kerül sor, nem azért, hogy egy dolog segítségével egy másik, egyenértékű dolog jöjjön létre." (240. old.) „A termelő fogyasztás maga is *eszköz*, nevezetesen a termelés eszköze; a nem-termelő fogyasztás nem eszköz, hanem cél, az *élvezet* pedig, amelyet a fogyasztás szerez, minden megelőző művelet *indítéka*." (241.

old.) „A fogyasztás előbbi fajtája révén semmi nem megy veszendőbe, az utóbbi fajtája révén viszont minden." (Uo.) „Amit *termelő módon* fogyasztanak el, az mindig *tőke*. Ez különösen figyelemre méltó tulajdonsága a termelő fogyasztásnak. Amit termelő módon fogyasztanak el, *az tőke*, és a fogyasztás által *lesz* tőkévé." (241., 242. old.) „Annak az összessége, amit egy ország termelőerői egy év alatt létrehoznak, az évi bruttó termék. Ennek nagy része az elfogyasztott tőke pótlására van rendelve. Ami a tőke pótlása után a bruttó termékből megmarad, az a nettó termék; ez csak mint tőkenyereség vagy földjáradék kerül elosztásra." (242., 243. old.) „Ez az az alap, amelyből a nemzeti tőkéhez való minden hozzáadás rendszerint származik." (Uo.) „A *termelő* és a *nem-termelő* fogyasztásnak megfelel a *termelő* és a *nem-termelő* munka." (244. old.)

2. §. „Mindazt, amit egy év leforgása alatt termelnek, azt a következő év leforgása alatt – termelően vagy nem-termelően – elfogyasztják." (246. old.)

3. §. „A fogyasztás a termelés arányában növekszik; az ember csak azért termel, mert *birtokolni* akar. Ha a megtermelt tárgy az, amire az embernek igénye van, akkor – ha annyit szerzett magának, amennyire szüksége van – abbahagyja a munkát... Ha többet termel, akkor ez azért történik, mert cserébe ezért a »több«-ért valamilyen más tárgyat akar kapni... Azért termeli meg az egyik dolgot, mert vágyik arra, hogy a másik dolog a birtokában legyen. Ennek a dolognak a megtermelése a rendelkezésére álló egyetlen eszköz arra, hogy a másik dolgot megszerezze, és ily módon olcsóbban szerzi meg, mintha kénytelen lenne saját maga megtermelni. A munka megosztása esetén arra szorítkozik, hogy egy bizonyos dolgot vagy annak csak egy részét termelje, és saját termelésének csak kis részét használja fel önmaga számára; a többinek az a rendeltetése, hogy az ember megvásárolja mindazt a többi árut, amire szüksége van; ha pedig valaki egyetlen dolog termelésére szorítkozik és termékét minden másra cseréli, akkor a különböző dolgokból, amelyeket meg akar szerezni, többet kap, mint kapott volna, ha maga akarta volna megtermelni ezeket. Ha valaki önmaga számára termel, akkor *csere* nem jön létre... Nem kíván vásárolni semmit és nem kínál eladásra semmit. Birtokol egy tárgyat, amelyet ő termelt, és nem szándékozik megválni tőle. Ha ebben az esetben metaforaképpen alkalmazzuk a »kínálat és kereslet« kifejezéseket, akkor a kínálat és a kereslet itt teljesen arányban vannak egymással. Ami a megvásárolható tárgyak kínálatát és keresletét illeti, teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk az évi terméknek azt a részét, amelyet minden termelő abban az alakban fogyaszt el, amelyben termeli vagy kapja." (251. old.)

„Ha itt kínálatról és keresletről beszélünk, akkor ezt általánosságban

tesszük. Ha valamely nemzetről egy adott korszakban azt mondjuk, hogy kínálata egyenlő a keresletével, akkor ezt nem egy vagy két áru vonatkozásában mondjuk; azt akarjuk mondani, hogy kereslete minden áruból együttvéve egyenlő mindazokkal a különböző árukkal, amelyeket felkínálni képes. Az általánosságban vett kínálatnak és keresletnek ezen egyenlősége ellenére könnyen előfordulhat, hogy valamilyen áruféleségből túl sokat vagy túl keveset termeltek az ezek iránt megnyilvánuló keresletet tekintve." (251., 252. old.) „Két dolog szükséges a *kereslet* konstituálásához: az a vágy, hogy valamely árut birtokoljunk, és egy olyan egyenértékű tárgynak a birtoklása, amelyet az áruért cserébe adhatunk. Egy kereslet a vásárlás *vágyát* és *eszközét* jelzi. Ha ezek valamelyike nincs meg, akkor nem kerülhet sor a vásárlásra. Valamely egyenértékű tárgy birtoklása mindennemű kereslet szükséges alapja. Hiába vágyódik valaki az után, hogy valamely tárgy a birtokában legyen, ha nem adhat semmit azért, hogy megszerezze. Az egyenértékű tárgy, amelyet egy ember elhoz, a kereslet *eszköze*. Keresletének kiterjedése ennek a tárgynak az értékén mérődik. A kereslet és az egyenértékű tárgy olyan kifejezések, amelyeket *egymással* helyettesíthetünk. Már láttuk, hogy minden ember, aki termel, más tárgyak birtoklására törekszik, mint aminek a termelésében közreműködött, és hogy ennek a törekvésnek, ennek a vágynak a kiterjedése az ő teljes termékén *mérhető*, amennyiben nem akarja a saját fogyasztására megtartani. Éppen ennyire nyilvánvaló, hogy egy ember azt, amit megtermelt és nem akar maga elfogyasztani, cserébe adhatja más tárgyakért. Az *akarata*, hogy *vásároljon*, és *eszközei*, *hogy ezt megtegye*, tehát egyenlőek, vagyis kereslete pontosan egyenlő teljes termékével, amennyiben nem akarja maga elfogyasztani." (252., 253. old.)

Mill itt szokott cinikus élességével és világosságával elemzi a cserét a magántulajdon bázisán.

Az ember – ez a magántulajdon alap-előfeltétele – csak azért *termel*, hogy *bírjon*. A termelés célja a *bírás*. És a termelésnek nemcsak ilyen *hasznos* célja van; van *önhasznú* célja; az ember csak azért termel, hogy magáértvalóan *bírjon*; termelésének tárgya a maga *közvetlen*, önhasznú *szükségletének* tárgyiasulása. Az ember magáért-valóan – vad, barbár állapotban – ezért termelésének mértékét közvetlen szükségletének *terjedelmében* bírja, melynek tartalma *közvetlenül* maga a termelt tárgy.

Az ember ezért ebben az állapotban *nem* termel *többet*, mint amennyit közvetlenül szükségel. *Szükségletének határa termelésének határa.* Kereslet és kínálat ezért pontosan fedik egymást. Termelését szükséglete *méri*. Ebben az esetben nem megy végbe csere, illetve a csere arra szorítkozik, hogy

munkáját munkájának termékére cseréli, és ez a csere a valóságos csere latens formája (csírája).

Mihelyt a csere végbemegy, végbemegy a többtermelés a birtoklás közvetlen határán túlmenően. Ez a többtermelés azonban nem felülemelkedés az önhasznú szükségleten. Éppenséggel csak *közvetett* mód, hogy kielégítsenek egy szükségletet, mely tárgyiasulását nem közvetlenül *ebben* a termelésben, hanem egy másiknak a termelésében találja meg. A termelés *kereseti forrássá*, kereseti munkává vált. Míg tehát az első viszonyban a szükséglet a termelés mértéke, a második viszonyban a termelés, vagyis inkább *a termék birtoklása* a mérték, hogy mennyire elégítődhetnek ki a szükségletek.

Én a magam számára termeltem és nem a te számodra, mint ahogy te a magad számára termeltél és nem az én számomra. Az én termelésem eredményének magán- és magáért-valóan éppúgy nincs vonatkozása rád, ahogy a te termelésed eredményének nincs közvetlen vonatkozása rám. Azaz a mi termelésünk nem az embernek az ember mint ember számára való termelése, azaz nem *társadalmi* termelés. Mint embernek egyikünknek sincs tehát élvezeti vonatkozása a másik termékére. Mint emberek nem kölcsönös termeléseinkért létezünk. Cserénk ezért nem is lehet az a közvetítő mozgás, amelyben igazolódnék, hogy az én termékem a számodra való, mert ez a te saját lényednek, a te szükségletednek *tárgyiasulása*. Mert nem az *emberi lény* a mi termeléseink egymás számára való köteléke. A csere csak *mozgásba* hozhatja, csak igazolhatja azt a *jelleget*, amellyel mindegyikünk a saját terméke irányában, tehát a másiknak a termelése irányában bír. Mindegyikünk a maga termékében csak a *saját* tárgyiasult önhasznát látja, tehát a másiknak a termékében egy *másik*, tőle független, idegen tárgyi önhasznot.

Neked persze mint embernek emberi vonatkozásod van az én termékemhez; te az én termékem *szükségletével* bírsz. Ezért ez számodra mint vágyakozásod és akaratod tárgya megvan. De a te szükségleted, a te vágyakozásod, a te akaratod erőtlen szükséglet, vágyakozás, akarat az én termékem szempontjából. Azaz tehát a te *emberi* és ezért az én emberi termelésemre szükségszerűen belsőleges vonatkozásban álló lényed nem a te *hatalmad*, nem a te tulajdonod e termelés felett, mert nem az emberi lény *tulajdonsága*, *sajátságossága*, nem a *hatalma* van elismerve az én termelésemben. Ezek éppenséggel az a *kötelék*, mely téged tőlem függővé tesz, mert téged az én termékemtől való függőségbe juttatnak. Nemhogy az az *eszköz* lennének, mely neked *hatalmat* ad az én termelésem felett, hanem éppen az arra szolgáló *eszköz*, hogy nekem adjon hatalmat feletted.

Ha én *többet* termelek, mint amennyire közvetlenül magamnak a termelt tárgyból szükségem lehet, akkor az én *több*termelésem a te szükségletedre van *számítva*, rafinálva. Én csak a *látszat* szerint termelek többletet ebből a tárgyból. Igazság szerint egy *másik* tárgyat termelek, a te termelésed tárgyát, amelyet én e többletre elcserélni szándékozom, amely cserét gondolatban már végbevittem. A *társadalmi* vonatkozás, amelyben én hozzád állok, a te szükségleted számára végzett munkám ezért szintén puszta *látszat*, és a mi kölcsönös kiegészítődésünk ugyancsak puszta *látszat*, amelyhez a kölcsönös fosztogatás szolgál alapzatul. A fosztogatásnak, a becsapásnak a szándéka szükségszerűen ott rejlik a háttérben, hiszen minthogy a cserénk önhasznú, mind a te, mind az én oldalamról, minthogy minden önhaszon az idegen hasznon igyekszik túltenni, ezért szükségszerűen igyekszünk becsapni egymást. Annak a hatalomnak a mértéke, amelyet én tárgyamnak a tied felett biztosítok, ahhoz, hogy valóságos hatalommá váljék, persze szükségeli a te *elismerésedet*. Tárgyaink kölcsönös hatalmáról való kölcsönös elismerésünk azonban harc, és a harcban az győz, aki több energiával, erővel, betekintéssel vagy jártassággal bír. Ha testi erőmből futja, akkor egyenesen fosztlak ki. Ha a testi erő birodalma meg van törve, kölcsönösen látszatot igyekszünk kelteni magunknak, és a legjártasabb rászedi a másikat. Hogy ki szedi rá a másikat, a viszony *egésze* szempontjából véletlen. Az *eszmei*, *szándékolt* rászedés mindkét oldalon megtörténik, azaz mind a kettő saját ítéletében rászedte a másikat.

A csere tehát mindkét oldalról szükségszerűen a kölcsönös termelés és a kölcsönös birtoklás *tárgya* révén közvetítődik. A termelésünk kölcsönös tárgyaihoz való eszmei viszony persze a mi kölcsönös szükségletünk. De a *reális*, magát *valóságban* tételező, az *igazi*, magát kivitelező viszony csakis a kölcsönös termelés kölcsönös *kizárólagos birtoklása*. Ami az én dolgom iránti szükségletednek számomra *értéket*, *méltóságot*, *hatékonyságot* ad, az egyedül a te *tárgyad*, az én tárgyamnak az *egyenértéke*. A mi kölcsönös termékünk tehát a mi egymásra való kölcsönös szükségleteink *eszköze*, *közvetítése*, *szerszáma*, *elismert hatalma*. A te *keresleted* és a te *birtoklásodnak az egyenértéke* tehát *egyenlő jelentésű*, egyenlő érvényű terminusok a számomra, és a te keresletednek csak akkor van *értelme*, mert van hatása, ha rám vonatkozólag van értelme és hatása. Puszta emberként, e nélkül a szerszám nélkül a te keresleted kielégítetlen törekvés részedről, számomra pedig egy nem meglevő ötlet. Te mint ember tehát nem állsz viszonyban az én tárgyamhoz, mert *nekem magamnak* nincs hozzá emberi viszonyom. De az *eszköz* az *igazi hatalom* egy tárgy felett, és ezért termékünket kölcsönösen úgy tekintjük, mint mindegyiknek a másik feletti és önmaga feletti

hatalmát, azaz saját termékünk velünk szemben a hátsó lábaira állt, a tulajdonunknak látszott, igazában pedig mi vagyunk az ő tulajdona. Mi magunk az *igazi* tulajdonból ki vagyunk zárva, mert a mi *tulajdonunk* kizárja a másik embert.

Az egyetlen érthető nyelv, amelyen egymáshoz beszélünk, a tárgyaink a maguk egymásra való vonatkozásában. Emberi nyelvet nem értenénk meg, és az hatástalan maradna; az egyik oldalról kérésnek, könyörgésnek és ezért *megalázkodásnak* tudnák, éreznék, és ezért szégyenkezve, a meghunyászkodás érzésével hozakodnának elő vele, a másik oldalról *szégyentelenségként* vagy *eszelősségként* fogadnák és visszautasítanák. Kölcsönösen annyira elidegenültünk az emberi lénytől, hogy ennek a lénynek a közvetlen nyelve számunkra az *emberi méltóság megsértéseként*, ezzel szemben a dologi értékek elidegenült nyelve az igazolt, magabízó és önmagát-elismerő emberi méltóságként jelenik meg.

Persze: A te szemedben a te terméked *szerszám*, *eszköz* arra, hogy hatalmadba kerítsd az én termékemet és ezért arra, hogy kielégítsd a te szükségletedet. De az én szememben ez a termék cserénk *célja*. Te számomra éppenséggel eme tárgy termelésére szolgáló eszköznek és szerszámnak számítasz, mely nekem cél, ahogy te, fordítva, ebben a viszonyban állsz az én tárgyamhoz. De 1. mindegyikünk valóban azzá *teszi magát*, aminek a másik őt tekinti. Te valóban a *te* saját tárgyad eszközévé, szerszámává, termelőjévé tetted magadat, hogy hatalmadba kerítsd az enyémet; 2. a te saját tárgyad számodra csak az én tárgyam *érzéki burka*, *rejtett alakja*; mert annak termelése ezt *jelenti*, akarja *kifejezni*: az én tárgyam *megszerzése*. Tehát ténylegesen önmagad számára az *eszköze*, a *szerszáma* lettél tárgyadnak, melynek *szolgája* a vágyakozásod, és te szolgamunkákat végeztél, hogy vágyakozásod tárgya soha megint kegyet ne tegyen. Mikor a tárgynak ez a kölcsönös szolgasága nálunk a fejlődés kezdetén mármost valóban is mint az *uralom* és *rabszolgaság* viszonya jelenik meg, ez csak a *nyers* és *nyíltszívű* kifejezése a mi *lényegi* viszonyunknak.

A mi *kölcsönös* értékünk számunkra a mi kölcsönös tárgyainknak az *értéke*. Tehát maga az ember nekünk kölcsönösen *értéktelen*.

Tegyük fel, hogy mint emberek termeltünk. Termelésében mindegyikünk *kettősen igenelte* önmagát és a másikat. Akkor én 1. *termelésemben* tárgyiasítottam *egyéniségemet*, annak *sajátságosságát* és ezért mind a tevékenység alatt egyéni *életnyilvánítást* élveztem, mind a tárgy szemlélésében azt az egyéni örömet, hogy személyiségemet *tárgyi*, *érzékileg szemlélhető* és ezért *minden kétség felett álló* hatalomnak tudom. 2. Abban, hogy termékemet te élvezed vagy te használod, megvan *közvetlenül* az élvezetem egyrészt

abban a tudatban, hogy munkámban *emberi* szükségletet elégítettem ki, másrészt, hogy az *emberi* lényt tárgyiasítottam és ennélfogva egy másik *emberi* lény szükséglete számára megszereztem megfelelő tárgyát, 3. hogy számodra a *közvetítő* voltam közötted és az emberi nem között, tehát te magad saját lényed kiegészítésének és önnönmagad egy szükséges részének tudsz és érzel engem, tehát mind gondolkodásodban, mind szeretetedben igazolva tudom magamat, 4. az én egyéni életnyilvánításomban közvetlenül megteremtettem a te életnyilvánításodat, tehát az én egyéni tevékenységemben közvetlenül *igazoltam* és *megvalósítottam* az én igazi lényemet, az én *emberi lényemet*, az én *közösségemet*.

Termeléseink megannyi tükrök lennének, melyekből lényünk világolna szembe.

Ez a viszony, ahogy emellett kölcsönösen a te oldaladról történik, ami az enyémről tört[énik. . .]

Vegyük szemügyre a különböző mozzanatokat, ahogy a feltételezésben megjelennek:

Munkám *szabad életnyilvánítás* [Lebensäusserung] lenne, ezért az *élet élvezete*. A magántulajdon előfeltétele mellett munkám *élet külsővé-idegenné válása* [Lebensentäusserung], mert azért dolgozom, *hogy éljek*, hogy megszerezzem magamnak az élet *eszközét*. Munkám *nem* élet.

Másodszor: a munkában ezért igenelve lenne az én egyéniségem *sajátossága*, mert az én *egyéni* életem igenelve lenne. A munka tehát *igazi, tevékeny tulajdon* lenne. A magántulajdon előfeltétele mellett az én egyéniségem addig a pontig külsővé-idegenné vált, hogy ez a *tevékenység* számomra *gyűlöletes, gyötrődés* és éppenséggel csak a *látszata* egy tevékenységnek, ezért egy csak *kényszerű* tevékenység is, és csak egy *külsőleges* véletlen szükség által, *nem* egy *belső szükségszerű* szükség által van rám kiróva.

Csak mint az jelenhetik meg az én munkám az én tárgyamban. Nem jelenhetik meg mint az, ami lényege szerint *nem ő*. Ezért már csak mint *önvesztésemnek* és *hatalomtalanságomnak* a tárgyi, érzéki, szemlélt és ezért minden kétség felett álló kifejezése jelenik meg.

3. „Világos, hogy minden ember (a termékeknek) ahhoz az általános tömegéhez, amely a kínálatot alkotja, hozzáteszi annak teljességét, amit megtermelt és nem akar elfogyasztani. Bármilyen formában került is mármost egy ember kezébe az évi termék egy része, ha elhatározza, hogy abból ő maga semmit sem fogyaszt el, akkor meg akar szabadulni ettől az egésztől és ez az egész ezért gyarapítani fogja a kínálatot. Ha egy részét elfogyasztja, akkor meg akar szabadulni az egész maradéktól és az egész maradék hozzácsapódik a kínálathoz." (253. old.) „Mivel tehát minden ember kereslete

egyenlő az évi termék azon adagjával, vagy, másképp kifejezve, egyenlő a gazdagság azon adagjával, amelytől meg akar szabadulni, és mivel minden ember kínálata pontosan ugyanaz a dolog, ezért minden egyén kínálata és kereslete szükségképpen egyenlő. A kínálatnak és a keresletnek sajátságos vonatkozása van egymáshoz. Minden kínált, felhozott, felajánlott áru mindig egyidejűleg az *objektuma* egy keresletnek, és egy áru, amely egy keresletnek az objektuma, mindig egyidejűleg része az általános terméktömegnek, amely a kínálatot alkotja. Minden áru mindig *egyszerre* tárgya a keresletnek és a kínálatnak. Ha két ember cserél, akkor az egyik nem azért jön, hogy csak kínálatot, és a másik nem azért, hogy csak keresletet alkosson; *kínálata objektumának, tárgyának* kell számára keresletét megszereznie, és következésképp kereslete és kínálata teljesen egyenlő. Ha azonban mindegyik egyén kereslete és kínálata mindig egyenlő, akkor egy nemzet összes egyéneinek kereslete és kínálata, tömegében véve, szintén az. Bármilyen magas legyen is ezért az évi termék összege, sohasem haladhatja meg az évi kereslet magasságát. Az évi termék teljessége egyenlő annak összegével, amit minden egyes rész után a birtokosok nem tartanak meg saját fogyasztásuk számára; de a részek teljessége egyenlő az évi termék egészével." (253–255. old.) „Azt hozzák fel ezzel szemben, hogy élelmiszerből és áruból gyakran túl nagy a bőség a kereslethez képest. Mi nem vonjuk kétségbe ezt a tényt, s a tény nem teszi vitássá állításunkat." (255. old.)

„Jóllehet minden egyén kínálata, aki a piacra megy, hogy cserét bonyolítson le, egyenlő a keresletével, mégis előfordulhat, hogy itt nem talál olyan fajta vevőt, amilyet keres: esetleg nem akad senki, aki azt a tárgyat kívánja, amelyet ő cserélni akar. A szó szoros értelmében a kereslet mégis egyenlő a kínálattal, minthogy az egyén, az általa felkínált tárgyért cserébe, megszerezni *kívánt* egy tárgyat. Mert maga a *pénz* áru, és senki sem akar pénzt másért, mint hogy termelő vagy nem termelő fogyasztásra költse." (256. old.) „Minthogy minden egyén kereslete és kínálata egymással egyenlő, szükségszerű, hogy ha a piacon az egyik áru vagy élelmiszer keresleten *felül* van, akkor egy másik keresleten *alul* legyen." (Uo.) „Ha az egyéni kínálatok és keresletek kiegyenlítődnek, akkor az általános kínálat és kereslet mindig egyenlő... Ebben az esetben semmilyen áruból nincsen felesleg, bármilyen nagy is az évi termék. Tegyük fel mármost, hogy a kereslet egy részének és a kínálat egy részének ezt a pontos megfelelését valami megzavarja, például a gabona iránti kereslet ugyanaz marad, ezzel szemben a posztó kínálata jelentősen megnőtt: ekkor felesleg támad posztóból, minthogy a posztó iránti kereslet nem nőtt meg, de szükségképpen viszonylagos hiánynak kell lennie más árukból; az előállított pótlólagos

posztómennyiséget ugyanis csak egyetlen módon állíthatták elő: úgy, hogy tőkét vontak el néhány más áru termelésétől és hogy csökkent a termelő mennyiség. Ha azonban valamilyen áru mennyisége csökkent, miközben nagyobb mennyiség iránt van *kereslet*, akkor ebből az áruból hiány van. Ezért egy- és ugyanabban az országban egy vagy több áru soha nem lehet meg a keresletet felülmúló mennyiségben anélkül, hogy egy vagy több áru ne lenne meg a keresletnél kisebb mennyiségben." (256–258. old.)

„A kereslet és kínálat részei közötti megfelelés hiányának gyakorlati következményei ismeretesek. A feleslegben kínált áru ára esik, azé, amelyből hiány van, emelkedik... Az előbbi áru árának esése hamarosan – a nyereségek csökkenése révén – elvonja a tőke egy részét a termelésnek ettől a fajtájától. A ritkává lett áru árának emelkedése a tőke egy részét ebbe a termelési ágba vonzza; ez a mozgás megy végbe mindaddig, amíg a nyereségek kiegyenlítődnek, vagyis a kereslet és a kínálat fedi egymást." (258. old.) „A legerőteljesebb érv annak az állításnak az alátámasztására, hogy az évi termék gyorsabban képes növekedni, mint a fogyasztás, az az eset lenne, amikor mindenki csak létszükségleti cikkeket fogyaszt és így az egész fennmaradó évi terméket meg lehetne takarítani; ez lehetetlen eset, mert összeférhetetlen, összeegyeztethetetlen az emberi természet alapjaival. Mindazonáltal megvizsgáljuk ennek következményeit, hogy igazoljuk a termék és a kereslet közötti egyenlőséget." (258–259. old.)

„Ebben az esetben az évi terméknek azt a részét, amely minden egyénnek jut – kivéve azt, amit *lét*szükségleti cikkekben tud elfogyasztani –, a termelésre fordítanák. Az egész nemzeti tőkét arra használnák, hogy nyersanyagot és kis mennyiségű közhasználatú árucikket termeljenek, mert egyedül ezek lennének a keresett árucikkek. Minthogy minden egyén részét, a fogyasztását leszámítva, a termelésre fordítanák, olyan tárgyakra *használnák fel*, amelyek nyersanyagok és néhány közhasználatú árucikk termelésére szolgálnak; de ezek a tárgyak éppenséggel maguk is nyersanyagok és közhasználatú árucikkek, ezért minden egyén kereslete teljesen ezekből az árucikkekből állna, de a teljes kínálatot is ugyanezek az árucikkek alkotnák. És bizonyított tény, hogy a teljes kereslet egyenlő a teljes kínálattal, mert az évi terméknek a részesek fogyasztása fölötti többlete a kereslet tárgya lett és mert a termékek teljessége a kínálat tárgya lett. A termelés tehát sohasem emelkedhet túl gyorsan a keresletnek képest. A termelés a kereslet oka és *egyedüli oka*. Nem hoz létre kínálatot anélkül, hogy keresletet ne hozna létre, és hozzá egyidejűleg és egyenlően." (259., 260. old.)

4. „Minden fogyasztás az egyéntől vagy a kormánytól indul ki... Amit a kormány elfogyaszt, azt ahelyett, hogy *tőkeként használnák fel és ter-*

mékkel pótolnák, elfogyasztják, és az nem termel semmit. De ez a fogyasztás az oka annak a védelemnek, amely alatt mindennemű termelés végbemegy. Ha viszont más dolgokat nem fogyasztanának el a kormányokétól eltérő fogyasztási módon, akkor nem lenne termék."

(És ezért akkor, folytathatná Mill, nem lennének kormányok.) (261., 262. old.)

„Az állami jövedelmet a bérleti díjakból vagy a földjáradékból, a tőke nyereségéből vagy a munkabérekből kell húzni." (262. old.) „Milyen arányban és milyen módon kell az államnak a jövedelmet e három forrásból húznia (Skarbek szerint a jövedelem 1. pénzkamat, 2. földjáradék, 3. bérleti díj mint a földjáradék különös formája)? Ez itt az egyetlen érdekes kérdés." (262. old.) A mód *közvetlen* vagy *közvetett*. Az előbbit vizsgáljuk meg elsőnek. (262., 263. old.)

5. „Ha az állami kiadásokat a földjáradékból fedezik, akkor ez nem érinti az ország iparát. A föld megművelése a *tőkéstől* függ, aki akkor szenteli magát ennek a foglalkozásnak, ha az meghozza tőkéje számára a szokásos nyereséget. Neki mindegy, hogy a többletet földjáradék formájában a tulajdonosnak vagy adó formájában az állami adószedőnek fizeti-e ki." (264. old.) „Azelőtt az uralkodó a szokásos kiadásainak java részét a birtokában levő koronauradalmakból fedezte, hadikiadásait pedig bárói révén, akiknek a földtulajdont kizárólag e feltétellel adták. Abban az időben tehát az összes kormánykiadást – kevés kivétellel – a földjáradékból fedezték." (265. old.) Ezért az állami kiadásoknak a földjáradékból való fedezése nagy haszonnal jár. „A tőkebirtokosok nyereséget húznának ebből, a munkások mindennemű levonás nélkül kapnák meg bérüket, minden egyén a legelőnyösebben használhatná fel tőkéjét, anélkül, hogy kénytelen lenne, az adó káros hatása következtében, a nemzet szempontjából igen termelékeny területről egy kevésbé termelékenyre átvinni." (266. old.)

Magától értetődik, hogy Mill, akárcsak Ricardo, tiltakozik az ellen, nehogy valamilyen kormányban azt a gondolatot akarják elültetni, hogy a földjáradékot az adók egyetlen forrásává tegye, minthogy ez egyének egy különös osztályának pártosan igazságtalan megterhelése. De – és ez nyomós és alattomos de –, de a földjáradékra vetett adó az egyetlen nemzetgazdasági álláspontról nem *káros*, tehát az egyetlen *nemzetgazdaságilag igazságos adó*. Sőt, az egyetlen meggondolás, melyet a nemzetgazdaságtan támaszt, inkább csalogató, mint elriasztó, tudniillik: „hogy egy csak szokásosan benépesült és kiterjedt országban is a földjáradék magassága meghaladná a kormány szükségletét". –

„A földjáradékot, ahogyan ma létezik, *veszik* és *eladják*, erre alapozzák

reményeiket a kufárkodó egyének; éppen ezért ki kell zárni mindenfajta különadóból ... vagy legalábbis meg kell hagyni számára a javulás csekély perspektíváját. Ennél tovább nem terjedhet az emberi spekuláció. Tegyük fel mármost, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll – egy tőle kiinduló aktussal, és minden egyéb dolgot változatlannak feltételezve – megkétszerezni a földek nettó termékét; ez esetben semmiféle jogalap nem volna arra, hogy a törvényhozás ebből ne profitáljon, sőt számos oka volna arra, hogy ebből a hatalomból profitáljon, hogy ebből az új alapból fedezze az állami kiadásokat, és az állampolgárokat e tárgyban minden más tehertől mentesítse. Az ilyen intézkedés révén nem érné méltánytalanság a földjáradékost. Járadéka, amelyet élvezett, sőt nagyrészt az is, amelyet valamilyen tökéletesítés következtében remélhetne, ugyanaz maradna, a többiek haszna pedig igen nagy volna." (268., 269. old.)

„A törvényhozásnak valóban megvan a feltételezett hatalma. Mindazokkal az intézkedésekkel, amelyek révén növeli a népességet és következésképpen a létszükségleti cikkek iránti keresletet, a valóságban úgy növeli a földek nettó termékét, ahogyan az csodával történhetne. Az, hogy a valóságban fokozatosan tenné meg azt, amit a képzeletben hirtelen művelettel vinne végbe, nem változtat a tényálláson." (269., 270. old.) „A népesség növekedésének és a tőke földre való többé-kevésbé termelékeny alkalmazásának mértékében az adott ország földjein megtermett nettó terméknek egyre nagyobb része kerül bele a földjáradék összetételébe, ezzel szemben a tőkenyereség viszonylag csökken. A földjáradéknak ez a folytonos növekedése, amely a közösség által létrehozott körülményekből, nem pedig a földtulajdonosok magántetteiből fakad, úgy tűnik, olyan alap kialakulását eredményezi, amely nem kevésbé alkalmas arra, hogy speciális módon az ország szükségleteinek fedezésére használják fel, mint a föld jövedelme egy olyan országban, ahol soha nem volt magántulajdon. A földjáradékosnak pedig, aki megtartja régi jövedelmét, nincs joga panaszra, ha a jövedelem új forrását, amely neki nem kerül semmibe, elsajátítják az állam szolgálatára." (270., 271. old.)

6. A *tőkenyereségre* kivetett egyenes adó csak a tőkéseket sújtaná, a társadalom egyetlen más részére sem lehetne áthárítani. „Egyébként minden dolog értéke ugyanolyan maradna." (272., 273. old.)

A megírás ideje: 1844 első fele

Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 3. köt. 1932.

[Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből[11]]

A megírás ideje: 1844 április–augusztus

Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 3. köt. 1932.

Előszó

A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben meghirdettem a jog- és államtudomány kritikáját a *hegeli* filozófia kritikájának formájában.[12] A sajtó alá rendezés során megmutatkozott, hogy a csak a spekuláció ellen irányuló kritikának maguknak a különböző anyagoknak a kritikájával való összeelegyítése mindenképpen hozzá nem mért, gátolja a kifejtést, megnehezíti a megértést. Azonfelül a feldolgozandó tárgyak gazdagsága és különfélesége csak egészen aforisztikus módon engedte volna meg az összesűrítést *egy* írásba, míg másfelől az ilyen aforisztikus ábrázolás egy önkényes rendszerezés *látszatát* hozta volna létre. Ennélfogva különböző önálló brosúrákban fogom a jog, a morál, a politika stb. kritikáját sorra venni és befejezésül egy külön munkában megkísérlem megadni megint az egésznek az összefüggését, az egyes részek viszonyát, valamint végül ezen anyag spekulatív feldolgozásának kritikáját. Ebből az okból a jelen írásban a nemzetgazdaságtannak az állammal, joggal, morállal, polgári élettel stb. való összefüggését éppen csak annyira érintem, amennyire maga a nemzetgazdaságtan ex professo* érinti e tárgyakat.

A nemzetgazdaságtanban járatos olvasót nem kell arról biztosítanom, hogy eredményeimhez teljesen empirikus, a nemzetgazdaságtan lelkiismeretes kritikai tanulmányozására alapozott elemzés útján jutottam.

⟨A tudatlan recenzensnek ellenben, aki teljes tudatlanságát és gondolatszegénységét azzal igyekszik palástolni, hogy a pozitív kritikusnak fejéhez vágja az *„utópikus frázis"* frázisát, vagy akár ilyen frázisokat, mint a „teljesen tiszta, teljesen határozott, teljesen kritikai kritika", a „nem csupán jogi, hanem társadalmi, teljesen társadalmi társadalom", a „tömör tömegszerű tömeg", a „tömegszerű tömeg szóvivő szószólói",[13] – ennek a recenzensnek előbb még be kell bizonyítania, hogy teológiai családi ügyein kívül *világi* ügyekben is van hozzászólni valója.⟩

Magától értetődik, hogy a francia és angol szocialistákon kívül német szocialista munkákat is használtam. De a tartalmas és *eredeti* német munkák

* – hivatásszerűen – *Szerk.*

e tudomány területén – Weitling írásain[14] kívül – *Hessnek* az „Einundzwanzig Bogen"-ban közölt dolgozataira[15] szorítkoznak, és *Engels munkájára, „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatá"-ra*[1] *a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben*, ugyanott, ahol én is egész általános módon vázoltam a jelen munka első elemeit.

〈Ezeken az írókon kívül, akik a nemzetgazdaságtannal kritikailag foglalkoztak, a pozitív kritika egyáltalában, tehát a nemzetgazdaságtan német pozitív kritikája is, igazi megalapozását *Feuerbach* felfedezéseinek köszönheti, akinek *„Philosophie der Zukunft"-ja* és az „Anekdota"-beli „Thesen zur Reform der Philosophie"-ja[16] ellen – bármennyire használják is ezeket hallgatólagosan – egyesek kicsinyes irigysége, mások valóságos dühe, úgy látszik, formális összeesküvést szervezett *eltitkolásukra.*〉

Feuerbachtól keletkezik csak a *pozitív* humanista és naturalista kritika. Minél zajtalanabb, annál biztosabb, mélyebb, kiterjedtebb és tartósabb a *feuerbachi* írások hatása, az egyedüli írásoké Hegel „Phänomenologie"-ja és „Logik"-ja óta, amelyekben valóságos elméleti forradalom foglaltatik.

A jelen írás zárófejezetét, a számvetést a *hegeli dialektikával* és egyáltalában filozófiával, mindenképpen szükségesnek tartottam, ellentétben korunk *kritikai teológusaival*, [minthogy] ezt a munkát még nem vitték végbe – *az alaposságnak ez a hiánya* szükségszerű, mivelhogy a *kritikai* teológus maga is *teológus* marad, tehát vagy a filozófiának mint tekintélynek meghatározott előfeltevéseiből kell kiindulnia, vagy pedig, ha a kritika folyamatában és idegen felfedezések folytán kételyei támadtak a filozófiai előfeltevéseket illetően, ezeket gyáva és igazolatlan módon odahagyja, *elvonatkoztat* tőlük, szolgai alájukvetettségét és e szolgaság miatti bosszúságát már csak negatív, tudattalan és szofisztikus módon adja tudtul.

〈csak negatíve és tudattalanul nyilvánítja azáltal, hogy részint állandóan bizonygatja a saját kritikájának *tisztaságát*, részint – avégből, hogy a megfigyelő szemét, valamint a saját szemét is elfordítsa a *kritikának* szülőhelyével, a hegeli *dialektikával* és egyáltalában a német filozófiával való *szükségszerű* számvetésétől, a modern kritikának e szükségszerű felemelkedésétől a saját korlátozottsága és természetadta volta fölé – éppenséggel azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha a kritikának már csak a kritika egy rajta kívüli, korlátozott alakjával – teszem a XVIII. századbelivel – és a *tömeg* korlátozottságával volna dolga. Végül azáltal, hogy a kritikai teológus részint, ha saját filozófiai előfeltevéseinek lényegét illető felfedezések történnek – minők a *feuerbachiak* –, azt a látszatot ölti, mintha ezt *ő* hozta volna létre, mégpedig oly módon ölti ezt a látszatot, hogy ama felfedezések eredményeit, anélkül, hogy ki tudná őket dolgozni, *címszók* formájában vagdossa olyan

írókhoz, akik még foglyai a filozófiának, részint még ama felfedezések fölé emelkedettségének tudatára is szert tud tenni oly módon, hogy a hegeli *dialektika* olyan elemeit, amelyeket e dialektika ama kritikájában még nélkülöz, amelyeket kritikailag még nem tálaltak fel az ő élvezetére, ezeket nemhogy most maga igyekeznék vagy képes lenne a helyes viszonyba hozni, hanem alattomos, kaján és szkeptikus módon a hegeli dialektika ama kritikája ellen, tehát teszem a közvetítő bizonyíték kategóriáját a pozitív önmagától kezdődő igazság kategóriája ellen [...] az e dialektikára *sajátságos* alakban, titokzatoskodó módon juttatja érvényre. A teológiai kritikus ugyanis egészen természetesnek találja, hogy filozófiai oldalról mindent meg kell *tenni*, hogy ő a tisztaságról, határozottságról, a teljesen kritikai kritikáról *fecseghessen*, és a *filozófia* igazi *lelkiizdőjének* képzelgi magát, ha teszem egy hegeli mozzanatot Feuerbachnál hiányzónak *érez*, merthogy az érzeten túl a tudatig a teológiai kritikus nem jut el, bármennyire űzi is az „*öntudat*" és a „*szellem*" spiritualista bálványimádását.〉

Pontosan szemügyre véve, a *teológiai kritika* – bármennyire a haladás egy valóságos mozzanata volt a mozgalom kezdetén – végső fokon nem más, mint a régi *filozófiai* és nevezetesen *hegeli transzcendenciának teológiai karikatúrává* torzított kiélezése és következtetése. A történelemnek ezt az érdekes igazságosságát, amely a teológiát, a filozófiának kezdettől kezdve fekélyét, most arra is rendeli, hogy a filozófia negatív feloldódását – azaz rothadási folyamatát – magán-valóan ábrázolja, ezt a történelmi nemezist más alkalommal fogom részletesen kimutatni.[17] –

〈Hogy ellenben *Feuerbachnak* a filozófia lényegét illető felfedezései mennyiben tették még mindig szükségessé – legalábbis *bizonyításukra* – a filozófiai dialektikával való kritikai számvetést, az magából az én kifejtésemből ki fog tűnni. – –〉

[ELSŐ KÉZIRAT[18]]

Munkabér

A *munkabért* a tőkés és a munkás közötti ellenséges harc határozza meg. A győzelem szükségképpen a tőkésé. A tőkés tovább élhet a munkás nélkül, mint a munkás a tőkés nélkül. A tőkések között a kapcsolat bevett és hatékony; a munkásoké tilos és rossz következményekkel jár rájuk nézve. Ezenkívül a földtulajdonos és a tőkés kiegészítheti jövedelmeit ipari haszonnal, a munkás a maga ipari jövedelmét nem egészítheti ki sem földjáradékkal, sem tőkekamatokkal. Ezért oly nagy a konkurrencia a munkások között. Tehát a tőke, földtulajdon és munka különválása csakis a munkás számára szükségszerű, lényegi és káros különválás. A tőkének és a földtulajdonnak nem kell ebben az elvonatkoztatásban megállniok, de a munkás munkájának igen.

A munkás számára tehát a tőke, földjáradék és munka különválása halálos.

A munkabér legalacsonyabb és egyedül szükségszerű rátája a munkás létfenntartása a munka folyamán, és hozzá még annyi, hogy családját eltarthassa és a munkások faja ki ne haljon. A szokásos munkabér Smith szerint az a legalacsonyabb bér, amely összeférhető a ‚közönséges emberséggel',[19] tudniillik egy állati létezéssel.

Az emberek iránti kereslet szükségszerűen szabályozza az emberek termelését, mint minden más áruét. Ha a kínálat sokkal nagyobb, mint a kereslet, akkor a munkások egy része koldussorba vagy éhhalálba hull. A munkás létezése tehát minden más áru létezésének feltételére redukálódik. A munkás áruvá lett, s szerencséje van, ha túladhat magán. És a kereslet, amelytől függ a munkás élete, a gazdagok és tőkések szeszélyétől függ. Ha a kínálat mennyisége fe[lülmúlja a] keresletet, akkor az árat alk[otó] részek – profit, földjáradék, munkabér – egyi[két] *áron* alul fizetik meg; [egy része e] teljesítményeknek tehát elvonódik ebből az alkalmaztatásból, és így a piaci ár a természetes ár mint középpont [felé] gravitál. De 1. a munka nagy megosztása folytán a munkás számára a legnehezebb, hogy a munkájának más irányt adjon, 2. a tőkéshez való alárendelt viszonyánál fogva őt sújtja elsőnek a hátrány.

A piaci árnak a természetes ár felé gravitálása során tehát legtöbbet és fel-

tétlenül a munkás veszít. És éppen a tőkésnek az a képessége, hogy tőkéjének más irányt adjon, az egy meghatározott munkaágra korlátozott munkást vagy kenyértelenné teszi, vagy arra kényszeríti, hogy e tőkés minden követelésének alávesse magát.

A piaci ár véletlen és hirtelen ingadozásai kevésbé érintik a földjáradékot, mint az árnak profitra és munkabérre feloldódott részét, s megint kevésbé a profitot, mint a munkabért. Egy olyan munkabérre, amely emelkedik, legtöbbnyire jut egy olyan, amely *stacionárius* marad, és egy olyan, amely *esik.*

A munkásnak nem kell szükségképpen nyernie a tőkés nyereségével, de szükségképpen vele együtt veszít. Így a munkás nem nyer akkor, amikor a tőkés gyári vagy kereskedelmi titok, monopóliumok vagy földjének kedvező fekvése révén a piaci árat a természetes ár felett tartja.

Továbbá: *A munka árai sokkal állandóbbak, mint a létfenntartási eszközök árai.* Gyakran fordított arányban állnak. Drága esztendőben a munkabér csökken a kereslet csökkenése, emelkedik a létfenntartási eszközök árának emelkedése miatt. Tehát kiegyensúlyozódik. Mindenesetre bizonyos mennyiségű munkás kenyerét veszíti. Olcsó években a munkabér emelkedik a kereslet emelkedése, csökken a létfenntartási eszközök árai miatt. Tehát kiegyensúlyozódik.

A munkás egy másik hátránya:

A munkások különböző fajtáinak munkaárai sokkal különbözőbbek, mint a különböző ágak nyereségei, amelyekre a tőke rátelepszik. A munkánál az egyéni tevékenység egész természeti, szellemi és társadalmi különbözősége előtűnik, és különbözőképpen díjazzák, míg a holt tőke mindig egyforma lépésben jár és közömbös a *valóságos* egyéni tevékenység iránt.

Egyáltalában meg kell jegyezni, hogy ott, ahol a munkás és tőkés egyaránt károsul, a munkást létezésében, a tőkést holt Mammonjának nyereségében sújtja kár.

A munkásnak küzdenie kell nemcsak fizikai létfenntartási eszközeiért, hanem munka szerzéséért is, vagyis annak a lehetőségéért, annak az eszközeiért, hogy tevékenységét megvalósíthassa.

Vegyük azt a három fő állapotot, amelyben a társadalom leledzhetik, s vizsgáljuk meg a munkás helyzetét benne.

1. Ha a társadalom gazdagsága hanyatlóban van, legtöbbet a munkás szenved, mert: Jóllehet a munkásosztály a társadalom szerencsés állapotában nem nyerhet annyit, mint a tulajdonosok osztálya, *‚egyik sem szenved olyan kegyetlenül hanyatlásától, mint a munkásoké'.*[20]

2. Vegyünk most egy olyan társadalmat, amelyben a gazdagság előreha-

lad. Ez az állapot az egyetlen, amely a munkásnak kedvező. Itt konkurrencia lép fel a tőkések között. A munkások iránti kereslet felülmúlja kínálatukat. De:

Először: A munkabér emelkedése a munkások között *túldolgozást* idéz elő. Minél többet akarnak keresni, annál inkább fel kell áldozniok idejüket, és minden szabadságukat teljesen elidegenítve a kapzsiság szolgálatában rabszolgamunkát kell végezniök. Emellett ezzel megrövidítik életidejüket. Élettartamuk e megrövidítése kedvező körülmény a munkásosztály egésze számára, mert ezáltal mindig új kínálat válik szükségessé. Ez az osztály mindig fel kell hogy áldozza önmagának egy részét, nehogy egészében tönkremenjen.

Továbbá: Mikor van egy társadalom gazdagodása előrehaladóban? Amikor egy ország tőkéi és jövedelmei gyarapodnak. De ez csak azáltal lehetséges, α) hogy sok munkát halmoznak össze, mert a tőke felhalmozott munka; tehát azáltal, hogy a munkásnak a kezéből termékei mind nagyobb részét veszik ki, hogy saját munkája mindinkább idegen tulajdonként lép vele szembe és létezésének és tevékenységének eszközei mindinkább a tőkés kezében koncentrálódnak. β) A tőke halmozása gyarapítja a munka megosztását, a munka megosztása gyarapítja a munkások számát; megfordítva, a munkások száma gyarapítja a munka megosztását, mint ahogy a munka megosztása gyarapítja a tőkék felhalmozását. Egyfelől a munka e megosztása által és másfelől a tőkék halmozása által a munkás mindinkább merőben a munkától, mégpedig egy meghatározott, nagyon egyoldalú, gépszerű munkától válik függővé. Mint ahogy tehát szellemileg és testileg géppé szorítják le és emberből egy elvont tevékenységgé és hassá válik, éppúgy mind függőbbé is válik a piaci ár minden ingadozásától, a tőkék alkalmazásától és a gazdagok szeszélyétől. Épp ugyanígy a csak dolgozó emberosztály növekedése fokozza a munkások konkurrenciáját, tehát leszállítja árukat. A gyárrendszerben éri el a munkásnak ez a helyzete a tetőpontját.

γ) Egy olyan társadalomban, amely növekvő jólétben leledzik, már csak a leggazdagabbak élhetnek pénzkamatból. Az összes többieknek tőkéjükkel vállalkozást kell folytatniok, vagy bele kell vetniök azt a kereskedelembe. Ezáltal tehát nagyobb lesz a tőkék között a konkurrencia; nagyobb lesz a tőkék koncentrációja, a nagytőkések tönkreteszik a kicsiket, és az egykori tőkések egy része lesüllyed a munkások osztályába, amely ez utánpótlás folytán részben megint a munkabér leszorítását szenvedi el és a kevés számú nagytőkéstől még nagyobb függőségbe jut; mivel a tőkések száma csökkent, konkurrenciájuk a munkásokat illetően szinte nincs meg többé, és mivel a munkások száma gyarapodott, egymás közötti konkurrenciájuk annál na-

gyobb, természetellenesebb és erőszakosabb lett. A munkásrend egy része tehát éppoly szükségszerűen a koldusok vagy éhenveszők rendjébe süllyed, mint a közepes tőkések egy része a munkásrendbe.

Tehát a társadalomnak még abban az állapotában is, amely a munkásnak a legkedvezőbb, a munkás számára a szükségszerű következmény a túldolgozás és korai halál, lesüllyedés géppé, a tőke szolgájává, amely tőke vele szemben veszélyesen felhalmozódik, új konkurrencia, a munkások egy részének éhhalála vagy koldussága.

A munkabér emelkedése felkelti a munkásban a tőkés gazdagodási vágyát, amelyet azonban csak szellemének és testének feláldozása árán elégíthet ki. A munkabér emelkedése előfeltételezi a tőke halmozódását és előidézi azt; a munka termékét tehát mind idegenebbként állítja szembe a munkással. Éppígy a munka megosztása mind egyoldalúbbá és függőbbé teszi a munkást, ahogy nemcsak az emberek, hanem a gépek konkurrenciáját is előidézi. Minthogy a munkás géppé süllyedt le, a gép konkurrensként léphet vele szembe. Végül, ahogy a tőke halmozása gyarapítja az ipar mennyiségét, tehát a munkásokat, e felhalmozás által az iparnak ugyanaz a mennyisége *nagyobb mennyiségű készítményt* hoz létre, amely túltermeléssé válik és vagy azzal végződik, hogy a munkások egy nagy részét kiteszik a munkából, vagy pedig bérüket a legnyomorúságosabb minimumra csökkentik. Ezek a következményei egy olyan társadalmi állapotnak, amely a legkedvezőbb a munkásra, tudniillik a *növekvő, előrehaladó* gazdagság állapotának.

De végül is ennek a növekvő állapotnak egyszer el kell érnie a tetőpontját. Milyen ekkor a munkás helyzete?

3. „Olyan országban, amely elérte gazdagságának [...] egész kiteljesedését [...] mind a munkabér, mind a tőkekamat [...] igen alacsony volna [...] A munkások foglalkoztatásáért folytatott konkurrenciája [...] oly nagy volna, hogy a munkabért a munkások számának fenntartásához pusztán elegendőre csökkentené, s mivel az ország már teljesen benépesült, ez a szám többé nem emelkedhetnék."[21] A plusznak meg kellene halnia.

Tehát a társadalom csökkenő állapotában a munkások része progresszív nyomorúság, előrehaladó állapotában szövődményes nyomorúság, kiteljesedett állapotában stacionárius nyomorúság.

Minthogy azonban Smith szerint[22] nem boldog az a társadalom, amelyben a többség szenved, minthogy pedig a társadalom leggazdagabb állapota a többség e szenvedéséhez, és minthogy a nemzetgazdaság (egyáltalában a magánérdek társadalma) e leggazdagabb állapothoz vezet, így tehát a társadalom *boldogtalansága* a nemzetgazdaság célja.

A munkás és tőkés közötti viszonyt illetően még meg kell jegyezni, hogy

a munkabér emelkedését a tőkés számára a munkaidő mennyiségének csökkenése több mint kiegyenlíti, és hogy a munkabér emelkedése és a tőkekamat emelkedése az áruk árára mint egyszerű és kamatos kamat hat.

Helyezkedjünk most egészen a nemzetgazdász álláspontjára és az ő nyomán hasonlítsuk össze a munkások elméleti és gyakorlati igényeit.

Azt mondja nekünk, hogy eredetileg és fogalma szerint a munka *egész terméke* a munkásé. De ugyanakkor azt is mondja, hogy a valóságban a munkásnak a termék legkisebb és legeslegelkerülhetetlenebb része jut; csak annyi, amennyi szükséges, nem ahhoz, hogy emberként, hanem hogy munkásként létezzék, és nem ahhoz, hogy az emberiséget, hanem hogy a munkások rabszolgaosztályát szaporítsa.

A nemzetgazdász azt mondja nekünk, hogy mindent munkával vásárolnak meg, és hogy a tőke nem más, mint felhalmozott munka, de ugyanakkor azt is mondja, hogy a munkásnak, nemhogy mindent megvehetne, el kell adnia önmagát és emberségét.

Míg a rest földbirtokos földjáradéka többnyire a földtermék harmadára, a serény tőkés profitja pedig még a pénzkamat kétszeresére is rúg, az a többlet, amelyet a munkás legjobb esetben megkeres, annyi, hogy négy gyermekéből kettőnek éhen kell vesznie és elpusztulnia.

Míg a nemzetgazdászok szerint a munka az egyetlen, amely által az ember a természet termékeinek értékét megnagyobbítja, s a munka az ember tevékeny tulajdona, ugyanazon nemzetgazdaságtan szerint a földtulajdonos és tőkés, akik qua* földtulajdonos és tőkés csupán kiváltságos és henyélő istenek, mindenütt fölötte állnak a munkásnak és törvényeket írnak elő neki.

Míg a nemzetgazdászok szerint a munka a dolgok egyetlen változhatatlan ára, semmi se véletlenebb, mint a munka ára, semmi sincs nagyobb ingadozásoknak kitéve.

Míg a munka megosztása a munka termelőerejét, a társadalom gazdagságát és finomodását növeli, a munkást géppé szegényíti. Míg a munka a tőkék halmozását és ezzel a társadalom gyarapodó jólétét idézi elő, a munkást mind függőbbé teszi a tőkéstől, nagyobb konkurrenciába viszi bele, a túltermelés hajszájába kergeti, melyre ugyanolyan elernyedés következik.

Míg a munkás érdeke a nemzetgazdászok szerint sohasem áll szemben a társadalom érdekével, a társadalom mindig és szükségszerűen szemben áll a munkás érdekével.

A nemzetgazdászok szerint a munkás érdeke sohasem áll szemben a tár-

* – mint – *Szerk.*

sadaloméval, 1. mert a munkabér emelkedése több mint pótlódik a munkaidő mennyiségének csökkenése által, a fentebb kifejtett egyéb következmények mellett, és 2. mert a társadalomra való vonatkozásban az egész bruttó termék nettó termék és a nettónak csupán a magánemberre való vonatkozásban van jelentősége.

Hogy a munka azonban maga, nemcsak a mostani feltételek mellett, hanem amennyiben egyáltalában pusztán a gazdagság növelése a célja, — mondom, hogy a munka maga káros, vészterhes, az, anélkül, hogy a nemzetgazdász tudná, fejtegetéseiből következik.

Fogalmuk szerint a földjáradék és a tőkenyereség *levonások* a munkabér rovására. A valóságban azonban a munkabér levonás, amelyet a föld és a tőke a munkásnak juttat, engedmény a munka termékéből a munkás, a munka számára.

A társadalom hanyatló állapotában a munkás szenved a legsúlyosabban. A ránehezedő nyomás specifikus súlyát munkáskénti helyzetének, de egyáltalában a nyomást a társadalom helyzetének köszönheti.

Ám a társadalom előrehaladó állapotában a munkás lesüllyedése és elszegényedése munkájának és az általa termelt gazdagságnak a terméke. Ez a nyomor tehát magának a mai munkának a *lényegéből* ered.

A társadalom leggazdagabb állapota — olyan eszmény, amelyet megközelítőleg mégis elérnek, legalábbis ez a nemzetgazdaság, valamint a polgári társadalom célja — a munkások számára *stacionárius nyomor*.

Magától értetődik, hogy a nemzetgazdaság a *proletárt*, vagyis azt, aki tőke és földjáradék nélkül tisztán a munkából, mégpedig egyoldalú, elvont munkából él, csak mint *munkást* szemléli. Ennélfogva felállíthatja azt a tételt, hogy éppúgy, mint egy lónak, annyit kell kapnia, hogy dolgozhassék. Nem szemléli munkán kívüli idejében, mint embert, hanem ezt a szemléletet átengedi a büntető igazságszolgáltatásnak, az orvosoknak, a vallásnak, a statisztikai táblázatoknak, a politikának és a koldusbírónak.

Emelkedjünk most a nemzetgazdaság színvonala fölé és igyekezzünk az eddigi, csaknem a nemzetgazdászok szavaival adott kifejtésből két kérdést megválaszolni.

1. Mi értelme van az emberiség fejlődésében annak, hogy az emberiség legnagyobb része így az elvont munkára van redukálva?

2. Milyen hibákat követnek el az en détail* reformátorok, akik vagy a

---

* — kicsinybeni; részletbeli — *Szerk.*

munkabért akarják *emelni* és ezáltal a munkásosztály helyzetét megjavítani, vagy pedig (mint Proudhon[23]) a munkabér *egyenlőségét* tekintik a társadalmi forradalom céljának?

A *munka* a nemzetgazdaságban csak a *kereső tevékenység* alakjában fordul elő.

„Állíthatjuk, hogy olyan foglalkozások, amelyek sajátos adottságokat vagy hosszabb előképzést előfeltételeznek, egészben véve jövedelmezőbbekké váltak; míg annak a gépiesen egyhangú tevékenységnek a viszonylagos bére, amelyre akárkit könnyen és gyorsan be lehet tanítani, a növekvő konkurrencia folytán esett és szükségképpen esnie kellett. És megszervezésének mostani állapotában a munkának éppen *ez* a fajtája még mindig messze a legszámosabb. Ha tehát az első kategóriában egy munkás ma hétszer annyit, a másodikban pedig egy másik éppen annyit keres, mint teszem ötven évvel ezelőtt, akkor persze ketten *átlagban* négyszer annyit keresnek. Ámde ha egy országban a munka első kategóriája csak ezer emberrel, a második ellenben egymillióval szerepel, akkor 999 000-en nem állnak jobban, mint ötven évvel ezelőtt, sőt *rosszabbul* állnak, ha ugyanekkor a létszükségleti cikkek árai emelkedtek. És [...] ilyen [...] felszínes *átlagszámításokkal* [...] akarjuk magunkat a népesség legszámosabb osztályát [...] illetően megtéveszteni. Azonfelül a *munkásbér** nagysága csak *egy* mozzanat a *munkásjövedelem*** becslésénél, mert az utóbbi mérésénél még lényegesen számításba jön annak biztosított *tartama* is, amelyről pedig az úgynevezett szabad konkurrencia anarchiájában, folyton visszatérő ingadozásaival és megrekedéseivel, éppenséggel szó sincs. Végül *még a korábban és a most* szokásos munka*idő* is tekintetbe veendő. Ez azonban az angol pamutipari munkások számára mintegy huszonöt év óta, tehát éppen a munkát megtakarító gépek bevezetése óta a vállalkozók szerzésvágya miatt napi 12–16 órára emelkedett, s az egy országban és az ipar egy ágában történt emelkedésnek – a szegények gazdagok általi feltétlen kizsákmányolásának még mindenütt elismert joga mellett – többé-kevésbé másutt is érvényesülnie kellett." *Schulz*: „Bewegung der Produktion", 65. old.

„Ámde még ha oly igaz lenne is, amennyire hamis, hogy a társadalom *valamennyi* osztályának átlagjövedelme megnőtt, a jövedelem különbségei

---

* *Schulznál*: munkabér – *Szerk.*
** *Schulznál*: munkajövedelem – *Szerk.*

és *viszonylagos* eltérései mégis nőhettek és ennélfogva a gazdagság és szegénység ellentétei élesebben előtűnhetnek. Hiszen éppen *mert* az össztermelés emelkedik és ugyanazon mértékben, ahogy ez történik, szaporodnak a szükségletek, vágyak és igények is, és a *relatív* szegénység ily módon növekedhet, míg az *abszolút* csökken. A szamojéd nem szegény a halzsírja és avas halai mellett, mert lezárt társadalmában mindenkinek ugyanazok a szükségletei. De egy *előrehaladó* államban, amely teszem egy évtized folyamán össztermelését a társadalomhoz* arányítva egyharmaddal megnövelte, az a munkás, aki tíz év előtt és után egyformán keres, nem maradt ugyanolyan jómódú, hanem egyharmaddal szűkölködőbb lett." Uo. 65–66. old.

De a nemzetgazdaság a munkást csak mint munkaállatot, mint a legszűkösebb testi szükségletekre redukált barmot ismeri.

„Egy népnek, hogy szellemileg szabadabban kiművelődjék, nem szabad többé testi szükségleteinek rabszolgaságában élnie, nem szabad teste jobbágyának lennie. Tehát mindenekelőtt *idejének* kell maradnia ahhoz, hogy szellemileg is alkotni és szellemileg élvezni *tudjon*. A munka szervezetében történt előrehaladások megnyerik ezt az időt. Hiszen most, új hajtóerőkkel és tökéletesített gépi berendezéssel egyetlen munkás a pamutgyárakban nem ritkán 100, sőt 250–350 régebbi munkás művét végzi el. Hasonló következmények [...] észlelhetők [...] a termelés minden ágában [...] mert [...] külső természeti erőket [...] mindinkább rákényszerítenek az emberi munkában való részvételre. Ha mármost korábban, anyagi szükségletek bizonyos mennyiségének kielégítésére, bizonyos idő és emberi erő olyan ráfordítása volt szükséges, amely később a felével csökkent, akkor egyszersmind, az érzéki jóllétnek minden csorbulása nélkül, a szellemi alkotás és élvezés játéktere ugyanannyival kiszélesedett... De hogy a zsákmányt, amelyet magától az öreg Kronosztól legsajátabb területén elhódítunk, hogyan osztjuk el, erről is még a vak, igazságtalan véletlenség kockajátéka dönt. Franciaországban kiszámították, hogy a termelés mostani állása mellett minden munkaképes ember napi öt órai átlagos munkaideje a társadalom összes anyagi érdekeinek kielégítésére elégséges lenne... Tekintet nélkül a gépi berendezés tökéletesedése révén elért időmegtakarításokra, a rabszolgamunka tartama a gyárakban egy nagyszámú népességre nézve csak megnövekedett." Uo. 67–68. old.

„Az összetett kézi munkától való átmenet előfeltételezi annak egyszerű műveleteire való szétbontását. Mármost azonban az egyformán visszatérő

* *Schulznál*: népességhez – *Szerk.*

műveleteknek eleinte csak *egy része* fog a gépekre, egy másik része pedig az emberekre fog jutni. A dolog természeténél fogva és egybehangzó tapasztalatok szerint az ilyen tartósan egyhangú tevékenység a szellemre és a testre egyaránt hátrányos; s így hát, amikor a gépi berendezést ily módon *összekapcsolják* munkának nagyobb számú emberkéz közötti puszta megosztásával, az utóbbi minden hátránya is még szükségképpen napvilágra jut. Ezek a hátrányok egyebek között megmutatkoznak a gyári munkások nagyobb halandóságában... Ezt a nagy különbséget, hogy mennyire dolgoznak az emberek gépek *által*, vagy mennyiben gépek*ként*, nem vették ... tekintetbe." Uo. 69. old.

„De a népek életének jövendőjében a gépekben működő, értelem nélküli természeti erők rabszolgáink és jobbágyaink lesznek." Uo. 74. old.

„Az angol fonodákban csak 158 818 férfi van foglalkoztatva és 196 818 nő. Lancester grófság pamutgyáraiban minden 100 munkásra 103 munkásnő jut, Skóciában pedig már 209. Leeds angol lenszövő gyáraiban 100 férfi munkásra 147 női munkást számláltak; Drudenban és Skócia keleti partján pedig már 280-at. Az angol selyemgyárakban ... sok a munkásnő; a gyapjúipari gyárakban, amelyek nagyobb munkaerőt* kívánnak meg, több a férfi... Az észak-amerikai pamutgyárakban is az 1833. esztendőben 18 593 férfi mellett nem kevesebb mint 38 927 nő volt foglalkoztatva. A munka szervezetében történt változások folytán tehát a női nem előtt a kereső tevékenység szélesebb köre nyílott meg... a nők gazdaságilag önállóbb helyzete... a két nem társadalmi viszonylataiban közelebb került egymáshoz." Uo. 71–72. old.

„A gőzzel és vízzel hajtott angol fonodákban az 1835. évben dolgozott: 20 558 8–12 év közötti, 35 867 12–13 év közötti, s végül 108 208 13–18 év közötti gyermek... Persze a mechanika további előrehaladásai, minthogy mindinkább kiveszik az emberek kezéből az összes egyhangú foglalatosságokat, a visszásság fokozatos kiküszöbölése irányában hatnak. Ámde maguknak e gyorsabb előrehaladásoknak éppen az a körülmény áll még az útjukban, hogy a tőkések az alsóbb osztályok erőit, egészen a gyermekkorig terjedően, a legkönnyebben és legolcsóbban elsajátíthatják, hogy ezeket a mechanika segédeszközei *helyett* használják és elhasználják." *Schulz*: „Bewegung der Produktion", 70–71. old.

„Lord Brougham felhívása a munkásokhoz: »Legyetek tőkésekké!«... az ... a baj, hogy milliók csak megerőltető, testileg romboló, erkölcsileg és

* *Schulznál*: testi erőt – *Szerk.*

szellemileg elnyomorító munka révén képesek szűkös megélhetéshez jutni; hogy még azt a szerencsétlenséget is, hogy *ilyen* munkát találhattak, szerencsének kell tartaniok." Uo. 60. old.

„Hogy tehát élhessenek, a nem-tulajdonosok kénytelenek közvetlenül vagy közvetve a tulajdonosok *szolgálatába*, vagyis a tőlük való függőségbe lépni." Pecqueur: „Théorie nouvelle d'économie sociale etc.", 409. old.

Házicselédek – segédmunkások; munkások – bérek; hivatalnokok – fizetés vagy *illetmények*. Uo. 409–410. old.

„Munkáját bérbeadni", „munkáját kamatra kölcsönözni", „más helyett dolgozni".

„A munka anyagát bérbeadni", „a munka anyagát kamatra kölcsönözni", „maga helyett mást dolgoztatni", uo. [411. old.]

„Ez a gazdasági berendezkedés az embereket olyan alantas mesterségekre, olyan vigasztalan és keserű lealacsonyodásra kárhoztatja, hogy ezzel összehasonlítva a vadság királyi helyzetnek tűnik fel." I. m. 417–418. old. „A nem-tulajdonos osztály prostitúciója minden formában." 421. sk. old. Rongyszedők.

Ch. Loudon „Solution du problème de la population etc." c. írásában, Párizs 1842, a prostituáltak számát Angliában 60–70 000-re teszi. A ‚kétes erkölcsű nők' száma ugyanakkora. 228. old.

„Az átlagos életideje e szerencsétlen teremtményeknek az utcasarkon, azután, hogy a bűn útjára léptek, körülbelül hat vagy hét év. Ahhoz, hogy a 60–70 000 prostituált számát fenntartsák, a három királyságban évente legalább 8–9000 olyan nőnek kell lennie, aki e gyalázatos mesterségre adja magát, vagyis naponként mintegy huszonnégy új áldozat, ami óránként átlagosan *egy*; és következésképpen, ha ugyanez az arány áll fenn az egész földtekén, e boldogtalanokból állandóan másfél milliónak kell lennie." Uo. 229. old.

„A nyomorultak népessége nyomorukkal növekszik, és az ínség végső határán tolonganak legnagyobb számban az emberi lények, hogy egymástól elvitassák a szenvedés jogát... 1821-ben Írország népessége 6 801 827 volt. 1831-ben 7 764 010-re emelkedett; ez tíz év alatt 14 százaléknyi növekedés. Leinsterben, abban a tartományban, ahol a legnagyobb a jólét, a népesség csak 8 százalékkal növekedett, míg Connaughtban, a legnyomorúságosabb tartományban a növekedés 21 százalékra emelkedett. (»Extraits des enquêtes publiées en Angleterre sur l'Irlande«, Vienne 1840.)" *Buret*: „Des la misère etc.", I. köt. [36–]37. old. A nemzetgazdaságtan a munkát elvontan dolognak tekinti; ‚a munka áru'; ha az ár magas, akkor az árut nagyon keresik; ha alacsony, akkor nagyon kínálják; ‚mint árunak, a munkának mind-

inkább kell hogy essék az ára'; részben a tőkés és munkás közti konkurrencia, részben a munkások egymás közti konkurrenciája kényszerít erre. [42–43. old.] „A munkásnépesség, a munka árusítója, kényszerűen a termék legcsekélyebb részére van leszorítva ... mi más a munka-áru elmélete, mint az álcázott rabszolgaság elmélete?" I. m. 43. old. „Miért láttak hát a munkában csupán csereértéket?" Uo. 44. old. A nagy műhelyek kiváltképpen nők és gyermekek munkáját vásárolják, mert ez kevesebbe kerül, mint a férfiaké. I. h. „A munkás azzal szemben, aki alkalmazza, semmiképp sincs a *szabad eladó* helyzetében ... a tőkésnek mindig szabadságában van a munkát alkalmazni, a munkás mindig kényszerítve van azt eladni. A munka értéke teljesen megsemmisül, ha nincs eladva minden pillanatban. A munka nem alkalmas felhalmozásra és még megtakarításra sem, eltérően az igazi [áruktól]. A munka az élet, s ha az élet nem cserélődik ki naponta élelmiszerekre, megsínyli és csakhamar elpusztul. Hogy tehát az ember élete áru legyen, el kell ismerni a rabszolgaságot." 49–50. old. Ha tehát a munka áru, akkor a legboldogtalanabb tulajdonságokkal bíró áru. De még nemzetgazdasági alapelvek szerint sem az, mert nem ‚*szabad alku szabad eredménye*'. [50. old.] A mostani gazdasági rendszer ‚egyszerre leszállítja mind a munka árát, mind a díjazását; tökéletesíti a munkást és lefokozza az embert'. I. m. 52–53. old. „Az ipar háborúvá vált és a kereskedelem játékká." I. m. 62. old.

A pamutmegmunkáló gépek (Angliában) egymaguk 84 000 000 kézművest képviselnek. [193. old.]

Az ipar mostanáig a hódító háború állapotában volt, „a hadseregét alkotó emberek életét oly közömbösen pazarolta, mint a nagy hódítók. Célja a gazdagság birtoklása, nem pedig az emberek boldogsága volt." Buret, i. m. 20. old. „Ezeknek az érdekeknek" (ti. a gazdaságiaknak), „szabadon önmagukra hagyva, ... szükségképpen összeütközésbe kell kerülniök; nincs más döntőbírájuk, mint a háború, és a háború döntései az egyiknek a vereséget és a halált hozzák, hogy a másiknak meghozzák a győzelmet ... a rendet és egyensúlyt a szemben álló erők összeütközésében keresi a tudomány: az *örökös háború* szerint az egyetlen eszköz a béke elérésére; ezt a háborút konkurrenciának nevezik." I. m. 23. old.

Az ipari háború, hogy eredményesen folytathassák, nagyszámú hadseregeket kíván, amelyeket egyazon pontra halmozhat fel és bőségesen megtizedelhet. És e hadsereg katonái nem önfeláldozásból s nem kötelességből viselik a rájuk rótt erőfeszítéseket; hanem csak hogy az éhség kemény szüksége elől meneküljenek. Sem ragaszkodást, sem elismerést nem éreznek főnökeik iránt; ezeket alárendeltjeikhez nem fűzi semmiféle jóakarat érzése;

nem ismerik őket mint embereket, hanem csak mint a termelés szerszámait, amelyeknek a lehető legtöbbet kell hozniok és a lehető legkevesebb fölös költséget kell okozniok. A munkások e mindjobban zsúfolódó népességeinek még az a gondtalanságuk sincs meg, hogy mindig alkalmazzák őket; az ipar, amely őket összetoborozta, csak akkor engedi élni őket, amikor szüksége van rájuk, és mihelyt ellehet nélkülük, a legkisebb aggály nélkül cserbenhagyja őket; és a munkások kénytelenek személyüket és erejüket azért az árért felkínálni, amelyet nekik engedélyezni akarnak. Minél hosszabb, fáradalmasabb, utálatosabb a munka, amelyet nekik adnak, annál kevésbé fizetik meg őket; akadnak olyanok, akik napi tizenhat órai munkával, erejüket folytonosan megfeszítve, alig vásárolják meg azt a jogot, hogy meg ne haljanak. I. m. [68–]69. old.

„Meggyőződésünk ... és ebben osztoznak ... a kéziszövők helyzetének vizsgálatával megbízott biztosok, hogy a nagy ipari városok rövid idő alatt elveszítenék munkásnépességüket, ha nem kapnának minden pillanatban a szomszédos vidékekről folytonos utánpótlást egészséges emberekből, friss vérből." I. m. 362. old.

A tőke profitja

1. A tőke

1. Min nyugszik a *tőke*, vagyis az idegen munka termékei feletti magántulajdon? „Ha magát a tőkét nem is lehet lopásra vagy sikkasztásra visszavezetni, de az örökség szentesítéséhez szükség van a törvényhozás közreműködésére." *Say*,[24] I. köt. 136. old., jegyzet.

Hogyan lesz az ember termelőalapok tulajdonosává? Hogyan lesz az ember azon termékek tulajdonosává, amelyek ez alapok révén jönnek létre?

A *pozitív jog* által. *Say*, II. köt. 4. old.

Mit szerez az ember a tőkével, pl. egy nagy vagyon öröklésével?

„Aki" pl. „nagy vagyont [...] örököl, nem szükségképpen szerez [...] politikai hatalmat [...] Az a hatalom, amelyet ez a birtoklás azonnal és közvetlenül ad neki, a *vásárlás hatalma*: bizonyos parancsnoklás mások valamennyi munkája vagy e munka valamennyi terméke felett, amely akkor a piacon van." Smith, [I. könyv V. fej.,] I. köt. 61. old.

A tőke tehát a *kormányzati hatalom* a munka és termékei felett. A tőkés e hatalommal nem személyi vagy emberi tulajdonságainál fogva bír, hanem amennyiben a tőke *tulajdonosa*. Tőkéjének *vásárló* hatalma, amelynek semmi sem állhat ellen, az ő hatalma.

Később látni fogjuk először azt, miképpen gyakorolja a tőkés tőkéje révén kormányzati hatalmát a munka felett, azután pedig a tőkének a kormányzati hatalmát maga a tőkés felett is.

Mi a tőke?

„Bizonyos mennyiségű felraktározott és felhalmozott munka." Smith, [II. könyv III. fej.,] II. köt. 312. old.

A tőke *felraktározott munka*.

2. *Alap*, készlet a föld és az ipari munka termékeinek minden felhalmozása. A készletet csak akkor hívják *tőkének*, ha tulajdonosának jövedelmet vagy nyereséget hoz. Smith, [II. könyv I. fej.,] II. köt. 191. old.[25]

2. A tőke nyeresége[26]

A *profit*, vagyis a *tőke nyeresége* egészen különböző a *munkabértől*. Ez a különbözőség kettős módon mutatkozik meg: Először a tőke nyereségei teljesen az alkalmazott tőke értéke szerint szabályozódnak, jóllehet a felügyelet és igazgatás munkája különböző tőkéknél ugyanaz lehet. Azután ehhez járul, hogy a nagy gyárakban ezt az egész munkát egy főtisztviselőre bízzák, akinek a fizetése semmiképpen sem áll arányban azzal a tőkével, amelynek teljesítményére felügyel. Jóllehet itt már a tulajdonos munkája csaknem semmire redukálódik, mégis tőkéjéhez arányított profitokat követel meg. Smith, [I. könyv VI. fej.,] I. köt. 97–99. old.

Miért követeli meg a tőkés ezt a nyereség és tőke közötti arányt?

Nem volna *érdeke* alkalmazni a munkásokat, ha művük eladásából nem számítana többre, mint amennyi a munkabérre előlegezett alapok pótlásához szükséges; és nem volna *érdeke* inkább nagy, mint kis összegű alapot alkalmazni, ha profitja nem állna arányban az alkalmazott alapok terjedelmével. I. köt. 96–97. old.

A tőkés tehát nyereséget húz először a munkabérek, másodszor az előlegezett nyersanyagok után.

Milyen arányban áll mármost a nyereség a tőkéhez?

Ha már az is nehéz, hogy a munkabér szokásos közepes rátáját adott helyen és időben meghatározzuk, még nehezebb a tőkék nyereségét. Változás azon áruk árában, amelyekkel a tőke kereskedik, versenytársainak és vevőinek szerencséje vagy balszerencséje, ezer más véletlen, amelynek az áruk ki vannak téve mind a szállításnál, mind a raktárakban, naponkénti, szinte óránkénti változást idéznek elő a profitban. Smith, [I. könyv IX. fej.,] I. köt. 179–180. old. Bármennyire lehetetlen is mármost a tőkék nyereségeit pon-

tossággal meghatározni, mégis elképzelést alkothatunk róluk a *pénzkamat* nyomán. Ha sok nyereséget lehet csinálni a pénzzel, akkor sokat fizetnek használatának lehetőségéért, ha keveset lehet vele csinálni, akkor keveset. Smith, I. köt. 181. old. Az az arány, amelynek a szokásos kamatráta és a tiszta nyereség rátája között fenn kell állnia, a nyereség emelkedésével vagy esésével szükségképpen változik. Nagy-Britanniában a kamat kétszeresét tekintik annak, amit a kereskedők *‚tisztes, mérsékelt, ésszerű profitnak'* neveznek – csupa olyan kifejezés, amely semmi mást nem akar jelenteni, mint *közönséges és szokásos profitot*. Smith, I. köt. 198. old.

Mi a nyereség *legalacsonyabb* rátája? Mi a *legmagasabb*?

A tőkék szokásos nyereségének *legalacsonyabb rátája* mindig *valamivel több* kell hogy legyen annál, ami ahhoz szükséges, hogy kiegyenlítse az esetleges veszteségeket, amelyeknek a tőke minden alkalmaztatása ki van téve. Ez a többlet tulajdonképpen a nyereség, vagyis a nettó haszon. Ugyanez a helyzet a kamatláb legalacsonyabb rátájával. Smith, I. köt. 196. old.

A *legmagasabb ráta*, ameddig a szokásos nyereségek emelkedhetnek, az, amely az áruk többségénél a *földjáradék teljességét elveszi* és a szolgáltatott áru munkabérét a *legalacsonyabb árra*, a munkásnak a munka folyamán való puszta létfenntartására redukálja. Így vagy amúgy, a munkást mindig élelmezni kell, ameddig napi munkára alkalmazzák; a földjáradék egészen eleshet. Példa: Bengáliában az indiai kereskedelmi társaság emberei; Smith, I. köt. [197–]198. old.

A csekély konkurrencia mindazon előnyein kívül, amelyeket ebben az esetben *kiaknázhat*, a tőkés a piaci árat tisztes módon a természetes ár felett tarthatja.

Először kereskedelmi titok révén, amikor a piac azoktól, akik igénybe veszik, nagyon távol van: tudniillik az ár változásának, természetes állása fölé emelkedésének titokban tartásával. Ennek a titokban tartásnak tudniillik az az eredménye, hogy más tőkések nem dobják tőkéiket ugyancsak erre az iparágra.

Azután gyári titok révén, amikor is a kisebb termelési költségű tőkés az áruját ugyanazon vagy akár alacsonyabb áron több profittal szolgáltatja, mint konkurrensei. – (Az eltitkolás által történő csalás nem erkölcstelen-e? Tőzsdei kereskedés.) – *Továbbá*: ahol a termelés egy meghatározott helyhez van kötve (mint pl. drága bor) és a *hatékony keresletet* soha nem lehet kielégíteni. *Végül*: egyének és társaságok *monopóliumai* révén. A monopolár a lehető legmagasabb. *Smith*, [I. könyv VII. fej.,] I. köt. 120–124. old.

Más véletlen okok, amelyek a tőke nyereségét emelhetik: új területek vagy új kereskedelmi ágak megszerzése gyakran, még egy gazdag országban

is, növeli a tőkék nyereségét, mert a régi kereskedelmi ágaktól elvonják a tőkék egy részét, csökkentik a konkurrenciát, kevesebb árut juttatnak a piacnak, és ezek ára azután emelkedik: az ezekkel kereskedők azután magasabb kamatokat fizethetnek a kölcsönzött pénzért. Smith, [I. könyv IX. fej.,] I. köt. 190. old.

Minél inkább megmunkálnak egy árut, minél inkább az ipar tárgya lesz, annál inkább emelkedik az árnak az a része, amely munkabérre és nyereségre oldódik fel, viszonyítva ahhoz a részhez, amely földjáradékra oldódik fel. Abban az előrehaladásban, amelyet az ezen az árun való kézi munka megtesz, nemcsak a nyereségek száma szaporodik, hanem minden következő nyereség nagyobb, mint a megelőző, mert a tőke, amelyből fakad, szükségképpen mindig nagyobb lesz. Az a tőke, amely a lenszövőkkel munkát végeztet, szükségképpen mindig nagyobb, mint az, amely a fonókat dolgoztatja, mert nemcsak az utolsó tőkét pótolja nyereségeivel együtt, hanem azonkívül még a lenszövők munkabéreit is fizeti, és szükségszerű, hogy a nyereségek mindig egyfajta arányban álljanak a tőkével. [I. könyv VI. fej.,] I. köt. 102–103. old.

Az az előrehaladás tehát, amelyet a természeti terméken és a megmunkált természeti terméken való emberi munka megtesz, nem a munkabért növeli, hanem részben a nyereségszerző tőkék számát, részben mindegyik következő tőke arányát a megelőzőkhöz.

Arról a nyereségről, amelyet a tőkés a munka megosztásából húz, később szólunk.

Kétszeresen nyer, először a munka megosztásából, másodszor egyáltalában az előrehaladásból, amelyet a természeti terméken való emberi munka megtesz. Minél nagyobb az emberi munka része egy áruban, annál nagyobb a holt tőke nyeresége.

Egy és ugyanazon társadalomban a tőkenyereségek átlagrátája sokkal közelebb van egyazon színvonalhoz, mint a munka különböző fajtáinak bére. [I. könyv X. fej. 1. rész,] I. köt. 228. old. A tőke különböző alkalmazásainál a nyereség szokásos rátája a tőke megtérülésének nagyobb vagy kisebb bizonyossága szerint változik. „A profit [...] rátája [...] a kockázattal együtt emelkedik [...], ha nem is [...] teljesen [...] arányosan." Uo. [226–227. old.]

Magától értetődik, hogy a tőkenyereségek a forgalmi eszközökkel kapcsolatos könnyebbedés vagy kisebb költségességük révén (pl. papírpénz) is emelkednek.

3. A tőke uralma a munka felett és a tőkés indítékai

Az egyetlen indíték, amely egy tőke birtokosát arra bírja, hogy tőkéjét inkább a mezőgazdaságban vagy az iparban, vagy a nagybani vagy kicsinybeni kereskedelem egy különös ágában használja fel, a saját profitjának nézőpontja. Sohasem jut eszébe, hogy számításba vegye, mennyi *termelő munkát* hoznak működésbe ezek a különböző alkalmazási módok, vagy mennyi értéket fognak hozzátenni országa földjeinek és munkájának évi termékéhez. *Smith,* [II. könyv V. fej.,] II. köt. 400–401. old.

A tőkés számára a tőke leghasznosabb alkalmazása az, amely egyenlő biztonság mellett a legnagyobb nyereséget hozza. Ez az alkalmazás nem mindig a társadalom számára leghasznosabb; a leghasznosabb az, amelyet arra fordítanak, hogy a termelő természeti erőkből hasznot húzzanak. *Say,* II. köt. 131. old.

A munka legfontosabb műveleteit azoknak a tervei és spekulációi szabályozzák és irányítják, akik a tőkéket alkalmazzák; és a cél, amelyet mind e tervekben és műveletekben maguk elé tűznek: a *profit.* Tehát: a profit rátája nem a társadalom jólétével emelkedik, mint a földjáradék és a munkabér, s nem a társadalom hanyatlásával esik, mint ezek. Ellenkezőleg, ez a ráta természetesen alacsony a gazdag országokban és magas a szegény országokban; és sehol sem olyan magas, mint azokban az országokban, amelyek leggyorsabban rohannak romlásuk felé. Ennek az osztálynak az érdeke tehát nem áll ugyanolyan kapcsolatban a társadalom általános érdekével, mint a két másiké... Azok különös érdeke, akik egy különös kereskedelmi vagy ipari ágat űznek, bizonyos tekintetben mindig különbözik a közönség érdekétől, sőt gyakran ellenségesen áll azzal szemben. A kereskedőnek mindig az az érdeke, hogy nagyobbítsa a piacot és korlátozza az eladók konkurrenciáját... Ez olyan emberek osztálya, akiknek az érdeke sohasem lesz pontosan ugyanaz, mint a társadalomé, s akiknek általában az az érdekük, hogy a közönséget rászedjék és becsapják. Smith, II. köt. 163–165. old.

4. A tőkék felhalmozása és a tőkések közötti konkurrencia

A *tőkék gyarapodása,* amely emeli a munkabért, a tőkések nyereségének csökkentésére irányul, a tőkések közötti *konkurrencia* révén. Smith, [I. könyv IX. fej.,] I. köt. 179. old.

Ha pl. az a tőke, amely egy város szatócskereskedelméhez szükséges,

két különböző szatócs között van megosztva, a konkurrencia azt fogja előidézni, hogy mindegyikük olcsóbban fog árusítani, mintha a tőke egyetlenegynek a kezében lett volna; és ha húsz között van megosztva, a konkurrencia annál tevékenyebb lesz, és annál kevésbé lesz adva a lehetőség arra, hogy egymás közt megegyezésre juthassanak áruik árának emelése végett. Smith, [II. könyv V. fej.,] II. köt. 372–373. old.

Minthogy azt már tudjuk, hogy a monopólium árai a lehető legmagasabbak, minthogy a tőkések érdeke még közönséges nemzetgazdasági nézőpontból tekintve is ellenségesen áll szemben a társadalommal, minthogy a tőkenyereség emelkedése úgy hat az áru árára, mint a kamatos kamat (Smith, [I. könyv IX. fej.,] I. köt. 199–201. old.), ennélfogva az egyetlen segítség a tőkések ellen a *konkurrencia*, amely a nemzetgazdaságtan állítása szerint éppoly jótékonyan hat a munkabér emelkedésére, mint a fogyasztóközönség javát szolgálva az áruk olcsóságára.

Ámde a konkurrencia csak azáltal lehetséges, hogy a tőkék gyarapodnak, mégpedig sok kézben. Sok tőke keletkezése csak sokoldalú felhalmozás révén lehetséges, minthogy a tőke egyáltalában csak felhalmozás révén keletkezik, és a sokoldalú felhalmozás szükségképpen egyoldalúba csap át. A tőkék közötti konkurrencia gyarapítja a tőkék közötti felhalmozást. A felhalmozás – amely a magántulajdon uralma alatt a tőke kevés kézben való *koncentrációja* – egyáltalában szükségszerű következmény, ha a tőkéket természetes menetüknek engedik át, és a tőkének ez a természetes meghatározása a konkurrencián keresztül tör csak igazán szabad utat magának.

Hallottuk már, hogy a tőke nyeresége arányban áll a nagyságával. Egészen eltekintve legelőbb is a szándékos konkurrenciától, egy nagy tőke tehát nagyságához képest viszonylag gyorsabban halmozódik fel, mint egy kis tőke.

Eszerint, már egészen eltekintve a konkurrenciától, a nagy tőke felhalmozódása sokkal gyorsabb, mint a kisebb tőkéé. De kövessük nyomon tovább a lefolyást.

A tőkék gyarapodásával a konkurrencia révén csökkennek a tőkék profitjai. Tehát mindenekelőtt a kistőkés szenved.

A tőkék gyarapodása és tőkék nagy száma továbbá az ország előrehaladó gazdagságát előfeltételezi.

„Olyan országban, amely elérte gazdagságának egész kiteljesedését [...], a tiszta profit rendes rátája igen kicsi volna, úgyhogy a kamat szokásos piaci rátája, amelyet e profitból nyújtani lehet, olyan alacsony volna, hogy lehetetlenné tenné bárkinek, a legesleggazdagabb emberek kivételével, hogy pénze kamatából éljen. A kis vagy közepes vagyonú emberek tehát vala-

mennyien kénytelenek lennének maguk felügyelni saját tőkéik alkalmazására. Szükségképpen majdnem mindenkinek üzletembernek kellene lennie vagy valamilyen fajta szakmát folytatnia." Smith, I. köt. [196–]197. old.*

Ez az állapot a nemzetgazdaság kedvenc állapota.

„Tehát láthatólag a tőke és a jövedelem közti arány szabályozza mindenütt az iparkodás és a henyélés arányát. Ahol a tőke van túlsúlyban, ott az iparkodás uralkodik, ahol a jövedelem, ott a henyélés." Smith, [II. könyv III. fej.,] II. köt. 325. old.

Mi mármost a helyzet a tőke alkalmazásával e megnagyobbodott konkurrenciában?

A tőkék gyarapodásával a ‚kamatra kölcsönzött alap' mennyiségének fokozatosan nagyobbá kell válnia; ez alapok gyarapodásával a pénzkamat kisebb lesz, 1. mert minden dolog piaci ára esik, minél inkább gyarapodik a mennyisége, 2. *mert a tőkék gyarapodásával egy országban nehezebbé válik* új tőkének előnyös módon való befektetése. „Különböző tőkék között [...] konkurrencia keletkezik, mivel az egyik tőke tulajdonosa megkísérli birtokba venni azt az alkalmaztatást, amely el van foglalva egy másik által. De legtöbbször csakis oly módon remélheti, hogy ezt a másik tőkét kitessékelheti ebből az alkalmaztatásból, ha ésszerűbb feltételek mellett köt üzleteket. Nemcsak valamivel olcsóbban kell eladnia azt, amivel üzletet folytat, hanem avégett, hogy módja legyen eladni, olykor drágábban is kell megvásárolnia. Minthogy a termelő munka fenntartására rendeltetett alapok nőnek, az e munka iránti kereslet napról napra nagyobb lesz. A munkások könnyen találnak alkalmazást, de a tőketulajdonosok nehezen találnak alkalmazható munkásokat. A tőkések konkurrenciája emeli a munkabért és csökkenti a tőkeprofitot." Smith, [II. könyv IV. fej.,] II. köt. 358–359. old.

A kistőkésnek tehát választása van eközött: 1. vagy feléli tőkéjét, minthogy a kamatokból többé nem tud megélni, megszűnik tehát tőkés lenni; vagy 2. maga kezd vállalkozást, áruját olcsóbban adja és drágábban veszi, mint a gazdagabb tőkés, és magasabb munkabért fizet; tehát, minthogy a piaci ár az előfeltételezett magas konkurrencia folytán már nagyon alacsonyan áll, tönkreteszi magát. Ha ellenben a nagytőkés akarja kitessékelni a kisebbet, megvannak vele szemben mindazok az előnyei, amelyekkel a tőkés mint tőkés a munkással szemben bír. A kisebb nyereségeket pótolja

* *E bekezdés után a kéziratban törölve*: Minél kevesebb tőkét kölcsönöznek pénzkamatra és minél többet dobnak ipari vállalkozásokba vagy a kereskedelembe, annál erősebbé válik a konkurrencia a tőkések között. – *Szerk.*

tőkéjének nagyobb mennyisége, és még pillanatnyi veszteségeket is elviselhet mindaddig, míg a kisebb tőkés tönkre nem ment, és ő meg nem szabadult ettől a konkurrenciától. Így felhalmozza magának a kistőkés nyereségeit.

Továbbá: A nagytőkés mindig olcsóbban vásárol be, mint a kicsi, mert tömegesebben vásárol be. Tehát kár nélkül eladhat olcsóbban.

Ha azonban a pénzkamat esése a közepes tőkéseket járadékosokból üzletemberekké teszi, akkor megfordítva, az üzleti tőkék gyarapodása és az ebből következő kisebb nyereség a pénzkamat esését okozza.

„Ha a profitok, amelyeket egy tőke használatából csinálni lehet [...], csökkennek [...], az ár, amelyet e tőke használatáért fizetni lehet [...], szükségképpen ezzel együtt csökken." *Smith*, II. köt. 359. old.

„Ahogy a gazdagság, a tőkéletesedés, a népesség gyarapszik, a kamat csökken", tehát a tőkék nyeresége; de maguk a tőkék a profitok csökkenése ellenére mindamellett gyarapodnak, sőt gyorsabban, mint azelőtt... „Egy nagy tőke még kis profitok mellett is általában sokkal gyorsabban nő, mint egy kis tőke nagy profitok mellett. A pénz pénzt szül, mondja a közmondás." [I. könyv IX. fej.,] I. köt. 189. old.

Ha tehát ezzel a nagy tőkével most éppenséggel kis nyereségű kis tőkék lépnek szembe, ahogy ez az erős konkurrencia előfeltételezett állapotában történik, akkor a nagy tőke teljesen eltiporja őket.

Ebben a konkurrenciában azután a szükségszerű következmény az áruk általános rontása, a hamisítás, a látszat-termelés, az általános mérgezés, mint az nagy városokban mutatkozik.

Fontos körülmény továbbá a nagy és kis tőkék konkurrenciájában az *állótőke* és *forgótőke* aránya.

Forgótőke az olyan tőke, amelyet létfenntartási eszközök előállítására, gyártásra vagy kereskedelemre alkalmaznak. Az így befektetett tőke nem hoz gazdájának jövedelmet vagy profitot, ameddig az ő birtokában marad vagy továbbra is ugyanabban az alakban marad meg. Állandóan kikerül a kezéből egy meghatározott formában, hogy egy másik formában térjen vissza, s csak e körforgás, vagyis e folytatólagos átváltozás és kicserélődés révén hasznot hajtó. *Állótőke* a földek megjavítására, gépek, szerszámok, kézművesszerszám, hasonló dolog vásárlásába fektetett tőkében áll. *Smith*, [II. könyv I. fej., II. köt.] 197–198. old.

Az állótőke fenntartásában történő minden megtakarítás a tiszta nyereség szaporulata. Valamennyi munkásokat foglalkoztató vállalkozó össztőkéje szükségképpen megoszlik állótőkéje és forgótőkéje között. Az összeg egyenlősége esetén az egyik rész annál kisebb lesz, minél nagyobb a másik.

A forgótőke szolgáltatja neki a munka anyagát és bérét és működésbe hozza az ipart. Tehát az állótőkében történő minden megtakarítás, amely nem csökkenti a munka termelőerejét, növeli az alapot. *Smith*, [II. könyv II. fej.,] II. köt. 226[–227]. old.

Eleve látjuk, hogy az állótőke és forgótőke aránya sokkal kedvezőbb a nagy-, mint a kisebb tőkés számára. Egy igen nagy bankárnak csak jelentéktelenül több állótőkére van szüksége, mint egy nagyon kicsinek. Állótőkéjük az irodahelyiségre szorítkozik. Egy nagy földbirtokosnak a szerszámai nem szaporodnak birtoka nagyságának arányában. Éppúgy az a hitel is, amellyel egy nagytőkés a kisebb tőkéshez képest rendelkezik, annyival nagyobb megtakarítást jelent az állótőkében, tudniillik azon pénzben, amelyet mindig készen kell tartania. Végül magától értetődik, hogy ott, ahol az ipari munka magas fokot ért el, ahol tehát szinte minden kézi munka gyári munkává vált, a kis tőkésnek egész tőkéje nem elégséges ahhoz, hogy csak a szükséges állótőkével is rendelkezzék. ‚Tudjuk, hogy a nagybani művelés munkái rendszerint csak kisszámú munkáskezet vesznek igénybe.'

Egyáltalában a nagy tőkék felhalmozása során az állótőke viszonylagos koncentrációja és egyszerűsödése is végbemegy a kisebb tőkésekhez képest. A nagytőkés a munkaszerszámok egyfajta megszervezését vezeti be magának.

„Éppen így az ipar területén már minden manufaktúra és gyár nem egyéb, mint nagyobb dologi vagyon átfogóbb összekapcsolása számos és sokféle intellektuális képességgel és technikai készséggel a termelés egy *közös* céljára... Ahol a törvényhozás a földtulajdont nagy tömegekben együtt-tartja, a növekvő népesség többlete az iparok felé tódul, és ily módon, miként Nagy-Britanniában, az ipar mezeje az, ahol a proletárok nagyobb tömege főként felgyülemlik. Ahol azonban a törvényhozás megengedi a talaj folytatólagos megosztását, ott, miként Franciaországban, megszaporodik a kis és eladósodott tulajdonosok száma, akik a továbbfolyó szétdarabolódás folytán az ínségesek és elégedetlenek osztályába vetődnek. Ha végül ez a szétdarabolódás és túladósodás magasabb fokra hágott, akkor megint a nagy földbirtok elnyeli a kicsit, mint ahogy a nagy ipar is megsemmisíti a kicsit; és minthogy most megint nagyobb birtokkomplexusok képződnek, ezért a birtoktalan munkásoknak a talaj megműveléséhez nem teljességgel szükséges tömege szintén megint az ipar felé tódul." Schulz: „Bewegung der Produktion", [58–]59. old.

„Az ugyanazon fajtájú áruk milyensége a termelés fajtájában történő változások és nevezetesen a gépi berendezés alkalmazása révén mássá lesz.

Csak az emberi erő kizárása révén vált lehetségessé, hogy egy font súlyú, 3 sh. 8 d. értékű gyapotból 350 motringot fonjanak, amelyeknek hossza 167 angol, vagyis 36 német mérföld, kereskedelmi értéke pedig 25 guinea." Uo. 62. old.

„Angliában 45 év óta a pamutszövetek árai átlagban $^{11}/_{12}$-del csökkentek, és Marshall számításai szerint[27] ugyanazt a gyártmánymennyiséget, amelyért még 1814-ben 16 sh.-et fizettek, most 1 sh. 10 d.-ért szolgáltatják. Az ipari készítmények nagyobb olcsósága megnövelte mind a belföldi fogyasztást, mind a külföldi piacot; s ezzel függ össze, hogy Nagy-Britanniában a pamutipari munkások száma a gépek bevezetése után nemcsak hogy nem csökkent, hanem 40 000-ről $1^1/_2$ millióra emelkedett. Ami mármost az ipari vállalkozók és munkások keresetét illeti, a gyárurak közti növekvő konkurrencia folytán nyereségük az általuk szolgáltatott készítmények mennyiségéhez képest szükségképpen csökkent. Az 1820–1833 években a manchesteri gyárosok bruttó nyeresége egy vég kalikónál 4 sh. $1^1/_3$ d.-ről 1 sh. 9 d.-re esett. De e veszteség behozására a gyártás terjedelme annál inkább kibővült. Ennek mármost az a következménye. . ., hogy az ipar egyes ágaiban részleges* túltermelés áll be; hogy gyakori csődök keletkeznek, ami által a tőkések és munkáltatók osztályán *belül* a birtok bizonytalan ingadozása és hullámzása jön létre, s ez a gazdaságilag szétzúzottak egy részét a proletariátusba veti; hogy gyakran és hirtelen a munka beszüntetése vagy csökkentése válik szükségessé, amelynek hátrányait a bérmunkások osztálya mindig keserűen tapasztalja." Uo. [62–]63. old.

„Munkáját bérbeadni annyi, mint rabszolgaságát megkezdeni; a munka anyagát bérbeadni annyi, mint szabadságát megalkotni. . . A munka az ember, az anyagban ellenben semmi emberi nincs." *Pecqueur*: „Théorie sociale etc.", 411–412. old.

„Az *anyagi* elem, amely semmit sem tehet a gazdagság megteremtéséért a másik elem, a *munka* nélkül, megkapja a mágikus erőt, hogy termékeny az anyag birtokosai számára, mintha ők saját tettükkel vitték volna bele ezt a nélkülözhetetlen elemet." Uo. i. h. „Feltételezve, hogy egy munkásnak évente átlag 400 frankot hoz a mindennapi munkája, s hogy ez az összeg minden felnőtt ember számára elég az élet szűkös fenntartására, akkor mindegyik 2000 fr. járadékot, haszonbért, házbért stb. élvező tulajdonos közvetve tehát 5 embert kényszerít arra, hogy neki dolgozzék; 100 000 fr. járadék 250 ember munkáját képviseli, és 1 000 000 fr. 2500 egyénét."

* *Schulznál*: időleges – *Szerk.*

(Tehát 300 millió (Lajos Fülöp) 750 000 munkás munkáját.) Uo. 412–413. old.

„A tulajdonosok az emberek törvényétől jogot kaptak arra, hogy minden munka anyagával éljenek és visszaéljenek, vagyis azt tegyenek vele, amit akarnak ... a törvény semmiképpen sem kötelezi őket arra, hogy idejében és mindig munkát nyújtsanak a nem-tulajdonosoknak, sem pedig, hogy nekik mindig elegendő bért fizessenek stb." I. m. 413. old. „Teljes szabadság a termelés természetét, mennyiségét, minőségét, idejénvalóságát illetően, a gazdagság felhasználását, elfogyasztását illetően, minden munka anyaga feletti rendelkezést illetően. Mindenkinek szabadságában áll kicserélni az ő dolgát szándéka szerint, nem véve tekintetbe mást, mint a saját egyéni érdekét." I. m. 413. old.

„A konkurrencia nem fejez ki mást, mint a tetszés szerinti cserét, amely maga legközelebbi és logikus következménye annak az egyéni jognak, hogy minden termelés szerszámával éljünk és visszaéljünk. E három gazdasági mozzanat, amelyek valójában egyet alkotnak: az élés és visszaélés joga, a csere szabadsága és az önkényes konkurrencia, az alábbi következményeket vonja maga után: mindenki azt termeli, amit akar, ahogy akarja, amikor akarja, ahol akarja; jól termel vagy rosszul termel, túl sokat vagy nem eleget, túl korán vagy túl későn, túl drágán vagy túl olcsón; senki sem tudja, eladja-e, hogyan adja el, mikor adja el, hol adja el, kinek adja el; és ugyanez a helyzet a vételeket illetően. A termelő nem ismeri a szükségleteket és a forrásokat, a keresletet és a kínálatot. Akkor ad el, amikor akar, amikor tud, ahol akar, akinek akar, olyan áron, ahogy akar. És ugyanígy vásárol is. Mindebben mindig a véletlen játékszere; az erősebb, a kevésbé sürgetett, a gazdagabb törvényének rabszolgája... Míg egyik ponton szűkösség van egy cikkben, egy másikon túlbőség és pazarlás. Míg egyik termelő sokat ad el, vagy nagyon drágán és óriási haszonnal, a másik nem ad el semmit, vagy veszteséggel ad el... A kínálat nem ismeri a keresletet és a kereslet nem ismeri a kínálatot. Ti egy ízlésben, egy divatban bízva termeltek, amely megnyilvánul a fogyasztóközönségben; de mire készen álltok az áru szállítására, a szeszély már elillant és másfajta terméknél rögződött ... elmaradhatatlan következmények a csődök állandósága és egyetemessége; a számításba csúszott hibák, a hirtelen tönkremenések és a rögtönzött vagyonok; a kereskedelmi válságok, az üzemek leállítása, a periodikus torlódás vagy ínség; a munkabérek és profitok állandótlansága és lesüllyedése; a gazdagság, idő és erőfeszítések elvesztegetése és óriási pazarlása egy ádáz konkurrencia küzdőterén." I. m. 414–416. old.

Ricardo mondja könyvében (‚földjáradék'): A nemzetek csupán a termelés

műhelyei, az ember fogyasztásra és termelésre szolgáló gép; az emberi élet tőke; a gazdasági törvények vakon kormányozzák a világot. Ricardo számára az emberek semmi, a termék minden. A francia fordítás XXVI. fejezetében ez áll: „Egy egyén számára, akinek 20 000 £ tőkéje van, és a profitja évenként 2000 £, teljesen közömbös dolog lenne, hogy tőkéje 100 vagy 1000 embert foglalkoztat-e... Vajon a nemzet reális érdeke nem hasonlatos-e? Feltéve, hogy reális nettó jövedelme, járadéka és profitja ugyanaz, semmi jelentősége nincs annak, hogy ez a nemzet 10 vagy 12 millió lakosból áll-e." [II. köt. 194–195. old.] „Valóban – mondja de Sismondi úr (II. köt. 331. old.) –, nincs más hátra, mint azt kívánnunk, hogy a király, teljesen egyedül maradva a szigeten, állandóan egy hajtókart (manivelle) forgatva automatákkal elvégeztesse Anglia egész munkáját."[28]

„A gazda, aki oly alacsony áron veszi meg a munkás munkáját, hogy az alig elegendő a munkás legégetőbb szükségleteire, nem felelős sem a bérek elégtelenségéért, sem a munka túl hosszú tartamáért: ő maga is alá van vetve a törvénynek, amelyet másokra kényszerít ... a nyomor nem annyira az emberektől, mint inkább a dolgok hatalmától ered." [Buret,] i. m. 82. old.

„Nagy-Britannia sok különböző részének lakosai nem rendelkeznek elegendő tőkével valamennyi földjük megjavításához és megműveléséhez; Skócia keleti* grófságainak gyapjúját, annak nagy részét, igen rossz utakon történő hosszú szárazföldi szállítás után Yorkshire-ban dolgozzák fel, mert hiányzik a tőke a helybeli feldolgozásához. Nagy-Britanniában sok kis gyárváros van, melyeknek lakosai nem rendelkeznek elegendő tőkével saját iparkodásuk termékének elszállításához azon távoli piacokra, ahol kereslet és fogyasztás van rá. Ha vannak is kereskedők közöttük, ezek voltaképpen csak a valamelyik nagyobb kereskedelmi városban székelő gazdagabb kereskedők ügynökei." *Smith*, [II. könyv V. fej.,] II. köt. 381–382. old. „A föld és munka évi termékének értéke [...] nem növelhető másképpen, csak ha növeljük *a termelő munkások számát* vagy a korábban foglalkoztatott *munkások termelőerőit* [...] Mindkét esetben majdnem mindig szükség van pótlólagos tőkére." *Smith*, [II. könyv III. fej.,] II. köt. 338. old.

„Ahogy a tőke*felhalmozásnak* a dolgok természete szerint meg kell előznie a munkamegosztást, úgy a munkát csak abban az arányban lehet mindinkább megosztani, amelyben előzetesen mind több tőke halmozódott fel. Ahogy a munkát mindinkább megosztják, az egyenlő számú ember

* *Smithnél*: déli – *Szerk.*

által feldolgozható anyag mennyisége nagy arányban nő; és ahogy minden munkás műveletét fokozatosan egyszerűsítik, sokféle új gépet találnak fel e műveletek megkönyítésére és megrövidítésére. Ezért ahogy a munkamegosztás előrehalad, ugyanolyan számú munkás állandó foglalkoztatásához a létfenntartási eszközöknek ugyanolyan készletét, az anyagoknak és szerszámoknak pedig nagyobb készletét kell előzetesen felhalmozni, mint amilyenre a dolgok nyersebb állapotában szükség volt. De a munkások száma mindegyik üzletágban általánosan nő az ez ágbeli munkamegosztással, vagy jobban mondva számuk növekedése az, ami lehetővé teszi nekik, hogy ilyen módon osztályozódjanak és tovább megoszoljanak." Smith, [II. könyv, Bevezetés,] II. köt. 193–194. old.

„Ahogy az előzetes tőkefelhalmozás szükséges a munka termelőerőinek ehhez a nagy tökéletesedéséhez, úgy ez a felhalmozás természetszerűen elvezet ehhez a tökéletesedéshez. Az, aki tőkéjét arra használja fel, hogy munkásokat tartson, szükségképpen olyan módon igyekszik azt felhasználni, hogy a lehető legnagyobb mennyiségű munkaterméket termelje. Ezért arra törekszik, hogy munkásai között a legmegfelelőbben ossza meg a munkát, és hogy a legjobb gépekkel lássa el őket, amelyeket csak fel tud találni vagy meg tud vásárolni. Képességei mindkét tekintetben rendszerint tőkéjének terjedelmével, illetve az e tőke által foglalkoztatható emberek számával arányosak. Ezért nemcsak hogy az iparkodás nő minden országban az őt foglalkoztató *tőke növekedésével*, hanem e növekedés következtében ugyanolyan mennyiségű iparkodás sokkal nagyobb mennyiségű munkaterméket termel." Smith, i. m. 194–195. old. Tehát *túltermelés*.

„A termelőerők átfogóbb kombinációi ... iparban és kereskedelemben nagyobb számú és többféle emberi erő és természeti erő egyesítése által nagyobb méretű vállalkozásokhoz. Szintén [...] már itt-ott a termelés fő ágainak szorosabb összekapcsolása egymás közt. Így nagy gyárosok igyekezni fognak egyúttal nagy földbirtokot is szerezni, hogy az iparukhoz szükséges nyersanyagoknak legalább egy részét ne legyenek kénytelenek harmadik kézből beszerezni; vagy ipari vállalkozásaikkal kereskedelmet fognak összekapcsolni, nem csupán saját gyártmányaik árusítása, hanem akár másfajta termékek vásárlása és munkásaiknak való eladása végett is. Angliában, ahol egyes gyárurak olykor 10–12 000 munkás élén állanak..., különböző termelési ágak ilyen összekapcsolásai *egy* vezető intelligencia alatt, ilyen kisebb államok vagy tartományok az államban nem ritkák. Így újabb időben a *Birmingham* melletti bányabirtokosok átveszik a vaskészítés *egész* folyamatát, amely korábban különböző vállalkozók és birtokosok között oszlott el. Lásd »Der bergmännische Distrikt bei Birmingham«; »Deutsche

Vierteljahrsschrift«, 1838. 3.[29] – Végül az oly számossá vált nagyobb részvényvállalkozásokban *sok* résztvevő pénz-erőinek átfogó kombinációit látjuk mások tudományos és technikai ismereteivel és készségeivel, akikre e munka kivitelezését bízzák. Ezáltal a tőkések számára lehetséges, hogy megtakarításaikat sokrétűbb módon és akár egyidejűleg is mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi termelésre használják, ami által érdekük egyidejüleg többoldalú lesz, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem érdekei közötti ellentétek enyhülnek és egybemosódnak. De még e megkönnyebbedett lehetőségnek is, hogy a tőkét a legkülönbözőbb módon tegyék hasznot hajtóvá, fokoznia kell az ellentétet a vagyonos és vagyontalan osztályok között." Schulz, i. m. 40–41. old.

Óriási nyereség, amelyet a ház-bérbeadók a nyomorból húznak. A lakbér fordított arányban áll az ipari nyomorral.

Úgyszintén százalékok a tönkrement proletárok bűneiből. (Prostitució, iszákosság, zálogkölcsönző.) A tőkék felhalmozása növekszik és konkurrenciája csökken, mivel tőke és földbirtok egy kézben találkoznak, úgyszintén, mivel a tőke nagyságánál fogva képes lesz különböző termelési ágakat kombinálni.

Közömbösség az emberekkel szemben. Smith húsz lottósorsjegye.[30]

Say nettó és bruttó jövedelme.[31]

Földjáradék

A földtulajdonosok joga rablásból származtatja eredetét. Say, I. köt. 136. old., jegyzet. A földtulajdonosok – akárcsak minden más ember – szeretnek aratni ott, ahol nem vetettek, s még a föld természetes termékéért is *járadékot* követelnek. *Smith*, [I. könyv VI. fej.,] I. köt. 99. old.

Azt képzelhetnők, hogy a föld járadéka csak a tulajdonos által a föld megjavítására felhasznált tőke nyeresége... Vannak esetek, amikor a földjáradék részben ez lehet ... de a földtulajdonos 1. járadékot követel még a nem javított földért is, és ami a javítási költségek kamatának vagy nyereségének tekinthető, az többnyire csak ehhez az eredeti járadékhoz járuló hozzátétel (addition); 2. ezenfelül ezeket a javításokat nem mindig a földtulajdonos tőkéjével, hanem néha a bérlőével végzik: mindamellett amikor a bérlet megújításáról van szó, a földtulajdonos rendszerint a járadéknak olyan emelését kívánja, mintha mind e javításokat saját tőkéjével végezték volna. 3. Sőt, néha járadékot kíván azért, ami teljességgel alkalmatlan bármilyen emberi megjavításra. *Smith*, [I. könyv XI. fej. (Bev.),] I. köt. 300–301. old.

Smith az utóbbi esetre példaként a ballagófüvet hozza fel (Salzkraut, Seekrapp, salicorne*), egy tengeri moszat-félét, amely elégetésekor üveg, szappan stb. készítésére alkalmas alkálisót ad. Nagy-Britanniában, főleg Skóciában, különböző helyeken nő ez, de csak olyan sziklákon, amelyek az árapály (a dagályvonal, marée haute) alatt vannak, naponként kétszer elborítják őket a tenger hullámai, és ily módon terméküket sohasem szaporította emberi iparkodás. Mégis egy földdarab tulajdonosa, ahol ilyenfajta növény terem, éppúgy járadékot kíván, mint gabonaföld után. A Shetland-szigetek közelében a tenger rendkívül gazdag. Lakosaik nagy része halászatból él. De hogy valaki a tenger termékéből nyereséget húzhasson, lakása kell hogy legyen a szomszédos szárazföldön. A földjáradék nem azzal áll arányban, amit a bérlő a földből, hanem azzal, amit a földből és a tengerből együtt tud kihozni. *Smith*, I. köt. 301–302. old.

„A földjáradék ama *természeti erők* termékének tekinthető, amelyek használatát a földtulajdonos kölcsönadja a bérlőnek. Ez a termék nagyobb vagy kisebb, ezen erők [...] terjedelme szerint vagy más szavakkal, a föld [...] természetes vagy megjavított termékenysége szerint. Ez a természet műve, amely fennmarad mindannak levonása vagy kiegyenlítése után, ami az ember művének tekinthető." *Smith*, [II. könyv V. fej.,] II. köt. 377–378. old.

„A *földjáradék* ennélfogva, a föld használatáért fizetett árnak tekintve, természetesen *monopolár*. Egyáltalán nem azzal arányos, amit a földtulajdonos a föld javítására kiadhatott, vagy amit módjában van elvenni, hanem azzal, amit a bérlőnek van módjában adni." *Smith*, [I. könyv XI. fej. (Bev.),] I. köt. 302. old.

A három eredeti[32] osztály közül a földtulajdonosok osztálya az, „amelynek jövedelme sem munkájába, sem gondjába nem kerül, hanem amely úgyszólván önszántából jön, és függetlenül ez osztály mindenféle saját szándékától vagy tervétől". *Smith*, [I. könyv XI. fej. (Bef.),] II. köt. 161. old.

Már hallottuk, hogy a földjáradék mennyisége a talaj *termékenységének* arányától függ.

Egy másik meghatározó mozzanata a *fekvés*.

„A földjáradék a föld *termékenysége* szerint változik, bármi legyen a terméke, és *fekvése* szerint, bármi legyen termékenysége." *Smith*, [I. könyv XI. fej. I. rész,] I. köt. 306. old.

„A föld, bányák és halászatok terméke, ha természetes termékenységük

* *Smithnél*: kelp – *Szerk.*

egyenlő, a rájuk felhasznált tőkék terjedelmével és megfelelő alkalmazásával arányos. Ha a tőkék egyenlők és egyenlő jól vannak alkalmazva, a föld, bányák és halászatok terméke természetes termékenységükkel arányos." [II. könyv I. fej.,] II. köt. 210. old.

Smithnek ezek a tételei fontosak, mert egyenlő termelési költségek és egyenlő terjedelem mellett a földjáradékot a föld kisebb vagy nagyobb termékenységére vezetik vissza. Tehát világosan bizonyítják a fogalmak megfordítását a nemzetgazdaságban, amely a föld termékenységét a földbirtokos tulajdonságává változtatja át.

De vegyük szemügyre mármost a földjáradékot, ahogy az a valóságos érintkezésben alakul.

A földjáradékot a *bérlő és földtulajdonos közötti harc* állapítja meg. A nemzetgazdaságban mindenütt azt találjuk, hogy az érdekek ellenséges ellentétét, a harcot, a háborút ismerik el a társadalmi szervezet alapzatának.

Lássuk mármost, hogyan viszonyulnak egymáshoz földtulajdonosok és bérlők.

„A bérleti feltételek megállapításánál a földtulajdonos arra törekszik, hogy a bérlőnek ne engedjen át nagyobb részesedést a termékből, mint amennyi elegendő annak a tőkének a fenntartására, amelyből biztosítja a vetőmagot, fizeti a munkát, megveszi és eltartja a jószágot és a mezőgazdálkodás más szerszámait a bérleti tőkének a környéken szokásos profitjával együtt. Ez nyilvánvalóan a legkisebb részesedés, amivel a bérlő beérheti, ha nem akar veszíteni, és a földtulajdonos ritkán hajlandó neki ennél többet átengedni. Bármekkora része van a terméknek, vagy – ami ugyanaz – bármekkora része van a termék árának ezen a részesedésen felül és kívül, a földtulajdonos természetesen igyekszik magának megtartani mint földjének járadékát, és nyilvánvalóan ez a legmagasabb, amit a bérlőnek módja van fizetni a föld tényleges körülményei között. Ez az adag pedig mindig a föld természetes járadékának tekinthető, vagyis annak a járadéknak, amelyért természetszerűen [...] földet legtöbbnyire bérbe adnak." *Smith*, [I. könyv XI. fej. (Bev.),] I. köt. 299—300. old.

„A földtulajdonosok – mondja Say – bizonyos fajta monopóliumot gyakorolnak [...] a bérlőkkel szemben. A kereslet árujuk, a föld iránt szüntelenül kiterjedhet; de árujuk mennyisége csak egy bizonyos pontig terjed... Az alku, amelyet földtulajdonos és bérlő között kötnek, mindig a lehető legelőnyösebb az előbbi számára ... azon az előnyön kívül, amelyet a dolgok természetéből húz, egy másik előnyt is húz a helyzetéből [...] nagyobb vagyonából [...], hiteléből, tekintélyéből; ámde már az első előny is elegendő ahhoz, hogy mindig képes *egyedül* hasznot húzni a föld [...] kedvező

körülményeiből. Egy csatorna, egy út megnyitása, egy környék népességének és jólétének előrehaladása mindig emeli a bérleti árat... Maga a bérlő javíthatja ugyan a maga költségére a talajt; de ebből a tőkéből csak bérlete tartama alatt húz kamatokat, és e bérlet lejárta után [...] az a földtulajdonosnak marad; e pillanattól kezdve az utóbbi húzza belőle a kamatokat, anélkül, hogy az előlegezéseket eszközölte volna, mert a bérleti díj mármost aránylagosan emelkedik." *Say*, II. köt. 142–143. old.

„A földjáradék, a föld használatáért fizetett árnak tekintve, természetesen a legmagasabb, amit a bérlőnek módja van fizetni a föld tényleges körülményei között." *Smith*, I. köt. 299. old.

„Egy földfeletti birtok járadéka rendszerint annyira rúg, amennyi [...] a bruttó termék egyharmada, és ez általában biztos és a hozam alkalmi változásaitól független járadék." *Smith*, [I. könyv XI. fej. 2. rész,] I. köt. 351. old. „Ritkán kevesebb ez, mint a teljes termék egynegyede." Uo. [II. könyv V. fej.,] II. köt. 378. old.

Nem minden árunál lehet *földjáradékot* fizetni. Pl. egyes vidékeken a kövekért nem fizetnek földjáradékot.

„Rendszerint csak a föld termékének olyan részeit lehet piacra vinni, amelyeknek szokásos ára elegendő ahhoz, hogy rendes profitjával együtt pótolja azt a tőkét, amelyet piacra vitelükhöz fel kell használni. Ha a rendes ár több ennél, akkor többletrésze természetesen a föld járadékára megy. Ha nem több, akkor az áru, habár piacra lehet vinni, nem nyújthat járadékot a földtulajdonosnak. Hogy az ár több-e, vagy sem, az a kereslettől függ." Smith, [I. könyv XI. fej. (Bev.),] I. köt. 302–303. old.

„A járadék [...] *másféleképpen* kerül bele az *áruk árának* összetételébe, mint a bér és a profit. *A magas vagy alacsony bér és profit oka* a magas vagy alacsony árnak; a magas vagy alacsony járadék *okozata* ennek." *Smith*, I. köt. 303–[304]. old.

Azokhoz a *termékekhez*, amelyek mindig hoznak *földjáradékot*, tartozik a *táplálék*.

„Mivel az emberek, mint minden más élőlény [...] létfenntartási eszközeik arányában szaporodnak, a táplálék iránt többé vagy kevésbé mindig van kereslet. A táplálék mindig megvásárolhatja [...] a munka nagyobb vagy kisebb mennyiségét, és mindig akad valaki, aki hajlandó valamit csinálni, hogy megkapja. Az a munkamennyiség, amelyet a táplálék meg tud vásárolni, ugyan nem mindig *egyenlő* azzal, amit fenn tudna tartani, ha a leggazdaságosabb módon kezelik; azoknál a magas béreknél fogva, amelyet olykor a munkának fizetnek. De mindig meg tud vásárolni olyan mennyiségű munkát, amennyit fenn tud tartani azon ráta szerint, amelyen a munka e

fajtáját a környéken rendszerint fenntartják. De a föld majdnem minden helyzetben nagyobb mennyiségű táplálékot termel, mint amennyi elegendő a piacra viteléhez szükséges összes munka eltartására [...] A többlet szintén mindig több mint elegendő ahhoz, hogy profitjával együtt pótolja az e munkát alkalmazó tőkét. Ezért mindig marad valami járadéknak a földtulajdonos számára." Smith, [I. könyv XI. fej. 1. rész,] I. köt. 305–306. old. „A táplálék [...] nemcsak eredeti forrása a járadéknak, hanem a föld termékének minden más része, amely utóbb járadékot nyújt, értékének ezt a részét a munka erői azon megjavulásából származtatja, amelyet a táplálék termelésében értek el a föld javítása és művelése révén (au moyen)." Smith, [I. könyv XI. fej. 2. rész,] I. köt. 345. old. Az emberi táplálék tehát mindig elégséges arra, hogy a járadékot megfizesse. I. köt. 337. old. „Az országok nem az emberek azon számának arányában népesek, amelyet termékük ruházattal és lakással ellátni tud, hanem annak a számnak az arányában, amelyet ez a termék táplálni tud." Smith, I. köt. 342. old. –

„A táplálék után a ruházat és a lakás", a fűtés „az emberiség két nagy szükséglete." Többnyire hoznak földjáradékot, de nem szükségképpen mindig. Uo. I. köt. 338., 337. old.

Lássuk mármost, miképpen aknázza ki a földtulajdonos a társadalom összes előnyeit.

1. A földjáradék gyarapodik a népességgel. Smith, I. köt. 335. old.

2. Már Saytől hallottuk, hogy a földjáradék a vasutakkal stb., a közlekedési eszközök tökéletesedésével és biztonságával és megsokszorozódásával emelkedik.

3. „A társadalom körülményeiben történő minden javításnak *közvetlenül* vagy *közvetve* az a tendenciája, hogy emelje a reális földjáradékot, növelje a földtulajdonos reális gazdagságát, azt a hatalmát, hogy megvásárolhassa más emberek munkáját vagy munkájának termékét... A javítás és művelés kiterjesztésének az a tendenciája, hogy közvetlenül emelje azt. A földtulajdonos részesedése a termékből szükségképpen növekszik a termék növekedésével... Az emelkedésnek a föld nyerstermékére részeinek reális árában [...] pl. a jószág ára emelkedésének szintén közvetlenül az a tendenciája, hogy a földjáradékot emelje, éspedig még nagyobb arányban. Nemcsak a földtulajdonos részesedésének reális értéke, más emberek munkája feletti reális parancsnoklása emelkedik a termék reális értékével, hanem ezzel együtt emelkedik részesedésének az egész termékhez viszonyított aránya is. Miután a termék reális ára emelkedett, betakarítása nem kíván meg több munkát, mint azelőtt. Ezért ennek a terméknek egy kisebb arányos része is elegendő lesz ahhoz, hogy pótolja a rendes profittal együtt az e munkát

alkalmazó tőkét. Következésképpen egy nagyobb arányos része kell hogy a földtulajdonosé legyen." Smith, [I. könyv XI. fej. (Bef.),] II. köt. 157–159. old.

A nyerstermékek iránti nagyobb kereslet és ennélfogva az érték emelkedése részben a népesség szaporodásából és a népesség szükségleteinek szaporodásából eredhet. De minden új találmány, minden új alkalmazás, amelyet az ipar egy eddig egyáltalán nem vagy kevéssé használt nyersanyagból eszközöl, gyarapítja a földjáradékot. Így pl. a szénbányák járadéka a vasutakkal, gőzhajókkal stb. roppantul emelkedett.

Ezen az előnyön kívül, amelyet a földtulajdonos az iparból, a felfedezésekből, a munkából húz, mindjárt még egyet fogunk látni.

4. „Mindazoknak a tökéletesítéseknek a munka termelőerőiben, amelyeknek közvetlenül az a tendenciájuk, hogy a készítmények reális árát csökkentsék, közvetve az a tendenciájuk, hogy a föld reális járadékát emeljék. A földtulajdonos ipari termékre kicseréli nyerstermékének azt a részét, amely saját fogyasztásán felül és kívül van, vagy ami ugyanazt jelenti, e részének árát. Mindaz, ami csökkenti az ipari termék reális árát, emeli a nyerstermék reális árát. A nyerstermék egyenlő mennyisége ily módon az ipari termék nagyobb mennyiségével válik egyenértékűvé, és a földtulajdonos képes lesz nagyobb mennyiséget vásárolni a kényelmi, díszítési vagy luxuscikkekből." Smith, II. köt. 159. old.

Ha azonban most Smith abból, hogy a földtulajdonos a társadalom összes előnyeit kiaknázza, arra következtet (II. köt. 161. old.), hogy a földtulajdonos érdeke mindig azonos a társadaloméval, ez bárgyúság. A nemzetgazdaságban, a magántulajdon uralma alatt, az az érdek, amellyel valaki számára a társadalom bír, éppen fordított arányban áll azzal az érdekkel, amellyel ő a társadalom számára bír, mint ahogy az uzsorásnak a tékozlóhoz fűződő érdeke korántsem azonos a tékozló érdekével.

Csak mellékesen említjük meg a földtulajdonos monopólium-vágyát idegen országok földtulajdonával szemben, amiből pl. a gabonatörvények erednek. Éppúgy mellőzzük itt a középkori jobbágyságot, a rabszolgaságot a gyarmatokon, a falusiak, napszámosok nyomorát Nagy-Britanniában. Maradjunk magának a nemzetgazdaságtannak a tételei mellett.

1. A földtulajdonos érdekelt a társadalom jólétében – ez nemzetgazdaságtani alapelvek szerint annyit jelent, hogy érdekelt a társadalom előrehaladó népesedésében, mestersségeinek termelésében, szükségleteinek gyarapodásában, egyszóval a gazdagság növekedésében, és ez a növekedés eddigi vizsgálódásaink szerint azonos a nyomor és a rabszolgaság növekedésével. A lakbérnek a nyomorral növekvő aránya példa a földtulajdonosnak a társa-

dalomhoz fűződő érdekére, mert a lakbérrel nő a földjáradék, a talaj kamata, amelyen a ház áll.

2. Maguk a nemzetgazdászok szerint a földtulajdonos érdeke ellenséges ellentéte a bérlő érdekének, tehát már a társadalom egy jelentős része érdekének.

3. Minthogy a földtulajdonos annál több járadékot követelhet a bérlőtől, minél kevesebb munkabért fizet a bérlő, és minthogy a bérlő annál inkább lenyomja a munkabért, minél több földjáradékot követel a tulajdonos, ezért a földtulajdonos érdeke éppoly ellenségesen viszonyul a béresek érdekéhez, mint a gyáruraké a munkásaikéhoz. Úgyszintén minimumra nyomja le a munkabért.

4. Minthogy az ipari termékek árának reális csökkenése emeli a földjáradékot, a földbirtokosnak közvetlen érdeke fűződik az ipari munkások munkabérének leszorításához, a tőkések közötti konkurrenciához, a túltermeléshez, az egész ipari nyomorúsághoz.

5. Ha ily módon a földtulajdonos érdeke nem hogy azonos lenne a társadalom érdekével, hanem ellenséges ellentétben áll a bérlők, a béresek, az ipari munkások és a tőkések érdekével, ugyanakkor még az egyik földtulajdonos érdeke sem azonos a másikéval, a konkurrencia folytán, amelyet most szemügyre akarunk venni.

Általában már a nagy földtulajdon és a kis földtulajdon úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a nagy és a kis tőke. De még sajátlagos körülmények is hozzájárulnak, amelyek feltétlenül előidézik a nagy földtulajdon felhalmozódását és a kis földtulajdon elnyelését a nagy által.

1. Sehol sem csökken jobban a munkások és szerszámok viszonylagos száma az alapok nagyságával, mint a földbirtoknál. Éppúgy sehol sem emelkedik jobban a mindenoldalú kizsákmányolás lehetősége, a termelési költségek megtakarítása és az ügyes munkamegosztás az alapok nagyságával, mint a földbirtoknál. Egy szántó akármilyen kicsi lehet, a munkaszerszámok, amelyeket szükségessé tesz, mint amilyen az eke, fűrész stb., elérnek egy bizonyos határt, amelyen túl már nem csökkenthetők, míg a földbirtok kicsisége messze túlmehet ezen a határon.

2. A nagy földbirtok felhalmozza magának a kamatokat, amelyeket a bérlő tőkéje a föld javítására alkalmazott. A kis földbirtoknak saját tőkéjét kell alkalmaznia. Számára tehát ez az egész profit elesik.

3. Míg minden társadalmi tökéletesítés használ a nagy földtulajdonnak, a kicsinek árt, mert mind több készpénzt tesz számára szükségessé.

4. Még két fontos törvényt kell e konkurrenciára nézve szemügyre venni:

α) Azoknak a földeknek a járadéka, amelyeket az emberek élelmiszerei-

nek termelésére művelnek, szabályozza a többi megművelt földek többségének járadékát. Smith, [I. könyv XI. fej. 1. rész,] I. köt. 331. old.

Olyan élelmiszereket, mint a marha stb. végtére csak a nagy földbirtok tud termelni. Ez szabályozza tehát a többi földek járadékát és minimumra szoríthatja le.

A kis maga-dolgozó földtulajdonos akkor a nagy földtulajdonoshoz olyan viszonyban van, mint egy *saját* szerszámmal rendelkező kézműves a gyárúrhoz. A kis földbirtok puszta munkaszerszámmá vált. A földjáradék teljesen eltűnik a kis földbirtokos számára, legfeljebb a tőkéjének kamata és munkabére marad neki; mert a földjáradékot a konkurrencia odáig szoríthatja, hogy az már éppen csak a nem saját maga által befektetett tőkének a kamata.

β) Hallottuk már egyébként, hogy egyenlő termékenység és a földek, bányák és halászatok egyenlő ügyes kiaknázása esetén a termék a tőkék kiterjedésével áll arányban. Tehát a nagy földtulajdon győzelme. Ugyanígy egyenlő tőkék esetén a termékenységgel áll arányban. Tehát egyenlő tőkék esetén a termékenyebb talaj földtulajdonosa győz.

γ) „Bármifajta bánya aszerint mondható termékenynek vagy meddőnek, hogy a belőle egy bizonyos munkamennyiséggel kihozható ásvány mennyisége nagyobb vagy kisebb-e, mint amennyi egyenlő munkamennyiséggel kihozható a más ugyanilyen fajta bányák nagyobb részéből." Smith, [I. könyv XI. fej. 2. rész,] I. köt. 345–346. old. „A legtermékenyebb szénbányának az ára szabályozza a szén árát az összes többi bánya számára a szomszédságában. Mind a tulajdonos, mind a vállalkozó úgy találja, az egyik, hogy nagyobb járadékra tehet szert, a másik, hogy nagyobb profitra tehet szert, ha valamivel olcsóbban adnak el valamennyi szomszédjuknál. Szomszédaik hamarosan kénytelenek ugyanazon az áron eladni, jóllehet kevésbé tehetik ezt meg, s jóllehet ez az ár mindig csökken és olykor egész járadékukat és egész profitjukat elveszi. Egyes bányákat ekkor egészen feladnak, mások nem nyújthatnak járadékot és csak a tulajdonos által művelhetők." Smith, I. köt. 350. old. „Peru bányáinak felfedezése után Európa ezüstbányáit nagyobbrészt feladták... Úgyszintén ez volt az eset Kuba és Santo Domingo bányáival és még Peru régi bányáival is Potosí bányáinak felfedezése után." I. köt. 353. old. Teljesen ugyanaz, mint amit Smith itt a bányákról mond, többé-kevésbé érvényes a földbirtokról egyáltalában.

δ) „A föld rendes piaci ára, meg kell jegyezni, mindenütt a kamat rendes piaci rátájától függ... Ha a földjáradék nagyobb különbséggel a pénzkamat alá esnék, senki sem vásárolna földet, ami hamarosan csökkentené rendes árát. Ha ellenkezőleg, az előnyök jóval több mint kiegyenlítik a különbséget,

mindenki földet vásárolna, ami megint hamarosan emelné rendes árát." [II. könyv IV. fej.,] II. köt. 367–368. old. A földjáradéknak a pénzkamathoz való eme viszonyából következik, hogy a földjáradéknak mindjobban esnie kell, úgyhogy végül már csak a leggazdagabb emberek élhetnek meg a földjáradékból. Tehát a konkurrencia a nem-bérbeadó földtulajdonosok között mind nagyobb. Egy részük tönkremenése – a nagy földtulajdon újbóli felhalmozódása.

E konkurrenciának továbbá az a következménye, hogy a földtulajdon egy nagy része a tőkések kezébe jut, és a tőkések így egyúttal földtulajdonosok lesznek, mint ahogy egyáltalában a kisebb földtulajdonosok már csak tőkések. Éppígy a nagy földtulajdon egy része egyúttal iparivá válik.

Az utolsó következmény tehát a tőkés és földtulajdonos közötti különbség feloldódása, úgyhogy tehát egészben véve már csak két osztálya van a népességnek, a munkásosztály és a tőkések osztálya. A földtulajdonnak ez az elüzletelődése, a földtulajdon áruvá változása a régi arisztokrácia végső bukása és a pénzarisztokrácia végső kiteljesedése.

1. Azokban az érzelmes könnyekben, amelyeket efelett a romantika hullat, mi nem osztozunk. Ez mindig összetéveszti azt a gyalázatosságot, amely a *föld elüzletelődésében*[33] rejlik, azzal az egészen ésszerű, a magántulajdonon belül szükségszerű és kívánatos következménnyel, amely a föld *magántulajdonának elüzletelődésében* foglaltatik. Először is a feudális földtulajdon már lényege szerint az elüzletelődött föld, az embertől elidegenült és ezért néhány nagy úr alakjában vele szembelépő föld.

Már a feudális földbirtokban benne rejlik a földnek mint idegen hatalomnak az emberek feletti uralma. A jobbágy a föld tartozéka. Éppúgy a majorátus ura, az elsőszülött fiú, a földé. A föld örökli őt. Egyáltalában a földbirtokkal kezdődik a magántulajdon uralma, ez a bázisa. De a feudális földbirtokban az úr legalább a földbirtok királyának *látszik*. Éppígy a birtokos és a föld között még bensőségesebb viszony látszata létezik, mint a puszta *dologi* gazdagságé. A földdarab az urával egyéniesül, bír az ő rangjával, vele együtt bárói vagy grófi, bír az ő kiváltságaival, az ő törvénykezésével, az ő politikai viszonyával stb. Úgy jelenik meg, mint urának szervetlen teste. Innen a közmondás: *nulle terre sans maître**, amiben az uraságnak és a földbirtoknak összenőttsége van kimondva. Éppígy a földtulajdon uralma nem jelenik meg közvetlenül a puszta tőke uralmaként. A hozzá tartozók inkább

* – *nincs föld ura nélkül – Szerk.*

mint hazájukhoz viszonyulnak hozzá. A nemzetiségnek egy szűkkeblű fajtája ez.

Éppúgy a feudális földtulajdon ad nevet az urának, mint ahogy egy királyság a királyának. Családi története, házának története stb., mindez egyéniesíti számára a földbirtokot és formálisan házává, személlyé teszi. Éppúgy a földbirtok megmunkálói nem a *napszámosok* viszonyával bírnak, hanem részben ők maguk is tulajdona, mint a jobbágyok, részben a tisztelet, alattvalóság és kötelesség viszonyában állnak vele. Helyzete tehát velük szemben közvetlenül politikai, és éppígy van egy *érzelembeli* oldala is. Erkölcsök, jellem stb. változnak az egyik földdarabtól a másikig és egynek látszanak a parcellával, míg később az embert már csak az erszénye, nem pedig jelleme, egyénisége vonatkoztatja a földdarabra. Végül pedig nem igyekszik a lehető legnagyobb előnyt húzni földbirtokából. Hanem éppenséggel feléli, ami megvan, és az előteremtés gondját nyugodtan átengedi a jobbágyoknak és bérlőknek. Ez a földbirtok *nemesi* viszonya, amely romantikus dicsfényt vet urára.

Szükséges, hogy ez a látszat megszűnjék, hogy a földtulajdon, a magántulajdon gyökere, egészen belesodródjék a magántulajdon mozgásába és áruvá váljék, hogy a tulajdonos uralma mint a magántulajdon, a tőke tiszta uralma jelenjék meg, megfosztva minden politikai színezettől, hogy a tulajdonos és munkás közötti viszony kizsákmányolónak és kizsákmányoltnak nemzetgazdasági viszonyára redukálódjék, hogy a tulajdonosnak a tulajdonával való minden személyes viszonya véget érjen és a tulajdon csak *dologi*, anyagi gazdagsággá váljék, hogy a földdel való tisztes házasság helyébe az érdekházasság lépjen és a föld éppúgy üzleti értékké süllyedjen le, mint az ember. Szükségszerű, hogy az, ami a földtulajdon gyökere, a piszkos önhaszon, meg is jelenjék cinikus alakjában. Szükségszerű, hogy a nyugvó monopólium átcsapjon a mozgalmas és nyugalmatlan monopóliumba, a konkurrenciába, az idegen vérveríték semmittevő élvezete a vele való szorgos kereskedésbe. Végül szükségszerű, hogy ebben a konkurrenciában a földtulajdon a tőke alakjában uralmát mind a munkásosztály, mind maguk a tulajdonosok felett megmutassa, amennyiben a tőke mozgásának törvényei tönkreteszik vagy felemelik őket. Ezzel a középkori közmondás — nulle terre sans seigneur* — helyébe a modern közmondás lép — l'argent n'a pas de maître** — lép, amiben a megölt anyagnak az emberek feletti egész uralma van kimondva.

---

* — nincs föld hűbérúr nélkül — *Szerk.*

** — a pénznek nincs ura — *Szerk.*

2. Ami a földbirtok megosztására vagy meg nem osztására vonatkozó vitát illeti, a következőt kell megjegyeznünk.

A *földbirtok megosztása* tagadja a földtulajdon *nagy monopóliumát*, megszünteti, de csak azáltal, hogy *általánosítja* ezt a monopóliumot. A monopólium alapját, a magántulajdont nem szünteti meg. Megtámadja a monopólium egzisztenciáját, de nem a lényegét. Ennek az a következménye, hogy áldozatul esik a magántulajdon törvényeinek. A földbirtok megosztása ugyanis megfelel a konkurrencia ipari területen való mozgásának. A szerszámok ezen megosztásának és az egymástól elválasztott munkának (jól megkülönböztetendő a munka megosztásától: a munkát nem osztják el sokak között, hanem ugyanazt a munkát folytatja mindenki magáért-valóan, ez ugyanannak a munkának a megsokszorosítása) nemzetgazdasági hátrányain kívül ez a megosztás, mint ama konkurrencia, szükségképpen megint átcsap felhalmozódásba.

Ahol tehát végbemegy a földbirtok megosztása, ott nincs más hátra, mint visszatérni még ádázabb alakban a monopóliumhoz, vagy pedig tagadni, megszüntetni magát a földbirtok megosztását. Ez azonban nem a feudális birtokhoz való visszatérés, hanem a földmagántulajdon megszüntetése egyáltalában. A monopólium első megszüntetése mindig a monopólium általánosítása, egzisztenciájának kitágítása. A lehető legszélesebb és legátfogóbb egzisztenciáját elért monopólium megszüntetése a monopólium teljes megsemmisítése. A társulás, a földre alkalmazva, nemzetgazdasági tekintetben osztozik a nagy földbirtok előnyében, és csak ez realizálja a megosztás eredeti tendenciáját, tudniillik az egyenlőséget, mint ahogy ésszerű és többé nem jobbágyság, uralom és bárgyú tulajdonmisztika által közvetített módon helyreállítja az ember érzelembeli vonatkozását a földhöz, mivel a föld nem üzletelés tárgya többé, s a szabad munka és a szabad élvezet révén megint az ember igazi, személyes tulajdonává lesz. A megosztás egy nagy előnye, hogy a tömeg itt más módon megy tönkre a tulajdonon, mint az iparban; olyan tömeg ez, amely többé nem szánhatja el magát szolgaságra.

Ami a nagy földbirtokot illeti, védelmezői azokat a nemzetgazdasági előnyöket, amelyeket a nagybani mezőgazdaság nyújt, szofisztikus módon mindig azonosították e nagy földtulajdonnal, mintha ez az előny nem éppen csak a tulajdon megszüntetése által nyerné el részint a lehető legnagyobb kiterjedését, részint nem éppen csak ezáltal járna szociális haszonnal. Úgyszintén megtámadták a kis földbirtok üzletelő szellemét, mintha nem a nagy földbirtok tartalmazná magában lappangó módon, már magában a feudális formájában is, az üzletelést. Nem is szólva a modern angol formáról, ahol össze van kötve a földesúr feudalizmusa a bérlő üzletelésével és iparával.

Mint ahogy a nagy földtulajdon visszafordíthatja azt, hogy a földbirtok megosztása a szemére veti a monopóliumot, mivelhogy a megosztás is a magántulajdon monopóliumán alapozódik, ugyanígy a földbirtok megosztása visszafordíthatja azt, hogy a nagy földbirtok a szemére veti a megosztást, mert itt is a megosztás uralkodik, csak merev, megjegecesedett formában. Hiszen a magántulajdon egyáltalában a megosztottságon nyugszik. Egyébként, mint ahogy a földbirtok megosztása visszavezet a nagybirtokhoz mint tőke-gazdagsághoz, úgy kell a feudális földtulajdonnak szükségképpen továbbhaladnia a megosztáshoz, vagy legalábbis a tőkések kezébe jutnia, bárhogy kapálódzik is.

Mert a nagy földtulajdon, mint Angliában, a népesség túlnyomó többségét az ipar karjaiba kergeti és saját munkásait teljes nyomorra szorítja. Létrehozza és nagyobbítja tehát ellenségének, a tőkének, az iparnak a hatalmát, mikor szegényeket és az ország egy teljes és egész tevékenységét a másik oldalra veti. Az ország többségét iparivá, tehát a nagy földtulajdon ellenfelévé teszi. Ha mármost az ipar magas fokú hatalmat ért el, mint most Angliában, akkor lépésről lépésre kényszerrel megfosztja a nagy földtulajdont a külföldivel szemben fennálló monopóliumától és beleveti a külföldi földbirtokkal való konkurrenciába. Az ipar uralma alatt ugyanis a földtulajdon a maga feudális nagyságát csak a külfölddel szembeni monopóliumokkal tudta biztosítani, hogy így megvédje magát a kereskedelem általános törvényeitől, amelyek ellentmondanak feudális mivoltának. Egyszer belevettetvén a konkurrenciába, engedelmeskedik a konkurrencia törvényeinek, mint minden más áru, amely annak alá van vetve. Éppoly ingadozóvá, csökkenővé vagy növekvővé, egyik kézből a másikba szállóvá lesz, és semmiféle törvény sem tudja többé néhány előreelrendelt kézben megtartani. A közvetlen következmény: sok kézbe való szétforgácsolódása, mindenesetre az ipari tőkék hatalmába esése.

Végül a nagy földbirtok, amelyet ilyenformán erőszakkal tartottak fenn, és amely maga mellett félelmetes ipart hozott létre, még gyorsabban válsághoz vezet, mint a földbirtok megosztása, amely mellett az ipar hatalma mindig másodrangú marad.

A nagy földbirtok, mint Angliában látjuk, feudális jellegét már annyiban levetette és ipari jelleget öltött, amennyiben lehetőleg minél több pénzt akar csinálni. Megadja a tulajdonosnak a lehető legmagasabb földjáradékot, a bérlőnek tőkéje lehető legmagasabb profitját. A mezőgazdasági munkások ennélfogva már a minimumra vannak leszorítva, és a bérlőosztály már a földbirtokon belül az ipar és a tőke hatalmát képviseli. A külfölddel való konkurrencia folytán a földjáradék legnagyobbrészt nem tud többé önálló

jövedelmet képezni. A földtulajdonosok nagy részének a bérlők helyébe kell lépnie, akik ilyen módon részben a proletariátushoz süllyednek le. Másrészt sok bérlő is hatalmába keríti a földtulajdont; mert a nagy tulajdonosoknak, akik kényelmes jövedelmük mellett legnagyobbrészt pazarlásra adták magukat és a legtöbbször használhatatlanok is a nagybani mezőgazdaság vezetésére, részben nincs sem tőkéjük, sem képességük ahhoz, hogy a földet kiaknázzák. Tehát ezek egy része is teljesen tönkremegy. Végül a minimumra leszorított munkabért még jobban le kell szorítani, hogy az új konkurrenciával szemben helyt lehessen állni. Ez aztán szükségszerűen a forradalomhoz vezet.

A földtulajdonnak mind a két módon kellett fejlődnie, hogy mind a kettőn megélje szükségszerű letűnését, mint ahogy az iparnak is a monopólium formájában és a konkurrencia formájában tönkre kellett tennie magát, hogy megtanuljon hinni az emberben.

[Az elidegenült munka]

Kiindultunk a nemzetgazdaságtan előfeltevéseiből. Elfogadtuk nyelvét és törvényeit. Feltételeztük a magántulajdont, a munka, tőke és föld, valamint a munkabér, tőkeprofit és földjáradék szétválasztását, ugyancsak a munka megosztását, a konkurrenciát, a csereérték fogalmát stb. Magából a nemzetgazdaságtanból – saját szavaival – mutattuk meg, hogy a munkás áruvá, mégpedig a legnyomorúságosabb áruvá süllyed le, hogy a munkás nyomora egyenes* arányban áll termelésének hatalmával és nagyságával, hogy a konkurrenciának szükségszerű eredménye a tőke kevés kézben való felhalmozódása, tehát a monopólium még félelmetesebb helyreállítása, hogy végül eltűnik a tőkés és földjáradékos, valamint a földműves és ipari munkás különbsége, és az egész társadalomnak két osztályra: a *tulajdonosok* és a tulajdonnélküli *munkások* osztályára kell szétesnie.

A nemzetgazdaságtan a magántulajdon tényéből indul ki. Nem magyarázza meg nekünk ezt a tényt. A magántulajdon *anyagi* folyamatát, amelyet az a valóságban végigcsinál, általános, elvont formulákba foglalja, amelyek azután neki *törvényekként* számítanak. Nem *ragadja meg fogalmilag* ezeket a törvényeket, azaz nem mutatja ki, miképpen származnak a magántulajdon lényegéből. A nemzetgazdaságtan nem ad felvilágosítást munka és tőke,

* *A kéziratban*: fordított – *Szerk.*

tőke és föld megosztásának alapjáról. Amikor pl. meghatározza a munkabér viszonyát a tőke profitjához, a tőkések érdekét tekinti végső alapnak; azaz felteszi, amit ki kell fejtenie. Éppígy kerül bele mindenütt a konkurrencia. Külső körülményekből magyarázzák. Hogy ezek a külső, látszólag véletlen körülmények mennyiben csak egy szükségszerű fejlődés kifejezései, arról a nemzetgazdaságtan semmit sem mond. Láttuk, hogy maga a csere is véletlen tényként jelenik meg számára. Az egyedüli kerekek, amelyeket a nemzetgazdász mozgásba hoz, a *kapzsiság* és a *kapzsik közötti háború, a konkurrencia.*

Éppen mert a nemzetgazdaságtan nem ragadja meg fogalmilag a mozgás összefüggését, azért állhatott megint szembe pl. a konkurrencia tana a monopólium tanával, az iparszabadság tana a korporáció tanával, a földbirtok megosztásának tana a nagy földtulajdon tanával, mert a konkurrenciát, az iparszabadságot, a földbirtok-megosztást a monopóliumnak, a korporációnak és a feudális tulajdonnak csak véletlen, szándékos, erőszakos, nem pedig szükségszerű, elkerülhetetlen, természetes következményeiként fejtették ki és ragadták meg fogalmilag.

Most tehát fogalmilag meg kell ragadnunk azt a lényegi összefüggést, amely a magántulajdon, a kapzsiság, a munka, tőke és földtulajdon szétválasztása, csere és konkurrencia, az emberek értéke és elértéktelenedése, monopólium és konkurrencia stb., ezen egész elidegenülés és a *pénz*rendszer között fennáll.

Ne helyezkedjünk – mint a nemzetgazdász, amikor magyarázni akar – valamilyen költött ősállapotba. Egy ilyen ősállapot semmit sem magyaráz meg. Csupán szürke, ködös távolba tolja a kérdést. A tény, az esemény formájában feltételezi azt, amit levezetnie kell, tudniillik a szükségszerű viszonyt két dolog, pl. a munka megosztása és a csere között. Így magyarázza a teológia a gonosz eredetét a bűnbeeséssel, vagyis tényként, történeti formában feltételezi azt, amit megmagyaráznia kell.

Mi egy nemzetgazdasági, *jelenvaló* tényből indulunk ki.

A munkás annál szegényebb lesz, minél több gazdagságot termel, minél inkább növekszik termelése hatalomban és terjedelemben. A munkás annál olcsóbb áruvá lesz, minél több árut hoz létre. A dolgok világának *értékesedésével* egyenes arányban nő az emberek világának *elértéktelenedése.* A munka nemcsak árukat termel; önmagát és a munkást is mint *árut* termeli, mégpedig abban a viszonyban, amelyben egyáltalában árukat termel.

Ez a tény nem fejez ki egyebet, mint ezt: A tárgy, amelyet a munka termel, a munka terméke mint *idegen lényeg*, mint a termelőtől *független hatalom* lép vele szembe. A munka terméke az a munka, amely egy tárgyban

rögzítette, dologivá tette magát, a munka *tárgyiasulása*. A munka megvalósulása a munka tárgyiasulása. A munkának ez a megvalósulása a nemzetgazdasági állapotban mint a munkás *megvalótlanulása*, a tárgyiasulás mint a *tárgy elvesztése és a tárgy igájában való szolgaság*, az elsajátítás mint *elidegenülés*, mint *külsővé-idegenné válás* jelenik meg.

A munka megvalósulása olyannyira megvalótlanulásként jelenik meg, hogy a munkás egészen az éhhalálig valótlanul. A tárgyiasulás olyannyira a tárgy elvesztéseként jelenik meg, hogy a munkás meg van fosztva a legszükségesebb tárgyaktól, nemcsak az élethez szükségesektől, hanem a munkatárgyaktól is. Sőt maga a munka tárggyá válik, amelyet a munkás csak a legnagyobb erőfeszítéssel és a legszabálytalanabb megszakításokkal tud hatalmába keríteni. A tárgy elsajátítása olyannyira elidegenülésként jelenik meg, hogy minél több tárgyat termel a munkás, annál kevesebbel bírhat, s annál inkább termékének, a tőkének uralma alá kerül.

Abban a meghatározásban, hogy a munkás a *munkájának termékéhez* mint *idegen* tárgyhoz viszonyul, benne rejlenek mindezek a következmények. Mert ezen előfeltevés szerint világos: Minél inkább kidolgozza magát a munkás, annál hatalmasabb lesz az idegen, tárgyi világ, amelyet magával szemben létrehoz, annál szegényebb lesz ő maga, az ő belső világa, annál kevesebb lesz az ő sajátja. Ugyanígy van a vallásban. Minél többet helyez az ember Istenbe, annál kevesebbet tart meg önmagában. A munkás beleteszi az életét a tárgyba; de az immár nem az övé, hanem a tárgyé. Minél nagyobb tehát ez a tevékenység, annál tárgynélkülibb a munkás. Ami a munkája terméke, az nem ő. Minél nagyobb tehát ez a termék, annál kevesebb ő maga. A munkásnak a maga termékében való *külsővé-idegenné válása* nemcsak azzal a jelentőséggel bír, hogy munkája tárggyá, *külső* egzisztenciává válik, hanem, hogy *rajta kívül*, tőle függetlenül, idegenül egzisztál és vele szemben önálló hatalommá válik, hogy az élet, amelyet a tárgynak kölcsönzött, ellenségesen és idegenül lép vele szembe.

Vegyük szemügyre mármost közelebbről ezt a *tárgyiasulást*, a munkás termelését és benne az *elidegenülést*, a tárgynak, az ő termékének *elvesztését*.

A munkás semmit sem hozhat létre a *természet*, az *érzéki külvilág* nélkül. Ez az az anyag, amelyen munkája megvalósul, amelyen munkája tevékeny, amelyből és amelynek révén termel.

Mint ahogy azonban a természet nyújtja a munka *létfenntartási eszközeit*, abban az értelemben, hogy a munka nem *élhet* tárgyak nélkül, amelyeken gyakorolják, úgy másfelől ő nyújtja a *létfenntartási eszközöket* a szűkebb értelemben is, tudniillik maga a *munkás* fizikai létfenntartásának eszközeit.

Minél inkább *elsajátítja* tehát a munkás a külvilágot, az érzéki természe-

tet munkája által, annál inkább elvon magától *létfenntartási eszközöket* abban a kettős tekintetben, először, hogy az érzéki külvilág mindinkább megszűnik munkájához tartozó tárgy, munkájának *létfenntartási eszköze* lenni; másodszor, hogy mindinkább megszűnik közvetlen értelemben vett *létfenntartási eszköz*, a munkás fizikai létfenntartása számára való eszköz lenni.

E kettős tekintetben a munkás tehát tárgyának szolgájává lesz, először, hogy *munkájának tárgyat*, azaz hogy *munkát* kapjon, és másodszor, hogy *létfenntartási eszközöket* kapjon. Először tehát, hogy *munkásként*, és másodszor, hogy *fizikai szubjektumként* egzisztálhasson. E szolgaság csúcspontja, hogy immár csak *munkásként* tartja fenn magát mint *fizikai szubjektum* és immár csak *fizikai szubjektumként* munkás.

(A munkásnak a maga tárgyában való elidegenülése nemzetgazdasági törvények szerint úgy fejeződik ki, hogy minél többet termel a munkás, annál kevesebb fogyasztani valója van, hogy minél több értéket hoz létre, annál értéktelenebbé, annál méltatlanabbá lesz, hogy minél megformáltabb a terméke, annál elformátlanodottabb a munkás, hogy minél civilizáltabb a tárgya, annál barbárabb a munkás, hogy minél hatalmasabb a munka, annál hatalmatlanabb a munkás, hogy minél több a szellem a munkában, annál inkább szellemnélkülivé és természet-szolgájává lett a munkás.)

A nemzetgazdaságtan a munka lényegében való elidegenülést elrejti azzal, hogy nem a munkás (a munka) *és a termelés közötti közvetlen viszonyt veszi szemügyre.* Persze; a munka csodás műveket termel a gazdagoknak, de kifosztottságot termel a munkásnak. Palotákat termel, de a munkásnak odúkat. Szépséget termel, de a munkásnak megnyomorodást. Gépekkel helyettesíti a munkát, de a munkások egy részét barbár munkára veti vissza, másik részét pedig géppé teszi. Szellemet termel, de a munkásnak ostobaságot, kretenizmust termel.

A munkának termékeihez való közvetlen viszonya a munkásnak termelése tárgyaihoz való viszonya. A vagyonosoknak a termelés tárgyaihoz és magához a termeléshez való viszonya csak ennek az első viszonynak *következménye.* És igazolja azt. Ezt a másik oldalt később fogjuk szemügyre venni.

Ha tehát azt kérdezzük: mi a munka lényegi viszonya, akkor azt kérdezzük, hogy mi a *munkás* viszonya a termeléshez.

Eddig a munkás elidegenülését, külsővé-idegenné válását csak az egyik tekintetben vettük szemügyre, tudniillik *munkája termékeihez való viszonyát.* De ez elidegenülés nemcsak a termelés eredményében, hanem a *termelés aktusában*, magán a *termelő tevékenységen* belül megmutatkozik. Hogyan léphetne szembe a munkás idegenül tevékenységének termékével, ha magá-

ban a termelés aktusában nem idegenülne el önmagától: Hiszen a termék csak a tevékenység, a termelés összefoglalása. Ha tehát a munka terméke a külsővé-idegenné válás, akkor magának a termelésnek a tevékeny külsővé-idegenné válásnak, a tevékenység külsővé-idegenné válásának, a külsővé-idegenné válás tevékenységének kell lennie. A munka tárgyának elidegenülésében csak magának a munkának a tevékenységében való elidegenülés, külsővé-idegenné válás foglalódik össze.

Miben áll mármost a munka külsővé-idegenné válása?

Először is abban, hogy a munka a munkás számára *külsőleges*, azaz nem tartozik lényegéhez, hogy tehát munkájában magát nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi. Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek. Otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon. Munkája ennélfogva nem önkéntes, hanem kényszerű, *kényszermunka*. Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem csak *eszköz* rajta kívül levő szükségletek kielégítésére. A munka idegensége tisztán előtűnik abban, hogy mihelyt nem egzisztál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől. A külsőleges munka, az a munka, amelyben az ember külsővé-idegenné válik, az önfeláldozás, a sanyargatás munkája. Végül a munka külsőlegessége a munkás számára megjelenik abban, hogy nem az ő sajátja, hanem másvalakié, hogy nem az övé, hogy benne ő nem önmagához, hanem másvalakihez tartozik. Mint ahogy a vallásban az emberi fantázia, az emberi agy és az emberi szív öntevékenysége az egyéntől függetlenül, azaz mint idegen, isteni vagy ördögi tevékenység hat az egyénre, ugyanúgy a munkás tevékenysége nem az ő öntevékenysége. Másé, magamagának elvesztése.

Az lesz tehát az eredmény, hogy az ember (a munkás) már csak állati funkcióiban – evés, ivás és nemzés, legfeljebb még lakás, ékesség stb. – érzi magát szabadon tevékenynek, emberi funkcióiban pedig már csak állatnak. Az állati lesz az emberivé és az emberi az állativá.

Enni, inni és nemzeni stb. ugyan szintén valódi emberi funkciók. De abban az elvonatkoztatásban, amely ezeket az emberi tevékenység egyéb körétől elválasztja és végső és egyedüli végcélokká teszi, állatiak.

A gyakorlati emberi tevékenység, a munka elidegenülésének aktusát két tekintetben vettük szemügyre. 1. A munkásnak a *munka termékéhez* mint idegen és fölötte hatalommal bíró tárgyhoz való viszonya. Ez a viszony egyúttal az érzéki külvilághoz, a természeti tárgyakhoz mint idegen, vele ellenségesen szemben álló világhoz való viszony. 2. A munkának a *termelés*

aktusához való viszonya a *munkán* belül. Ez a viszony a munkásnak saját tevékenységéhez mint valami idegenhez, nem hozzá tartozóhoz való viszonya, a tevékenység mint szenvedés, az erő mint hatalmatlanság, a nemzés mint megférfiatlanulás, a munkás *saját* fizikai és szellemi energiája, személyes élete – mert mi más az élet, mint tevékenység – mint saját maga ellen fordított, tőle független tevékenység, amely nem övé. Az *önelidegenülés*, mint fent a *dolog* elidegenülése.

Az *elidegenült munkának* az eddigi kettőből most még egy harmadik meghatározását kell levonnunk.

Az ember nembeli lény [Gattungswesen], nemcsak annyiban, hogy gyakorlatilag és elméletileg a nemet, mind a sajátját, mind a többi dolgokét is a maga tárgyává teszi, hanem – és ez csak más kifejezés ugyanazon dologra – annyiban is, hogy önmagához mint a jelenvaló, eleven nemhez viszonyul, hogy magához mint *egyetemes*, ennélfogva szabad lényhez viszonyul.

A nembeli élet mind az embernél, mind az állatnál fizikailag először is abban áll, hogy az ember (akár az állat) a szervetlen természetből él, s minél egyetemesebb az ember az állathoz képest, annál egyetemesebb a szervetlen természetnek az a területe, amelyből él. Mint ahogy növények, állatok, kövek, levegő, fény stb. elméletileg az emberi tudat egy részét alkotják, részint mint a természettudomány tárgyai, részint mint a művészet tárgyai – szellemi szervetlen természete, szellemi létfenntartási eszközei, amelyeket az élvezethez és az emésztéshez előbb el kell készítenie –, ugyanígy gyakorlatilag is az emberi élet és az emberi tevékenység egy részét alkotják. Fizikailag az ember csak ezekből a természeti termékekből él, jelenjenek meg bár ezek a táplálék, fűtés, ruházat, lakás stb. formájában. Az ember egyetemessége gyakorlatilag éppen abban az egyetemességben jelenik meg, amely az egész természetet az ember *szervetlen* testévé teszi, mind annyiban, hogy a természet 1. közvetlen létfenntartási eszköz, mind annyiban, hogy [2.] élettevékenységének az anyaga, a tárgya és a szerszáma. A természet az ember *szervetlen teste*, tudniillik a természet, amennyiben maga is nem emberi test. Az ember a természetből él, ez azt jelenti: a természet az *ő teste*, amellyel állandó folyamatban kell maradnia, hogy meg ne haljon. Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része.

Azáltal, hogy az elidegenült munka az embertől 1. elidegeníti a természetet, 2. önmagát, saját tevékeny funkcióját, élettevékenységét, azáltal elidegeníti az embertől a *nemet*: *a nembeli életet* számára az egyéni élet

eszközévé teszi. Először elidegeníti a nembeli életet és az egyéni életet és másodszor az utóbbit elvonatkoztatásában az elsőnek a céljává teszi, ugyancsak elvont és elidegenült formájában.

Merthogy először is az embernek a munka, az *élettevékenység*, a *termelő élet* maga csak *eszközként* jelenik meg egy szükséglet, a fizikai egzisztencia fenntartása szükségletének kielégítésére. De a termelő élet a nembeli élet. Ez az életet létrehozó élet. Az élettevékenység fajtájában rejlik egy species* egész jellege, nembeli jellege, és a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege. Maga az élet [Leben] csak az *élet eszközeként, létfenntartási eszközként [Lebensmittel]* jelenik meg.

Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga *az*. Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel ő közvetlenül egybefolyik. A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől. Éppen csak ezáltal nembeli lény az ember. Vagyis éppen csak azért tudatos lény, azaz azért tárgy a számára a saját élete, mert nembeli lény. Tevékenysége csak ezért szabad tevékenység. Az elidegenült munka akként fordítja meg ezt a viszonyt, hogy az ember, éppen mert tudatos lény, élettevékenységét, *lényegét* csak eszközzé teszi *egzisztenciája* számára.

Egy *tárgyi világ* gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása, azaz egy olyan lényé, amely a nemhez mint saját lényegéhez, vagyis magához mint nembeli lényhez viszonyul. Bár az állat is termel. Fészket, lakásokat épít magának, mint a méh, a hód, a hangya stb. Ámde csak azt termeli, amire közvetlenül a maga vagy kicsinye részére szüksége van; egyoldalúan termel, míg az ember egyetemesen termel; az állat csak a közvetlen fizikai szükséglet uralma alatt termel, míg az ember még a fizikai szükséglettől szabadon is termel és az attól való szabadságban termel csak igazán; az állat csak önmagát termeli, míg az ember az egész természetet újratermeli; az állat terméke közvetlenül fizikai testéhez tartozik, míg az ember szabadon lép szembe termékével. Az állat csak ama species mértéke és szükséglete szerint alakít, amelyhez tartozik, míg az ember minden species mértéke szerint tud termelni és mindenütt az inherens mértéket tudja a tárgyra alkalmazni; az ember ezért a szépség törvényei szerint is alakít.

Ezért éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul csak az ember

* – fajta – *Szerk.*

valóban *nembeli lénynek*. Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az *ő* műveként és az ő valóságaként. A munka tárgya ezért az *ember nembeli életének tárgyiasulása*: amikor magát nemcsak – mint a tudatban – intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen, valóban megkettőzi és ennélfogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli. Amikor ezért az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor *nembeli életét*, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetet, elvonják tőle.

Éppígy, amikor az elidegenült munka az öntevékenységet, a szabad tevékenységet eszközzé fokozza le, az ember nembeli életét fizikai egzisztenciájának eszközévé teszi.

A tudat, amellyel az ember a neméről bír, az elidegenülés által tehát akként változik át, hogy a nembeli élet a számára eszközzé válik.

Az elidegenült munka tehát:

3. az *ember nembeli lényét*, mind a természetet, mind a maga szellemi nembeli képességét, neki *idegen* lényeggé, *egyéni egzisztenciájának eszközévé* teszi. Elidegeníti az embertől a saját testét, valamint a rajta kívüli természetet, valamint szellemi lényegét, *emberi* lényegét.

4. Egyik közvetlen következménye annak, hogy az ember elidegenült munkája termékétől, élettevékenységétől, *nembeli lényétől*, az *embernek* az *embertől* való *elidegenülése*. Mikor az ember önmagával áll szemben, akkor a *másik* ember áll vele szemben. Ami áll az embernek a munkájához, munkája termékéhez és önmagához való viszonyáról, az áll az embernek a másik emberhez, valamint a másik ember munkájához és munkájának tárgyához való viszonyáról.

Egyáltalában az a tétel, hogy az embertől elidegenült a nembeli lénye, annyit jelent, hogy egyik ember elidegenült a másiktól, mint ahogy mindegyikük az emberi lényegtől.

Az ember elidegenülése, egyáltalában minden olyan viszony, amelyben az ember önmagához áll, csak abban a viszonyban valósult meg, fejeződik ki, amelyben az ember a többi emberhez áll.

Ily módon szemügyre véve, az elidegenült munka viszonyában mindegyik ember a másikat ama mérce és viszony szerint tekinti, amelyben ő maga mint munkás leledzik.

Kiindultunk egy nemzetgazdasági tényből, a munkásnak és termelésének elidegenüléséből. Kimondottuk e ténynek a fogalmát: az *elidegenült, külsővéidegenné vált* munkát. Elemeztük ezt a fogalmat, tehát pusztán egy nemzetgazdasági tényt elemeztünk.

Lássuk mármost tovább, miképpen kell az elidegenült, külsővé-idegenné vált munka fogalmának a valóságban kifejeződnie és ábrázolódnia.

Ha a munka terméke idegen nekem, idegen hatalomként lép velem szembe, hát akkor kié?

Ha saját tevékenységem nem az enyém, idegen, kikényszerített tevékenység, hát akkor kié?

Egy *másik* lényé, nem az enyém.

Ki ez a lény?

Az *istenek*? Mindenesetre az első időkben a fő termelés, mint pl. a templomépítés stb. Egyiptomban, Indiában, Mexikóban, az istenek szolgálatában jelenik meg, mint ahogy a termék is az isteneké. Ámde az istenek egymaguk sohasem voltak a munkáltatók. Éppoly kevéssé a *természet*. És milyen ellentmondás volna is, hogy minél inkább aláveti magának munkája által az ember a természetet, minél inkább feleslegessé válnak az istenek csodái az ipar csodái által, az ember e hatalmak kedvéért lemondjon a termelésen érzett örömről és a termék élvezetéről.

Az az *idegen* lény, akié a munka és a munka terméke, akinek a szolgálatában áll a munka és élvezetére szolgál a munka terméke, csak maga az *ember* lehet.

Ha a munka terméke nem a munkásé, ha idegen hatalom vele szemben, ez csakis azáltal lehetséges, hogy a *munkáson kívül egy másik emberé*. Ha tevékenysége az ő számára kín, akkor másvalaki számára kell *élvezetnek* és másvalaki életörömének kell lennie. Nem az istenek, nem a természet, csak maga az ember lehet ez az idegen hatalom az ember felett.

Gondoljuk még meg azt az előbb felállított tételt, hogy az embernek önmagához való viszonya csak a másik emberhez való viszonya által lesz számára *tárgyi, valóságos*. Ha tehát az ember úgy viszonyul munkájának termékéhez, tárgyiasult munkájához, mint egy *idegen, ellenséges*, hatalmas, tőle független tárgyhoz, akkor úgy viszonyul hozzá, hogy egy másik, neki idegen, ellenséges, hatalmas, tőle független ember e tárgy ura. Ha saját tevékenységéhez mint nem-szabad tevékenységhez viszonyul, akkor úgy viszonyul hozzá, mint egy másik ember szolgálatában, egy másik ember uralma, kényszere és igája alatt folyó tevékenységhez.

Az embernek minden magától és a természettől való önelidegenülése abban a viszonyban jelenik meg, amelyet magának és a természetnek más, tőle megkülönböztetett emberekhez ad. Ezért a vallási önelidegenülés szükségképpen a laikusnak a paphoz való viszonyában jelenik meg, vagy akár, minthogy itt az intellektuális világról van szó, egy közvetítőhöz stb. való viszonyában. A gyakorlati valóságos világban az önelidegenülés csak

a más emberekhez való gyakorlati valóságos viszony által jelenhet meg. Az eszköz, amely által az elidegenülés végbemegy, maga is *gyakorlati*. Az elidegenült munka által az ember tehát nemcsak a termelés tárgyához és aktusához mint idegen és vele szemben ellenséges hatalmakhoz való viszonyát hozza létre; létrehozza azt a viszonyt is, amelyben más emberek az ő termeléséhez és termékéhez állnak, és azt a viszonyt, amelyben ő e más emberekhez áll. Mint ahogy saját termelését a maga megvalótlanulásává, a maga büntetésévé, mint ahogy saját termékét veszteséggé, egy olyan termékké teszi, amely nem övé, ugyanúgy létrehozza annak, aki nem termel, a termelés és a termék feletti uralmát. Mint ahogy magától elidegeníti a saját tevékenységét, ugyanúgy az idegen sajátjává teszi annak nem saját tevékenységét.

Eddig ezt a viszonyt csak a munkás oldaláról vettük és később vesszük majd a nem-munkás oldaláról is szemügyre.

Tehát az *elidegenült, külsővé-idegenné vált munka* által a munkás létrehozza a munkától idegen és azon kívül álló embernek e munkához való viszonyát. A munkásnak a munkához való viszonya létrehozza a tőkésnek – vagy bármiképp nevezzük is a munkáltatót – a munkához való viszonyát. A *magántulajdon* tehát a terméke, az eredménye, a szükségszerű következménye a *külsővé-idegenné vált munkának*, a munkás külsőleges viszonyának a természethez és önmagához.

A *magántulajdon* tehát elemzés révén a *külsővé-idegenné vált munka*, azaz a *külsővé-idegenné vált ember*, az elidegenült munka, az elidegenült élet, az elidegenült ember fogalmából adódik.

A *külsővé-idegenné vált munka* (a *külsővé-idegenné vált élet*) fogalmát a nemzetgazdaságból persze a *magántulajdon mozgásának* eredményeként nyertük. De e fogalom elemzésénél megmutatkozik, hogy ha a magántulajdon a külsővé-idegenné vált munka alapjaként, okaként jelenik is meg, mégis éppenséggel annak következménye, mint ahogy az istenek is *eredetileg* az emberi értelem eltévelyedésének nem az oka, hanem az okozata. Később ez a viszony átcsap kölcsönhatásba.

Csak a magántulajdon fejlődésének végső tetőpontján tűnik ismét elő ez a titka, tudniillik egyfelől, hogy a magántulajdon a külsővé-idegenné vált munka *terméke*, és másodszor, hogy a magántulajdon az *eszköz*, amely által a munka külsővé-idegenné válik, e *külsővé-idegenné válás realizálása*.

Ez a kifejtés nyomban fényt vet különböző eddig megoldatlan összeütközésekre.

1. A nemzetgazdaságtan kiindul a munkából mint a termelés tulajdonképpeni lelkéből, s mindamellett a munkának semmit sem ad és a magántulajdonnak mindent. Proudhon ebből az ellentmondásból a munka javára a

magántulajdon ellen vont le következtetést. Mi azonban átlátjuk, hogy ez a látszólagos ellentmondás az *elidegenült munkának* önmagával való ellentmondása, és hogy a nemzetgazdaságtan csak kimondta az elidegenült munka törvényeit.

Azt is átlátjuk ezért, hogy *munkabér* és *magántulajdon* azonosak: mert a munkabér, amelynél a munka terméke, tárgya díjazza magát a munkát, csak szükségszerű következménye a munka elidegenülésének, mint ahogy a munkabérben a munka is nem öncélként, hanem a bér szolgájaként jelenik meg. Ezt később részletesebben kifejtjük és most már csak néhány következtetést vonunk le.

A *munkabér* erőszakos *felemelése* tehát (eltekintve minden más nehézségtől, eltekintve attól, hogy mint rendellenességet fenntartani is csak erőszakosan lehetne) nem lenne egyéb, mint a *rabszolga jobb díjazása*, és nem vívná ki sem a munkásnak, sem a munkának az emberi rendeltetését és méltóságát.

Sőt még a *munkabérek egyenlősége* is, ahogy azt Proudhon követeli, csak átváltoztatja a mostani munkásnak a munkájához való viszonyát minden embernek a munkához való viszonyává. A társadalmat ekkor elvont tőkésként fogják fel.

A munkabér az elidegenült munka közvetlen következménye, és az elidegenült munka a magántulajdon közvetlen oka. Az egyikkel tehát a másik oldalnak is el kell esnie.

2. Az elidegenült munkának a magántulajdonhoz való viszonyából következik továbbá, hogy a társadalomnak a magántulajdontól stb., a szolgaságtól való emancipációja a *munkás-emancipáció politikai* formájában mondódik ki, nem mintha csak a munkások emancipációjáról volna szó, hanem mert az ő emancipációjukban benne foglaltatik az általános emberi emancipáció, ez pedig azért foglaltatik benne, mert az egész emberi szolgaság benne van a munkásnak a termeléshez való viszonyában, és minden szolgasági viszony csak ennek a viszonynak módosulása és következménye.

Mint ahogy az *elidegenült, külsővé-idegenné vált munka* fogalmából *elemzés* révén megtaláltuk a *magántulajdon* fogalmát, e két tényező segítségével ki lehet fejteni az összes nemzetgazdasági *kategóriákat*, és minden kategóriában, mint pl. az üzletelésben, a konkurrenciában, a tőkében, a pénzben csak ezeknek az első alapzatoknak egy *meghatározott* és *kifejlett kifejeződését* fogjuk viszontlátni.

Mielőtt azonban ezt az alakulást szemügyre vesszük, próbáljunk még megoldani két feladatot.

1. Meghatározni a *magántulajdon* általános *lényegét*, amint az az elidege-

nült munka eredményeként adódott, az *igazán emberi* és *szociális tulajdonhoz* való viszonyában.

2. A *munka elidegenülését, külsővé-idegenné válását* tényként elfogadtuk és ezt a tényt elemeztük. Miképpen, kérdezzük mármost, jut az *ember* oda, hogy *munkáját külsővé-idegenné tegye*, elidegenítse? Miképpen van ez az elidegenülés az emberi fejlődés lényegében megalapozva? Már sokat megkaptunk a feladat megoldásához, amikor a *magántulajdon eredetének* kérdését *átváltoztattuk* azzá a kérdéssé, hogy mi a viszonya a *külsővé-idegenné vált munkának* az emberiség fejlődésmenetéhez. Mert amikor *magántulajdonról* beszélünk, azt hisszük, hogy valami az emberen kívül álló dologról van szó. Amikor a munkáról beszélünk, közvetlenül magáról az emberről van szó. A kérdésnek ez az új feltevése inkluzíve már megoldása is.

ad 1. *A magántulajdon általános lényege és viszonya az igazán emberi tulajdonhoz.*

A külsővé-idegenné vált munka két alkotórészre oldódott fel előttünk, amelyek egymást kölcsönösen feltételezik, illetve amelyek csak egy és ugyanazon viszonynak különböző kifejeződései; az *elsajátítás elidegenülésként, külsővé-idegenné válásként, a külsővé-idegenné válás* pedig *elsajátításként*, az *elidegenülés* az igazi *meghonosodásként* jelenik meg.

Szemügyre vettük az egyik oldalt, a *külsővé-idegenné vált* munkát magára a *munkásra* való vonatkozásban, azaz a *külsővé-idegenné vált munka önmagához való viszonyát*. E viszony termékeként, szükségszerű eredményeként megtaláltuk a *nem-munkásnak* a *munkáshoz* és a *munkához* való *tulajdonviszonyát*. A *magántulajdon*, mint a külsővé-idegenné vált munka anyagi, összefoglalt kifejeződése, mind a két viszonyt átfogja, a *munkásnak a munkához és a munkája termékéhez és a nem-munkáshoz való viszonyát, és a nem-munkásnak a munkáshoz és munkájának termékéhez* való viszonyát.

Ha mármost láttuk, hogy a munkásra való vonatkozásban, aki a munka által *elsajátítja* a természetet, az elsajátítás elidegenülésként jelenik meg, az öntevékenység másvalaki számára való tevékenységként és másvalaki tevékenységeként, az elevenség az élet feláldozásaként, a tárgy termelése a tárgy elvesztéseként egy idegen hatalom, egy *idegen* ember javára, vegyük szemügyre most ennek a munkától és a munkástól *idegen* embernek a viszonyát a munkáshoz, a munkához és a munka tárgyához.

Először is megjegyzendő, hogy mindaz, ami a munkásnál a *külsővé-idegenné válás, az elidegenülés tevékenységeként*, az a nem-munkásnál a *külsővé-idegenné válás, az elidegenülés állapotaként* jelenik meg.

Másodszor, hogy a munkás *valóságos, gyakorlati viszonyulása* a termelés-

ben és a termékhez (mint érzelembeli állapot) a vele szemben álló nem-munkásnál *elméleti* viszonyulásként jelenik meg.

Harmadszor. A nem-munkás mindent megtesz a munkás ellen, amit a munkás önmaga ellen tesz, de nem teszi meg önmaga ellen, amit a munkás ellen tesz.

Vegyük szemügyre közelebbről ezt a három viszonyt.

[MÁSODIK KÉZIRAT[84]]

[A magántulajdon viszonya]

[...] tőkéjének kamatát alkotja. A munkáson tehát szubjektíve egzisztál, hogy a tőke a magát egészen elveszített ember, mint ahogy a tőkén objektíve egzisztál, hogy a munka a magát elveszített ember. A *munkásnak* azonban az a szerencsétlensége, hogy *eleven* és ezért *szükségletekkel bíró* tőke, amely minden pillanatban, amikor nem dolgozik, elveszíti kamatait és ezzel egzisztenciáját. Mint tőke, a munkás *értéke* kereslet és kínálat szerint emelkedik, és *létezését, életét fizikailag* is *áru* kínálatának tudták és tudják, mint minden más áruét. A munkás termeli a tőkét, a tőke termeli őt, ő tehát önmagát, és az ember mint *munkás*, mint *áru* az egész mozgás terméke. Az embernek, aki már csak *munkás*, mint munkásnak az emberi tulajdonságai csak annyiban léteznek, amennyiben a neki *idegen* tőke számára léteznek. Mivel azonban ketten egymásnak idegenek, s ezért közömbös, külsőleges és véletlen viszonyban állnak, ennek az idegenségnek *valóságosként* is meg kell jelennie. Mihelyt tehát a tőkének eszébe ötlik – szükségszerű vagy önkényes ötletként –, hogy többé ne legyen a munkás számára, a munkás maga sincs többé a maga számára, *nincs* munkája, ezért *nincs* bére, és minthogy nem *emberként*, hanem *munkásként* van létezése, eltemettetheti magát, éhen halhat stb. A munkás csak akkor létezik munkásként, amikor a *maga számára* tőkeként létezik, és csak akkor létezik tőkeként, amikor egy *tőke az ő számára* létezik. A tőke létezése az *ő* létezése, az *ő élete*, mint ahogy élete tartalmát neki közömbös módon meghatározza. A nemzetgazdaság ennélfogva nem ismeri a nem-foglalkoztatott munkást, a munka-embert, amennyiben e munkaviszonyon kívül van. A csirkefogó, a zsivány, a koldus, a foglalkoztatásnélküli, az éhenhaló, a nyomorult és bűnöző munka-ember olyan *alakok*, amelyek *számára* nem, hanem csak más szemek számára, az orvos, a bíró, a sírásó és a koldusbíró stb. szeme számára egzisztálnak, a nemzetgazdaság birodalmán kívüli kísértetek. A munkás szükségletei ezért a nemzetgazdaság számára csupán az a *szükséglet*, hogy *a munkást a munka alatt* fenntartsák, éspedig annyira, hogy a *munkásnemzedék* ki ne [haljon]. A munkabérnek ezért egészen ugyanaz az értelme, mint minden más terme-

lő szerszám *fenntartásának*, *karbantartásának*, mint egyáltalában a *tőke fogyasztásának*, amire szüksége van, hogy kamatokkal együtt újratermelődjék, mint az olajra, amelyet a kerekekhez használnak, hogy mozgásban tartsák őket. A munkabér ezért a tőke és a tőkés szükséges *költségeihez* tartozik és e szükséglet kényszerű keretét nem szabad túllépnie. Egészen következetes volt ezért, hogy angol gyárurak az 1834-es Amendment Bill[35] előtt a köz-alamizsnát, amelyet a munkás a szegényadó révén kapott, levonták a munkabéréből és annak integráns részeként tekintették.

A termelés az embert nemcsak *áruként* termeli, az *ember-áruként*, az embert az *áru* meghatározottságában, hanem e meghatározottságnak megfelelően mind *szellemileg*, mind testileg *elembertelenedett* lényként termeli. – A munkások és a tőkések immoralitása, eltorzultsága, eltompulása. – Terméke az *öntudatos* és *öntevékeny áru*, ... az *ember*-áru... Nagy haladás Ricardónál, Millnél stb., Smithszel és Sayvel szemben, hogy az ember *létezését* – az áru nagyobb vagy kisebb ember-termelőségét – *közömbösnek*, sőt *károsnak* jelentik ki. Nem az, hogy hány munkást tart el egy tőke, hanem hogy mennyi kamatot hoz az évi *megtakarítások* összege, ez a termelés igazi célja. Ugyancsak nagy és következetes haladása volt az újabb angol nemzetgazdaságtannak[4], hogy ez – amely a *munkát* a nemzetgazdaságtan *egyetlen* elvévé emeli – ugyanakkor teljes világossággal taglalta a munkabér és tőke kamata közötti *fordított* viszonyt és azt, hogy a tőkés rendszerint *csak* a munkabér leszorítása által nyerhet és megfordítva. Nem a fogyasztó rászedése, hanem tőkés és munkás kölcsönös rászedése a *normális* viszony. – A magántulajdon viszonya lappangva tartalmazza a magántulajdon mint *munka* viszonyát, éppúgy a magántulajdon mint *tőke* viszonyát és e két kifejezés egymásra való *vonatkozását*. Az emberi tevékenységnek mint *munkának*, tehát egy magától egészen idegen, az embertől és a természettől, ennélfogva a tudattól és az életnyilvánítástól egészen idegen tevékenységnek a termelése, az embernek mint puszta *munka-embernek elvont* egzisztenciája, aki ennélfogva nap mint nap az ő kitöltött semmijéből az abszolút semmibe, társadalmi és ezért valóságos nem-létezésébe zuhanhat – valamint másfelől az emberi tevékenység tárgyának mint *tőkének* a termelése, amiben a tárgy minden természeti és társadalmi meghatározottsága *kihunyt*, a magántulajdon elvesztette természeti és társadalmi minőségét (tehát elvesztette minden politikai és társas illúzióját és semmiféle *látszólag* emberi viszonyokkal nincs elegyítve), amiben úgyszintén *ugyanaz* a tőke a legkülönfélébb természeti és társadalmi létezésben *ugyanaz* marad, teljesen közömbösen *valóságos* tartalmával szemben – ez az ellentét a csúcsáig hajtva szükségképpen az egész viszony csúcspontja, tetőpontja és pusztulása.

Megint csak nagy tette ezért az újabb angol nemzetgazdaságtannak, hogy a földjáradékot a legrosszabb megművelt talaj és a legjobb megművelt talaj kamatai közötti különbségként adja meg, hogy kim[utatta] a földtulajdonos romantikus képzelődéseit – állítólagos szociális fontosságát és érdekének a társadalom érdekével való azonosságát, amelyet a fiziokraták nyomán még *Adam Smith* is állít – és anticipálta és előkészítette a valóság mozgását, amely a földtulajdonost egészen közönséges, prózai tőkéssé változtatja majd át, s ezáltal az ellentétet leegyszerűsíti, kiélezi és ezzel felbomlását meggyorsítja. A *föld* mint *föld*, a *földjáradék* mint *földjáradék* itt elvesztette *rendi különbségét* és a semmitmondó vagy helyesebben csak pénzt mondó *tőkévé* és *kamattá* vált. –

Tőkének és földnek, nyereségnek és földjáradéknak, valamint e kettőnek a munkabértől, az *ipartól*, a *mezőgazdaságtól*, az *ingatlan* és *ingó* magántulajdontól való *különbsége* még *történeti*, nem a dolog lényegében megalapozott különbség, a tőke és munka közötti ellentétnek egy *rögzített* képződési és keletkezési mozzanata. Az iparban stb. – ellentétben az ingatlan földtulajdonnal – csak az a keletkezési mód és az az ellentét fejeződik ki, amelyben az ipar a mezőgazdasággal szemben kialakult. Mint a munka *különös* fajtája, mint *lényeges*, *nyomós*, az *életet átfogó* különbség ez a különbség csak addig áll fenn, ameddig az ipar (a városi élet) a földbirtokkal (a nemesi feudális élettel) *szemben* kialakul és ellentétének feudális jellegét monopólium, céh, testület, korporáció stb. formájában még magán viseli, amely meghatározásokon belül a munka még *látszólag társadalmi* jelentőséggel, még a *valóságos* közösség jelentőségével bír, még nem haladt tovább a maga tartalma iránti *közömbösségig* és a teljes önmagáért való létig, azaz a minden más léttől való elvonatkoztatásig és ezért még nem haladt tovább a *szabadon bocsátott* tőkéig.

De a munka szükségszerű *fejlődése* a szabadon bocsátott, mint ilyen magáért-valóan konstituált *ipar* és a *szabadon bocsátott tőke*. Az iparnak ellentéte feletti hatalma nyomban megmutatkozik a *mezőgazdaságnak* mint valóságos iparnak keletkezésében, míg az korábban a fő munkát a talajnak engedte át és e talaj *rabszolgájának*, aki által ez a talaj önmagát művelte. A rabszolgának *szabad* munkássá, azaz *bérzsoldossá* átváltozásával a földesúr magánvalóan ipar-úrrá, tőkéssé változott át; ez az átváltozás először is a *bérlő* mint közbenső tag révén történik. De a *bérlő* a földtulajdonos képviselője, kinyilatkoztatott *titka*; a földtulajdonos *nemzetgazdasági* létezése, magántulajdonosi létezése csak a bérlő által van – mert földjének járadéka csak a bérlők konkurrenciája által van. – Tehát a földesúr lényegileg már a *bérlőben közönséges* tőkéssé *lett*. S ennek a valóságban is végbe kell mennie,

a mezőgazdaságot űző tőkésnek – a bérlőnek – földesúrrá kell lennie vagy megfordítva. A bérlő *ipari üzletelése a földtulajdonos üzletelése*, mert az elsőnek a léte tételezi a második létét. –

Ám ellentétes keletkezésükre emlékezve, származásukra – a földtulajdonos a tőkést elbizakodott, szabadon bocsátott, meggazdagodott tegnapi rabszolgájának tudja és önmagát mint *tőkést* tőle fenyegetettnek látja – a tőkés a földtulajdonost semmittevő, kegyetlen, egoista tegnapi urának tudja, tudja, hogy őt mint tőkést megkárosítja, noha az iparnak köszönheti egész mostani társadalmi jelentőségét, vagyonát és élvezetét, ő a földtulajdonosban a *szabad* iparnak és a *szabad*, minden természeti meghatározástól független tőkének ellentétét látja: – ez az ellentét fölöttébb keserű, és kölcsönösen megmondják egymásnak az igazságot. Csak el kell olvasni az ingatlan [unbeweglich] tulajdon támadásait az ingó [beweglich] ellen és megfordítva, hogy kölcsönös semmirekellőségükről szemléltető képet szerezzünk. A földtulajdonos tulajdonának születési nemességét, a feudális emlékeket, reminiszcenciákat, az emlékezés poézisét, a maga ábrándos lényegét, politikai jelentőségét stb. juttatja kifejezésre, s ha a nemzetgazdaságtan nyelvén beszélnek: *csakis* a földművelés termelő. Egyszersmind ellenfelét mint ravasz, áruba-bocsátó, gáncsoskodó, csaló, kapzsi, megvásárolható, lázadozó, szív- és szellemtelen, a közösségtől elidegenült és azzal szabadon üzletelő, uzsorás, kerítő, rabszolgai, simulékony, széptevő, becsapó, száraz, a konkurrenciát és ennélfogva a pauperizmust és a bűntettet, minden szociális kötelék felbomlását létrehozó, tápláló, dédelgető *pénzbitangot* festi le, akiben nincs becsület, nincsenek elvek, nincs költészet, nincs szubsztancia, nincs semmi. (Lásd többek között a fiziokrata *Bergasse-t*, akit Camille Desmoulins már „Révolutions de France et de Brabant" c. lapjában[36] ostoroz, lásd v. Vinckét, Lancizollét, Hallert, Leót, Kosegartent* és lásd *Sismondit*.) Az ingó tulajdon viszont rámutat az ipar és a mozgás csodáira, ő a modern idő gyermeke és törvényes egyszülött fia; sajnálkozik ellenfelén mint a maga lényegéről *felvilágosulatlan* (és ez teljesen helyes) hígvelejűn, aki a morális tőke és a szabad munka helyébe a nyers immorális erőszakot és a jobbágyságot akarja tenni; Don Quijoténak festi le, aki az *egyenesség, derekasság, általános érdek, állandóság* színe alatt a mozgásképtelenséget, a

* Lásd a peckes óhegeli teológus *Funkét*, aki könnyes szemmel beszéli el Leo úr nyomán, ahogy egy rabszolga a jobbágyság megszüntetésekor nem akart lemondani arról, hogy megmaradjon *nemesi tulajdonnak*.[37] Lásd továbbá *Justus Möser* „*Patriotische Phantasien*"-*ját*, amelyek azzal tűnnek ki, hogy egy pillanatra sem hagyják el a filiszter derék, kispolgári „*házisütetű*", *közönséges*, korlátolt látókörét és mégis *tisztára* fantazmagóriák. Ez az ellentmondás tette oly vonzóvá a német kedély számára. – *Marx jegyzete.*

kapzsi élvezetvágyat, az önzést, a különérdeket, a rossz-szándékot rejti; agyafúrt *monopolistának* nyilvánítja őt; reminiszcenciáit, poézisét, ábrándozását lehűti annak az alávalóságnak, kegyetlenségnek, elvetemültségnek, prostitúciónak, gyalázatosságnak, anarchiának, lázadásnak történeti és szarkasztikus felsorolásával, melynek műhelyei a romantikus várak voltak.

Az ipar, mondja, megszerezte a világnak a politikai szabadságot, leoldozta a polgári társadalom béklyóit, összekötötte egymással a világokat, megteremtette az emberbarát kereskedelmet, a tiszta morált, a tetszetős műveltséget; a népnek nyers szükségletei helyébe civilizáltakat adott és megadta kielégítésük eszközeit, míg a földtulajdonos – ez a tétlen és csak akadályozó gabonauzsorás – megdrágítja a nép elsőrendű létfenntartási eszközeit, ezáltal kényszeríti a tőkést, hogy emelje a munkabért, anélkül, hogy a termelési erőt emelni tudná, ily módon akadályozza, végül egészen megszünteti a nemzet évi jövedelmét, a tőkék felhalmozását, tehát a lehetőséget, hogy a népnek munkát és az országnak gazdagságot szerezzünk, általános hanyatlást idéz elő és uzsorás módon kiaknázza a modern civilizáció *valamennyi* előnyét, anélkül, hogy a legcsekélyebbet tenné érte, sőt anélkül is, hogy engedne feudális előítéleteiből. Végül nézzen csak a *bérlőjére* – ő, aki számára a földművelés és maga a talaj is csak ajándékba kapott pénzforrásként egzisztál – és mondja meg, hogy nem *derék*, *fantasztikus*, *ravasz* bitang-e ő, aki szívében és a valóság szerint már régen a *szabad* iparhoz és a *szeretetreméltó* kereskedelemhez tartozik, bármennyire berzenkedik is ellene, és bármennyit fecseg is történeti emlékekről és erkölcsi vagy politikai célokról. Mindaz, amit valóban a javára hoz fel, csak a *földművelőre* (a tőkésre és a béresekre) igaz, akiknek a *földtulajdonos* éppen *ellensége*: tehát önmaga ellen bizonyít. Tőke *nélkül* a földtulajdon holt, értéktelen anyag. A tőke civilizált győzelme éppen az, hogy a holt dolog helyébe felfedezte és létrehozta az emberi munkát mint a gazdagság forrását. (Lásd Paul-Louis Courier, Saint-Simon, Ganilh, Ricardo, Mill, MacCulloch és Destutt de Tracy és Michel Chevalier.) – –

A fejlődés *valóságos* menetéből (itt beiktatandó) következik a *tőkés*, azaz a kiképződött magántulajdon szükségszerű győzelme a kiképzetlen, felemás magántulajdon, a *földtulajdonos* fölött, mint ahogy egyáltalában már a mozgásnak [Bewegung] kell győznie a mozdulatlanság [Unbeweglichkeit], a nyílt, öntudatos aljasságnak a rejtett és tudattalan aljasság, a *kapzsiságnak* az *élvezethajhászás* fölött, a *felvilágosodás* bevallottan nyughatatlan, sokleleményű önhasznának a *babona* lokális, óvatoskodó, derék, lomha és fantasztikus *önhaszna* fölött,[38] mint ahogy a *pénznek* kell győznie a magántulajdon másik formája fölött. – –

Azok az államok, amelyek sejtenek valamit a kiteljesedett szabad ipar, a kiteljesedett tiszta morál és a kiteljesedett emberbarát kereskedelem veszélyéről, igyekeznek feltartóztatni – de egészen hiába – a földtulajdon tőkésedését. – –

A *földtulajdon*, a tőkétől való különbségében, az a magántulajdon, az a tőke, amely még terhelt a lokális és politikai előítéletektől, a világgal való összefonódásából még nem egészen magához tért, a még *ki nem teljesedett* tőke. *Világméretű kiképződésének* menetében el kell jutnia elvont, azaz *tiszta* kifejeződéséhez. –

A *magántulajdon* viszonya munka, tőke és a kettő vonatkozása.

A mozgás, amelyen e tagoknak át kell menniök, a következő:

Először – a kettő közvetlen vagy *közvetett egysége.*

Tőke és munka előbb még egyesítve: aztán szétválva és elidegenülve ugyan, de egymást kölcsönösen mint *pozitív* feltételek emelve és előmozdítva.

A *kettő ellentéte.* Egymást kölcsönösen kizárják: a munkás a tőkést és megfordítva a maga nem-létezésének tudja; mindegyik igyekszik elragadni a másiktól a létezését.

Mindegyik *ellentéte* önmagával *szemben.* Tőke = felhalmozott munka = munka. Mint ilyen szétesik *önmagára* és *kamataira*, mint az utóbbi megint *kamatokra és nyereségre.* A tőkés maradéktalan feláldozása. Belehullik a munkásosztályba, mint ahogy a munkás – de csak kivételesen – tőkéssé lesz. Munka mint a tőke mozzanata, *költsége.* Ily módon a munkabér a tőke által hozott áldozat.

A munka szétesik *önmagára* és a *munkabérre.* A munkás maga is tőke, áru.

Ellenséges kölcsönös ellentét.

[HARMADIK KÉZIRAT*]

[Magántulajdon és munka]

A magántulajdon *szubjektív lényege*, a *magántulajdon* mint magáért-való tevékenység, mint *szubjektum*, mint személy: a *munka*. Magától értetődik tehát, hogy legelőször az a nemzetgazdaságtan, amely a *munkát* elveként ismerte fel – *Adam Smith* –, tehát a magántulajdont többé már nem az emberen kívüli *állapotnak* tudta csupán, – hogy ez a nemzetgazdaságtan éppúgy a magántulajdon valóságos *energiája* és *mozgása* termékének* tekintendő, a modern *ipar* termékének, mint ahogy másfelől ennek az *iparnak* energiáját és fejlődését meggyorsította, feldicsőítette, a *tudat* egy hatalmává tette. E felvilágosult nemzetgazdaságtan szemében, amely felfedezte – a magántulajdonon belül – a gazdagság *szubjektív lényegét*, ezért *fétisimádóknak*, *katolikusoknak* jelennek meg a monetár- és merkantilrendszer hívei, akik a magántulajdont *csakis tárgyi* lényegnek tudják az ember számára. *Engels* ezért joggal nevezte *Adam Smitht* a *nemzetgazdaságtan Lutherjának*.[40] Mint ahogy Luther a külsőleges *világ* lényegeként ismerte fel a *vallást*, a *hitet*, és ezért szembeszállt a katolikus pogánysággal, mint ahogy megszüntette a *külső* vallásosságot, amikor a vallásosságot az ember *belső* lényegévé tette, mint ahogy tagadta a laikuson kívül meglevő papokat, mert a papot a laikus szívébe helyezte át, éppúgy megszüntetik az emberen kívül leledző és tőle független – tehát csak külsőleges módon fenntartható és megőrizhető – gazdagságot, vagyis megszüntetik ezt a *külsőleges gondolatnélküli tárgyiságát*, azáltal, hogy a magántulajdon bekebeleződik magába az emberbe és magát az embert annak lényegeként ismerik fel – de viszont magát az embert a magántulajdon meghatározásában tételezik, mint Luthernál a vallásében. Az ember elismerésének színe alatt tehát a nemzetgazdaságtan, amelynek elve a munka, éppenséggel csak az ember megtagadásának következetes végigvitele, mivel maga az ember nem áll többé külsőleges feszültségben a magántulajdon külsőleges lényegével, hanem ő maga lett a magán-

* (E tan a magántulajdonnak a magáért-valóan a tudatban lett önálló mozgása, a modern ipar mint önlét) – *Marx jegyzete.*

tulajdon e feszült lényege. Ami korábban az ember *maga-számára-külsőlegessége*, reális külsővé-idegenné válása volt, most a külsővé-idegenné válás tettévé, elidegenítéssé vált. Ha tehát ez a nemzetgazdaságtan az ember, az ember önállósága, öntevékenysége stb. elismerésének látszata alatt kezdi és, mint ahogy a magántulajdont magába az ember lényegébe helyezi, többé nem lehet a *magántulajdonnak* mint *rajta kívül egzisztáló lényegnek* helyi, nemzeti stb. *meghatározásai* által megszabva, tehát *kozmopolita*, általános, minden korlátot, minden köteléket felborító energiát fejt ki, hogy helyére magát mint az *egyetlen* politikát, általánosságot, korlátot és köteléket helyezze, a későbbi fejlődés során ezt a *látszatszentséget* le kell vetnie, *egész cinizmusában* kell előtűnnie; és ezt megteszi, amikor – nem törődve semmiféle látszólagos ellentmondással, amelybe ez a tan bonyolítja – sokkal *egyoldalúbban*, ezért *élesebben* és *következetesebben* a *munkát* a *gazdagság* egyetlen *lényegeként* fejti ki, e tan következményeit amaz eredeti felfogással ellentétben éppenséggel *emberelleneseknek* mutatja ki, és végül a magántulajdon utolsó *egyéni*, *természetes*, a munka mozgásától függetlenül egzisztáló létezésének és vagyonforrásnak – a *földjáradéknak*, a feudális tulajdon ezen, már egészen nemzetgazdaságivá vált és ezért a nemzetgazdasággal szemben ellenállásra képtelen kifejezésének – megadja a halálos döfést. (*Ricardo* iskolája.) Nemcsak hogy relatíve nő a nemzetgazdaságtan *cinizmusa* Smithtől Sayn át Ricardóig, Millig stb., amennyiben az *ipar* következményei fejlettebben és ellentmondásosabban lépnek az utóbbiak szeme elé, hanem pozitíve is mindig és tudatosan továbbmennek az emberrel szembeni elidegenülésben, mint elődeik, de *csak* azért, mert tudományuk következetesebben és igazabban kifejlődik. Mivel a magántulajdont tevékeny alakjában a szubjektummá teszik, tehát egyszersmind az embert a lényeggé és egyszersmind az embert mint nem-lényt [Unwesen] a lényeggé [Wesen] teszik, a valóság ellentmondása teljesen megfelel annak az ellentmondásos lényegnek, amelyet elvként ismertek fel. Az *ipar* meghasonlott *valósága* igazolja *magában-valóan meghasonlott* elvüket, s korántsem cáfolja meg. Hiszen elvük ennek a meghasonlottságnak az elve. – –

Dr. Quesnay fiziokrata tana alkotja az átmenetet a merkantilrendszerből Adam Smithhez. A *fiziokratizmus* közvetlenül a feudális tulajdon *nemzetgazdaságtani* felbomlasztása, de azért éppily közvetlenül annak *nemzetgazdaságtani átalakítása*, visszaállítása is, csakhogy most már nyelve nem feudális, hanem gazdasági lesz. Minden gazdagság feloldódik a *földbe* és a *földművelésbe* (mezőgazdaságba). A föld még nem *tőke*, ennek még csak egy *különös* létezési módja, amelynek természetes különös voltában és voltánál *fogva* kell érvényesülnie; de a föld mégis egy általános, természetes *elem*, míg a

merkantilrendszer csak a *nemesfémet* ismeri a gazdagság egzisztenciájaként. A gazdagság *tárgya*, anyaga tehát nyomban megkapta a legmagasabb általánosságot a *természeti határon* belül – amennyiben még mint *természet* közvetlenül tárgyi gazdagság. És a föld csak a munka, a mezőgazdaság által van az *ember* számára. Tehát a gazdagság szubjektív lényege már áthelyeződik a munkába. De ugyanakkor a mezőgazdaság az *egyetlen termelő* munka. A munkát tehát még nem általánosságában és elvonatkoztatásában fogják fel, még kötve van egy különös *természeti elemhez mint anyagához*, ezért még csak egy különös *természet-meghatározta létezési módban* ismerik is fel. Ezért még csak egy meghatározott, különös külsővé-idegenné válása az embernek, mint ahogy termékét is egy meghatározott – inkább még a természetnek, mintsem neki magának kijutó – gazdagságként fogják fel. A földet itt még emberektől független természeti létezésként ismerik el, még nem tőkeként, azaz magának a munkának egy mozzanataként. Éppenséggel a munka jelenik meg a *föld* mozzanataként. Mivel azonban a régi külsőleges, csak tárgyként egzisztáló gazdagság fetisizmusa egy igen egyszerű természeti elemre redukálódik, és lényegét már, még ha csak részben is, egy különös módon a maga szubjektív egzisztenciájában elismerik, a szükségszerű előrehaladás abban áll, hogy felismerik a gazdagság *általános lényegét*, és ezért a *munkát* teljes abszolútságában, azaz elvonatkoztatásában *elvvé* emelik. Bebizonyítják a fiziokratizmusnak, hogy a *mezőgazdaság* gazdasági, tehát az egyetlen jogosult tekintetben nem különbözik semmiféle más ipartól, tehát nem egy *meghatározott* munka, nem egy különös elemhez kötött, különös munkanyilvánítás, hanem *egyáltalában a munka* a gazdagság *lényege*.

A fiziokratizmus tagadja a *különös* külsőleges, csak tárgyi gazdagságot azáltal, hogy a munkát jelenti ki a gazdagság *lényegének*. De számára először is a munka csak a földtulajdon *szubjektív lényege* (a tulajdonnak abból a fajtájából indul ki, amely történetileg az uralkodóként és elismertként jelenik meg); csak a földtulajdont engedi a *külsővé-idegenné vált emberré* lenni. Megszünteti feudális jellegét, azáltal, hogy az *ipart* (mezőgazdaság) jelenti ki *lényegének*; de tagadólag viszonyul az ipar világához, elismeri a feudalitást, azáltal, hogy a *mezőgazdaságot* az *egyetlen* iparnak jelenti ki.

Magától értetődik, hogy mihelyt a – földtulajdonnal ellentétben, azaz iparként konstituálódó – ipar *szubjektív lényegét* felfogják, ez a lényeg magába zárja ezt az ellentétét is. Mert mint ahogy az ipar átfogja a megszüntetett földtulajdont, ugyanúgy az ipar *szubjektív* lényege egyszersmind átfogja a *földtulajdon* szubjektív lényegét.

Mint ahogy a földtulajdon a magántulajdon első formája, mint ahogy az

ipar csupán mint a tulajdon egy különös fajtája lép először történetileg vele szembe – vagy jobban mondva nem egyéb, mint a földtulajdon szabadon bocsátott rabszolgája –, úgy a magántulajdon *szubjektív* lényegének, a *munkának* tudományos megragadásánál megismétlődik ez a folyamat, és a munka először csak mint *földművelő munka* jelenik meg, de azután mint egyáltalában *munka* érvényesül.

Minden gazdagság *ipari* gazdagsággá, a munka *gazdagságává* vált, és az *ipar* a kiteljesedett munka, mint ahogy a *gyárrendszer* az *iparnak*, azaz a munkának a kiképződött lényege és az *ipari tőke* a magántulajdonnak a kiteljesedett objektív alakja. – –

Látjuk, hogy a magántulajdon csak most teljesítheti ki uralmát az ember felett és válhat a legáltalánosabb formában világtörténeti hatalommá. –

[Magántulajdon és kommunizmus[41]]

De *tulajdonnélküliség* és *tulajdon* ellentéte egy még közömbös, nem a *belső* viszonyához való *tevékeny vonatkozásában*, még nem *ellentmondásként* felfogott ellentét, ameddig nem a *munka* és a *tőke* ellentéteként fogják fel. A magántulajdon előrehaladott mozgása nélkül is – a régi Rómában, Törökországban stb. – kimondhatja magát ez az ellentét az *első* alakban. Így ez az ellentét még nem mint maga a magántulajdon által tételezett *jelenik meg*. De a munka, a magántulajdonnak a szubjektív lényege mint a tulajdon kizárása, és a tőke, az objektív munka mint a munka kizárása – ez a *magántulajdon* mint a maga kifejlett ellentmondási viszonya, s ezért energikus, a feloldáshoz hajtó viszony.

Az önelidegenülés megszüntetése ugyanazt az utat teszi meg, mint az önelidegenülés. Először a *magántulajdont* csak objektív oldalában – de mégis a munkát tekintve lényegének – veszik szemügyre. Létezési formája ennélfogva a *tőke*, amely „mint olyan" megszüntetendő (Proudhon[42]). Vagy a munka *különös módját* – mint egyenlősített, parcellázott és ezért nem-szabad munkát – fogják fel a magántulajdon *ártalmasságának* és embertől elidegenült létezésének forrásaként, – *Fourier*, aki a fiziokratáknak megfelelően a *földművelő munkát* megint legalábbis a *kitüntetettként* fogja fel, míg *Saint-Simon* ezzel ellentétben az *ipari munkát* mint olyant jelenti ki a lényegnek és már csak az iparosok *egyedüli* uralmát és a munkások helyzetének javítását óhajtja. A *kommunizmus* végül a megszüntetett magántulaj-

don *pozitív* kifejeződése, először is az *általános* magántulajdon. Amikor a kommunizmus ezt a viszonyt *általánosságában* fogja meg, 1. első alakjában csak annak *általánosítása* és *kiteljesedése*; mint ilyen kettős alakban mutatkozik meg: Először a *dologi* tulajdon uralma oly nagy vele szemben, hogy *mindent* meg akar semmisíteni, ami nem alkalmas arra, hogy *magántulajdonként* mindenki birtokolhassa; *erőszakos* módon el akar vonatkoztatni tehetségtől stb. A fizikai közvetlen *birtoklás* számít a szemében az élet és létezés egyetlen céljának; a *munkás* meghatározását nem szüntetik meg, hanem minden emberre kiterjesztik; a magántulajdon viszonya marad a közösség viszonya a dolgok világához; végül ez a mozgalom, hogy a magántulajdonnal az általános magántulajdont állítsák szembe, abban az állati formában mondódik ki, hogy a *házassággal* (amely kétségtelenül az *exkluzív magántulajdon* egy *formája*) a *nőközösséget* állítja szembe, ahol tehát a nő *közösségi* és *közös-közönséges* tulajdonná lesz. Azt mondhatjuk, hogy a *nőközösségnek* ez a gondolata ennek a még egészen nyers és gondolatnélküli kommunizmusnak *kimondott titka*. Mint ahogy a nő a házasságból az általános prostitúcióba*, úgy a gazdagságnak, azaz az ember tárgyi lényegének egész világa a magántulajdonossal való exkluzív házasság viszonyából a közösséggel való egyetemes prostitúció viszonyába lép. Ez a kommunizmus – azáltal, hogy mindenütt tagadja az ember *személyiségét* – éppen csak következetes kifejezése a magántulajdonnak, amely ez a tagadás. Az általános és hatalomként konstituálódó *irigység* az a rejtett forma, amelyben a *kapzsiság* előáll, és csak *más* módon elégíti ki magát. Minden magántulajdonnak mint olyannak a gondolata *legalább* a *gazdagabb* magántulajdon ellen fordul mint irigység és egyenlősítési vágy, úgyhogy ezek még a konkurrencia lényegét is alkotják. A nyers kommunista csak ennek az irigységnek és az *elképzelt* minimumból kiinduló ezen egyenlősítésnek a kiteljesülése. *Meghatározott lehatárolt* mértéke van. Hogy a magántulajdonnak ez a megszüntetése mennyire nem valóságos elsajátítás, azt éppen a művelődés és a civilizáció egész világának elvont tagadása, a *szegény* nyers és szükségletnélküli ember *természetellenes* egyszerűségéhez való visszatérés bizonyítja, aki nemcsak hogy nem jutott túl a magántulajdonon, hanem még csak el sem jutott hozzá.[44]

A közösség csak a *munka* közössége és a *munkabér* egyenlősége, amelyet

* A prostitúció csak *különös* kifejezése a *munkás általános* prostitúciójának, és minthogy a prostitúció olyan viszony, amelybe nemcsak a prostituált, hanem a prostituáló is beletartozik – akinek az alávalósága még nagyobb –, így tehát a tőkés stb. is beletartozik ebbe a kategóriába.[43] – *Marx jegyzete.*

a közösségi tőke, a *közösség* mint az általános tőkés fizet ki. A viszonynak mindkét oldala egy *elképzelt* általánosságba van felemelve: a *munka* mint az a meghatározás, amelybe mindenki bele van helyezve, a *tőke* mint a közösség elismert általánossága és hatalma.

A *nőhöz* mint a közösségi kéj martalékához és szolgálójához való viszonyban az a végtelen lefokozás van kimondva, amelyben az ember önmaga számára egzisztál, mert e viszony titkának *félreérthetetlen*, határozott, *nyilvánvaló*, leleplezett kifejezése a *férfinak* a *nőhöz* való viszonyában van és abban a módban, ahogy a *közvetlen*, *természetes* nembeli viszonyt felfogják. Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya a *férfinak* a *nőhöz* való *viszonya*. Ebben a *természetes* nembeli viszonyban az embernek a természethez való viszonya közvetlenül az emberhez való viszonya, mint ahogy az emberhez való viszonya közvetlenül a természethez való viszonya, saját *természetes* meghatározása. Ebben a viszonyban tehát *érzékileg*, egy szemlélhető *tényre* redukálva *jelenik meg*, mennyire lett az emberi lényeg az embernek természetté vagy a természet az ember emberi lényegévé. Ebből a viszonyból tehát meg lehet ítélni az ember egész művelődési fokát. E viszony jellegéből következik, mennyire lett a maga számára és ragadta meg magát az *ember* mint *nembeli lény*, mint ember; a férfinak a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való *legtermészetesebb* viszonya. Benne tehát megmutatkozik, mennyire lett az ember *természetes* viszonyulása *emberivé*, vagy mennyire lett az *emberi* lényeg neki *természetes* lényeggé, mennyire lett *emberi természete* neki *természetté*. Ebben a viszonyban az is megmutatkozik, mennyire lett az ember *szükséglete emberi* szükségletté, mennyire lett neki tehát a *másik* ember mint ember szükségletté, s ő legegyénibb létezésében mennyire közösségi egyúttal.

A magántulajdon első pozitív megszüntetése, a *nyers* kommunizmus tehát csak *megjelenési formája* a magát *pozitív közösségként* tételezni akaró magántulajdon alávalóságának.

2. A kommunizmus α) még politikai természetű, demokratikus vagy despotikus; β) az állam megszüntetésével, de egyszersmind még ki nem teljesedett és még mindig a magántulajdonnal, azaz az ember elidegenülésével terhelt lényeg. Mindkét formában a kommunizmus már az ember reintegrációjának vagy magába való visszatérésének, az emberi önelidegenülés megszüntetésének tudja magát, de mivel még nem ragadta meg a magántulajdon pozitív lényegét, és éppoly kevéssé értette meg a szükséglet *emberi* természetét, szintén még annak foglya és attól fertőzött. Bár a magántulajdon fogalmát megragadta, de a lényegét még nem.

3. A *kommunizmus* mint a *magántulajdonnak* – mint *emberi önelidegenü-*

lésnek – pozitív megszüntetése és ezért mint az *emberi* lényegnek az ember által és az ember számára történő valóságos *elsajátítása*: ezért mint a magáért-való embernek *társadalmi*, azaz emberi emberként teljes, tudatosan és az eddigi fejlődés egész gazdagságán belül létrejött visszatérése. Ez a kommunizmus mint kiteljesedett naturalizmus = humanizmus, mint kiteljesedett humanizmus = naturalizmus, ez az ember és a természet, ember és ember közti ellentmondásos harc *igazi* feloldása, az egzisztencia és lényeg, a tárgyiasulás és önigazolás, a szabadság és szükségszerűség, az egyén és nem közötti harc igazi feloldása. Ez a történelem feloldott rejtélye és magát e megoldásnak tudja.

A történelem egész mozgása ezért – ahogy a kommunizmus *valóságos* nemzési aktusa – empirikus létezésének születési aktusa –, éppúgy a kommunizmus gondolkodó tudata számára is *létrejövésének fogalmilag megragadott* és *tudott* mozgása, míg ama még ki nem teljesedett kommunizmus a magántulajdonnal szemben álló egyes történeti alakokból *történeti* bizonyítékot, a fennállóban rejlő bizonyítékot keres a maga számára, azáltal, hogy a mozgásból egyes mozzanatokat (Cabet, Villegardelle stb. nyargalnak különösen ezen a lovon[45]) kiragad és történeti telivérűségének bizonyítékaiként rögzít, amivel éppen azt tárja elő, hogy e mozgás aránytalanul nagyobb része ellentmond állításainak, és hogy – ha már volt egyszer – éppen az *elmúlt* léte cáfolja a *lényegre* vonatkozó igényt.

Hogy az egész forradalmi mozgalom a *magántulajdon* mozgásában, éppen a gazdaságban találja meg mind empirikus, mind elméleti bázisát, annak szükségszerűségét könnyű átlátni.

Ez az *anyagi*, közvetlenül *érzéki* magántulajdon az *elidegenült emberi* életnek anyagi érzéki kifejezése. Mozgása – a termelés és fogyasztás – minden eddigi termelés mozgásának *érzéki* megnyilatkozása, azaz az ember megvalósulása vagy valósága. Vallás, család, állam, jog, morál, tudomány, művészet stb. csak *különös* módjai a termelésnek és ennek általános törvénye alá esnek. A *magántulajdon* pozitív megszüntetése – mint az *emberi* élet elsajátítása – *ennélfogva a pozitív* megszüntetése minden elidegenülésnek, tehát az ember visszatérése a vallásból, családból, államból stb. a maga *emberi*, azaz *társadalmi* létezésébe. A vallási elidegenülés mint olyan csak az ember bensejében, *a tudat* területén megy végbe, de a gazdasági elidegenülés a *valóságos élet* elidegenülése – megszüntetése ezért mindkét oldalt átfogja. Magától értetődik, hogy a mozgás a különböző népeknél aszerint veszi *első* kezdetét, hogy a nép igazi *elismert* élete inkább a tudatban, vagy pedig a külső világban megy-e végbe, inkább az eszmei, vagy pedig a reális élet-e. A kommunizmus nyomban (*Owen*) az ateizmussal kezdődik[46], az ateizmus

először még nagyon távol áll attól, hogy *kommunizmus* legyen, mint ahogy ez az ateizmus inkább még elvonatkoztatás. – –

Az ateizmus filantrópiája ezért először csak egy *filozófiai* elvont filantrópia, a kommunizmusé nyomban *reális* és közvetlenül *hatni* feszült. – –

Láttuk, hogy a pozitíve megszüntetett magántulajdon előfeltevése mellett miképpen termeli az ember az embert, önmagát és a másik embert; hogy a tárgy, amely egyéniségének közvetlen tevékenykedése, miképpen egyúttal a saját létezése a másik ember, ennek létezése számára és annak létezése az ő számára. Éppígy azonban mind a munka anyaga, mind az ember mint szubjektum a mozgásnak eredménye is, kiindulópontja is (és hogy nekik kell lenniök e *kiindulópontnak*, éppen ebben rejlik a magántulajdon történeti *szükségszerűsége*). Tehát a *társadalmi* jelleg az egész mozgás általános jellege; *mint ahogy* maga a társadalom az *embert* mint *embert* termeli, úgy a társadalmat az ember *termeli*. A tevékenység és az élvezet mind tartalmuk, mind az *egzisztencia-módjuk* szerint *társadalmiak*; *társadalmi* tevékenység és *társadalmi* élvezet; a természet *emberi* lényege csak a *társadalmi* ember számára létezik, mert csak itt létezik a természet az ember számára mint az *emberrel* való *kötelék*, mint a maga létezése a másik számára és a másiké az ő számára, s mint az emberi valóság életeleme, csak itt létezik mint az ember saját *emberi* létezésének *alapzata*. Csak itt lett *természetes* létezése *emberi* létezésévé és a természet a számára emberré. Ily módon a *társadalom* az embernek a természettel való kiteljesedett lényegegysége, a természet igazi feltámadása, az ember végigvitt naturalizmusa és a természet végigvitt humanizmusa.

A társadalmi tevékenység és a társadalmi élvezet semmiképpen sem *csakis* egy *közvetlenül* közösségi tevékenység és közvetlenül *közösségi* élvezet formájában egzisztál, jóllehet a *közösségi* tevékenység és a *közösségi* élvezet, azaz az a tevékenység és az az élvezet, amely közvetlenül más emberekkel való *valóságos társaságban* nyilvánul és igazolódik, mindenütt fenn fog forogni ott, ahol a társadalmiság ama *közvetlen* kifejeződése tartalmának lényegében megalapozott és természetéhez hozzámért.

Ámde ha én *tudományosan* stb. tevékenykedem, s ez oly tevékenység, amelyet ritkán folytathatok másokkal közvetlen közösségben, akkor is *társadalmilag*, mert *emberként* tevékenykedem. Nemcsak tevékenységem anyaga – mint maga a nyelv is, amelyen a gondolkodó tevékenykedik – van adva nekem társadalmi termékként, hanem *saját* létezésem *maga* társadalmi tevékenység; ezért azt, amit magamból csinálok, a társadalom számára és magamnak mint társadalmi lénynek tudatával csinálom magamból.

Az én *általános* tudatom csak *elméleti* alakja annak, aminek a *reális* közös-

ség, társadalmi lényeg az *eleven* alakja, míg manapság az *általános* tudat elvonatkoztatás a valóságos élettől és mint ilyen azzal ellenségesen lép szembe. Ezért az én általános tudatomnak a *tevékenysége* is – mint olyan – az én *elméleti* létezésem mint társadalmi lényé.

Mindenekelőtt kerülni kell, hogy a „társadalmat" megint mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben. Az egyén *maga* a *társadalmi lény*. Életnyilvánítása – ha nem jelenik is meg egy *közösségi*, másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás közvetlen formájában – azért *maga* a *társadalmi élet* nyilvánítása és igazolása. Az ember egyéni és nembeli élete nem *különbözőek*, bármennyire úgy van is – és ez szükségszerű –, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet.

Nembeli tudatként igazolja az ember az ő reális *társadalmi életét* és csak valóságos létezését ismétli meg a gondolkodásban, mint ahogy megfordítva, a nembeli lét a nembeli tudatban igazolja magát és általánosságában, mint gondolkodó lény van magáért-valóan.

Az ember – bármennyire egy *különös* egyén is ezért, és éppen különössége teszi őt egyénné és valóságos *egyéni* közösségi lénnyé – éppannyira a *totalitás* is, az eszményi totalitás, a szubjektív létezése a gondolt és érzett társadalomnak magáért-valóan, mint ahogy a valóságban is mind a társadalmi létezés szemléleteként és valóságos élvezeteként, mind pedig emberi életnyilvánítás totalitásaként létezik.

Gondolkodás és lét tehát *megkülönböztetettek* ugyan, de egyszersmind *egységben* vannak egymással.

A *halál* a nem rideg győzelmének látszik a *meghatározott* egyén felett és ellentmondani látszik egységüknek; de a meghatározott egyén csak egy *meghatározott nembeli lény*, s mint ilyen halandó.

〈4. Mint ahogy a *magántulajdon* csak az érzéki kifejeződése annak, hogy az ember ugyanakkor magáért-valóan *tárgyivá* lesz és ugyanakkor éppenséggel egy idegen és embertelen tárgyként lesz a maga számára, hogy életnyilvánítása [Lebensäusserung] életének külsővé-idegenné válása [Lebensentäusserung], megvalósulása megvalótlanulása, *idegen* valóság –, ugyanúgy a magántulajdon pozitív megszüntetését, azaz az emberi lényegnek és életnek, a tárgyi embernek, az emberi *műveknek* az ember számára és az ember által való *érzéki* elsajátítását nemcsak a *közvetlen*, egyoldalú *élvezet* értelmében kell megfogni, nemcsak a *birtoklás* értelmében, a *bírás* értelmében. Az ember a maga mindenoldalú lényegét mindenoldalúan sajátítja el, tehát mint totális ember. A világhoz való mindegyik *emberi* viszonya, látás, hallás,

szaglás, ízlelés, tapintás, gondolkodás, szemlélés, érzékelés, akarás, tevékenykedés, szeretés, egyszóval egyéniségének összes szervei, valamint azok a szervek, amelyek közvetlenül közösségi szerv-formájukban vannak, *tárgyi* viszonyulásukban, vagyis a *tárgyhoz való viszonyulásukban* annak elsajátítását jelentik; az *emberi* valóság elsajátítása, a tárgyhoz való viszonyulása az *emberi valóság tevékenykedése*; az emberi valóság ezért éppolyan sokféle, mint amilyen sokfélék az emberi *lényegi meghatározások és tevékenységek*; emberi *hatékonyság* és emberi *szenvedés*, mert a szenvedés, emberileg megfogva, az ember önélvezete.

A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a *mienk*, ha bírjuk, ha tehát tőkeként egzisztál számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk stb., egyszóval *használjuk*. Ámbár a magántulajdon magának a birtoknak mindeme közvetlen megvalósulásait megint csak *létfenntartási eszközökként* fogja fel, s az élet, amelynek eszközeiül szolgálnak, a *magántulajdon élete*: munka és tőkésítés.

Az *összes* fizikai és szellemi érzékek helyébe ennélfogva az *összes* ilyen érzékek egyszerű elidegenülése, a *bírás* érzéke lépett. Erre az abszolút szegénységre kellett redukálni az emberi lényeget, hogy belső gazdagságát magából kivajúdja. (A *bírás* kategóriájáról lásd *Hesst* az „Einundzwanzig Bogen"-ban.[47])

A magántulajdon megszüntetése ezért az összes emberi érzékek és tulajdonságok teljes *emancipációja*; de éppen az teszi emancipációvá, hogy ezek az érzékek és tulajdonságok mind szubjektíve, mind objektíve *emberiekké* lettek. A szem *emberi* szemmé lett, amint *tárgya* társadalmi, *emberi*, az embertől az ember számára származó tárggyá lett. Az *érzékek* ezért közvetlenül a gyakorlatukban *teoretikusokká* lettek. A *dologhoz* a dolog kedvéért viszonyulnak, de maga a dolog *tárgyi emberi* viszonyulás önmagához és az emberhez* és megfordítva. A szükséglet vagy az élvezet ezért elvesztette *egoisztikus* természetét, a természet pedig puszta *hasznosságát*, mivel a haszon *emberi* haszonná vált.

Éppígy a többi emberek érzékei és élvezete az én *saját* elsajátításommá lettek. E közvetlen szerveken kívül ezért *társadalmi* szervek képződnek, a társadalom *formájában*, tehát pl. a tevékenység közvetlenül másokkal való társaságban stb. az én *életnyilvánításom* egyik szervévé lett és az *emberi* élet elsajátításának egyik módjává.

* Gyakorlatilag csak akkor viszonyulhatok emberileg a dologhoz, ha a dolog emberileg viszonyul az emberhez. – *Marx jegyzete.*

Magától értetődik, hogy az *emberi* szem másképp élvez, mint a nyers, embertelen szem, az emberi *fül* másképp, mint a nyers fül stb.

Láttuk. Az ember csak akkor nem veszti el magát tárgyában, ha az számára mint *emberi* tárgy vagy tárgyi ember lesz. Ez csak akkor lehetséges, ha a számára mint *társadalmi* tárgy, ő maga a maga számára mint társadalmi lény, a társadalom pedig e tárgyban mint érte-való lényeg lesz.

Amennyiben ezért az ember számára a társadalomban egyfelől a tárgyi valóság mindenütt mint az emberi lényegi erők valósága, mint emberi valóság és ennélfogva *saját* lényegi erőinek valósága lesz, annyiban az összes *tárgyak* mint saját maga *tárgyiasulása*, mint egyéniségét igazoló és megvalósító tárgyak, mint az *ő* tárgyai lesznek számára, azaz tárgy *ő maga* lesz. Hogy *hogyan* lesznek számára mint az övéi, az a *tárgy természetétől* és a *nekik* megfelelő *lényegi erő* természetétől függ: mert éppen e viszony *meghatározottsága* alkotja az igenlés különös, *valóságos* módját. A *szem* számára másképp lesz egy tárgy, mint a *fül* számára, és a szem tárgya *maga* másvalami, mint a *fülé*. Minden lényegi erő sajátságossága éppen *sajátságos lényege*, tehát úgyszintén tárgyiasulásának, *tárgyilag valóságos*, eleven *létének* sajátságos módja. Nemcsak a gondolkodásban, hanem az *összes* érzékekkel igenlődik ezért az ember a tárgyi világban.

Másfelől, szubjektíve felfogva: Mint ahogy csak a zene ébreszti fel az ember zenei érzékét, mint ahogy a zeneietlen fül számára *nincs* értelme a legszebb zenének sem, nem tárgy a számára, mert az én tárgyam csak az én lényegi erőim egyikének igazolása lehet, tehát csak úgy lehet az én számomra, mint ahogy az én lényegi erőm mint magáért-való szubjektív képesség van, mert egy tárgy értelme számomra (csak egy neki megfelelő érzék [Sinn] számára van értelme [Sinn]) éppen annyira terjed, amennyire az *én* érzékem terjed, ezért a társadalmi ember *érzékei más* érzékek, mint a nem-társadalmié; csak az emberi lény tárgyilag kibontakozott gazdagsága által képeződik ki és részben csak ezzel jön létre a szubjektív *emberi* érzékiség gazdagsága, a zenei fül, a forma szépsége iránt fogékony szem, egyszóval emberi élvezetekre képes *érzékek*, olyan érzékek, amelyek *emberi* lényegi erőkként igazolódnak. Mert nemcsak az öt érzék, hanem az úgynevezett szellemi érzékek, a gyakorlati érzékek is (akarat, szeretet stb.), egyszóval az *emberi* érzék, az érzékek emberi volta csak a *maga* tárgyának létezése által, az *emberiesült* természet által van. Az öt érzék *kiképeződése* az egész eddigi világtörténelemnek munkája. Az *érzéknek*, amely a nyers gyakorlati szükséglet foglya, csak *korlátolt* értelme is van.) A kiéhezett ember számára nem egzisztál az étel emberi formája, hanem csak ételként való elvont létezése; éppúgy elé kerülhetne legnyersebb formájában, s nem lehet megmondani, miben kü-

lönbözik ez a táplálkozási tevékenység az *állati* táplálkozási tevékenységtől. A gondterhelt, szűkölködő embernek nincs érzéke a legszebb színjáték iránt sem; az ásványárus csak a kereskedelmi értéket látja, de nem az ásvány szépségét és sajátságos természetét; nincs mineralógiai érzéke; tehát az emberi lényeg tárgyiasulása kell mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben ahhoz, hogy az ember *érzékét emberivé* tegye, mind pedig ahhoz, hogy megteremtse az emberi és természeti lényeg egész gazdagsága számára megfelelő *emberi érzéket*.

〈Mint ahogy a *magántulajdonnak* és gazdagságának, valamint nyomorúságának – az anyagi és szellemi gazdagságnak és nyomorúságnak – mozgása révén a létrejövő társadalom e *kiképeződéshez* minden anyagot készen talál, *ugyanúgy* termeli a *létrejött* társadalom az embert lényegének emez egész gazdagságában, a *gazdag, mindenoldalú* és *mély érzékű és értelmű* embert mint a maga állandó valóságát. –〉

Látjuk, hogy szubjektivizmus és objektivizmus, spiritualizmus és materializmus, tevékenység és szenvedés csak a társadalmi állapotban veszíti el ellentétét és ezzel ilyen ellentétekként való létezését; 〈látjuk, hogy maguknak az *elméleti* ellentéteknek a megoldása *csak gyakorlati* módon, csak az ember gyakorlati energiája által lehetséges, s megoldásuk ennélfogva semmiképpen sem csak a megismerés feladata, hanem *valóságos* életfeladat, amelyet a *filozófia* nem oldhatott meg, éppen mert *csak* elméleti feladatként fogta fel. – –〉

〈Látjuk, hogy az *ipar* története és az ipar létrejött *tárgyi* létezése az *emberi lényegi erők nyitott* könyve, az érzékileg előttünk levő emberi pszichológia[48], amelyet eddig nem az ember *lényegével* való összefüggésében, hanem mindig csak egy külső hasznossági vonatkozásban fogtak fel, mert – az elidegenülésen belül mozogva – csak az ember általános létezését, a vallást, vagy a történelmet a maga elvont-általános lényegében, mint politikát, művészetet, irodalmat stb., tudták felfogni az emberi lényegi erők valóságaként és *emberi nembeli aktusokként*. A *közönséges, anyagi iparban* (– amelyet éppúgy fel lehet fogni amaz általános mozgás részeként, mint ahogy magát az általános mozgást fel lehet fogni az ipar *különös* részeként, minthogy minden emberi tevékenység eddig munka, tehát ipar, önmagától elidegenült tevékenység volt –) *érzéki, idegen, hasznos tárgyak* formájában, az elidegenülés formájában, az ember *tárgyiasult lényegi erői* állnak előttünk. Az olyan *pszichológia*, amely előtt ez a könyv, tehát éppen a történelem érzékileg legjelenvalóbb, leghozzáférhetőbb része csukva van, nem válhatik valóságos tartalmas és *reális* tudománnyá.〉 Egyáltalában mit gondoljunk az olyan tudományról, amely az emberi munkának e nagy részétől *előkelően* elvonatkoztat

és nem érzi önmagában a maga nem-teljességét, amíg az emberi működés egy ilyen kiterjedt gazdagsága nem mond neki egyebet, mint teszem, amit egy szóban meg lehet mondani: *„szükséglet"*, *„közönséges szükséglet"*?

A *természettudományok* roppant tevékenységet fejtettek ki és folyvást növekvő anyagot sajátítottak el. A filozófia azonban éppannyira idegen maradt számukra, mint ahogy ők idegenek maradtak a filozófia számára. Pillanatnyi egyesülésük csak *fantasztikus illúzió* volt. Az akarat megvolt, de a képesség hiányzott. Maga a történetírás csak mellékesen van tekintettel a természettudományra, mint a felvilágosodásnak, hasznosságnak, egyes nagy felfedezéseknek a mozzanatára. De annál *gyakorlatibban* nyúlt bele a természettudomány az ipar révén az emberi életbe és alakította azt át és készítette elő az emberi emancipációt, bármennyire is közvetlenül az elembertelenedést kellett teljessé tennie. Az *ipar* a természetnek és ezért a természettudománynak *valóságos* történeti viszonya az emberhez; ha tehát az emberi *lényegi erők exoterikus* feltárásaként fogjuk fel, akkor a természet *emberi* lényegét vagy az ember *természeti* lényegét is megértjük, ezért a természettudomány elveszíti elvontan materiális vagy jobban mondva idealisztikus irányát és az *emberi* tudomány bázisává lesz, mint ahogy már most is – jóllehet elidegenült alakban – a valóban emberi élet bázisává lett, és *más* bázis az élet, más a *tudomány* számára már eleve hazugság. 〈Az emberi történelemben – az emberi társadalom keletkezési aktusában – létrejövő természet az ember *valóságos* természete, ezért az a természet, amely – ha *elidegenült* alakban is – az ipar által létrejön, az igazi *antropológiai* természet. –〉

Az *érzékiségnek* (lásd Feuerbach[49]) kell minden tudomány bázisának lennie. Csak ha belőle indul ki, mind az *érzéki* tudat, mind az *érzéki* szükséglet kettős alakjában – tehát csak ha a tudomány a természetből indul ki – csak akkor *valóságos* tudomány. Hogy az *„ember"* az *érzéki* tudat tárgyává és az „embernek mint embernek" szükséglete szükségletté váljék, annak az egész történelem az előkészítési, fejlődési története. Maga a történelem a *természettörténetnek*, a természet emberré levésének *valóságos* része. A természettudomány később éppúgy be fogja sorolni maga alá az emberről szóló tudományt, mint az emberről szóló tudomány a természettudományt: *egy* tudomány lesz.

Az *ember* a természettudomány közvetlen tárgya; mert az ember számára a közvetlen *érzéki természet* közvetlenül az emberi érzékiség (azonos kifejezés), közvetlenül mint a számára érzékileg meglevő *másik* ember; mert a saját érzékisége csak a *másik* ember révén van mint emberi érzékiség önmaga számára. De a *természet* az *emberről szóló tudomány* közvetlen tárgya; az ember első tárgya – az ember – természet, érzékiség; és a különös emberi

érzéki lényegi erők, mint ahogy csak *természetes* tárgyakban találhatják meg tárgyi megvalósulásukat, úgy csak egyáltalában a természeti lényeg tudományában találhatják meg önmegismerésüket. Magának a gondolkodásnak az eleme, a gondolat életnyilvánításának eleme, a *nyelv* érzéki természetű. A természet *társadalmi* valósága és az *emberi* természettudomány vagy *az emberről szóló természetes tudomány* azonos kifejezések.

〈Látjuk, hogy a nemzetgazdasági *gazdagság* és *nyomorúság* helyébe a *gazdag ember* és a gazdag *emberi* szükséglet lép. A *gazdag* ember egyúttal az emberi életnyilvánítás egy totalitásában *szükölködő* ember. Az ember, akiben saját megvalósulása mint belső szükségszerűség, mint *szükség* egzisztál. Az embernek nemcsak a *gazdagsága*, hanem a *szegénysége* is – a szocializmus előfeltevése mellett – egyaránt *emberi* és ennélfogva társadalmi jelentőségre tesz szert. Ez az a passzív kötelék, amely az emberrel a legnagyobb gazdagságot, a *másik* embert szükségletként érezteti. A tárgyi lényeg uralma bennem, lényegi tevékenységem érzéki kitörése a *szenvedély*, amely itt ezzel lényegem *tevékenységévé* lesz.〉

5. Egy *lény* csak akkor számít maga előtt önálló lénynek, ha a saját lábán áll, és csak akkor áll a saját lábán, ha *létezését* önmagának köszönheti. Az az ember, aki egy másiknak a kegyelméből él, függő lénynek tekinti magát. De teljesen egy másiknak a kegyelméből élek, ha nemcsak életem fenntartását köszönhetem neki, hanem ha ezenkívül még *ő teremtette* az életemet, ha ő életemnek a *forrása*, és életemnek szükségképpen ilyen rajta kívüli alapja van, ha nem a saját teremtésem. A *teremtés* ezért a népi tudatból nagyon nehezen kiszorítható képzet. A természetnek és az embernek önmaga általi léte *felfoghatatlan* a számára, mert ellentmond a gyakorlati élet összes *kézzelfoghatóságainak*.

A *föld* teremtése hatalmas csapást kapott a *geognóziától*, azaz attól a tudománytól, amely a föld képződését, a föld létrejövését folyamatnak, önlétrehozásnak ábrázolja. A generatio aequivoca* a teremtéselmélet egyetlen gyakorlati cáfolata.

Mármost könnyű ugyan az egyes egyénnek azt mondani, amit már Arisztotelész mond:[50] Apád és anyád nemzett téged, tehát benned két ember párosodása, tehát az emberek nembeli aktusa termelte az embert. Látod tehát, hogy az ember a létezését fizikailag is az embernek köszönheti. Nemcsak azt az *egy* oldalt, a *végtelen* progresszust kell tehát szem előtt tartanod, amelyet tekintve tovább kérdezel: Ki nemzette atyámat, ki az ő nagyatyját

* – az ősnemzés – *Szerk.*

stb.? Azt a *körmozgást* is rögzítened kell, amely ebben a progresszusban érzékileg szemlélhető, s amelyet tekintve az ember a nemzésben önmagát ismétli, tehát az *ember* mindig szubjektum marad. Ámde te ezt fogod felelni: Ha elfogadom is ezt a körmozgást, te viszont fogadd el azt a progresszust, amely mindig tovább hajt engem, mígnem azt kérdezem, ki nemzette az első embert és egyáltalában a természetet? Erre csak ezt felelhetem: Kérdésed maga is az elvonatkoztatás terméke. Kérdezd meg magadtól, hogyan jutsz erre a kérdésre; kérdezd meg, vajon kérdésed nem olyan nézőpontból történik-e, amelyre nem válaszolhatok, mert fonák nézőpont? Kérdezd meg magadtól, vajon ez a progresszus mint olyan egzisztál-e észszerű gondolkodás számára? Ha a természet és az ember teremtéséről kérdezősködöl, akkor ily módon elvonatkoztatsz az embertől és a természettől. *Léttel-nem-bírókként* tételezed és mégis azt akarod, hogy *léttel-bírókként* bizonyítsam be őket. Azt mondom neked: Tégy le elvonatkoztatásodról, akkor kérdésedről is leteszel, vagy ha ki akarsz tartani elvonatkoztatásod mellett, akkor légy következetes, és ha az embert és a természetet *léttel-nem-bírókként* gondolva gondolkodol, gondold léttel-nem-bíróként tenmagadat is, aki hát szintén természet és ember vagy. Ne gondolkodj, ne kérdezz engem, mert mihelyt gondolkodol és kérdezel, a természet és az ember lététől való *elvonatkoztatásodnak* nincs értelme. Vagy olyan egoista vagy, hogy mindent semmiként tételezel és te magad lenni akarsz?

Erre ezt válaszolhatod: Nem akarom a természet stb. semmijét tételezni; én téged *keletkezési aktusa* felől kérdezlek, mint ahogy az anatómust a csontképződések felől kérdezem stb.

Minthogy azonban a szocialista ember számára az *egész úgynevezett világtörténelem* nem más, mint az embernek az emberi munka által való létrehozása, mint a természetnek az ember számára való létrejövése, ily módon tehát megvan a szemléletes, ellenállhatatlan bizonyítéka a maga önmaga általi *születéséről*, a maga *keletkezési folyamatáról*. Amennyiben az ember és a természet *lényegszerűsége*, amennyiben az ember az ember számára mint a természet létezése és a természet az ember számára mint az ember létezése gyakorlativá, érzékivé, szemlélhetővé lett, az egy *idegen* lényeget, a természet- és az emberfeletti lényeget illető kérdés — oly kérdés, amely magába zárja a természet és az ember lényegtelenségének bevallását — gyakorlatilag lehetetlenné vált. Az *ateizmusnak* — mint e lényegtelenség tagadásának — nincs többé értelme, mert az ateizmus *Isten tagadása*, és az *ember létezését* e tagadás által tételezi; de a szocializmusnak mint szocializmusnak nincs többé szüksége ilyen közvetítésre; a szocializmus az embernek és a természetnek mint a *lényegnek elméletileg és gyakorlatilag érzéki tuda-*

tából kezdődik. A szocializmus az ember *pozitív*, már nem a vallás megszüntetése által közvetített *öntudata*, mint ahogy a *valóságos élet* az ember pozitív, már nem a magántulajdon megszüntetése, a *kommunizmus* által közvetített valósága. A kommunizmus az állítás mint a tagadás tagadása, ezért az ember emancipációjának és visszanyerésének *valóságos*, a legközelebbi történeti fejlődés számára szükségszerű mozzanata. A *kommunizmus* a legközelebbi jövő szükségszerű alakja és energikus elve, de a kommunizmus nem mint olyan az emberi fejlődés célja, – az emberi társadalom alakja. –

[Szükséglet, termelés és munkamegosztás]

7. Láttuk, hogy a szocializmus előfeltevése mellett milyen jelentősége van az emberi szükségletek *gazdagságának* és ennélfogva a *termelés új módjának*, valamint a termelés új *tárgyának* is. Az *emberi* lényegi erő új igazolása és az *emberi* lényeg új gazdagodása. A magántulajdonon belül ez a jelentőség fordított. Minden ember arra spekulál, hogy a másiknak *új* szükségletet teremtsen, hogy ezáltal őt új áldozatra kényszerítse, új függőségbe helyezze és az *élvezet* és ezzel a gazdasági tönkremenés új módjára csábítsa. Mindenki igyekszik a másik felett egy *idegen* lényegi erőt teremteni, hogy abban megtalálja saját önhasznú szükségletének kielégítését. A tárgyak tömegével ennélfogva nő azoknak az idegen lényegeknek a birodalma, amelyeknek igájában van az ember, és minden új termék a kölcsönös csalás és a kölcsönös kifosztás új *potenciája*. Az ember annál szegényebb lesz mint ember, annál inkább szüksége van a *pénzre*, hogy az ellenséges lényeg felett úrrá lehessen, s *pénzének* hatalma éppen fordított arányban esik a termelés tömegéhez képest, azaz szűkössége nő, ahogy a pénz *hatalma* növekszik. – A pénz szükséglete tehát az igazi, a nemzetgazdaság által termelt szükséglet és az egyetlen szükséglet, amelyet a nemzetgazdaság termel. – A pénz *mennyisége* lesz mindinkább egyetlen *hatalmas* tulajdonsága; ahogy a pénz minden lényeget a maga elvonatkoztatására redukál, úgy magát a saját mozgásában *mennyiségi* lényeggé redukálja. A *mértéknélküliség* és *mértéktelenség* lesz igazi mértékévé. – Szubjektíve ez maga részben úgy jelenik meg, hogy a termékek és szükségletek kiterjesztése embertelen, kifinomodott, természetellenes és *képzelt* vágyak *leleményes* és mindig *számító* rabszolgájává lesz – a magántulajdon nem tudja a nyers szükségletet *emberi* szükségletté tenni; *idealizmusa* a *képzelődés*, az *önkény*, a *szeszély*, és egy eunuch nem hízeleg alávalóbban despotájának és nem igyekszik gyalázatosabb eszközökkel ingerelni eltompult élvezőképességét, hogy önmagának kegyet ravaszkodjon ki, mint

ahogy az ipari eunuch, a termelő igyekszik, hogy ezüstfilléreket ravaszkodjon ki, kereszténynyileg szeretett felebarátja zsebéből az aranymadárkákat kicsalogassa – (minden termék csalétek, amellyel az ember a másiknak a lényegét, a pénzét, magához akarja csalogatni, minden valóságos vagy lehetséges szükséglet gyengeség, amely a legyet a légyfogóra fogja juttatni – a közösségi emberi lényegnek általános kiaknázása, mint ahogy az ember minden tökéletlensége a mennyel való kötelék, olyan oldal, ahol a pap hozzáférhet a szívéhez; minden szükség alkalom arra, hogy a legszeretetreméltóbb színben odalépjünk felebarátunkhoz és azt mondjuk neki: Kedves barátom, én odaadom neked azt, amire neked szükséged van; de te ismered a conditio sine qua non-t*; te tudod, milyen tintával kell magadat nekem elkötelezned; becsaplak, amikor élvezetet szerzek neked) – alkalmazkodik legelvetemültebb ötleteihez, a kerítőt játssza közte és szükséglete között, beteges vágyakat szít benne, minden gyengeségét kilesi, hogy azután e szerelmi szolgálatért a sápot kérje. – Részben ez az elidegenülés abban mutatkozik meg, hogy a szükségletek és eszközeik egyik oldalon való kifinomodása a másik oldalon az állati elvadulást, a szükséglet teljes, nyers, elvont egyszerűségét termeli; vagy jobban mondva csak ellenkező jelentésében újraszüli önmagát. Még a szabad levegő szükséglete is a munkásnál többé már nem szükséglet; az ember visszatér a barlanglakásba, de azt most már megmérgezte a civilizáció dögletes pestislehelete és az ember immár csak *bizonytalanságban* lakik benne, mint valami idegen hatalomban, amely naponta elvonhatja magát tőle, amelyből naponta kidobhatják, ha nem fizet. Ezt a halottasházat meg kell *fizetnie*. A *fény*lak, amelyet Prométheusz Aiszkhülosznál az egyik nagy ajándékként jelöl meg, amely által ő a vadat emberré tette,[51] a munkás számára nincs többé. Fény, levegő stb., a legegyszerűbb *állati* tisztaság többé nem szükséglet az ember számára. A *szenny*, az embernek ez az elposványosodása, elrothadása, a civilizáció *kloákája* (ez szó szerint értendő) az embernek *életelemévé* válik. A teljes *természetellenes* elhanyagoltság, a megrothadt természet válik *életelemévé*. Egyik érzéke sem egzisztál többé, nemcsak emberi módján nem, hanem *embertelen*, ennélfogva még csak állati módon sem. Az emberi munka legnyersebb *módjai* (és *szerszámai*) térnek vissza, mint ahogy a római rabszolgák *taposómalma* sok angol munkás termelési módjává, létezési módjává vált. Nemcsak hogy az embernek nincsenek emberi szükségletei, még az *állati* szükségletek is véget érnek. Az ír már csak az *evésnek*, éspedig már csak a *burgonya*, méghozzá a *takar-*

* – a feltételt, ami nélkül nincsen; az elengedhetetlen feltételt – *Szerk.*

mányburgonya, a legrosszabb fajta burgonya evésének szükségletét ismeri. De Angliának és Franciaországnak már minden ipari városban egy *kis* Írországa[52] van. A vadembernek, az állatnak mégis megvan a vadászat, a mozgás stb., a társaság szükséglete. – A gépnek, a munkának az egyszerűsítését arra használják fel, hogy a csak létrejövő embert, a teljesen kiképezetlen embert – a *gyermeket* – munkássá tegyék, mint ahogy a munkás elhanyagolt gyermek lett. A gép az ember *gyengeségéhez* idomul, hogy a *gyenge* embert géppé tegye. –

〈Hogy a szükségleteknek és eszközeiknek gyarapodása létrehozza a szükségletnélküliséget és az eszköznélküliséget, bizonyítja azt a nemzetgazdász (és a tőkés, egyáltalában mindig az *empirikus* üzletemberekről beszélünk, amikor a nemzetgazdászokhoz – az ő *tudományos* vallomásukhoz és létezésükhöz – fordulunk), 1. amikor a munkás szükségletét a fizikai élet legszükségesebb és legsiralmasabb fenntartására, tevékenységét pedig a legelvontabb mechanikus mozgásra redukálja, tehát, mondja: az embernek nincs más szükséglete sem a tevékenységet, sem az élvezetet illetőleg; mert ezt az életet *is emberi* életnek és létezésnek jelenti ki; amikor 2. a lehető *legszűkösebb* életet (egzisztenciát) mérceként, mégpedig általános mérceként *kiszámítja*: általánosként, mert az emberek tömege számára érvényesként; a munkást érzéketlen és szükségletnélküli lénnyé teszi, mint ahogy tevékenységét minden tevékenységtől való tiszta elvonatkoztatássá teszi; a munkás minden *fényűzése* ennélfogva elvetendőnek jelenik meg a szemében és mindaz, ami túlmegy a legeslegelvontabb szükségleten – akár mint passzív élvezet, akár mint tevékenységnyilvánítás –, a szemében fényűzésnek jelenik meg. A nemzetgazdaságtan, a *gazdagságnak* ez a tudománya ezért egyszersmind a lemondás, a koplalás, a *megtakarítás* tudománya, s valóban oda jut, hogy az embernek még a tiszta *levegő* vagy a fizikai *mozgás szükségletét* is *megtakarítja*. A csodálatos ipar e tudománya egyszersmind az *aszkézis* tudománya, és igazi eszménye az *aszketikus*, de *uzsorás* fösvény és az *aszketikus*, de *termelő* rabszolga. Morális eszménye a *munkás*, aki bérének egy részét a takarékpénztárba teszi, s e kedvenc ötlete számára még egy szolgai *művészetet* is előtalált. Érzelgősen színpadra vitték ezt. A nemzetgazdaságtan ennélfogva – világi és kéjenc külleme ellenére – valóban morális tudomány, a legeslegmorálisabb tudomány. Az önmagunkról való lemondás, az életről és az összes emberi szükségletekről való lemondás a fő tantétele. Minél kevesebbet eszel, iszol, vásárolsz könyvet, járs színházba, bálba, kocsmába, gondolkozol, szeretsz, elmélkedel, énekelsz, festesz, [vív]sz stb., annál [többet] *megtakarítasz*, annál *nagyobb* lesz a kincsed, amelyet sem a moly, sem a por meg nem emészt,[53] a *tőkéd*. Minél kevesebb

vagy, minél kevésbé nyilvánítod [äussern] életedet, annál többed *van*, annál nagyobb a *külsővé-idegenné vált* [*entäussert*] életed, annál többet felraktározol elidegenült lényegedből. Mindazt, amit a nemzetgazdász életben elvesz tőled és emberségben, mindazt pótolja neked *pénzben* és *gazdagságban*, és mindazt, amit te nem tehetsz meg, azt megteheti a pénzed: ehet, ihat, járhat bálba, színházba, meg tudja szerezni a művészetet, a tudományosságot, a történeti ritkaságokat, a politikai hatalmat, utazhat, *megteheti*, hogy mindezt elsajátítsa neked; mindezt megvásárolhatja; ez az igazi *tehetősség*. De a pénz, ami mindez, *akár* ne is teremtsen mást, vásároljon mást, mint önmagát, mert hiszen minden egyéb az ő szolgája, és ha enyém az úr, enyém a szolga, és nincs szükségem a szolgájára. Minden szenvedélynek és minden tevékenységnek alá kell tehát merülnie a *kapzsiságban*. A munkásnak csak annyival szabad bírnia, hogy élni akarjon, és csak azért szabad élni akarnia, hogy bírjon.〉

Igaz, nemzetgazdaságtani talajon most vita támad. Az egyik oldal (Lauderdale, Malthus stb.) a *fényűzést* ajánlja és elátkozza a takarékosságot; a másik (Say, Ricardo stb.) a takarékosságot ajánlja és elátkozza a fényűzést. De az előbbi bevallja, hogy azért akarja a fényűzést, hogy a *munkát* (azaz az abszolút takarékosságot) termelje; a másik oldal bevallja, hogy azért ajánlja a takarékosságot, hogy a *gazdagságot*, azaz a fényűzést termelje. Az előbbi oldalnak az a *romantikus* képzelődése van, hogy a kapzsiságnak nem szabad egymagában meghatároznia a gazdagok fogyasztását, és ellentmond saját törvényeinek, amikor a *pazarlást* közvetlenül a gazdagodás eszközének tünteti fel, és a másik oldalról ezért nagyon komolyan és körülményesen bizonyítják neki, hogy a pazarlás révén a *vagyonomat* csökkentem, nem pedig szaporítom; a másik oldal képmutató módon nem vallja be, hogy éppen a szeszély és az ötlet határozza meg a termelést; elfelejti a „kifinomult szükségleteket", elfelejti, hogy fogyasztás nélkül nem termelnének; elfelejti, hogy a termelés a konkurrencia révén csak mindenoldalúbbá, fényűzőbbé kell hogy legyen; elfelejti, hogy a használat határozza meg neki a dolog értékét, és hogy a divat határozza meg a használatot; azt kívánja, hogy csak azt termeljék, ami „hasznos", de elfelejti, hogy túl sok hasznos dolog termelése túl sok *haszontalan* népességet termel. Mindkét oldal elfelejti, hogy pazarlás és megtakarítás, fényűzés és kifosztottság, gazdagság és szegénység ugyanaz.

És nemcsak közvetlen érzékeiden, mint evés stb., kell takarékoskodnod; az általános érdekkel kapcsolatos részvételt, a részvétet, bizalmat stb., mindezt meg kell takarítanod magadnak, ha gazdaságos akarsz lenni, ha nem akarsz illúziókon tönkremenni.

Mindazt, ami a tiéd, *eladóvá*, azaz hasznossá kell tenned. Ha a nemzet-

gazdászt megkérdezem: A gazdasági törvényeknek engedelmeskedem-e, amikor testemnek idegen kéj számára való kiszolgáltatásából, áruba bocsátásából pénzt húzok (a gyári munkások Franciaországban feleségük és leányaik prostitúcióját X-edik munkaórának nevezik, ami szó szerint igaz), vagy nem nemzetgazdaságilag cselekszem-e, ha barátomat eladom a marokkóiaknak (és a közvetlen emberárusítás a sorkötelesekkel stb. űzött kereskedésként minden kultúrországban megvan), akkor a nemzetgazdász így válaszol nekem: Nem cselekszel az én törvényeim ellenére; de nézz körül, mit mond Morál néne és Vallás néne; az én *nemzetgazdaságtani* morálomnak és vallásomnak nincs veled szemben kivetnivalója, de... – De hát most már kinek higgyek, a nemzetgazdaságtannak-e vagy a morálnak? – A nemzetgazdaságtan morálja a *szerzés*, a munka és a takarékosság, a józanság – de a nemzetgazdaságtan azt ígéri, hogy kielégíti szükségleteimet. – A morál nemzetgazdaságtana a jó lelkiismeretben, erényben stb. való gazdagság, de hogyan lehetek erényes, ha nem vagyok, hogyan lehet jó lelkiismeretem, ha semmit sem ismerek? – Az elidegenülés lényegében van megalapozva ez, hogy minden szféra más és ellentett mércét alkalmaz rám, mást a morál és mást a nemzetgazdaságtan, mert mindegyik az ember egy meghatározott elidegenülése és mindegyik az elidegenült lényegi tevékenység egy különös körét rögzíti, mindegyik elidegenülten viszonyul a másik elidegenüléshez. Így *Michel Chevalier* úr Ricardo szemére veti, hogy elvonatkoztat a moráltól. De Ricardo a *nemzetgazdaságtant* annak saját nyelvén beszélteti. Ha a nemzetgazdaságtan nem morálisan beszél, az nem Ricardo vétke. Chevalier úr elvonatkoztat a nemzetgazdaságtantól, amikor moralizál, de szükségszerűen és valóságosan elvonatkoztat a moráltól, amikor nemzetgazdaságtant űz. A nemzetgazdaságtannak a morálra való vonatkozása – ha ugyan nem önkényes, véletlen és ezért megalapozatlan és tudománytalan, ha nem a *látszat* kedvéért csinálják, hanem *lényeginek* értik – elvégre csak a nemzetgazdaságtani törvényeknek a morálra való vonatkozása lehet; ha nem ez, sőt éppen az ellenkezője történik, mit tehet arról Ricardo? Egyébként a nemzetgazdaságtan és a morál ellentéte is csak *látszat*, és *amiként* ellentét, megint nem is ellentét. A nemzetgazdaságtan csak a *maga módján* kifejezi a morális törvényeket. –

〈A szükségletnélküliség mint a nemzetgazdaságtan elve a *legfényesebben* a *népesedési elméletében* mutatkozik meg. Túl *sok* az ember. Még az emberek létezése is merő fényűzés, és ha a munkás *„morális"* (Mill nyilvános dicséretet javasol azok számára, akik nemi vonatkozásban megtartóztatónak mutatkoznak, és nyilvános rosszallást azok számára, akik vétkeznek a házasság e terméketlensége ellen...[54] Nem morál, az aszkézis tana ez?), akkor *takaré-*

kos lesz a nemzésben. Az ember termelése köznyomorúságként jelenik meg. –>

Az az értelem, amellyel a termelés a gazdagokra vonatkozólag bír, *kinyilatkozva* megmutatkozik abban az értelemben, amellyel a szegények számára bír; felfelé a nyilvánulás mindig finom, rejtett, kétértelmű – látszat; lefelé goromba, egyenes beszédű, nyíltszívű – lényeg. A munkás *nyers* szükséglete a nyereségnek sokkal nagyobb forrása, mint a gazdag ember *finom* szükséglete. A londoni pincelakások többet hoznak bérbeadóiknak, mint a paloták, azaz a nyereségre vonatkozólag *nagyobb gazdagságot*, tehát, hogy nemzetgazdaságtanilag szóljunk, nagyobb *társadalmi* gazdagságot jelentenek. –

És mint ahogy az ipar a szükségletek kifinomulására, éppannyira spekulál *nyereségükre*, de mesterségesen előidézett nyereségükre, amelynek igazi élvezete ezért az *önkábítás*, a szükséglet e *látszólagos* kielégítése, e civilizáció a szükséglet nyers barbarizmusán *belül*; az angol pálinkamérések ezért a magántulajdon *jelképes* ábrázolatai. *Fényűzésük* megmutatja az ipari fényűzés és gazdagság igazi viszonyát az emberhez. Ezért joggal az egyetlen, az angol rendőrség részéről legalább enyhén kezelt vasárnapi szórakozásai is a népnek. –

Láttuk már, hogy a nemzetgazdász munka és tőke egységét sokféle módon tételezi. 1. A tőke *felhalmozott munka*; 2. a tőke meghatározása a termelésen belül, részben a tőke nyereséggel együtt való újratermelése, részben a tőke mint nyersanyag (a munka anyaga), részben mint maga is *dolgozó szerszám* – a gép a közvetlenül a munkával azonosnak tételezett tőke –, ez *termelő munka*; 3. a munkás tőke; 4. a munkabér a tőke költségeihez tartozik; 5. a munkásra vonatkozólag a munka az ő élettőkéjének újratermelése; 6. a tőkésre vonatkozólag tőkéje tevékenységének egy mozzanata.

Végül 7. a nemzetgazdász felteszi a kettő eredeti egységét mint tőkés és munkás egységét, ez a paradicsomi ősállapot. Ahogy ez a két mozzanat mint két személy egymásnak ugrik, az a nemzetgazdász számára *véletlen* és ezért csak külsőleg magyarázandó esemény. (Lásd Mill.[55]) –

Azok a nemzetek, amelyeket még elkápráztat a nemesfémek érzéki ragyogása és ezért még a fémpénz fétisének imádói – még nem a kiteljesedett pénznemzetek. Franciaország és Anglia ellentéte. – Hogy az elméleti rejtélyek megoldása mennyire gyakorlati feladat és gyakorlatilag közvetített, hogy az igazi gyakorlat a feltétele egy valóságos és pozitív elméletnek, az megmutatkozik pl. a *fetisizmuson*. A fétisimádó érzéki tudata más, mint a

görögé, mert érzéki létezése még más. Az érzék és szellem közötti elvont ellenségesség szükségszerű, ameddig a természet iránti emberi érzéket, a természet emberi érzékét, tehát az *ember természetes* érzékét is az ember saját munkája még nem termelte ki. –

Az *egyenlőség* nem más, mint a német Én = Én[56] franciára, azaz politikai formára lefordítva. Az egyenlőség mint a kommunizmus *alapja*: a kommunizmus *politikai* megalapozása, és ugyanaz, mint mikor a német azzal alapozza meg, hogy az embert *általános öntudatként* fogja fel. Magától értetődik, hogy az elidegenülés megszüntetése mindig az elidegenülésnek abból a formájából kiindulva történik, amely az *uralkodó* hatalom; Németországban az *öntudat*; Franciaországban az *egyenlőség*, mert a politika; Angliában a valóságos, anyagi, magát csak önmagán mérő *gyakorlati* szükséglet. Ebből a pontból kiindulva kell Proudhont kritizálni és elismerni. –

H a még magát a *kommunizmust* – mert mint tagadás tagadását, mint az emberi lényeg elsajátítását, amely magával a magántulajd[on] tagadása által[közve]títődik, tehát még nem mint az *igazi*, önmagából, hanem éppenséggel mint a magántulajdonból kezdődő állítást – jellemezzük, [...][57]

[...] minthogy tehát vele megmarad az emberi élet valóságos elidegenülése és annál nagyobb elidegenülés marad meg, minél inkább van tudatunk róla mint olyanról – végbe lehet vinni, úgy csak a működésbe hozott kommunizmus által vihető végbe. Hogy a magántulajdon *gondolatát* megszüntesse, ahhoz az *elgondolt* kommunizmus teljesen elégséges. Hogy a valóságos magántulajdont megszüntesse, ahhoz *valóságos* kommunista akció kell. A történelem meg fogja hozni, és az a mozgalom, amelyet *gondolatban* már önmagát megszüntetőként tudunk, a valóságban nagyon göröngyös és hosszadalmas folyamaton fog keresztülmenni. Valóságos haladásnak kell azonban tekintenünk, hogy a történeti mozgásnak mind a korlátozottságáról, mind a céljáról eleve tudatot, és ezeket felülmúló tudatot szereztünk.

Amikor a kommunista *kézművesek* egyesülnek, akkor számukra először is a tanítás, propaganda stb. a cél. De egyszersmind elsajátításnak ezáltal egy új szükségletet, a társaság szükségletét, és ami eszközként jelenik meg, céllá vált. E gyakorlati mozgalmat legragyogóbb eredményeiben szemlélhetjük, ha szocialista francia ouvrier-kat* egyesülten látunk. A dohányzás, ivás, evés stb. többé nem létezik mint a kapcsolat eszköze vagy mint összekapcsoló eszköz. A társaság, az egylet, a társalgás, amelynek megint a társaság a célja, elegendő számukra, az emberek testvérisége nem frázis,

* – munkásokat – *Szerk.*

hanem igazság náluk, és a munkától megkeményedett alakokból az emberiség nemessége világít felénk.

〈Amikor a nemzetgazdaságtan azt állítja, hogy kereslet és kínálat mindig fedik egymást, rögtön elfelejti, hogy saját állítása szerint az *emberek* kínálata (népesedési elmélet) mindig felülmúlja a keresletet, hogy tehát az egész termelés lényegi eredményénél – az ember egzisztenciájánál – a kereslet és kínálat közötti aránytalanság a leghatározottabb kifejezését kapja. – –

Hogy mennyire a pénz, amely eszközként jelenik meg, az igazi *hatalom* és az egyetlen *cél*, hogy egyáltalában *az* eszköz, amely engem lényeggé tesz, amely nekem az idegen tárgyi lényeget elsajátítja, mennyire *öncél*... az abból látható, hogy a földtulajdont ott, ahol a talaj az életforrás, a *lovat* és *kardot* ott, ahol ezek az *igazi létfenntartási eszközök*, az igazi politikai élethatalomként is ismerik el. A középkorban egy rend emancipálva van, mihelyt viselheti a *kardot*. Nomád népességeknél a *ló* az, amely engem szabad emberré, a közösség résztvevőjévé tesz. –〉

Fent azt mondottuk, hogy az ember visszatér a *barlanglakáshoz* stb., de elidegenült, ellenséges alakban tér vissza hozzá. A vadember a maga barlangjában – ebben az élvezetre és védelemre fesztelenül kínálkozó természeti elemben – nem érzi magát idegenebbül, vagyis jobban mondva oly otthonosan érzi magát, mint a *hal* a vízben. De a szegényember pincelakása ellenséges valami, „idegen hatalomként magához kötő lakás, amely csak akkor adja oda magát neki, ha ő vérverítékét adja oda érte", amelyet nem tekinthet honának – ahol végre azt mondhatná, itt itthon vagyok –, ahol éppenséggel egy *másiknak* a házában, egy *idegen* házban lakozik, s ez a másik napról napra lesben áll és kidobja őt, ha nem fizeti meg a lakbért. Éppígy minőségileg ellentétben tudja lakását a *túlsó világbeli*, a gazdagság mennyországában székelő emberi lakással.

〈Az elidegenülés megjelenik mind abban, hogy az *én* létfenntartási eszközöm *másé*, hogy az, ami az *én* kívánságom, *más* hozzáférhetetlen birtoka, mind abban, hogy minden dolog maga *más*, mint ő maga, hogy az én tevékenységem *más*, végül abban – és ez a tőkésre is áll –, hogy egyáltalában az *embertelen hatalom* ura[lkodik].

A magát csak élvezetre átengedő, tétlen és pazarló gazdagság meghatározása – amelyben az élvező ugyan egyfelől mint csak *mulandó*, lényegnélkülien magát kitomboló egyén *tevékenykedik*, s éppígy az idegen rabszolgamunkát, az emberi *vérverítéket* vágya zsákmányaként és ennélfogva magát az embert, tehát önmagát is feláldozott, semmis lényként tudja, mikor is az ember megvetése mint dölyfösség jelenik meg, mint félredobása annak, amin száz emberi élet eltengődhetnék, részben pedig mint az a gyalázatos

illúzió, hogy féktelen pazarlása és tartásnélküli, nem-termelő fogyasztása a feltétele a másik *munkájának* és ezzel *létfenntartásának* – amely az emberi *lényegi erők* megvalósulását csak lényegtelensége, képtelen lénye, szeszélye és önkényes, bizarr ötletei megvalósulásaként tudja – ez a gazdagság, amely azonban másfelől a gazdagságot puszta eszközként és csak megsemmisítésre méltó dologként tudja, amely tehát egyszerre rabszolgája és ura, egyszerre nagylelkű és alávaló, szeszélyes, öntelt, beképzelt, finom, művelt, szellemes – ez a gazdagság még nem tapasztalta a *gazdagságot* mint teljesen *idegen hatalmat* önmaga felett; benne éppenséggel csak saját hatalmát látja és [nem] a gazdagság, hanem az élvezet [...] végcél. Ez a [...][58]

[...] és a gazdagság lényegét illető ragyogó, az érzéki látszattól elkápráztatott illúzióval szembelép a *dolgozó, józan, prózai, gazdaságos,* a gazdagság lényegéről felvilágosult ipari vállalkozó – és mint ahogy annak élvezetvágya számára nagyobb kört szerez, szép szavakkal hízeleg neki termékeiben – termékei megannyi alantas bók a pazarló vágyai felé –, éppúgy érti az amattól eltűnő hatalmat az egyetlen *hasznos* módon önmagának elsajátítani. Ha eszerint az ipari gazdagság először is a pazarló, fantasztikus gazdagság eredményeként jelenik meg – az előbbinek a mozgása tevékeny módon is, önálló mozgással kiszorítja az utóbbit. A *pénzkamat* esése ugyanis az ipari mozgás szükségszerű következménye és eredménye. A pazarló járadékos eszközei tehát napról napra éppen *fordított* arányban csökkennek az élvezet eszközeinek és csapdáinak szaporodásához képest. Vagy el kell tehát fogyasztania magát a tőkéjét, tehát tönkremennie, vagy magának ipari tőkéssé válnia... Másfelől a *földjáradék* közvetlenül állandóan emelkedik ugyan az ipari mozgás menete révén, de – már láttuk – szükségszerűen eljön az az időpont, amikor a földtulajdonnak bele kell esnie a nyereséggel együtt újratermelődő tőke kategóriájába, mint minden más tulajdonnak – éspedig ez ugyanazon ipari mozgás eredménye. Tehát a pazarló földesúrnak is vagy el kell fogyasztania tőkéjét, tehát tönkremennie, vagy magának saját földje bérlőjévé – földművelő ipari vállalkozóvá válnia. –

A pénzkamat csökkenése – amit Proudhon a tőke megszűnésének és a tőke szocializálása felé irányuló tendenciának tekint – ezért éppenséggel közvetlenül csak tünete a dolgozó tőke teljes győzelmének a pazarló gazdagság felett, azaz minden magántulajdon átváltozása ipari tőkévé – a magántulajdon teljes győzelme annak minden, a *látszat* szerint még emberi minősége felett és a magántulajdonos teljes alávetése a magántulajdon lényegének – a *munkának*. Persze az ipari tőkés is élvez. Semmiképpen sem tér vissza a szükséglet természetellenes egyszerűségéhez, de élvezete csak

mellékes dolog, felüdülés, alárendelve a termelésnek, emellett *kiszámított*, tehát maga is *gazdaságos* élvezet, mert élvezetét hozzácsapja a tőke költségeihez, s ennélfogva élvezete csak annyiba kerülhet, hogy a rápazarolt összeg a tőke újratermelése révén nyereséggel együtt megint pótlódjék. Az élvezet tehát be van sorolva a tőke, az élvező egyén pedig a tőkésítő egyén alá, míg korábban az ellenkezője történt. A kamatok csökkenése ennélfogva csak annyiban tünete a tőke megszűnésének, amennyiben kiteljesedő uralmának, a kiteljesedő és ezért megszűnése felé siető elidegenülésnek tünete. Ez egyáltalában az egyetlen módja annak, ahogy a fennálló a maga ellenkezőjét igazolja. —〉

A nemzetgazdászok fényűzésről és megtakarításról folyó perpatvara tehát csak a gazdagság lényegével tisztába jutott nemzetgazdaságtan vitája azzal a nemzetgazdaságtannal, amely még romantikus, iparellenes emlékekkel terhelt. De egyik fél sem tudja a vita tárgyát egyszerű kifejezésére visszavezetni és ezért nem boldogulnak el egymással. —

A *földjáradékot* továbbá qua földjáradékot megdöntötték — mivel az újabb nemzetgazdaságtan, ellentétben a fiziokraták érvével, amely szerint a földtulajdonos az egyetlen igazi termelő, éppen azt bizonyította be, hogy a földtulajdonos mint olyan éppen az egyetlen teljesen nem-termelő járadékos. A mezőgazdaság a tőkés ügye, aki tőkéjének ezt az alkalmazást adja, ha attól a szokásos nyereséget várhatja. A fiziokraták kérdésfeltevése tehát — hogy a földtulajdonnak mint az egyetlen termelő tulajdonnak kell egyedül az állami adókat fizetnie, tehát egyedül őrá is tartozik azok megszavazása és az államiságban való részvétel — ezért a fordított meghatározásba fordul át, hogy a földjáradékra kivetett adó az egyetlen olyan adó, amelyet nemtermelő jövedelemre vetnek ki, ennélfogva az egyetlen adó, amely nem káros a nemzeti termelésre. Magától értetődik, hogy így felfogva a földtulajdonosok politikai előjoga sem következik többé az ő főképpeni megadóztatásukból. —

Mindaz, amit Proudhon a munkának a tőke elleni mozgásaként fog fel, csak a tőke meghatározásában levő munka, *ipari tőke* mozgása a nem *mint* tőke, azaz nem iparilag elfogyasztódó tőke ellen. És ez a mozgás halad a maga győzelmes útján, azaz az *ipari* tőke győzelmének útján. — Látjuk tehát, hogy csak azáltal, hogy a *munkát* fogjuk fel a magántulajdon lényegeként, láthatjuk át a nemzetgazdasági mozgást is mint olyant a maga valóságos meghatározottságában. —

A *társadalom* — ahogy a nemzetgazdász számára megjelenik — a *polgári*

társadalom, amelyben minden egyén szükségletek egésze és a másik számára, éppúgy mint a másik az ő számára, csak annyiban létezik, amennyiben egymás számára kölcsönösen eszközzé válnak. A nemzetgazdász – akárcsak a politika a maga *emberi jogaiban* – mindent az emberre, azaz az egyénre redukál, amelyről minden meghatározottságot lehánt, hogy tőkésként vagy munkásként rögzítse meg. –

A *munka megosztása* a nemzetgazdasági kifejezés *a munka társadalmiságára* az elidegenülésen belül. Vagyis, minthogy a *munka* csak az emberi tevékenység kifejeződése a külsővé-idegenné váláson belül, az életnyilvánítását [Lebensäusserung] mint az élet külsővé-idegenné válását [Lebensentäusserung], így a *munka megosztása* sem más, mint az emberi tevékenységnek mint *reális nembeli tevékenységnek*, vagyis mint az *ember nembeli lényként való tevékenységének elidegenült, külsővé-idegenné vált* tételezése.

A *munka megosztásának lényegét* illetően – a munka megosztását természetesen a gazdagság termelésének fő mozgatójaként kellett felfogniok, mihelyt a *munkát* felismerték a *magántulajdon lényegeként* –, azaz az *emberi tevékenységnek mint nembeli tevékenységnek* ezen *elidegenült és külsővé-idegenné vált alakját* illetően a nemzetgazdászok nagyon homályosak és önmaguknak ellentmondók.

Adam Smith: A *munka megosztása* nem az emberi bölcsességnek köszönheti eredetét. Szükségszerű, bár lassú és fokozatos következménye a cserére való hajlamnak és a termékek kölcsönös elüzletelésének. Ez a kereskedésre való hajlam valószínűleg az ész és a szó használatának szükségszerű következménye. Ez a hajlam minden emberben közös, s egy állatnál sem található meg. Az állat, mihelyt felnőtt, a maga szakállára él. Az embernek állandóan szüksége van mások támogatására, és azt pusztán jóakaratuktól hiába várná. Sokkal biztosabb dolog, ha személyes érdekükhöz fordul és meggyőzi őket, hogy saját előnyük követeli meg, hogy azt tegyék, amit ő kíván tőlük. Más embereknél nem *emberségükhöz*, hanem *egoizmusukhoz* fordulunk; sohasem a *mi szükségleteinkről*, hanem mindig az *ő előnyükről* beszélünk nekik. – Minthogy ily módon csere, kereskedés, üzletelés révén kapjuk meg azoknak a jó szolgálatoknak a többségét, amelyekre kölcsönösen szükségünk van, így az *üzletelésre* való hajlam adta az eredetét a *munka megosztásának*. Pl. egy vadász- vagy pásztortörzsben egy magánember nagyobb gyorsasággal és ügyességgel készít íjakat és nyilakat, mint másvalaki. Az effajta napi munkatermékeket gyakran kicseréli társával marháért vagy vadért, csakhamar észreveszi, hogy ilyen szerrel könnyebben megszerezheti az utóbbit, mint ha maga menne vadászni. Érdekelt számításból tehát az íjak stb. gyártását fő foglalatosságává teszi. Az egyének *természetes*

tehetségei közötti különbség nem annyira az *oka*, mint inkább az *okozata* a munka megosztásának... Az ember kereskedésre és cserélésre való hajlama nélkül mindenki kénytelen lett volna magamagának megszerezni az élet valamennyi szükségleti és kényelmi cikkét. Mindenki *ugyanazt a napi munkát* kellett volna hogy elvégezze, és nem lett volna meg a *foglalatosságok* ama *nagy különbsége*, amely egyedül hozhatja létre a tehetségek nagy különbségét. – Ahogy mármost ez a cserére való hajlam hozza létre az emberek tehetségeinek különbözőségét, úgy ugyanez a hajlam teszi is hasznossá ezt a különbözőséget. Sok állatfaj, bár ugyanabból a speciesből való, a természettől megkülönböztetett jellegzetességeket kapott, amelyek adottságaikat illetően szembeszökőbbek, mint amilyeneket a kimüveletlen embereknél meg lehet figyelni. Természettől fogva a filozófus tehetségben és intelligenciában félannyira sem különbözik egy zsákhordótól, mint a házieb az agártól, vagy az agár a vizslától, vagy a vizsla a juhászkutyától. Mindamellett ezeknek a különböző állatfajoknak, bár ugyanabból a speciesből valók, szinte semmiféle hasznosságuk nincs egymás számára. A házőrző kutya a maga erejének előnyeihez mit sem tehet hozzá azáltal, hogy teszem igénybe veszi az agár könnyedségét stb. E különféle tehetségek vagy intelligenciafokok hatásait a kereskedésre és cserére való képesség vagy hajlam hiánya folytán nem lehet összedobni, közössé tenni, és semmiképpen sem járulhatnak hozzá a *species előnyéhez* vagy *közösségi kényelméhez*. Minden állatnak önmagát kell fenntartania és megvédelmeznie, függetlenül a többitől – a legcsekélyebb hasznot sem húzhatja ama tehetségek különbözőségéből, amelyeket a természet a hozzá hasonlók között elosztott. Az emberek között ellenben a legeltérőbb tehetségek egymásnak hasznára vannak, mert mindegyik iparkodási águk *különböző termékei* a kereskedésre és cserére való emez általános hajlam révén úgyszólván közösségi tömegbe vannak dobva, ahol minden ember szükségletei szerint megvásárolhatja a másik iparkodása termékének valamely részét. – Minthogy e *cserére* való hajlam adja az eredetét a *munka megosztásának*, így következésképp ennek a *megosztásnak* a *növekedését* mindig a *cserélő képességének* a *kiterjedése* vagy más szóval a *piac kiterjedése* korlátozza. Ha a piac nagyon kicsi, senki sem talál bátorítást arra, hogy teljesen egyetlen foglalatosságra adja magát, annak híján, hogy munkája termékének saját fogyasztását meghaladó többletét kicserélhesse más munkája termékének egy ugyanakkora többletéért, amelyet meg kívánna szerezni... *Előrehaladott* állapotban: Minden ember cserékből, cserélésből él és egy fajta *kereskedővé* lesz, és *maga a társadalom* tulajdonképpen *kereskedelmi* társaság. (Lásd Destutt de Tracy: A társadalom kölcsönös cserék sora, a *kereskedelemben* rejlik a társadalom egész

lényege.[9]) . . . A tőkék felhalmozása emelkedik a munka megosztásával és viszont. – Eddig *Adam Smith*.[59]

Ha minden család létrehozná fogyasztása tárgyainak teljességét, a társadalom fennmaradhatna, jóllehet semmifajta cserét nem eszközölne. – *Anélkül, hogy alapvető* lenne, a csere nélkülözhetetlen társadalmunk előrehaladott állapotában. – A munka megosztása az ember erőinek ügyes alkalmazása; szaporítja tehát a társadalom termékeit, annak hatalmát és élvezeteit, de megrabolja, csökkenti minden ember képességét egyénileg véve. – A termelés a csere nélkül nem mehet végbe. – Így *J.-B. Say*.[60]

Az emberben inherens erők az intelligenciája és fizikai adottsága a munkára; azok az erők, amelyek a társadalmi állapotból vezetik le eredetüket, abban a képességében állnak, hogy a *munkát megossza* és a *különböző munkákat a különböző emberek között kiossza*. . . és abban a *tehetségében*, hogy kicserélje *a kölcsönös szolgálatokat* és a termékeket, amelyek ezen eszközöket alkotják. – Az indíték, amiért egy ember a szolgálatait a másiknak szenteli, az önhaszon – az ember kárpótlást kíván a másnak teljesített szolgálatokért. – Az exkluzív magántulajdon joga nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a csere az emberek között kialakuljon. A csere és a munka megosztása kölcsönösen feltételezik egymást. – Így *Skarbek*.[61]

Mill a kifejlett cserét, a *kereskedelmet* a *munka megosztásának következményeként* ábrázolja.

Az ember tevékenysége igen egyszerű elemekre redukálható. Az ember igazában nem tehet mást, mint mozgást termelhet; mozgathatja a dolgokat, hogy egymástól távolítsa vagy egymáshoz közelítse őket; az anyag tulajdonságai végzik el a többit. A munka és a gépek alkalmazásánál gyakran azt találjuk, hogy a hatások ügyes elosztás révén szaporíthatók, szétválasztva azokat a műveleteket, amelyek egymással szemben állnak, és egyesítve mindazokat, amelyek valamilyen módon egymást kölcsönösen elősegíthetik. Minthogy általában az emberek nem sok különböző műveletet tudnak ugyanolyan gyorsasággal és ügyességgel végrehajtani, ahogyan a megszokás kisebb számú művelet gyakorlásához megszerzi nekik e képességet – azért mindig előnyös a mindegyik egyénre bízott műveletek számát, amennyire csak lehetséges, korlátozni. – A munka megosztásához és az ember és a gép erőinek a legelőnyösebb módon való elosztásához egy egész sor esetben az szükséges, hogy nagy szinten működjenek, vagy más szavakkal, hogy a javakat nagy tömegekben termeljék. Ez az előny a nagy manufaktúrák keletkezési alapja; ezek közül gyakran csekély számú, kedvező körülmények között alapított manufaktúra olykor nemcsak egyetlenegy, hanem többországot is ellát az általa termelt objektumoknak ott keresett mennyiségével. – Így *Mill*.[62]

Az egész modern nemzetgazdaságtan egyetért azonban abban, hogy a munka megosztása és a termelés gazdagsága, a munka megosztása és a tőke felhalmozása kölcsönösen feltételezik egymást, valamint, hogy csakis a *szabadon bocsátott*, önmagának átengedett magántulajdon idézheti elő a munka leghasznosabb és legátfogóbb megosztását.

Adam Smith fejtegetése ekként foglalható össze: A munka megosztása megadja a munkának a végtelen termelési képességet. A *cserére* és *üzletelésre* való *hajlamban* van ez megalapozva, egy sajátosan emberi hajlamban, amely valószínűleg nem véletlenszerűen, hanem az ész és a beszéd használata által van megszabva. A cserélő indítéka nem az *emberség*, hanem az *egoizmus*. Az emberi tehetségek különfélesége inkább az okozata, mintsem az oka a munka megosztásának, azaz a cserének. Csak ez az utóbbi teszi is ezt a különbözőséget hasznossá. Egy állatfajta különböző fajainak különös tulajdonságai természettől fogva élesebbek, mint az emberi adottság és tevékenység különbözősége. De mert az állatok nem képesek *cserélni*, semelyik állategyednek sincs hasznára egy ugyanazon fajtához tartozó, de különböző fajú állat megkülönböztetett tulajdonsága. Az állatok nem képesek összetenni speciesük megkülönböztetett tulajdonságait; semmivel sem képesek hozzájárulni speciesük *közösségi* előnyéhez és kényelméhez. Másképp az *ember*, itt a legeltérőbb tehetségek és tevékenységi módok kölcsönösen hasznára vannak egymásnak, *mert különböző* termékeiket közös tömegbe összedobhatják, amelyből mindenki várásolhat. Mint ahogy a munka megosztása a *csere* hajlamából fakad, úgy a *csere*, a *piac kiterjedésével* nő és van megszabva határa. Előrehaladott állapotban minden ember *kereskedő*, a társadalom *kereskedelmi társaság*.

Say a *cserét* véletlennek és nem alapvetőnek tekinti. A társadalom fennállhatna nélküle. Nélkülözhetetlenné lesz a társadalom előrehaladott állapotában. Mindamellett *nélküle* a *termelés* nem mehet végbe. A munka megosztása *kényelmes*, *hasznos* eszköz, az emberi erők ügyes alkalmazása a társadalmi gazdagság céljára, de csökkenti *minden ember képességét egyénileg* véve. Az utóbbi megjegyzés Saynél haladást jelent.

Skarbek megkülönbözteti az *egyéni*, *az emberben inherens* erőket, az intelligenciát és a fizikai adottságot a munkára a társadalomból *leszármazó* erőktől, a *cserétől* és a *munka megosztásától*, amelyek egymást kölcsönösen megszabják. De a csere szükségszerű előfeltevése a *magántulajdon*. Skarbek itt objektív formában fejezi ki azt, amit Smith, Say, Ricardo stb. mondanak, amikor az *egoizmust*, a *magánérdeket* jelölik meg a csere alapjaként, illetve az *üzletelést* a csere *lényegi* és *adekvát* formájaként.

Mill a *kereskedelmet* a *munka megosztásának* következményeként ábrázolja.

Számára az *emberi* tevékenység *mechanikus mozgásra* redukálódik. A munka megosztása és gépek alkalmazása elősegítik a termelés gazdagságát. Minden emberre műveletek lehető legkisebb körét kell bízni. A munka megosztása és gépek alkalmazása szabják meg a maguk részéről a gazdagság tömeges termelését, tehát a term[elés] koncentrálását. Ez a nagy manufaktúrák alapja. –

A *munka megosztásának* és a *cserének* a szemügyre vétele igen érdekes, mert ezek az emberi *tevékenységnek* és *lényegi erejének* mint *nembeli* tevékenységnek és lényegi erőnek *érzékletesen külsővé-idegenné vált* kifejeződései.

Hogy a *munka megosztása* és a *csere* a *magántulajdonon* nyugszik, az nem más, mint az az állítás, hogy a *munka* a magántulajdon lényege, olyan állítás, amelyet a nemzetgazdász nem tud bizonyítani, és amelyet mi akarunk számára bebizonyítani. Éppen abban, hogy a *munka megosztása* és a *csere* a magántulajdonnak alakulatai, éppen ebben rejlik a kettős bizonyíték, mind arra, hogy az *emberi* életnek megvalósulásához szüksége volt a *magántulajdonra*, mind másrészt arra, hogy most a magántulajdon megszüntetésére van szüksége.

A *munka megosztása* és a *csere* az a két *jelenség*, amelynél a nemzetgazdász tudományának társadalmiságával hivalkodik és egy lélegzetre tudattalanul kimondja tudománya ellentmondását, hogy a társadalmat a társadalmiatlan különérdek alapozza meg.

Azok a mozzanatok, amelyeket szemügyre kell vennünk, a következők: Egyszer a *csere hajlamát* – amelynek alapját az egoizmusban találják meg – tekintik a munka megosztásának alapjaként vagy kölcsönhatásaként. Say a cserét nem *alapvetőnek* tekinti a társadalom lényege szempontjából. A gazdagságot, a termelést a munka megosztásával és a cserével magyarázzák. Beismerik hogy az egyéni tevékenységet a munka megosztása elszegényíti és elsorvasztja. A cseréről és a munka megosztásáról elismerik, hogy az *emberi tehetségek* nagy *különbözőségét* termelik, amely különbözőséget az előbbiek megint *hasznossá* is teszik. Skarbek az ember termelési vagy termelő lényegi erőit két részre osztja: 1. az egyéni és inherens erők: az intelligenciája és a sajátlagos munkaadottsága vagy képessége, 2. a társadalomból – nem a valóságos egyénből – *levezetettek*: a munka megosztása és a csere. – Továbbá: a munka megosztását a *piac* korlátozza. – Az emberi munka egyszerű *mechanikus mozgás*; a fődolgot a tárgyak anyagi tulajdonságai végzik el. – Egy egyénre a lehető legkevesebb műveletet kell kiosztani. – A munka széthasadása és a tőke koncentrálódása, az egyéni termelés semmissége és a gazdagság tömeges termelése. – A szabad magántulajdon értelme a munka megosztásában.

[Pénz]

Ha az ember *érzetei*, szenvedélyei stb. nemcsak antropológiai meghatározások [szorosab]b értelemben, hanem igazán *ontológiai* lényeg- (természet-) igenlések – és ha csak azáltal igenlik magukat valóságosan, hogy *tárgyuk érzékien* van a számukra, akkor magától értetődik: 1. hogy igenlésük módja korántsem egy és ugyanaz, hanem éppenséggel az igenlés megkülönböztetett módja alkotja létezésük, életük sajátságosságát; a mód, ahogy a tárgy a számukra van, az *élvezetük* sajátságos módja; 2. ott, ahol az érzéki igenlés a tárgynak a maga önálló formájában való közvetlen megszüntetése (evés, ivás, a tárgy megmunkálása stb.), ott ez a tárgy igenlése; 3. amennyiben az ember *emberi*, tehát érzete stb. is *emberi*, a tárgynak más által való igenlése ugyancsak az ő saját élvezete; 4. csak a kifejlett ipar révén, azaz a magántulajdon közvetítése révén jön létre az emberi szenvedély ontológiai lényege mind totalitásában, mind emberiességében; az emberről szóló tudomány tehát maga is az ember gyakorlati öntevékenységének terméke; 5. a magántulajdon értelme – eloldozva elidegenülésétől – a *lényegi tárgyak létezése* az ember számára, mind az élvezet, mind a tevékenység tárgyaként. – –

A *pénz*, mivel azzal a *tulajdonsággal* bír, hogy mindent megvásárolhat, mivel azzal a tulajdonsággal bír, hogy minden tárgyat elsajátíthat, nem egyéb tehát, mint a *tárgy* az eminens birtoklásban. *Tulajdonságának* egyetemessége lényének mindenhatósága; ezért mindenható lénynek számít... A pénz a *kerítő* a szükséglet és a tárgy között, az ember élete és létfenntartási eszközei között. De *ami* nekem az *én* életemet közvetíti, az más emberek számomra való létezését is *közvetíti* nekem. Ez számomra a *másik* ember. –

„Was Henker! Freilich Händ' und Füsse
Und Kopf und Hintre, die sind dein!
Doch alles, was ich frisch geniesse,
Ist das drum weniger mein?
Wenn ich sechs Hengste zahlen kann
Sind ihre Kräfte nicht die meine?
Ich renne zu und bin ein rechter Mann
Als hätt' ich vierundzwanzig Beine."*

Goethe: „*Faust*". (Mephisto)

* – „Ördögbe is! Lábad, kezed / Tiéd, a fejed s alfeled! / De amit frissen élvezek, / Nem éppúgy az enyém lehet? / Hat csődört ha vehetek én, / Nem enyém minden erejük? / Huszonnégy láb mind az enyém, / És büszkén vágtatok velük."[63] – *Szerk.*

Shakespeare az „Athéni Timón"-ban:

„Arany-e? Sárga, csillogó, becses arany?
Nem, istenek, nem kérek semmiséget.
[...] Csak ennyi ebből:
S a fekete fehér lesz, rút szép, jogtalan
Jogos, silány nemes, vén ifjú, gyáva hős.
... ez
Elvon papot, hívet mellőletek
S a még erősnek vánkosát kirántja.
E sárga gaz: hitet köt s old; az átkost
Megáldja; szürke poklost megszerettet;
Tolvajnak állást, címet, bókokat,
Tetszést s tanácsos-széket ád; az elnyűtt
Özvegynek új férjet szerez, s kitől
A gennyedéses kórház is okádna,
Oly illatossá teszi s fűszeressé
Mint az áprili nap. Jer, kárhozott fém,
Emberiség közös rimája, ki
Népek között viszályokat szítsz."

És alább:

„Édes királyölő! apát s fiút
Dicsően elválasztó! tiszta nászágy
Fényes befertezője! hősi Mars!
Örökifjú, kedves, fínom, fürge kérő,
Kinek pírjától menten olvad a hó
Diána szent ölében! *látható*
Isten, ki *lehetetlent* testvérít, úgy,
Hogy csókolódznak! aki bármi nyelven
Szólsz, bármi célra! próbaköve szívnek!
Ember-rabod, véld, föllázadt; s erőddel
Döntsd *pusztító* viszályba: állatokra
Szálljon e világ uralma!"[64]

Shakespeare pompásan mutatja be a *pénz* lényegét. Hogy megértsük őt, kezdjük előbb a goethei passzus taglalásával.

Ami a *pénz* által számomra-való, amit én megfizethetek, azaz amit a pénz megvásárolhat, az *én vagyok*, maga a pénz birtokosa. Amekkora a pénz ereje, akkora az én erőm. A pénz tulajdonságai magamnak – a birtokosának – tulajdonságai és lényegi erői. Azt tehát, ami *vagyok* és amire *képes*, semmiképpen sem egyéniségem határozza meg. Rút *vagyok*, de megvásárolhatom a *legszebb* asszonyt. Tehát nem vagyok *rút*, mert a *rútság* hatása, elriasztó ereje a pénz révén megsemmisült. Én – egyéniségem szerint – *béna* vagyok, de a pénz 24 lábat szerez nekem; tehát nem vagyok béna; rossz, becstelen, lelkiismeretlen, szellemtelen ember vagyok, de a pénzt tisztelik, tehát a birtokosát is. A pénz a legfőbb jó, tehát a birtokosa jó, a pénz ezenfelül mentesít attól a fáradságtól, hogy becstelen legyek; tehát becsületesnek fognak vélelmezni; *szellemtelen* vagyok, de a pénz minden dolgok *valóságos szelleme*, hogy lenne a birtokosa szellemtelen? Mindehhez még megvásárolhatja a szellemes embereket, és aki a hatalom a szellemesek fölött, nem szellemesebb-e, mint a szellemes? Én, aki a pénz révén *mindenre*, amire csak az emberi szív vágyik, képes vagyok, nem rendelkezem-e minden emberi képességgel? Nem változtatja-e tehát a pénzem minden képességnélküliségemet az ellenkezőjévé?

Ha a *pénz* az a kötelék, amely engem az *emberi* élethez köt, amely hozzám köti a társadalmat, amely összeköt engem a természettel és az emberekkel, a pénz nem minden *kötelékek* köteléke-e? Nem oldhat és köthet-e minden köteléket? Ezért nem ez-e az általános *szétválasztó eszköz* is? Ez az igazi *választó- vagy váltópénz*, mint ahogy az igazi *összekötő eszköz*, a társadalom [általános] *kémiai* ereje.

Shakespeare a pénznek különösen két tulajdonságát emeli ki:

1. A pénz a látható isten, minden emberi és természetes tulajdonság átváltozása ellenkezőjévé, a dolgok általános felcserélése és visszájára fordítása; lehetetlent testvérít;

2. a pénz az emberek és a népek általános, közös rimája, általános, közös kerítője.

Minden emberi és természetes minőség visszájára fordítása és felcserélése, a lehetetlen testvérítése, a pénznek ez az *isteni* ereje a pénznek a *lényegében* mint az emberek elidegenült, külsővé-idegenné tevő és külsővé-idegenné váló *nembeli lényegében* rejlik. A pénz az *emberiség* külsővé-idegenné vált *képessége*.

Amire én qua *ember* nem vagyok képes, amire tehát egyéni lényegi erőim nem képesek, arra képes vagyok a *pénz* révén. A pénz tehát e lényegi erők

mindegyikét olyasvalamivé teszi, ami magán-valóan nem, azaz *ellenkezőjévé*.

Ha valamilyen ételre vágyom, vagy a postakocsit akarom igénybe venni, mert nem vagyok elég erős ahhoz, hogy gyalog tegyem meg az utat, a pénz megszerzi nekem az ételt és a postakocsit, azaz kívánságaimat átváltoztatja képzetbeli lényegből, átülteti elgondolt, elképzelt, akart létezésükből *érzéki, valóságos* létezésükbe, a képzetből az életbe, az elképzelt létből a valóságos létbe. Mint ez a közvetítés, a pénz az *igazán teremtő erő*.

A *demande** bizonyára egzisztál annak számára is, akinek nincs pénze, de az ő demande-ja puszta képzetbeli lényeg, amelynek számomra, a harmadik számára, a [többiek] számára nincs hatása, nincs egzisztenciája, tehát önmagam számára *nem-valóságos, tárgytalan* marad. A hatékony, pénzre alapozott és a nem-hatékony, szükségletemre, szenvedélyemre, kívánságomra stb. alapozott demande közötti különbség a *lét* és *gondolkodás* különbsége, a puszta bennem *egzisztáló* képzeté és a képzeté, ahogyan az *valóságos tárgyként* rajtam kívül van számomra.

Ha nincs utazásra pénzem, nincs *szükségletem*, azaz valóságos és megvalósuló szükségletem utazásra. Ha *hivatottságom* van a tanulásra, de nincs rá pénzem, *nincs* hivatottságom a tanulásra, vagyis nincs *hatékony*, nincs *igazi* hivatottságom rá. Ellenben ha valóságosan *nincs* hivatottságom a tanulásra, de megvan az akaratom *és* a pénzem, akkor *hatékony* hivatottságom van rá. A *pénz* mint a külső, nem az emberből mint emberből és nem az emberi társadalomból mint társadalomból származó általános *eszköz* és *képesség* arra, hogy a *képzetet a valósággá* és *a valóságot puszta képzetté* tegye, éppannyira átváltoztatja *a valóságos emberi és természetes lényegi erőket* pusztán elvont képzetekké és ezért *tökéletlenségekké*, gyötrelmes agyrémekké, mint ahogy másrészt a *valóságos tökéletlenségeket és agyrémeket*, a valóban tehetetlen, az egyénnek csak a képzeletében egzisztáló lényegi erőit *valóságos lényegi erőkké* és *képességekké* változtatja át. Már e meghatározása szerint a pénz az általános visszájára fordítása az *egyéniségeknek*, amelyeket ellenkezőjükre fordít át és tulajdonságaiknak ellentmondó tulajdonságokkal ruház fel.

E *visszájára fordító* hatalomként jelenik meg azután az egyénnel és ama társadalmi stb. kötelékekkel szemben is, amelyek magukat magáért-valóan *lényegeknek* állítják. A hűséget hűtlenséggé, a szeretetet gyűlöletté, a gyűlöletet szeretetté, az erényt bűnné, a bűnt erénnyé, a szolgát úrrá, az urat szolgává, az ostobaságot értelemmé, az értelmet ostobasággá változtatja át.

Minthogy a pénz mint az érték egzisztáló és tevékenykedő fogalma min-

* – *kereslet; kívánság – Szerk.*

den dolgokat összekever, összecserél, ezért minden dolgok általános *összekeverése* és *összecserélése*, tehát a visszájára fordított világ, minden természetes és emberi minőségek összekeverése és összecserélése.

Aki megveheti a bátorságot, az bátor, még ha gyáva is. Minthogy a pénz nem egy meghatározott minőségre, egy meghatározott dologra, emberi lényegi erőkre, hanem az egész emberi és természetes tárgyi világra cserélődik, ennélfogva hát – birtokosának álláspontjáról tekintve – minden tulajdonságot minden tulajdonságra – neki ellentmondó tulajdonságra és tárgyra is – kicserél; a lehetetlennek a testvérítése, úgy, hogy az egymásnak ellentmondó csókolódzik.

Ha az *embert* mint *embert* és viszonyát a világhoz mint emberi viszonyt előfeltételezed, akkor szeretetet csak szeretetért cserélhetsz ki, bizalmat csak bizalomért stb. Ha élvezni akarod a művészetet, akkor művészetileg képzett embernek kell lenned; ha befolyást akarsz gyakorolni más emberekre, akkor olyan embernek kell lenned, aki más emberekre valóban indíttatólag és buzdítólag hat. Az emberhez – és a természethez – való viszonyaid mindegyike *valóságos egyéni* életed *meghatározott*, akaratod tárgyának megfelelő *nyilvánulása* kell hogy legyen. Ha szeretsz, anélkül, hogy viszontszerelmet váltanál ki, azaz ha szeretésed mint szeretés nem termeli ki a viszontszerelmet, ha szerelmes emberként való *életnyilvánítással* nem teszed magadat *szeretett emberré*, akkor szerelmed tehetetlen, szerelmed boldogtalanság.

[A hegeli dialektika és egyáltalában a hegeli filozófia kritikája]

6. Ezen a ponton van talán a helye annak,[65] hogy megértetés és jogosítás végett a hegeli dialektikáról egyáltalában, valamint nevezetesen a „Phänomenologie"-beli és „Logik"-beli kifejtéséről, végül az újabb kritikai mozgalom viszonyáról néhány utalást tegyünk.

A régi világ tartalmával való foglalkozás, az anyag fogságában való fejlődés a modern német kritikában oly erélyes volt, hogy teljesen kritikátlan viszonyulás alakult ki a kritizálás módszeréhez, és teljes tudattalanság a *látszólag formális*, de valójában *lényegi* kérdést illetően: hogy is állunk hát a hegeli *dialektikával*? A tudattalanság – a modern kritikának a hegeli filozófiához egyáltalában és nevezetesen a dialektikához való viszonyát illetően – akkora volt, hogy olyan kritikusok, mint *Strauss* és *Bruno Bauer*, az első teljesen, a második a „Synoptiker"-jében (ahol Strauss-szal szemben az elvont ember „öntudatát" teszi az „elvont természet" szubsztanciája helyé-

be[66]) és még az „Entdecktes Christentum"-ban is legalábbis potenciálisan még teljesen a hegeli logika foglyai. Így pl. az „Entdecktes Christentum"-ban ezt olvassuk: „Mintha az öntudatnak, amikor a világot, a különbséget tételezi és abban, amit létrehoz, önmagát hozza létre, mivel a létrehozottnak tőle magától való különbségét megint megszünteti, mivel [...] csak a létrehozásban és mozgásban önmaga – mintha az öntudatnak nem ebben a mozgásban [...] volna a célja" stb.,[67] vagy: „Ők" (a francia materialisták) „még nem láthatták, hogy a mindenség mozgása csak mint az öntudat mozgása vált magáért-valóan valóságossá és sűrűsödött egységgé önmagával."[68] Olyan kifejezések ezek, amelyek még nyelvükben sem mutatnak különbséget a hegeli felfogástól, hanem éppen szó szerint ismétlik azt.

Hogy a kritika aktusa alatt (Bauer: „Die Synoptiker") mennyire nem volt meg valamilyen tudat a hegeli dialektikához való viszonyt illetően, hogy mennyire nem alakult ki ez a tudat az anyagi kritika aktusa után sem, azt bizonyítja Bauer, amikor a „Gute Sache der Freiheit"-ben Gruppe úr kotnyeles kérdését: „mi van hát a logikával", azzal utasítja el, hogy eljövendő kritikusokhoz utasítja őt.[69]

De még most is, miután *Feuerbach* mind „Anekdota"-beli „Thesen"-jében, mind pedig részletesen a „Philosophie der Zukunft"-ban csírájában felborította a régi dialektikát és filozófiát – miután ellenben az a kritika, amely ezt a tettet nem tudta végbevinni, ellenben a tettet végbevíve látta, magát tiszta, határozott, abszolút, önmagával tisztába jutott kritikának kikiáltotta, miután spiritualista gőgjében az egész történelmi mozgást az egyéb világnak – amely vele szemben a „tömeg" kategóriája alá esik – hozzá magához való viszonyára redukálta és minden dogmatikus ellentétet a saját okosságának és a világ butaságának, a kritikai Krisztusnak és az emberiségnek mint a *„sokadalomnak" egyetlen* dogmatikus ellentétévé feloldotta, miután saját kitűnőségét naponként és óránként a tömeg szellemtelenségén bebizonyította, miután végül meghirdette a kritikai *utolsó ítéletet* abban az alakban, hogy közeledik a nap, amikor az egész aláhanyatló emberiség felsorakozik vele szemközt – s általa csoportokba osztatik és mindegyik különös csoport megkapja a maga testimonium paupertatis-át*, miután kinyomatta felülemelkedettségét emberi érzeteken, valamint a világon, amely felett magasztos magányban trónolva, csak időről időre az olümposzi istenek kacaját hallatja szarkasztikus ajkáról[70] – a kritika formájában kimúló idealizmusnak (az ifjúhegelizmusnak) mind e szívderítő cselekményei után az még csak a sejtelmét sem mondta ki annak, hogy hát immár kritikailag

* – szegénységi bizonyítványát – *Szerk.*

számot kellene vetni szülőanyjával, a hegeli dialektikával, sőt nem tudott számot adni kritikai viszonyról a feuerbachi dialektikához sem. Teljes nemkritikai viszonyulás ez önmagával szemben.

Feuerbach az egyetlen, akinek *komoly, kritikai* viszonya van a hegeli dialektikához és igazi felfedezéseket tett ezen a területen, aki egyáltalában a régi filozófia igazi leküzdője. A teljesítmény nagysága és az a zajtalan egyszerűség, amellyel Feuerbach ezt a világnak nyújtja, csudás ellentétben áll ama fordított viszonnyal.

Feuerbach nagy tette: 1. annak bebizonyítása, hogy a filozófia nem egyéb, mint a gondolatokba foglalt és gondolkodva kifejtett vallás; tehát ugyancsak elítélendő; az emberi lényeg elidegenülésének más formája és létezési módja;

2. az *igazi materializmus* és a *reális tudomány* megalapítása, mivel Feuerbach „az embernek az emberhez" való társadalmi viszonyát éppúgy az elmélet alapelvévé teszi;

3. mivel a tagadás tagadásával, amely magát az abszolúte pozitívnak állítja, szembeállítja az önmagán nyugvó és pozitíve önmagán megalapozott pozitívot.[71]

Feuerbach a hegeli dialektikát következőképpen magyarázza – (és ezzel megalapozza a pozitívból, az érzékileg bizonyosból való kiindulást) –:

Hegel kiindul az elidegenülésből (logikailag: a végtelenből, elvont általánosból), a szubsztanciából, az abszolút és rögzített elvonatkoztatásból – azaz, népszerűen kifejezve, a vallásból és teológiából indul ki.

Másodszor: Megszünteti a végtelent, tételezi a valóságost, érzékit, reálist, végest, különöst (filozófia, a vallás és teológia megszüntetése).

Harmadszor: Megint megszünteti a pozitívot, visszaállítja az elvonatkoztatást, a végtelent. A vallás és teológia visszaállítása.

Feuerbach tehát a tagadás tagadását *csak* mint a filozófia önmagával való ellentmondását fogja fel, mint olyan filozófiát, amely igenli a teológiát (transzcendenciát stb.), miután tagadta, tehát önmagával ellentétben igenli.

Az állítást, vagyis önigenlést és önigazolást, amely a tagadás tagadásában rejlik, úgy fogja fel, mint egy önmaga felől még nem biztos, azért ellentétével terhelt, önmagában kételkedő és azért bizonyítékra szoruló, tehát létezése által önmagát nem bizonyító állítást mint be nem vallott állítást, és ezért egyenesen és közvetlenül szembeállítja vele az érzékileg bizonyos, önmagára alapozott állítást.*

* Feuerbach még úgy fogja fel a tagadás tagadását, a konkrét fogalmat, mint a magát a gondolkodásban felülmúló és gondolkodásként közvetlenül szemléletnek, természetnek, valóságnak lenni akaró gondolkodást.[72] – *Marx jegyzete.*

De amikor Hegel a tagadás tagadását – a pozitív vonatkozás szerint, amely benne rejlik, mint az igazi és egyetlen pozitívot – a negatív vonatkozás szerint, amely benne rejlik, mint minden lét egyetlen igazi aktusát és öntevékenységi aktusát – felfogta, csak az *elvont, logikai, spekulatív* kifejezést találta meg ama történelem mozgására, amely még nem *valóságos* története az embernek mint egy előfeltételezett szubjektumnak, hanem még csak az ember *létrehozási aktusa, keletkezési története.* – Mind az elvont formát meg fogjuk magyarázni, mind azt a különbséget, amellyel ez a mozgás Hegelnél bír, ellentétben ugyanennek a folyamatnak a modern kritikájával Feuerbach „Wesen des Christentums"-ában, vagy jobban mondva ennek a Hegelnél még nem-kritikai mozgásnak a *kritikai* alakját. –

Egy pillantás a hegeli rendszerre. A hegeli „Phänomenologie"-val kell kezdenünk, a hegeli filozófia igazi szülőhelyével és titkával. –

Phänomenologie.

A) *Az öntudat.*

I. *Tudat.* α) Érzéki bizonyosság vagy az Ez és a *vélés.* β) Az *észlelés* vagy a dolog a maga tulajdonságaival és a *csalatkozás.* γ) Erő és értelem, jelenség és érzékfeletti világ.

II. *Öntudat.* Az önmaga felől való bizonyosság igazsága. a) Az öntudat önállósága és önállótlansága, uralom és szolgaság. b) Az öntudat szabadsága. Sztoicizmus, szkepticizmus, a boldogtalan tudat.

III. *Ész.* Az ész bizonyossága és igazsága. a) Megfigyelő ész; a természet és az öntudat megfigyelése. b) Az ésszerű öntudat megvalósulása önmaga által. A kedv és a szükségszerűség. A szív törvénye és az önhittség tébolya. Az erény és a világ folyása. c) Az egyéniség, amely magán- és magáértvalóan reális a maga számára. A szellemi állatvilág és a csalás vagy maga a dolog. A törvényhozó ész. A törvényvizsgáló ész.

B) *A szellem.*

I. Az *igazi* szellem: az erkölcsiség. II. A magától elidegenült szellem, a művelődés. III. Az önmaga felől bizonyos szellem, a moralitás.

C) A vallás. *Természetes, művészeti vallás, kinyilatkoztatott* vallás.

D) *Az abszolút tudás.*

Mint ahogy Hegel *„Enzyklopädie"-je* a logikával, a *tiszta, spekulatív gondolattal* kezdődik és az *abszolút tudással,* az öntudatos, önmagát megragadó filozófiai vagy abszolút, azaz emberfeletti elvont szellemmel ér véget, éppúgy az egész „Enzyklopädie" nem egyéb, mint a filozófiai szellem

kiteregetett lényege, öntárgyiasulása; mint ahogy a filozófiai szellem nem egyéb, mint az önelidegenülésén belül gondolkodó, azaz magát elvontan megragadó elidegenült szelleme a világnak. A *logika* – a szellem *pénze*, az embernek és a természetnek a spekulatív, a *gondolati értéke* – az ő minden valóságos meghatározottsággal szemben teljesen közömbössé lett és ezért nem-valóságos lényegük – a *külsővé-idegenné vált*, ezért a természettől és a valóságos emberektől elvonatkoztató *gondolkodás*; az *elvont* gondolkodás. – Ennek az *elvont gondolkodásnak külsőlegessége* ... a *természet*, ahogyan ezen elvont gondolkodás számára van. A természet külsőleges a számára, önelvesztése ennek; és ez külsőlegesnek fogja is fel, mint elvont gondolatot, de mint külsővé-idegenné vált elvont gondolkodást – végül a *szellem*, ez a saját szülőhelyére hazatérő gondolkodás, amely antropológiai, fenomenológiai, lélektani, erkölcsi, művészeti-vallási szellemként még mindig nem önmagáért-valóan számít, mígnem végül *abszolút* tudásként az immár abszolút, azaz elvont szellemben készen találja magát és igenli önmagát, megkapja tudatos és neki megfelelő létezését. Mert valóságos létezése az *elvonatkoztatás*. – –

Kettős hiba Hegelnél.

Az első a „Phänomenologie"-ban mint a hegeli filozófia szülőhelyében tűnik elő legvilágosabban. Amikor Hegel pl. a gazdagságot, államhatalmat stb. az *emberi* lényegtől elidegenült lényegekként fogta fel, ez csak gondolati formájukban történik... Gondolati lényegek ezek – ezért csupán a *tiszta*, azaz elvont filozófiai gondolkodásnak elidegenülése. Az egész mozgás ezért az abszolút tudással végződik. Amitől ezek a tárgyak elidegenültek és amivel szemben a valóság igényével fellépnek, az éppen az elvont gondolkodás. A *filozófus* magát – tehát úgyszintén az elidegenült ember egy elvont alakját – alkalmazza *mércéül* az elidegenült világra. A *külsővé-idegenné válás* egész *története* és a külsővé-idegenné válás egész *visszavétele* ezért nem egyéb, mint az elvont, azaz abszolút gondolkodásnak, a logikai spekulatív gondolkodásnak *termelési története*.[73]

Az *elidegenülés*, amely ezért ennek a külsővé-idegenné válásnak és a külsővé-idegenné válás megszüntetésének tulajdonképpeni érdekét alkotja, nem egyéb, mint a *magán-való* és *magáért-való*, *tudat* és *öntudat*, *objektum* és *szubjektum* ellentéte, azaz az elvont gondolkodás és az érzéki valóság vagy a valóságos érzékiség ellentéte, magán a gondolaton belül. Minden más ellentét és ezen ellentétek minden más mozgása csak a *látszata*, a *burka*, az *exoterikus* alakja ezeknek az egyedül érdekes ellentéteknek,

amelyek a többi, profán e[llentéteknek] az *értelmét* alkotják. Nem az, hogy az emberi lényeg *embertelenül*, önmagával való ellentétben *tárgyiasul*, hanem az, hogy az elvont gondolkodástól való *különbségben* és vele való *ellentétben tárgyiasul*, ez számít az elidegenülésnek a tételezett és a megszüntetendő lényegeként.

Az ember tárgyakká és idegen tárgyakká lett lényegi erőinek elsajátítása tehát először is csak olyan *elsajátítás*, amely a *tudatban*, a *tiszta gondolkodásban*, azaz az *elvonatkoztatásban* megy végbe, e tárgyak elsajátítása mint *gondolatoké* és *gondolati mozgásoké*, amiért is már a „Phänomenologie"-ban – teljességgel negatív és kritikai külleme ellenére és a valóban benne foglalt, sokszor a későbbi fejlődésnek messze elébenyúló kritika ellenére – lappangva ott rejlik a későbbi hegeli művek nem-kritikai pozitivizmusa és éppoly nem-kritikai idealizmusa – a meglevő empíria e filozófiai feloldása és visszaállítása –, megvan mint csíra, mint potencia, mint valami titok. *Másodszor.* A tárgyi világ vindikálása az ember számára – pl. az a felismerés, hogy az *érzéki* tudat nem *elvont* érzéki tudat, hanem *emberileg* érzéki tudat, hogy a vallás, a gazdagság stb. csak az *emberi* tárgyiasulásnak, a művé kivajúdott *emberi* lényegi erőknek elidegenült valósága és ezért csak az *út* az igazi *emberi* valósághoz –, ez az elsajátítás, vagyis az ebbe a folyamatba való bepillantás ennélfogva Hegelnél úgy jelenik meg, hogy az *érzékiség*, *vallás*, államhatalom stb. *szellemi* lényegek – merthogy csak a *szellem* az ember *igazi* lényege, a szellem igazi formája pedig a gondolkodó szellem, a logikai, spekulatív szellem. A természetnek és a történelem által létrehozott természetnek, az ember termékeinek *emberiessége* abban jelenik meg, hogy ezek az elvont szellem *termékei* és ennyiben tehát *szellemi* mozzanatok, *gondolati lényegek*. A „Phänomenologie" ennélfogva a rejtett, önmagának még nemvilágos és miszticizáló kritika; de amennyiben megrögzíti az ember *elidegenülését* – még ha az ember csak a szellem alakjában jelenik is meg –, a kritika *összes* elemei rejtetten és sokszor már a hegeli álláspontot messze túlszárnyaló módon *előkészítve* és *kidolgozva* benne vannak. A „boldogtalan tudat", a „becsületes tudat", a „nemes lelkű és alávaló tudatnak" a harca stb. stb.,[74] ezek az egyes szakaszok magukban foglalják – de még elidegenült formában – egész szféráknak, mint a vallásnak, az államnak, a polgári életnek stb. a *kritikai* elemeit. Mint ahogy tehát a *lényeg*, a *tárgy* mint gondolati lényeg, úgy a *szubjektum* mindig *tudat* vagy *öntudat*, vagy jobban mondva a tárgy csak mint *elvont tudat*, az ember csak mint *öntudat* jelenik meg, ennélfogva az elidegenülés megkülönböztetett alakjai, amelyek fellépnek, csak a tudat és öntudat különböző alakjai. Mint ahogy *magánvalóan* az elvont tudat – mint aminek a tárgyat felfogjuk – csupán az

öntudat egy megkülönböztetési mozzanata, – úgy a mozgás eredményeként is az öntudatnak a tudattal való azonossága, az abszolút tudás, az elvont gondolkodásnak többé nem kifelé, hanem már csak önmagában végbemenő mozgása lép fel eredményként, azaz a tiszta gondolat dialektikája az eredmény.

A nagyság a hegeli *„Phänomenologie"-ban* és végeredményében – a negativitás dialektikájában mint a mozgató és létrehozó elvben – tehát először is az, hogy Hegel az ember önlétrehozását folyamatként fogja fel, a tárgyiasulást tárgytalanításként, külsővé-idegenné válásként és e külsővé-idegenné válás megszüntetéseként; hogy tehát a *munka* lényegét felfogja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos embert *saját munkája* eredményeként fogalmilag megragadja. Az ember *valóságos, tevékeny* viszonyulása önmagához mint nembeli lényhez, vagyis a maga tevékenykedése mint valóságos nembeli lényé, azaz emberi lényé csak azáltal lehetséges, hogy valóban előteremti magából összes *nembeli erőit* – ami megint csak az emberek összműködése által, csak a történelem eredményeként lehetséges –, hozzájuk mint tárgyakhoz viszonyul, ami először is megint csak az elidegenülés formájában lehetséges.

Hegel egyoldalúságát és határát mármost részletesen bemutatjuk a „Phänomenologie" zárófejezetén, az abszolút tudáson – amely fejezet tartalmazza a „Phänomenologie" összefoglalt szellemét, a spekulatív dialektikához való viszonyát, valamint Hegelnek a kettőről és kölcsönös viszonyukról való *tudatát.*

Előzetesen már csak ezt bocsátjuk előre: Hegel a modern nemzetgazdaságtan álláspontján áll. A *munkát* úgy ragadja meg, mint az ember *lényegét,* magát igazoló lényegét; a munkának csak pozitív oldalát látja, a negatívat nem. A munka az *ember magáért-levése* a *külsővé-idegenné válás*on belül, vagyis *külsővé-idegenné vált* emberként. Az a munka, amelyet Hegel egyedül ismer és elismer, az *elvont szellemi munka.* Ami tehát egyáltalában a filozófia *lényegét* alkotja, a *magát tudó ember külsővé-idegenné válása,* vagyis a magát *gondoló külsővé-idegenné vált* tudomány, ezt Hegel úgy ragadja meg, mint a filozófia lényegét, s ezért a megelőző filozófiával szemben össze tudja foglalni a filozófiának az egyes mozzanatait és a maga filozófiáját *a* filozófiaként bemutatni. Amit a többi filozófusok tettek – hogy a természetnek és az emberi életnek egyes mozzanatait az öntudat, mégpedig az elvont öntudat mozzanataiként fogják fel –, azt Hegel a filozófia *tevéseként tudja,* ezért az ő tudománya abszolút.

Térjünk most rá tárgyunkra.

Az abszolút tudás. A „Phänomenologie" utolsó fejezete.

A fődolog az, hogy a *tudat tárgya* nem egyéb, mint az *öntudat*, vagyis hogy a tárgy csak a *tárgyiasult öntudat*, az öntudat mint tárgy. (Az ember tételezése = öntudat.)

Arról van tehát szó, hogy leküzdjük a *tudat tárgyát*. A *tárgyiság* mint olyan az ember *elidegenült*, az *emberi lényegnek*, az öntudatnak meg nem felelő viszonyaként jön tekintetbe. Az ember idegenként, az elidegenülés meghatározása alatt létrehozott tárgyi lényegének *újra-elsajátítása* tehát nemcsak azzal a jelentőséggel bír, hogy megszünteti az *elidegenülést*, hanem hogy a *tárgyiságot* szünteti meg, azaz tehát az ember *nem-tárgyi*, *spiritualisztikus* lényegként jön tekintetbe.

A *tudat tárgya leküzdésének* mozgását Hegel mármost a következőképpen írja le:

A *tárgy* nemcsak az *önlétbe visszatérőként* mutatkozik (ez Hegel szerint ama mozgás *egyoldalú* – tehát az egyik oldalt megragadó – felfogása). Az ember önléttel egyenlőként tételeződik. Az önlét azonban csak az *elvontan* felfogott és elvonatkoztatás által létrehozott ember. Az ember *maga* önös. Szeme, füle stb. önös; lényegi erői mindegyikének megvan benne az *önösség* tulajdonsága. De azért egészen téves mármost azt mondani: az *öntudatnak* szeme, füle, lényegi ereje van. Az öntudat éppenséggel az emberi természetnek, az emberi szemnek stb. egy minősége, nem pedig az emberi természet az *öntudatnak* egy minősége.

A magáért-valóan elvonatkoztatott és rögzített önlét az ember mint *elvont egoista*, a tiszta elvonatkoztatásába gondolkodássá emelt *egoizmus*. (Később erre visszatérünk.)

Az *emberi lényeg*, az *ember* Hegel számára egyenlő *öntudattal*. Az emberi lényeg minden elidegenülése ennélfogva *nem más*, mint az *öntudat elidegenülése*. Az öntudat elidegenülése nem az emberi lényeg *valóságos* elidegenülésének *kifejezéseként*, a tudásban és gondolkodásban tükröződő kifejezéseként jön tekintetbe. Sőt, a *valóságos*, reálisként megjelenő elidegenülés *legbelső*, rejtett – és csak a filozófia által napfényre hozott – lényege szerint nem más, mint a valóságos emberi lényeg, az *öntudat* elidegenülésének a *jelensége*. Azt a tudományt, amely ezt ragadja meg, ezért *fenomenológiának* hívják. Az elidegenült tárgyi lényegnek minden újra-elsajátítása ezért az öntudatba való bekebelezésként jelenik meg; a maga lényegét hatalmába kerítő ember *csak* a tárgyi lényegeket hatalmába kerítő öntudat; a tárgy visszatérése az önlétbe ezért a tárgy újra-elsajátítása. –

Mindenoldalúan kifejezve a *tudat tárgyának leküzdése* annyi, mint:

1. hogy a tárgy mint olyan eltűnőnek ábrázolódik a tudat számára; 2. hogy az öntudat külsővé-idegenné válása az, ami a dologiságot tételezi; 3. hogy e külsővé-idegenné válás nemcsak *negatív*, hanem *pozitív* jelentéssel bír, 4. ezzel nemcsak *értünk-valóan* vagy magán-valóan, hanem *magáért a tudatért valóan* bír. 5. *Érte-valóan* a tárgy negatívja, illetve ennek önmagát megszüntetése azáltal bír a *pozitív* jelentéssel, illetve az öntudat a tárgy e semmisségét azáltal *tudja*, hogy önmagát teszi külsővé-idegenné, mert e külsővé-idegenné válásban tételezi *magát* tárgyként, illetve a tárgyat a *magáértvalóság* elválaszthatatlan egységénél fogva önmagaként. 6. Másfelől ebben rejlik egyszersmind ez a másik mozzanat, hogy ezt a külsővé-idegenné válást és tárgyiságot éppannyira meg is szüntette és magába visszavette, tehát a *maga* más-létében *mint olyanban magánál* van. 7. Ez a tudat mozgása, és a tudat ebben mozzanatainak totalitása. 8. Éppígy a tárgyhoz meghatározásainak totalitása szerint kell viszonyulnia és a tárgyat ezek mindegyike szerint így kellett megragadnia. Meghatározásainak ez a totalitása teszi a tárgyat *magán-valóan szellemi lényeggé*, és a tudat számára a tárgy igazában ezek közül minden egyesnek mint az *önlétnek* felfogása által, vagyis a hozzájuk való imént nevezett *szellemi* viszonyulás által lesz ezzé.[75]

ad 1. Hogy a tárgy mint olyan eltűnőnek ábrázolódik a tudat számára, az a *tárgynak az önlétbe* való fent említett *visszatérése*.

ad 2. Az *öntudat külsővé-idegenné válása* tételezi a *dologiságot*. Minthogy az ember = öntudat, ennélfogva külsővé-idegenné vált tárgyi lényege, vagyis a *dologiság* — (az, *ami az ember számára tárgy*, és számára tárgy igazán csak az, ami lényegi tárgy neki, ami tehát az *ő tárgyi* lényege. Minthogy mármost nem a *valóságos ember*, ezért nem is a *természet* — az ember az *emberi természet* —, mint olyan tétetik szubjektummá, hanem csak az ember elvonatkoztatása, az öntudat, ezért a dologiság csak a külsővé-idegenné vált öntudat lehet) egyenlő a *külsővé-idegenné vált öntudattal*, és a *dologiság* e külsővé-idegenné válás által van tételezve. Hogy egy eleven, természetes lény, amely tárgyi, azaz anyagi lényegi erőkkel van felruházva és megajándékozva, lényegének *valóságos* természetes *tárgyaival* bír, valamint, hogy az ő önmagát külsővé-idegenné tevése egy *valóságos* — de a *külsőlegesség* formája alatt —, tehát az ő lényegéhez nem tartozó és túlhatalmú tárgyi világ tételezése, az egészen természetes. Ebben nincs semmi fogalmilag megragadhatatlan és rejtélyes. Sőt, az ellenkezője lenne rejtélyes. De hogy egy *öntudat* a maga külsővé-idegenné válása által csak a *dologiságot* tételezheti, azaz szintén csak elvont dolgot, elvonatkoztatásbeli dolgot és nem *valóságos* dolgot, az éppolyan világos. Továbbá világos, hogy a dologi-

ság ennélfogva semmiképpen sem valami *önálló, lényegi* az öntudattal szemben, hanem puszta teremtmény, tőle *tételezett* valami, és a tételezett, ahelyett, hogy önmagát igazolná, csak a tételezés aktusának igazolása, amely egy pillanatig energiáját mint a terméket rögzíti és *látszatra* – de csak egy pillanatra – önálló, valóságos lényeg szerepét juttatja neki.

Ha a szilárd földkerekségen álló, minden természeti erőt be- és kilélegző valóságos, testi *ember* a maga valóságos, tárgyi *lényegi erőit* külsővéidegenné válása által idegen tárgyakként *tételezi*, akkor nem a *tételezés* szubjektum; ez *tárgyi* lényegi erők szubjektivitása, amelyek cselekvésének ezért szintén *tárgyinak* kell lennie. A tárgyi lényeg tárgyian hat, és nem hatna tárgyian, ha a tárgyiság nem rejlenék lényegi meghatározásában. *Csak* azért teremt és tételez tárgyakat, mert tárgyak által van tételezve, mert eleitől fogva *természet*. A tételezés aktusában tehát nem esik ki „tiszta tevékenységéből" a *tárgy* valamely *teremtésébe*, hanem *tárgyi* terméke csak igazolja *tárgyi* tevékenységét, tevékenységét mint egy tárgyi természetes lényeg tevékenységét.

Látjuk itt, hogy a végigvitt naturalizmus vagy humanizmus különbözik mind az idealizmustól, mind a materializmustól, és ugyanakkor kettőjüknek őket egyesítő igazsága. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy csak a naturalizmus képes a világtörténelem aktusát fogalmilag megragadni.

〈Az *ember* közvetlenül *természeti lény*. Mint természeti lény és mint eleven természeti lény egyrészt fel van ruházva *természetes erőkkel, életerőkkel, tevékeny* természeti lény; ezek az erők benne adottságokként és képességekként, *ösztönökként* egzisztálnak; másrészt mint természetes, testi, érzéki, tárgyi lény *szenvedő*, megszabott és korlátozott lény, amilyen az állat meg a növény is, azaz ösztöneinek *tárgyai* rajta kívül, tőle független *tárgyakként* egzisztálnak, de e tárgyak az ő *szükségletének tárgyai*, lényegi erőinek tevékenykedéséhez és igazolásához nélkülözhetetlen, lényegi *tárgyak*. Hogy az ember *testi*, természeti erejű, eleven, valóságos, érzéki, tárgyi lény, ez azt jelenti, hogy *valóságos, érzéki tárgyakkal* bír lényének, életnyilvánításának tárgyául, vagyis hogy csak valóságos, érzéki tárgyakon *nyilváníthatja* életét. Tárgyinak, természetesnek, érzékinek *lenni* és ugyanakkor tárggyal, természettel, érzékkel magán kívül bírni vagy tárgynak, természetnek, érzéknek lenni egy harmadik számára: ez azonos.〉 Az *éhség* természetes *szükséglet*; tehát egy rajta kívüli *természetet*, egy rajta kívüli *tárgyat* szükségel, hogy kielégüljön, hogy csillapuljon. Az éhség a testem bevallott szükséglete egy rajta kívül léttel-bíró, integrálódásához és lényegnyilvánításához nélkülözhetetlen *tárgy* iránt. A nap a növény *tárgya*, egy számára nélkülözhetetlen, életét igazoló tárgy, ahogyan a növény a napnak

tárgya, mint a nap életébresztő erejének, a nap *tárgyi* lényegi erejének *nyilvánulása.*

Egy lény, amely a természetével nem rajta kívül bír, nem *természetes* lény, nem vesz részt a természet lényegében. Egy lény, amely nem bír rajta kívüli tárggyal, nem tárgyi lény. Egy lény, amely maga is nem tárgy egy harmadik lény számára, nem bír *tárgyául* semmilyen lénnyel, azaz nem viszonyul tárgyilag, léte nem tárgyi lét.

Egy nem-tárgyi lény *nem-lény, képtelen lény* [*Unwesen*].

Tételezzetek egy lényt, amely sem maga nem tárgy, sem pedig nem bír valamilyen tárggyal. Egy ilyen lény először is az *egyetlen* lény lenne, rajta kívül nem egzisztálna semmilyen lény, magányosan és egyedül egzisztálna. Mert mihelyt vannak tárgyak rajtam kívül, mihelyt nem *egyedül* vagyok, *másvalami* vagyok, *más valóság,* mint a rajtam kívüli tárgy. E harmadik tárgy számára én tehát *más valóság* vagyok, mint ő, azaz az *ő* tárgya vagyok. Egy lény, amely nem tárgya más lénynek, felteszi tehát, hogy *semmilyen* tárgyi lény sem egzisztál. Mihelyt tárggyal bírok, ez a tárgy velem bír tárgyul. De egy *nem-tárgyi* lény nem-valóságos, nem-érzéki, csak gondolt, azaz csak képzelt lény, elvonatkoztatásbeli lény. *Érzékileg* lenni, azaz valóságosan lenni annyi, mint az érzék tárgya lenni, *érzéki* tárgy lenni, tehát rajta kívül érzéki tárgyakkal bírni, érzékisége tárgyaival bírni. Érzékileg lenni annyi, mint *szenvedőleg* lenni.

Az ember mint tárgyi érzéki lény ennélfogva *szenvedő* lény, és mert szenvedését érzékelő lény, *szenvedélyes* lény. A szenvedély, a passzió az embernek tárgya után energikusan törekvő lényegi ereje.

〈De az ember nemcsak természeti lény, hanem *emberi* természeti lény; azaz önmagáért-valóan léttel-bíró lény, ezért *nembeli lény,* s mint ilyennek mind létében, mind tudásában igazolódnia és tevékenykednie kell. Sem tehát az *emberi* tárgyak nem a természeti tárgyak, ahogyan közvetlenül kínálkoznak, sem pedig az *emberi* érzék, ahogyan közvetlenül *van,* ahogyan tárgyilag van, nem *emberi* érzékiség, emberi tárgyiság. Sem a természet – objektíve –, sem a természet szubjektíve nincs meg közvetlenül az *emberi* lény számára adekvát módon.〉 És mint ahogy minden természetesnek *keletkeznie* kell, az *embernek* is megvan a keletkezési aktusa, a *történelem,* amely azonban számára egy tudatos és ezért mint keletkezési aktus tudatosan magát megszüntető keletkezési aktus. A történelem az ember igazi természettörténete. – (Erre vissza kell térni.)

Harmadszor, mert a dologiság e tételezése maga csak látszat, a tiszta tevékenység lényegének ellentmondó aktus, ezért újra meg is kell szüntetni, a dologiságot tagadni kell.

ad. 3., 4., 5., 6. – 3. A tudatnak ez a külsővé-idegenné válása nemcsak *negatív*, hanem *pozitív* jelentéssel is bír, és 4. ezzel a pozitív jelentéssel nemcsak *értünk-valóan* vagy magán-valóan, hanem érte, magáért a tudatért valóan bír. 5. *Érte-valóan* a tárgy negatívja, illetve ennek önmagát megszüntetése azáltal bír a *pozitív* jelentéssel, illetve az öntudat a tárgy e semmiségét azáltal *tudja*, hogy *önmagát* teszi külsővé-idegenné, mert e külsővé-idegenné válásban tételezi* [magát] tárgyként, illetve a tárgyat a *magáértvalóság* elválaszthatatlan egységénél fogva önmagaként. 6. Másfelől ebben rejlik egyszersmind a másik mozzanat, hogy ezt a külsővé-idegenné válást és tárgyiságot éppannyira meg is szüntette és magába visszavette, tehát a maga *más-létében mint olyanban magánál* van.

Láttuk már. Az elidegenült tárgyi lényeg elsajátítása, vagyis a tárgyiság megszüntetése az *elidegenülés* meghatározásában – amelynek a közömbös idegenségtől a valóságos ellenséges elidegenülésig kell továbbhaladnia – Hegel számára egyúttal, sőt főképpen azzal a jelentéssel bír, hogy megszünteti a *tárgyiságot*, mert nem a tárgy *meghatározott* jellege, hanem *tárgyi* jellege az, ami az öntudat számára az elidegenülésben a megütköztető. A tárgy tehát negatív, önmagát megszüntető valami, *semmisség*. A tárgy e semmissége a tudat számára nemcsak negatív, hanem *pozitív* jelentéssel bír, mert a tárgy e *semmissége* éppen az *önigazolása* a tárgyiatlanságnak, az *elvonatkoztatásnak*, önmagának. *Maga a tudat* számára a tárgy semmissége azért bír pozitív jelentéssel, mert ezt a semmisséget, a tárgyi lényeget az *ő önmagát külsővé-idegenné tevéseként tudja*; mert tudja, hogy csak önmagát külsővé-idegenné tevése által van...

A mód, ahogy a tudat van, és ahogy valami a számára van, a *tudás*. A tudás az egyetlen aktusa. Valami tehát akkor jön létre a számára, amennyiben a tudat ezt a *valamit tudja*. A tudás az egyetlen tárgyi viszonyulása. – Tudja mármost a tárgy semmisségét, azaz a tárgynak tőle meg nem különböztetett létét, a tárgynak számára való nem-létét – azáltal, hogy a tárgyat az *ő önmagát külsővé-idegenné tevéseként* tudja, azaz magát – a tudást mint tárgyat – azáltal tudja, hogy a tárgy csak a *látszata* egy tárgynak, ködösítés, lényege szerint azonban nem egyéb, mint maga a tudás, amely magát önmagával állítja szembe és ennélfogva egy *semmisséget*, olyan valamit állított szembe magával, amelynek *nincs* tárgyisága a tudáson kívül; vagyis a tudás tudja, hogy amikor egy tárgyhoz viszonyul, csak magán *kívül* van, külsővé-idegenné válik; hogy *ő maga jelenik meg* csak magának tárgyként, vagyis hogy az, ami neki tárgyként megjelenik, csak ő maga.

* *Marxnál*: tudja – *Szerk.*

Másfelől, mondja Hegel, ebben rejlik egyszersmind ez a másik mozzanat, hogy a tudat ezt a külsővé-idegenné válást és tárgyiságot éppannyira megszüntette és magába visszavette, tehát a maga *más-létében mint olyanban magánál* van.

Ebben a fejtegetésben a spekuláció összes illúzióit együtt találjuk.

Először: A tudat, az öntudat a *maga más-létében mint olyanban magánál* van. Ennélfogva – vagy ha itt elvonatkoztatunk a hegeli elvonatkoztatástól és az öntudat helyébe az ember öntudatát tesszük – ez a maga *más-létében mint olyanban magánál* van. Ebben először is az rejlik, hogy a tudat – a tudás mint tudás – a gondolkodás mint gondolkodás – úgy tünteti fel, mintha közvetlenül önmagának a *másikja*, érzékiség, valóság, élet volna – a gondolkodásban magát felülmúló gondolkodás. (Feuerbach.[76]) Ez az oldal annyiban foglaltatik ebben, amennyiben a tudat mint csak tudat nem az elidegenült tárgyiságon, hanem a *tárgyiságon mint olyanon* ütközik meg.

Másodszor az rejlik ebben, hogy az öntudatos ember, amennyiben a szellemi világot – vagy világának szellemi általános létezését – önmagát külsővé-idegenné tevésként felismerte és megszüntette, azt ebben a külsővé-idegenné vált alakban mégis megint igazolja és igazi létezésének adja ki, visszaállítja, úgy tünteti fel, mintha a *maga más-létében mint olyanban magánál* volna, tehát pl. a vallásnak megszüntetése után, a vallásnak mint az önmagát külsővé-idegenné tevés egy termékének felismerése után a *vallásban mint vallásban* magát mégis igazolva találja. Itt *van* Hegel *hamis* pozitivizmusának, illetve csak *látszólagos* kriticizmusának gyökere; amit Feuerbach a vallás vagy teológia tételezésének, tagadásának és visszaállításának jellemez[77] – de amit általánosabban kell felfogni. Tehát az ész magánál van az ésszerűtlenségben mint ésszerűtlenségben. Az ember, aki felismerte, hogy jogban, politikában stb. külsővé-idegenné vált életet él, ebben a külsővé-idegenné vált életben mint olyanban éli igazi emberi életét. Az önigenlés, önigazolás *ellentmondásban* önmagával, mind a tudással, mind a tárgy lényegével –, ez tehát az igazi *tudás* és *élet*.

Hegel vallással, állammal stb. szembeni alkalmazkodásáról tehát nem lehet többé szó, minthogy ez a hazugság az ő elvének hazugsága.

Ha a vallást *külsővé-idegenné vált* emberi öntudatként *tudom*, akkor tehát benne mint vallásban nem öntudatomat, hanem külsővé-idegenné vált öntudatomat tudom igazolva. Az én önmagához, lényegéhez tartozó öntudatomat tehát akkor nem a *vallásban*, hanem éppenséggel a *megsemmisített, megszüntetett* vallásban tudom igazolva.

Hegelnél a tagadás tagadása ennélfogva nem az igazi lényeg igazolása, éppen a látszat-lényeg tagadása által, hanem a látszat-lényeg, vagyis a ma-

gától elidegenült lényeg igazolása a tagadásában, vagyis e látszat-lényegnek mint tárgyi, az emberen kívül lakozó és tőle független lényegnek a tagadása és átváltoztatása a szubjektummá.

Sajátságos szerepet játszik ennélfogva a *megszüntetés* [*Aufheben*], amelyben össze van kapcsolva a tagadás és a megőrzés, az igenlés.

Így pl. Hegel jogfilozófiájában a megszüntetett *magánjog* egyenlő *morál*, a megszüntetett morál egyenlő *család*, a megszüntetett család egyenlő *polgári társadalom*, a megszüntetett polgári társadalom egyenlő *állam*, a megszüntetett állam egyenlő *világtörténelem*. A *valóságban* magánjog, morál, család, polgári társadalom, állam stb. fennmaradnak, csak *mozzanatokká* váltak, az ember egzisztencia-módjaivá és létezési módjaivá, amelyek nem elszigetelten érvényesek, egymást kölcsönösen feloldják és létrehozzák stb. *A mozgásnak mozzanatai.*

Valóságos egzisztenciájukban ez az *ő mozgékony* lényegük el van rejtve. Napvilágra, kinyilatkoztatásra csak a gondolkodásban, a filozófiában kerül, és ezért igazi vallásos létezésem a *vallásfilozófiai* létezésem, igazi politikai létezésem a *jogfilozófiai* létezésem, igazi természetes létezésem a *természetfilozófiai* létezés, igazi művészeti létezésem a *művészetfilozófiai* létezés, igazi emberi létezésem a *filozófiai* létezésem. Éppígy a vallás, állam, természet, művészet igazi egzisztenciája: a vallás-, természet-, állam-, művészet-*filozófia*. Ha azonban nekem csak a vallásfilozófia stb. a vallás igazi létezése, akkor csak *vallásfilozófusként* vagyok igazán vallásos és így megtagadom a *valóságos* vallásosságot és a valóban *vallásos* embert. De ugyanakkor *igazolom* őket, részben saját létezésemen belül vagy az idegen létezésen belül, amelyet velük szembehelyezek, mert ez *maga* csak az *ő filozófiai* kifejezésük; részben sajátságos eredeti alakjukban, mert számomra mint a csak *látszólagos* más-lét, mint allegóriák, mint a saját igazi létezésüknek, azaz az én *filozófiai* létezésemnek érzéki burkok alá rejtett alakjai érvényesek.

Éppígy a megszüntetett *minőség* egyenlő *mennyiség*, a megszüntetett mennyiség egyenlő *mérték*, a megszüntetett mérték egyenlő *lényeg*, a megszüntetett lényeg egyenlő *jelenség*, a megszüntetett jelenség egyenlő *valóság*, a megszüntetett valóság egyenlő *fogalom*, a megszüntetett fogalom egyenlő *objektivitás*, a megszüntetett objektivitás egyenlő *abszolút eszme*, a megszüntetett abszolút eszme egyenlő *természet*, a megszüntetett természet egyenlő *szubjektív* szellem, a megszüntetett *szubjektív* szellem egyenlő *erkölcsi* objektív szellem, a megszüntetett erkölcsi szellem egyenlő *művészet*, a megszüntetett művészet egyenlő *vallás*, a megszüntetett vallás egyenlő *abszolút tudás*.[78]

Egyrészt ez a megszüntetés az elgondolt lényegnek egy megszüntetése,

tehát az *elgondolt* magánjog* szűnik meg a morál *gondolatává*. És mert a gondolkodás azt képzeli, hogy közvetlenül önmagának a másikja, *érzéki valóság*, tehát számára az akciója *érzéki, valóságos* cselekvésként is érvényes, ezért ez az elgondoló megszüntetés, amely tárgyát a valóságban meghagyja, azt hiszi, hogy azt valóban leküzdötte, és másrészt, mert az számára mármost gondolati mozzanatként lett, azért valóságában is mint önmagának, az öntudatnak, az elvonatkoztatásnak önigazolása érvényes számára.

Az egyik tekintetben az a létezés, amelyet Hegel a filozófiává megszüntet, ennélfogva nem a *valóságos* vallás, állam, természet, hanem a vallás mint már maga is a tudás tárgya, a *dogmatika*, ugyanígy a *jogtudomány*, az *államtudomány*, a *természettudomány*. Az egyik tekintetben tehát ellentétben áll mind a *valóságos* lényeggel, mind a közvetlen, nem-filozófiai *tudománnyal*, illetve e lényeg nem-filozófiai *fogalmaival*. Ellentmond tehát közkeletű fogalmaiknak.

Másfelől a vallásos stb. ember Hegelben megtalálhatja magának végső igazolását.

Fel kell mármost fognunk – az elidegenülés meghatározásán belül – a hegeli dialektika *pozitív* mozzanatait.

a) A *megszüntetés* mint tárgyi, a külsővé-idegenné válást magába *visszavevő* mozgás. – ⟨Ez: az elidegenülésen belül kifejezett belátása a tárgyi lényeg *elsajátításának* e tárgyi lényeg elidegenülésének megszüntetése által; elidegenült belátás az ember *valóságos tárgyiasulásába*, tárgyi lényegének valóságos elsajátításába a tárgyi világ *elidegenült* meghatározásának megsemmisítése által, megszüntetése által, elidegenült létezésében –, mint ahogy az ateizmus mint Isten megszüntetése az elméleti humanizmus létrejövése, a kommunizmus mint a magántulajdon megszüntetése a valóságos emberi életnek mint az ő tulajdonának vindikálása, a gyakorlati humanizmus létrejövése; illetve az ateizmus a vallás megszüntetése által, a kommunizmus a magántulajdon megszüntetése által magával közvetített humanizmus. Csak e közvetítésnek – amely azonban szükséges előfeltevés – a megszüntetése által jön létre a pozitíve önmagából kezdődő, a *pozitív* humanizmus.⟩

De az ateizmus, a kommunizmus nem menekülés, nem elvonatkoztatás, nem az embertől létrehozott tárgyi világnak, az ember tárgyisággá kivajúdott lényegi erőinek elvesztése, nem a természetellenes, kifejletlen egyszerűséghez visszatérő szegénység. Sőt éppen lényegének, mégpedig lényegének mint valóságosnak a valóságos létrejövése, valóságosan az ember számára létrejövő megvalósulása.

* *Marxnál*: magántulajdon – *Szerk.*

Hegel tehát, amikor az önmagára vonatkoztatott tagadás *pozitív* értelmét – habár megint elidegenült módon – felfogja, az ember önelidegenülését, lényegének külsővé-idegenné válását, tárgyiatlanulását és valótlanulását önmegnyerésként, lényegnyilvánításként, tárgyiasulásként, megvalósulásként fogja fel. ⟨Egyszóval – az elvonatkoztatáson belül – a munkát az ember *önlétrehozási aktusaként*, a magához mint idegen lényeghez való viszonyulást és magának mint egy idegen lényegnek a tevékenykedését a létrejövő *nembeli tudatként* és *nembeli életként* fogja meg.⟩

b) Hegelnél – eltekintve a már vázolt visszájára fordítottságtól, vagy jobban mondva annak következményeképpen – ez az aktus azonban először is egy *csak formális*, mert elvont aktusként jelenik meg, mert maga az emberi lény csak *elvont gondolkodó lényként*, öntudatként érvényes; és

másodszor, minthogy a felfogás *formális* és *elvont*, azért a külsővé-idegenné válás megszüntetése a külsővé-idegenné válás igazolásává lesz, vagyis Hegel számára az *önlétrehozás*, *öntárgyiasítás* eme mozgása mint *önmagát külsővé-idegenné tevés és önelidegenülés* az *abszolút* és ezért a végső, önmagát célzó és magában megnyugodott, lényegéhez eljutott *emberi életnyilvánítás*.

Ez a mozgás a maga elvont formájában mint dialektika ennélfogva az *igazán emberi életként* érvényes, és mert mégis elvonatkoztatása, elidegenülése az emberi életnek, azért *isteni folyamatként* érvényes, de az ember isteni folyamataként – olyan folyamatként, amelyet az embernek tőle megkülönböztetett elvont, tiszta, abszolút lényege maga csinál végig.

Harmadszor: E folyamatnak hordozóval kell bírnia, szubjektummal; de a szubjektum csak eredményként jön létre; ez az eredmény, a magát abszolút öntudatként tudó szubjektum ennélfogva az *Isten*, *abszolút szellem*, *a magát tudó és tevékenykedő eszme*. A valóságos ember és a valóságos természet pusztán prédikátumaivá, jelképeivé válnak e rejtett, nem-valóságos embernek és e nem-valóságos természetnek. Szubjektum és prédikátum ennélfogva abszolút visszájára fordítás viszonyában állanak egymással, *misztikus szubjektum-objektum*, vagyis az *objektumon túlnyúló szubjektivitás*, az *abszolút szubjektum* mint *folyamat*, mint magát *külsővé-idegenné tevő* és a külsővé-idegenné válásból magába visszatérő, de azt ugyanakkor magába visszavevő *szubjektum* és a szubjektum mint ez a folyamat; a tiszta, *szüntelen* magában-való forgás.

Először is az ember önlétrehozási vagy öntárgyiasítási aktusának *formális és elvont* felfogása.

Az elidegenült tárgy, az ember elidegenült lényegi valósága – minthogy Hegel az embert öntudattal egyenlőként tételezi – nem egyéb, mint *tudat*,

csak az elidegenülés gondolata, *elvont* és ezért tartalmatlan és nem-valóságos kifejezése, a *tagadás*. A külsővé-idegenné válás megszüntetése ennélfogva ugyancsak nem egyéb, mint ama tartalmatlan elvonatkoztatásnak elvont, tartalmatlan megszüntetése, a *tagadás tagadása*. Az öntárgyiasítás tartalmas, eleven, érzéki, konkrét tevékenysége ennélfogva annak puszta elvonatkoztatásává, az *abszolút negativitássá* válik, olyan elvonatkoztatás ez, amely megint mint olyan van rögzítve és mint önálló tevékenység, mint a tevékenység egyáltalán van elgondolva. Minthogy ez az úgynevezett negativitás nem más, mint ama valóságos eleven aktus *elvont, tartalmatlan* formája, ezért tartalma is csupán *formális*, a minden tartalomtól való elvonatkoztatás által létrehozott tartalom lehet. Ezek ennélfogva az általános, elvont, minden tartalomhoz hozzátartozó, ezért egyben minden tartalommal szemben közömbös, ugyanakkor éppen ezért minden tartalomra érvényes *elvonatkoztatási formák*, a gondolkodási formák, a logikai kategóriák, elszakítva a *valóságos* szellemtől és a *valóságos* természettől. (Az abszolút negativitás *logikai* tartalmát alább ki fogjuk fejteni.)

A pozitív, amit Hegel itt végbevitt – az ő spekulatív logikájában –, az, hogy a *meghatározott fogalmak*, az általános *rögzített gondolkodási formák* a természettel és szellemmel szembeni önállóságukban az emberi lényeg, tehát egyben az emberi gondolkodás általános elidegenülésének szükségszerű eredményei, és hogy ennélfogva Hegel ezeket az elvonatkoztatási folyamat mozzanataiként ábrázolta és foglalta össze. Pl. a megszüntetett lét lényeg, a megszüntetett lényeg fogalom, a megszüntetett fogalom ... abszolút eszme. De mi hát az abszolút eszme? Ez önmagát megint megszünteti, ha nem akarja újra elölről végigcsinálni az egész elvonatkoztatási aktust és nem akar megelégedni azzal, hogy elvonatkoztatások totalitása vagy az önmagát megragadó elvonatkoztatás legyen. De a magát elvonatkoztatásként megragadó elvonatkoztatás magát semminek tudja; fel kell adnia önmagát, az elvonatkoztatást, és így olyan lényeghez jut el, amely éppen az ő ellenkezője, a *természethez*. Az egész logika tehát annak bizonyítása, hogy az elvont gondolkodás magáért-valóan semmi, hogy az abszolút eszme magáért-valóan semmi, hogy csak a *természet* valami.

Az abszolút eszme, az *elvont* eszme, amely „magával való [...] egysége szerint *tekintve, szemlélés*" (Hegel „Enzyklopädie"-je, [244. §.] III. kiadás, 222. old.), amely, i. h., „önmagának abszolút igazságában *elhatározza* magát, hogy különösségének, vagyis az első meghatározásnak és máslétnek mozzanatát, a *közvetlen eszmét* mint visszfényét, magát mint *természetet* szabadon *magából kibocsátja*" (i. h.), ez az egész, oly furcsa és barokk módon viselkedő eszme, amely a hegeliánusoknak szörnyű fejfájásokat okozott,

egyáltalán nem más, mint az *elvonatkoztatás*, azaz az elvont gondolkodó, amely tapasztalattól okultan és igazságáról felvilágosodottan, néminemű – hamis és még szintén elvont – feltételek mellett arra határozza el magát, hogy *magát feladja* és más-létét, a különöst, a meghatározottat teszi magánál-való-léte, nem-léte, általánossága és meghatározatlansága helyébe; arra, hogy a *természetet*, amelyet csak elvonatkoztatásként, gondolati dologként magában rejtett, *szabadon magából kibocsássa*, azaz elhagyja az elvonatkoztatást és a tőle *szabad* természetet egyszer megnézze magának. Az elvont eszme, amely közvetlenül *szemléléssé* lesz, egyáltalán nem más, mint az elvont gondolkodás, amely feladja magát és magát *szemléletre* határozza el. A logikának a természetfilozófiába való ezen egész átmenete nem más, mint – az elvont gondolkodó számára oly nehezen eszközölhető és ezért általa oly kalandosan leírt átmenet az *elvonatkoztatásból* a *szemlélésbe*. A *misztikus* érzés, amely a filozófust az elvont gondolkodásból a szemlélésbe űzi, az *unalom*, a vágy valamilyen tartalom után.

(Az önmagától elidegenült ember egyben a *lényegétől*, azaz a természetes és emberi lényegtől elidegenült gondolkodó. Gondolatai ennélfogva a természeten és az emberen kívül lakozó megrögzött szellemek. Hegel a logikájában összezárta mindezeket a megrögzött szellemeket, mindegyiküket egyszer tagadásként, azaz az *emberi* gondolkodás *külsővé-idegenné válásaként*, azután a tagadás tagadásaként, azaz e külsővé-idegenné válás megszüntetéseként, az emberi gondolkodás *valóságos* nyilvánulásaként fogta fel; de – minthogy maga még foglya az elidegenülésnek – a tagadásnak ez a tagadása részben annak a maga elidegenülésében való visszaállítása, részben a megállás az utolsó aktusnál, a magának magára való vonatkoztatása a külsővé-idegenné válásban mint e megrögzött szellemek igazi létezésében {(azaz Hegel az elvonatkoztatás magában keringő aktusát teszi ama megrögzött elvonatkoztatások helyébe; ezzel megvan először is az az érdeme, hogy kimutatta mindezeknek az eredeti keltük szerint egyes filozófusokhoz tartozó, oda nem illő fogalmaknak a szülőhelyét, összefoglalta őket és egy meghatározott elvonatkoztatás helyett létrehozta a maga egész körében kimerített elvonatkoztatást mint a kritika tárgyát) (hogy miért választja el Hegel a gondolkodást a *szubjektumtól*, később látni fogjuk; de már most is világos, hogy ha az ember nincs, akkor lényegnyilvánítása sem lehet emberi, tehát gondolkodását sem lehetett az embernek mint emberi és természetes, szemmel, füllel stb. a társadalomban és világban és természetben élő szubjektumnak a lényegnyilvánításaként megfogni)}, részben

amennyiben ez az elvonatkoztatás önmagát fogja fel és önmagát illetően végtelen unalmat érez, Hegelnél a feladása az elvont, csak a gondolkodásban mozgó gondolkodásnak – amelyben nincs se szem, se fog, se fül, se semmi – azon elhatározásként jelenik meg, hogy a *természetet* lényegként elismerje és a szemléletre adja magát.)

De a *természet* is, elvontan véve, magáért-valóan, az embertől való elválasztásban rögzítve, az ember számára *semmi*. Hogy az elvont gondolkodó, aki szemlélésre határozta el magát, a természetet elvontan szemléli, az magától értetődik. Mint ahogy a természet a gondolkodó számára az ő maga előtt rejtett és rejtélyes alakjában, mint abszolút eszme, mint gondolati dolog be volt zárva, úgy a gondolkodó igazában, amikor magából kibocsátotta, csak ezt az *elvont természetet* – de mármost azzal a jelentőséggel, hogy az a gondolat más-léte, hogy az a valóságos szemlélt, az elvont gondolkodástól megkülönböztetett természet –, csak a természet *gondolati dolgát* bocsátotta ki magából. Vagyis, hogy emberi nyelven szóljunk, természetszemléleténél az elvont gondolkodó tapasztalja, hogy azok a lényegek, amelyeket ő az isteni dialektikában a gondolkodás önmagában forgolódó és a valóságba sehol ki nem tekintő munkájának tiszta termékeiként a semmiből, a merő elvonatkoztatásból vélt létrehozni, nem egyebek, mint *természeti meghatározások elvonatkoztatásai*. Az egész természet az ő számára tehát csak érzéki, külsőleges formában megismétli a logikai elvonatkoztatásokat. – Újra *elemzi* a természetet és ezeket az elvonatkoztatásokat. Természetszemlélete tehát csak a természetszemlélettől való elvonatkoztatásának igazolási aktusa, elvonatkoztatásának általa tudatosan megismételt nemzési aktusa.* Így pl. az idő egyenlő negativitás, amely magát magára vonatkoztatja: (i. m. [257. §,] 238. old.). A megszüntetett levésnek mint létezésnek megfelel – természeti formában – a megszüntetett mozgás mint anyag. A fény a *természeti* formája a *magába való reflexiónak*. A test mint *hold* és *üstökös* a *természeti* formája az *ellentétnek*, amely a logika szerint egyfelől az *önmagán nyugvó pozitív*, másfelől az önmagán nyugvó *negatív*. A föld a *természeti* formája a logikai *alapnak*, mint az ellentét negatív egysége stb.

A *természet mint természet*, azaz amennyiben érzékileg még különbözik

* *A kéziratban áthúzva*: Vegyük szemügyre egy pillanatra a hegeli természetmeghatározást és a természetből a szellembe való átmenetet. „A természet a más-lét formájában való eszmeként adódott. Minthogy az esz[me] – *Szerk.*

ama titkos, benne elrejtett értelemtől, a természet elválasztva, megkülönböztetve ezektől az elvonatkoztatásoktól *semmi*, egy *semminek bizonyuló semmi*, *értelmetlen*, illetve csak egy megszüntetendő külsőlegesség értelmével bír.

„A véges-*teleologikus* álláspontban ott van az a helyes előfeltevés [...] hogy a természet az abszolút [vég]célt nem tartalmazza benne magában-valóan." [245. §,] 225. old. Célja az elvonatkoztatás igazolása. „A természet a *más-lét formájában* való eszmeként adódott. Minthogy az *eszme* így önmaga negatívjaként, vagyis a *maga számára külsőlegesen* van, így a természet nem ehhez az eszméhez [...] viszonyítva külsőleges csak, hanem a *külsőlegesség* alkotja azt a meghatározást, amelyben természetként van." [247. §,] 227. old.

A *külsőlegesség* itt nem a magát *nyilvánító* és a fénynek, az érzéki embernek feltárult *érzékiségként* értendő, ez a külsőlegesség itt a külsővé-idegenné válásnak, egy hibának, egy fogyatkozásnak, amelynek nem kellene lennie, értelmében veendő. Mert az igaz még mindig az eszme. A természet csak *más-létének* a *formája*. És minthogy az elvont gondolkodás a *lényeg*, ezért az, ami az ő számára külsőleges, lényege szerint valami csak *külsőleges*. Az elvont gondolkodó egyszersmind elismeri, hogy az *érzékiség* a természet lényege, a *külsőlegesség*, ellentétben az *önmagában* forgolódó gondolkodással. De egyszersmind ezt az ellentétet úgy mondja ki, hogy *a természetnek ez a külsőlegessége* annyi, mint *ellentéte* a gondolkodással, *fogyatékossága*, hogy a természet, amennyiben különbözik az elvonatkoztatástól, fogyatékos lényeg. Egy nemcsak számomra, az én szememben fogyatékos, hanem önmagán-valóan fogyatékos lényeg bír valamivel magán kívül, amiben fogyatékossága van. Azaz lényege másvalami, mint ő maga. A természetnek ennélfogva önmagát meg kell szüntetnie az elvont gondolkodó számára, mert ő a természetet már potenciálisan *megszüntetett* lényegként tételezte.

„A szellemnek *számunkra előfeltevése a természet*, amelynek a szellem az *igazsága* és ezzel az *abszolút elsője*. Ebben az igazságban a természet *eltűnt*, és a szellem a magáértvalóságához eljutott eszmeként adódott, amelynek az *objektuma*, akárcsak a *szubjektuma* a *fogalom*. Ez az azonosság *abszolút negativitás*, mert a természetben a fogalom a maga tökéletes külsőleges objektivitásával bír, de ez a külsővé-idegenné válása meg van szüntetve és a fogalom ebben magával azonossá lett a maga számára. A fogalom ilyenképpen csak mint a természetből való visszatérés ez az azonosság." [381. §,] 392. old.

„A *kinyilatkozás*, amely mint az *elvont* eszme a természet közvetlen

átmenete, *levése*, egyben mint a szellemnek, amely szabad, kinyilatkozása, a természetnek mint az *ő* világának *tételezése*; olyan tételezés ez, amely mint reflexió egyszersmind a világnak mint önálló természetnek *előfeltételezése*. A fogalomban való kinyilatkozás annak mint a maga létének megteremtése, amelyben szabadságának a *megerősítését* és *igazságát* adja magának." „Az *abszolút a szellem*; ez az abszolútnak a legmagasabb definíciója." [383. §, 393. old.]

Illusztrációk IV. Frigyes Vilmos legújabb stilisztikai kabinetgyakorlatához[79]

„Nem hagyhatom el a hazai földet akár csak rövid időre is anélkül, hogy nyilvánosan ki ne fejezzem a hálának azt a mély érzését a Magam és a Királyné nevében, amely szívünket megindítja. Az Irántunk való szeretet megszámlálhatatlan szóbeli és írásos tanújele keltette fel, amelyet a július 26-i merénylet[80] váltott ki, – a szereteté, amely maga a bűntény pillanatában felénk ujjongott, mikor a Mindenható keze a halálos lövedéket mellemtől elfordította és a földre vetette. Tekintetemet isteni megmentőmhöz emelve, derűs lélekkel megyek tovább napi teendőimhez, hogy bevégezzem, amit elkezdtem, megvalósítsam, amit előkészítettem, a győzelemben való újult bizonyossággal küzdjek a rossz ellen, s Népem számára az legyek, amire magasztos hivatásom kötelez, és amit Népem szeretete megérdemel.

Erdmannsdorf, 1844 augusztus 5.

Frigyes Vilmos s. k."

A közvetlen indulat rossz író. A levél, amelyet a szerelmes nagy felindultságban ír az imádott nőhöz, nem stilisztikai mintapéldány, de éppen a kifejezésnek ez a *zavarossága* a *legvilágosabb*, leginkább szembetűnő és megkapó kifejezése annak a hatalomnak, amelyet a szerelem a levél írója fölött gyakorol. A szerelem hatalma a levél írója fölött az imádott nő hatalma fölötte. A stílusnak ez a szenvedélyes zavarossága és teljes kuszáltsága ezért hízeleg az imádott nő szívének, mert a nyelv reflektált, általános és ennélfogva megbízhatatlan jellege itt közvetlenül egyéni, érzékien erőszakos és ennélfogva abszolút bizalmat sugalló jelleget öltött. A gyanútlan hit a szerelmes férfi iránta való szerelmének igaz voltában pedig az imádott nő legnagyobb önélvezete, hite önmagában.

E felső tételekből következik az alábbi: a *porosz* népnek felmérhetetlen szolgálatot teszünk, ha a királyi hála belsőleg *igaz voltát* teljesen kétség-

telenné tesszük. De azzal tesszük teljesen kétségtelenné, ha bebizonyítjuk, mekkora hatalma van a királyi levélíró fölött a hála érzésének, és azzal bizonyítjuk be ennek az érzésnek a hatalmát a királyi levélíró fölött, ha bebizonyítjuk a *hálaadó kabinetparancs stilisztikai zavarosságát.* Senki se értse félre tehát hazafias elemzésünk célját.

„Nem hagyhatom el a hazai földet akár csak rövid időre is anélkül, hogy nyilvánosan ki ne fejezzem a hálának azt a mély érzését a Magam és a Királyné nevében, amely szívünket megindítja."

A mondat szerkezete alapján az ember első pillanatban úgy véli, hogy a királyi kebleket a saját *nevük* indítja meg. De ha e különös megindultság fölötti csodálkozásunkban mélyebben elgondolkodunk, látjuk, hogy az „amely szívünket megindítja" vonatkozó mellékmondat nem a *névre*, hanem a távolabb álló *hálára* vonatkozik. A *„szívünk"*-ben az egyes szám a király szívének és a királyné szívének megjelölésére mint költői szabadság, mint szívélyes kifejezése a szívélyes felséges pár szívélyes egységének, indokoltnak mondható. Az „a Magam és a Királyné nevében" lakonikus rövidsége az „a Magam nevében és a Királyné nevében" helyett könnyen félreértésre vezethet. „A Magam és a Királyné nevében" — ezen *egyszerűen* a király neve érthető, minthogy a férj neve a férj és a feleség neve. Igaz, a nagy emberek és a gyermekek kiváltsága, hogy „én" helyett a *nevüket* tegyék meg alannyá. Caesar például megtehette, hogy „győztem" helyett azt mondja: „Caesar győzött." És a gyermekek sem azt mondják: „Bécsben fogok iskolába járni", hanem: „Friedrich, Karl, Wilhelm stb. Bécsben fog iskolába járni." Veszedelmes újítás lenne azonban, ha az „én"-ünket tennők meg alanynak és egyszersmind azt bizonygatnók, hogy ez az „én" a „saját" nevében szól. Az efféle bizonygatás olybá tűnhetne, mintha bevallanók, hogy rendszerint nem a saját sugallatunkra szólunk.

„Nem hagyhatom el a hazai földet akár csak rövid időre is anélkül" — ez nem túlságosan ügyes és a megértést nem éppen megkönnyítő körülírása annak, hogy „Nem hagyhatom el a hazai földet még rövid időre sem anélkül, hogy stb.". Ez a nehézkesség a következő három gondolatnak az összekapcsolásából keletkezett: 1. a király elhagyja földjét; 2. csak rövid időre hagyja el; 3. szükségét érzi annak, hogy hálát adjon a népnek. E három gondolat túlságosan tömörített közhírré tétele azt a látszatot kelti, mintha a király csak azért fejezné ki *háláját*, mert elhagyja földjét. De ha ez a hála komoly volt, szívből fakadt, akkor kinyilvánítása semmiképpen sem kapcsolódhatott egy ilyen véletlenhez. A túláradó szív minden körülmények között könnyít magán.

„Az Irántunk való szeretet megszámlálhatatlan szóbeli és írásos tanújele

keltette fel" (a hálát), *„amelyet* a július 26-i merénylet váltott ki, – a szeretteté, amely maga a bűntény pillanatában felénk ujjongott, mikor a Mindenható keze a halálos lövedéket mellemtől elfordította és a földre vetette."

Nem tudni, hogy a merénylet a szeretetet vagy a szeretet tanújeleit váltotta-e ki, már csak azért sem, mert a birtokos eset – „a szeretteté" – a közbevetett mondat után, mint a mondat uralkodó és hangsúlyos beszédrésze jelenik meg újra. E birtokos eset ismétlésében megnyilvánuló stilisztikai merészség szembeötlő. A nehézség fokozódik, ha szemügyre vesszük a mondat tartalmát. Megengedhető-e, hogy a szeretet, amely szóban és írásban megnyilvánult, jelöltessék meg közvetlenül azon szubjektum gyanánt, amely az utcán lármát csapott? Nem azt kívánta volna-e a kronológiai igazság, hogy először a szeretetről essék szó, amely nyomban az esemény idején megnyilvánult, és csak ez után a szeretet későbbi, írásos és szóbeli megnyilvánulásairól?

Nem kellett volna-e elkerülni azt a gyanút, mintha a király egyszerre akarna hízelegni az arisztokráciának és a népnek? *Az arisztokráciának* azzal, hogy szeretetének írásos és szóbeli megnyilvánulásai, jóllehet időben később következtek, mint a népi szeretetnyilvánítások, hatásukat tekintve mégis előbb tudták felkelteni a hálát a király szívében; a *népnek* azzal, hogy ujjongó szeretete egyazon lényegnek nyilváníttatik, mint az az írásban és szóban megnyilvánuló szeretet, tehát eltöröltetik a szeretet születési nemessége. Végül pedig úgy tűnik, nem egészen helyénvaló közvetlenül Isten kezével elháríttatni a *„lövedéket"*; valamelyest is következetes gondolkodással ugyanis ily módon arra a tévkövetkeztetésre jutunk, hogy Isten egyidejűleg irányította a bűnöző kezét a királyra és hárította el a lövedéket a királytól; mert hogyan tételezhetünk fel Istenről egyoldalú cselekedetet?

„Tekintetemet isteni megmentőmhöz emelve, derűs lélekkel megyek tovább napi teendőimhez, hogy bevégezzem, amit elkezdtem, megvalósítsam, amit előkészítettem, a győzelemben való bizonyossággal küzdjek a rossz ellen, s Népem számára az legyek, amire magasztos hivatásom kötelez, és amit Népem szeretete megérdemel."

Nemigen mondhatjuk: „Megyek tovább", „hogy legyek valami". Azt jobb híján mondhatjuk, „továbbmegyek, hogy legyek valamivé". A „valamivé levés"-ben a mozgás legalább mint a „továbbmenés" mozgásának eredménye jelenik meg, habár ez utóbbi fordulatot sem ajánljuk mint megfelelőt. Az, hogy Őfelsége *„tekintetét Istenhez emelve továbbmegy"* „bevégezni, amit elkezdett, megvalósítani, amit előkészített", a jelek szerint sem a bevégzésnek, sem a megvalósításnak nem ígér kedvező esélyeket. Ahhoz, hogy bevégezzük, amit elkezdtünk és megvalósítsuk, amit előkészí-

tettünk, tekintetünket szilárdan arra kell szegeznünk, amit elkezdtünk és előkészítettünk, nem pedig e tárgyaktól elfordulva a levegőbe bámulnunk. Vajon az, aki csakugyan „tekintetét Istenhez emelve továbbmegy", nem „*megy-e tönkre* Isten látványától"? S vajon nem *megy-e el a kedve* minden *világi tervtől és ötlettől? Az elszigetelt, egy vessző által önmagára utalt záró*mondat – „és amit Népem szeretete megérdemel" – mintha egy kimondatlan, eldugott utómondatra utalna, valahogy ekképpen: „Megérdemli Miklós sógor kancsukáját és Metternich koma politikáját"; vagy pedig: „megérdemli Bunsen lovag aprócska alkotmányát"[81].

Illustrationen zu der neuesten
Kabinettsstilübung Friedrich Wilhelm IV.

A megírás ideje: 1844 augusztus 15.

A megjelenés helye: „Vorwärts!", 1844 augusztus 17. (66.) sz.

Aláírás nélkül

Friedrich Engels

1844 január—augusztus

A sajtó és a német despoták[82]

Olvasóinknak tudomásuk van a republikánus és kommunista elvek gyors előrehaladásáról Németországban; az államok e nagy szövetségébe[83] tömörült koronás brigantik és tanácsadóik körében ez az előrehaladás az utóbbi időkben rendkívüli rémületet keltett. Ezért újabb megtorló intézkedéseket léptetnek életbe, különösen Poroszországban, hogy megállítsák e „veszedelmes tanok" terjedését. Kitűnt, hogy 1834-ben a teljhatalmú megbízottak Bécsben titkos konferenciára ültek össze, amelyen egy jegyzőkönyvet fogadtak el, de ezt csak a közelmúltban hozták nyilvánosságra. A jegyzőkönyv a legszigorúbb megszorításokkal sújtotta a sajtót, a fejedelmek „isteni jogát" pedig kötelező érvénnyel mindennemű törvényhozó és egyéb népi testület fölött állónak kiáltotta ki. Mint jellegzetes példát a „Szent Szövetség"[84] alapelvére, amely ebben a förtelmes jegyzőkönyvben kifejezésre jut, megemlíthetjük a tizennyolcadik cikkelyt, amely ekképpen rendelkezik[85]:

„Azok a fejedelmek, akiket rendi gyűléseik részéről az 1832-es Szövetségi Gyűlés dekrétumában lefektetett rendelkezések bárminemű megsértése fenyeget, oszlassák fel ezeket a rendi gyűléseket és kapjanak támogatásképpen katonai segítséget a Szövetség többi tagjaitól."

Annak bizonyítására, hogy miképpen értelmezik Poroszországban a méltányosságot és a sajtószabadságot, hozzáfűzhetjük, hogy a Kölnben, Münsterben és más katolikus városokban működő cenzorokat szigorúan utasították, ne engedélyezzék semmilyen anyag közlését a most folyó írországi perről[86]. Az egyik német lap riportert vagy tudósítót szándékozott küldeni Dublinbe, de semmi remény nem volt arra, hogy akár csak levelének a közzétételét engedélyezik. De a szabadság a börtönök és szuronyok ellenére mégis győzedelmeskedni fog.

The Press and the German Despots
A megírás ideje: 1844 január vége–február eleje
A megjelenés helye: „The Northern Star",
1844 február 3. (325.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[A „Northern Star" szerkesztőségéhez[87]]

Az a szándékom, hogy a „*Star*" számára tudósításokat küldjek a mozgalom pártjának előrehaladásáról a kontinensen, továbbá kivonatokat német lapokból és Párizsban és Németországban élő, jól értesült személyekkel folytatott levelezésemből. Örömmel látom, hogy az Önök lapja több és jobb tájékoztatást nyújt a franciaországi közvéleményről, mint az összes többi angol lap együttvéve; szeretném ugyanebbe a helyzetbe hozni Önöket Németország viszonylatában. A németországi politikai helyzet jelentősége napról napra nő. Igen hamarosan megérjük az ottani forradalmat, amely nem végződhet másképpen, mint egy föderatív köztársaság létrehozásával.[88] Ugyanakkor nem fogok Németországra szorítkozni, hanem tudósításaimban mindazt megírom Svájcról, Ausztriáról, Itáliáról, Oroszországról stb., ami számot tarthat olvasóik érdeklődésére; teljesen Önökre bízom, hogy úgy használják fel az általam küldött anyagot, ahogyan helyesnek tartják.

A megírás ideje: 1844 április vége
A megjelenés helye: „The Northern Star",
1844 május 4. (338.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

The Northern Star,

AND LEEDS GENERAL ADVERTISER.

VOL. VII. NO. 330. SATURDAY, MAY 4, 1844.

...ngaged as one of universal moment.

It prides us to learn that our means of usefulness in *this* department are likely to be considerably increased. What we have done, has induced those who can aid us to make honourable and willing offer of service. Not long ago we gave in successive numbers of the *Star* an interesting and eloquent exposition of "*Continential Communism*" from the pen of one who was master of his subject, because he knew the facts with which he made the public acquainted. The insertion of those valuable papers, and the pursuance of our general policy to record Foreign Movements in aid of Labour's cause, has induced the writer of the aforenamed exposition, to make a proposal in the following terms:—

"I propose furnishing you with reports concerning the progress of the movement party on the Continent for the *Star*, extracts from the German papers, and of my correspondence with well informed men in Paris and Germany. I see with pleasure, that your paper contains more and better information about the state of public opinion in France than all other English papers together; and I should like to place you in the same position as far as regards Germany. The political state of Germany is becoming more important every day. We shall have a revolution there very shortly, which cannot but end in the establishment of a Federal Republic. At the same time, I shall not confine myself to Germany, but report to you everything about Switzerland, Austria, Italy, Russia, &c., which will be likely to prove interesting to your readers; and I shall leave it entirely to yourself to make what use you think proper of the materials furnished by me."

With alacrity we accept the offer of our friend. With him, we believe that the Continent of Europe will shortly be the scene of startling and important events in connexion with the world's progression; and to have it in our power to give the English Democrats correct notions of the several movements made—the end and aim of the parties engaged in them—their probable tendency, and the chances of success or failure, will indeed be of value and use.

A „Northern Star" 1844 május 4-i számának szerkesztőségi cikke Engelsnek a szerkesztőséghez írt levelével

[A poroszországi helyzet[89]]

Amikor IV. Frigyes Vilmos trónra lépett, nem volt nála népszerűbb uralkodó szerte Európában. Ma nincs nála népszerűtlenebb, még Miklós orosz cár sem, akit legalább lealjasult rabszolgái bálványoznak a maguk néma, állatias butaságában. A porosz király, aki hangsúlyozottan „keresztény király"-nak nevezi magát, s aki udvarát sápítozó szenteskedők és ájtatoskodó udvaroncok nevetséges gyülekezetévé változtatta, minden tőle telhetőt megtett, hogy felnyissa a nemzet szemét, és nem hiába. Látszat-liberalizmussal kezdte, aztán áttért a feudális módszerekre, és végül bevezette a rendőrspiclikkel való kormányzást. A sajtót szigorú cenzúra és bűnvádi eljárások sújtják, amelyeket a király által fizetett és a király által elmozdítható bírák folytatnak le esküdtek nélkül, zárt ajtók mögött. Az elnyomó intézkedések mindennapossá váltak. A berlini diákok kezdtek gyűléseken megvitatni politikai kérdéseket; ezeknek a gyűléseknek a rendőrség véget vetett, a szónokokat letartóztatták, perbe fogták, és néhányukat kizárták az egyetemről. Dr. Nauwerck egyetemi előadó, aki a jelenkori politikáról tartott előadásokat, bátran hangoztatta republikánus nézeteit; előadásait látogatni kezdték a minisztérium által kiküldött spionok, végül pedig körülbelül egy hónappal ezelőtt, a miniszter* törvénytelen beavatkozására, betiltották. Az egyetem tiltakozott ez ellen az elhallgattatás ellen, és a kar néhány tagja nyilvánosságra hozta a tiltakozást; ezen égbekiáltó bűnük miatt most üldözik őket. Néhány diáktüntetésen, amelyek februárban zajlottak le, megéljenezték Hoffmann professzort, akit szatirikus versek közzétételéért bocsátottak el. Ennek az lett a következménye, hogy megint kizártak az egyetemről fél tucat diákot, s ezzel megfosztották őket attól a lehetőségtől, hogy bárminemű kormányhivatalt betöltsenek vagy hogy orvosi gyakorlatot folytassanak. Düsseldorfban, a Rajna partján a rendőrség néhány politikai célzás miatt letiltotta az idei farsangi álarcos menetet, és a szegény düsseldorfiaknak még azt sem engedték meg, hogy átmenjenek Kölnbe és ott vegyenek részt a felvonuláson.

* Eichhorn. – *Szerk.*

Az elnyomó intézkedések közül, amelyekkel a kormány kinyilvánította szándékait, csak néhányat soroltunk fel; csodálatos hatással voltak a közvélemény fejlődésére. Felébresztették a nemzetet a politikai letargia állapotából és olyan izgalomba hozták, hogy még a „keresztény király" legrégibb és legodaadóbb hívei is kezdenek nyugtalankodni, eléggé szilárd-e a fennálló rend. Az elégedetlenség mindenfelé nő és csaknem általánossá vált a Rajna-tartományban, Kelet-Poroszországban, Posenban, Berlinben és valamennyi nagyvárosban. A nép eltökélte, hogy kezdetnek kivívja a sajtószabadságot és az alkotmányt. De Németország-szerte annyi gyúlékony anyag halmozódott fel, és a véleményekben annyiféle az árnyalat, hogy lehetetlen megjósolni, vajon a mozgalom, ha egyszer tényleg elkezdődött, hol fog megállni. Akárhogy is: a demokrácia irányában fog fejlődni, ez teljesen nyilvánvaló.

A megírás ideje: 1844 április vége

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 4. (338.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

[Németországból]

A Badeni Nagyhercegség képviselőházában Welcker úr, liberális képviselő, a helyi Lord John Russell kérve kérte a kormányt, tegyen valamit a nép elégedetlen hangulatának lecsillapítására. „Mert", mondta, „sokat utaztam mindenfelé Németországban, és sok ember keresett fel az ország minden rétegéből és minden részéről; és hazudnék, nem teljesíteném kötelességemet, amelyet mint a nép képviselője vállaltam, ha nem jelenteném ki, hogy a monarchikus kormányzás elve mindenütt, a német nemzet valamennyi osztályának tudatában napról napra inkább talaját veszti. Ezért kérve kérem a minisztereket, ne helyezkedjenek szembe többé a közvélemény áramlatával; mert ha hamarosan nem történik valami, ha hagyjuk, hogy a szakadék hazánk kormányai és a nép között még jobban elmélyüljön, akkor senki előtt egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy ennek mi lesz a következménye." Márpedig Welcker úr tanúságtételét a republikánus eszmék terjedéséről Németországban mint a legkevésbé sem kétségbevonhatót fogadhatjuk el, minthogy ez az előrehaladás őt magát még jobban riasztja, mint a kormányt, és minthogy homlokegyenest ellenkezik az ő saját reményeivel.

Friedrich Steinmann urat, aki ellen egy ideig eljárás folyt, mert közreadott egy könyvet, amelyben megtámadta Ausztria kormányát[90], nyolchónapi várfogságra ítélték, jóllehet Poroszországban él és ott is jelentette meg a könyvét. Nem az osztrák, hanem a porosz kormány fogta perbe és egy porosz bíróság járt el ellene.

Dr. Strauss, a „Jézus élete" szerzője hasonló munkán dolgozik „Az apostolok cselekedetei"-ről[91]; ezt a könyvet természetesen ugyanabban a modorban kezeli majd, mint az előző művében az evangéliumokat.

Az orosz diplomácia ez idő szerint igen élénk tevékenységet fejt ki a különböző német udvaroknál, mert bizonyos intézkedések foganatosítását akarja elérni az ellen, hogy a német sajtó olyan hevesen ír a cár* politikájáról. Az oroszellenes hangulat, amely most teljesen általános Németország-

* I. Miklós. – *Szerk.*

ban, az utóbbi időkben valamennyi újságban és nagyszámú vitairatban megnyilatkozott, s ez nyugtalanítja a zsarnokot. Szerencsére azonban nem áll módjában megakadályozni e kiadványok megjelentetését.

Komoly zavargások Münchenben

Münchenben e hónap 3-án zavargások voltak a sör árának felemelése miatt. A háborgás komoly volt, és lecsillapítása vérontással is együtt járt, mert katonaságot vetettek be, amely a király* kifejezett parancsára tüzelt a fegyvertelen tömegre, megölt néhány embert, másokat pedig megsebesített. Az alább közölt újabb részletekből kitűnik, hogy a nép győzött és a király alulmaradt; a koronás gyilkos *attól félt* ugyanis, *hogy saját engedelmes eszköze – a katonaság – ellene fordul*!

„München, május 5. A nyugalom helyreállt városunkban, de nem tagadhatjuk, hogy a király tekintélye az ügy során jókora csorbát szenvedett. A király, miután határozottan szembehelyezkedett mindennemű egyezkedéssel vagy kompromisszummal, miután személyesen megparancsolta a katonaságnak, hogy tüzeljen a népre, és ráadásul az ő jelenlétében, végül arra szólította fel a serfőzőket, hogy engedjenek a nép követelésének. Ma reggel valamennyi utcasarkon falragaszok jelentek meg arról, hogy a sör árát nem emelik fel; az emberek elégedettnek látszottak, de ugyanakkor maradt bennük valami rejtett ellenérzés a királlyal szemben, amiért megparancsolta, hogy tüzeljenek rájuk – és ez a parancs e város több lakosának életébe került. A jelek szerint a király főleg azért engedett, mert igen csekély odaadást tapasztalt a csapatok részéről, amelyek egyáltalán nem mutattak készséget arra, hogy a népre tüzeljenek."

A megírás ideje: 1844 május első fele
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 18. (340.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

* I. Lajos. – *Szerk.*

Egy áruló sorsa

Adam Gurowski grófnak, aki aktívan részt vett az 1830-as forradalomban, majd cserbenhagyta pártját, megengedték, hogy visszatérjen hazájába; itt nagyon nem irigylendő módon vált ismertté bizonyos kiadványai révén, amelyekben azt tanácsolta honfitársainak, tekintsék függetlenségük elvesztését isten büntetésének, megadóan vessék alá magukat ennek és keressenek menedéket a hatalmas cár trónusánál, akinek kezébe isten a sorsukat helyezte.[92] Kifejtette nekik, hogy Lengyelországot jobb sors nem is érhette volna, mint hogy orosz igába került, hogy kötelességük lemondani a függetlenség minden reményéről, és hogy végül a cári kormány a földkerekség legjobb kormánya. Gurowski persze jutalmat várt Miklóstól, de az egyeduralkodó túlságosan óvatos volt, semhogy megbízzon egy árulóban. Felhasználta, aztán elejtette; adott neki egy alárendelt hivatalt, amelyről Gurowski lemondott, mihelyt látta, hogy semmi reménye az előléptetésre; nem sikerült visszakapnia még az állampolgárságát sem, amelytől a felkelésben való részvétele miatt megfosztották. Végül aztán úgy döntött, hogy ismét elhagyja Lengyelországot, Poroszországban keres menedéket és Boroszlóba megy, ahol azzal a kéréssel fordult a hatóságokhoz, hogy kezeljék mint katonaszökevényt. Honfitársai, akiknek ügyét elárulta, megvetik, Európában mindenki megveti, a cár elhagyta, így hát az a szándéka, hogy Amerikába megy, abban a reményben, hogy híre talán nem követi az óceánon túlra.

Az a vasszigor, amellyel az orosz zsarnokság Lengyelországot uralma alatt tartja, napjainkban ugyanolyan kérlelhetetlen, mint mindig is volt. Mindent megtesznek annak érdekében, hogy a szerencsétlen lengyeleket lépten-nyomon emlékeztessék: rabszolgasorban vannak. Megkövetelik, hogy még az útjelző táblákon is orosz nyelvű, orosz betűs feliratok legyenek; egyetlen lengyel szót sem engedélyeznek. A lengyel nyelvet száműzték valamennyi bíróságról. A „Cigányfiú északon" című német dalt, amely a leghalványabban sem utal sem Oroszországra, sem Lengyelországra, hanem csak erőteljes vágyat fejez ki a hazába való visszatérés után, lengyelre fordították; az orosz cenzor mint hazafias, ennélfogva természetesen bűnös dalt

betiltotta. Nem csoda ezek után, hogy Miklós szeretné elhallgattatni a német sajtót, az egyetlen csatornát, amelyen keresztül a világ tudomást szerez az ilyen esetekről. Hadd említsek meg azonban még egy tényt: egy orosz határezred hat lengyel katonája megszökött, de elfogták őket, mielőtt elérték volna Poroszországot. Mindegyiküket ezerötszáz korbácsütésre ítélték; a hozzátartozókat kényszerítették, hogy legyenek jelen a büntetés végrehajtásánál; a hat emberből csak hárman élték túl a korbácsolást.

Fate of a Traitor

A megírás ideje: 1844 május első fele

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 18. (340.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

Zavargások a sör miatt

A bajor sör a leghíresebb ennek az italnak Németországban főzött valamennyi fajtája közül, és a bajorok persze igen megszokták, hogy meglehetősen nagy mennyiségben fogyasszák. A kormány egy új, *ad valorem** mintegy 100 shilling adót vetett ki a sörre; ennek következtében forrongás tört ki, amely több mint négy napig tartott. A munkások nagy tömegekben gyülekeztek, felvonultak az utcákon, megrohamozták a kocsmákat, beverték az ablakokat, összetörték a bútorzatot és mindent, ami a kezük ügyébe akadt, hogy bosszút álljanak kedvenc italuk árának felemeléséért. Kivezényelték a katonaságot, de az egyik lovas-testőrezred, amikor megparancsolták, hogy szálljon nyeregbe, *megtagadta a parancs teljesítését.* A rendőröket, akiket a nép, mint mindenütt, gyűlöl, a zavargók alaposan elverték és bántalmazták; valamennyi őrhelyre, ahol azelőtt rendőrök álltak, katonákat kellett állítani, akik, lévén jó viszonyban a néppel, nem váltottak ki olyan ellenséges érzelmeket és *szemmel láthatóan vonakodtak is attól, hogy beavatkozzanak.* Csak akkor avatkoztak be, amikor a királyi palotát érte támadás, s akkor is megelégedtek olyan pozíció elfoglalásával, amelyből vissza tudták szorítani a zavargókat. Másnap (május 2-án) este a király**, akinek családjában éppen a minap ünnepelte valaki az esküvőjét, úgyhogy számos illusztris vendég tartózkodott az udvarnál, színházba ment; de amikor az első felvonás után tömeg gyűlt össze a színház előtt, és az a veszély fenyegetett, hogy megtámadja az épületet, mindenki kiment megnézni, mi történt; Őfelsége, illusztris vendégeivel együtt, kénytelen volt követni a közönséget, máskülönben egyedül maradt volna a helyén. A francia lapok azt állítják, hogy a király ekkor parancsolta meg a színház előtt felállított csapatoknak, tüzeljenek a népre, *és hogy a katonák megtagadták a parancsot.* A német lapok nem tesznek említést erről, és minthogy cenzúra alatt vannak, ez így is volt várható. Mivel azonban a francia lapok olykor meglehetősen rosszul vannak informálva a külföldi eseményekről, nem kezeskedhetünk állításuk szavahihető-

* – *érték szerint – Szerk.*
** I. Lajos. – *Szerk.*

ségéről. Mindebből azonban kitűnik, hogy a királyi költő (Lajos bajor király ugyanis három kötetnyi olvashatatlan vers, az egyik palotáját ismertető útikalauz[93] és más művek szerzője) igen kínos helyzetben volt e zavargások idején. Münchenben, egy katonasággal és rendőrséggel tele városban, a királyi udvar székhelyén, négy napig tart egy zendülés, jóllehet még a katonaságot is csatasorba állítják ellene, – és végül a zendülők erőszakkal célt érnek. A nyugalmat a király egy rendelettel állította helyre, amelynek értelmében egy negyed gallon sör árát tíz krajcárról (3 és egynegyed penny) kilenc krajcárra (3 penny) csökkentették. Márpedig ha a nép egyszer tudja, hogy megfélemlítéssel ráveheti a kormányt adórendszerének feladására, hamarosan azt is megérti majd, hogy éppilyen könnyű lesz megfélemlíteni, ha komolyabb dolgokról van szó.

Beer Riots

A megírás ideje: 1844 május közepe

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 25. (341.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

[Néhány adalék a poroszországi papságról]

Ennek az országnak a papsága, amely a jelenlegi kormány különleges oltalmát és jóindulatát élvezi, napról napra dölyfösebben viselkedik. Berlinben például nemrégiben előfordult, hogy egyik lelkész a másik után megtagadta az esketési szertartás szombati napon való lebonyolítását; ezt azzal indokolták, hogy az új házasok, ha előző nap keltek egybe, vasárnap reggel aligha kelnének fel olyan lelkiállapotban, amely méltó az Úr napjának megünneplésére! A berliniek persze, akik vajmi keveset törődnek a vasárnap méltó megünneplésével, hanem ellenkezőleg, ezt a hét legvidámabb napjává tették, tiltakoznak az ellen, hogy a kormányzó párt be akarja vezetni náluk *„az angol vasárnapot"*, aminél szörnyűbbet ők elképzelni sem tudnak. És csakugyan, az angol vasárnap a legélesebb ellentmondásban van a kontinens valamennyi nemzetének érzületével és szokásaival.

A megírás ideje: 1844 május közepe
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 25. (341.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

[Hírek Szentpétervárról]

A szentpétervári kabinetben komoly változások történtek.[94] A pénzügyminiszter, Kankrin úr kegyvesztett lett, és ugyanezt jelentik a rendőrminiszterről, a híres Benkendorf grófról. Miklós szemmel láthatóan ereje megfeszítésével igyekszik fenntartani ezt a rendszert, amely gyors ütemben teszi tönkre önmagát. Németországban és a kontinens többi országában egyre nő az oroszellenes érzület, bármilyen erőfeszítéseket tesz is Miklós irodalmi zsoldosserege. Nagy nehézséget jelent a kormány anyagi helyzete: az udvar pompája, a rendőrök és kémek megszámlálhatatlan serege, a diplomatákra, kémekre, tudósítókra, az Európa-szerte folyó titkos cselszövésekre és megvesztegetésekre fordított költségek, a hadsereg és a flotta, valamint a cserkeszek ellen folytatott végnélküli háborúk[95] felemésztették mindazt, amit az adók és a kölcsönök segítségével össze lehetett hozni. Kankrin úr korlátozó kereskedelmi politikája a birodalom némely részein csaknem lehetetlenné tette a külkereskedelmet és nem sikerült létrehoznia a nemzeti ipar rendszerét az országon belül. A nemesség soraiban világosan elkülönül egymástól három csoport: az udvar, a régi vidéki nemesség és a hadsereg tisztjei. Szünet nélkül áskálódnak egymás ellen, lévén a céljuk nem egyéb, mint a kizárólagos uralom a császár személye fölött; ő viszont, mint minden despota, végső soron csupán eszköz kegyenceinek kezében.

A megjelenés ideje: 1844 május közepe
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 május 25. (341.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

[Franciaországból]

Rive-de-Gier-ben, Lyon közelében komoly bányászsztrájk zajlott le bérkérdésekben és egyéb sérelmek miatt.[96] Jellege nagyjában és egészében ugyanolyan volt, mint az angliai sztrájkoké: zászlós felvonulások, gyűlések, sztrájktörők megtámadása stb. A sztrájk körülbelül hat hétig tartott; néhány embert összeesküvés vádjával bebörtönöztek, noha a jelek szerint komoly zavargásokra nem került sor. A bányászok, mint hírlik, végül visszatértek a tárnákba, bár arról nem kaptunk hírt, hogy a sztrájk elérte-e célját.

Republikánus tüntetések

A „Weekly Dispatch" tudósítójának alábbi beszámolója a republikánus erők gyülekezéséről Laffitte úr temetése alkalmából[97] érdeklődésre tarthat számot, mert kitűnik belőle, hogy mennyire erősek a republikánusok Párizsban, és hogy mennyire bizonyos a közeli forradalom Franciaországban.

„Bár a híres Jacques Laffitte temetésén, múlt hónap 30-án semmiféle rendzavarásra nem került sor, ez mégis a republikánus párt hatalmas erődemonstrációja volt. Ötezer diák – orvostanhallgatók és jogászok – gyűlt össze, hogy megadja a végtisztességet annak az embernek, aki (egyetlen végzetes kivételtől eltekintve) egész életét a politikai szabadság ügyének szentelte. Ezt az egyetlen tévedését – tudniillik, hogy trónra segítette Lajos Fülöpöt – részben levezekelte a képviselőházban, amikor isten és az emberek bocsánatát kérte a Franciaország és az egész civilizált világ ellen az ő közreműködésével elkövetett súlyos sérelemért. Az az ötezer diák, aki Laffitte-ot utolsó útjára elkísérte, mind hűséges republikánus, – valamenynyiüket a politikai szabadság gondolata hevíti. Ezek az emelkedett gondolkodású fiatalemberek, a katonai politechnikumok hallgatóival együtt, az ifjú Franciaország reménységei. Csak irtsák ki szívükből az Anglia iránti gyűlölségnek azt a képtelen érzését, amely háborúba sodorhatja őket csupán azért, hogy újra eldöntsék a nemzeti versengés kérdését, csak tanulják meg becsülni szigeti szövetségesüket mint olyan erőt, amely velük karöltve halad a civilizáció útján, és akkor egy napon ezek a fiatalemberek – a felnövekvő

nemzedék, amelyet mindkét nemzet konzervatív sajtója megvetéssel kezel – hivatva lesznek eldönteni Franciaország sorsát. Az 1830-as forradalomban a katonai iskolák 16–18 éves növendékei lettek a nép hadvezérei abban a szörnyű küzdelemben, amelyet a királyi csapatokkal vívtak. És nem vitás, hogy Lajos Fülöp halála után a republikánusok a maguk elveit nyilvánítják majd a Franciaország és a francia érdekek szempontjából egyedül megfelelőknek; az ifjú párizsi diákoknak pedig együtt kell működniök a néppel a politikai színtéren, tanácsadóivá kell válniok, éppolyan készségesen és hűséggel, ahogyan tizennégy évvel ezelőtt győzelemre vezették. De a republikánusok Laffitte úr temetésén lezajlott erődemonstrációja nem szorítkozott az orvostanhallgatókra és jogászokra. A titkos társaságok sem tétlenkedtek. Ezeknek a félelmetes politikai egyesüléseknek a tagjai óriási tömegekben gyülekeztek: többnyire tiszteletreméltó kereskedők, iparosok és kézművesek, és semmi esetre sem az a hitvány és aljas csőcselék, amelynek a »Times« és a »Journal des Débats«[98] több ízben bemutatta őket. Négyes sorokból álló oszlopot alkottak és közvetlenül a diákok előtt meneteltek. A republikánusoknak egy harmadik osztaga is követte Laffitte-ot a Père-Lachaise temetőbe; ez munkásokból állt, akik valamennyien takaros öltözékben jelentek meg, külsejük tiszteletet ébresztő, viselkedésük pedig példás volt. A szabadság barátai tehát nagy erőt mutattak ebből az alkalomból. És csakugyan képtelenség a konzervatív sajtó részéről, hogy tagadja a francia republikánus párt nagy számszerű erejét és óriási erkölcsi befolyását. E pártra, amelynek tagjai között sokan vannak Franciaország legkiválóbbjai közül – katonai, irodalmi, művészeti, tudományos és politikai híresség –, amelynek számszerű ereje napról napra nő azok révén, akik a király zsarnoksága miatt elidegenedvén az Orléans-októl, csatlakoznak hozzá, és amely a civilizáció új érdekeivel és új szükségleteivel egybehangzó elveket hirdet, a republikánus pártra szegeződik majd minden tekintet, ha egy előre nem látott esemény vagy a dolgok természetes menete folytán megrendül az Orléans-dinasztia uralma."

A „szent háború"

A marokkói császár* „szent háborút" hirdetett meg Franciaország és a franciák ellen és fegyverbe szólítja a birtokain és azok szomszédságában élő valamennyi népet és törzset az igaz hit védelmében és a „hitetlenek" kiirtására. Abd el-Kader, az afrikai Wallace a vezére ennek a nemzeti mozgalomnak, amelynek célja a francia hódítók megdöntése és kiűzése.[99] A legújabb

* Abd ar-Rahmán. – *Szerk.*

hírek szerint a mór sereg előretolt részlegei a francia csapatok látótávolságán belül vannak.

Constantine-ból kapott hírek arra utalnak, hogy Aumale hercege némi vereséget szenvedett, amely a jelek szerint saját meggondolatlanságának és tapasztalatlanságának eredménye. Mint az alábbi kivonatból látható, egy kisebb csapattesten, amelyet Biscara védelmére hagytak ott, rajtaütöttek az őslakosok, a francia helyőrséget megölték és az egész felszerelést, lőszert és ellátmányt magukkal vitték.

Egy 3-án kelt touloni levélben olvashatjuk a következőket:

„Múlt hó 20-i kelettel igen lesújtó híreket kaptunk Constantine tartományból. Aumale hercege Biscarában nagyon kis létszámú helyőrséget hagyott, amely mindössze a parancsnokló Petitgand hadnagyból, Crochard alhadnagyból és Arcelin katonaorvosból, valamint a constantine-i lövészzászlóalj mintegy negyven katonájából állt. Ez a kis alakulat alkotta volna egy új zászlóalj magvát, amelyet a Biscara-környéki törzsekből szándékoztak toborozni. Valamennyiük közül mindössze Pelisse törzsőrmesternek sikerült megmenekülnie. Az újonnan besorozottak az éjszaka folyamán kinyitották az erőd kapuit Mohamed Seghirnek, Abd el-Kader kalifájának és híveinek, akik álmukban meglepték a mieinket és valamennyiüket megölték. Megindult az általános fosztogatás, és azt a 70 000 frankot, amelyet otthagytak a parancsnoknak, hogy kifizethesse a katonáit, valamint az ágyúkat, karabélyokat, a lőszert és minden egyéb ellátmányt is elvittek. Úgy hírlik, ez a szerencsétlen eset felbátorította a környező törzseket, hogy fegyvert fogjanak. A végzetes hír az Ouled-Sultan-i hegyekben érte a herceget, aki egy 3000 főnyi hadoszloppal nyomban Biscarába indult. 18-án érkezett meg, de a kalifa előző nap elhagyta a várost. Az afrikai könnyűgyalogság harmadik zászlóalja 24-én indult el Constantine-ból Biscarába, hogy ennek helyőrségét alkossa."

Pénteken* a képviselőház 190 főnyi többséggel 53 ellen megszavazott 7 500 000 frankot az Algériában állomásozó francia haderő növelésének fedezésére (a meglevő 96 000-et 15 000-rel növelik, így az algériai haderő eléri a 111 000 főt).

A megírás ideje: 1844 június első fele
A megjelenés helye: „The Northern Star",
1844 június 15. (344.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

* 1844 június 7. – *Szerk.*

Polgárháború Valais-ban[100]

A Rhône folyó völgye, *a Rhône-gleccser* lábánál levő forrástól a Genfitóig, egyike a világ legszebb tájainak. Két oldalán helyezkednek el Európa legmagasabb hegyei, két folyamatos hegylánc, amelynek átlagos magassága 12 000 láb és amelyet örök hó borít; megszámlálhatatlan patakocska ered innen, amelyek táplálják a Rhône-t és megtermékenyítik a völgy rétjeit és mezőit. Itt, alig néhány órányi járásra az örök tél birodalmától, a napsütésben, amely csaknem olyan erőteljesen ontja melegét, mint Lombardia örökzöld síkságain, szépen megterem a gesztenye és a szőlő. Ezt a völgyet, amelynek Valais a neve, részben németek, részben franciák lakják. A németek, akik északkelet felől jöttek az országba, a völgy magasabban fekvő és erdősebb részét foglalják el, ahol a vidék kevésbé kedvez a földművelésnek, viszont kiválóan alkalmas állattenyésztésre; ennek megfelelően a lakosságnak ez a része mindmáig csaknem ugyanabban a természeti állapotban él, amelyben elődeik Felső-Valais-t elfoglalták. A politikai és vallási nevelés teljes egészében néhány arisztokrata család és a papság kezében van, s ezek természetesen mindent elkövetnek, hogy a nép minél tudatlanabb és babonásabb maradjon. A franciák viszont Valais alsó részén telepedtek le, ahol a völgy kiszélesedése lehetővé tette a földművelés és másfajta ipari tevékenység meghonosítását. A franciák, akik Valais jelentékenyebb városait alapították, műveltek és civilizáltak és minthogy a tó és a radikális Vaud kanton határán élnek, összeköttetésben vannak a külvilággal és lépést tudnak tartani szomszédaik eszméinek haladásával. Mégis, Felső-Valais bárdolatlan hegyilakói – hogy hogyan, azt nem tudom – sok száz évvel ezelőtt leigázták a francia Alsó-Valais-t és továbbra is meghódított tartománynak tekintették az országnak ezt a részét, lakóit pedig teljesen kizárták a kormányzásból.

1798-ban, amikor a franciák megdöntötték a svájci patriciusi despotizmus régi arisztokratikus rendszerét, Alsó-Valais is részt kapott a kormányzásból, de nem abban a mértékben, amelyhez joga volt. 1830-ban, amikor a demokratikus párt befolyása egész Svájcban növekvőben volt, az alkotmányt méltányos és demokratikus alapokon átalakították. Ám Felső-Valais-nak az egyház által elnyomott pásztorai és elméjük korlátlan urai, a lelkészek azóta

is folyton próbálkoznak, hogy a régi igazságtalan rendszernek kedvező fordulatot idézzenek elő. A radikális párt, mindezek elleni védekezésképpen, Vaud kanton radikálisaival együtt megalakította az „Ifjú Svájc" – *„La Jeune Suisse"* – elnevezésű szervezetet[101]. A papság igen hevesen támadta és rágalmazta a szervezet tagjait, legfőképpen azzal a váddal illetve őket, hogy hitetlenek, – de ez a vád a kontinensen inkább nevetséget kelt, semmint iszonyodást. 1840-ben történt az első támadás az „Ifjú Svájc" ellen, de minthogy a demokratikus erők jól felkészültek, a babonának és tudatlanságnak ezek a részedettjei visszavonultak megközelíthetetlen hegyi hágóik mögé, ahonnan aztán 1844 márciusában újra kitörtek. Ezúttal sikerült rajtaütniök a radikálisokon, mert ki tudták használni a konzervatív elveknek kedvező általános reakciót és azt a körülményt, hogy Luzern, a vezető kanton (a szövetségi kormány jelenlegi székhelye) konzervatív kanton. A valais-i demokratikus párt most vereséget szenvedett. Szükség lesz a szövetségi kormány beavatkozására; majd meglátjuk, milyen hasznot húznak győzelmükből a papok, akik a konzervatív sereget nemcsak kísérték, hanem az élére is álltak. Arra azonban még most sincs semmi esélyük, hogy a régi rendszerhez akár csak hasonlatosat is helyreállítsanak, vagy hogy Alsó-Valais-t és bátor lakóit a hódoltság állapotában tartsák. Néhány év vagy talán csak néhány hónap múlva a demokratikus párt visszanyeri befolyását.

The Civil War in the Valais
A megírás ideje: 1844 június első fele
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 június 15. (344.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

[Hírek Poroszországból – Zavargások Sziléziában]

A nép nagy győzelmet ért el; szilárd és tartós ellenállásával arra kényszerítette a királyt*, hogy adja fel dédelgetett kedvencét, az új válási törvény tervezetét. Az idevágó jelenlegi törvény nagyon liberális, és természetesen soha nem tetszett a keresztény királynak. Amióta csak trónra lépett, a törvény olyan módosítására készült, amely csak igen ritka esetekben engedélyezné a válást. A lehető legszigorúbban érvényt kívánt szerezni a házassági kötelék szentségének és egy újabb lehetőséget nyújtani a papoknak arra, hogy beleártsák magukat mások családi ügyeibe. A nemzet szelleme azonban fellázadt egy ilyen törvény ellen, a sajtó szembehelyezkedett vele, és amikor az egyik demokratikus lapnak** sikerült megszereznie és közölnie a tervezett törvény hiteles kivonatát, az ország minden részéből megindult az általános tiltakozás ellene.[103] A király mindazonáltal makacsul kitartott szándéka mellett. A törvénytervezetet a Titkos Tanács elé terjesztették, hogy előkészítsék a tartományi Landtagok[104] számára, amelyeknek ajánlására a porosz alkotmány értelmében szükség van. Hogy már a Titkos Tanácsban erőteljes ellenállás nyilvánult-e meg, vagy hogy a király látta-e: ezt a jogszabályt a tartományi Landtagok soha nem fogadnák el, azt nehéz eldönteni; elég az hozzá, hogy a Titkos Tanácshoz e hónap 11-ről keltezett rendelet érkezett, amely visszavonta a törvénytervezetet, teljesen feladta annak elveit és kinyilvánította, hogy a király megelégszik a jelenlegi törvény néhány formai vonatkozásának megváltoztatásával. Az ellenzéknek ez az igen fontos győzelme szükségképpen tartósan erősíti a népi pártot és a királyság minden falucskájában nagy tetszéssel fogadják majd. Megmutatja a népnek, hogy erős és hogyha összefog, meghiúsíthat bármilyen intézkedést, amely nem felel meg neki; sőt mi több, megmutatja, hogy ha csak használja erejét, rákényszerítheti a kormányt bármire, amit jónak lát.

---

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*
** „Rheinische Zeitung" [102] – *Szerk.*

A sziléziai iparvidéken igen komoly zavargásokra került sor*; a környék munkáslakossága, amely csaknem teljesen a lenipartól függ és nagy nyomorúságban él, minthogy nem képes állni a géppel gyártott angol árucikkek versenyét, egy ideje már olyan helyzetben volt, mint az angol kéziszövők. A sziléziai Peterswaldauban a munkások, akiket sanyargatott a konkurrencia, a gépi termelés és a kapzsi vállalkozók, végül fellázadtak, lerombolták az egyik gyáros házát, és csak akkor oszlottak szét, amikor megjelent a katonaság. Langenbielauban hasonló kilengések történtek; a nép visszaverte a katonaságot, amely csak azután tudta helyreállítani a rendet, hogy erősítést kapott és tüzet nyitott a lázadókra, akik közül néhányat megölt. Más körzetekben is izgatott csoportok verődtek össze, és még a tartomány fővárosában, Boroszlóban is felbomlott a rend.

Nyilvánvaló tehát, hogy a gyári rendszer, a gépi berendezés elterjedése stb. a munkásosztályra nézve a kontinensen ugyanazokkal a következményekkel jár, mint Angliában: elnyomatás és robot a többségnek, gazdagság és bőség keveseknek. Létbizonytalanság, elégedetlenség és forrongás honol a sziléziai dombokon éppúgy, mint Lancashire és Yorkshire zsúfolt városaiban.[105]

A megírás ideje: 1844 június közepe
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 június 29. (346.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

* *V. ö. 184–186. old. – Szerk.*

További részletek a sziléziai zavargásokról

A zavargások, mint legutóbbi tudósításomban* előadtam, Peterswaldauban, a reichenbachi körzetben, a sziléziai iparvidék központjában kezdődtek. A takácsok az egyik legtekintélyesebb gyáros, bizonyos Zwanziger háza előtt gyülekeztek és egy dalt énekeltek, amelyben kifogásolták azt a módot, ahogyan ez az ember munkásaival bánt; úgy tűnik, hogy ezt a dalt erre az alkalomra szerezték[106]. Zwanziger úr rendőrökért küldött és elérte, hogy néhányat a vezetők közül letartóztassanak. Egyre nagyobb tömeg gyülekezett a gyáros háza előtt, fenyegetőzött, hogy erőszakkal kiszabadítja a letartóztatottakat, és minthogy nem engedték szabadon őket, nyomban rombolni kezdett. Az ajtókat feltörték, az ablakokat beverték, a tömeg benyomult a házba és szétrombolt mindent, ami a keze ügyébe akadt. Zwanziger háza népe alig tudott elmenekülni, szüntelenül záporoztak rájuk a kövek, úgyhogy a nőket ágyneműbe bugyolálták és kocsin Schweidnitzbe szállították. Oda is küldöncöket menesztettek, hogy segítségül hívják a katonaságot, de a parancsnok azt válaszolta, hogy a boroszlói tartományi hatóságok parancsa nélkül semmit sem tehet. A nép közben teljesen lerombolta Zwanziger úr lakóházát, majd benyomult a raktárépületbe, megsemmisítette az összes üzleti könyvet, váltót és egyéb iratot, a talált készpénzt pedig – több mint 1000 font sterlinget – kiszórta az utcára; néhány csehországi csempész szedte fel, akik azzal jöttek át a határon, hátha sikerül hasznot húzniok a zavargásokból. A gyapotbálákat, a zsákokat, a fonalat és egyéb készárut tőlük telhetően megsemmisítették vagy használhatatlanná tették, a szomszédos gyárépület gépeit pedig teljesen széttörték.

A felkelők, miután ezzel végeztek, otthagyták a lerombolt épületek romjait és átmentek Langenbielauba, amelynek munkásai nyomban csatlakoztak hozzájuk. Ebben a városban megtámadták Dierig úr gyárát és raktárát. Dierig úr először megpróbálta kifizetni a lázadókat, de miután a kialkudott összeg egy részét átadta, megtudta, hogy útban van a katonaság, úgyhogy

* *V. ö. 182–183. old. – Szerk.*

azonnal megtagadta a fennmaradó rész kifizetését. A tömeg rögtön benyomult az épületbe és éppúgy szétrombolta, mint Peterswaldauban. Közben megérkezett egy körülbelül 160 főnyi gyalogoskülönítmény és vele a polgári hatóságok képviselői; a törvény nevében felszólították a tömeget a szétoszlásra, de a nép válaszul kővel dobálta a katonákat; erre elhangzott a parancs, hogy nyissanak tüzet, és a lázadók közül tizenketten meghaltak, sokan pedig megsebesültek. A felbőszült tömeg azonban rávetette magát a katonákra és közülük olyan sokat megsebesített kövekkel, hogy a parancsnokuk, akit lerántottak a lováról és alaposan megvertek, az osztaggal együtt visszavonult, hogy bevárja az erősítést. A vagyontárgyak rongálása időközben folytatódott. Végül megjelent két gyalogoszászlóalj, egy lövészszázad, némi lovasság és tüzérség, és szétoszlatták a lázadókat. A várost és környékét megszállva tartó katonaság minden további hasonló kísérletet elfojtott, és, mint ez már lenni szokott, amikor minden elmúlt, színre léptek a tulajdonképpeni hatóságok, kiáltványokkal és hasonlókkal, amelyekben kihirdették az ostromállapotot a körzetre és bármiféle rendzavarásért a legszörnyűbb büntetéseket helyezték kilátásba.

A zavargások nem korlátozódtak erre a két városra; Alt-Frielandban és Leutmannsdorfban hasonló jelenetekre került sor, bár ott a gyárosokkal szembeni ellenérzés nem nyilvánult meg olyan heves formában; néhány cégtáblát összetörtek és néhány ablakot bevertek, mielőtt a katonaság helyre tudta állítani a nyugalmat. Az egész vidék lakossága felhasználta az alkalmat arra, hogy félreérthetetlenül kimutassa a gyárosok iránti érzelmeit.

E zavargások oka ezeknek a szegény takácsoknak a hallatlan szenvedéseiben keresendő, amelyeket az alacsony bérek, a gépi berendezés elterjedése és a gyárosok kapzsisága és mohósága idéz elő. Szinte hihetetlen, hogy ebben az elnyomott osztályban egy olyan család keresete, ahol apa, anya és gyerekek egyaránt a szövőszéken dolgoznak, akkora összeg, amelyen nem lehet többet vásárolni, mint Angliában hat shillingen. Ráadásul ezek a takácsok mind eladósodtak, ami egyáltalán nem meglepő, amikor a munkabérek ilyen alacsonyak; a gyárosok viszont szívesen előlegeznek nekik kisebb összegeket, amelyeket a munkások soha nem tudnak visszafizetni, amelyek azonban arra elegendők, hogy korlátlan uralmat biztosítsanak a tulajdonosoknak felettük és a gyárosok rabszolgáivá tegyék őket. Ezenkívül itt volt még az angol árucikkek konkurrenciája; előnyük az itteniekkel szemben az angol gyárak fejlettebb gépi berendezése és alacsony bérei, amelyek oda hatnak, hogy a sziléziai béreket is csökkentsék. Egyszóval, a gyári rendszer és annak összes következményei nehezednek a sziléziai szövőkre éppen úgy, ahogyan nehezedtek és nehezednek ma is az angliai gyári munkásokra és kézi szö-

vőkre, és váltottak ki ebben az országban több elégedetlenséget és zavargást, mint bárhol másutt.

Meg kell jegyeznünk, hogy – az összes német lapok tanúsága szerint – mindezen zavargások idején az éhező takácsok egyetlenegy rablást sem követtek el. A pénzt kidobták az utcára, nem fordították a saját hasznukra. A lopást és a fosztogatást a zavarosban halászó csehországi csempészekre hagyták.

Further Particulars of the Silesian Riots
A megírás ideje: 1844 június első fele
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1844 június 29. (346.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

Karl Marx

és

Friedrich Engels

1845—1848 február

Karl Marx

[Friedrich List „Das nationale System der politischen Ökonomie" című könyvéről[107]]

[I. Általános jellemzés]

[...] a polgárság halálának tudata már a német burzsoázia tudatába is behatolt, ezért a német burzsoá eléggé naiv ahhoz, hogy ezt a „szomorúságot" maga is bevallja. „Ezért is olyan *szomorú**, ha a bajokat, amelyekkel napjainkban az ipar együtt jár, maga az ipar elutasításának indokaként akarják érvényesíteni. Van sokkal nagyobb baj is, *mint a proletárok** rendje: üres kincstárak – nemzeti erőtlenség – nemzeti szolgaság – nemzethalál." (LXVII. old.) Valóban szomorú, hogy a proletariátus már létezik és már igényeket támaszt és már félelmet kelt, még mielőtt a német polgár elérkezett volna az iparhoz. Ami magát a proletárt illeti, ő bizonyára vidámnak látja majd a helyzetét, ha az uralmon levő burzsoázia tele kincstárakkal és nemzeti erővel rendelkezik. List úr csak arról beszél, ami a burzsoának *szomorúbb*. És bevalljuk, nagyon szomorú neki az, hogy az ipari uralmat éppen abban az alkalmatlan pillanatban akarja megszerezni, amikor a többség ezen uralom előidézte szolgasága közismert ténnyé vált. A német burzsoá az a *búsképű lovag*, aki éppen akkor akarta bevezetni a kóbor lovagságot, amikor a rendőrség és a pénz elhatalmasodott.

3) Nagy akadály (kellemetlenség), amelybe a német burzsoá az ipari gazdagságra való törekvésében beleütközik, az eddigi *idealizmusa*. Hogyan jut el a „*szellemnek*" ez a népe egyszerre oda, hogy kalikóban, kötőfonalban, szelfaktorban, a gépi berendezés materializmusában, egy sereg gyári rabszolgában, a gyáros urak teli erszényében találja meg az emberiség legfőbb javait? A német polgár üres, felszínes, szentimentális idealizmusa, amely mögött a legkicsinyesebb, legpiszkosabb kalmárlélek rejtőzik, a leggyávább

* *Kiemelés Marxtól. – Szerk.*

lélek húzódik meg, olyan korszakhoz érkezett, amelyben szükségképpen el kell árulnia titkát. De megint valódi német, fellengős módon árulja el. Idealista-keresztény szégyenlősséggel árulja el. Megtagadja a gazdagságot, miközben törekszik rá. Egészen idealista köntösbe öltözteti magának a szellem nélküli materializmust, és csak akkor meri hajhászni. List rendszerének egész [...]* elméleti része nem egyéb, mint az őszinte gazdaságtan ipari materializmusának ideális frázisokba öltöztetése. A dologhoz sehol sem nyúl hozzá, de a kifejezést idealizálja. Nyomon követjük majd ezt az egyes esetekben. Éppen ez az üres idealista frazeológia teszi őt ezért képessé arra is, hogy a jámbor óhajaival szembehelyezkedő *reális* korlátokat félreismerje és a legostobább képzelgésekre adja a fejét. (Hová jutott volna az angol és a francia burzsoázia, ha előbb engedélyt kért volna a főnemességtől, a tiszteletreméltó bürokráciától és az örökletes uralkodóházaktól, hogy az „ipart" „törvényerővel" bevezesse?)

A német polgár még akkor is vallásos, ha ipari. Fél beszélni a rossz cseréértékekről, amelyekre sóvárog, s termelőerőkről beszél, fél konkurrenciáról beszélni, s a nemzeti termelőerők nemzeti konföderációjáról beszél, fél a magánérdekéről beszélni, s a nemzeti érdekről beszél. Ha azt az őszinte, klasszikus cinizmust nézzük, amellyel az angol és a francia burzsoázia, legalábbis uralmának elején, első tudományos nemzetgazdaságtani szóvivői műveiben a gazdagságot istenné emelte és ennek a Molochnak kíméletlenül feláldozott mindent, a tudományban is, és ha ezzel szemben azt látjuk, hogy List úr idealizáló, frázispufogtató, bombasztikus módon a gazdaságtanon belül megveti az „igaz emberek" gazdagságát és magasabb célokat ismer, akkor „szomorúnak" is kell találnunk, hogy manapság nincs többé helye a gazdagságnak.

List úr mindig molosszus versmértékben[108] beszél. Folyton egy nehézkes és bőbeszédű pátoszt fúj, melynek magvát, állandóan visszatérve, a védővámok és a „teuton" gyárak teszik, s melynek zavaros vize végül is mindig zátonyra visz. List folyton érzéki-érzékfeletti.

A német idealizáló filiszternek, aki gazdag akar lenni, előbb persze meg kell alkotnia egy új elméletét a gazdagságnak, amely az utóbbit méltóvá teszi arra, hogy ő törekedjék rá. A franciaországi és angliai polgárok látják, hogy közeledik a vihar, amely gyakorlatilag megsemmisíti majd a *valóságos* életét annak, amit eddig gazdagságnak neveztek, a német polgár pedig, aki még nem jutott el ehhez a rosszabb gazdagsághoz, megpróbálkozik annak új, „spiritualisztikus" értelmezésével. Teremt magának egy „idealizáló"

* *Három olvashatatlan szó. – Szerk.*

gazdaságtant, amelynek a profán francia és angol gazdaságtanhoz semmi köze nincs, hogy maga és a világ előtt igazolja azt, hogy ő is gazdag akar lenni. A német polgár a maga gazdagságteremtését egy fellengős, képmutatóan idealizáló nemzetgazdaságtan megteremtésével kezdi.

3. Hogyan értelmezi List úr a történelmet és mi a viszonya Smithhez és iskolájához.

Amennyire alázatos List úr a nemesség, az örökletes uralkodóházak és a bürokrácia irányában, annyira „pimaszul" lép fel a francia és az angol gazdaságtannal szemben, amely cinikusan elárulta a „gazdagság" *titkát* és lehetetlenné tett a természetére, tendenciájára és mozgására vonatkozóan minden illúziót, s amelynek vezetője Smith. List úr valamennyiüket „az iskola" néven foglalja össze. Minthogy ugyanis a német polgár számára a védővámokról van szó, a gazdaságtan Smith utáni egész fejlődésének szerinte természetesen nincs semmi értelme, mert legkimagaslóbb képviselőinek mind a konkurrencia és a szabadkereskedelem mai polgári társadalma az előfeltétele.

A német filiszter itt sokféle módon mutatja meg „nemzeti" jellegét.

1. Az egész gazdaságtanban nem lát mást, mint rendszereket, amelyeket a dolgozószobákban eszeltek ki. Hogy egy olyan tudománynak a fejlődése, mint a gazdaságtan, összefügg a társadalom valóságos mozgásával, illetve csak annak elméleti kifejezése, azt List úr persze nem sejti. Német teoretikus.

2. Mivel a saját elmélete (írása) egy titkos célt rejt, mindenütt titkos célokat gyanít.

Mint igazi német filiszter, List úr ahelyett, hogy a valóságos történelmet tanulmányozná, az egyének titkos gonosz céljait kutatja és nagyra van a furfangosságával az ilyenek kiötlésében (felkutatásában). Olyasfajta nagy felfedezéseket tesz, hogy Adam Smith az elméletével be akarta csapni a világot, és hogy a világ többi része hagyta, hogy Smith becsapja, amíg a nagy List úr meg nem váltotta álmától, körülbelül úgy, ahogy egy düsseldorfi törvényszéki tanácsos kijelentette, a római történelmet a középkori szerzetesek találták ki, azért, hogy Róma uralmát megalapozzák.

De ahogy egyáltalában a német polgár úgy tud legjobban szembeszállni ellenségével, hogy erkölcsi bűnt ken rá, az érzületét gyanúsítja, cselekvésének hitvány indítékait kutatja, egyszóval, hogy *rossz hírbe* hozza és személyileg meggyanúsítja őt, úgy gyanúsítja meg List úr az angol és francia közgazdászokat, pletykákat mesél róluk, és ahogy a német filiszter a kereskedelemben a legkisebb nyereségtől és szemfényvesztéstől sem riad vissza, úgy List úr sem riad vissza attól, hogy idézetek szavaival szemfényvesztést

űzzön és azáltal nyereséget húzzon belőlük, hogy a saját rossz tákolmányaira ellenfeleinek címkéit ragassza és meghamisításukkal hírbe hozza őket vagy éppenséggel szemenszedett hazugságokat találjon ki, hogy konkurrenseit megfossza hitelüktől.

Néhány ízelítőt adunk List úr eljárási módjából.

Mint tudjuk, a német papok azt hitték, hogy azzal adják meg a felvilágosodásnak leginkább a kegyelemdöfést, ha ostoba anekdotákat és hazugságokat mesélnek nekünk, melyek szerint Voltaire a halálos ágyán feladta tanítását. List úr is elvezet bennünket Smith halottas ágyához és arról tudósít, ott megmutatkozott, hogy Smith nem gondolta őszintén a tanítását. De halljuk magát List urat és az ő további ítéletét Smithről. Melléje állítjuk bölcsességének forrását.

List

„Emlékeztettem Dugald Steward életrajza alapján arra, hogy ez a nagy szellem nem tudott nyugodtan meghalni, amíg összes kéziratait el nem égették, amivel azt akartam értésül adni, mennyire alapos a gyanú, hogy ezek a papírok az őszintesége ellen szóló bizonyítékokat tartalmaztak." (LVIII. old.) „Bebizonyítottam, hogy elméletét az angol miniszterek felhasználták arra, hogy más nemzetek szemébe port hintsenek, Anglia előnyére." (I. m. [LVIII., LIX. old.]) „Adam Smith tanítása a nemzeti és nemzetközi viszonyokat illetően pusztán a fiziokrata rendszer folytatása. Akárcsak az, semmibe veszi a nemzetiségek természetét és fennállóként előfeltételezi az örök békét és az egyetemes szövetséget." (475. old.)

F. L. A. Ferrier: „Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce", Párizs 1805.

„Lehetséges, hogy Smith őszinte volt, amikor annyi hamis megfontolást sorakoztatott fel a kereskedelem szabadsága javára?... Smith titkos célja az volt, hogy olyan elveket terjesszen el Európában, amelyekről nagyon jól tudta, hogy elfogadásuk megszerzi országának a világpiacot." (385., 386. old.) „Sőt joggal hihetjük, hogy Smith nem mindig ugyanazt a doktrínát tanította; és mi mással lehetne megmagyarázni azokat a kínokat, amelyeket halálos ágyán okozott neki a félelem, hogy előadásainak kéziratai túlélik őt." (386. old.) Ferrier szemére veti Smithnek, hogy vámügyi biztos volt. „Smith majdnem mindig úgy elmélkedett, mint a közgazdászok" (fiziokraták), „nem vette tekintetbe a különböző nemzetek érdekeinek szétválását és

előfeltételezte, hogy a világon csak egy társadalom létezik majd." (381. old.) „Hagyjuk mindezeket a szövetségi terveket." (15. old.)

Ferrier úr a vámügyek felügyelője volt Napóleon idején és szerette a mesterségét.

J.-B. Say gazdaságtanát List úr balul sikerült spekulációnak fogja fel. Mindjárt közöljük majd List teljes ítéletét Say életéről. Előbb még egy példája annak, hogyan másol más írókat és hamisítja meg őket a másolás folyamán, hogy ellenfeleit megsebezze.

List

„Úgy látszik, hogy *Say* és *MacCulloch* ebből a könyvből" (a nápolyi Antonio Serra művéből[109]) „nem láttak vagy olvastak többet a címénél; mindketten előkelően félredobják ezzel a megjegyzéssel: csak a pénzről szól, és már a cím bizonyítja, hogy a szerző tévesen a nemesfémeket tekintette a gazdagság egyedüli tárgyainak. Ha tovább olvasták volna" stb. (456. old.)

Pecchio gróf: *„Az olaszországi politikai gazdaságtan története"* stb., Párizs 1830.

„A külföldiek igyekeztek megfosztani Serrát attól az érdemtől, hogy e tudomány" (a politikai gazdaságtan) „elveinek első megalapozója volt. Amit az imént mondtam, az semmiképpen sem vonatkoztatható *Say* úrra, aki, bár mindig szemére veti Serrának, hogy csak az arany és ezüst anyagát tekintette gazdagságnak, mindazonáltal átengedte neki azt a dicsőséget, hogy az első volt, aki megismertette" (connaître) „az ipar termelő erejét... Panaszom MacCulloch úr ellen irányul... Ha MacCulloch úr valamivel többet olvasott volna el a címnél" stb. (76., 77. old.)

Látjuk, hogy List úr Pecchiót, akit másol, *szándékosan* meghamisítja, hogy Say urat rossz hírbe hozza. Nem kevésbé hamisak a Sayről közölt életrajzi adatok sem.

List úr ezt mondja róla: „Say, aki először kereskedő, azután gyáros, majd

balsikeres politikus volt, úgy kezdett bele a politikai gazdaságtanba, ahogy egy új vállalkozásba kezd bele az ember, ha a régi már nem megy... A gyűlölet a kontinentális rendszerrel[110] szemben, amely tönkretette a gyárát, és megalkotójával szemben, aki kiűzte őt a tribunátusból[111], ez késztette őt arra, hogy az abszolút szabadkereskedelem pártjára álljon." (488., 489. old.)

Vagyis Say azért állt a szabadkereskedelem rendszere mellé, mert gyárát a kontinentális rendszer tönkretette! De hogyan lehet ez, amikor „Traité d'économie politique"-ját *azelőtt* írta, hogy egy gyár került a birtokába? Say azért állt a szabadkereskedelem rendszere mellé, mert Napóleon kiűzte őt a tribunátusból. De hogyan lehet ez, amikor *mint tribun* írta a könyvét? Hogyan lehet ez, amikor Say, aki List úr szerint balsikeres üzletember volt és az irodalomban csak egy működési ágat látott, kora ifjúságától szerepet játszott a francia irodalmi világban?

Honnan vette List úr az újságait? A „Cours complet d'économie politique" elé nyomtatott, *Charles Comte-tól* származó „Történelmi jegyzet J.-B. Say életéről és műveiről" című írásból. De miről tudósít ez a jegyzet? Éppen az ellenkezőjét tartalmazza List valamennyi adatának. Hallgassuk csak: J.-B. Sayt apja, egy kereskedő, a kereskedelemre szánta. Hajlama azonban az irodalomhoz vonzotta. 1789-ben brosúrát tett közzé a sajtószabadság érdekében. A forradalom kezdete óta munkatársa a „Courrier de Provence"-nak,[112] amelyet Mirabeau adott ki. Foglalkoztatták Clavière miniszter hivatalában is. Az „erkölcsi és politikai tudományok iránti" hajlama, valamint apjának csődje arra késztették, hogy teljesen felhagyjon a kereskedelemmel és a tudományok művelését tegye egyetlen foglalatosságává. 1794-ben a „Décade philosophique, littéraire et politique"[113] főszerkesztője lett. Napóleon 1799-ben kinevezte a tribunátus tagjává. A szabad időt, amelyet tribuni funkciója hagyott neki, arra használta fel, hogy kidolgozza a „Traité politique"-ot, amelyet 1803-ban tett közzé. Azért űzték ki a tribunátusból, mert a kevesek közé tartozott, akik mertek ellenzéket alkotni. Jövedelmező posztot kínáltak fel neki a pénzügyminisztériumban, ő visszautasította, ámbár hat gyermekről kellett gondoskodnia, és szinte semmi vagyona nem volt..., nem tölthette volna be a felkínált funkciókat anélkül, hogy közre ne működjék egy olyan rendszer megvalósításában, amelyet ő Franciaországra nézve végzetesnek ítélt. Pamutfonodát létesített stb.

Ha a folt, amelyet List úr itt Sayre ken, hamisítás útján keletkezett, nem kevésbé ez a helyzet azzal a dicsérettel, amelyben öccsét, Louis Sayt részesíti. Bebizonyítandó, hogy *Louis Say* az ő nézetét vallja, List meghamisítja ennek egy passzusát. Ezt mondja List úr a 484. oldalon:

„Az ő" (Louis Say) „véleménye szerint a nemzetek gazdagsága nem az anyagi javakban és csereértékükben áll, hanem abban a *képességben*, hogy *ezeket a javakat folytonosan megtermeljék*." List úr szerint a következők Louis Say saját szavai:

List úr Louis Sayje

„A gazdagság nem a dolgokban áll, amelyek kielégítik szükségleteinket vagy kedvtelésünket, hanem a képességben, hogy egész évben élvezhetjük őket." „Études sur la richesse des nations", 10. old.

A valódi Louis Say

„Bár a gazdagság nem a dolgokban áll, amelyek kielégítik szükségleteinket vagy kedvtelésünket, hanem a *jövedelemben*, vagyis a képességben, hogy egész évben élvezhetjük őket..." [9–10. old.]

Say tehát nem a termelés képességéről beszél, hanem az élvezés képességéről, arról a képességről, amelyet a „jövedelem" (revenu) ad egy nemzetnek. Az aránytalanságból, amely fennáll általában valamely nemzet és különösen az összes osztályok növekvő termelőereje és a jövedelme között, keletkeztek éppen a List úr számára legellenségesebb elméletek, mint pl. Sismondi és Cherbuliez elmélete.

Közöljünk most egy példát arra, milyen tudatlan List úr az iskola megítélésében. Ezt mondja Ricardóról (List. A termelőerőkhöz):

„Egyáltalában az iskola Adam Smith óta balszerencsés volt a járadék természetére vonatkozó kutatásaiban. Ricardo és utána Mill, MacCulloch és mások azon a véleményen vannak, hogy a járadékot a földdarabokban benne rejlő természetes termelőképességért fizetik. Ricardo erre a nézetre egész rendszert alapozott... Minthogy [azonban] csak az angol állapotok lebegtek a szeme előtt, abba a tévedésbe esett, hogy ezek az angol szántóföldek és rétek, melyeknek állítólagos természetes termőképességéért jelenleg oly szép járadékokat fizetnek, mindenkor ugyanazok a szántóföldek és rétek voltak." (360. old.)

Ricardo ezt mondja:

„Ha a terméknek az a többlete, amely a földjáradékot képezi, előny, akkor az lenne kívánatos, hogy az újonnan készített gépek évről évre kevésbé hatékonyak legyenek, mint a régiek; ez kétségtelenül nagyobb értéket adna a termelt áruknak az egész országban; járadékot fizetnének mindazoknak, akik a legtermelékenyebb gépeket birtokolják." „A földjáradék annál gyorsabban nő, minél inkább csökkennek a rendelkezésre álló föld termelőerői.

A gazdagság azokban az országokban nő, ahol a mezőgazdasági tökéletesítésekkel a munka viszonylagos növelése nélkül gyarapítani lehet a termékeket, és ahol következésképpen a földjáradék növekedése igen lassú." (Ricardo. „A politikai gazdaság stb. alapelveiről", Párizs 1835. I. köt. 77., 80–82. old.[114])

Ricardo tanítása szerint a járadék korántsem a talajban benne rejlő természetes termelőképesség következménye, hanem a talaj egyre csökkenő termelékenységének a következménye, a civilizációnak és a gyarapodó népességnek a következménye. Ameddig a legtermékenyebb talaj még korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre, Ricardo szerint még nincs járadék. A járadékot tehát a népességnek a rendelkezésre álló földekhez való aránya határozza meg.

Ricardo tanítását, amely az egész angliai Gabonatörvény-ellenes Ligának és az észak-amerikai szabad államok járadékellenes mozgalmának elméleti bázisul szolgál, List úrnak, feltéve, hogy nemcsak hallomásból ismerte, már csak azért is meg kellett hamisítania, mert ez a tanítás bebizonyítja, hogy „szabad, erős és gazdag polgárok" [LXVI. old.] mennyire hajlandók „serényen" a „földjáradékon" munkálkodni és nekik [a földtulajdonosoknak] kikaparni a gesztenyét [LXIV. old.]. Ricardo földjáradék-tana nem egyéb, mint a gazdaságtani kifejezése annak az élethalálharcnak, amelyet az ipari polgár vív a földtulajdonossal.

List úr továbbá ezt tanítja nekünk Ricardóról:

„Jelenleg a csereérték-elmélet annyira tehetetlenné vált..., hogy Ricardo ... mondhatta: a [politikai] gazdaságtan fő feladata az, hogy meghatározza a törvényeket, amelyek szerint a föld hozadéka megoszlik a földbirtokosok, a bérlők és a munkások között." (493. old.) A megfelelő helyen meg kell tenni az ehhez szükséges megjegyzéseket.

Az aljasság csúcsát List úr Sismondi megítélésében éri el:

List	*Sismondi*
„Ő" (Sismondi) „pl. azt akarja, hogy a feltaláló szellemet megzabolázzák." (XXIX. old.)	„Nem a gépek ellen, nem a felfedezések ellen, nem a civilizáció ellen irányulnak ellenvetéseim, hanem *a társadalom modern szervezete* ellen, amely a munka emberét megfosztja minden más tulajdontól, mint a karjáétól és ugyanakkor nem ad neki semmi biztosítékot egy

olyan konkurrenciával szemben, amelynek szükségképpen áldozatává válik. Tételezzük fel, hogy az emberek mind egyenlően részesednek a munka termékében, amelyben közreműködtek, és akkor a művességekben tett minden felfedezés minden lehetséges esetben jótétemény lesz valamennyiük számára." („Nouveaux principes d'économie politique", Párizs 1827, II. köt. [433. old.])

Ha Smitht és Sayt erkölcsileg gyanúsítja meg List úr, Sismondi úr elméletét viszont csak ennek *testi* fogyatkozásaiból tudja megmagyarázni. Ezt mondja:

„Sismondi úr a testi szemével minden vöröset feketének lát, úgy látszik, ugyanez a hibája a szellemi látásának is a politikai gazdaságtan kérdéseiben." (XXIX. old.) Hogy ennek a mocskolódásnak egész aljasságát felbecsülhessük, ismernünk kell a helyet, ahonnan List úr a jegyzetét vette. Sismondi az „Études sur l'économie politique"-jában, ott, ahol a római Campagna pusztulásáról beszél, ezt mondja: „Még a római Campagna gazdag színei is ... teljesen eltűnnek szemünk elől, amelynek a vörös sugár nem létezik." (Brüsszeli utánnyomás, 1838. [II. köt.] 6. old.) Ebből magyarázza Sismondi, hogy „a varázs, amely minden más utazót Rómába csábít", számára megtört és ő „ezért annál nyitottabb szemmel látja a Campagna lakosainak valódi, siralmas állapotát".

Ha Sismondi úr nem látta az ég vörös színeit, amelyek List úr számára mágikusan megvilágítják az egész ipart, látta viszont a *vörös kakast* e gyárak tetőin (ormain). Később alkalmunk lesz [megvizsgálni] List ítéletét, hogy „Sismondi úr írásai a nemzetközi kereskedelmet és a kereskedelempolitikát illetően teljesen értéktelenek" [XXIX. old.].

List úr, aki Smith rendszerét annak személyes dicsvágyából (476. old.) és rejtett angol kalmárszelleméből, Say rendszerét bosszúvágyból és üzleti vállalkozásként magyarázza, Sismondinál odáig süllyed, hogy rendszerét Sismondi testi alkatának fogyatkozásaiból magyarázza.

4. List úr eredetisége

Szerfölött jellemző List úrra, hogy minden kérkedése ellenére *egyetlen olyan tételt* sem ad elő, amelyet jóval őelőtte fel ne állítottak volna nemcsak a prohibitív rendszer védelmezői, hanem még a List úr által kitalált „iskola" írói is – ha Adam Smith a nemzetgazdaságtan elméleti kiindulópontja, akkor a valóságos kiindulópontja, a valóságos iskolája a „polgári társadalom", amelynek különböző fejlődési fázisait a gazdaságtanban pontosan követni lehet. Csak az illúziók és az idealizáló frázisok (nyelv) List úréi.

Fontosnak tartjuk, hogy ezt részletesen kimutassuk az olvasónak, és kénytelenek vagyunk figyelmét ehhez az unalmas munkához igénybe venni. Ebből arra a meggyőződésre jut majd az olvasó, hogy a német burzsoá post festum* érkezik, hogy éppúgy nem tudja az angolok és franciák által kimerített nemzetgazdaságtant továbbvinni, ahogy azok nem tudnának mondjuk a filozófia németországi fejlődéséhez még valami újat hozzátenni. A német polgár már csak az illúzióit és frázisait tudja hozzáadni a francia és az angol valósághoz. De ahogy nem képes a nemzetgazdaságtannak új fejlődést adni, még kevésbé képes továbbvinni az ipart a gyakorlatban, az eddigi csaknem kimerült fejlődést a társadalom eddigi alapjain.

5. Kritikánkat tehát List könyvének elméleti részére korlátozzuk, mégpedig itt is csak a fő felfedezéseire.

Milyen fő tételeket kell List úrnak bebizonyítania? Azt kérdezzük, milyen célt akar elérni.

1. A burzsoá védővámokat akar az államtól, hogy magához ragadja az államhatalmat és a gazdagságot. De minthogy nem áll a rendelkezésére az államakarat, mint Angliában és Franciaországban, és ezért nem irányíthatja az államot önkényesen a maga akarata szerint, hanem könyörgésre kell fognia a dolgot, kénytelen a követelését az államtól, amelynek a cselekvési módját (tevékenységét) a maga érdekei szerint akarja szabályozni, *engedménynek* feltüntetni, amelyet ő tesz az államnak, miközben ő kíván tőle *engedményeket*. Így hát List úrral bebizonyíttatja az államnak, hogy az ő elmélete valamennyi többitől abban különbözik, hogy megengedi az államnak a beavatkozást az iparba és annak szabályozását, hogy a legeslegjobb véleménye van az állam gazdasági éleslátásáról, és csak arra kéri őt, hogy bölcsességének szabad folyást engedjen, természetesen azzal a fenntartással, hogy ez a bölcsesség „erőteljes" védővámok adására szorítkozik. Kívánságát, hogy az állam az ő érdeke szerint cselekedjék, annak elismeréseként

* – ünnep után; utólag; elkésve – *Szerk.*

tünteti fel, hogy az államnak joga van a polgári társadalom világába beavatkozni.

2. A polgár meg akar *gazdagodni*, pénzt akar csinálni; de egyszersmind ki kell egyeznie a német közönség eddigi idealizmusával és a saját lelkiismeretével. Azt bizonygatja tehát, hogy nem a nem-szellemi, anyagi javakat hajszolja, hanem egy *szellemi lényeget*, a végtelen *termelőerőt*, nem pedig a rossz, véges *csereértéket*. Ez a szellemi lényeg persze együtt jár azzal, hogy a *„polgár"* ebből az alkalomból megtölti a saját zsebeit világi csereértékekkel.

2. Minthogy pedig a polgár úgy gondolja, hogy főleg „védővámok" által gazdagodik meg, és minthogy a védővámok csak annyiban gazdagíthatják meg, hogy már nem az angolok, hanem maga a német polgár *zsákmányolja ki honfitársait*, sőt *jobban* kizsákmányolja, mint ahogy külföldről kizsákmányolták, mivel a védővámok áldozatot kívánnak a fogyasztóktól (leginkább a munkásoktól, akiket gépek szorítanak ki, mindazoktól, akik fix jövedelmet kapnak, mint a hivatalnokok, a földjáradékosok stb.) csereértékben, ezért az ipari polgárnak azt kell bizonyítania, hogy korántsem anyagi javakat hajhász, hanem semmi egyebet nem akar, mint csereértékek, anyagi javak feláldozását szellemi lényeg kedvéért. Alapjában véve tehát csak *önfeláldozásról, aszketizmusról*, kereszténytyi *lelki nagyságról* van szó. Merő véletlen, hogy *A* hozza az áldozatot és *B* az áldozatot zsebre vágja. A német polgár túlságosan önzetlen, semhogy eközben magánelőnyére gondoljon, amely véletlenül összefonódik az *áldozattal*. De ha kiderülne, hogy egy olyan osztály, amelynek engedélyére a német polgárnak, vélekedése szerint, szüksége van az emancipációjához, nem állhat fenn ezzel a szellemi elmélettel együtt, akkor itt le kell mondani róla, és ellentétben az iskolával[115], éppen a csereértékek elméletét kell érvényesíteni.

3. Minthogy a polgárság egész vágya in nuce* abban foglalható össze, hogy a gyárrendszert „angol" virágzáshoz juttassa és az indusztrializmust a társadalom szabályozójává tegye, vagyis előidézze a társadalom dezorganizációját, a polgárnak be kell bizonyítania, hogy csak az egész társadalmi termelés harmóniájára, a társadalmi organizációra törekszik. A külkereskedelmet védővámokkal korlátozza, a mezőgazdaság, állítása szerint, gyorsan eléri legnagyobb virágzását az ipar révén. A társadalom organizációja tehát a gyárakban összpontosul. Ezek a társadalom szervezői, és a konkurrencia rezsimje, amelyet kialakítanak, a társadalom legszebb konföderációja. A társadalomnak az a szervezete, amelyet a gyárrendszer teremt meg, *a társadalom igazi szervezete*.

* – dióhéjban – *Szerk.*

A polgárságnak bizonyára igaza van, amikor érdekeit általánosságban azonosaknak fogja fel, ahogy a *farkasnak* mint *farkasnak* azonos (ugyanaz) az érdeke farkastársaiéval, bármennyire az az érdeke az egyiknek, hogy ő és ne a másik vesse rá magát a zsákmányra.

6. Végül jellemző List úr elméletére, mint ahogy az egész német polgárságra is, hogy kizsákmányolási vágyainak védelmére mindenütt kénytelen „szocialista" frázisokhoz folyamodni, tehát erőnek erejével egy rég megcáfolt csalást fenntartani. Helyenként kimutatjuk majd, hogy List úr frázisai, ha levonják belőlük a következtetéseket, *kommunisták*. Persze korántsem vetünk a szemére List úrnak és az ő német polgárságának kommunizmust, de ez újabb bizonyítékot szolgáltat nekünk a „jóindulatú", „idealista" polgár belső gyengeségére, hazugságára és aljas képmutatására. Bizonyítékot szolgáltat nekünk arra, hogy az idealizmus a gyakorlatában nem egyéb, mint egy visszataszító materializmus lelkiismeretlen és gondolat nélküli csalása. Jellemző végül az, hogy a német polgárság azzal a hazugsággal kezdi, amellyel a francia és az angol *végzi* – miután olyan helyzetbe került, hogy apologizálnia kell magát, mentegetnie a létezését.

7. Minthogy List úr az eddigi, állítólag kozmopolita nemzetgazdaságtant úgy különbözteti meg a maga nemzeti politikai gazdaságtanától, hogy az előbbi a csereértékeken, az utóbbi a termelőerőkön alapul, nekünk ezzel a tanítással kell kezdenünk. Minthogy továbbá a termelőerők konföderációja őszerinte a nemzetet a maga egységében fejezi ki, ezt a tanítást is ama megkülönböztetés előtt kell szemügyre vennünk. Ez a két tanítás alkotja a *reális* alapzatát a politikai gazdaságtantól megkülönböztetett nemzeti gazdaságtannak.

List úrnak soha nem juthat eszébe, hogy a társadalom valóságos szervezete egy szellem nélküli materializmus, egyéni spiritualizmus, individualizmus. Soha nem juthat eszébe, hogy a nemzetgazdászok csupán megfelelő elméleti kifejezést adtak ennek a társadalmi állapotnak. Máskülönben *a társadalom* mostani *szervezetével*, nem pedig a nemzetgazdászokkal kellene szembefordulnia. Azzal vádolja őket, hogy nem találtak szépítő kifejezést egy vigasztalan valóságra. Ezért ő ezt a valóságot mindenütt úgy akarja hagyni, ahogy van, és csak a kifejezést akarja megváltoztatni. Sehol nem a valóságos társadalmat bírálja, mint igazi német ennek a valóságnak az elméleti kifejezését bírálja és szemére veti, hogy a dolgot, nem pedig a dologról alkotott elképzelést fejezi ki.

A gyár istennővé változott át, az ipari erő istennőjévé.

A gyáros a papja ennek az erőnek.

II. A termelőerők elmélete és a csereértékek elmélete

1. List úrnak a „termelőerőkre" vonatkozó tanítása a következő fő tételekre korlátozódik:

a) „A gazdagság *okai* – ez egészen más valami, mint maga a gazdagság"; „az erő gazdagságok teremtésére végtelenül fontosabb, mint maga a gazdagság". [201. old.]

b) List korántsem veti el a kozmopolita gazdaságtan elméletét, csak az a véleménye, hogy a politikai gazdaságtant is ki kell tudományosan alakítani. [V. ö. 187. old.]

c) „Mi hát a munka oka?" – „Mi bírja ezeket a fejeket és ezeket a karokat és kezeket termelésre, és mi ad ezeknek az erőfeszítéseknek hatékonyságot? Mi más lehet ez, mint a *szellem*, amely az egyéneket élteti, mint a társadalmi rend, amely tevékenységüket megtermékenyíti, mint a természeti erők, melyek használata a rendelkezésükre áll?" [205. old.]

6. Smith „arra a tévútra került, hogy a szellemi erőket az anyagi viszonyokból magyarázza". [207. old.]

7. „Az a tudomány ez, amely azt tanítja, hogyan ébresztik fel és ápolják a *termelőerőket*, és hogyan nyomják el vagy semmisítik meg őket." [Ugyanott.]

8. Példa a két családapa közti különbségről, keresztény vallás, monogámia.[116] [V. ö. 208–209. old.]

9. „Meg lehet határozni érték és tőke, profit, munkabér, földjáradék fogalmát, fel lehet őket oldani alkotórészeikre, lehet arról spekulálni, mi gyakorolhat befolyást emelkedésükre és esésükre stb. anélkül, hogy eközben figyelembe vennénk a nemzetek politikai viszonyait." [211. old.]

Átmenet

10. a manufaktúrákra és gyárakra, a polgári szabadság szülőanyáira és gyermekeire. [V. ö. 212. old.]

11. A termelő és nem-termelő osztályok elmélete. Az előbbiek „csereértékeket termelnek, amazok termelőerőket termelnek. . ." [215. old.]

12. A külkereskedelmet nem szabad kizárólag az értékek elmélete szempontjából megítélni. [V. ö. 216. old.]

13. „A nemzetnek anyagi [. . .] erőket* [. . .] fel kell áldoznia, hogy szellemi vagy társadalmi erőket szerezzen." [Ugyanott.] Védővámok az ipari erő megteremtésére. [V. ö. 217. old.]

---

* *Listnél*: javakat – *Szerk.*

14. „Ezért ha a védővámokkal áldozatot hoznak *értékekben*, megtérítik azt termelőerők szerzésével, ami a nemzetnek nemcsak a jövőre nézve biztosítja anyagi javak mérhetetlenül nagyobb összegét, hanem ipari függetlenséget is biztosít háború esetére." [Ugyanott.]

15. „De mindezen vonatkozásokban a legtöbb a társadalom állapotaitól függ, amelyben az egyén kialakul, attól, hogy virágzanak-e a művészetek és a tudományok. . ." (206. old.)

2. List úr annyira rabja a régi gazdaságtan közgazdasági előítéleteinek – mint látjuk majd, inkább, mint az iskola többi közgazdászai –, hogy neki „anyagi javak" és „csereértékek" teljesen egybeesnek. Ám a csereérték teljesen független az „anyagi javak" sajátos természetétől. Független az anyagi javak minőségétől, akárcsak mennyiségétől. A csereérték esik, ha az anyagi javak mennyisége emelkedik, bár továbbra is ugyanaz a vonatkozásuk az emberi szükségletekhez. A csereérték nem függ össze a minőséggel. A leghasznosabb dolgoknak, mint a tudásnak, nincs csereértéke. List úrnak tehát be kellett volna látnia, hogy az anyagi javak csereértékekké változtatása a fennálló társadalmi rendnek, a fejlett magántulajdon társadalmának a műve. A *csereérték megszüntetése* a *magántulajdon* és a *magánszerzés megszüntetése*. List úr viszont annyira naív, hogy bevallja, a csereértékek elméletével „meg lehet határozni érték és tőke, profit, munkabér, földjáradék fogalmát, fel lehet őket oldani alkotórészeikre, lehet arról spekulálni, mi gyakorolhat befolyást emelkedésükre és esésükre stb. anélkül, hogy eközben figyelembe vennénk a nemzetek politikai viszonyait". (211. old.)

Vagyis mindezt „meg lehet határozni" a „termelőerők elméletének" és a „nemzetek politikai viszonyainak" figyelembevétele nélkül. Mit határoznak meg ezzel? A valóságot. Mit határoznak meg pl. a munkabérrel? A munkások életét. Meghatározzák vele továbbá azt, hogy a munkás a tőke rabszolgája, hogy „áru", csereérték, amelynek magasabb vagy alacsonyabb szintje, emelkedése vagy esése a konkurrenciától, a kereslettől és kínálattól függ, meghatározzák vele azt, hogy a munkás tevékenysége nem szabad megnyilvánulása az ő emberi életének, hogy ellenkezőleg, ez erői elkótyavetyélése, egyoldalú képességei a tőkének való elidegenítése (elkótyavetyélése), egyszóval „*munka*". Nos, felejtsük el ezt. A „*munka*" a magántulajdon eleven alapzata, a magántulajdon mint önmagának az alkotó forrása. A magántulajdon nem egyéb, mint a *tárgyiasult* munka. Nem csupán a magántulajdont mint *dologi állapotot*, hanem a magántulajdont mint *tevékenységet*, mint *munkát* kell megtámadnunk, ha halálos csapást akarunk rá mérni. A legnagyobb tévedések egyike szabad, emberi, társa-

dalmi munkáról, magántulajdon nélküli munkáról beszélni. Lényege szerint a „*munka*" a nem-szabad, nem-emberi, nem-társadalmi, a magántulajdon által megszabott és a magántulajdont teremtő tevékenység. A magántulajdon megszüntetése tehát csak akkor válik valósággá, amikor mint a „*munka*" megszüntetését fogják fel, amely megszüntetés persze csak maga a munka által vált lehetővé, vagyis a társadalom anyagi tevékenysége által, és semmiképpen sem fogható fel úgy, mint egy kategóriának egy másikkal való összecserélése. A „munka megszervezése" ezért ellentmondás. *Az* a legjobb szervezet, amelyet a munka kaphat, a mostani szervezet, a szabad konkurrencia, a munka minden előző látszólag „társadalmi" szervezetének felbomlása. –

Ha tehát a munkabér az értékek elmélete szerint „meghatározható", ha ezzel „meghatározzák", hogy maga az ember csereérték, hogy a nemzetek mérhetetlen többsége valamilyen *áru*, amelyet a „nemzetek politikai viszonyainak" figyelembevétele nélkül meg lehet határozni, mi egyebet bizonyít ez, mint azt, hogy a nemzetek e mérhetetlen többségének nem kell figyelembe vennie a „politikai viszonyokat", hogy ezek a többség számára merő *illúziók*, hogy egy tanítás, amely a valóságban leereszkedik ehhez a piszkos materializmushoz – a nemzetek többségét „áruvá", „csereértékké" téve és a csereérték egészen anyagi viszonyainak vetve alá –, gyalázatos képmutatás és idealista szépítés (hazugság), amikor más nemzetekkel szembekerülve megvetően lenézi a „csereértékek" rossz „materializmusát" és azt állítja, hogy ő csak a „termelőerőkkel" törődik. Ha továbbá a tőke, földjáradék stb. viszony „meghatározható" a nemzetek „politikai viszonyainak" figyelembevétele nélkül, mi egyebet bizonyít ez, mint azt, hogy az ipari tőkést, a földjáradékost a cselekedeteiben, a valóságos életében a profit, a csereértékek határozzák meg, nem pedig a „politikai viszonyok" és „termelőerők" figyelembevétele, és hogy civilizációról és termelőerőkről való fecsegésük csak korlátoltan egoista törekvések szépítése.

A burzsoá ezt mondja: befelé természetesen nem kell csorbítani a csereértékek elméletét, a nemzet többsége maradjon puszta „csereérték", „áru", olyan áru, amelynek magának kell elsóznia magát, amelyet nem eladnak, hanem maga adja el magát. Veletek, proletárokkal szemben, sőt magunk között kölcsönösen is csereértékeknek tekintjük magunkat, érvényes az általános *kufárkodás* törvénye. De a többi nemzettel szemben fel kell függesztenünk ezt a törvényt. Mint nemzet nem kótyavetyélhetjük el magunkat más nemzeteknek. Minthogy pedig a nemzetek többsége „a nemzetek politikai viszonyainak figyelembevétele nélkül" a kufárkodás törvényeinek hatalmába került, annak a mondatnak nincs hát egyéb értelme,

mint ez: mi, német burzsoák nem akarjuk, hogy az angol burzsoák azon a módon kizsákmányoljanak bennünket, ahogy titeket, német proletárokat mi kizsákmányolunk és ahogy mi egymást kölcsönösen kizsákmányoljuk. Nem akarjuk magunkat kiszolgáltatni a csereérték ugyanazon törvényeinek, amelyeknek titeket kiszolgáltatunk. Azokat a gazdasági törvényeket, amelyeket befelé elismerünk, kifelé nem akarjuk többé elismerni.

Mit akar hát a német filiszter? Befelé *burzsoá*, kizsákmányoló akar lenni, de kifelé nem akarja, hogy őt kizsákmányolják. Kifelé „nemzetté" fújja fel magát és azt mondja: nem vetem alá magamat a konkurrencia törvényeinek, ez sérti nemzeti méltóságomat, mint nemzet a kufárkodásnak fölötte álló lény vagyok. –

A munkás nemzetisége nem francia, nem angol, nem német, az ő nemzetisége a *munka*, a *szabad rabszolgaság*, az *önelkótyavetyélés*. Az ő kormánya nem francia, nem angol, nem német, hanem a *tőke*. Hazai levegője nem a francia, nem a német, nem az angol levegő, hanem a *gyári levegő*. Az ő talaja nem a francia, nem az angol, nem a német talaj, hanem néhány lábbal a *föld alatt* van. –

Befelé a pénz az ipari tőkés hazája. Tehát a német filiszter azt akarja, hogy a konkurrencia, a csereérték, a kufárkodás törvényei az ő országa sorompóinál hatályukat veszítsék? A polgári társadalom hatalmát csak annyira akarja elismerni, amennyire ez az ő *érdekében*, osztálya érdekében áll? Nem akar áldozatul esni egy hatalomnak, amelynek *fel* akar *áldozni* másokat és amelynek önmagát az országán belül feláldozza? Azt akarja, hogy kifelé más lényként mutatkozzék és kezeltessék, mint amilyen és mint ahogyan maga cselekszik befelé? Fenn akarja tartani az *okot* és megszüntetni egyik *következményét*? Be fogjuk bizonyítani neki, hogy a befelé való önelkótyavetyélésnek szükségszerű következménye a kifelé való elkótyavetyélés, hogy a konkurrencia, amely befelé az ő ereje, nem akadályozhatja meg azt, hogy kifelé az ő erőtlenségévé legyen, hogy az államiság, amelyet ő befelé alávet a polgári társadalomnak, kifelé nem védheti meg őt a polgári társadalom akciójától. –

A burzsoának, bármennyire harcol az egyes burzsoá a többi ellen, mint *osztálynak* közös érdeke van, és ez a közös mivolta, ahogy befelé a proletariátus ellen fordul, kifelé más nemzetek burzsoái ellen fordul. Ezt nevezi a burzsoá a *nemzetiségének*. –

2. Persze lehet az ipart egészen más szempontból vizsgálni, mint a piszkos kufárérdek szempontjából, amelyből nemcsak az egyes kereskedő, az egyes gyáros, hanem manapság a gyártó és kereskedő nemzetek is kölcsönösen vizsgálják. Úgy lehet vizsgálni, mint a nagy műhelyt, amelyben

az ember először sajátítja el önmagát, a saját erőit és a természeti erőket, amelyben tárgyiasult és megteremtette magának az emberi élet feltételeit. Ha így vizsgálják, akkor *elvonatkoztatnak* azoktól a *körülményektől*, amelyek között az ipar ma tevékenykedik, amelyek között *mint ipar* létezik, akkor *nem* az ipari korszakban benne állnak, hanem *fölötte* állnak, nem azt vizsgálják, hogy mi ma az ipar az *embernek*, hanem azt, hogy mi a mai ember az *emberi történelemnek*, mi ő történelmileg, nem az *ipart* mint olyant, a mai *létezését* ismerik el, hanem a tudtán kívül és akarata ellenére benne rejlő hatalmat ismerik el benne, amely őt *megsemmisíti* és egy *emberi* létezés alapzatát képezi. (Hogy minden nép önmagában végigmegy ezen a fejlődésen, ez éppoly dőre nézet volna, mint az, hogy minden népnek végig kell mennie Franciaország politikai fejlődésén vagy Németország filozófiai fejlődésén. Amit a nemzetek mint nemzetek tettek, az emberi társadalomért tették, egész értékük csak abban áll, hogy mindegyik nemzet kidolgozott a többi számára egy fő meghatározást (fő szempontot), amelyen belül az emberiség végigmegy a fejlődésén, és miután így kidolgozták az ipart Angliában, a politikát Franciaországban, a filozófiát Németországban, a világ számára dolgozták ki őket, és világtörténelmi jelentőségük mint nemzeteké ezzel megszűnt.)

Ez az elismerés egyszersmind a felismerése annak, hogy elérkezett az órája eltörlésüknek, vagyis azon anyagi és társadalmi feltételek megszüntetésének, amelyek között az emberiségnek mint rabszolgának kellett kifejlesztenie képességeit. Mert mihelyt az iparban nem a kufárérdeket látják többé, hanem az embernek a fejlődését, az embert teszik elvvé a kufárérdek helyett, és megadják annak, ami az iparban csak önmagával ellentmondásban fejlődhetett, azt az alapot, amely összhangban áll a fejlesztendővel.

De a nyomorult, aki megáll a mostani állapotban, aki azt csak olyan szintre akarja emelni, amelyet saját országában még nem ért el, és [...]* irigyen tekint egy másik nemzetre, amely elérte azt, ennek a nyomorultnak joga van-e az iparban valami mást látni, mint a kufárérdeket? Mondhatja-e azt, hogy ő csak az emberi képességek kifejlesztésével és a természeti erők emberi elsajátításával törődik? Ez ugyanolyan *aljasság*, mintha a rabszolga-felügyelő kérkedne, hogy azért suhogtatja a korbácsot rabszolgájára, hogy az a maga *izomereje* gyakorlásának élvezetében részesüljön. A német filiszter az a rabszolga-felügyelő, aki a védővámok korbácsát suhogtatja, hogy nemzetének az „ipari nevelés" szellemét adja és megtanítsa őt izomerőivel játszani.

---

* *Két olvashatatlan szó. – Szerk.*

A *saint-simonista* iskola tanulságos példát nyújtott nekünk arra, hová vezet az, ha azt a *termelőerőt*, amelyet az ipar akarata ellenére és nem tudatosan megteremt, a mai ipar javára írják és összekeverik a kettőt, az *ipart* és azokat az *erőket*, amelyeket az ipar nem tudatosan és akarata ellenére életre hív, amelyek azonban csak akkor válnak emberi erőkké, az ember erejévé, amikor az ipart megszüntetik. Ugyanaz az ízetlenség ez, mintha a burzsoá a maga javára akarná írni azt, hogy az *ő* ipara megteremti a proletariátust és a proletariátusban egy új világrend erejét. A természeti erők és a társadalmi erők, amelyeket az ipar hív életre (idéz fel), pontosan ugyanolyan viszonyban vannak vele, mint a proletariátus. Ma ezek a burzsoá rabszolgái még, akiket csupán a maga önző (piszkos) profitvágya hordozóinak (eszközeinek) tekint, de holnapra széttörik láncaikat és olyan emberi fejlődés hordozóinak mutatkoznak, amely a burzsoát iparával együtt a levegőbe röpíti, s amely csak addig öltötte magára azt a piszkos burkot, melyet a buzsoá a lényegének tartott, amíg az emberi mag eléggé erőre kap ahhoz, hogy szétfeszítse és a saját alakjában jelenjék meg; holnap szétfeszítik a láncokat, amelyekkel a burzsoá elválasztja őket az embertől és ily módon valóságos társadalmi kötelékből a társadalom láncaivá változtatja (torzítja). –

A saint-simonista iskola dicshimnuszokban ünnepelte az ipar termelőerejét. Azokat az erőket, amelyeket az ipar életre hív, összetévesztette az iparral, vagyis ezen erők mai életfeltételeivel. Persze igen távol áll tőlünk az, hogy a saint-simonistákat egy kalap alá vegyük egy olyan emberrel, mint List, vagy a német filiszterrel. Az ipar igézetének megtörésére az első lépés az volt, hogy elvonatkoztassanak azoktól a feltételektől, a pénzláncoktól, amelyek között erői ma hatnak, és magukban vizsgálják ezeket az erőket. Ez volt az első felhívás az emberekhez, hogy emancipálják iparukat a kufárkodástól és a mai ipart átmeneti korszaknak fogják fel. A saint-simonisták nem is *álltak meg* ennél az értelmezésnél. Odáig mentek, hogy megtámadták a csereértéket, a mai társadalom szervezetét, a magántulajdont. A konkurrencia helyébe a társulást állították. De az eredeti tévedés megbosszulta magát rajtuk. Nemcsak hogy az említett összecserélés arra a rögeszmére ragadta el őket, hogy a piszkos burzsoában papot lássanak, hanem az első külső harcok után visszaestek a régi összecserélésbe (rögeszmébe), de most már, amikor éppen a harcban megmutatkozott az általuk összecserélt két erő ellentéte, képmutató módon. Az ipar termelőerőinek ünneplése a burzsoázia ünneplése lett náluk, és Michel Chevalier úr, Duveyrier úr, Dunoyer úr önmagukat és a burzsoáziát egész Európa előtt pellengérre állították – amikor is a záptojások, amelyeket a történelem az

arcukba vág, a burzsoázia mágiája révén arany tojásokká változnak át –, mivel az első megtartotta a régi frázisokat, de a mai burzsoá rezsim tartalmát adta nekik, a második maga is nagyban űzi a kufárkodást és elnököl a francia folyóiratok elkótyavetyélésénél, a harmadik pedig a mai állapot legdühödtebb apologetája lett és arcátlanságban (embertelenségben) felülmúl minden korábbi angol és francia közgazdászt. – A német burzsoá és List úr azzal kezdik, amivel a saint-simonista iskola befejezte, a *képmutatással*, a *csalással* és a *frázisokkal*.

3. Anglia ipari zsarnoksága a világ fölött az ipar uralma a világ fölött. Anglia azért uralkodik fölöttünk, mert az ipar uralkodik fölöttünk. Csak akkor szabadíthatjuk fel magunkat kifelé Anglia alól, ha befelé felszabadítjuk magunkat az ipar alól. Csak akkor vethetünk véget konkurrencia-uralmának, ha határainkon belül leküzdjük a konkurrenciát. Angliának azért van hatalma fölöttünk, mert mi az ipart hatalommá tettük magunk fölött.

Hogy az ipari társadalmi rend a legjobb világ a burzsoá számára, a legalkalmasabb rend arra, hogy burzsoáként való „képességeit" és azt a képességet, hogy az embereket, éppúgy mint a természetet, kizsákmányolja, ezt a *tautológiát* ki fogja vitatni? Hogy mindaz, amit manapság „erénynek", egyéni vagy társadalmi erénynek neveznek, a polgár profitját szolgálja, ki vitatja ezt? Ki vitatja, hogy a politikai hatalom az ő gazdagságának eszköze, hogy még a tudomány és a szellemi élvezetek is az ő rabszolgái! Ki vitatja ezt? Hogy számára mindez pompás [...]*? Hogy neki minden a gazdagság eszközévé, a „gazdagság termelőerejévé" vált?

4. A mai gazdaságtan a konkurrencia társadalmi állapotából indul ki. Elve a szabad munka, vagyis a közvetett, önmagát áruba bocsátó rabszolgaság. Első tételei a munka megosztása és a gép. Ezek pedig, ahogy a mai gazdaságtan maga is elismeri, csak a gyárakban érhetik el legnagyobb kibontakozásukat. A mai nemzetgazdaságtan tehát a gyárakból indul ki mint teremtő elvéből. A mai társadalmi állapotokat tételezi fel. Nem kell tehát terjengősen beszélnie az ipari erőről.

Ha az iskola nem adott a termelőerők elméletének a csereértékek elmélete *mellett*, attól *különválasztva* „tudományos kialakítást", ez azért történt, mert az ilyen különválasztás önkényes absztrakció, mert nem lehetséges és mert meg kell állnia általános frázisoknál.

5. „A gazdagság okai – ez egészen más valami, mint maga a gazdagság. Az erő gazdagságok teremtésére végtelenül fontosabb, mint maga a gazdagság."

* *Két olvashatatlan szó. – Szerk.*

A termelőerő mint a csereértéknek végtelenül fölötte álló lényeg jelenik meg. Az erő a belső lényeg helyére tart igényt, a csereérték a mulandó jelenség helyére. Az erő végtelennek jelenik meg, a csereérték végesnek, az előbbi immateriálisnak, az utóbbi materiálisnak, és mindezeket az ellentéteket megtaláljuk List úrnál. Ezért a csereértékek materiális világa helyére az erők érzékfeletti világa lép. Annak az aljassága, hogy egy nemzet feláldozza magát csereértékekért, hogy emberáldozatot hoznak dolgokért, kézenfekvő, ezzel szemben erők önálló szellemi lényeknek – kísérteteknek – és merő megszemélyesítéseknek, istenségeknek látszanak, s a német néptől igazán meg lehet követelni, hogy a hitvány csereértékeket feláldozza kísértetekért! Egy csereérték, pénz mindig külsőleges célnak látszik, a termelőerő viszont olyan célnak, amely magából a természetemből fakad, öncélnak. Amit tehát csereértékekben feláldozok, az nekem külsőleges valami; amit termelőerőkben nyerek, az önmagam nyeresége. – Így *látszik*, ha valaki megelégszik a szóval, illetve, mint idealizáló német, nem törődik a fellengző szó mögött meghúzódó piszkos valósággal.

Hogy a „termelőerőt" megdicsőítő misztikus fényt megtörjük, csak a kezünk ügyébe akadó első statisztikát kell felütnünk. Ott vízi erőről, gőzerőről, emberi erőről, lóerőről beszélnek. Ez mind „termelőerő". Nagy elismerése-e az embernek, hogy a lóval, a gőzzel, a vízzel szerepel együtt mint „erő"?

A mostani rendszerben, ha egy görbe hát, a tagok kificamodása, bizonyos izmok egyoldalú fejlődése és megerőltetése stb. munkaképesebbé (termelékenyebbé) teszi az embert, akkor a görbe háta, kificamodott tagja, egyoldalú izommozgása termelőerő. Ha szellemtelensége termelékenyebb, mint gazdag szellemi tevékenysége, akkor a szellemtelensége termelőerő stb. stb. Ha valami egyhangú foglalatosság inkább képessé teszi az embert erre a foglalatosságra, akkor az egyhangúság termelőerő.

Vajon a burzsoá, a gyáros törődik valamit azzal, hogy a munkás kifejlessze minden képességét, működtesse termelőképességét, hogy önmagát emberileg működtesse és ezért egyszersmind az emberit cselekedje?

Válaszoljon erre a gyárrendszer angol *Pindarosza*, Ure úr: „A mechanizmus minden tökéletesítésének állandó célja és tendenciája valójában az, hogy az ember munkáját egészen kiküszöbölje, vagy munkájának árát csökkentsék a felnőtt férfimunkás munkájának női és gyermekmunkával, vagy pedig a tanult munkás munkájának tanulatlanokkal való helyettesítése által." („Philosophie des manufactures etc.", Párizs 1836, I. köt. 34. old.) „Az emberi természet gyengesége oly nagy, hogy minél ügyesebb a munkás, an-

nál önfejűbb és nehezebben kezelhető lesz, és következésképpen annál kevésbé felel meg egy *mechanikai* rendszernek... A mai gyáros számára tehát az a legfontosabb, hogy a tudomány és a tőkéje párosítása által munkásainak feladatát arra korlátozza, hogy éberséget tanúsítsanak stb." (I. m. I. köt. 30. old.)

Erő, termelőerő, okok

„A gazdagság okai – ez egészen más valami, mint maga a gazdagság." [List, 201. old.] De ha a következmény különbözik az októl, nem kell-e a következmény jellegének inkluzíve már benne foglaltatnia az okban? Már az oknak hordoznia kell azt a rendeltetést, amelyet a következmény később mutat. List úr filozófiája odáig megy, hogy tudja, ok és következmény „egészen más valami". Szépséges elismerése az embernek az, amely őt gazdagság teremtésére való „erővé" fokozza le. A polgár a proletárban nem az *embert* látja, hanem a gazdagság teremtésére való *erőt*, olyan erőt, amelyet aztán össze is hasonlíthat más termelőerőkkel, az állattal, a géppel, és aszerint, hogy az összehasonlítás kedvezőtlen reá nézve, az az erő, amelynek hordozója ember, kénytelen átengedni helyét annak az erőnek, amelynek hordozója állat vagy gép, amikor is az ember mindig azt a megtiszteltetést élvezi (bírja), hogy mint „termelőerő" szerepeljen.

Ha az embert „csereértéknek" határozom meg, már a kifejezésben benne van az, hogy a társadalmi állapotok „dologgá" változtatták őt. Ha „termelőerőként" kezelem őt, akkor a valóságos szubjektum helyére egy másik szubjektumot teszek, egy másik személyt csempészek be helyette, ő már csak mint a gazdagság oka létezik.

Az egész emberi társadalom csak gazdagság teremtésére való géppé válik. Az ok semmiképpen nem áll fölötte a *következménynek*. A következmény csak a nyíltan *kimondott* ok.

List úgy tesz, mintha őt mindenütt a termelőerők önmagukért, a rossz csereértékektől függetlenül érdekelnék.

A mai „termelőerők" lényegéről felvilágosítást kapunk már azáltal, hogy a mai állapotban a termelőerő nemcsak abban áll, hogy mondjuk az ember munkáját hatékonyabbá vagy a természeti erőket és társadalmi erőket eredményesebbé teszi, hanem éppúgy abban, hogy a munkát olcsóbbá, vagyis a munkás számára *kevésbé termelékennyé* teszi. A termelőerőt tehát eleve a csereérték határozza meg. Ez éppúgy emelése [...][117]

[III. A III. fejezet töredékei]
[Földjáradék]

[...] eltűnik a földjáradék. Ezeket a magasabb gabonaárakat az ipari tőkés urak profitjából kell levonni – Ricardo van annyira értelmes, hogy feltételezze, hogy a munkabérek nem szoríthatók lejjebb. Az így bekövetkező profitcsökkenés és munkabér-emelkedés – mivel a munkásnak mindig egy bizonyos adag gabonát kell elfogyasztania, bármilyen drága az; névleges munkabére ezért nő a gabonaár emelkedésével, anélkül, hogy reálisan nőne, sőt még ha reálisan csökken is – a gabonaárak emelkedése folytán növeli az ipari tőkések termelési költségeit, megnehezíti nekik ezáltal a felhalmozást és a konkurrenciát, egyszóval megbénítja az ország *termelőerejét*. Azt a hitvány „csereértéket" tehát, amelyet a földjáradék formájában az ország termelőerejének igen nagy kárára (minden *haszon nélkül*) a földtulajdon zsebébe játszanak át, ilyen vagy olyan módon – szabad gabonakereskedelemmel, valamennyi adónak a földjáradékra való áthárításával, vagy akár a földjáradéknak, azaz a földtulajdonnak az állam általi formális elsajátításával (ezt a következtetést vonta le többek között Mill, Hilditch, Cherbuliez) – *fel* kell *áldozni* a köz érdekében.

Az ipari termelőerőnek ezt a földtulajdonra nézve ijesztő következményét List úr persze nem közölhette a német földbirtokos nemességgel. Szidja tehát Ricardót, aki ilyen kellemetlen igazságokat elárult, és az ellenkező nézetet adja a szájába, a fiziokratákét, amely szerint a földjáradék nem egyéb, mint a talaj természetes termelőerejének bizonyítéka, és meghamisítja Ricardót.

List

„Egyáltalában az iskola A. Smith óta balszerencsés volt a járadék természetére vonatkozó kutatásaiban. Ricardo és utána Mill, MacCulloch és mások azon a véleményen vannak, hogy a járadékot a földdarabokban benne rejlő *természetes termelőképességért* fizetik. Ricardo erre a nézetre egész rendszert alapozott... Minthogy [azonban] csak az angol állapotok lebegtek a szeme előtt, abba a tévedésbe

Ricardo

„Ha a terméknek az a többlete, amely a földjáradékot képezi, előny, akkor az lenne kívánatos, hogy az újonnan készített gépek évről évre *kevésbé hatékonyak* legyenek, mint a régiek; ez nagyobb értéket adna a termelt áruknak az egész országban; járadékot fizetnének mindazoknak, akik a legtermelékenyebb gépeket birtokolják." („Des principes de l'économie politique" etc., Párizs 1835, I. köt. 77. old.)

esett, hogy ezek az angol szántóföldek és rétek, amelyeknek állítólagos természetes termőképességéért jelenleg oly szép járadékokat fizetnek, mindenkor ugyanazok a szántóföldek és rétek voltak." (360. old.)

„A gazdagság azokban az országokban nő, ahol a mezőgazdasági tökéletesítésekkel a munka viszonylagos növelése nélkül gyarapítani lehet a termékeket, ahol tehát a földjáradék csak lassan növekedik. (I. m. 81–82. old.)

List úr tehát egy főnemességgel szemben nem meri megtartani a „termelőerők" árnyjátékát. „Csereértékekkel" akarja édesgetni és ezért megrágalmazza Ricardo iskoláját, aki a földjáradékot nem a termelőerő álláspontjáról, a termelőerőt pedig nem a modern nagyüzemi gyárrendszer álláspontjáról ítéli meg.

List úr ilyenképpen kétszeres hazug. De ne legyünk igazságtalanok List úrral szemben ebben a pontban. Egy nagy württembergi gyárban (ha nem tévedünk, Köchlinében) maga a württembergiek királya* is részes nagy összeggel. Nevezetesen a württembergi gyárakban és többé-kevésbé a badeniakban is a földbirtokos nemesség részvények útján jelentős mértékben részesedett. Itt tehát a nemesség nem földtulajdonosként, hanem maga is burzsoáként és gyárosként pénzzel részt vesz az „ipari erőben" és [...]

[...]melőerők és létrejön egy egész nemzedék „munkafolytatása és állandósága" – az álcázott kommunista List ezt is tanítja –, tehát a nemzedéknek is örökletes tulajdona ez, *és nem* az ipari tőkés uraknak. (Lásd pl. Bray[118].)

A magas földjáradékot Angliában a landlordoknak (tulajdonosoknak) csak a bérlők tönkremenetele és a napszámosoknak ír nyomorúságba (igazi koldusokká) való leszorítása biztosítja. Mindez a gabonatörvények ellenére. Eltekintve attól, hogy maguk a földjáradékosok gyakran kénytelenek voltak a járadék egyharmadát, felét elengedni a bérlőknek. 1815 óta három különböző gabonatörvényt fogadtak el a bérlők felemelésére és bátorítására. Ezen időszak alatt öt parlamenti bizottságot neveztek ki a mezőgazdasági szükségállapot létezésének bizonyítására és egyéb okainak megvizsgálására. Egyfelől a bérlők szakadatlan tönkremenetele a munkabér teljes, illetve lehető legnagyobb leszorítása (a napszámosok teljes kizsákmányolása) ellenére, másfelől az, hogy a földbirtokosok gyakran kénytelenek lemondani a járadék egy részéről, maga is bizonyítja, hogy – az összes gyárak ellenére – még Angliában sem produkáltak nagy földjáradékokat. Mert gazdaságtani-

* I. Vilmos – *Szerk.*

lag nem lehet földjáradéknak tekinteni azt, ha a termelési költségek egy része szerződések és más gazdaságon kívüli viszonyok révén a bérlő zsebe helyett a földjáradékos zsebébe vándorol.

Ha a földtulajdonos maga művelné földjét, akkor nyilván őrizkedne attól, hogy az üzemi tőke szokásos nyereségének egy részét a „földjáradék" rovatba sorolja.

A XVI., a XVII. századnak, sőt a XVIII. század első két harmadának írói is Anglia gabonakivitelét tekintik még gazdagsága fő forrásának. A régi angol ipar – amelynek fő ágát a gyapjúipar képezte, kevésbé fontos ágai pedig a főleg maga az ország szolgáltatta anyagokat dolgozták fel – teljesen *alá* volt *rendelve* a mezőgazdaságnak. Fő nyersanyaga angol mezőgazdasági termék volt. Magától értetődik, hogy ilyenképpen előmozdította a mezőgazdaságot. Később, amikor megjelent a tulajdonképpeni gyárrendszer, már rövid idő múlva szükségét érezték gabonavámoknak is. De ezek névlegesek maradtak. A népesség gyors gyarapodása, a sok termékeny talaj, amelyet még termővé kellett tenni, a találmányok eleinte persze a mezőgazdaságot is fellendítették. Különösen hasznára vált a Napóleon elleni háború, amely valóságos tiltó rendszert alkotott számára. De 1815-ben megmutatkozott, hogy valójában milyen kevéssé emelkedett a mezőgazdaság „termelőereje". Általános siránkozás tört ki a földbirtokosok és bérlők között, és meghozták a mostani gabonatörvényeket.[119] A modern gyáripar lényegében rejlik először is az, hogy az ipart elidegeníti a hazai talajtól, mivel főleg külföldi nyersanyagot dolgoz fel és a külkereskedelmen alapul. Lényegében rejlik, hogy a lakosság olyan arányú növekedését okozza, amelynek a talaj kiaknázása a magántulajdon körülményei között nem felel meg. Lényegében rejlik továbbá, ha gabonatörvényeket idéz elő, ahogy eddig mindig tette Európában, hogy a magas járadék által és a földtulajdon gyárszerű művelése által a parasztokat a legnyomorúságosabb proletárokká változtatja. Ha viszont sikerül a gabonatörvényeket megakadályoznia, akkor rengeteg földet művelésen kívül helyez, a gabonaárakat külső véletleneknek veti alá és teljesen elidegeníti az országot, mivel legszükségesebb létfenntartási eszközeit a kereskedelemtől teszi függővé, ez pedig megszünteti a *földtulajdont* mint önálló tulajdonforrást. Az utóbbi a célja Angliában a Gabonatörvény-ellenes Ligának és Észak-Amerikában a Járadékellenes Mozgalomnak,[120] mert a *földjáradék* a *földtulajdon* gazdasági kifejezése. A toryk ezért folyton felhívják a figyelmet arra a veszélyre, hogy Angliát a létfenntartási eszközeiért függővé teszik pl. *Oroszországtól.*

A nagy gyáriparnak – persze egész országok, amelyeknek még rettentően sok földet kell termővé tenniök, mint Észak-Amerikának (és a védővámok

mégsem nagyon gyarapítják a talaj kiterjedését), itt nem számítanak – teljességgel az a tendenciája, hogy *megbénítsa* a föld termelőerejét, mihelyt a föld kiaknázása elért egy bizonyos fokot, ahogy másfelől a mezőgazdaság gyárszerű űzésének az a tendenciája, hogy az embereket kiszorítsa és minden földet – persze bizonyos határokon belül – legelővé változtasson, úgyhogy az ember helyébe az állat lép.

Ricardónak a földjáradékról való tanítása néhány szóban így foglalható össze: a *földjáradék* semmit nem tesz hozzá a talaj termelékenységéhez. Emelkedése ellenkezőleg annak a bizonyítéka, hogy a talaj termelőereje csökken. Ezt a termelőerőt ugyanis a kiaknázható földeknek a népességhez és egyáltalában a civilizációs fokhoz való viszonya határozza meg. A gabonaárat annak a legkevésbé termékeny talajnak a termelési költsége határozza meg, amelynek megművelését a lakosság szükséglete megkívánja. Ha silányabb minőségű talajhoz kell folyamodni, vagy a tőke adagjait csekélyebb hozammal kell ugyanazon a földdarabon alkalmazni, akkor a termékenyebb* talaj tulajdonosa olyan drágán adja el a termékét, mint a legrosszabb talaj megművelője. Az utóbbi talaj termelési költsége és a termékenyebbé közti különbséget zsebre vágja. Minél terméketlenebb talajt vesznek tehát művelésbe, illetve minél kevésbé termelékenyen alkalmazzák a tőke második, harmadik adagját ugyanazon a földdarabon, egyszóval minél inkább csökken a talaj relatív termelőereje, annál magasabbra emelkedik a járadék. Ha a földet általánosan termékenynek képzeljük el [...]

IV. List úr és Ferrier

Ferrier – a vámügyek helyettes felügyelője Napóleon idején – könyve: „Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce", Párizs 1805, az a mű, amelyet List úr lemásolt. Nincs egyetlen olyan alapgondolat List könyvében, amelyet Ferrier ne mondott volna ki, mégpedig jobban.

Ferrier Napóleon hivatalnoka volt. A kontinentális rendszert védelmezte. Nem *protekcionista rendszerről* beszélt, hanem *tilalmi rendszerről*. Távol áll attól, hogy frázisokat hangoztasson az összes népek *szövetségéről* vagy az országon belüli *örök békéről*. Természetesen szocialista frázisai sincsenek még. Egy rövid kivonatot közlünk könyvéből, hogy felvilágosítsuk az olvasót a List-féle bölcsesség titkos forrásáról. List úr meghamisítja *Louis Sayt*, hogy a maga szövetségesének tüntethesse fel őt, ezzel szemben sehol nem

* *A kéziratban*: terméketlenebb – *Szerk.*

idézi Ferrier-t, akit mindenütt lemásolt. Hamis nyomra akarta vinni az olvasót.

Már idéztük Ferrier véleményét Smithről. Ferrier még becsületesebben csatlakozik a régi tilalmi rendszerhez.

Állami beavatkozás. A nemzetek takarékossága

„Van a nemzeteknek takarékossága és tékozlása, de egy nemzet csak a *többi* néphez való kapcsolataiban tékozló vagy takarékos." ([Ferrier,] 143. old.)

„Tévedés az, hogy valamely tőkének a birtokosa számára legelőnyösebb alkalmazása szükségképpen az ipar számára is a legelőnyösebb ... a tőkések érdeke korántsem esik egybe az általános érdekkel, csaknem mindig ellentétben van vele." (168–169. old.)

„Létezik a nemzeteknek takarékosságuk, de nagyon különbözik a Smith-félétől [...]. Abban áll, hogy csak annyi külföldi terméket vásárolnak, amennyit meg tudnak fizetni a magukéival. Olykor abban áll, hogy teljesen lemondanak róluk." (174–175. old.)

A termelőerők és a csereérték

„Azok az elvek, amelyeket Smith a nemzetek takarékosságáról felállított [posés], mind a termelő- és nem-termelő munka megkülönböztetésén alapulnak... Ez a megkülönböztetés lényegileg téves. Nincs nem-termelő munka." (141. old.)

„Ő" (Garnier) „az *ezüstpénzben* csak az ezüst *értékét* látta, nem elmélkedett arról a *tulajdonságáról*, hogy mint ezüstpénz aktívabbá tegye a forgalmat és következésképpen gyarapítsa a munka termékeit." (18. old.) „Ezért ha a kormányok elejét akarják venni a pénz kiáramlásának..., ez nem a pénz *értéke* miatt történik..., hanem azért, mert az az *érték*, amelyet érte térítenek, nem keltheti a forgalomban ugyanazokat a hatásokat..., mert nem idézhet elő egyik kézből a másikba való minden átmenetkor egy újabb termelést." (22., 23. old.) „A gazdagság szón, a pénzként forgó pénzre alkalmazva. azokat az újratermeléseket kell érteni, amelyeket megkönnyít,... és ebben az értelemben egy ország gazdagodik, ha a pénze gyarapodik, mert a pénznek ezzel a gyarapodásával a munka összes *termelőerői* növekednek." (71. old.) „Ha azt mondják, hogy egy ország kétmilliárdnyi jövedelmet költhet [dépenser], ... ezen azt értik, hogy megvannak az *eszközei*

ezzel a kétmilliárddal tízszer, hússzor, harmincszor nagyobb értékekben való forgalmat fenntartani, vagy ami ugyanaz, hogy *meg* tudja *termelni* ezeket az értékeket. Nos, ezeket a *termelési eszközöket*, amelyeket a pénznek köszönhet, nevezik gazdagságnak." (22. old.)

Mint látjuk, Ferrier a pénz *csereértékét* megkülönbözteti a pénz *termelőerejétől*. Eltekintve attól, hogy ő a termelési eszközöket egyáltalában gazdagságnak nevezi, amúgy is mi sem volt könnyebb, mint azt a különbséget, amelyet Ferrier a pénz *értéke* és *termelőereje* között tesz, valamennyi tőkére alkalmazni.

De Ferrier még messzebb megy, a tilalmi rendszert általában azzal védelmezi, hogy ez biztosítja a nemzeteknek *termelési eszközeiket*:

„Ilyenképpen a tilalmak mindannyiszor hasznosak, amikor megkönnyítik a nemzeteknek, hogy gondoskodjanak szükségleteik kielégítéséről... Egy nemzetet, amely külföldön a pénzével vásárol meg olyan árukat, amelyeket maga is tud termelni, bár kevésbé jól, olyan kertészhez lehet hasonlítani, aki nem lévén megelégedve a maga aratta gyümölcsökkel, zamatosabbakat vásárolna szomszédainál úgy, hogy kertészszerszámait adja nekik cserébe." (288. old.) „A külkereskedelem mindannyiszor előnyös, amikor a *termelő tőkék* növelésére törekszik. Előnytelen, amikor a tőkék sokasítása helyett elidegenítésüket kívánja meg." (395–396. old.)

Mezőgazdaság, ipar, kereskedelem

„Vajon a kormánynak a kereskedelmet és a gyárakat előnyben kell-e részesítenie a mezőgazdasággal szemben? Ez a kérdés még egyike azoknak, amelyekben a kormányok és az írók nem tudnak megegyezni egymással." (73. old.)

„Az ipar és a kereskedelem haladása összefügg a civilizáció, a művészetek, a tudományok, a hajózás haladásával. A kormány, amely szinte semmit nem tehet a mezőgazdaságért, az iparért szinte mindent megtehet. Ha a nemzetnek olyan szokásai vagy képességei vannak, amelyek fel tudják tartóztatni az ipar fejlődését, a kormánynak minden eszközét fel kell használnia ezek leküzdésére." (84. old.)

„Az igazi eszköz a mezőgazdaság ösztönzésére a gyárak ösztönzése." (225. old.)

„Területét" (az iparét, amin Ferrier úr a gyárat érti) „nem korlátozza sem a haladása, sem tökéletesítésének eszközei... Alkotó erejének, amely tág, mint a képzelet, mozgó és termékeny, mint ő maga, nincs más határa,

mint magának az emberi szellemnek, amelytől napról napra új ragyogást kap." (85. old.)

„A gazdagság igazi forrása egy agrár-ipari nemzet számára az *újratermelés* és a munka. Ezt az alkalmazást kell adnia tőkéinek és gondolnia kell arra, hogy a saját áruit elszállítsa és eladja, mielőtt azzal foglalkozhat, hogy a másokéit szállítsa és eladja." (186. old.). „Az ember gazdagságának ezt a növekedését kiváltképpen a belkereskedelemnek kell tulajdonítani, amely jóval megelőzte a nép és nép közti cserét." (145. old.) „Maga Smith szerint két tőke van, az egyiket a belkereskedelembe, a másikat a külsőbe fektetik be, az előbbi 24-szerte több támogatást és bátorítást ad az ország iparának." (145–146. old.) De Ferrier úr legalább belátja, hogy a belkereskedelem a külkereskedelem nélkül nem állhat fenn. (I. m. [146. old.])

„Tegyük fel, hogy néhány magánember 50 000 vég bársonyt hozat Angliából, és ezen az üzleten sok pénzt keresnek és nagyon jól elhelyezik áruikat. De szűkítik a hazai ipart és kenyértelenné tesznek 10 000 munkást." (170. old., v. ö. 155–156. old.)

Ferrier úr, akárcsak List, felhívja a figyelmet az ipari és kereskedővárosok különbözőségére a csupán fogyasztó városoktól, (v. ö. 91. old.), de legalább van olyan becsületes, hogy eközben magára Smithre utal. Utal a List úrnak annyira kedves *Methuen-féle szerződésre*[121] és arra a finom megkülönböztetésre, amit Smith alkalmazott ennek megítélésében. (159. old.) Már láttuk, hogy Ferrier véleménye Smithről általában csaknem szó szerint egybevág List véleményével. Lásd úgyszintén a *közvetítő kereskedelemről*, 186. old. és több helyen.

A különbség Ferrier és List között az, hogy az előbbi egy világtörténelmi vállalkozás – a kontinentális rendszer – érdekében, az utóbbi egy kicsinyes, hígeszű burzsoázia érdekében ír.

Az olvasó bizonyára elismeri, hogy az egész List úr in nuce* benne foglaltatik Ferrier idézett kijelentéseiben. Ha most még hozzávesszük azokat a frázisokat, amelyeket a nemzetgazdaságtannak Ferrier óta végbement fejlődéséből kölcsönöz, Listnek pusztán az üres *idealizálás* marad, amelynek termelőereje szavakban áll és az uralomra törekvő német burzsoá [...]** képmutatása.

A megírás ideje: 1845 március
Az első megjelenés helye: „Voproszi isztorii KPSZSZ", 1971. 12. sz., orosz nyelven

* – dióhéjban – *Szerk.*
** *Olvashatatlan szó.* – *Szerk.*

Karl Marx

[„A legkiválóbb külföldi szocialista írók könyvtárá"-nak tervezete[122]]

Morelly	Cercle social[123]	Bentham
Mably	Hébert	Godwin
Babeuf	Leroux*	
Buonarroti	Leclerc	Helvétius
Holbach		
Fourier	———	Saint-Simon
	Owen	
	(Lalande)[124]	
Considérant		Az Iskola művei
	„Producteur"; „Globe"[125]	
Cabet		Dézamy. Gay

„Fraternité", „L'Égalitaire" stb., „L'Humanitaire" stb.[126]

Proudhon.

A megírás ideje: 1845 március 7. és 17. között
Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 5. köt. 1932.

* Jacques Roux. – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Az „Ifjú Németország" Svájcban

Összeesküvés az egyház és az állam ellen![127]

A „Constitutionnel Neuchâtelois"[128] hosszú és nyilvánvalóan hivatalos beszámolót közöl „ateisták szerteágazó, Svájc egész területére kiterjedő összeesküvéséről". Ebből idézzük az alábbi kivonatokat:

„Miután nemrégiben Neuchâtel kantonban nyomára bukkantak egy kommunista titkos társaságnak, felkutattak egy másik, még veszedelmesebb szervezetet, amely hálóit az egész Svájci Államszövetségre kiterjeszti, s amelynek célja, hogy *az ateizmus segítségével* megdöntse a morális alapelveket és minden eszközzel, *a királygyilkosságot sem kivéve*, forradalmasítsa Németországot. Ez a szervezet, amely »*Ifjú Németország*« vagy »*Léman Konföderáció*«[129] néven ismert, csaknem kizárólag német munkásokból és néhány régi politikai emigránsból áll. Az összeesküvés lausanne-i főhadiszállásáról származó információk alapján letartóztatták a La Chaux-de-Fonds-ban működő nagy klub vezetőit és vizsgáló bizottságot neveztek ki, amely a következőket tárta fel. Ez a titkos társaság 1838 óta áll fenn, vezetői Standau és Döleke urak, a német nyelv tanárai, W. Marr, a társaság lapjának* szerkesztője és Hoffmann gyógyszerész. A jelek szerint kapcsolatban állnak a társasággal dr. Fein és dr. Rauschenplatt német emigránsok is; az előbbit Luzernban tartóztatták le, mert részt vett a nemrégen lezajlott polgárháborúban**, az utóbbit pedig Strasbourgban.

A szervezet szabályzata a következő cikkeket tartalmazza: a társaság lényegét tekintve és szükségszerűen titkos, minthogy célja a politikai propaganda. Minden tag kötelezi magát arra, hogy negyvenéves koráig a szervezetben marad, céljainak elérésére fordítja minden erejét és nem riad vissza semmiféle áldozattól. Minden tag kötelezi magát arra, hogy meg-

* „Blätter der Gegenwart für soziales Leben"[130]. – *Szerk.*
** *V. ö. 180–181. old.* – *Szerk.*

semmisít minden írásos dokumentumot, amelynek alapján a szervezetnek vagy tagjainak a nyomára lehetne bukkanni. Svájcban központi szerv alakult meg, amely érintkezésben van mindazokkal a tagokkal, akik visszatértek Németországba, és irányítja a társaság egész tevékenységét. Nem vehető fel a tagok sorába senki, aki nem vallja magát *ateistának és forradalmárnak*.

A társaság, hála tagjai hallatlan aktivitásának a német munkások körében, akik mintegy 25 000 főnyi vándorló népességet alkotnak Svájcban, az alábbi 26 svájci városban tudott fiók-klubokat létesíteni: Carouge, Nyon, Rolle, Aubonne, Morges, Lausanne, Aigle, Vevey, Yverdon, Moudon, Payerne, Chaux-de-Fonds, Fleurier, Bern, Biel, St. Imier, Porrentruy, Burgdorf, Chur, Zug, Zürich, Winterthur, Basel, Luzern, Fribourg és Genf; ezenkívül két klub létesült Franciaországban: Strasbourgban és Marseille-ben. E klubok küldöttei hathavonként összegyűlnek a helységek egyikében, amelyre azután a következő hat hónap tartamára a közös ügyek intézése hárul. E propagandisták hallatlan aktivitása és valósággal ördögi módszerei, amelyeket a németek megnyerése érdekében latba vetnek, csakugyan félelmetesek. Egyikük ezt írja Zürichből a központnak:

»Nagyon óvatosaknak kell lennünk, mert az újonnan érkezők legtöbbjét megfélemlítették a német kormányok rendeletei és fenyegetései. Semmilyen klubba nem lépnek be addig, amíg azt nem mondják nekik, hogy az nem politikai. Ezért igen óvatosan kell bánnunk velük, hogy lépésről lépésre a helyes útra vigyük őket, és a legfontosabb ezen a téren az, hogy megmutassuk nekik, nagy badarság és szemét a vallás, semmi több. Az egyedüli, amit tehetünk, az, hogy itt előkészítjük őket a francia-svájci klubokba való belépésre, és oda irányítjuk azokat, akik elhagyni szándékoznak Zürichet.«

Amikor a morges-i klub kapcsolatot akart létesíteni a város bádogosaival, akik között egyetlen tagja sem volt, nyomban levélben fordult a központhoz, kérve, hogy küldjön hozzájuk egy bádogost, aki elég ügyes ahhoz, hogy ezeket a munkásokat beléptesse a társaságba. Valamennyi klub levelezett mind egymással, mind a központtal. Ez a levelezés, amelyet részben lefoglaltak, tartalmában megmutatja, hogy az egész összeesküvést mennyire áthatotta a forradalmi szellem. Minden klubban működött egy bizottság a vitára bocsátandó kérdések előkészítésére. A viták minden politikai, társadalmi és vallási kérdésre kiterjedtek. Némelyik klub viszonylag gazdag volt, könyvtárral, olvasószobával, pianínóval stb. is rendelkezett; fel voltak szerelve mindennel, ami csak vonzhatta a munkásokat. A legerősebb klubok Genfben, Bernben, Zürichben, Lausanne-ban és La Chaux-de-Fonds-ban

működtek; ez utóbbinak – bár a város igen kicsi – 200 tagja volt; ha pedig számításba vesszük, hogy ugyanebben a városban az »Ifjú Németország«-on kívül egy igen nagy létszámú kommunista klub is létezett, joggal mondhatjuk, hogy Svájcban az ateisták és kommunisták száma ezrekre rúg. A szervezetnek volt egy titkos agitációs bizottsága, amelyről a tagok többsége általában nem tudott; mindegyik klubban volt azonban egy vagy két olyan »propagandista«, akiknek az volt a feladatuk, hogy megfelelő szinten tartsák a hangulatot, irányítsák az üléseket és kifejlesszék az ateizmus és forradalmiság szellemét. Sajnos túlságosan nagy sikereket értek el ezen a téren, amit bizonyít az a tény, hogy az »Ifjú Németország« ördögi sajtóorgánuma, amelyet Marr szerkesztett, csak a munkások között mintegy 500 előfizetőt számlált. Ez a lap nyíltan hirdeti az ateizmust mint alapelvét. »Németországnak – írja ez az újság – politikai, vallási és társadalmi forradalomra van szüksége; s ha a vallást és a politikát e forradalom során elnyelné a füst, annál jobb; a szocializált ember tisztábban és nemesebben kerül majd ki ebből a tisztítótűzből.«"

Eddig a beszámoló, amely mindvégig gyalázatos és rágalmazó hangnemben íródott. Az „Ifjú Németország" 1831 óta létezett Svájcban, amikor a Németországban lezajlott számos megmozdulás következményeképpen sok fiatal ember, diákok, munkások stb. arra kényszerültek, hogy elhagyják hazájukat. Egy igen aktív korszak után a szervezet 1837 táján visszaesett, amikor a burzsoá kormányoknak Európa-szerte sikerült elfojtaniok a politikai agitáció szellemét. Hamarosan azonban kommunista klubok kezdtek alakulni ott, ahol azelőtt az „Ifjú Németország" hazája volt, a Genfi-tó partjain, és élénk vitát indítottak ezzel a tisztán politikai szervezettel. A vita a két párt között állandó veszekedésbe és határozott ellenségeskedésbe torkollott; de a fő eredmény az volt, hogy az „Ifjú Németország" kénytelen volt kiterjeszteni tevékenységi körét és nemcsak pontosabban meghatározni politikai alapelveit mint radikális, republikánus és demokratikus alapelveket, hanem társadalmi kérdésekkel is foglalkozni. Amíg a németországi burzsoázia a „német-katolikusok mozgalmával" és „protestáns reformokkal" üti agyon az idejét, amíg Ronge után fut, amíg képviselői a „Fény barátait" játsszák,[131] amíg tehát legfőbb teendőjének azt tekinti, hogy végrehajtson néhány egészen parányi, alig látható, semmire se jó (de burzsoá) reformot vallási téren, addig országunk munkásai olvassák és feldolgozzák az olyan nagy német filozófusok műveit, mint Feuerbach stb., és magukévá teszik vizsgálódásaik eredményét, bármilyen radikálisnak tűnjék is az fel. A német nép nem vallásos. Máskülönben hogyan lehetett volna ilyen nagy számban eltéríteni az embereket a vallástól, és nemcsak

Svájcban, hanem Franciaországban, Angliában és odahaza is, rövid egy év alatt? Utalok arra, amit az utolsó előtti héten a burzsoá mozgalmakról és a munkásosztály mozgalmairól mondottam;[132] azt hiszem, ezek a leleplezések teljes mértékben igazolják beszámolómat.

„Young Germany" in Switzerland. Conspiracy against Church and State!
A megírás ideje: 1845 szeptember 20. és 26. között
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1845 szeptember 27. (411.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Németországi tudósítónktól

[Friedrich Engels]

Kommunisták üldözése és kiutasítása

Németország

Hessen nagyhercegség hatóságai e hó 11-én Darmstadtban, a kiadó épületében elkobozták a „Rheinische Jahrbücher"* című, Püttmann szerkesztésében megjelenő kommunista folyóirat első számát. De csak ötvenöt példányt találtak, mert a többit előzőleg már eladták. Egyidejűleg értesítették Leske urat, a kiadót, hogy a folyóiratot rendőrségi ellenőrzés alá helyezték, hogy köteles megjelentetés előtt minden számot bemutatni a rendőrségnek és beszerezni a megjelentetéséhez szükséges engedélyt; ennek elmulasztása 500 forint (negyvenöt font sterling) összegű pénzbüntetést vagy, az ügy természetétől függően, bebörtönzést von maga után. Ez a csapás azonban, amely a kommunisták és egyszersmind az ellen a kevéske szabad sajtó ellen irányul, amellyel Németországban rendelkezünk, hiábavalónak fog bizonyulni. Száz meg száz módja van annak, hogy megkerüljük ezt az alkotmányellenes beavatkozást, amelyre — ez nem vitás — a gyűlölt porosz kormány bujtogatott. Ugyanez a porosz kormány kieszközölte a szász hatóságoknál néhány közíró kiutasítását Lipcséből; köztük van W. Marr úr is, egyik vezetője az „Ifjú Németország" svájci összeesküvésének[129], amelyet legutóbbi tudósításomban említettem**. Az ő esetében, akárcsak tavaly a Weitlingében[134], a hatóságok féltek attól, hogy a szóban forgó személyt bebörtönözzék és bíróság elé állítsák, jóllehet megvolt hozzá a törvényes ürügyük, beérték a kiutasításukkal.

* „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform"[138]. — *Szerk.*
** *V. ö. 218–221. old.* — *Szerk.*

Svájc

Vaud kanton demokrata kormánya kiutasította A. Becker urat, a tehetséges német kommunista írót, valamint S. Schmidt urat és dr. Kuhlmannt, ugyanazon párt tagjait, és feloszlatta a lausanne-i német kommunista klubot. A Zürichben székelő radikális kormány hasonlóképpen kiutasította dr. Püttmannt, a fent említett „Rheinische Jahrbücher" szerkesztőjét, aki ugyancsak a kommunista párt tagja.

Persecution and Expulsion of Communists
A megírás ideje: 1845 október közepe
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1845 október 25. (415.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

Karl Marx

Peuchet az öngyilkosságról[135]

A *francia társadalom*kritikának megvan, legalábbis részben, az a nagy előnye, hogy a jelenkori élet ellentmondásait és természetellenességét nemcsak egyes osztályok viszonyain, hanem a mai érintkezés valamennyi szféráján és megnyilvánulásán kimutatta, mégpedig az élet közvetlen melegét, tartalmas szemléletet, világfias kifinomultságot s a szellem merész eredetiségét tükröző leírásokban, amilyeneket hasztalan keresnénk bármely más nemzetnél. Hasonlítsuk össze például Owennak és Fourier-nak az eleven érintkezésre vonatkozó kritikai leírásait, hogy képet alkothassunk magunknak a franciák fölényéről ezen a téren. De semmiképpen se keressük a társadalmi állapotok kritikai ábrázolását Franciaországnak csupán voltaképpeni „szocialista" íróinál; az irodalom minden területén megtaláljuk, de különösen a regény- és memoárirodalomban alkotó íróknál. E francia kritika példájaképpen néhány kivonatot közlök „az *öngyilkosságról*" Jacques *Peuchet* „Mémoires tirés des archives de la police etc." című könyvéből; egyszersmind azt is megmutathatja ez a példa, mennyire megalapozott a filantróp polgároknak az az elképzelése, hogy nincs is más tennivaló, mint egy kevés kenyeret és egy kevés nevelést adni a proletároknak, mintha csak a munkás senyvedne a társadalom mai állapotában, egyébiránt azonban a létező világ a világok legjobbika volna.

Jacques Peuchet-nél, mint sokaknál a régebbi, ma már úgyszólván kihalt francia gyakorlati emberek közül, akik átélték az 1789 óta végbement számos fordulatot, számos kiábrándulást, lelkesedést, alkotmányokat, uralkodókat, vereségeket és győzelmeket, a fennálló tulajdon-, családi és egyéb magánviszonyok kritikája, egyszóval a *magánélet* kritikája politikai tapasztalataik szükségszerű eredménye.

Jacques Peuchet (született 1760-ban) a széptudományokról áttért az orvostudományra, az orvostudományról a jogtudományra, a jogtudományról a közigazgatásra és a rendőrségi szakmára. A francia forradalom ki-

A „Gesellschaftsspiegel" c. folyóirat 1846 januári számának borítólapja

törése előtt Morellet abbéval egy dictionnaire du commerce-en* dolgozott, amelynek azonban csak a prospektusa jelent meg, és akkoriban előszeretettel politikai gazdaságtannal és közigazgatással foglalkozott. Peuchet csak igen rövid ideig volt híve a francia forradalomnak; nagyon hamar a royalista párthoz csatlakozott, egy ideig a „Gazette de France"[136] főszerkesztője volt, sőt, később átvette Mallet-du-Pan-tól a hírhedt royalista „Mercure"-t**. A forradalmon azonban rendkívül ravaszul átevickélt, hol mint üldözött, hol mint a közigazgatási és rendőri ügyosztály alkalmazottja. „Géographie commerçante"-ja[138], amelyet 1800-ban adott ki öt fólió kötetben, ráirányította *Bonaparte* első konzul figyelmét; kinevezték a kereskedelmi és ipari tanács tagjává. Később, François de Neufchâteau minisztersége idején Peuchet magasabb közigazgatási funkciót töltött be. 1814-ben a restauráció cenzorrá nevezte ki. A Száz nap[139] idején visszavonult. Amikor a Bourbonok ismét uralomra kerültek, a párizsi rendőrprefektúra főlevéltárosává nevezték ki, s ezt az állást 1827-ig töltötte be. *Peuchet* közvetlenül és mint író bizonyos befolyással volt az alkotmányozó nemzetgyűlés, a konvent, a tribunátus, valamint a restauráció idején működő képviselőházak szónokaira. Nagyszámú, többnyire közgazdasági műve között a már említett kereskedelmi földrajz mellett a legismertebb „Statistique de France"-a (1807)[140].

Peuchet az emlékiratait, amelyeknek anyagát részben a párizsi rendőrségi levéltárból, részben a rendőrségen és a közigazgatásban szerzett sokéves gyakorlati tapasztalatai során gyűjtötte össze, mint *aggastyán* írta és úgy rendelkezett, hogy csak a *halála után* jelenjenek meg; semmi esetre sem sorolható tehát az *„éretlen"* szocialisták és kommunisták közé, akikből, mint ismeretes, tökéletesen hiányzik íróink, hivatalnokaink és gyakorlati polgáraink nagy középvonulatának bámulatos alapossága és átfogó ismeretei.

Halljuk, mit mond párizsi rendőrségi főlevéltárosunk az *öngyilkosságról*!

> Az öngyilkosságok évi számát, amely nálunk bizonyos fokig normális és periodikus, társadalmunk hiányos szervezettsége tünetének kell tekintenünk; hiszen az ipari pangás és az ipari válságok idején, olyan időszakokban, amikor drágák a létfenntartási eszközök, továbbá kemény telek idején ez a tünet mindig szembetűnőbb és járványos jelleget ölt. A prostitúció és a lopás olyankor ugyanabban az arányban nő. Jóllehet a nyomor az öngyilkosság fő forrása, valamennyi osztályban megtaláljuk,

* – kereskedelmi szótáron – *Szerk.*
** „Mercure de France"[137]. – *Szerk.*

a tétlen gazdagoknál éppúgy, mint művészeknél és politikusoknál. Az öngyilkosságot motiváló okok különbözősége mintegy kicsúfolja a moralisták egyhangú és rideg feddő szavait.

Sorvadásos betegségek, amelyekkel szemben a jelenkori tudomány tehetetlen és elégtelen, meggyalázott barátság, megcsalt szerelem, szárnyaszegett becsvágy, családi bajok, elfojtott versenybuzgalom, csömör az egyhangú élettől, önmagára visszaszorított lelkesedés – mindezek nagyon is biztos öngyilkossági indítékok a gazdagabb szárnyalású természetek számára, és maga az élet szeretete, a személyiségnek ez a hatalmas lendítőereje igen gyakran arra vezet, hogy az ember megszabaduljon az utálatos léttől.

Madame *de Staël*, akinek az a legnagyobb érdeme, hogy ragyogóan stilizált közhelyeket, igyekezett kimutatni, hogy az öngyilkosság természetellenes cselekedet és hogy nem tekinthető bátor tettnek; mindenekelőtt azt állította, hogy méltóbb magatartás küzdeni a kétségbeesés ellen, mint legyőzetni általa. Az efféle indokok kevéssé hatnak az olyan lelkekre, amelyeken erőt vett a boldogtalanság. Ha vallásosak, akkor egy jobb világra spekulálnak; ha viszont nem hisznek semmiben, akkor a nemlét nyugalmát keresik. A filozófiai tirádáknak nincsen értékük a szemükben, és gyenge menedéket nyújtanak a szenvedés ellen. Mindenekelőtt idétlen az az állítás, hogy egy cselekedet, amely olyan gyakori, természetellenes; az öngyilkosság semmiképpen sem természetellenes, hiszen nap mint nap tanúi vagyunk. Ami természetellenes, az nem történik meg. Ellenkezőleg, *társadalmunk természetében* rejlik, hogy sok öngyilkosságot hoz létre, míg például a tatároknál nincs öngyilkosság. *Nem minden társadalom hozza létre tehát ugyanazokat a termékeket*, ezt kell mondanunk magunknak, hogy a saját társadalmunk reformján dolgozhassunk és azt magasabb fokra emelhessük. Ami pedig a bátorságot illeti, ha bátornak számít az, aki fényes nappal, a csatatéren, izgató tényezők sokaságának hatása alatt szembenéz a halállal, semmi sem bizonyítja, hogy szükségképpen híján van a bátorságnak az, aki önmaga, és hozzá sötét magányban, vet véget az életének. Az efféle vitás kérdés nem oldható meg a halottak sértegetésével.

Mindaz, amit elmondtak az öngyilkosság ellen, ugyanabban a gondolatkörben forog. Szembeállítják vele a gondviselés rendeléseit, de maga az öngyilkosság létezése nyílt tiltakozás e megfejthetetlen rendelések ellen. Beszélnek a társadalom iránti kötelezettségeinkről, de jogainkat a társadalomban nem nyilvánítják ki és nem valósítják meg; végül pedig ezerszer nagyobb érdemként magasztalják a fájdalom legyőzését, mint az

általa való legyőzetést, de ez az érdem éppoly szomorú, mint a távlat, amelyet megnyit. Egyszóval, gyáva cselekedetnek, a törvények, a társadalom és a becsület ellen elkövetett bűncselekménynek minősítik az öngyilkosságot.

Hogy van az, hogy az ember e sok anatéma ellenére kezet emel önmagára? Mert a kétségbeesettek ereiben nem ugyanúgy folyik a vér, mint azoknak a hideg teremtményeknek az ereiben, akik nem sajnálják az időt arra, hogy mindezeket a terméketlen szólamokat előadják. *Az ember titoknak tűnik fel a másik ember számára; csak feddni tudják, de nem ismerik.* Ha látjuk, hogy milyen könnyelműen rendelkeznek a népek életével és vérével azok az intézmények, amelyeknek az uralma alatt Európa él, hogy a civilizált igazságszolgáltatás a börtönöknek, fenyítékeknek, a halált szolgáló eszközöknek milyen gazdag választékával veszi körül magát kétes határozatainak szankcionálása érdekében; ha látjuk azt a hallatlanul sok, különböző származású embert, akiket mindenfelől nyomorban hagynak, a társadalmi páriákat, akiket eleve durva megvetéssel sújtanak, talán elkerülendő azt a fáradságot, hogy kiragadják őket a mocsokból — ha mindezt látjuk, nem értjük, milyen címen lehet megparancsolni az egyénnek, hogy a maga esetében tisztelje azt a létet, amelyet szokásaink, előítéleteink, törvényeink és erkölcseink általában lábbal tipornak.

Úgy gondolták, hogy megszégyenítő büntetésekkel és bizonyosfajta becsületvesztéssel, amellyel megbélyegzik a vétkes emlékét, megakadályozhatják az öngyilkosságot. De hát kell-e mondanunk, mennyire méltatlan dolog megbélyegezni olyan embereket, akik már nincsenek közöttünk, hogy megvédjék magukat? A szerencsétlenek egyébként kevéssé is törődnek ezzel; és ha az öngyilkosság vádol valakit, akkor mindenekelőtt a hátramaradottakat, minthogy ebből a tömegből egy sem érdemelte meg, hogy a kedvéért életben maradjanak. Vajon azok a gyermeteg és kegyetlen eszközök, amelyeket kieszeltek, győzelmesen felvették-e a harcot a kétségbeesés sugalmazásaival? Vajon az az ember, aki menekülni akar a világból, mit törődik azzal, hogy a világ bántalmazni szándékozik az ő holttestét? Csak az élők gyávaságának újabb megnyilvánulását látja ebben. *Valóban, miféle társadalom az, ahol az ember, millióktól körülvéve, a legmélységesebb magányt éli át; ahol leküzdhetetlen vágya támadhat, hogy megölje magát, anélkül, hogy ezt bárki kitalálná? Ez a társadalom nem társadalom,* hanem, mint Rousseau mondja, *sivatag, amelyet vadállatok népesítenek be.* A rendőri igazgatásnál betöltött állásaimban egyebek között az öngyilkosságok is a hatáskörömbe tartoztak;

meg akartam állapítani, hogy meghatározó okaik között nem akad-e néhány, amelyeknek a hatását meg lehetne előzni. Széles körű munkát végeztem ebben a tárgyban. Rájöttem, hogy *a mostani társadalmi rend teljes reformján kívül* minden más kísérlet hiábavaló lenne.

A kétségbeesés okai között, amelyek nagyon ideges, ingerlékeny, szenvedélyes és mélyen érző embereket arra késztetnek, hogy keressék a halált, uralkodó tényként a rossz bánásmódot találtam, azokat az igazságtalanságokat és titkos büntetéseket, amelyekkel kegyetlen szülők és elöljárók a tőlük függő személyeket sújtják. *A forradalom nem döntött meg minden zsarnokságot; azok a bajok, amelyeket az önkényes hatalmaknak a szemére vetettek, a családokban is fennállnak; ott a forradalmakhoz hasonló válságokat idéznek elő.*

Az érdekek és az érzelmek közötti arányokat, az egyének közti igazi kapcsolatokat *alapvetően* még csak ezután kell kialakítanunk egymás között, és az *öngyilkosság csak egy az általános, mindenkor új tettekre kész társadalmi harc ezer és egy tünete közül*; sok harcos visszavonul ettől a harctól, mert belefáradt abba, hogy az áldozatok között legyen, vagy mert felháborodik arra a gondolatra, hogy díszhelyet foglaljon el a hóhérok között. Ha példákat óhajtanak, közlök néhányat hiteles jegyzőkönyvek alapján.

1816 júliusában egy szabó lánya eljegyezte magát egy hentessel, egy jól nevelt, takarékos és dolgos fiatalemberrel; a fiú rajongott szép menyasszonyáért, aki szintén nagyon szerette őt. A fiatal lány varrónő volt; becsülte mindenki, aki ismerte, és vőlegényének szülei is gyengéden szerették. Ezek a derék emberek egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy a lányt már előre is menyükként kezeljék; mulatságokat eszeltek ki, amelyeknek ő volt a királynője és a bálványa.

Elérkezett a házasságkötés ideje; a két család mindent elrendezett egymás között és a szerződéseket is aláírták. Kitűzték azt a napot, amikor az anyakönyvi hivatalba mennek; előző este a fiatal lány és szülei a vőlegény szüleinél vacsoráztak volna; váratlanul jelentéktelen esemény jött közbe. Egy gazdag vevő számára elvégzendő munka otthon marasztalta a szabót és feleségét. Kimentették magukat; a hentes anyja azonban maga jött el a menyéért, és a lány engedélyt kapott, hogy elmenjen vele.

Bár a fő vendégek közül ketten hiányoztak, a vacsora igen vidáman zajlott le. Elhangzott sok családi tréfa, amelyekre feljogosított a küszöbönálló esküvő. Ittak, énekeltek. Terítékre került a jövő, élénken megtárgyalták a jó házasság örömeit. Késő éjszaka még az asztal körül ült a társaság. A fiatalember szülei érthető okokból elnézőek voltak, szemet hunytak a

jegyesek hallgatólagos egyetértése fölött. Kéz a kezet kereste, a szerelem és a bizalmas közelség megmámorosította őket. Ráadásul a házasságot megkötöttnek tekintették, és a két fiatal már régóta látogatta egymást anélkül, hogy a legcsekélyebb gáncs érhette volna őket. A vőlegény szüleinek megindultsága, a késői óra, a kölcsönös heves vágy, amelyet felszabadított mentoraik elnéző magatartása, a fesztelen vidámság, amely az ilyen lakomákat mindig jellemzi, mindez együtt, meg a kegyesen kínálkozó alkalom és a bennük pezsgő bor kedvezett a mindenki által sejthető kimenetelnek. A szerelmesek egymásra találtak a sötétben, amikor már kihunytak a fények. A többiek úgy tettek, mintha nem vettek volna észre és nem sejtenének semmit. A fiatalok boldogságának irigyei itt nem akadtak, csak pártfogói.

A fiatal lány csak másnap reggel tért vissza szüleihez. Már az is bizonyítja, hogy milyen kevéssé érezte magát vétkesnek, hogy egyedül ment haza. A szobájába lopódzott és rendbe hozta az öltözékét; de alighogy a szülők észrevették lányukat, dühösen a leggyalázatosabb nevekkel illették és szitkok özönével árasztották el. A szomszédok tanúi voltak ennek, a botrány határtalanná nőtt. Képzeljük csak el ennek a fiatal lánynak a megrázkódtatását, a szégyenét, hogy ilyen gyalázatosan feltárták a titkát. Hiába bizonygatta a döbbent lány a szüleinek, hogy maguk hozzák rossz hírbe, hogy bevallja: helytelenül, balgán járt el, engedetlen volt, de hát mindent helyrehoz majd. Érvei, fájdalma nem fegyverezték le a szabót és feleségét.

A leggyávább, legkevésbé ellenálló emberek kérlelhetetlenné válnak, mihelyt *érvényre juttathatják az abszolút szülői tekintélyt. Az ezzel való visszaélés* mintegy *durva kárpótlás* azért az alázatért és függőségért, amelynek a polgári társadalomban szándékosan vagy kényszerből alávetik magukat. –

A lármára összeszaladtak az atyafiak és komámasszonyok és kórusban rákezdték. Az ocsmány jelenet kiváltotta szégyenérzet arra az elhatározásra juttatta a fiatal lányt, hogy végez magával; gyors léptekkel lefutott a lépcsőn, át az atyafiak szitkozódó, átkozódó tömegén, zavart tekintettel rohant a Szajnához és a folyóba vetette magát. A hajósok már holtan húzták ki a vízből az esküvői ékszerekkel felékesített lányt. Magától értetődően azok, akik kezdetben őt szidalmazták, nyomban a szülők ellen fordultak: a katasztrófa megrémítette ezeket a hitvány lelkeket. Néhány nappal később a szülők eljöttek a rendőrségre, hogy visszakövetelje egy arany nyakláncot – a jövendőbeli após ajándékát –,

amelyet a lány viselt, egy ezüst órát és néhány más ékszert, csupa olyan tárgyat, amelyeket a hivatalban letétbe helyeztünk. Éltem az alkalommal és erélyesen szemére vetettem ezeknek az embereknek oktalanságukat és kegyetlenségüket. Azt mondani ezeknek az őrülteknek, hogy Isten előtt kell számot adniok cselekedeteikről, az, tekintettel kicsinyes előítéleteikre és az alacsonyabb kereskedői rétegekben uralkodó sajátos vallásosságra, igen csekély hatást tett volna rájuk.

A kapzsiság vitte őket a rendőrségre, nem pedig az a vágy, hogy legyen két-három ereklyéjük. Úgy gondoltam, hogy a kapzsiságuk által büntethetem őket. Visszakövetelték a lányuk ékszereit; megtagadtam ezek kiadását, magamnál tartottam a bizonylatokat, amelyekre szükségük volt ahhoz, hogy a tárgyakat visszakapják a pénztárból, ahol a szokásnak megfelelően letétben voltak. Amíg én abban az állásban voltam, a szülők hasztalanul reklamáltak, én pedig örömömet leltem abban, hogy dacoljak sértéseikkel.

Ugyanabban az évben megjelent a hivatalomban egy ifjú kreol, elragadó megjelenésű fiatalember, Martinique egyik leggazdagabb családjának sarja. A leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy egy fiatal nőnek — a sógornőjének — a holttestét kiadják annak, aki követelte, vagyis az ő saját fivérének, az asszony férjének. A fiatal nő vízbe fojtotta magát. Ez az öngyilkosság leggyakoribb fajtája. A holttestek kihalászásával foglalkozó alkalmazottak az Argenteuil rakpart közelében találták meg a vízbefúltat. Bizonyos ösztönös szégyenérzettől vezérelve, amely a legmélységesebb kétségbeesésben sem hagyja el a nőket, ruhájának szegélyét gondosan a lába köré tekerte. Ez a szemérmes óvatosság teljesen nyilvánvalóvá tette az öngyilkosságot. Az asszonyt, nyomban miután megtalálták, a hullaházba vitték. Szépsége, fiatalsága, pompás öltözéke ezerféle feltételezést indított el e katasztrófa okát illetően. A férje, aki elsőként ismerte fel, határtalanul kétségbeesett volt; nem értette a szerencsétlenséget, legalábbis ezt mondták nekem; én magam soha azelőtt nem láttam a férfit. Megmagyaráztam a fiatalembernek, hogy mindenki más követelésénél előbbre való a férjé, aki nyomban pompás márvány síremléket rendelt szerencsétlen feleségének. „Azok után, hogy megölte, az a szörnyeteg!" — kiáltotta a fiatalember, és dühösen rohant fel s alá.

A fiatal férfi izgatottságából, kétségbeeséséből, esdekléseiből, hogy teljesítsem a kívánságait, és könnyeiből arra véltem következtetni, hogy szerette az asszonyt, és ezt megmondtam neki. Bevallotta a szerelmét, de a leghevesebben bizonygatta, hogy sógornője ezt soha nem tudta meg.

Erre meg is esküdött. Csak azért, hogy megmentse sógornője hírnevét – hiszen annak öngyilkosságát a közvélemény szokás szerint valamilyen intrikának tulajdonítja majd –, akarja a világ elé tárni fivérének kegyetlenkedéseit, akár ha ő maga kerülne is emiatt a vádlottak padjára. Kérte a támogatásomat. Elmondom, amit szaggatott, szenvedélyes kijelentéseiből ki tudtam hámozni: M. úr, a fivére, ez a gazdag, művészetpártoló ember, a fényűzés és a magasabb körök kedvelője körülbelül egy éve kelt egybe ezzel a fiatal nővel, mégpedig a jelek szerint kölcsönös vonzalomból; a legszebb pár voltak, amelyet csak látni lehetett. Az esküvő után a fiatal férjnél hirtelen és igen heves tünetekkel fellépett a vérnek valamiféle – talán örökletes – megbetegedése. Ezt az embert, aki azelőtt olyan büszke volt szép külsejére, elegáns tartására, formáinak páratlan tökélyére, hirtelen megtámadta egy ismeretlen kór, amelynek pusztításaival szemben a tudomány tehetetlen volt; tetőtől talpig szörnyűséges módon átalakult. A haja teljesen kihullott, a hátgerince meggörbült. A sovány ság és a ráncok napról napra feltűnőbben megváltoztatták a külsejét, legalábbis mások szemében, mert ő maga önszeretetből igyekezett letagadni a nyilvánvalót. De mindez nem tette fekvő beteggé; vasereje mintha diadalmaskodott volna a kór támadásain. Jó erőben túlélte a saját roncsait. A test romokban hevert, de a lélek felül maradt. Továbbra is ünnepségeket, vadászatokat rendezett, folytatta azt a pazar és fényűző életmódot, amely, úgy tűnt, jellemének és természetének törvénye. De az iskolások és utcagyerekek sértései, csúfondáros megjegyzései és tréfái, amikor a sétányokon a lovát táncoltatta, barátainak udvariatlan és gunyoros mosolygása, szolgálatkész figyelmeztetései, amikor számtalanszor nevetségessé tette magát azzal, hogy esztelenül ragaszkodott a hölgyek iránti gáláns modorához, végül is szétfoszlatták illúzióit és óvatossá tették önmagával szemben. Mihelyt bevallotta magának csúnyaságát és eltorzulását, mihelyt ennek tudatára ébredt, jelleme megkeseredett, kishitűvé vált. Már nem buzgólkodott olyan nagyon, hogy a feleségét estélyekre, bálokra, hangversenyre vigye; vidéki házába menekült, véget vetett a meghívásoknak, százféle ürüggyel elkerülte az embereket; barátainak bókoló illedelmessége pedig, amelyet a felesége iránt tanúsítottak és amelyet eltűrt, amíg büszkesége bizonyossá tette a saját fölényében, most féltékennyé, gyanakvóvá, indulatossá tette. Mindazokban, akik továbbra is kitartóan látogatták, azt a szilárd elhatározást látta, hogy legyőzzék feleségének a szívét, amely pedig végső büszkesége, végső vigasza maradt. Ez idő tájt érkezett meg Martinique-ről a fivére, olyan ügyekben, amelyek sikerének kedvezni látszott a Bourbonok újra-

beiktatása a francia trónra. A sógornője nagyon szívélyesen fogadta; szemben azzal, hogy számos emberi kapcsolata hajótörést szenvedett, az újonnan érkezettnek megvolt az az előnye, amelyet M. úr szemében mint fivér egészen természetesen élvezett. A fiatalember előre látta, hogy fivérének háza táját magány fogja körülvenni, egyrészt azokból a nyílt veszekedésekből, amelyekbe több barátjával bonyolódott a fivére, másrészt abból az ezernyi közvetett eszközből, amelyekkel M. úr a látogatókat elűzni és elbátortalanítani igyekezett. A fiatalember, bár nem vallotta be magának szerelmi indítékait, amelyek őt magát féltékennyé tették, helyeselte és tanácsaival előmozdította ezeket az elkülönülési törekvéseket. M. úr végül teljesen visszavonult egy szép passyi házba, amely hamarosan pusztasággá változott. A féltékenység a legapróbb dolgokból táplálkozik, ha nem tudja, mibe kapaszkodjék, önmagát emészti fel és találékonnyá válik; minden a világon táplálékául szolgál. Lehet, hogy a fiatalasszony vágyódott a korának megfelelő szórakozások után. Falak takarták el előle a szomszédos lakásokat; az ablaktáblák reggeltől estig zárva voltak.

A szerencsétlen nő elviselhetetlen rabszolgaságra volt ítélve, és ezt a rabszolgai viszonyt M. úr csak úgy érvényesíthette, hogy a Code civilre[141] meg a tulajdonjogra támaszkodott, olyan társadalmi állapotokra, amelyek a szerelmet függetlenítik a szerelmesek szabad érzelmeitől és a féltékeny férjnek megengedik, hogy lakat alatt tartsa a feleségét, ahogyan a fösvény lakat alatt tarthatja a pénzes ládáját, hiszen az asszony csak része a leltárnak. –

M. úr éjszaka fegyverrel járta körül a házat és őrjáratán kutyák kísérték. Azt képzelte, hogy nyomokat lát a homokban és különös feltételezésekbe bonyolódott egy létrával kapcsolatban, amelyet a kertész tett át más helyre. Magát a kertészt pedig, egy majdnem hatvanéves részeges alakot, őrként állította a kapuhoz. A kizárás szenvedélye nem ismer határt hóbortjaiban, egészen az ostobaságig fajul. A fivér, mindennek az ártatlan bűnrészese, végre megértette, hogy ő is hozzájárul ennek a fiatalasszonynak a boldogtalanságához, akit nap mint nap őriznek, bántanak, megfosztanak mindattól, ami lekötheti a gazdag és boldog képzelőerőt, úgyhogy éppoly komorrá és melankólikussá válik, amilyen szabad és vidám volt azelőtt. Az asszony sírt és elrejtette könnyeit, de azok nyoma megmaradt. A fiatalembernek lelkifurdalása támadt. Miután elhatározta, hogy nyíltan színt vall a sógornőjének és helyrehozza a hibáját, amely bizonyosan a szerelem rejtett érzéséből fakadt, egy reggel abba a kis

ligetbe lopódzott, ahol a rabnő időről időre levegőzni szokott és virágait gondozta. Hinnünk kell, hogy tudta: amikor él ezzel a nagyon is korlátozott szabadságával, féltékeny férje szemmel tartja; ugyanis miután megpillantotta sógorát, akivel első ízben és váratlanul találta magát szemtől szembe, rendkívül megdöbbentnek mutatkozott és tördelte a kezét. „Távozzék, az isten szerelmére!" – kiáltotta ijedten. „Távozzék!"

És csakugyan, a fiatalembernek alig volt annyi ideje, hogy elrejtőzzék egy melegházban, amikor hirtelen megjelent M. úr. A fiatalember kiabálást hallott, hallgatózni akart; szívének dobogása megakadályozta, hogy akár egyetlen szót is kivegyen a magyarázkodásból, amely az ő szökése folytán, ha a férj felfedezi, siralmasan végződhetett volna. Ez az eset tettre ösztönözte a sógort; belátta, hogy ettől a naptól kezdve az áldozat védelmezőjének kell lennie. Elhatározta, hogy lemond mindenfajta szerelmes fenntartásról. A szerelem mindent képes feláldozni, csak a védelem gyakorlására való jogát nem, hiszen ez a végső áldozat a gyáva ember áldozata lenne. A fiatalember továbbra is látogatta a fivérét, kész volt arra, hogy nyíltan beszéljen vele, feltárulkozzék előtte, mindent elmondjon neki. M. úr erről a részről még nem gyanakodott, de fivérének kitartása felkeltette gyanúját. A fiatalember érdeklődésének okait nem látta egészen tisztán, de bizalmatlan volt velük szemben, előre kiszámítva, hová vezethet mindez. A fiatalember hamarosan észrevette, hogy fivére nem mindig van távol, mint utólag állítja, amikor hiába csengetnek a passyi ház kapuján. Egy lakatossegéd kulcsokat készített számára azoknak a mintájára, amelyeket mestere M. úr számára kovácsolt. Tíznapos távollét után a fiatalember, tele keserű félelemmel, a legvadabb rémképektől gyötörten éjszaka áthatolt a falakon, széttörte a központi udvart elrekesztő rácsot, létrán felmászott a tetőre, és az ereszcsatornán leereszkedett egy pajta ablaka alá. Heves kiáltásokat hallott, s ez arra késztette, hogy észrevétlenül egy üvegajtóhoz lopódzzék. Szívet tépő látvány tárult elé. Egy lámpa megvilágította az alkóvot. Az ágy függönyei alatt, szétzilált hajjal, a dühtől vérvörös arccal, félmeztelenül ott kuporgott M. úr, a felesége közelében, aki nem mert kiszállni az ágyból, de félig-meddig igyekezett elhárítani magától a férjét; M. úr a leghevesebb szemrehányásokat zúdította az asszonyra, olyan volt, mint a tigris, aki kész darabokra szaggatni áldozatát. „Igen", mondta a férfi, „csúf vagyok, szörnyeteg vagyok és ezt nagyon is jól tudom, félsz tőlem. Azt szeretnéd, ha megszabadítanának tőlem, hogy a látványom ne terheljen többé. Vágyódsz a perc után, amely szabaddá tesz majd. És nehogy az ellenkezőjét mondd nekem; kitalálom a gondolataidat a rémületedből, az idegenkedésedből.

Elpirulsz a méltatlan kacaj hallatán, amelyet fakasztok, bensődben fellázadtál ellenem! Számolod, ez nem kétséges, a perceket, hogy meddig fogok még rád nehezedni gyengéimmel és jelenlétemmel. Állj! Szörnyű, dühödt vágy fog el, hogy eltorzítsalak, hogy magamhoz hasonlóvá tegyelek, hogy ne maradhasson meg a reményed: szeretőkkel vigasztalódsz majd, amiért az a szerencsétlenség ért, hogy ismertél engem. Minden tükröt széttörök ebben a házban, hogy ne vetítsék elém a kontrasztot, hogy ne táplálhassák többé a büszkeségedet. Emberek közé kellene vinnem téged, ugye, vagy pedig megengednem, hogy magad menj, és látnom, amint arra buzdít mindenki, hogy gyűlölj engem? Nem, nem, nem hagyod el ezt a házat, amíg meg nem öltél engem. Ölj meg, előzd meg azt, amire én mindennap kísértést érzek!" És a megvadult ember hangosan kiáltozva, fogcsikorgatva, habzó szájjal, az őrjöngés ezernyi jelével, dühében önmagát ütlegelve fetrengett az ágyon, a szerencsétlen asszony közelében, aki elhalmozta gyengéd becézgetésekkel és szenvedélyes könyörgéssel. Végül megfékezte a férjét. A sajnálat minden bizonnyal a szerelem helyébe lépett; de ez nem volt elegendő ennek az oly riasztóvá változott férfinak, akiben még nagy erejű szenvedély maradt. Hosszan tartó levertség követte ezt a jelenetet, amelynek hatására a fiatalember szinte kővé dermedt. Iszonyodott és nem tudta, kihez forduljon, hogy a szerencsétlen nőt kiragadja ebből a halálos kínból. Nyilvánvaló volt, hogy ez a jelenet nap mint nap ismétlődik, mert amikor görcsök követték, M. asszony orvosságos üvegekhez folyamodott, amelyek azt a célt szolgálták, hogy hóhérát némileg megnyugtassák. A fiatalember volt abban a pillanatban a család egyedüli képviselője Párizsban. Mindenekelőtt az ilyen esetekben átkozná el az ember a bírósági eljárás lassúságát és a nemtörődöm törvényeket, amelyeket semmi sem zökkenthet ki rutin szabta pályájukból, kivált, ha csak egy nőről van szó, arról a teremtményről, akinek a törvényhozó a legkevesebb biztosítékot nyújtja. Csakis egy letartóztatási parancs, valamilyen önkényes intézkedés vághatott volna elébe a szerencsétlenségnek, amelyet az őrjöngés tanúja nagyon is világosan előre látott. Úgy határozott azonban, hogy mindent megkockáztat, minden következményt vállal, hiszen a vagyona lehetővé tette számára, hogy óriási áldozatokat hozzon és semmiféle vakmerő cselekedet felelősségétől ne riadjon vissza. Néhány orvos barátja, akik elszántak voltak, mint ő maga, már előkészítette az M. úr házába való behatolást, hogy tényként megállapíthassák az őrületnek ezeket a tüneteit és nyílt erőszakkal elválasszák egymástól a házastársakat, amikor az öngyilkosság megtörténte igazolta az elkésett óvintézkedéseket és véget vetett a nehéz helyzetnek.

Mindazok szemében, akik nem szorítkoznak a szavak betű szerinti értelmére, ez az öngyilkosság minden bizonnyal *orgyilkosság* volt, amelyet a férj követett el. De egyszersmind a rendkívüli féltékenységi roham eredménye is volt. A féltékeny embernek rabszolgára van szüksége, a féltékeny ember képes szeretni, de a szerelem puszta fényűzés a féltékenység számára; *a féltékeny ember mindenekelőtt magántulajdonos.* Megakadályoztam a fiatalembert abban, hogy fölösleges és veszedelmes botrányt rendezzen, hiszen az mindenekelőtt a szeretett nő emlékét veszélyeztette volna, mert a ráérő publikum megvádolta volna az áldozatot, hogy házasságtörő viszonyt folytatott férjének fivérével. Jelen voltam a temetésen. A fivéren és rajtam kívül senki sem tudta, mi az igazság. Hallottam, amint körülöttem méltatlan megjegyzéseket suttognak erről az öngyilkosságról, de figyelemre se méltattam őket. Az embert pirulásra készteti a közvélemény, ha közelről tanúja gyáva nekikeseredésének és mocskos feltételezéseinek. Túlságosan megosztott a közvélemény az emberek elszigetelődése által, túlságosan tudatlan, túlságosan romlott, mert mindenki idegen önmaga számára és valamennyien idegenek egymás számára.

Egyébként ritkán telt el olyan hét, amely ne szolgált volna számomra hasonló leleplezésekkel. Még ugyanabban az évben feljegyeztem olyan szerelmi kapcsolatokat, amelyek, mert a szülők megtagadták a beleegyezésüket, kettős pisztolylövéssel végződtek.

Feljegyeztem ezenkívül olyan eseteket, amikor világfiak követtek el öngyilkosságot, mert életük virágjában impotensek lettek, és a gyönyörök túlhajszolása leküzdhetetlen melankóliába taszította őket.

Sokan azért vetnek véget életüknek, mert eluralkodik rajtuk a gondolat, hogy az orvostudomány, miután hosszas és hasztalan gyötrelmeket okozott nekik kínzó előírásaival, képtelen megszabadítani őket bajaiktól.

Sajátságos gyűjteményt lehetne összeállítani híres szerzőktől és versekből származó idézetekből; azok a kétségbeesettek írják le ezeket, akik bizonyos pompával készítik elő a halálukat. A csodálatos hidegvérűség pillanatában, amely a végzetes elhatározást követi, egyfajta sodró elragadtatás árad ezekből a lelkekből a papírra, még olyan osztályokhoz tartozó embereknél is, amelyek semmiféle nevelést nem kapnak. Amikor összeszedik a gondolataikat az áldozat meghozatala előtt, melynek mélységét átérzik, minden erejük összpontosul és aztán egyetlen meleg fényű és jellegzetes kifejezésben elvérzik.

Ezeknek a levéltárakban eltemetett verseknek némelyike mestermű. Az eltompult burzsoá, akinek lelke az üzlet és istene a kereskedelem, talán igen romantikusnak találja mindezt és gúnyosan megmosolyoghatja a

fájdalmakat, amelyeket nem ért meg: lekicsinylő véleménye nem lep meg bennünket.

Mi mást várhatnánk ezektől a kalmárlelkektől, akik nem is sejtik, hogy napról napra, óráról órára, részenként gyilkolják önmagukat, önnön emberi természetüket!

De mit szóljunk a jó emberekről, akik adják a jámbort, a műveltet, s közben utánozzák ezeket az ocsmányságokat? Kétségtelenül rendkívül fontos, hogy a szegény ördögök elviseljék az életet, már csak e világ kiváltságos osztályainak érdekében is, amelyeket a csőcselék öngyilkossága, ha általános volna, tönkretenne; de nincs más mód arra, hogy ennek az osztálynak a létét elviselhetővé tegyük, mint a sértés, a gúnyos mosoly és a szép szavak? Ráadásul bizonyosan van egyfajta lelki nagyság ezekben a koldusokban, mert azután, hogy elszánták magukat a halálra, önmagukat pusztítják el és nem a vérpad általi öngyilkosság kerülő útját választják. Igaz, minél előbbre haladunk kalmárszellemű korunkban, annál ritkábban fordulnak elő a nyomorultaknak ezek a nemes öngyilkosságai, a tudatos ellenségesség lép a helyükre, és a nyomorult semmivel sem törődve kockáztatja meg a lopást és az orgyilkosságot. Könnyebb halálbüntetéshez jutni, mint munkához.

A rendőrségi levéltár átböngészése során csak egyetlenegy esetben találkoztam a gyávaság nyilvánvaló tünetével az öngyilkosságok lajstromában. Egy Wilfrid Ramsay nevű ifjú amerikairól volt szó, aki megölte magát, hogy ne kelljen párbajoznia.

Az öngyilkosság különböző okainak osztályozása *maga a társadalmunk bajainak* osztályozása lenne. Akadt, aki azért végzett magával, mert inttrikusok elrabolták a találmányát, melyre, miután a hosszadalmas tudományos kutatások, amelyeket végeznie kellett, a legszörnyűbb nyomorba döntötték, még a szabadalmi oklevelet sem tudta kiváltani. Akadt, aki azért végzett magával, hogy elkerülje a hallatlan kiadásokat és a megalázó peres eljárást pénzzavar esetén, amely egyébként olyan gyakori, hogy a közérdekű ügyek irányításával megbízott férfiak a legkevésbé sem törődnek vele. És akadt, aki azért végzett magával, mert nem tudott munkát szerezni és előzőleg hosszú ideig szenvedett azoknak a sértéseitől és zsugoriságától, akik nálunk a munka önkényes elosztói.

Egy ízben egy orvos kikérte a véleményemet egy halálesettel kapcsolatban, amelyben önmagát tartotta vétkesnek.

Egy este, amikor hazatért Belleville-be, egy sikátorban, amelyre házának hátsó kapuja nyílt, a sötétben megállította egy lefátyolozott nő. Reme-

gő hangon arra kérte, hogy hallgassa meg. Valamivel távolabb fel-alá járkált valaki, akinek arcvonásait az orvos nem tudta kivenni. Egy férfi figyelte a nőt. „Uram", mondta ez utóbbi, „állapotos vagyok, és ha ez kitudódik, oda a becsületem. A családom, a világ, a becsületes emberek nem fognak megbocsátani nekem. Az asszony, akinek a bizalmával visszaéltem, eszét vesztené és bizonyosan elválna a férjétől. Nem a saját ügyemet védem. Botrány fenyeget, amelynek kitörését egyedül a halálom akadályozhatná meg. Meg akartam ölni magamat, de azt akarják, hogy éljek. Azt mondták nekem, hogy Ön könyörületes ember, s ebből merítettem azt a meggyőződést, hogy nem lesz bűnrészes egy gyermek halálában, még ha ez a gyermek még nem született is meg. Láthatja, magzatelhajtásról van szó. Nem alacsonyodom le odáig, hogy kérleljem, hogy szépíteni próbáljam azt, ami a szememben a legmegvetendőbb bűncselekmény. Mások kérésének engedtem csak, amikor Önhöz fordultam, mert én képes vagyok meghalni. Hívom a halált, és ehhez senkire nincs szükségem. Az ember úgy tesz, mintha örömét lelné a kert öntözésében: ehhez papucsot húz a lábára; kiválaszt egy csúszós talajú helyet, ahová naponta jár vízért, aztán úgy intézi, hogy eltűnjön a víztartályban; az emberek meg azt mondják majd, hogy »szerencsétlenség« történt. Mindent átgondoltam, uram. Szeretném, ha ez holnap reggel történne, szívvel-lélekkel mennék. Mindent előkészítettem, hogy így legyen. Meghagyták nekem, hogy mondjam el Önnek, hát elmondom. Önnek kell eldöntenie, hogy egy gyilkosság lesz-e vagy kettő, mert gyáván megesküdtem, hogy fenntartás nélkül rábízom magamat az Ön döntésére. – Döntsön hát!"

„Ez az alternatíva – folytatta az orvos – megrémített. A nő hangja tisztán és harmonikusan csengett; keze, melyet a kezemben tartottam, finom és lágy volt, nyílt és elszánt kétségbeesése kiváló szellemre mutatott. De olyan kérdésről volt szó, amely valóban megremegtetett, jóllehet számtalan esetben, nehéz szüléseknél például, amikor az orvosnak az anya vagy a gyermek megmentése között kell választania, a politika vagy az emberiesség minden aggály nélkül tetszése szerint dönt."

„Szökjön külföldre", mondtam. „Lehetetlen", válaszolta a nő. „Erre gondolni sem lehet."

„Tegyen bizonyos óvintézkedéseket!"

„Nem lehet; ugyanabban a helyiségben alszom, ahol az asszony, akinek barátságát elárultam." „Rokona az az asszony?" „Nem mondhatok Önnek többet!"

„Sokért nem adtam volna", folytatta az orvos, „ha megmenthetem ezt a nőt az öngyilkosságtól vagy a bűncselekménytől, vagy pedig, ha a se-

gítségem nélkül megmenekül ebből a konfliktusból. Kegyetlenséggel vádoltam magamat, amiért visszariadtam a gyilkosságban való bűnrészességtől. Iszonyatos volt a harc. Azután azt súgta nekem valami démon, hogy azért még nem öli meg magát az ember, mert szeretne meghalni; hogy a kompromittált embereket, ha megfosztjuk őket attól a lehetőségtől, hogy rosszat cselekedjenek, kényszerítjük a bűneikről való lemondásra. A hímzés a nő ruhájának ujján fényűzést sejtetett, választékos beszédmodora pedig a gazdagság segélyforrásait. Az ember úgy gondolja, hogy a gazdagoknak kevesebb részvéttel tartozik; önérzetem fellázadt az arannyal kiegyenlített csábítás gondolatára, bár ez a kérdés eddig nem került szóba – újabb bizonyítéka a tapintatnak és a jellemem iránti megbecsülésnek. *Elutasító* választ adtam; a hölgy gyors léptekkel eltávozott; egy homokfutó kerekeinek zaja meggyőzött arról, hogy nem tehetem jóvá azt, amit cselekedtem."

„Két héttel később az újságokban megtaláltam a titok nyitját. Egy párizsi *bankár* ifjú, alig tizennyolc éves unokahúga, szeretett gyámleánya a nagynénjének, aki a leányt anyja halála óta soha magára nem hagyta, gyámszüleinek villemomble-i birtokán megcsúszott egy patakban és megfulladt. A gyámja vigasztalhatatlan volt; a gyáva csábító, lévén a leány nagybátyja, a világ előtt átadhatta magát a fájdalmának."

Mint látjuk, jobb híján az öngyilkosság a végső menedék a magánélet bajai elől.

Az öngyilkosság okai között igen gyakran feljegyeztem a hivatalból való elmozdítást, a munkalehetőség megtagadását, a munkabér hirtelen csökkenését, amelynek következtében családok megélhetés nélkül maradnak, már csak azért is, mivel a legtöbbjük egyik napról a másikra él.

Abban az időben, amikor a királyi udvarnál csökkentették a gárda létszámát, eltávolítottak egy derék embert, mégpedig, mint a többit, minden teketória nélkül. Kora és az a tény, hogy nem volt protekciója, nem tette lehetővé, hogy visszahelyeztesse magát a hadseregbe; az iparba ismeretek hiányában nem mehetett. Megpróbált belépni a polgári közigazgatásba, de a konkurrensek, akik itt is, mint mindenütt, sokan voltak, elzárták az útját. Komor bánat lett úrrá rajta – megölte magát. A zsebében találtak egy levelet, amely felvilágosítással szolgált a körülményeiről. A felesége szegény varrónő volt, tizenhat és tizennyolc éves lányaik az asszonnyal dolgoztak. *Tarnau*, a szóban forgó öngyilkos, ezt mondja hátrahagyott írásaiban: „minthogy nem lehet többé hasznára a családjának és minthogy kénytelen terhére lenni a feleségének és gyermekeinek, kötelességének tartja végezni magával, hogy megszabadítsa őket ettől a

többlettehertől; Angoulême harcegné jóindulatába ajánlja a gyermekeit; reméli, hogy a hercegné jóságában részvéttel lesz ilyen nagy nyomor iránt." Megfogalmaztam a jelentést Anglès rendőrprefektus számára, és miután a dolog megjárta a maga hivatali útját, a hercegné 600 frankot kiutaltatott a szerencsétlen *Tarnau* családnak.

Nyomorúságos segítség ekkora veszteség után! De hogyan segíthetne egyetlen család valamennyi szerencsétlenen, amikor, mindent számításba véve, jelenleg egész Franciaország se tudná eltartani őket. A gazdagok jótékonysága nem lenne elegendő erre, még ha egész nemzetünk vallásos lenne is, ami igen távol áll tőle. *A nehézség legsúlyosabb részét megoldja az öngyilkosság, a többit a vérpad. Csak egész mezőgazdasági és ipari rendszerünk átalakításától várhatunk bevételi forrásokat és igazi gazdagságot.* Papíron könnyű alkotmányokat kihirdetni, kinyilvánítani minden állampolgár jogát a művelődésre, a munkára és mindenekelőtt a létfenntartási eszközök minimumára. De azzal, hogy ezeket a nagylelkű kívánságokat papírra vetjük, nem tettünk meg mindent; a tulajdonképpeni feladat az, hogy ezeket a liberális eszméket materiális és intelligens, szociális intézményekkel termékenyítsük meg.

Az ókori pogány világ gyönyörű alkotásokat helyezett el a földön; vajon a jelenkori szabadság elmarad-e riválisa mögött? Ki fogja egybeforrasztani az erőnek ezt a két nagyszerű elemét?

Ennyit *Peuchet-ből.*

Végül még közöljük egyik táblázatát a Párizsban évenként elkövetett öngyilkosságokról.

Egy másik táblázatból, amelyet *Peuchet* közöl, kitűnik, hogy 1817-től 1824-ig bezárólag Párizsban 2808 öngyilkosságot követtek el. Ez a szám a valóságban természetesen nagyobb. Különösen a vízbefúltakról, akiknek holttestét kiteszik szemlére a hullaházban, csak ritkán tudni, hogy öngyilkosok lettek-e vagy sem.

Táblázat a Párizsban 1824-ben elkövetett öngyilkosságokról

Szám	1. félév	198	összesen 371
	2. félév	173	
	Ebből az öngyilkossági kísérletet túlélte	125	
	nem élte túl	246	

	Férfi	239
	Nő	132
	Nőtlen, illetve hajadon	207
	Házas	164
Halálnem	A mélybe vetette magát	47
	Felakasztotta magát	38
	Vágószerszám által	40
	Lőfegyver által	42
	Méreg által	28
	Széngáz által	61
	Vízbe fojtotta magát	115
Okok	Szerelmi szenvedély, családi viszály és bánat	71
	Betegségek, életuntság, elmegyengeség	128
	Rossz életvitel, kártyajáték, sorsjáték, félelem a szemrehányástól és büntetéstől	53
	Nyomor, ínség, állásvesztés, a munka leállítása	59
	Ismeretlen okok	60

Peuchet: vom Selbstmord

A megírás ideje: 1845 második fele

A megjelenés helye: „Gesellschaftsspiegel", II. évf., 1846. 7. sz.

Aláírás: K a r l M a r x

Friedrich Engels

Fourier töredékes munkája a kereskedelemről[142]

A németek kezdik lassanként elrontani a kommunista mozgalmat is. Mint mindig, itt is az utolsók és legtétlenebbek, azt hiszik, hogy álmosságukat elődeik lenézésével és filozófiai hetvenkedéssel palástolhatják. Alighogy megjelenik a kommunizmus Németországban, máris lefoglalja magának egy egész sereg spekulatív elme, s ezek azt hiszik, isten tudja mit vittek véghez, amikor olyan tételeket, amelyek Franciaországban és Angliában már közhellyé váltak, átültetnek a hegeli logika nyelvére, s ezt az új bölcsességet úgy kürtölik világgá, mint ami még soha nem volt, mint az „igazi német elméletet", hogy aztán szívük szerint sárral dobálhassák meg a korlátolt franciák és angolok „rossz gyakorlatát", „mosolyt fakasztó" szociális rendszereit. Ez a mindenkor kész német elmélet,[143] amelynek az a végtelenül nagy szerencse jutott osztályrészül, hogy egy kicsit beleszagolhatott a hegeli történetfilozófiába, és hogy valami száraz berlini professzor besorolta az örök kategóriák sematizmusába, s amely aztán talán átlapozta Feuerbachot, néhány német kommunista írást és azt, amit Stein úr írt a francia szocializmusról[144] –, ez a legsilányabb fajta német elmélet máris minden nehézség nélkül megkonstruálta magának Stein úr alapján a saját szájaíze szerint a francia szocializmust és kommunizmust, alárendelt helyet jelölt ki neki, „*meghaladta*" azt, a mindenkor kész „német elmélet" „magasabb fejlődési fokára" „*felemelve-megszüntette*". Persze eszébe sem jut, hogy némileg maga megismerkedjék a felemelve-megszüntetendő dolgokkal, hogy szemügyre vegye Fourier-t, Saint-Simont, Owent és a francia kommunistákat – Stein úr sovány kivonatai teljesen elegendők, hogy létrehozza a német elméletnek ezt a fényes győzelmét a külföld béna kísérletei fölött.

A szűnni nem akaró német elmélet e komikus gőgjével szemben feltétlenül szükség van arra, hogy egyszer a németek elé tárjuk, mi mindent köszönhetnek a külföldnek, amióta szociális kérdésekkel foglalkoznak. Mindazon csillogó szólamok között, amelyeket most a német irodalomban az igazi, tiszta, német, elméleti kommunizmus és szocializmus alapelveinek kiáltanak ki, eddigelé egyetlen olyan gondolat sem akad, amely német talajból nőtt

volna ki. Amit a franciák vagy az angolok már tíz, húsz, sőt negyven év előtt megmondtak – mégpedig nagyon jól, nagyon világosan, nagyon szép nyelven mondtak meg, azt a németek most végre egy év óta apránként megismerték és elhegelesítették, vagy a legeslegjobb esetben utólag még egyszer felfedezték, és sokkal rosszabb, elvontabb formában egészen új felfedezésként kinyomatták. Saját munkáimat sem tekintem kivételnek ez alól. Ami a németek sajátja, az csupán az a rossz, elvont, érthetetlen és torz forma, amelyben e gondolatokat kifejezték. S ahogy az vérbeli teoretikusokhoz illik, eddig a franciáktól – az angolokat még úgyszólván egyáltalán nem ismerik – a *legeslegáltalánosabb* elveken kívül csak a legrosszabbat és legelméletibbet, a jövő társadalom sematizálását, a *szociális rendszereket* tartották méltónak arra, hogy tudomásul vegyék. A legjobb oldalukat, a *fennálló társadalom bírálatát*, a szociális kérdésekkel való minden foglalkozás valóságos alapját, fő feladatát, nyugodtan félretolták. Nem is beszélve arról, hogy ezek a bölcs teoretikusok az egyetlen németet, aki *valóban* tett valamit, *Weitlinget*, ugyancsak lenézéssel szokták említeni, vagy egyáltalán nem is említik.

E bölcs urak elé akarom tárni Fourier-nak egy rövid fejezetét, amelyről példát vehetnek. Igaz, Fourier nem a hegeli elméletből nőtt ki, és ezért sajnos nem juthatott el az abszolút igazság megismeréséhez, sőt még az abszolút szocializmushoz sem; igaz, Fourier-t ez a fogyatékosság sajnos arra csábította, hogy a szériák módszerével helyettesítse az abszolút módszert, és ezáltal odajutott, hogy megkonstruálja a tenger átváltozását limonádévá, a couronne boréale-t és australe-t*, az anti-oroszlánt és a bolygók közösülését,[145] de ha választanom kell, mégiscsak inkább akarok a derűs Fourier-val együtt hinni mindezekben a mesékben, mint az abszolút szellemvilágban, ahol egyáltalán nincs limonádé, a lét és a semmi azonosságában és az örök kategóriák közösülésében. A francia badarság legalább vidám, míg a német badarság zord és mélyértelmű. Aztán meg Fourier a fennálló szociális viszonyokat olyan élesen, olyan szellemesen és annyi humorral bírálta, hogy szívesen megbocsátjuk neki a szintén zseniális világszemléleten alapuló kozmológiai fantáziáit.

Azt a töredéket, amelyet itt közlök, Fourier hagyatékában találták meg, és a fourier-isták kiadásában 1845 eleje óta megjelenő „Phalange" folyóirat első füzetében tették közzé.** Kihagyom belőle azt, ami Fourier pozitív

* – északi és déli napkoszorút – *Szerk.*

** „La Phalange. Revue de la science sociale"[146], XIVe année, 1re série in 8°, Paris, aux Bureaux de la Phalange, 1845. – Publication des Manuscrits de Fourier: „Section ébauchée des trois unités externes"; január–februári füzet, 1–42. old. – *Engels jegyzete.*

rendszerére vonatkozik és ami egyéb még érdektelen, s egyáltalán olyan szabadon kezelem, ahogyan a külföldi szocialistákat általában kezelni kell, hogy meghatározott célból írott munkáikat élvezhetővé tegyük egy olyan közönség számára, amelytől ezek a célok idegenek. Ez a töredék korántsem a legzseniálisabb Fourier írásai közül, még abból sem a legjobb, amit a kereskedelemről írt, és mégsem írt még egyetlen német szocialista vagy kommunista sem – Weitling kivételével – olyasmit, ami csak a legtávolabbról is fölérne ezzel a vázlattal.

A német közönséget meg akarom kímélni attól a fáradságtól, hogy maga olvassa a „Phalange"-t, s ezért megjegyzem, hogy ez a folyóirat a fourieristáknak tisztára pénzügyi spekulációja, és Fourier közzétett kéziratai igen különböző értékűek. A fourier-ista urak, akik ezt a szemlét kiadják, elnémetesedett, ünnepélyes teoretikusok, akik annak a humornak a helyébe, amelylyel mesterük a burzsoázia világáról lerántotta a leplet, a tudományosság szent, alapos, elméleti komolyságát állították, s ezért Franciaországban megérdemelten kigúnyolják, Németországban meg nagyrabecsülik őket. A fourier-izmus képzelt diadalaira vonatkozó konstrukciójuk a „Phalange" első füzetében elragadtatásba ejthetné az abszolút módszer professzorait.

Közléseimet egy olyan tétellel kezdem, amely a „Théorie des quatre mouvements"-ban már megjelent. Ez a helyzet e töredék jelentős szakaszaival, amelyekből azonban csak a legszükségesebbet fogom idézni.

I[147]

Most a civilizáció legkényesebb pontját érintjük; igen kellemetlen feladat felemelni szavunkat a kor esztelensége, az egyenesen járványos agyrémek ellen.

Manapság a kereskedelem idétlenségeiről beszélni annyi, mint éppúgy kitenni magunkat a kiközösítésnek, mintha a tizenkettedik században a pápák és bárók zsarnoksága ellen szóltunk volna. Ha két veszélyes szerep között kellene választanunk, akkor, azt hiszem, kevésbé veszélyes volna egy uralkodót keserű igazságokkal megbántani, mint megsérteni a merkantil szellemet, amely most despotaként uralkodik a civilizáció, sőt az uralkodók fölött.

És mindamellett felületes elemzés is kimutatja, hogy kereskedelmi rendszereink lealacsonyítják és dezorganizálják a civilizációt, és hogy a kereskedelemben, csakúgy, mint minden más dologban, a kétes tudományok vezérlete alatt mindinkább tévútra jutunk.

A kereskedelemről folyó vita alig fél évszázados, és máris kötetek ezreit hozta létre; szerzőik azonban nem vették észre, hogy a kereskedelem mechanizmusa berendezkedésénél fogva valóságos arculcsapása a józan észnek. Az egész társadalmat alárendelte élősdi és nem-termelő cselekvők egy osztályának, a kereskedőknek. A társadalom valamennyi lényegi osztálya, a tulajdonos*, a földműves, a gyáros, sőt még a kormány is egy nem-lényegi, járulékos osztály: a kereskedő uralma alatt áll, pedig annak kellene az ő alárendeltjüknek, alkalmazottjuknak, elmozdítható és felelős cselekvőjüknek lennie, és mégis ő irányítja és fékezi tetszése szerint a forgalom összes rugóit.

Más, nem a kereskedelemre vonatkozó tévedéseket illetően a közvélemény és a tudós testületek már engedékenyebbek; nagyban és egészében egyetértenek abban, hogy a filozófiai rendszerek veszedelmes illúziók, hogy a tapasztalat megcáfolja a tökéletesedési képességgel való kérkedésünket, hogy szabadság-elméleteink nem férnek össze a civilizációval, hogy erényeink társadalmi komédiák, törvényhozásunk pedig labirintus; még tréfálkoznak is egy divatos vitáról, az ideológiáról[148]. De a fecsegés a kereskedelemről, meg a hozzá tartozó elméletek kereskedelmi mérlegről, ellensúlyról, egyensúlyról és garanciáról – ez lett a frigyláda, amely előtt mindenki meghajol. Ez tehát az az illúzió, amelyet el kell oszlatnunk.

Mindenekelőtt azt kell kimutatnunk, hogy kereskedelmi rendszereink, amelyeket manapság bamba tisztelet övez, antipódusai az igazságnak, az igazságosságnak, tehát az egységnek is.

Nehéz megmagyarázni egy évszázadnak, hogy éppen az a művelet, amelyet minden bölcsességek mesterművének tekint, csupán a tudatlanságnak az ő egész politikájára rányomott bélyege. Nézzük csak a már ismert eredményeket: tengeri monopólium, kincstári monopólium, az államadósság növekedése, az egymást követő csődök a papírpénz miatt, fokozódó szélhámosság minden üzleti kapcsolatban. Már most szégyenpadra ültethetjük a *szabadkereskedelem*, azaz *a szabad hazugság* mechanizmusát, ezt a valóságos ipari anarchiát, amely szörnyű hatalmat képvisel a társadalomban.

Hogy van az, hogy a társadalom szervezetének *leghazugabb* osztálya élvezi leginkább az „*igazság apostolainak*" védelmét? Hogy van az, hogy tudósok, akik a hitvány gazdagság megvetését prédikálják, manapság csak azt az osztályt dicsőítik, amely minden úton-módon hajszolja a gazdagságot, a tőzsdespekulánsok és áruhalmozók osztályát? Azelőtt a filo-

* Ne feledjük, hogy Fourier nem volt kommunista. – *Engels jegyzete.*

zófusok egyhangúlag elítéltek bizonyos testületeket, amelyek, lévén hajlékony a lelkiismeretük, védelmezték azt a tételt, hogy elvenni és lopni két különböző dolog. Hogyan váltak ugyanezek a filozófusok most egy olyan osztálynak az apologétáivá, amely, mivel még sokkal erkölcstelenebb, azt állítja, hogy kufárkodni nem ugyanaz, mint hazudni, hogy a vásárlót becsapni más, mint a vásárlót meglopni, hogy a tőzsdén játszani és árut felhalmozni korántsem jelenti a termelő osztály kifosztását, röviden, hogy csak a pénz, nem pedig a dicsőség kedvéért kell dolgozni; mert a kereskedők refrénje, amelyet kórusban zengenek, így hangzik: Nem csinálunk üzleteket pour la gloire [a dicsőség kedvéért]*. Ezek után csodálkozhatunk-e, hogy az újabb tudományok tévútra jutottak, ha olyan emberek ügyének szószólóivá lettek, akik nyíltan vallanak efféle elveket?...

A kereskedelem a különböző társadalmi fokozatoknak megfelelően különböző formákat ölt; mert minthogy a kereskedelem mindennemű társadalmi élet súlypontja, létezik is, mihelyt egyáltalán fennáll valamiféle társadalmi állapot. Egy nép attól a pillanattól fogva válik társadalmivá, alkot társadalmat, amikor elkezd cserélni. Ezért létezik a kereskedelem már a *vadság* állapotában, amikor a közvetlen csere alakját ölti. A *patriarchátus* alatt közvetett cserévé válik; a *barbárság* idején a monopóliumok, a maximált és szabályozott árak és a kormány által foganatosított kényszerfoglalások, a *civilizációban* pedig az egyéni konkurrencia, vagyis a hazug és kusza harc a kereskedelmi módszer alapja.

A pénzt nem ismerő vadak közvetlen cseréjéről nem szükséges beszélnünk. Az egyik ember szerencsével járt a vadászaton és egy darab vadhúst nyilakra cserél, amelyeket egy másik készített, aki nem volt vadászni, és szüksége van élelemre. Ez az eljárás még csak nem is kereskedelem, ez csere.

A második eljárás, a közvetett csere az eredeti kereskedelem. Egy közvetítő viszi véghez, aki *annak tulajdonosává válik, amit nem termelt és amit nem akar elfogyasztani.* Ez a módszer, bármilyen rossz is és bármilyen tág teret nyit is az önkénynek, a következő három esetben mégis igen előnyös:

1. fiatal országokban, ahol csak mezőgazdaság van ipar nélkül; ebben az állapotban van kezdetben minden gyarmat;

2. alig lakható országokban, amilyen Szibéria és az afrikai sivatagok; egy kereskedő, aki dacol a hőséggel és a hideggel, hogy szükséges tárgyakat szállítson a távolba, nagyon hasznos ember;

3. elnyomott és bilincsbe vert országokban, ahol beduinok fosztogatják

* Szó szerint ugyanez a mondás járja a német kereskedőknél is. – *Engels jegyzete.*

a karavánokat, váltságdíjat zsarolnak ki a kereskedőtől és sok esetben meg is gyilkolják – mindennemű védelmet megérdemel az, aki e veszélyekkel dacolva áruval lát el egy távoli országot. Ha egy ilyen kereskedő meggazdagodik, akkor megérdemelte azt.

Ebben a három esetben a kereskedők sem nem tőzsdejátékosok, sem nem áruhalmozók; nem is játsszák át egymásnak, mint egyik spekuláns a másiknak, a fogyasztásra szánt tárgyakat, hanem amikor megérkeznek, egy bazárban vagy piactéren felkínálják ezeket a fogyasztónak; az ipari mozgás meggyorsítói ők. Keresni akarnak – mi sem méltányosabb a civilizált világban; aki vetett, megérdemli, hogy arasson. De ugyancsak ritka, hogy a kereskedők megelégszenek ezzel a funkcióval; egymagukban vagy szövetkezve intrikálnak, hogy fékezzék az áruforgalmat és nyomban felhajtsák az árakat.

A kereskedelem kártékonnyá válik attól a pillanattól kezdve, hogy a közvetítők, túl nagy számban lévén, mint élősdi növények lepik el a társadalom testét és megegyeznek abban, hogy az árut félretegyék és árát, a mesterségesen előidézett áruhiány ürügyén, felemeljék, egyszóval spekulációs fogásokkal egyidejűleg kirabolják a termelőt és a fogyasztót ahelyett, hogy mindkettőt egyszerű, nyílt közvetítőként szolgálnák. Ezt a nyíltságot tapasztaljuk még kis falusi és városi piacainkon. Aki száz borjút vagy ürüt vásárol, hasznos közvetítő kereskedő húsz paraszt számára, akik egyébként egész munkanapokat veszítenének el, hogy állataikat a városba, a piacra vigyék. Ha a piacra érkezve jószágát nyíltan kiállítja eladásra, akkor ezzel a fogyasztóknak is szolgálatot tesz; de ha isten tudja miféle mesterkedésekkel megállapodik másokkal, akik szintén „a kereskedelem barátai", hogy elrejti az ürük háromnegyed részét, hogy azt mondja a mészárosoknak, kevés az ürü, s hogy csak néhány *barátot* tud ellátni, hogy ezzel az ürüggyel ötven százalékkal drágábban adja el az ürüket, riadalmat kelt a vásárlók körében, aztán az elrejtett ürüket egymás után előhozza, hogy az előzőleg keltett riadalom közepette aránytalan áron árusítsa az állatokat és így magas váltságdíjat csikar ki a fogyasztóktól –, akkor ez már nem egyszerű forgalom, nem az árunak nyílt, intrikamentes kiállítása többé, hanem összetett forgalom. És ennek végtelenül sokféleképpen váltakozó fogásai hozzák létre kereskedelmi rendszerünk harminchat jellemző bűnét és felérnek egy törvényes monopóliummal. Ha valaki fortéllyal birtokába keríti a teljes terméket, hogy megdrágítsa, akkor ez azt jelenti, hogy intrikával többet rabol, mint a monopólium teszi fegyveresen.

Nem időzöm tovább a barbárok módszerénél; ez magában foglalja a maximálásokat, kényszerfoglalásokat és monopóliumokat, amelyek még a

civilizáció körülményei között is igen megszokottak. Mint másutt már említettem, az egyes korszakok különböző eljárásmódjai átfedik egymást; nem csodálkozhatunk tehát, ha a civilizáció kölcsönveszi mind a magasabb, mind az alacsonyabb fokok egy-egy ismertetőjegyét. Így a mi civilizált kereskedelmi mechanizmusunk valamennyi korszak jellemzőinek vegyüléke, amelyben azonban a civilizált fok jellemző vonásai uralkodnak –, és ezek még jóval inkább elvetendők, mint a barbárság jellemzői. Kereskedelmünk ugyanis nem egyéb, mint a törvényesség álarca mögött szervezett és legalizált rablógazdálkodás, amelyben üzérek és közvetítő kereskedők egyesülhetnek tetszőleges élelmiszerek mesterséges megdrágítása és így mind a termelők, mind a fogyasztók kifosztása céljából, hogy sebtiben botrányos ötvenmilliós vagyonokat halmozzanak fel, amelyek tulajdonosai ráadásul még panaszkodnak, hogy a kereskedelem nem élvez védelmet, hogy a kereskedők nem tudnak létezni, hogy semmi sem történik, és hogy az állam elvész, ha a kereskedő odáig jut, hogy nem képes ötvenmilliónál többet keresni!

Közben pedig egy új tudomány arra tanít bennünket, hogy ezeknek az embereknek teljes szabadságot kell adnunk. Hagyjátok, hadd csinálják a dolgukat a kereskedők, mondják nekünk; e szabadság híján az az áruhalmozó, aki amúgy is csak ötvenmilliót keresett, talán csak egyetlenegy milliót keresett volna, tiszteletreméltó családja pedig kénytelen lenne ötvenezer frank járadékból kijönni.

Dii, talem avertite casum!*

A kereskedelem megvetése, amely minden népnek veleszületett sajátossága, minden tiszteletreméltó nemzetnél uralkodott, kivéve néhány kufárokból álló parti törzset, amelyek hasznot húztak a kereskedői zsarolásokból és szélhámosságokból. Athén, Tirusz és Karthágó, amelyek profitáltak belőle, nem gúnyolhatták ki; mindenki tartózkodik attól, hogy tréfálkozzék azokról az utakról-módokról, amelyeken meggazdagodott, és a pénzember legkevésbé azt a művészetet fogja kigúnyolni, amellyel nullákat toldanak hozzá a számlákhoz vagy hagyják, hogy az ellenség elvegye az üzleti könyveket, miközben a kasszát biztonságba helyezik, habár erről is kijelentik, hogy elvette az ellenség.

A valóságban a régieknél a kereskedelem éppúgy minden tiszteletreméltó osztály gúnyjának tárgya volt, mint az újabbaknál. Hogyan is lehetne becsülni egy minden hájjal megkent foglalkozást, olyan emberek osztályát, akiknek minden szava hazugság, s akik ezzel a szép kis művé-

* – Istenek, hárítsátok el az ilyen esetet![149] – *Szerk.*

szettel milliókat keresnek, míg a becsületes földbirtokosnak, aki tapasztalatának legjavával, fáradsággal és erőfeszítéssel műveli meg birtokát, alig sikerül kismértékben növelnie csekély jövedelmét?

Egy évszázada azonban egy új tudomány, amelyet közgazdaságtannak neveznek, a megbecsülés legmagasabb csúcsára emelte az üzéreket, spekulánsokat, harácsolókat, uzsorásokat és vagyonbukottakat, monopolistákat és kereskedő élősdieket. A napról napra jobban eladósodó kormányok, amelyek állandóan a pénzkölcsönzés módjait fontolgatják, rákényszerültek, hogy elrejtsék megvetésüket és kímélettel legyenek a kereskedő piócáknak ezen osztálya iránt, amely zár alatt tartja a civilizáció pénzes ládáját és a földművelő és iparűző szorgalom termelte minden kincset kiszipolyoz azzal az ürüggyel, hogy szolgál annak. Senki sem tagadja, hogy a kereskedelem gondoskodik a szállításról, az élelmezésről és az elosztásról, de úgy teszi ezt, mint a szolga, aki évi 1000 frank értékű valóságos szolgálatot végez, ezzel szemben 10 000 frankot ellop a gazdájától, a tízszeresét annak, amit termel.

Ahogyan a pazarló ifjú titokban megveti a zsidót, akit minden héten felkeres, hogy kiszipolyoztassa magát, mégis mindig nagyon udvariasan köszön neki, úgy kötöttek a jelenkori kormányok nyilvánvaló megvetést árasztó fegyverszünetet a kereskedelemmel, amely egyébként annál jobban elfogadtatja magát, minél inkább képes elvegyülni ugyanazokkal a gyárosokkal, akiket kifoszt. A közgazdászok, akik ebben a kereskedői zagyvalékban új dogmák csemetekertjére, rendszerek tárházára leltek, a morált az igazságról szőtt ábrándokkal egyetemben felrúgták, hogy kegyenceiket, az üzéreket és vagyonbukottakat trónra emelhessék. Ezután a tudósok mind versenyeztek a megalázkodásban; kezdetben a tudomány mint egyenrangúakat fogadta el ezeket a „kereskedelem barátai"-t – Voltaire egy tragédiát ajánlott egy angol kereskedőnek.[150] Manapság jót nevetnének ezek az üzérek, ha egy tudós megengedné magának, hogy tragédiát ajánl nekik! Az üzérkedés levetette álarcát, nincs már szüksége a tudósok tömjénére; titkos részt – *és hamarosan törvényes részesedést akar a kormányzásból*! És hát azt is láttuk, hogy az aacheni kongresszuson semmit sem tudtak eldönteni, amíg meg nem érkezett két bankár.[151]

De bármennyire felmagasztalták is a közgazdasági rendszerek a kereskedelem aranyborjúját, mégsem szüntethették meg azt a természetes megvetést, amelyet a nemzetek a kereskedelem iránt táplálnak. Továbbra is megveti a nemesség, a papság, a tulajdonos, a hivatalnok, a jogász, a tudós, a művész, a katona és minden osztály, amely figyelmet érdemel. Hiába bizonygatta nekik a kereskedelem újabb és újabb szofizmákkal,

hogy tisztelni kell az üzérkedés piócáit –, mégis e felkapaszkodottak osztálya iránti természetes lebecsülés uralkodik. Mindenki enged a szerencse által kegyelt dogma lendületének, de titokban mindenki továbbra is megveti a kereskedelmi hidrát, amely nem törődik ezzel és folytatja hódító útját.

Hogyan lehetséges az, hogy századunk annyiféle réteg bűneiről közölt műveket, még azoknak a nemzetőröknek a bűneiről is, akik csupán az 1815. év egyetlen hónapjában léteztek,[152] hogyan történt, hogy ez a század, amely a bűnökről közölt gyűjteményeiben nem kímélt sem királyokat, sem pápákat, soha nem gondolt arra, hogy közzétegye a kereskedők bűneit? És közben az írók egyöntetűen arról panaszkodnak, hogy nincs elegendő anyaguk. Hogy megmutassam nekik, mennyire termékeny ez az anyag, módszeresen elemezni fogok egyetlenegyet a civilizált kereskedelem (harminchat) bűnei közül. Kereskedelmünknek ez a harminchat elvetendő vonása az egyéni verseny és a kusza és hazug harc uralma alatt a következő:

A civilizált kereskedelem jellemző vonásainak áttekintő táblázata

Sarkpontok: a közvetítő tulajdon; a mezőgazdaság szétdaraboltsága.

1. A kereskedés kétoldalúsága.
2. Az önkényes értékmegállapítás.
3. A csalás szabadsága.
4. A szolidaritás hiánya; a kölcsönös kötelezettségek hiánya.
5. A tőkék eltulajdonítása, eltávolítása.
6. *A munkabér csökkenése.*
7. *Az ellátási források mesterséges eltorlaszolása.*
8. *A nyomottságot előidéző bőség.*
9. A visszás beavatkozások.
10. A romboló politika.
11. *A pangás vagy általános hitelképtelenség* (visszahatás, reperkusszió).
12. *A fiktív pénz.*
13. A pénzügyi zűrzavar.
14. *A bűnözési járvány.*
15. Az obskurantizmus.

16. *Az élősdiség.*
17. *Az áruhalmozás* (accaparement).
18. *A tőzsdeüzérkedés.*
19. *Az uzsora.*
20. *A meddő munka.*
21. Az ipari szerencsejátékok (a véletlenre való spekulációk).
22. A közvetett korporatív monopólium.
23. *A kincstári monopólium, amelyet pénzhamisítással kényszerítettek ki.*
24. Az egzotikus vagy *gyarmati monopólium.*
25. *A tengeri monopólium.*
26. *A feudális,* kaszt jellegű *monopólium.*
27. Az alaptalan provokáció.
28. A veszteség.
29. *A hamisítás.*
30. Az egészség rombolása.
31. *A vagyonbukás.*
32. *A csempészés.*
33. A kalózkodás.
34. Az ármaximálások és kényszerfoglalások.
35. *A spekulációs rabszolgaság.*
36. *Az általános önzés.*

E harminchat jellemző vonás közül csak egyetlenegyet, a vagyonbukást fogjuk közelebbről megvizsgálni, de előtte még szólok néhány szót néhány másikról.

II

A forgalomra vonatkozó közgazdasági alapelvek hamis volta

(Bizonyítva a táblázat 7., 8. és 12. pontja: „az ellátási források mesterséges eltorlaszolása; a nyomottságot előidéző bőség; a fiktív pénz" alapján.)

Századunk, amely oly termékeny az ipar mozgására vonatkozó elméletekben, még mindig nem tudja megkülönböztetni a forgalmat az eltorlaszolástól. Az időnként megszakított forgalmat összezavarja a szakadatlan-

nal, az egyszerűt az összetettel. De hagyjuk ezeket a száraz megkülönböztetéseket; hadd szóljanak a tények, s ők szolgáljanak olyan elvek alapjául, amelyek homlokegyenest ellentmondanak a gazdaságtan elveinek.

A kormányok és a népek egyetértenek abban, hogy mind a pénzhamisítókat, mind az állampapírok hamisítóit halállal kell büntetni. Halálra is ítélik a papírpénz és fémpénz hamisítóit. Igen bölcs óvintézkedések. *De miért élvezi a kereskedelem a pénzhamisításnak azt a jogát, amelynek gyakorlása más embereket bitófára juttat?*

Minden váltó, amelyet kereskedő állít ki, magában hordozza a pénzhamisítás csíráját, mert nagyon bizonytalan, kifizetik-e valaha. Mindenki, aki csődre tör, elárasztja a forgalmat váltóival, amelyeket soha nem szándékozik kifizetni. Ezzel valójában hamis pénzt gyártott és hozott forgalomba.

Azt az ellenvetést teszik, hogy ugyanezt a kiváltságot mindenki más is élvezi, hogy a tulajdonos csakúgy forgalomba hozhat váltókat, mint a kereskedő.

Ez nem igaz. A tulajdonos ezt nem teheti meg. A jog illuzórikus, ha nincs mód a gyakorlására. Bizonyság erre a nép alkotmány adta joga a szuverenitásra, ez a pompás kiváltság, amelynek ellenére a plebejus még csak meg sem ebédelhet, ha egy fillérje sincs. De hiszen hosszú az út a szuverenitásra vonatkozó követeléstől az ebédre vonatkozó igényig. Sokféle jog létezik így, papíron, nem pedig a valóságban, s ezek megadása sérti azt, aki sokkalta kisebb jelentőségű jogokat sem képes kivívni magának.

Ez érvényes a tulajdonosra is a váltók kibocsátásával kapcsolatban. Joga van váltókat kibocsátani, ahogyan a plebejusnak joga van a szuverenitás követelésére; de rendelkezni a joggal és gyakorolni azt – ez két igen különböző dolog. Ha a tulajdonos váltókat állít ki, nem talál senkit, aki biztosíték nélkül elfogadná azokat, őt pedig úgy kezelik, mint olyasvalakit, aki hamis pénzt akar kiadni. Jelzálogot kérnének tőle egy teljesen adósságmentes ingatlanra, s ezenfelül még uzsorakamatot. Ilyen áron helyeznék el a váltóit, amelyek ezzel a fedezettel valódi értékű pénz lennének, nem pedig fiktív pénz, mint valami kalmáré, aki, hála címének – „a kereskedelem barátja" –, módot talál egymillió összegű „jó" váltó forgalomba hozatalára, miközben ennek századrészével, még 10 000 frankkal sem rendelkezik ennek az egymilliónak a biztosítékaképpen.

Milyen könnyűszerrel belemennek a kormányok abba, hogy becsapják őket, mert míg hagyják, hogy ebből a képességből kirekesszék őket, a kereskedőnek garantálják ezt! Egy kereskedő, akinek tízezer franknyi

biztosítéka van, egymilliónyi váltót bocsát ki, ha úgy tartja kedve, védelmet és felhatalmazást kap erre, joga van ilyen tömegű értékpapír forgalomba hozatalára, a törvény viszont nem vizsgálhatja meg, hogy hogyan helyezi el a tőkéjét és milyen biztosítékokkal rendelkezik. A kincstárnak, amely, teszem azt, tízmilliónyi garanciát nyújt, ebben az arányban egymilliárdnyi értékpapírt kellene kibocsátania. De ha egy kormány ilyen kísérletet tenne anélkül, hogy ezt megtanácskozná a közvéleménnyel, anélkül, hogy közölné vele indítékait, tönkretenné a hitelét és országát politikai nyugtalanságnak tenné ki; pedig csak ugyanazt tenné, csak ugyanazzal az előjoggal élne, amelyet annyi intrikus felhasznál, akik sokszor e garanciáknak még a századrészét sem nyújtják és akik nem birkóznak meg feladataikkal.

Azt fogják válaszolni nekem, hogy ezek az intrikusok rábeszéléssel meg tudják győzni az ostobákat és be tudnak férkőzni a bizalmukba; a kereskedelem alapelvének nyilvánítják tehát, hogy a jóindulatúak, a bizalommal teli emberek becsapásának és kifosztásának művészete minden védelmet megérdemel, s hogy ennek a védelemnek a kereskedőre kell korlátozódnia, a kormánynak nem válhat hasznára. Nem azt állítom, hogy ezt a szép művészetet mindkettő számára engedélyezni kell, hanem ellenkezőleg, hogy mind a kereskedőknek, mind a kormányoknak meg kell tiltani.

Ebből következően a kereskedő rendelkezik azzal a képességgel, hogy *fiktív pénzt bocsásson ki váltókban* (tizenkettedik jellemző vonás) – amely bűn egyenértékű a pénzhamisítással és amelyért a gazfickók más rétegeit bitóra juttatják –, a civilizáltak kereskedelmi rendszere pedig legalizálja és védelmezi a *csalásban való versengést* (harmadik jellemző vonás).

A pénzhamisítás vádjára, akárcsak a többi vádpontra, nyilván azt válaszolják majd, hogy kereskedőkre szükség van a forgalom lebonyolításához, s hogy az üzleti élet lehetetlenné válik, ha megkötik e cselekvők kezét; hogy ez esetben az állam tönkretenné a közhitelt és kockára tenné egész iparát.

Csakugyan igaz, a kereskedelemnek megvan az a tulajdonsága, hogy *szorosabbra kovácsolja béklyóinkat, mihelyt a társadalom teste az ellenállás jeleit mutatja.* Amint valamilyen adminisztratív rendszabály megzavarja a kereskedelmet machinációiban, amaz korlátozza a hitelt, megbénítja a forgalmat, és az állam, amely fel akart számolni egy régi fogyatkozást, a végén még újakat hozott létre. Ezt a hatást a táblázaton a reperkusszió névvel jelöltük meg (tizenegyedik jellemző vonás).

Erre a veszélyre hivatkozva állítják fel a következő alapelvet: hagyjá-

tok csak cselekedni a kereskedőket, az ő teljes szabadságuk a forgalom biztosítéka. Fölöttébb hamis alapelv ez, hiszen éppen ez a teljes szabadság hozza létre a forgalomra nézve annyira gátló fogásokat, a tőzsdeüzérkedést, az áruhalmozást, a vagyonbukást stb., amelyekből az alábbi két jellemző vonás következik:

7. az ellátási források mesterséges eltorlaszolása,

8. a nyomottságot előidéző bőség.

Nézzük meg, hogy milyen befolyással van ez a két jellemző vonás a forgalomra.

A kereskedelem nem elégszik meg azzal, hogy az árukat a termelő kezéből eljuttassa a fogyasztó kezébe, hanem a felvásárlás és a spekulációs üzérkedés eszközével azért intrikál, hogy előidézze azoknak az élelmiszereknek a mesterséges árdrágítását, amelyekből éppen nem sok van. 1807-ben egy üzérkedési manőver május hónapban hirtelen öt frankra vitte fel a cukor árát, és júliusban ugyanannak a cukornak az ára két frankra esett vissza, holott semmiféle új szállítmány nem érkezett. De egy álhír segítségével ellenhatást fejtettek ki az üzérkedéssel szemben és így tényleges értékére csökkentették a cukrot, felszámolták az intrikákat és a szállítmányok kimaradásától való, mesterségesen előidézett ijedelmet. Az intrikáknak és mesterségesen előidézett ijedelmeknek ez a játéka mindennap folyik valamelyik élelmiszerrel és hiánycikké *teszi* azt anélkül, hogy valóságos hiány volna. 1812-ben, amikor a termés biztosítva volt, és az áruhalmozók csalatkoztak reményeikben, egyszeriben hatalmas gabona- és lisztmennyiségek kerültek elő ezeknek az áruhalmozóknak a raktáraiból. Egyáltalán nem volt tehát hiány, és egyáltalán nem állt volna fenn az éhínség veszélye, ha ésszerűen elosztják ezeket az élelmiszereket. De a kereskedelemnek megvan az a tulajdonsága, hogy még a veszély *előtt*, tekintettel annak lehetőségére, eltéríti a szállítmányokat, feltartóztatja a forgalmat, páni ijedelmet és mesterséges éhínséget idéz elő.

Ugyanez a hatás következik be bőség esetén, amikor a kereskedelem – a bőségtől való, mesterségesen előidézett félelem okán – eltorlaszolja az ellátási forrásokat. Az első esetben pozitívan cselekszik, mert felvásárolja és kivonja a forgalomból az élelmiszereket; a második esetben negatívan cselekszik, mert nem vásárol és az árakat olyan alacsony szintre hagyja süllyedni, hogy a parasztnak még a termelési költségei sem térülnek meg. Ebből adódik a nyolcadik jellemző vonás, a nyomottságot előidéző bőség.

A kereskedelem azt válaszolja, hogy nem szükséges vásárolnia, ha nem lát előre nyereséget, és nem ment el az esze, hogy túlterhelje magát gabonával, ha semmi valószínűsége a magasabb gabonaárnak, miközben

tőkéjét sokkal nagyobb haszonnal fektethetné be olyan árukba, amelyeknek felvásárlással könnyen fokozható ritka volta profittal kecsegteti.

Ezek aztán derék és kellemes alapelvek egy olyan társadalmi rendszerben, amely egyébről sem papol, mint kölcsönös biztosítékokról. A kereskedelmet tehát annyiszor mentik fel az alól, hogy a társadalom testét szolgálja, ahányszor csak óhajtja. Úgy tesz, mint az a hadsereg, amelyet felhatalmaznának arra, hogy tagadja meg a harcot, ha veszély van, és csak a saját érdekét szolgálja, tekintet nélkül az állam érdekére. Ilyen a mi kereskedelmi politikánk, ilyen egyoldalúan állapítja meg az összes kötelezettséget.

1820-ban a gabona ára különböző vidékeken, ahol négyfrankos ár csak a költségeket fedezi, három frank alá esett. Ez nem történt volna meg, ha a francia kereskedelem előre vásárolt volna 30 millió ember hathavi ellátásához szükséges mennyiséget, ahogyan azt egy kölcsönösségen alapuló, mindkét fél érdekeihez alkalmazkodó rendszerben meg kellett volna tennie. Ez a tartalék-tömeg, a forgalomból kivonva és raktárakban elzárva, fenntartotta volna a többi gabona árát, és a parasztot nem nyomta volna agyon termékeinek elértéktelenedése és eladhatatlansága. De a mi kereskedelmi rendszerünk éppen ellenkező hatást fejt ki; fokozza a bőség nyomását és az éhínség okozta bajokat, s ily módon mindkét irányban rombolóan hat.

Azért választottam a nyolcadik jellemző vonást, a nyomottságot előidéző bőséget, hogy megmutassam: a kereskedelem fennálló módjának negatív és pozitív bűnei egyaránt vannak, s hogy gyakran be nem avatkozással, olyan szolgálatok megtételének elmulasztásával vétkezik, amelyekre könnyen adódna lehetősége. Mert ha éhínség idején 500 millióra van szükség a gabona felvásárlásához, mindjárt kéznél van az a pénz; de ha ezt az összeget óvintézkedésekre, a raktáraknak bőség idején való feltöltésére kívánnák fordítani, akkor 500 tallért sem sikerül összeszedni. Sem kölcsönösség, sem biztosíték nem létezik a társadalom teste és a kereskedelem teste közötti szerződésben. A kereskedelem teste csak a saját, nem pedig a társadalom érdekét szolgálja, és ebből adódik, hogy az a nagyszámú tőke, amelyet alkalmaz, *az általános iparkodáson elkövetett lopás.* Ezt a lopást mint ötödik jellemző vonást – „a tőkék eltávolítása" – tüntettem fel a táblázaton.

Így a kereskedelem két oldalán a legcsekélyebb kötelezettség sem áll fenn a társadalom teste iránt, amely, kezén-lábán megkötözve, kiszolgáltatja magát a Minótaurosznak és despotikus hatalmat biztosít számára tőkék és élelmiszerek fölött. Bizony, despotikus hatalmat – mert azok

után, hogy annyit szavaltak a despotizmus ellen, még mindig nem fedezték fel *az igazit*, s ez nem más, mint a *kereskedelemnek*, a civilizált világ e valódi szatrapájának *despotizmusa*!

Az elmondottakat összefoglalva tehát ebből az következik, hogy a civilizáció mechanizmusa a kereskedőknek teljes büntetlenséget biztosít a pénzhamisítás bűntettének esetére, amelyet más rétegeknél halállal büntet, és hogy ez a büntetlenség annak a segítségnek az ürügyére támaszkodik, amelyet a kereskedők állítólag a forgalomnak nyújtanak, valójában azonban pozitív értelemben az ellátási források mesterséges eltorlaszolásával, negatív értelemben pedig a nyomottságot előidéző bőség révén megtagadnak tőle.

Az eredményeknek e csalárd voltához társul még mindennemű elvnek a hiánya. A közgazdászok elismerik, hogy tudományuknak egyáltalában nincsenek határozott alapelvei; és csakugyan az elvtelenség netovábbja, hogy ennyire elfajzott emberek rétegének, amilyenek a kereskedők, teljes szabadságot engedélyeznek.

Mindennek az a következménye, hogy a kereskedelem mozgása lökésszerűen, görcsös rohamokban, mindenféle meglepetések és kilengések közepette megy végbe, ahogy ezt nap mint nap láthatjuk a mostani kereskedelmi mechanizmusban, amelyből csak időközönként megszakadó, szabályos fokozatok, egyensúly és biztosítékok nélküli forgalomra futja.

Ennek a rendetlenségnek egyik szívderítő eredménye az, hogy a népnek van mersze pénzügyi visszaéléseket a kormány szemére vetni, de sohasem mer ilyesmit szemére vetni a kereskedelemnek. Bizonyság erre két csőd: a Law-féle bankjegyeké és az asszignátáké[153]. Fokozatos csődök voltak ezek, messzi távolból látni lehetett a közeledésüket; részleges áldozattal idejében ki lehetett volna védeni őket. A közvélemény, az enyhítő körülmények ellenére, nem kegyelmezett. A Law-féle bankjegyeket és az asszignátákat joggal minősítette pénzhamisításnak, fegyveres fosztogatásnak.

Akkor hát miért tűri el ugyanez a közvélemény jóindulatúan a kereskedőktől a hamis pénznek azt a kibocsátását, amelyet a kormányoknak nem engedélyez még akkor sem, ha azok, megfelelő óvatossággal, a csődöt lassú elértéktelenedéssel készítik elő, amely lehetőséget nyújt az állampapírok tulajdonosainak arra, hogy kikerüljék az összeomlást? A kereskedelmi papírok tulajdonosainak nincsen ilyen lehetőségük. A csőd villámként sújt le rájuk. Van, aki mint 300 000 frank tulajdonosa hajtotta álomra a fejét, de ébredéskor már csak 100 000 frankja van a csőd következtében.

A nemzeti konvent ezt a műveletet a konszolidált harmad műveletében[154] utánozta; folyvást a szemére is vetették ezt, mint teljesen bizonyított lopást. És mégis minden kereskedőnek megadatik a jog arra, hogy még bosszantóbb fosztogatásokat kövessen el és fizetésképtelenség esetén kétharmadát lopja el annak, amit kapott, míg a konvent olyan összegek kétharmadát sikkasztotta el, amelyeket soha nem kapott meg. Milyen felháborítóaknak látjuk a kereskedelem bűntetteit, ha a többihez, akár a legnagyobb politikai gyalázatosságokhoz hasonlítjuk őket!

A további részletek megmutatják majd, hogy a modern politika azzal, hogy a kereskedelmet egészen szabad, minden kötelezettségtől mentes kereskedőkre ruházta, farkast eresztett a bárányok közé és a legkülönfélébb rablásokat provokálta ki.

Térjünk most át a vagyonbukásra és ábrázoljuk valamivel behatóbban.

III

A vagyonbukás hierarchiája

Ha egy bűntett nagyon gyakorivá válik, akkor az ember hozzászokik és közömbös tanújává lesz.[155] Itáliában vagy Spanyolországban igen hidegvérűen szemlélik, amint az orgyilkos leszúrja áldozatát, akit megjelöltek neki, majd egy templomba menekül, ahol büntetlenséget élvez. Itáliában megszokott jelenség, hogy apák megcsonkítják és halálra gyötrik gyermekeiket, hogy tökéletesítsék hangjukat, és „a béke istenének" szolgái biztatnak ezekre a kegyetlenségekre, hogy jó karénekesekhez jussanak. Ezek a gyalázatosságok minden más civilizált nemzetből felháborodást váltanának ki, ha az ő hazájában követnék el őket, neki viszont megint más felháborító szokásai vannak, amelyektől az olaszok vére forrna fel.

De ha a civilizáción belül egyik nemzet szokásai és nézetei ennyire különböznek a másikéitól, hát még mennyire különböznek egyik társadalmi korszakéi a másikéitól, mennyire gyűlöletesnek látják majd kevésbé tökéletlen társadalmi fejlődési fokokon azokat a bűnöket, amelyeket a civilizáció korában megtűrtek! Nehezen fogják elhinni, hogy önmagukat rendezettnek nevező országokban egy pillanatig is eltűrhettek olyan gyalázatosságokat, amilyen a vagyonbukás.

A vagyonbukás a legagyafúrtabb és legszemtelenebb gazság, amely valaha létezett; minden kereskedőnek biztosítja a képességet arra, hogy a

nagyközönséget a vagyonának vagy hitelének megfelelő összeg erejéig meglopja, úgyhogy a gazdag ember kijelentheti: 1808-ban kereskedelmi vállalatot nyitok; az 1810. évnek ezen és ezen a napján ennyi meg ennyi milliót ellopok, bárkié legyen ez az összeg.

Hagyjunk most figyelmen kívül egy átmeneti jelenséget – az új francia törvénykönyvet[156] és ennek azt a szándékát, hogy büntesse a vagyonbukást. Minthogy ennek a szándéknak a sikeréről megoszlanak a vélemények, és egyesek már emlegetik az új törvények megkerülésének módjait, bízzuk ennek eldöntését a gyakorlatra, és egyelőre tekintsük az eddig ismert tényeket gondolatmenetünk alapjának, vizsgáljuk meg annak a filozófiai rendszernek és annak az alapelvnek a következményeként támadt zavarokat, amelyek szerint: adjatok teljes szabadságot a kereskedőknek, anélkül, hogy bárminemű biztosítékot kérnétek minden egyes kereskedő józanságára, becsületességére és fizetőképességére vonatkozólag.

Ebből származik, más visszaélések mellett, a csőd, ez az útonállásnál is sokkal gyűlöletesebb rablás. És mégis hozzászoktak az emberek és olyan mértékben elviselik, hogy még el is ismernek *becsületes csődöket*, olyanokat, amelyeknél a spekuláns csak a felét lopja el.

Térjünk át ennek a régieknél kevéssé ismert hősiességnek a részletes leírására. Azóta ragyogóan fellendült. Az elemzőknek a fejlődési szakaszok egész sorát kínálja, amelyek a tökéletesedési képesség terén tett előrehaladásunk mellett tanúskodnak majd.

A vagyonbukás hierarchiája – A 31. jellemző vonás – A kereskedelem bűnei – Kötetlen sorozat három rendben, kilenc osztályban, harminchat fajtában[157]

Emelkedő vagy jobbszárny. Enyhe változatok

I. *Az ártatlanok*
1. A gyermeki vagyonbukás.
2. A nyaktörő vagyonbukás.
3. Az alattomban végrehajtott vagyonbukás.
4. Az utószülött vagyonbukás.

II. *A tiszteletreméltóak*
5. A balek vagyonbukása.
6. A túlfűtött ember vagyonbukása.
7. Az elv nélküli vagyonbukás.

III. *A csábítók*
8. A szeretetreméltó vagyonbukás.
9. A jó modorú vagyonbukás.
10. A gáláns vagyonbukás.
11. Vagyonbukás kegyelemből.
12. A szentimentális vagyonbukás.

A sorozat középpontja. Grandiózus változatok

IV. *A taktikusok*
13. A zsíros vagyonbukás.
14. A kozmopolita vagyonbukás.
15. A reményteljes vagyonbukás.
16. A transzcendens vagyonbukás.
17. A fokozatos vagyonbukás.

V. *A manőverezők*
18. Vagyonbukás futótűzben.
19. Vagyonbukás zárt oszlopban.
20. Vagyonbukás menetelve.
21. Vagyonbukás csatárláncban.

VI. *Az agitátorok*
22. A nagyszabású vagyonbukás.
23. Az átfogó vagyonbukás.
24. Az Attila-dúlású vagyonbukás.

Leszálló vagy balszárny. Szennyes változatok

VII. *Az alattomos álnokok*
25. A kártérítéses vagyonbukás.
26. Glédán kívüli vagyonbukás.
27. A crescendo* vagyonbukás.
28. Az istenes vagyonbukás.

VIII. *A kontárok*
29. Illúziót kergetők vagyonbukása.
30. Rokkantak vagyonbukása.
31. Vagyonbukás eltiprás céljából.
32. A vagyonbukás mint disznóság.

* – (hangerőben) növekvő erővel, fokozatosan erősítve – *Szerk.*

IX. *Az árulók*
33. Gazfickók vagyonbukása.
34. Akasztófavirágok vagyonbukása.
35. Szökéses vagyonbukás.
36. A nevetnivaló vagyonbukás.

IV

A vagyonbukottak emelkedő szárnya

Egy nagyon elfajzott, nagyon kapzsi században általános nevetségnek tenné ki magát az, aki iskolamesteri hangon óvást emelne az elfogadott bűnök, a vagyonbukás ellen. Sokkal okosabban teszi az ember, ha csatlakozik az uralkodó hangnemhez és a társadalmi bűntetteket mulatságos oldalukról szemléli. Be fogom tehát bizonyítani, hogy a vagyonbukás még sokkal nevetségesebb gazemberség, mint azt támogatói és védelmezői hiszik, akik merkantil fosztogatásaiban csupáncsak kedves csekélységeket látnak.

Minden viszonylagos, a bűnben éppúgy, mint az erényben. Maguknak a rablóknak is megvannak a maguk igazság- és becsületfogalmaik. Ne csodálkozzunk tehát, hogy egymás között a vagyonbukottak is elismerik a hitványság alapelveit és fokozatait. Ezeket igyekeztem táblázatom alapjául venni. A szokásos szabály szerint három részre osztottam őket, amelyek közül az első az enyhe, könnyed változatokat, a második az impozáns, fenséges, a harmadik pedig a kevéssé kiemelkedő, triviális előfordulásokat tartalmazza. A jobbszárny nyitja meg a felvonulást.

Az ártatlanok

1. *A gyermeki vagyonbukás* annak a zöldfülű ifjúnak a vagyonbukása, aki most indul a pályán és meggondolatlanul, előkészítő taktika nélkül követi el azt az eszeveszettséget, hogy megbukik. A jegyző könnyűszerrel rendbe hozza a dolgot; ifjonti balgaságnak állítja be és azt mondja: az ifjúság számít az Önök elnéző belátására, hitelező uraim. A bosszantó história általános derültségben oldódik fel, minthogy e zöldfülűek csődjei mindig mulatságos incidensekkel keverednek: becsapott uzsorásokkal, rászedett fösvényekkel stb.

Az ilyenfajta vagyonbukott rengeteg hitványságra merészkedhet: áruk elsikkasztására, botrányos kölcsönökre, rokonok, barátok, szomszédok

meglopására, mindent elsimít egy atyafi, aki így érvel a felbőszült hitelezőknek: Mit akarnak, kérem? Hiszen ez még gyermek, aki nem ismeri az üzletet, fiatal embereknek a körmére kell nézni, idővel majd kikupálódik.

E gyermeki vagyonbukottak mellett nagy támaszként áll a gúny. Sok gúnyolódás folyik a kereskedelemben; az emberek sokkal inkább hajlanak arra, hogy kinevessék a becsapottakat, mint hogy bírálják a gazfickókat, és ha egy vagyonbukottnak sikerül a gúnyolódókat maga mellé állítania, akkor biztos lehet, hogy hitelezőinek többsége hamarosan beadja a derekát és hogy szélsebesen meglesz a megegyezés.

2. *A nyaktörő vagyonbukást* bizonyos kezdők követik el, akik dupla vagy semmit játszanak, odadobott szárral nekiiramodnak, vad és zavaros spekulációkba bonyolódnak, óriási pénzeket vernek el és megjátsszák a nagyurat, hogy rohammal ideiglenes hitelt szerezzenek maguknak, amelyet néhány titkos áldozat árán meg tudnak tartani. Ha ezek a fenegyerekek egyszer belelendülnek, akkor egyik bakot lövik a másik után és a végén rendszerint kereket oldanak. A dolgot azzal szokás mentegetni, hogy fércmunka; könnyű elrendezni, mivel akárcsak az előző, tápot ad a gúnynak.

Ezek a fenegyerekek megszokott jelenség Franciaországban, és itt a spekuláns névvel tüntetik ki őket. Igen biztosra mehetnek a játékban, ha oly módon gyorsítják meg a kibontakozást, hogy abban a pillanatban vetnek bukfencet, amikor azt hiszik róluk, hogy még alig jöttek lendületbe s amikor mindenki ad nekik hitelt az első üzlethez, így gondolkozván: csak nem fordul fel mindjárt az első évben.

3. *Alattomban végrehajtott* vagy suttyomban lezajló *vagyonbukás* az, amikor a zavarban levő adós „egy kis kiegyezést" javasol, 25 %-os engedményt vagy pedig 25 %-kal felértékelt árukban való kielégítést. A közvetítő megjegyzi a hitelezőknek, hogy ez nagyon előnyös számukra, mert ha sürgetik az illetőt és arra kényszerítik, hogy csődöt kérjen, akkor legalább 50 % odavész.

A kereskedelemben nagyon szokás ragaszkodni az efféle viszonylagos számításokhoz. Akad számos csirkefogó, akik, miután 30 %-ot elloptak az embertől, még be is bizonyítják neki, hogy rettentő sokat keresett a dolgon, mivelhogy nem vágták meg 50 %-ra. Mások meg azt állítják, hogy súlyos veszteségeket kell elszenvedniök, mert csak 40 %-ot keresnek az emberen és voltaképpen 60 %-ot kellett volna keresniök. Ez a számítási mód, amely nevetségesnek tűnik fel, a kereskedelemben mindenütt elfogadott; teljes diadalra az alattomban végrehajtott vagyonbukásban jut. Bebizonyítják az embernek, hogy ez a 25 %-os kis engedmény tiszta nyereség ahhoz az 50 %-hoz képest, amennyibe a vagyon-

bukás kerülne. E nagy erejű bizonyítási eljárás megrendítő hatására a hitelezők aláírják az „aprócska kiegyezést". Akinek 4000 frankot kellett volna kapnia, az 3000-et kap, és ezt a világért se nevezik csődnek.

4. *Az utószülött vagyonbukás* az, amelyet a hős halála után mondanak ki; a halál jogcímmé válik az elhunyt védelmében, aki remélte, hogy rendbe hozza üzleti ügyeit s aki ezeknek bizonnyal elismerést is szerzett volna, ha életben marad. Erre aztán dicsérik kiváló tulajdonságait és szívből sajnálkoznak szegény árváin. Csak nem kívánnak zaklatni a hitelezők egy vigasztalhatatlan özvegyet! Barbárság volna ez, különösen, ha a hölgy csinos! Közben pedig az özvegy a lepecsételés előtt néhány bizalmasának segítségével szép kis sikkasztásokat vitt véghez. A hiányokat az elhunyt rovására írják, akinek már nem volt ideje ügyeinek rendezésére, és aki nem tér vissza, hogy megcáfolja ezt a kis történetet. Ha 25 %-os volt a hiány, akkor fel tudták vinni 50 %-ra; hiszen nem kerül többe, ha már úgyis kézbe vették a dolgot; és ráadásul, micsoda ostobaság volna 25 %-kal csődbe menni, amíg még az 50 %-os is tisztességesnek számít, különösen, ha mindez egy igen tiszteletreméltó halottnak a rovására írandó, akinek emlékét kompromittálni gyalázatos dolog volna!

A tiszteletreméltóak

A négy leírt fajta a fiktív ártatlanság körébe tartozik. Nézzük most végig a tényleges ártatlanság fajtáit. Igazságtalanság volna, ha az összes csődbejutottat megbélyegeznők, mert kilenctized részük gazember. Három olyan kategóriát fogok felsorolni, amelyek csakugyan menthetők. Nagyon is sok a vétkes, akiket vádolnunk kell, keressünk tehát eleve néhány tisztességes embert ebben a kompániában, amely a forradalom óta olyan népes lett, hogy bizonyos városokban már nem azt szokás kérdezni, hogy ki jutott, hanem azt, hogy ki *nem* jutott csődbe.

5. *A balek vagyonbukása* annak a szerencsétlennek a csődje, aki egyetlen fillért sem tulajdonít el, mindent odaad a hitelezőknek, és minden csalás nélkül ezek kényére-kedvére megadja magát. A többi vagyonbukott gúnyolódik rajta és baleknak nyilvánítja, akinek legalább be kellett volna biztosítania magát a jövőre; és csakugyan, az ilyen lojális ember nem méltó századunkra, a tökéletesedési képesség századára.

6. *A túlfűtött ember vagyonbukása* olyasvalakinek a műve, aki kétségbeesik, becstelennek tartja és olykor még agyon is lövi magát vagy vízbe ugrik. Az ilyen aztán nemigen áll a helyzet magaslatán – tisztességes embernek lenni a tizenkilencedik században, és ami még rosszabb, a kereskedelemben!

Mindazonáltal örömmel állapítom meg, hogy még akadnak ilyen emberek a kereskedelemben, habár igencsak ritkán, rari nantes in gurgite vasto*. Mindenki megjövendöli nekik a sorsukat, annyira közismert, hogy kilenc csibész közül, akik rávetik magukat a kereskedelemre, kilenc megcsinálja a szerencséjét, míg tíz becsületes ember közül kilenc tönkreteszi magát.

7. *Az elv nélküli vagyonbukást* az együgyű ember követi el, aki hagyja, hogy az igazságszolgáltatás beavatkozzék és ítéleteket hozzon, amelyek őt megbélyegzik és utolsó szál ingétől is megfosztják ahelyett, hogy úgy tenne, mint sok ügyes ember, akik becsülettel és nyereséggel ki tudnak mászni az efféle zavarból. – Ez a három becsületes lovag oly kevéssé méltó a magasztos testületre, hogy sietve átsiklom fölöttük. Térjünk át most egy olyan kategóriára, amely jobban megérdemli a hozzáértők tetszését.

A csábítók

Miért ne hagynák az emberek, hogy elcsábítsák őket a csődre készülők, akárcsak a bűnösök annyi más rétege? Most egy olyan kotériát veszünk szemügyre, amely csupa báj és alkalmas arra, hogy minden szívet meghódítson.

8. *A szeretetreméltó vagyonbukás*, a gazdaságos vagyonbukás a mézédes emberkék ügylete, akik csakis hitelezőik javát akarják és kétségbeesnének, ha ez utóbbiakat költségbe verni kényszerülnének, így arra unszolják a hitelezőket, hogy egyezzenek meg 50 %-ban, elkerülendő, hogy beavatkozzék az igazságszolgáltatás, amely mindent felemésztene. Értésére adják a hitelezőknek, hogy barátokként akarják kezelni őket, akiknek érdeke drága a szívüknek. Telve vannak hálával azokért a baráti szolgálatokért, amelyeket a hitelezők nekik tettek s reszketnek attól, hogy perköltségeket kényszerüljenek okozni nekik. Ezek a sima szavak és más furfangok aztán egyeseket elcsábítanak, mások pedig a mindent elnyelő igazságszolgáltatástól való félelmükben engednek.

9. *A jó modorú vagyonbukást* az előkelő világban nagyon kedvelt emberek hajtják végre, akik utolsó pillanatig nagy házat visznek. Minthogy abszolút comme il faut** emberek, rengeteg a protekciójuk, és ha az adósságuk nem több 60 %-nál, könnyen megszerzik a megegyezést;

* – ritkán tűnik fel egy-egy úszó a roppant örvényben.[158] – *Szerk.*
** – mintaszerű, kifogástalan – *Szerk.*

különösen, ha a ház asszonya és leányai felhasználhatók kérvényezőkként és hasznosítják a sanchezi döntést[159], amely megengedi nekik, hogy igen átlátszó vállkendőt viseljenek, amikor fontos ügyben indulnak kérelmező útra.

10. *A gáláns vagyonbukás* a csinos nők vagyonbukása; erre panaszkodni nem illendő dolog, a szépnem megköveteli, hogy tapintatosak legyünk vele. Mondjuk, egy csinos nőnek van valamilyen üzlete; csődbe jut és meglop valakit ezer tallérral; ha az illető zaklatja, akkor ezzel csupán azt bizonyítja, hogy nincs benne tisztességtudás; igaza van a hölgynek, ha rátámad az akadékoskodókra. Hallottam, amikor egy ilyen hölgy ezt mondta az egyik hitelezőjéről: „Micsoda ember! Azt mondják, hogy még zúgolódik is. Szavamra, azt tanácsolom neki, hogy ne panaszkodjék az ötven Lajos-aranya miatt, a duplájával kellett volna becsapnom!" Az illető bizalmas kapcsolatban volt a hölggyel, aki joggal tekintette őt hálátlannak.

11. *Vagyonbukás kegyelemből*; ez az az eset, amikor nyilvánvaló, hogy a hitelezők keresnek; és hogyan megy ez végbe? Úgy, hogy a csődbejutott csak keveset lop el, 40 %-ot, a többire pedig biztosítékot, igen szolid óvadékot ad. Ez olyan szerencsés esetnek számít, hogy a jegyző gratulál az egybegyűlt hitelezőknek, mint valami nagyszerű üzlethez, „valóságos kegyhez". Tízezer frankból csak négyezret veszíteni és hatezret visszakapni, hát ez igazán előnyös. Aki nem járatos a kereskedelem szokásaiban, az nem tudná értékelni ezt a kegyet; vissza akarná kapni mind a tízezer frankját és úgy vélné, négyezerrel meglopták. Micsoda illetlen modor! Azt állítani, hogy valaki meglop egy másik embert, amikor 40 %-ot leszámítol tőle, de egyébként barátian bánik vele!

12. *A szentimentális vagyonbukás* olyan embereknél esik meg, akik szívszaggató beszédeket tartanak, és akkora érzelem- meg erényáradatot zúdítanak a hitelezőre, hogy barbár lenne, ha nem adná meg magát abban a pillanatban és nem tartaná szerencséjének, hogy lekötelezhet ilyen derék embereket, hiszen gyengéden szeretik mindazokat, akik pénzének a nyakára hágnak. Az effajta emberek kiváló indokokkal és nagyon hízelgő dicséretekkel fizetnek, az érzelmeinél fogják meg a hitelezőt, és csak az ő meg a maguk erényeiről tartják szóval; az ember sokkal jobbnak érzi magát, amikor a beszélgetés véget ér, egész sereg jó tulajdonságot fedez fel magában, amelyek bőségesen felérnek az eltulajdonított összeggel. Ha néhány ezer frankkal kevesebbje van is az embernek, annál több az erénye, tiszta haszon ez a széplelkeknek.

Egy ilyen színjátszó mondta nekem egy ízben: „Nagyon sajnáltam X

és Y urakat, olyan derék, olyan becsülésre méltó emberek" – és ez a jó fiú, megbecsülése jeléül, mindjárt az első üzletnél meglopta őket egy váltó segítségével, amelyet ajándékba és üdvözlésül adott nekik. Azért intézvényezte ezt az összeget, hogy kapcsolatba kerüljön az urakkal, egy hónap múlva pedig bejelentette a csődöt. Micsoda öröm az uraknak, hogy tízezer frank fedezeteképpen megkapták a *megbecsülését*!

Megtartottam a szavamat: csábítók társaságát ígértem. Egyebet sem talál az ember e csakugyan szeretetreméltó kategória csődbejutottainál, mint barátságot, kegyet, jómodort és gyengéd érzelmeket. De amíg ők arra hivatottak, hogy megnyerjék a szíveket, mások csodálatot ébresztenek, a ragyogó fellendülés, a magasztos jellemek példáját mutatják; közülük kerülnek ki fajtájuk hősei.

V

Középpont – Grandiózus változatok

Most áttérünk a kereskedelmi szellem nagyszabású vívmányaira, azokra az óriási műveletekre, amelyek kifejezésre juttatják a század hallatlan előrehaladását az újjászületés és a tökéletesedési képesség felé. A vagyonbukás itt mesterségbeli tökélyt ér el és messze ható tervek alapján hajtja végre műveleteit, amelyeknek ismertetése bebizonyítja majd a vezérlő elv bölcsességét: hagyjátok tényked ni a kereskedőket, hagyjatok nekik teljes szabadságot magasztos szélhámoskodási és kifosztási koncepcióik megvalósítására.

A taktikusok

13. *A zsíros vagyonbukás* a tekintélyes spekulánsok ügylete, akikben van kereskedelmi géniusz. Dorante bankárnak van kétmilliója[160], és szeretne valamilyen eszközzel mielőbb négy-öt milliós vagyonhoz jutni. Minthogy tőkéje közismert, nyolcmilliós hitelt kap váltókban, áruban stb., tehát tízmilliós alappal játszhat. Beleveti magát a nagyszabású spekulációba, árukkal és állampapírokkal való manipulációba. Lehetséges, hogy az év végére a kétmillióját eljátszotta, ahelyett, hogy megkétszerezte volna; az emberek azt hiszik, hogy tönkrement, de erről szó sincs: éppúgy meglesz a négymilliója, mintha jó üzleteket kötött volna, ugyanis megmarad neki az a nyolcmillió, amelyet felvett, és egy „becsületes" csőddel úgy rendezi a dolgot, hogy ennek felét több év alatt

fizethesse ki. Így adódik, hogy miután elvesztette a saját kétmilliójá-t, a köztől eltulajdonított négymillió tulajdonosává lesz. Milyen szép dolog a kereskedelemnek ez a szabadsága! Érthető már, miért halljuk nap mint nap egy-egy kereskedőről: nagyon jól megy a sora a csődje óta.

További lehetőség a vagyonbukott számára: Dorante, miután elsikkasztott négymilliót, csorbítatlanul megőrzi tisztességét és élvezi a köz megbecsülését, de nem mint szerencsés gazfickó, hanem mint szerencsétlen kereskedő. Magyarázzuk ezt meg.

Dorante, miközben megfontolta vagyonbukását, hatalmába kerítette a közvéleményt; a városban rendezett estélyei, vidéki mulatságai lelkes híveket szereztek számára; az aranyifjúság mellette van; a szépasszonyok szánják a szerencsétlenségéért — és a szerencsétlenség manapság a vagyonbukás szinonimája; dicsérik nemes, jobb sorsra érdemes jellemét. Szinte úgy tűnik fel, mintha a vagyonbukott — védelmezőinek kijelentéseiből ítélve — nagyobb bajban lenne, mint azok, akiknek vagyonát eltüntette. Mindenért a politikai eseményeket, az áldatlan viszonyokat okolják és bevetik az üres fecsegés egyéb fegyvereit, amelyek közkeletűek a felbőszült hitelezők támadásának elhárításában jeleskedő közjegyzőknél. Az első roham után Dorante néhány közvetítőt vet be, idejében szétoszt némi pénzt, és a közvélemény hamarosan úgy meg van puhítva, hogy mindenkit, aki egy szót szólna Dorante ellen, kannibálnak nyilvánítanának. Ráadásul azok, akiktől a legnagyobb összegeket lopta el, száz vagy kétszáz mérföldnyire vannak, Hamburgban vagy Amszterdamban; ők idővel majd megnyugszanak, rajtuk nem sok múlik, az ő távoli csaholásuk nem hat a párizsi közvéleményre. S ezenfelül Dorante jóvoltából csak pénzük felét veszítik el, és az üzleti szokás úgy hozta, hogy az, aki csak a felét lopja el, inkább szerencsétlen, mint vétkes; így hát Dorante a közszellem színe előtt első pillanattól kezdve tisztára van mosva. Egy hónap elteltével a közfigyelmet más csődök vonták magukra, amelyek nagyobb szenzációt keltenek és ahol kétharmad-háromnegyed megy veszendőbe. Újabb dicsőség Dorante-nak, aki csak a felét tüntette el; ráadásul régi, elfelejtett história ez. Dorante háza lassanként újra megnyílik a nagyközönség előtt, szakácsa visszanyeri egykori uralmát a kedélyek fölött, és észrevétlenül elhal bizonyos epés hitelezők lármája, akikben nincsen részvét a balszerencse iránt és akik semmibe veszik a tapintatot, amivel a jó társaságnak tartozik az ember.

Így ér véget nem egészen hat hónap alatt az a művelet, amelynek révén Dorante és a hozzá hasonlók milliókat lopnak el a köztől, családokat tesznek tönkre, amelyeknek vagyonát a kezükben tartják, és becsületes

kereskedőket olyan csődbe taszítanak, amely a gazfickókhoz asszimilálja őket. A csőd az egyetlen olyan társadalmi bűn, amely járványosan terjed és a becsületes embert ugyanolyan szégyenbe hozza, mint a gazembert. A becsületesebb kereskedő, aki megszenvedte húsz semmirekellő vagyonbukását, a végén kénytelen maga is beszüntetni a fizetéseket.

Ezzel magyarázható, hogy a csirkefogó vagyonbukottak, vagyis az egész népség kilenctizede mind becsületes embernek adja ki magát, akinek balszerencséje volt, és kórusban kiabálja: inkább szánni kellene bennünket, mint hibáztatni. Ha őket hallja az ember, akkor mind megannyi kis szent, akárcsak a gályarabok, akik valamennyien azt állítják, hogy semmi rosszat nem tettek.

A szabadkereskedelem hívei erre megtorló törvényeket, bíróságokat fognak emlegetni; az ám! Bíróság olyan embereknek, akik egy csapásra több milliót rabolnak! Egyébként a kereskedelemben nem érvényes az a közmondás, hogy a kis tolvajokat felakasztják, a nagyokat meg futni hagyják, mert hála a kereskedők védelmének, a legkisebb csőd is elkerüli az igazságszolgáltatást.

14. *A kozmopolita vagyonbukás* a kereskedelmi szellem és a filozófiai szellem szövetsége. A vagyonbukott igazi világpolgár, ha az egyik királyság kifosztása után néhány másikban is sorra bejelenti a csődöt. Ez biztos spekuláció. Az ember megérkezik és senki sem ismeri; szükség esetén megváltoztatja a nevét, mint a zsidók teszik, és az egyik korábbi csődből összegyűjtött tőkéje révén nyomban hitelt kap. Remek ötlete a modern politikának, hogy az ipari termékek ügykezelését olyan emberekre bízza, akiket nem köt semmi szilárd kötelék, nagy földbirtok a hazájukhoz, és akik mint kozmopoliták fél tucat csődre spekulálhatnak, amelyeket sorjában hajtanak majd végre Párizsban, Londonban, Hamburgban, Trieszt-ben, Nápolyban és Cadizban. Ezt a fajta csődöt *futótűz* címszó alatt fogom leírni; manővereinek középpontjában a kozmopolita áll.

15. *A reményteljes vagyonbukás.* Ez voltaképpen csak a forradalomtól datálódik, alig fél évszázada létezik. Azelőtt a fiatalemberek nem kezdtek olyan korán a kereskedelemben tevékenykedni, harmincéves koruk előtt nem lettek főnökök. Manapság már tizennyolc évesen ők irányítják a céget és húszéves korukban már lebonyolíthatják az első vagyonbukást, amely a későbbiekre nézve nagy reményekre jogosít. Olyanok is akadnak közöttük, akik harmincéves korukra már három vagyonbukást bonyolítottak le és megbízóik több száz tallérját felemésztették. Ha őket látják, azt mondják az emberek: „Nagyon fiatal még ekkora dicsőséghez, de hát a fiatalok századában élünk."

16. *A transzcendens vagyonbukás* messze ható tervet, óriási lendületet, harminc–negyven alkalmazottal dolgozó irodát, számos hajót és minden országban kolosszális összeköttetéseket kíván meg; aztán hirtelen összeomlás következik, szörnyű bukfenc, amelynek visszacsapódása a négy égtáj felől visszhangzik, s egész káosza a likvidációknak, amelyeknek zsírjából a kereskedők tíz évig is megélnek. Olyan művelet ez, amelynek során teljes pompájában kibontakozik a merkantil géniusz; a veszteség szükségképpen legalább háromnegyed, mert ezen az óriási méretű tablón mindennek óriási arányúnak kell lennie.

17. *A fokozatos vagyonbukás* az olyan spekuláns ügylete, aki, ha bölcsen irányítja a műveletet, akár hét-nyolc egymás után következő csőddel fémjelzett karrierre is viheti. Ha így áll a dolog, másképpen kell eljárnia, mintha csak egy vagy két vagyonbukást tervezne.

Az alapelvek a következők:

1. az első csőd alkalmával csak mértékkel szabad rabolni. Ötven százalék elegendő, nem szabad mindjárt az elején megvadítani az embereket, és a második csőd túl nehezen menne, ha az ember a próbamutatvány során túlságos rablási vággyal lejáratná magát;

2. a második csőd alkalmával csak igen keveset szabad rabolni, nem többet 30 %-nál, annak bizonyítására, hogy a csődbejutott kiművelődött, hogy már ügyesebben és óvatosabban operál, s hogy tökéletes kereskedő válik belőle, méltó „a kereskedelem barátja" címére, ha majd e második csapás után magához tér;

3. a harmadik csőd alkalmával sokat kell rabolni, legalább 80 %-ot, s igazolásul azt kell felhozni, hogy ez nem közönséges veszteség, hanem hogy rendkívüli véletlenek idézték elő; bizonyos kritikus korviszonyok segítségével kell elérni, hasznosítani a második csőd alkalmával tanúsított jó magatartását, annak bizonyítására, hogy mindenben egyes-egyedül az események hibásak;

4. a negyedik csőd alkalmával csak 50 %-ot szabad rabolni, bebizonyítandó, hogy óvatos emberről van szó, aki képes az illő korlátok tiszteletben tartására, ha a körülmények nem sodorják magukkal;

5. az ötödik alkalommal akár 60 %-ig is elmehetünk, mert a nagyközönség hozzászokott; 10 %-kal több vagy kevesebb nem ront el egy ilyen spekulációt, ha a közvélemény már megszokta; az emberek ugyanis tudják, hogy aki négy vagyonbukást lebonyolított, az ötödikre és a hatodikra is sort kerít. Ismertem egy ilyen embert: a negyedik csődje után kinevették, mert jámborságának és jó erkölcseinek jeléül papi fejfedőt viselt; ő nem zavartatta magát és előkészítette az ötödik csődöt.

A hatodik és hetedik vagyonbukás ad libitum* van vagy nincs; csak az öregkor közeledtével szokás ehhez folyamodni és abban a pillanatban, amikor az ember már szeretne megpihenni a babérain. Mi sem könnyebb, mint mentséget találni a hatodik vagyonbukásra: az illető ahhoz túl öreg, hogy megváltozzék, senki sem csodálkozik már. Egyébként még morfondíroz valamit az ember a kormányról, amely nem akarja megvédelmezni a kereskedelmet és amely a becsületes kereskedők ilyen apróbb zavarainak okozója.

Ne csodálkozzék senki, hogy felsorolok itt néhány, a csődbejelentés során felhasználható alapelvet; egészen új művészet ez, és akárcsak a gazdaságtannak, amelyből eredt, még nincsenek szilárd alapelvei, sőt még módszertani nómenklatúrája sem. Így a fokozatos vagyonbukásnál csak a négy első fokozat kapott titulust.

Aki az első vagyonbukásnál tart, egyszerű „lovag".

A másodiknál a „herceg" címet kapja.

A harmadiknál a címe „király".

A negyediknél „császár".

Az ötödik, hatodik és hetedik fokozatnak a szakmabeliek még nem adtak nevet. Az igazi „barátja a kereskedelemnek" fel kell hogy emelkedjék a teljes oktáv szintjéig. Ahhoz, hogy valaki „harmonikus" csődbejutott legyen, hét „becsületes csődöt" kell lebonyolítania, átlagosan 50 %-os veszteséggel, aztán meg egy erőteljesebb, egy teljes csődöt, amely a sorozat sarkpontja, és ahol legalább 80 % az engedélyezett rablás, kártalanításul a többi csőd során tanúsított mérsékletért. Hiszen a korábbi csődök 50 %-a csak a becsületes tarifa, csekélyke kis üzlet, amely senkit sem jogosít fel arra, hogy kifogást emeljen; mivel ez a csődök elfogadott díjszabása, szabott ár, akár az aprósüteményé vagy a bérkocsié.

A manőverezők

Ebben a fejezetben azokat a tömeges megmozdulásokat tárgyaljuk, amelyek, a kereskedelem javára és a magasztos igazság diadalára, több csődbejutott együttműködését követelik meg. Ezek a kollektív manőverek a mozgások művészeinek négy fajtáját mutatják be nekünk.

18. *Vagyonbukás futótűzben.* Ezt többnyire ellenlökések, egyik a másikat maga után vonó csődök összekuszálódása idézi elő. Leírok egyet a középtípusból, a burzsoá fajtából, mert az olvasók zöme leginkább ezt érti meg.

* – tetszés szerint – *Szerk.*

A futótűz-manőver középponti alakjának tegyük meg ama kozmopolita művészek egyikét, akiknek meghatározását későbbre halasztottam.

Iskariót zsidó megérkezik Franciaországba[161] 100 000 frank tőkével, amelyet első vagyonbukása alkalmával keresett; üzletet nyit egy városban, ahol hat tekintélyes és hitelnek örvendő cég a versenytársa. Hogy megfossza őket vevőkörüktől és jó hírüktől, Iskariót nyomban azzal kezdi, hogy önköltségi áron adja el áruit, ami biztos eszköz a tömeg odacsalogatására. A konkurrensek hamarosan siralmas jajveszékelésbe kezdenek, de ő kineveti panaszaikat és annál inkább önköltségi áron ad túl mindenen továbbra is.

Ekkor aztán kiáltozik a nép, hogy öröm hallgatni: éljen a konkurrencia, éljenek a zsidók, éljen a filozófia és a testvériség! Minden áru olcsóbb lett, amióta Iskariót itt van, és a nagyközönség ezt mondja a konkurrenseknek: maguk, uraim, maguk az igazi zsidók, maguk túl sokat akarnak keresni, egyedül Iskariót becsületes ember, ő mérsékelt haszonnal is beéri, mert nem visz nagy házat, mint Önök. — Hiába érvelnek a régi cégek, hogy Iskariót álcázott gazfickó, aki előbb-utóbb csődbe jut: a nagyközönség féltékenységgel és rágalmazással vádolja őket és egyre inkább a zsidóhoz fut.

E tolvaj számítása a következő: azzal, hogy önköltségi áron ad el, tőkéjének csak a kamatait veszíti el, mondjuk évi 10 000 frankot, viszont jelentékeny piacot alakít ki magának, a kikötővárosokban nevet szerez magának mint nagy fogyasztó, és gyors fizetés révén nagyarányú hitelt kap. Ezt a fogást két éven át alkalmazza, amely idő alatt semmit sem keresett, holott rengeteget adott el. Manővere nem tudódik ki, mert a zsidók csak zsidó irodistákat alkalmaznak, olyan embereket, akik titkos ellenségei minden nemzetnek és soha nem árulnak el egy „magunkfajta" által kiagyalt gazságot.

Amikor minden megérett a kibontakozásra, Iskariót latba veti egész hitelét, óriási megrendeléseket ad valamennyi kikötővárosban és hitelbe vásárol árut 5–600 000 frankért. Áruját külföldre küldi és potom áron eladja egész raktárkészletét. Miután mindent pénzzé tett, a derék Iskariót a pénzes zsákjával együtt eltűnik és visszatér Németországba, ahová hitelbe vásárolt áruit irányította, gyorsan eladja ezeket, és amikor elutazik Franciaországból, négyszer olyan vagyonos, mint megérkezésekor; 400 000 frankja van, s elmegy Londonba vagy Livornóba, hogy ott elindítson egy harmadik csődöt.

Ekkor egyszeriben lehull a lepel, és az emberek magukhoz térnek abban a városban, ahol Iskariót a vállalkozását végrehajtotta. Belátják,

mennyire veszélyes dolog közel engedni a kereskedelemhez a zsidókat, ezeket a csavargókat, akiket semmihez sem köt semmi. De Iskariótnak ez a vagyonbukása a bohózatnak csak az első felvonása; kövessük nyomon a futótüzet.

Az izraelitának hat konkurrense volt; nevezzük őket *A*, *B*, *C*, *D*, *E* és *F*-nek.

A már hosszú ideje zavarban volt, s vagyon nélkül, csak a jó híre folytán tartotta magát. Amikor azonban az izraelita megérkezése megfosztotta őt a teljes vevőkörétől, csak egy évig bírta a versenyfutást; minthogy nem érett még meg ezeknek az új filozófiai rendszereknek a befogadására, amelyek a csavargókat pártfogolják, *A* kénytelen volt meghajolni Iskariót taktikája előtt és *csődöt bejelenteni.*

B tovább állta a megrázkódtatást; már kezdettől látta a zsidó szélhámosságát és várta, hogy elvonuljon ez a vihar és ő újra kiépíthesse a csirkefogó Iskariót által elvett vevőkörét. De időközben belebonyolódik egy külföldi vagyonbukásba; ez elegendő az ő összeomlásának a meggyorsítására; azt hitte, két évig képes lesz tartani magát, de már 15 hónap elteltével kénytelen *csődöt bejelenteni.*

C társas viszonyban volt egy külföldi céggel, amelyet tönkretett egy másik Iskariót – akad belőlük ugyanis minden városban; *C*-t magával rántja társának bukása, és miután 18 hónapon át áldozatokat hozott, hogy állja a héber gazfickó konkurrenciáját, ő is kénytelen *csődöt bejelenteni.*

D becsületessége inkább látszólagos, semmint valódi. Még mindig vannak eszközei arra, hogy tartsa magát, jóllehet 20 hónapja szenved a zsidó konkurrenciájától; de mert elkeserítik az Iskariót okozta veszteségek, hagyja, hogy őt magát is elragadja a bűn, amelynek oly sok példáját látja. Megállapítja, hogy testvérei közül hárman elindították a menetet, s hogy ő, valóságos vagy fiktív szerencsétlenségeket hozva fel ürügyül, velük menetelhet mint negyedik a szövetségben[162]. Így hát *D*, belefáradva az Iskariót elleni húszhónapos harcba, belátja, hogy nem tehet okosabbat, mint hogy *csődöt jelent be.*

E nagy összegeket előlegezett négy kollégájának, akik egymás után jutottak csődbe; valamennyiüket fizetőképesnek vélte, s azok is voltak, mielőtt Iskariót manővere elrontotta az üzletüket. A négy cég csődje teljesen kifosztja *E*-t, ráadásul neki magának nincsenek már vevői, mindenki Iskarióthoz fut, aki önköltségi áron ad el. *E*-nek minden eszköze megsemmisült, a hitele odavan, szorongatják, s minthogy kötelezettségeit nem tudja többé teljesíteni, végül is *csődöt jelent be.*

F-nek van elegendő eszköze, de a megelőző öt csőd folytán, amelyek-

ből arra lehet következtetni, hogy hamarosan őrá is sor kerül, minden kikötővárosban elvesztette a hitelét. Ráadásul a vagyonbukottak közül néhány, akik már megegyezésre jutottak hitelezőikkel, most potom áron vesztegetik el áruikat, hogy az első fizetési határidő elérkezésekor fizetni tudjanak. Hogy az eladást meggyorsítsák, elveszítik az érték egytizedét, de mégis négytizedet keresnek, mert 50 %-ban egyeztek meg. Ez teljesen tönkreteszi *F*-et, így hát nem tehet mást, mint hogy, akárcsak a konkurrensei, *csődöt jelentsen be.*

Ha tehát egy csavargó vagy egy zsidó üzletet nyit, ez elegendő ahhoz, hogy dezorganizálódjék egy nagyváros egész kereskedőtársadalma, s hogy a legbecsületesebb emberek bűnbe sodródjanak; mert minden vagyonbukás többé vagy kevésbé bűneset, bármilyen ragyogó ürügyeket aggatnak is rá, olyanokat, mint amilyenekkel ezt a hat vagyonbukást lefestettem —, és mindezek az ürügyek szinte soha nem tartalmaznak egyetlen igaz szót sem. Az az igazság, hogy mindenki mohón megragadja az alkalmat a lopásra, amely büntetlen marad.

A futótűz olykor visszapattanó tűz alakját ölti, amely a távolba hat és egyidejűleg sodor magával tucatnyi céget különböző országokban. Közösek az érdekeik, és a központi cég bukása valamennyi érdekelt fiókcég bukását is előidézi, ahogy a sorba állított ólomkatonák is felbuknak, ha a szélsőt fellökik. Komoly kombináció ez, méltó arra, hogy a nagyszabású manőverek között kapjon helyet, s ennek a messzeható visszapattanásos változatnak mindenképpen külön műfajt kell majd képviselnie egy pontosabb osztályozásban.

19. *A vagyonbukás zárt oszlopban* kedvező körülményeket igényel, amelyek mentségül szolgálnak és a kereskedők nagy tömegeit arra indítják, hogy merjék kockáztatni a végzetes ugrást. Ilyen esetekben egyik a másikra támaszkodik és azzal mentik meg magukat, hogy tömegben vannak, mint az az ezred, amely zárt oszloppá alakul, hogy szuronnyal kényszerítse ki magának az átjutást. Így kell, kedvező alkalom esetén, a vagyonbukottaknak is zárni soraikat, mindennap a csődök egész oszlopát kihirdetni a tőzsdén, mégpedig olyan gyors egymásutánban, hogy ez megzavarja a közvéleményt és, tekintettel a nehéz időkre, könnyen meg lehessen kötni az egyezségeket. Az efféle vagyonbukások periodikusan visszavisszatérnek Londonban; az 1800. évben Párizsban is szép kísérlet történt a zárt oszlopban való vagyonbukásra, s ez „a kereskedelem barátai" közül sokaknak nagyon jól sikerült.

20. *Vagyonbukás menetelve.* Ez az egymással összefüggő, de egymástól megfelelő — háromhónapos — időközzel elválasztott vagyonbukások sora.

Ellentétben a zárt oszlopokkal, amelyek nap mint nap követik egymást, a menetelve végrehajtott vagyonbukásoknál a résztvevőknek kölcsönösen értesíteniök kell egymást, hogy ki-ki akkor jelentse be a csődöt, amikor rajta a sor, mégpedig abban a pillanatban, amikor az előtte levő éppen összehozta az egyezséget. *A*-nak például három hónappal a csődje után sikerül egyezségre jutnia; *B*-nek ugyanabban a pillanatban kell fizetésképtelennek nyilvánítania magát, mert a közvetítők most találják a nagyközönséget a megfelelő hangulatban és elmondhatják: ugyanaz a história ez, mint *A* esetében, az egyik óhatatlanul maga után vonta a másikat, és ugyanolyan egyezségre kell jutni. Ugyanígy áll a dolog *C*-vel, aki három hónappal később fogja fizetésképtelennek nyilvánítani magát, aztán *D*-vel, *E*-vel, *F*-fel és *G*-vel; ha kellően össze tudják hangolni lépéseiket és be tudják tartani az időközöket, akkor valamennyi ugyanolyan egyezségre tud jutni. A menetelve végrehajtott vagyonbukás igen biztos manőver, ha ügyesen irányítják; nem alkalmazható azonban mindenfajta körülmények között, és csak a vagyonbukás géniusza szabhatja meg, hogy milyen esetekre illik.

21. *A vagyonbukást csatárláncban* azok a kis éhenkórászok kezdik, akik előkészítik a nagyszabású mozgalmat és itt-ott kis csődöket hajtanak végre zsibárukereskedésükben. Ebből arra szokás következtetni, hogy az ügyek bonyolultan alakulnak s a hadjárat izgalmas lesz. És csakugyan, hamarosan hallani lehet a nehéztüzérség dörgését, a milliós csődöket, amelyek hosszú ideig foglalkoztatják a közfigyelmet. Ez után a mozgalom a zsibárukereskedők utóvéd-csatározásával, a kisvárosi szatócsok csődjeivel végződik; az ő bukásuk zárja a hadjáratot.

Az agitátorok

Micsoda? Nem volt még elég a botrányokból, még rosszabbal is elő tudtok hozakodni, mint a már vázolt felsorolás?

Csak a legbecsületesebbeket neveztem meg. Közeledünk a leszálló, a megvetendő szárnyhoz; ide azokat a vagyonbukottakat sorolhatjuk, akik átfogó terv szerint operálnak, de a morális eszközöket elhanyagolják és kompromittálják a magasztos testületet.

22. *A nagyszabású vagyonbukás* a társadalom valamennyi osztályára kihat, beleértve az egészen kisembereket, úgy mint cselédek és mások, akik csekélyke megtakarított pénzüket valamilyen képmutató alaknál helyezik el. A vagyonbukás rövidesen százával fosztja ki a földbirtokosokat, a kispolgárságot és a jóhiszemű embereket. Az egész város bele-

bonyolódik. A vagyonbukásnak ez a fajtája általában a társadalomnak nem kereskedő osztályait sújtja elsősorban és így nagyon árt a testületnek, mert a nép és a kispolgárság körében olyan észrevételeket vált ki, amelyek kevéssé hízelgőek a kereskedők tisztes konfraternitására nézve.

23. *Az átfogó vagyonbukás* annak a kétes felkapaszkodottnak az ügylete, akinek pénz és bizalom nélkül sikerül belevetnie magát a nagy üzletek világába, s ott éppolyan óriási csődöt hajt végre, mint a magas társadalmi állású és nagyhatalmú bankárok. Az emberek mind azt kérdezik egymástól, hogyan sikerült ennek a sehonnainak ennyi kapcsolatot létesítenie és ilyen zsíros csődöt megszerveznie.

Ez az egyén ellentéte az előzőnek; más úton ugyanazt a célt éri el, nevezetesen a közvélemény felingerlését a kereskedők mesterkedései és az ízetlen törvények ellen, amelyek teljes szabadságot hagynak ennek a zűrzavarnak.

24. *Az Attila-dúlású vagyonbukás* az egekig emeli a vagyonbukottak dicsőségét és úgy pusztítja el az országot, mintha vandálok egész serege vonult volna végig rajta. Megemlíthetünk egy ilyen fajtájú híres csődöt, amelyet 1810-ben Orléans-ban egy T. nevű amatőr hajtott végre. T. 16 milliós veszteséggel jutott csődbe, s ezt az összeget olyan nagyszerűen elosztotta városszerte, hogy szegény Orléans városa ettől teljesen le volt sújtva. A pusztulás a polgárok minden osztályán eluralkodott. A menekülők egészen Lyonig futottak és elterjesztették a hírt: Orléans megsemmisült, valamennyien tönkrementünk, T. mindenkit a szakadékba taszít. A részletes hírek szerint T. úgy vitte véghez szándékát, hogy rászedett és kifosztott minden réteget, a gazdag tőkésektől le egészen a szegény cselédekig, akik életük során megtakarítottak néhány tallért, hogy aztán elhelyezzék egy haszonleső kereskedőnél, aki ellopja tőlük, annak a szép elvnek az oltalma alatt, amely így hangzik: hagyjátok a kereskedőket, hadd csinálják a dolgukat, ők tudják a legjobban, hogy mi áll az érdekükben.

Micsoda rablások! Milyen sokrétűsége a bűncselekményeknek a kereskedői hőstettek egyetlenegy ágában. Egyetlenegy ágban, mert, tessék megjegyezni, a vagyonbukás csak a harmincegyedik jellemző vonása ennek a hazug kereskedelemnek, amelynek számára a tudomány teljes szabadságot követel, azzal az ürüggyel, hogy a kereskedők tudják a legjobban, mi áll az érdekükben, – való igaz, ezt aztán túlontúl jól tudják, de azt már alig-alig, hogy mit követel az állam és az ipar érdeke. S így a tudomány a kereskedők abszolút szabadságát hirdető elméletével félrevezet minket.

VI

Leszálló szárny – Szennyes változatok

A nagy hőstettek leírása után térjünk most át szerényebb trófeákra. Nem minden olyan nagyszabású a vagyonbukásban, mint a sorozat középpontjának három kategóriája. Ám még a balszárnyon is figyelemreméltó kollekciót hozunk össze, enyhébb árnyalatú vagyonbukottakat vizsgálunk meg, olyan embereket, akiknek polgáribb erényei és hibái ily sok hőstett erőteljes ragyogása után jót tesznek majd a szemünknek. Találunk majd még olyan csoportokat, amelyek fel tudják vidítani az olvasót, különösen az utolsó lesz ilyen, az árulóké, akik rossz hírbe hozzák a vagyonbukottak testületét. – De kezdjük egy komolyabb változattal.

Az alattomos álnokok

25. *A kártérítéses vagyonbukást* azért csinálják, hogy kártalanítsák magukat valamilyen szerencsétlenségért. Egy spekuláns például elveszít ma egy pert, s ez 100 000 frankjába kerül, holnap azonban csődöt jelent be, s ez 200 000-et jövedelmez neki. Így ahelyett, hogy elveszítené, megnyeri a per tárgyát képező összeget. A kereskedelemnek ez a képessége, hogy az események kedvezőtlen alakulásáért kártalanítsa magát, egyike legszebb tulajdonságainak; művészien érti a módját, hogy minden csapásnál, akár szárazon, akár vízen, megtalálja a számítását. Ha egy hajótulajdonos hajótörést szenved, másnapra egy jó vagyonbukással rendbehozza az ügyeit, és az efféle csődöket ellentmondás nélkül elfogadják, mert a közjegyző ezt mondja: nem az ő hibája, a körülmények kényszerítették rá, inkább sajnálni, semmint hibáztatni való.

Erre az a földbirtokos, akinek letétje ily módon semmivé foszlik, azt fogja válaszolni: én nem kártalaníthatom magamat, ha a jég elveri vagy az árvíz elsodorja a termésemet, én azt nem háríthatom át senkire. – Ez aztán a szép érvelés! Hát nem tudják a földbirtokosok, hogy a dolgok mostani állásánál ők függő osztály, függnek a nem-termelőktől, az úgynevezett kereskedőktől, akik karmaik közé kaparintanak minden ipari terméket és megkövetelik, hogy a tömeg rovására fizessék ki őket, mint egy szabadcsapat, amely prédálható ellenség híján a saját barátait és a jó népet forgatja ki mindenéből? Ilyen hát a kereskedő, *ez az igazi ipari kozák*, akinek jelszava: nem a dicsőségért dolgozom, valamit össze is kell kaparnom. Minden kereskedő össze akar kaparni valamit, és ha vala-

ki tőle akar összekaparni valamit per útján vagy más módon, nyomban talál kiutat és kártérítéses vagyonbukással kizsebel másokat.

26. *A glédán kívüli vagyonbukás* annak a bölcsnek a műve, aki minden eshetőséget előre látott és „megmentett" valamit, ami képessé teszi, hogy szembeszálljon a viharokkal és megszelídítse a makrancosokat. Ha 200 000 frankot akar keresni a vagyonbukásával, akkor 300 000-et „megment", s ennek egyharmadát hasznosan szétosztja ajándékok stb. formájában; az ilyen bölcs képes lecsillapítani a leghangosabban kiabálókat és megbénítani az igazságszolgáltatást; egy kis pénz megy ide, egy kicsi oda, az ügyét gördülékenyen intézik, s a vagyonbukása a végén egész sereg barátot szerez neki, akiknek mindnek leesik valami, s akik azt mondják róla, comme il faut* ember, aki töviről hegyire ismeri az üzleti világot.

27. *A crescendo*** *vagyonbukás* bohózat több felvonásban, amelyek során fokozódik az érdeklődés. Kezdetben kisebb zavarnak tüntetik fel a dolgot, mondván, hogy akadozva folynak be a pénzek, úgyhogy 30 %-os engedményre lenne szükség a bukás megakadályozására. A hitelezők nyugtalankodni kezdenek és csendben tárgyalásokba bocsátkoznak, mert értésükre adták, hogy a dolog rosszabbra fordulhat s hogy az illetőt támogatni kell. De annak három hónap elteltével ismét ingatag a helyzete. Újra elmegy a hitelezőihez és újra elmondja: attól lehet tartani, hogy csődbe jut; bevallja, hogy rosszabbul állnak a dolgok, mint hitte, és hogy 50 %-ot el kellene engedni. Néhány hitelező felbőszül, a dolog összebonyolódik, és bejelentik a csődöt, mégpedig olyan jól előkészítve, hogy 50 % helyett 80—90 vész oda, a többit pedig csak néhány év elteltével lehet kifizetni. De az egyezséget így is könnyen nyélbe ütik, mert a hitelezők, akiket ügyesen megdolgoztak, s akiket sorra hozzászoktattak a 30, 50, majd 70 %-os veszteséghez, belefáradtak a háborúskodásba, aláírják az egyezséget és teljesen feladják ezt az átkozott históriát, amelynél eleinte csak 30 %-os veszteségről volt szó. Ez nem a legrosszabb módszer és ajánlható azoknak a spekulánsoknak, akik adnak az elvekre.

28. *Az istenes vagyonbukás* az olyan szent ember ügylete, aki tagja az összes konfraternitásnak és körmenetek idején ő fogja a baldachin zsinórját. Könnyen szerez hitelt és talál deponenseket, úgyhogy suttyomban szerteágazó vagyonbukást indíthat be. Láttam ilyenfajta csődöket, amelyeknél 90 % volt a veszteség. Az ilyen eseteknek megvan az az előnyük, hogy a vagyonbukott éppen elég embert talál, akik mentegetik: ó,

* – mintaszerű, kifogástalan – *Szerk.*

** – (hangerőben) növekvő erővel, fokozatosan erősítve – *Szerk.*

az nagyon jámbor ember; ha nem volt szerencséje az üzleti életben, ez azért van, mert mit sem törődik az evilági javakkal. – Ezt a jámborságot felhasználja arra, hogy meggyorsítsa a megegyezést, amelynek révén a jámbor apostol megtartja az evilági javak tekintélyes részét, a túlvilágiakra való remény mellett.

A kontárok

Minden mesterségben találni tudatlanokat, akik elvek nélkül dolgoznak és akik a legkitűnőbb anyagból is csak silány munkát hoznak létre. Így a vagyonbukottak között is akadnak fajankók, akik egyebet sem tudnak, mint aranyat rézzé változtatni, és igen ostobán tönkreteszik magukat ott, ahol mások nagyszerű üzleteket kötnének. Ezeknek négy fajtáját fogom megemlíteni és röviden leírni, minthogy ebben az igazán becsületes kategóriában nincsen semmi mulatságos. Egyébként is csak az elemzés teljessége kedvéért sorolom fel őket.

27. *Illúziót kergetők vagyonbukása*; ez az elkábítottak esete, akiket lépre csaltak a divatos szólamok, ezért bemerészkednek a kereskedelem sűrűjébe, jóllehet nem ismerik annak fogásait, és természetesen megégetik a szárnyukat, mint lepkék a fényben. 1789 óta sok nagybirtokost láttunk, akiknek egyáltalában nem kellett volna belebocsátkozniok ebbe a forgatagba, amelyben – láttuk ezt is – elkótyavetyélték gazdag örökségüket és csőddel végezték, s ez vagyonukat is, becsületüket is elvitte. Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a vagyonbukásnál csak a becsületes ember veszíti el a becsületét, míg a gazfickó, aki ismeri a kereskedelem nagy alapelveit, érti a módját, hogy a vagyonbukás révén vagyonhoz és tisztességhez jusson. De a nagyurak, akik belekerültek a kereskedelmi darázsfészekbe, becsületesen akartak tárgyalni; intrikusok fogták körül őket és úgy játszottak velük, mint a labdával, úgyhogy illúzióik miatt kénytelenek voltak végül csődöt bejelenteni. Számos kisbirtokos ugyanezt a hibát követte el. Elkapta őket a kereskedelmi láz, elhagyták a saját területüket, eladták kis birtokukat, hogy valami kis boltot nyissanak a városban és a biztos vesztükbe rohanjanak.

30. *Rokkantak vagyonbukásáról* beszélünk azoknak a javíthatatlanoknak az esetében, akik fegyverrel a kézben akarnak meghalni. Sokan vannak, akiknek már vissza kellene vonulniok, mert az évek legyengítették őket, úgyhogy már csak elrontanak mindent, nem ismerik az újabb tökéletesítési eljárásokat, öreg napjaikra elveszítik lassan összegyűjtött vagyonukat, de makacsul kitartanak mindaddig, amíg az ismétlődő baklövések elkerülhetetlenné nem teszik a csődöt. Minek nevezzük az olyan

embert, aki nyolcvanéves agglegény létére, kétmillió birtokában – ami igazán elegendő egy öreg legény számára – mégis makacsul folytatja az üzletelést, olyan életkorban, amikor vissza kellene vonulnia és siránkoznia bűnein. Ha az ilyen ember tönkremegy és nyolcvanévesen elveszíti pompás vagyonát, akkor csakugyan a kereskedelem fanatikusának nevezhető. Ilyen volt az a rokkant vagyonbukott, aki e fejezet alaptípusául szolgált. Mert minden fajta esetében meg tudom nevezni az alaptípust*, nehogy túlzással vádoljanak. Egyébként minden városban szép számmal akadnak ilyen idős korú fanatikusok, akik kitartanak kereskedői tevékenységük folytatása mellett és ezért megérdemlik, hogy szégyenletesen belebukjanak; mert manapság, amikor minden annyira kifinomult, a kereskedelemben, akárcsak a háborúban, fiatal, az új taktikában iskolázott emberekre van szükség; és ha a vagyonbukás fiatal embereknél takaros játéknak tekinthető, mindenképpen szégyenletes gazdag aggastyánoknál, akiknek már húsz évvel ezelőtt a visszavonulásra kellett volna gondolniok.

31. *A vagyonbukás eltiprás céljából* a felbőszült konkurrensek lépése, akik tudatosan rohannak a vesztükbe és teszik tönkre magukat, csak hogy riválisuktól elvitassák a haszonnak csekély részét. Egész sereg ilyen ember akad, akik veszteséggel dolgoznak abban a reményben, hogy a konkurrens hamarabb megy tönkre, mint ők maguk, s ők maradnak győztesen a csatamezőn. Különösen a szállítmányozásban és a szövetvásárokon, amilyen a beaucaire-i[163], uralkodik ilyen zűrzavar, amelynek következményeként az „eltiportak" csődre kényszerülnek.

32. *A vagyonbukás mint disznóság* annak a zöldfülűnek az esete, aki ahelyett, hogy elvszerűen járna el, feleségestül-gyerekestül tönkremegy s ráadásul még kiszolgáltatja magát az igazságszolgáltatás szigorának meg „a kereskedelem barátai" megvetésének –, hiszen ez utóbbiak csak a zsíros és elvhű vagyonbukások iránt táplálnak tiszteletet. A kereskedelmi tolvajnyelven azt mondják az olyan fizetésképtelenről, aki családjával együtt tönkreteszi magát: ez aztán igazi disznóság. – Ha zsíros vagyonbukást vitt volna véghez, ügyes fickónak, jófejű embernek mondanák.

Az árulók

Árulóknak nevezem azokat, akik a vagyonbukottak tiszteletreméltó testületét kiteszik a nagyközönség megvetésének. Egyesek felháborodást

* Fourier úr az eredetiben megnevezte ezeket a modelleket. – *Engels jegyzete.*

keltenek, mások nevetséget váltanak ki. Nem foglalom ebbe a kategóriába a transzcendenseket, akik milliókat lopnak – ők mindenkor tiszteletreméltók és nem kompromittálják a testületet; a civilizáció a nagy tolvajt soha nem vetette meg, ezzel szemben a kis tolvajok az igazi akasztófáravalók és ha a közvéleményt felingerlik a gazságok és kis csődök ellen, méltatlanná válnak arra, hogy a testület befogadja őket, és megérdemlik az áruló címet.

33. *Gazfickók vagyonbukásáról* beszélünk azoknak a kis csirkefogóknak az esetében, akik a csőd során olyan megbotránkoztató apró lopásokat követnek el, hogy a szomszédok arról beszélnek, fel kellene akasztani őket. Nem mondanák ezt, ha 100 000 tallér elrablásáról volna szó; egy 100 talléros lopás azonban már eszébe juttatja az embereknek az akasztófát, de ez egyébként nem veszélyes a csirkefogókra nézve, mert a vagyonbukottak testülete nem engedi, hogy nyugtalanítsák a kollégáit; hiszen az igazságszolgáltatás hamarosan feljogosítva érezné magát arra, hogy a kis tolvajokról áttérjen a nagyokra, s ez igen kínos lenne azoknak, akik a nagyszerű alapelveknek megfelelően jártak el és „tisztességes" csődjük után elfoglalták helyüket a jó társaságban.

34. *Akasztófavirágok vagyonbukásáról* beszélünk akkor, amikor a vagyonbukott a piszkos gazságokon kívül még kitanult galádságokat is elkövet, például meglopja önmagát és aztán latba veti a szentimentális taktikát.

Scapin, a kis szatócs[164] mindössze 40 000 frankos kolduscsődöt hajt végre; elsikkaszt 30 000 frankot – ez lesz a művelet nyeresége; azután előadja a hitelezőknek a maradékot, 10 000 frankot. Ha kérdőre vonják a hiányzó 30 000-rel kapcsolatban, azt mondja, hogy nem ért a könyveléshez, mint a nagy kereskedők, és hogy „balszerencséje" volt. Most talán azt hiszik, hogy Scapint meg fogják büntetni, mert kis tolvaj, aki csak 30 000 frankot lopott. De vajon nem tudják-e a hitelezők, hogy ha az igazságszolgáltatás beavatkozik, a megmaradt 10 000 frankból éppen csak a reggelijére futja? És ha ez a 10 000 frank erre ráment, még nem dőlt el semmi, s ha el akarják érni, hogy Scapint felakasszák, akkor talán újabb 10 000 frankot kell erre kiadni, de nem tudhatják, hogy ezzel célt érnek-e. Még mindig jobb tehát, ha elfogadják a 10 000 frankos szerény összeget, mint hogy elveszítsék és ezenfelül még egyszer annyit kiadjanak. Scapin, közjegyzőjének közvetítésével, érvényesíti ezt az érvet, *úgyhogy maga a csődbejutott fenyegeti meg a hitelezőit az igazságszolgáltatással.* És miért is dühöngenének a hitelezők Scapin ellen? Néhányan követni szándékoznak nemes példáját, mások már őelőtte befutották

ugyanezt a karriert, s minthogy holló a hollónak szemét ki nem vájja, Scapin hamarosan többeket is talál, akik hajlandók az aláírásra és beérik az ajánlataival; mások félnek az igazságszolgáltatás beavatkozásától és ezért adják aláírásukat, és olyanok is akadnak, akik nem hajlanak a szóra és azt mondják, mindent feláldoznak, csak hogy egy gazembert gályarabságra juttassanak. Akkor aztán Scapin elküldi hozzájuk a feleségét és a gyermekeit, akik jól begyakorolt sírás-rívás közepette könyörögnek kegyelemért, és így Scapin meg a közjegyzője néhány napon belül megkapják az aláírások többségét, minekutána nevetnek egyet a vonakodókon, akikre nincs már szükségük. Nevetnek a dühükön, Scapin pedig behízelgő szavakkal és mély meghajlásokkal válaszol és az első csőd szerencsés kimenetele után már egy újabbat fontolgat.

35. *A szökéses vagyonbukást* a nagyvárosok kis bérlői gyakorolják, akik a fizetési határidő lejártának közeledtével zajtalanul kereket oldanak és az éj leple alatt elmenekítik nyomorúságos ingóságaikat. Igen elterjedt ez a lyoni selyemszövők körében; mindazokat a divatfiakat és divathölgyeket is e csőd gyakorlói közé kell sorolnunk, akik éttermekben, szabónál, cipésznél megrendelik a legfinomabb holmit, árak dolgában is igen nagyvonalúak, minthogy az a szándékuk, hogy szép szavakkal fizessenek, majd kereket oldjanak, mihelyt hitelezőik kellemetlenkedni kezdenek.

A vagyonbukásnak ez a neme mulatságos, és rossz fényt vet a testületre. Ha mulatunk olyasvalakin, aki húsz kis szatócsot becsapott, könnyen hozzászokunk ahhoz, hogy a comme il faut* embereken is mulassunk, akiknek vagyonbukása húsz családot tönkretesz; a kritika szabadságának ezeket a kinövéseit tehát el kell fojtani, hogy ne veszélyeztessék azt a megbecsülést, amely a kereskedelem tisztes vagyonbukott barátait megilleti.

36. *A nevetnivaló vagyonbukás* annak a kiskereskedőnek az esete, aki optima forma** jelenti be a csődöt, akár a nagy és hatalmas bankárok, és legfeljebb 5 %-ot fizet a hitelezőinek. Egyebek között egy vígjátéki szerepekben kiváló és a közönség körében ezért igen népszerű lyoni színész járt el így: csődje során a lehető legszabályszerűbben *három százalékot* ajánlott fel a hitelezőinek. Egyesek megharagudtak és a törvényszolgát akarták érte küldeni; ő azonban félrevezette az igazságszolgáltatást, ahogyan a színpadon a „Patelin mester"-ben[165] tette, és az egész közönség az ő oldalán állt. Vagyonbukása rendkívül szórakoztató

* – mintaszerű, kifogástalan – *Szerk.*
** – annak rendje-módja szerint – *Szerk.*

komédia volt, amely több ragyogó jelenettel szolgált. Átkozódhattak a hitelezők, a közönség kinevette őket, mint Guillaume-ot a „Patelin mester"-ben.

Sebtiben végigmentem itt mindezeken a definíciókon. A felsorolás azonban olyan kevéssé teljes, hogy csak vázlatnak tekinthető, amelyet mindenki kiegészíthet a hiányzó típusokkal, akad köztük egy sereg figyelemreméltó. Alig néhány napja említettek a párizsi újságok egy fényes esetet, bizonyos *Y* csődjét; ez az úr mindössze 10 000 frankkal nagy harsonaszóval meghirdetett ügynökséget létesített. Iroda a kereskedelem újjáélesztésére volt, azt hiszem, a neve, vagy valami hasonló hangzatos név, amelynek révén néhány szájtáti alaktól egymilliót kapott, majd ezt, mint szokásos, szép csőddel fizette vissza. Röviden, könnyű lesz a vagyonbukás általam felsorolt fajtáinak számát megkétszerezni.

VII

Következtetés

Ha meggondoljuk, hogy a vagyonbukás csak egyetlenegy a kereskedelem harminchat jellemző vonása közül, akkor nemigen értjük, hogy a bűncselekményeknek ezt az oly termékeny bányáját, a kereskedelemnek ezt a mechanizmusát miért nem elemezték még soha; mindezt pedig abban a században, amely igen kíméletlenül jár el a társadalom valamennyi osztályának bűneivel szemben és még a királyok meg a pápák bűncselekményeit is nyilvánosságra hozza.

Ha a kereskedői mocsoknak ezt a gyűjteményét olvassuk, nyomban felmerül bennünk a kérdés, hogy az a század, amely a magasztos igazság barátjának nevezi magát, hogyan lelkesedhetett komolyan ezért a hazug kereskedelemért azzal az ürüggyel, hogy hiszen a kereskedelmet nem lehet nélkülözni; mintha ugyanezért az olyan csalásokba és lopásokba is bele kellene törődni, amilyeneket a kereskedelem bűnei közül egyetlenegynek, a csődnek az esetében felsoroltunk.

De fejezzük be, amit erről mondani akarunk.

A kereskedelem rácáfol arra a szólásra, hogy az igazságszolgáltatás csak a kis tolvajokat akasztatja fel. A vagyonbukás, legyen bár a legkisebb, maguknak a kereskedőknek a védelme alatt kicsúszik a bűnvádi üldözés alól. Láthattuk ezt az utolsó kategóriánál (az árulók), amely a miniatűr vagyonbukottakat foglalja magában.

Hasztalan említenék meg néhány csaló vagyonbukott megbüntetését: kilencvenkilenc szerencsésen megússza, és ha a századik pórul jár, akkor bizonyosan ostoba fráter, aki nem érti a cselszövést; manapság ugyanis olyan biztos ez a művelet, hogy réges-rég feledésbe merültek a régi óvintézkedések. Azelőtt a vagyonbukott Trientbe, Liège-be vagy Carouge-be menekült, de az 1789-es újjászületés óta ez a szokás elavult. Most családi körben rendezi meg az ember a csődöt. Nyugodtan előkészíti a dolgot, és ha bekövetkezik, egy hónapra vidékre megy, rokonok és barátok közé; a közjegyző közben mindent rendbe hoz. Néhány hét elmúltával az ember újra megjelenik, és a nagyközönség annyira hozzászokott ehhez a históriához, hogy úgy kezeli, mint kedves tréfát. Gyermekágynak nevezik ezt, és igen nagy hidegvérrel ezt mondják: „Újra itt van X. Y., most kelt fel a gyermekágyból."

Megjegyeztem, hogy a vagyonbukás az egyetlen olyan társadalmi bűncselekmény, amely járványos alakot ölt és a becsületes embert erőszakkal a gazfickó pályájára ragadja. Ha a vagyonbukáshoz hozzátesszük még a tőzsdeüzérkedést és sok más galádságot, látni fogjuk, hogy igazam volt, amikor azt állítottam, hogy a civilizáltak soha annyi politikai ostobaságot nem követtek el, mint amióta belevetették magukat a kereskedelembe. A filozófusok, akik egyébről sem álmodnak, mint ellensúlyokról és garanciákról, arra soha nem gondoltak, hogy a társadalom testének megszerezzék azt a garanciát, amelyet a kormányok, igen előrelátóan, megkövetelnek a kincstári tisztviselőktől! Az uralkodó pénzbeli óvadékkal biztosítja magának adószedőjének becsületességét, meg az elkerülhetetlen büntetés kilátásba helyezésével arra az esetre, ha odáig merészkedne, hogy a nála elhelyezett közpénzeket kockára tegye vagy elherdálja. Miért nem fordul elő, hogy a közpénzek beszedői eltulajdonítják az adóként beszedett összegeket és kesergő levélben fordulnak a kormányhoz, ilyesformán: „A szerencsétlen idők, a válságos körülmények, a sajnálatos balesetek stb., egyszóval: csődöt jelentek be, vagyonbukást vagy ahogy tetszik. Az Önök pénztárában tízmilliónak kellene lennie; felajánlom a felét, ötmilliót, fizetendő öt éven belül. Hassa meg Önöket egy szánalomra méltó adószedő balszerencséje; tartsanak meg bizalmukban és pénzkezelői állásomban, mert enélkül még a most felajánlott fele összeget sem tudnám kifizetni Önöknek. Ha viszont megengedik, hogy megtartsam állásomat és bevételemet, igyekezni fogok becsülettel teljesíteni kötelezettségeimet, vagyis egy második csőddel szolgálni Önöknek, mihelyt újra megtelt a pénztár."

Röviden ez minden csődbejelentés tartalma. S ha az adószedők nem

követik ezt a példát, ez azért van, mert tudják, hogy őket semmiféle filozófiai elmélet nem védheti meg attól a büntetéstől, amelyet a vagyonbukott elkerül, hiszen védi az elv: adjatok teljes szabadságot a kereskedőknek, ne kérjetek biztosítékot üzelmeik ellen.

Ennyit Fourier-ból. Ennek a cikknek a „Phalange" második füzetében megjelent folytatása három fejezetet tartalmaz – a tőzsdeügyletről, a felvásárlásról (accaparement) és a parazitizmusról –, amelyek azonban nagyobbrészt már a „Quatre mouvements"-ban megjelentek. Részint ennél az oknál fogva, részint pedig mert e fenti töredék célomnak teljesen megfelel, itt abbahagyom.

A tudós német urak, akik olyan buzgón vitorláznak ide-oda az alap nélküli elmélet „kietlen májtengerén",[166] és mindenekelőtt a „szocializmus" „*elvét*" akarják kihalászni, példát vehetnek a commis marchand* Fourierről. Fourier nem volt filozófus, nagyon gyűlölte a filozófiát, kegyetlenül kigúnyolta írásaiban, és ez alkalommal rengeteg olyasmit mondott, amit a német „szocializmus filozófusainak" jó volna megszívlelniök. Persze azt fogják nekem válaszolni, hogy Fourier szintén „absztrakt" volt, hogy szériáival megkonstruálta kontra Hegel istent és a világot, de ez nem menti meg őket. Fourier-nak még mindig zseniális bizarrságai nem mentik a száraz német elmélet unalmas úgynevezett kifejléseit. Fourier megkonstruálja magának a jövőt, miután a múltat és a jelent helyesen megismerte; a német elmélet először a múlt történelmét a maga szája íze szerint helyreigazítja, és azután a jövőnek szintén megparancsolja, milyen irányban haladjon. Hasonlítsuk össze például Fourier társadalmi fejlődés-korszakait (vadság, patriarchátus, barbárság, civilizáció) és jellemzésüket a Hegel-féle abszolút eszmével, amint az nagynehezen utat tör magának a történelem labirintusán át, és a *négy* világbirodalom ellenére végül üggyel-bajjal mégiscsak egy trichotómia** látszatát hozza létre[167] – a poszthegeliánus konstrukciókról nem is szólva. Mert ha Hegelnél a konstrukciónak mégis volt még valami értelme, ha fonák is, a kifejlések poszthegeliánus fabrikálóinál már semmi értelme sincs.

A németek igazán felhagyhatnának végre azzal, hogy olyan nagy hűhót csapnak alaposságukból. Két-három sovány adat birtokában képesek nemcsak hetet-havat összehordani, hanem mindezt még a világtörténelemmel is összefüggésbe hozni. Bármely tényről, amelyről harmadkézből szereznek

* – kereskedelmi alkalmazott – *Szerk.*
** – hármas-osztás – *Szerk.*

tudomást, amelyről nem is tudják, hogy így és nem másként történt-e, bebizonyítják az embernek, *hogy* így és nem másként *kellett* történnie. Írt-e valaki Németországban szociális kérdésekről úgy, hogy ne mondott volna Fourier-ról is valamit, amivel a német alaposságot a legalaposabban nevetségessé tette! Itt van többek között egy bizonyos Kaiser úr, aki „L. Stein kiváló munkáját" nyomban felhasználta egy világtörténeti konstrukcióra,[168] s csak az a kár, hogy valamennyi alapul szolgáló tény hamis. Fourier-nak a német elmélet már legalább húsz alkalommal kijelölte „helyét az abszolút eszme kifejlésében" – mégpedig mindenkor más-más helyet –, és a tényállást illetően a német elmélet mindenkor Stein úrra vagy más tisztátalan forrásokra bízta magát. Ezért is olyan ijesztően pauvre* hát a német „abszolút szocializmus". Egy kis „emberiesség", ahogy ezt a dolgot újabban titulálják, egy kis „realizálása" ennek az emberiességnek vagy inkább szörnyetegségnek, valami kevés a tulajdonról Proudhonból – harmad- vagy negyedkézből –, egy kis proletár nyomorúság, a munka megszervezése, az egyesületi nyavalygás az alsó néposztályok felemelésére,[169] s ezzel együtt valami határtalan tudatlanság a politikai gazdaságtant és a valóságos társadalmat illetően – ez az egész história, amelyből még ráadásul az elméleti pártatlanság, a „gondolat abszolút nyugalma" által elvész az utolsó csöpp vér, az energia és a rugékonyság utolsó maradványa is. És ezzel az unalommal akarják Németországot forradalmasítani, a proletariátust mozgásba hozni, a tömegeket gondolkodásra és cselekvésre bírni?

Ha a mi német fél- és egész-kommunista docenseink csak annyi fáradságot vettek volna maguknak, hogy egy kicsit szemügyre vegyék Fourier fő munkáit, amelyekhez pedig éppoly könnyen hozzájuthattak, mint bármely német könyvhöz, micsoda kincsesbányáját fedezték volna fel itt a konstruálásra és egyéb felhasználásra alkalmas anyagnak! Az új eszméknek – Németországban még ma is új eszméknek – micsoda tömege tárult volna elébük! Ezek a jámborok a jelenlegi társadalomnak mind a mai napig nem tudnak szemére vetni egyebet, mint a proletariátus helyzetét, s erről sincs túl sok mondanivalójuk. A proletariátus helyzete valóban a fő kérdés, de vajon ezzel el van intézve a mai társadalom bírálata? Fourier, aki – késői írásait kivéve – ezt a kérdést alig érinti, bizonyítékot szolgáltat arra, hogyan lehet enélkül is felismerni, hogy a fennálló társadalom feltétlenül elvetendő, hogyan lehet pusztán a burzsoáziát illető bírálat – mégpedig a burzsoáziát belső vonatkozásaiban, eltekintve a proletariátushoz való viszonyától illető bírálat – révén eljutni a szociális újjászervezés szükségességéhez.

* – szegényes – *Szerk.*

A bírálatnak ebben a vonatkozásában Fourier mostanáig egyedülálló. Fourier könyörtelenül felfedi a tiszteletreméltó társadalom képmutatását, az elmélete és a gyakorlata közötti ellentmondást, egész létezési módjának unalmát; kigúnyolja filozófiáját, törekvését a perfection de la perfectibilité perfectibilisante-ra* és az auguste vérité-re**, „tiszta morálját", egy kaptafára szabott szociális intézményeit, és szembeállítja ezekkel gyakorlatát, a doux commerce-et***, amelyet mesteri módon bírál, léha élvezeteit, amelyek nem élvezetek, szervezett házasságtörését a házasságban, általános zűrzavarát.[170] Mindezek a fennálló társadalomnak olyan oldalai, amelyekről Németországban még nem is esett szó. Persze, beszéltek itt-ott a szerelem szabadságáról, a nő helyzetéről, emancipációjáról; de mit hoztak létre? Néhány zavaros frázist, néhány kékharisnyát, némi hisztériát és jókora adag német családi nyomorúságot – még egy korcsszülött sem jött létre mindebből!

A németek előbb ismerjék meg a külföld gyakorlati és irodalmi szociális mozgalmát – a gyakorlati mozgalomhoz tartozik az egész angol és francia történelem nyolcvan esztendő óta, Anglia ipara, Franciaország forradalma –, azután tegyenek gyakorlati és irodalmi téren ugyanannyit, mint szomszédaik, és *csak azután* lesz itt az ideje annak, hogy afféle meddő kérdéseket tegyenek fel, mint az, hogy a különböző nemzeteknek nagyobb vagy kisebb-e az érdeme. De akkor már nem akad majd közönsége az ilyen szőrszálhasogató vizsgálódásoknak.

Addig a németek is legjobban teszik, ha mindenekelőtt megismerkednek a külföld teljesítményeivel. Az erről eddig megjelent könyvek kivétel nélkül mind *rosszak*. Ilyen rövid összefoglalások amúgy is a legjobb esetben csak a művek bírálatát, s nem magukat a műveket nyújthatják. Ezek részben ritkák és Németországban nem kaphatók, részben túlságosan terjedelmesek, részben olyan dolgokkal keverednek, amelyek már csak történelmi és irodalmi érdekességűek és az 1845-ös német közönséget már nem érdeklik. Ahhoz, hogy ezeket a műveket, amelyeknek értékes tartalma Németország számára még most is új, hozzáférhetővé tegyük, olyan válogatásra és feldolgozásra van szükség, amilyet a nálunk ilyesmiben is sokkal gyakorlatibb franciák minden külföldről hozzájuk érkező anyagon elvégeznek. A korszakalkotó külföldi szocialista irodalom ilyen feldolgozásának kiadása hamarosan megkezdődik. Több német kommunista, köztük a mozgalom legkiválóbb

* – a tökéletesítő tökéletesíthetőség tökéletesítésére – *Szerk.*
** – fenséges igazságra – *Szerk.*
*** – szelíd kereskedelmet – *Szerk.*

elméi, akik éppen olyan könnyűszerrel tudnának írni önálló munkákat, egyesült erre a vállalkozásra,[122] amely remélhetőleg megmutatja majd a bölcs német teoretikusoknak, hogy egész bölcsességük ósdi, a Rajnán és a csatornán túl már régen pro et contra* megvitatott bölcsesség. Ha már látták, mi az, amit mások *előttük* tettek, találnak majd alkalmat arra, hogy megmutassák, mit tudnak tenni *ők*.

Ein Fragment Fouriers über den Handel
A megírás ideje: 1845 április
és július közepe között
A megjelenés helye: „Deutsches
Bürgerbuch für 1846", Mannheim 1846, 1–56. old.
Aláírás: F. Engels

* – mellette és ellene; minden oldalról – *Szerk.*

[Karl Marx és Friedrich Engels]

[Válasz B. Bauer ellenkritikájára[171]]

Brüsszel, november 20. *Bruno Bauer* a „*Wigand's* Vierteljahrsschrift"-ben[172], III. köt., 138. skk. old., néhány szót hebeg válaszul *Engels* és *Marx* „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája" című írására (1845). *B. Bauer* mindenekelőtt kijelenti, hogy Engels és Marx nem értették meg őt, rendkívül elfogulatlan naivitással ismétli pöffeszkedő, régen semmivé foszlott frázisait, és sajnálkozik azon, hogy az említett szerzők nem ismerik az ő vezérszavait „a kritika szüntelen harcáról és győzelméről, megsemmisítéséről és teremtéséről", arról, hogy a kritika „a történelem egyedüli hatalma", hogy „egyes-egyedül a kritikus *törte meg* a vallást totalitásában és az államot különböző jelenségeiben", hogy hogyan „dolgozott és dolgozik a kritikus", és folytatja hasonló hangzatos bizonygatásokkal és patetikus ömlengésekkel. *Bauer* magában a válaszában közvetlen és új, csattanós bizonyítékát adja annak, hogy „*hogyan dolgozott és dolgozik a kritikus*". A „dolgos" kritikus ugyanis úgy találja, hogy *céljának* jobban megfelel, ha felkiáltásainak és idézeteinek tárgyává nem *Engels* és *Marx* könyvét teszi meg, hanem *annak* egy középszerű és zavaros *recenzióját*, amely a „*Westphälisches Dampfboot*"-ban (májusi szám, 206. skk. old.) jelent meg[173]; olyan *bűvészmutatvány* ez, amelyet kritikai óvatossággal eltitkol az olvasó előtt.

Bauer a „Dampfboot" *másolása* közben a kopírozásnak ezt a „*sanyarú munkáját*" csak szűkszavú, ám mélyértelmű vállvonogatással szakítja félbe. Vállvonogatásra szorítkozik a kritikai kritika, amióta már nincs mit mondania. Üdvét a *lapocskákban* leli meg, jóllehet gyűlöli az *érzékiséget*, amelyet csak „*bot*" alakjában (lásd „*Wigand's* Vierteljahrsschrift", 130. old.), teológiai csupaszsága fenyítőeszközének alakjában tud elképzelni.

A vesztfáliai recenzens a maga felületes sietségében az általa jelzett könyv nevetséges és e könyvnek egyenesen ellentmondó összefoglalását adja. A „*dolgos*" kritikus lemásolja a recenzens tákolmányát, úgy állítja be, mintha *Engels* és *Marx* írták volna, majd diadalmasan odakiáltja a kritikátlan tö-

megnek, amelyre egyik szemével lesújt, míg a másikkal kacéran magához inti: *Íme, ezek az én ellenfeleim!*

Vessük most egybe szóról szóra az ügyiratokat.

A „Westphälisches Dampfboot" recenzense: „Hogy a zsidókat agyonüsse, ő (*B. Bauer*) teológusokká változtatja át őket, a politikai emancipáció kérdését pedig az emberi emancipáció kérdésévé; hogy *Hegelt* megsemmisítse, *Hinrichs* úrrá változtatja át; és hogy a francia forradalomtól, a kommunizmustól, Feuerbachtól megszabaduljon, így kiált: »tömeg, tömeg, tömeg!« és újra: »tömeg, tömeg, tömeg!«, keresztre feszíti a szellem dicsőítésére, amely a kritika, az abszolút eszme igazi megtestesülése charlottenburgi Brunóban." („Westphälisches Dampfboot", i. m. 212. old.)

A *„dolgos" kritikus*: „A kritikai kritika kritikusa" „a végén gyermeteggé" válik, „mint Harlekin jelenik meg a világ színpadán" és „el akarja hitetni velünk", „egészen komolyan *azt állítja*, hogy *Bruno Bauer*, hogy a zsidókat stb. stb." – következik a „Szent család"-ban sehol sem található egész passzus a „Westphälisches Dampfboot"-ból *szóról szóra* kiírva. („*Wigand's* Vierteljahrsschrift", 142. old.)

Hasonlítsuk össze ezzel, mit mond a „Szent család" a kritikai kritika viszonyáról a zsidókérdéshez és a politikai emancipációhoz, a többi között a 163–185. oldalon, viszonyáról a francia forradalomhoz, 185–195. old., viszonyáról a szocializmushoz és kommunizmushoz, 22–74. old., 211. skk. old., 243–244. old., és „A kritikai kritika mint Rudolf, Geroldstein *hercege*" c. egész fejezetet, 258–333. old.[174] A kritikai kritika *Hegelhez* való viszonyáról lásd a „spekulatív konstrukció" titkát és az utána következő fejtegetést, 79. skk. old., továbbá 121. és 122., 126–128., 136–137., 208–209., 215–227. és 304–308. old.; a kritikai kritika *Feuerbachhoz* való viszonyáról lásd 138–141. old., és végül a francia forradalom elleni, a materializmus és a szocializmus elleni kritikai csaták eredményéről és tendenciájáról 214–215. old.[175]

Ezekből az idézetekből láthatjuk, hogy a vesztfáliai recenzens e fejtegetéseknek a lehető legtorzabb, nevetségesen félreértett és csupán képzelt összefoglalását adja, olyan összefoglalást, amelyet a *„tiszta"* és *„dolgos"* kritikus „teremtő és megsemmisítő" jártassággal az eredetinek állít be.

Tovább!

A „Westphälisches Dampfboot" recenzense: „Az ő (tudniillik B. Bauer) *bárgyú önapoteózisára*, amelyben azt próbálja bizonyítani, hogy ott, ahol azelőtt rabja volt a tömeg előítéleteinek, ez a rabság csak szükségszerű látszata volt a kritikának, válaszként *Marx* felajánlja a következő *kis skolasztikus traktátust*: »Miért kellett Szűz Mária fogantatását éppen *Bruno Bauer* úrnak bebizonyítania« stb. stb." („Dampfboot", 213. old.)

A „dolgos" kritikus: „Ő" (a kritikai kritika kritikusa) „el akarja *hitetni* velünk *és* a végén maga is elhiszi csaló szellemének, hogy *Bauer* ott, ahol azelőtt rabja volt a tömeg előítéleteinek, ezt a rabságot csak mint a kritika egy szükségszerű látszatát, nem pedig ellenkezőleg, a kritika szükségszerű fejlődésmenetéből akarja ábrázolni és ezért az ilyen »*bárgyú önapoteózis*« *válaszaként* felajánlja a következő kis skolasztikus traktátust: »Miért kellett Szűz Mária fogantatását« stb. stb." („Wigand's Vierteljahrsschrift", 142–143. old.)

A „Szent család"-ban, a 150–163. oldalakon[176] az olvasó külön fejezetet talál *Bruno Bauer önapológiájáról*; ebben sajnos *egyetlen betű sincs* a kis skolasztikus traktátusról, amelyet tehát semmi esetre se ajánlanak fel válaszként *Bruno Bauer* önapológiájára, mint ahogy ezt a vesztfáliai recenzens képzeli és ahogy a szolgálatkész *Bruno Bauer* részben még *idézőjelbe* is téve a „*Szent család*"-ból való idézetként lemásolja. A kis traktátus egy másik fejezetben és más összefüggésben található. (Lásd „Szent család", 164. és 165. old.[177]) Hogy mit jelentsen ez itt, azt nézze meg az olvasó maga és csodálja meg újra a „dolgos" kritikus ravaszságát.

A „*dolgos*" *kritikus* végül felkiált: „Ezzel" (tudniillik a *Bruno Bauer* által a „Westphälisches Dampfboot"-ból átvett és a „Szent család" íróira *ráfogott* idézetekkel) „természetesen *Bruno Bauert* alaposan elnémították és a kritikát jobb belátásra bírták. *Jobban mondva Marx* színjátékot adott elő nekünk, mivel a végén ő maga pompás komédiásként lép fel." („Wigand's Vierteljahrsschrift", 143. old.) E „*jobban mondva*" megértéséhez tudnunk kell, hogy a *vesztfáliai recenzens*, akinél *Bruno Bauer* mint *másoló* dolgozik, ezt mondja tollba kritikus és dolgos írnokának: „A világtörténelmi dráma" (tudniillik a *Bauer*-féle kritikának a tömeg elleni harca) „minden különösebb művészet nélkül a *legpompásabb komédiává* foszlik." („Westphälisches Dampfboot", 213. old.) Itt a szerencsétlen másoló felugrik, ez meghaladja erejét, hogy a saját ítéletét lemásolja. „*Jobban mondva*!" – vág a szavába a diktáló vesztfáliai recenzensnek – „*Jobban mondva ... Marx ...* a *legpompásabb komédiás*!" – és törölgeti a hideg verejtéket a homlokáról.

Bruno Bauer azzal, hogy a legügyetlenebb bűvészkedéshez, a legszánalmasabb szemfényvesztéshez folyamodik, végső soron igazolta a halálos ítéletet, amelyet Engels és Marx a „Szent család"-ban hozott rá.

A megírás ideje: 1845 november 20.

A megjelenés helye: „Gesellschaftsspiegel", II. évf. 1846. 7. sz.

Aláírás nélkül

Karl Marx és Friedrich Engels

[Töredékek a „Német ideológia" kéziratából[178]]

A „Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte" című I. fejezetből

[I]

*Természetesen nem vesződünk azzal,** hogy bölcs filozófusainkat felvilágosítsuk arról, hogy az „ember" „felszabadítása" egyetlen lépéssel sem jutott még előbbre azzal, ha filozófiát, teológiát, szubsztanciát és az egész szemetet az „öntudatra" oldották fel, ha az „embert" felszabadították ezeknek a frázisoknak az uralma alól, amelyeknek soha nem volt az igájában;*** hogy valóságos felszabadulást nem lehet keresztülvinni másképpen, mint a valóságos világban és valóságos eszközökkel,° hogy a rabszolgaságot nem lehet megszüntetni a gőzgép és a mule-Jenny nélkül, a jobbágyságot tökéletesített földművelés nélkül, hogy egyáltalában az embereket nem lehet felszabadítani, ameddig nincs módjukban tökéletes minőségben és mennyi-

* *Áthúzva*: [...a „Szent csa]lád"-ban újra meg újra megcáfoltuk már azt, hogy a szent filozófusok és teológusok létrehozták az „egyén önállóságát", „azáltal hogy" – néhány éretlen frázist faragtak az abszolút szellemről. Mintha az „egyén", azaz minden ember azáltal „önállótlanná" válna, azáltal valóban „megszüntetve felemelkedne az abszolút szellembe", hogy néhány spekuláló gondolatárus – akik maguk is nem az „egyén önállótlansága", hanem csak egy hitvány társadalmi állapot révén juthattak filozófiai hóbortjaikra, fecsegték ezt az „egyénnek" – megparancsolja neki, hogy azonnal és okoskodás nélkül „oldódjék fel az abszolút szellemben"! – *Szerk.*

** *Széljegyzet*: Feuerbach – *Szerk.*

*** *Széljegyzet*: *Filozófiai és valóságos felszabadulás.* Az ember. *Az egyetlen. Az egyén.* – *Szerk.*

° *Széljegyzet*: Geológiai, vízrajzi stb. feltételek. Az emberi test. A szükséglet és a munka. – *Szerk.*

ségben ellátni magukat étellel és itallal, lakással és ruházattal. A „felszabadítás" történelmi tett, nem gondolati tett, és történelmi viszonyok idézik elő, az ipar, a kereskedelem, a földművelés, a közlekedés állása [...]* aztán utólag, különböző fejlődési fokaik szerint, a szubsztancia, a szubjektum, az öntudat és a tiszta kritika értelmetlenségét, éppúgy, mint a vallási és teológiai értelmetlenséget, és utóbb megint kiküszöbölik, ha elég messze mentek fejlődésükben.** Természetesen egy olyan országban, mint Németország, ahol csak egy hitvány történelmi fejlődés ment végbe, ezek a gondolati fejlődések, ezek az átszellemült és tett nélküli hitványságok pótolják a történelmi fejlődés hiányát, befészkelik magukat, és harcolni kell ellenük. De ez helyi jelentőségű harc.***

[2]

[... Ha tehát a proletárok milliói korántsem érzik magukat életviszonyaikban kielégülteknek, ha „létük"] a legcsekélyebb mértékben sem felel meg „lényüknek", akkor ez az említett hely szerint elkerülhetetlen szerencsétlenség, amelyet nyugodtan kell elviselni. E proletárok vagy kommunisták milliói azonban egészen másképp gondolkoznak, és ezt a maga idejében bebizonyítják majd, amikor „létüket" gyakorlatilag forradalom útján összhangba hozzák „lényükkel". Ilyen esetekben Feuerbach ezért sohasem az emberek világáról beszél, hanem minden alkalommal a külső természetbe menekül, mégpedig *abba* a természetbe, amely még nincs az emberek uralma alá vetve. De minden új találmánnyal, az ipar minden haladásával újabb rész szakad le erről a területről, s az a talaj, amelyen az efféle feuerbachi tételek számára a példák nőnek, így egyre kisebb. Hogy az egyik tételnél maradjunk, a hal „lénye" a „léte", a víz. A folyami hal „lénye" egy folyónak a vize. De ez a víz megszűnik a hal „lénye" lenni, számára többé meg nem felelő létezési közeggé válik, mihelyt ezt a folyót alávetik az iparnak, mihelyt festőanyagokkal és egyéb hulladékkal beszennyezik, mihelyt gőzhajók járják, mihelyt vizét csatornákba vezetik, amelyekben egyszerű leeresztéssel el lehet vonni a haltól létezési közegét. Minden effajta ellentmondásnak elkerülhetetlen abnormitássá nyilvánítása alapjá-

* *A lap alsó széle le van vágva, egy kéziratsor hiányzik.* – *Szerk.*

** *Széljegyzet:* Frázisok és valóságos mozgás. A frázisok jelentősége Németország számára. – *Szerk.*

*** *Széljegyzet:* A nyelv a valóság nyelve. – *Szerk.*

ban véve nem különbözik attól a vigasztól, amelyet Szent Max Stirner ad az elégedetleneknek, tudniillik, hogy ez az ellentmondás a saját ellentmondásuk, ez a rossz helyzet a saját rossz helyzetük, amikor is vagy belenyugodhatnak ebbe, vagy a saját ellenérzésüket megtarthatják maguknak, vagy fantasztikus módon felzúdulhatnak ellene – és éppoly kevéssé különbözik Szent Brunónak attól a szemrehányásától, hogy ezek a boldogtalan körülmények onnan erednek, hogy az illetők megragadtak a „szubsztancia" mocskában, nem haladtak előre az „abszolút öntudathoz" és nem ismerték fel, hogy ezek a rossz viszonyok az ő lelkükből való lélek.

A „Szent Max" című III. fejezetből[179]

[mintha most mindenki tulaj]donos [lenne és h]ogy a burzsoák [...] a tulajdonosok uralmát [fejezik] ki [...] hogy most a tulajdonosok [...] a par excellence* burzsoáziává váltak.

[...] „Már július 8-án [Autun] püspökének** és Barère-nek a nyilatkozata szét[zúzta] azt a látszatot, hogy mindenki, az Egyes jelentőséggel bír a törvényhozásban; megmutatta a megbízók teljes hatalomnélküliségét; a képviselők többsége uralkodóvá lett."[180]

„Autun püspökének és Barère-nek a *nyilatkozata*" *indítvány*, amelyet az előbbi július 4-én (nem 8-án) tett, és amelyhez Barère-nek semmi egyéb köze nem volt, mint az, hogy július 8-án sok mással együtt támogatta.[181] Az indítványt július 9-én szavazták meg, így hát egyáltalán nem látható be, hogy Szent Max miért beszél „július 8"-ról. Ez az indítvány semmiképpen nem „zúzta szét" „azt a látszatot, hogy *mindenki*, az *Egyes* jelentőséggel bír" stb. – hanem a képviselőknek átadott füzetek kötelező erejét zúzta szét, azaz nem „mindenkinek, az Egyesnek" a befolyását és a „jelentőségét", hanem a 177 feudális bailliage-nak és 431 division des ordres-nak[182]; a gyűlés ennek az indítványnak az elfogadásával a régi, feudális états généraux jellegét törölte el. Egyébként abban az időben semmiképpen sem a népképviselet igazi elméletéről volt szó, hanem fölöttébb gyakorlati, elkerülhetetlen kérdésekről. Broglie hadserege sakkban tartotta Párizst és napról napra közelebb nyomult; a főváros a legnagyobb izgalomban volt; még alig két hét telt el a Jeu-de-Paume és a Lit-de-Justice[183] óta; az udvar a nemesség és a papság zömével a nemzetgyűlés ellen intrikált; végül a

* – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*
** Talleyrand. – *Szerk.*

még létező feudális tartományi vámok miatt és az egész feudális mezőgazdálkodás következtében a legtöbb tartományban éhínség uralkodott és nagy pénzhiány volt érezhető. Ebben a pillanatban, ahogy maga Talleyrand mondta, egy assemblée essentiellement active* kellett, a füzetek viszont a nemesi és egyéb reakciónak, az udvarnak alkalmat adtak arra, hogy a gyűlés határozatát a megbízókra hivatkozva semmisnek nyilvánítsák. A Talleyrand-féle indítvánnyal a gyűlés függetlennek nyilvánította magát, megkaparintotta azt a hatalmat, amelyre szüksége volt, ami politikai területen természetesen csak politikai formában és a meglevő Rousseau-féle stb. elméletek felhasználásával történhetett (v. ö. „Le point du jour",[184] szerk. Barère de Vieuzac, 1789, 15. és 17. sz.). A nemzetgyűlésnek meg kellett tennie ezt a lépést, mert a megszámlálhatatlan tömeg, amely mögötte állt, előrehajtotta. Ezzel tehát semmiképpen sem tette magát „teljesen egoista kamarává, amely elszakadt minden köldökzsinórtól és nincs tekintettel semmire",[185] hanem ezzel tette csak magát a franciák nagy tömegének *valódi szervévé*, amely tömeg máskülönben eltiporta volna, ahogy ez később „minden köldökzsinórtól elszakadó", „teljesen egoista" küldöttekkel meg is történt. De Szent Max a maga történelem-közbenjárója** közvetítésével itt csak egy elméleti kérdés eldöntését látja; az alkotmányozó gyűlést, hat nappal a Bastille ostroma előtt, *egyházatyák* zsinatának látja, akik dogmák egy passzusáról vitáznak! Egyébként „a mindenki, az Egyes jelentőségének" a kérdése csak egy demokratikusan megválasztott képviseletben lehetséges, és a forradalom alatt csak a konventben került szóba, éppúgy empirikus okokból, mint itt a füzetek kérdése. Amit az alkotmányozó gyűlés elméletileg *is* eldöntött, az egy uralkodó *osztály* képviseletének a különbsége volt az uralkodó *rendek* képviseletétől, és a burzsoá *osztálynak* ezt a politikai uralmát minden Egyesnek a helyzete szabta meg, mert az akkori termelési viszonyok szabták meg. A képviselet a modern polgári társadalom egy egészen sajátos terméke, amely éppoly kevéssé választható el ettől a társadalomtól, mint a modern egyes egyén.

Ahogy Szent Max itt a 177 bailliage-t és 431 division des ordres-t „Egyesnek" tartja, úgy látja később az abszolút uralkodóban és az ő „car tel est notre plaisir"-jében*** „az Egyes" uralmát, szemben az alkotmányos uralkodóval, „a kísértet uralmával" (141. old.), és a nemesemberben, a céhtagban a megint csak „Egyest", szemben az állampolgárral (137. old.).

---

* – lényegénél fogva aktív gyűlés – *Szerk.*

** Bruno Bauer. – *Szerk.*

*** – „mert ez a mi (legfelsőbb) akaratunk"-jában[186] – *Szerk.*

„A forradalom nem a *fennálló* ellen irányult, hanem eme fennálló, e *meghatározott fennállás* ellen." (145. old.) Tehát nem a földtulajdon, az adók, a forgalmat mindenütt akadályozó vámok fennálló szervezete ellen ésp[...]

A megírás ideje: 1845 novembere és 1846 eleje között

Az első megjelenés helye: „International Review of Social History", VII. köt., I. rész, Amszterdam 1962.

Friedrich Engels

A kommunista hitvallás tervezete[187]

1. kérdés. *Kommunista vagy?*
Felelet. – Igen.
2. kérdés. *Mi a kommunisták célja?*
– A társadalmat úgy berendezni, hogy mindegyik tagja a maga összes adottságait és erőit teljes szabadságban és anélkül, hogy ezzel a társadalom alapfeltételeit megtámadná, kifejlesztheSse és működtethesse.
3. kérdés. *Hogyan akarjátok ezt a célt elérni?*
– A magántulajdon megszüntetésével, melynek helyébe a vagyonközösség lép.
4. kérdés. *Mire alapozzátok vagyonközösségteket?*
– Először is a termelőerőknek és a létfenntartási eszközöknek az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem és a gyarmatosítás fejlődése által létrehozott tömegére és végtelenségig való gyarapításuknak a gépi berendezésben, a vegyi és egyéb segédeszközökben rejlő lehetőségére.
– Másodszor arra, hogy minden ember tudatában vagy érzéseiben léteznek bizonyos elvek mint megdönthetetlen alapelvek, elvek, amelyekről nem szükséges bizonyítani, hogy az egész történelmi fejlődés eredményei.
5. kérdés. *Melyek ezek az elvek?*
– Pl. minden ember arra törekszik, hogy boldog legyen. Az egyesnek a boldogsága elválaszthatatlan az összesek boldogságától stb.
6. kérdés. *Milyen módon akarjátok előkészíteni vagyonközösségteket?*
– A proletariátus felvilágosítása és egyesítése révén.
7. kérdés. *Mi a proletariátus?*
– A proletariátus a társadalomnak az az osztálya, amely kizárólag munkájából, nem pedig valamely tőke profitjából él[188];

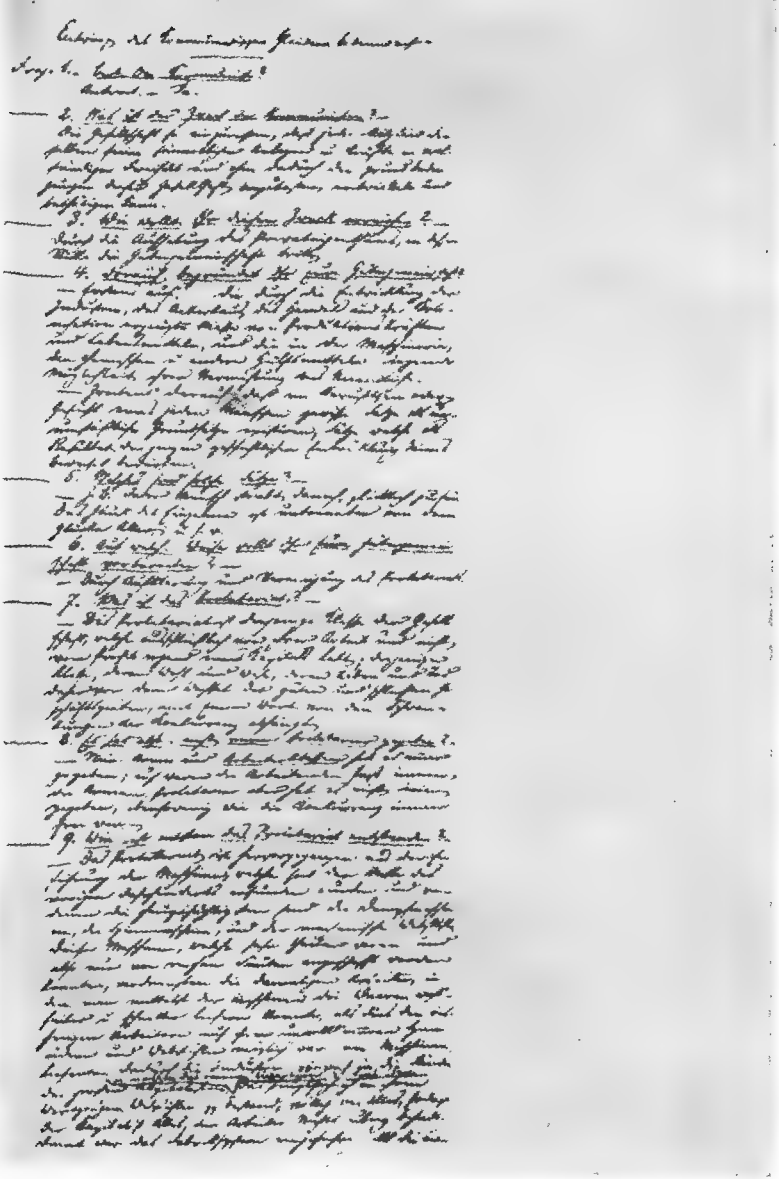

„A kommunista hitvallás tervezeté"-nek
első oldala Engels kézirásában

az az osztály, amelynek jó és balsorsa, élete és halála ezért a jó és rossz üzletmenet váltakozásától, egyszóval a konkurrencia ingadozásaitól függ.

8. kérdés. *Így hát nem mindig léteztek proletárok?*

– Nem. Mindig léteztek *szegények* és *dolgozó osztályok*; s csaknem mindig a dolgozók voltak a szegények. De proletárok nem mindig léteztek, mint ahogy a konkurrencia sem volt mindig szabad.

9. kérdés. *Hogyan keletkezett a proletariátus?*

– A proletariátus a gépek bevezetéséből eredt, amelyeket a múlt század közepe óta találtak fel és amelyek közül a legfontosabbak: a gőzgép, a fonógép és a mechanikai szövőszék. E gépek, amelyek nagyon drágák voltak és ennélfogva csak gazdag emberek szerezhették be őket, kiszorították az akkori munkásokat, mivel a gépek révén olcsóbban és gyorsabban lehetett az árukat szolgáltatni, mint ahogy ezt az addigi munkások tökéletlen rokkáikon és szövőszékeiken tehették. Ezáltal a gépek az ipart egészen a nagytőkések kezébe szolgáltatták és a munkások kevéske tulajdonát,* amely főleg szerszámaikból, szövőszékeikből stb. állt, teljesen értéktelenné tették; úgyhogy a tőkésé lett minden, a munkásnak semmije sem maradt. Ezzel be volt vezetve a gyárrendszer. Amikor a tőkések átlátták, milyen előnyös ez nekik, igyekeztek a gyárrendszert egyre több munkaágra kiterjeszteni. A munkát mindinkább megosztották a munkások között, úgyhogy az utóbbiak, akik mindegyike korábban egy egész munkadarabot csinált, most ennek a darabnak csak egy részét csinálták. Az így egyszerűsített munka gyorsabban és ezért olcsóbban szolgáltatta a készítményeket és csak most látták csaknem minden munkaágban, hogy itt is lehet gépeket alkalmazni. Mihelyt mármost egy munkaágat gyárszerűen űztek, a nagytőkések kezébe került, éppen úgy, mint a fonoda és a szövöde, és a munkásokat megfosztották önállóságuk utolsó maradványától.

Lassanként odáig jutottunk, hogy csaknem *minden* munkaágat gyárszerűen űznek. Ezáltal mindinkább tönkrement az eddigi középrend, különösen a kis kézművesmesterek, teljesen megváltozott a munkások korábbi helyzete, és létrejött két új,

* és a munkások kevéske tulajdonát *más kézírással betoldva – Szerk.*

lassanként valamennyi többi osztályt elnyelő osztály. Mégpedig:

I. A nagytőkések osztálya, akik az összes előrehaladott országokban csaknem kizárólagos birtokosai a létfenntartási eszközöknek és azoknak az eszközöknek (gépeknek, gyáraknak, műhelyeknek stb.), amelyekkel ezeket a létfenntartási eszközöket előállítják. Ez a *burzsoák* osztálya, vagyis a *burzsoázia.*

II. A teljesen nincstelenek osztálya, akik arra vannak rávalva, hogy az első osztálynak, a burzsoáknak eladják munkájukat, csak hogy érte megkapják tőlük a létfenntartási eszközöket. Minthogy ennél a munkaüzletnél a felek *helyzete* nem *egyenlő,* hanem a burzsoák előnyben vannak, a nincstelenek kénytelenek a burzsoák szabta rossz feltételeknek engedelmeskedni. Ezt a burzsoáktól függő osztályt a *proletárok* osztályának, vagyis a *proletariátusnak* hívják.

10. kérdés. *Miben különbözik a proletár a rabszolgától?*

— A rabszolgát egyszer s mindenkorra eladták. A proletárnak naponként és óránként önmagát kell eladnia. A rabszolga egy úrnak a tulajdona, és éppen ezért biztosított létezése van, bármily nyomorúságos is az. A proletár úgyszólván az egész burzsoá *osztály* rabszolgája, nem egy úré, és ezért nincs biztosított létezése, mivel senki nem vásárolja meg tőle a munkáját, ha nincs rá szüksége. A rabszolga *dolognak* számít, nem a polgári társadalom tagjának. A proletárt *személynek,* a polgári társadalom tagjának ismerik el. A rabszolgának ennélfogva *lehet* jobb létezése, mint a proletárnak, de ez magasabb fejlődési fokon áll. A rabszolga felszabadítja magát azáltal, hogy *proletárrá válik* és az összes tulajdonviszonyokból *csak a rabszolgaság* viszonyát törli el. A proletár csak azáltal szabadíthatja fel magát, hogy eltörli *a tulajdont egyáltalán.*

11. kérdés. *Miben különbözik a proletár a jobbágytól?*

— A jobbágy egy darab földet, tehát egy termelési szerszámot használhat a hozam nagyobb vagy kisebb részének leadása ellenében. A proletár olyan termelési szerszámokkal dolgozik, amelyek másvalakinek a tulajdonai, aki neki munkájáért a termékeknek egy, a konkurrencia meghatározta részét átengedi. A munkás részesedését a jobbágy esetében saját munkája határozza meg, tehát ő maga. A proletár esetében a konkurrencia határozza meg, tehát mindenekelőtt a burzsoá.

A jobbágynak biztosított létezése van, a proletárnak nem. A jobbágy úgy szabadítja fel magát, hogy elkergeti hűbérurát és maga lesz tulajdonossá, tehát belép a konkurrenciába és egyelőre csatlakozik a birtokos osztályhoz, a kiváltságos osztályhoz. A proletár úgy szabadítja fel magát, hogy megszünteti a tulajdont, a konkurrenciát és az összes osztálykülönbségeket.

12. kérdés. *Miben különbözik a proletár a kézművestől?*

— A proletártól megkülönböztetve így nevezett kézműves, ahogy a múlt században még szinte mindenütt, most pedig még itt-ott létezik, legfeljebb *egy ideig* proletár. Célja az, hogy ő maga tőkét szerezzen és ezzel más munkásokat kizsákmányoljon. Ezt a célt gyakran elérheti ott, ahol a céhek még léteznek vagy ahol az iparűzés szabadsága még nem vezetett a kézművességek gyárszerű űzéséhez, heves konkurrenciához. De mihelyt bevezetik a gyárrendszert a kézművességekbe és a konkurrencia teljesen felvirágzik, ez a kilátás elesik és a kézműves mindinkább proletárrá válik. A kézműves tehát úgy szabadul fel, hogy *vagy* burzsoává válik, illetve egyáltalában átmegy a középrendbe, *vagy* úgy, hogy a konkurrencia folytán proletárrá válik (ahogy ez most többnyire történik) és csatlakozik a proletariátus mozgalmához, azaz a többé vagy kevésbé tudatos kommunista mozgalomhoz.

13. kérdés. *Nem gondoljátok tehát, hogy a vagyonközösség minden korban lehetséges volt?*

— Nem. A kommunizmus csak azután keletkezett, hogy a gépek és más találmányok lehetővé tették, hogy a társadalom valamennyi tagja számára mindenoldalú kiképzést, boldog létezést helyezzenek kilátásba. A kommunizmus olyan felszabadításról szóló tanítás, amely a rabszolga, a jobbágy vagy a kézműves számára nem volt lehetséges, hanem csak a proletár számára, és ezért szükségszerűen a XIX. századhoz tartozik és korábban soha nem volt lehetséges.

14. kérdés. *Térjünk vissza a hatodik kérdésre. Ha a közösséget a proletariátus felvilágosítása és egyesítése révén akarjátok előkészíteni, akkor tehát elvetitek a forradalmat?*

— Meg vagyunk győződve arról, hogy minden összeesküvés nemcsak haszontalan, hanem még káros is. Szintúgy tudjuk, hogy forradalmakat nem szándékosan és önkényesen csinálnak, hanem hogy ezek mindenütt és mindig olyan körülményeknek

a szükségszerű következményei, amelyek semmiképpen nem függnek sem egyes pártok, sem egész osztályok akaratától és irányításától. Ámde azt is látjuk, hogy a proletariátus fejlődését a világ csaknem minden országában erőszakkal elnyomják a birtokos osztályok, és hogy ezáltal a kommunisták ellenfelei munkálkodnak erőszakkal egy forradalom irányába. Ha ezáltal az elnyomott proletariátust végül is belekergetik egy forradalomba, akkor mi tettel éppúgy védeni fogjuk a proletariátus ügyét, mint most szóval.

15. kérdés. *Egy csapásra akarjátok a mostani társadalmi rend helyébe a vagyonközösséget bevezetni?*

— Nem gondolunk erre. A tömegek fejlődését nem lehet dekretálni. Azoknak a viszonyoknak a fejlődése szabja meg ezt, amelyek között ezek a tömegek élnek, és ezért lassan megy végbe.

16. kérdés. *Miképpen gondoljátok megvalósíthatónak a mostani állapotból a vagyonközösségbe való átmenetet?*

— A vagyonközösség bevezetésének első alapfeltétele a proletariátus politikai felszabadítása egy demokratikus állami berendezkedés révén.

17. kérdés. *Mi lesz az első rendszabályotok, mihelyt keresztülvittétek a demokráciát?*

— A proletariátus megélhetésének biztosítása.

18. kérdés. *Hogyan akarjátok ezt megvalósítani?*

— I. A magántulajdon olyan korlátozásával, amely előkészíti a társadalmi tulajdonná való fokozatos átváltoztatását, pl. progresszív adókkal, az örökösödési jognak az állam javára történő korlátozásával stb.

— II. A munkásoknak nemzeti műhelyekben és gyárakban, valamint a nemzeti birtokokon való foglalkoztatásával.

— III. Minden gyermeknek állami költségen való nevelésével.

19. kérdés. *Hogyan intézitek majd az átmeneti időszakban ezt a nevelést?*

— Minden gyermeket attól az időponttól kezdve, hogy nélkülözheti az első anyai gondozást, állami intézetekben fognak nevelni és oktatni.

20. kérdés. *A vagyonközösség bevezetésével nem proklamáljátok egyszersmind a nőközösséget is?*

— Semmiképpen. A férfi és nő közötti magánviszonyba és

egyáltalán a családba csak annyiban fogunk beavatkozni, amennyiben a fennálló berendezkedés megtartása zavarná az új társadalmi rendet. Egyébként nagyon jól tudjuk, hogy a családi viszony a történelem folyamán a tulajdonviszonyok és fejlődési periódusok szerint módosulásokon ment át, és hogy ezért a magántulajdon megszüntetése is igen jelentékeny befolyást gyakorol majd rá.

21. kérdés. *Fennmaradnak-e a kommunizmusban a nemzetiségek?*

– A közösség elve szerint szövetségre lépő népek nemzetiségei ezen egyesülés révén éppannyira kénytelenek lesznek keveredni és ezáltal megszűnni, ahogy a különféle rendi és osztálykülönbségek elesnek alapzatuk, a magántulajdon megszűnésével.

22. kérdés. *Elvetik a kommunisták a fennálló vallásokat?*

– Minden eddigi vallás egyes népek vagy népcsoportok történelmi fejlődési fokainak a kifejezése volt. A kommunizmus azonban az a fejlődési fok, amely minden fennálló vallást feleslegessé tesz és megszüntet.[189]

A kongresszus nevében és megbízásából

Heide titkár

Karl Schill[190] elnök

London, 1847 június 9.

Entwurf eines kommunistischen Glaubensbekenntnisses

Az első megjelenés helye: „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)", Hamburg 1969.

Karl Marx

Védővámosok[191]

1. Sohasem a kisipart, csak a gépi ipart védelmezték. Példa rá Németországban List iskolája. Gülich.

2. Ha elhisszük azt, amit a védővámosok mondanak, ők legfeljebb a status quo-t* tartják fenn. A védelem soha nem fogja elérni, hogy a védett termék külföldi piacokon elkeljen. Tehát reakciós.

3. A védővámosok végső vigasza az, hogy az országot nem külföldi, hanem hazai tőkések zsákmányolják ki.

4. Mondják ugyan, hogy előbb belső reformok kellenek, mielőtt a szabadkereskedelemre lehet gondolni. A védővámrendszernek önmagában véve nem tulajdonítják azt a hatalmat, hogy reformálja az osztályok helyzetét. De azt mondják, balgaság a nemzetközi viszonyokat reformálni, mielőtt a nemzetieket megreformálták volna. De hát mi a védővámrendszer? Annak bizonyítéka, hogy az az osztály, amely megvalósítja, kezében tartja az uralmat. Tehát ha a védővámrendszert megvalósítják, a tőkések semmi engedményt nem tesznek majd. Azonkívül, uraim, a nagy társadalmi és történelmi reformok soha nem engedmények révén, az uralkodó osztályok nagylelkűsége révén mennek végbe, hanem csakis a dolgok szükségszerűsége révén. Ki kell őket kényszeríteni. Ostobaság tehát azt hinni, hogy olyan országban, ahol a védővámrendszer uralkodik, akár csak az importált áruk vámja formájában, valamit is reformálnak a tőke és a munka közötti viszonyon. Nem beszélek többet a védővámosokról [...]

Protektionisten

A megírás ideje: 1847 szeptember 18. körül

Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 6. köt. 1932.

* – fennálló helyzetet – *Szerk.*

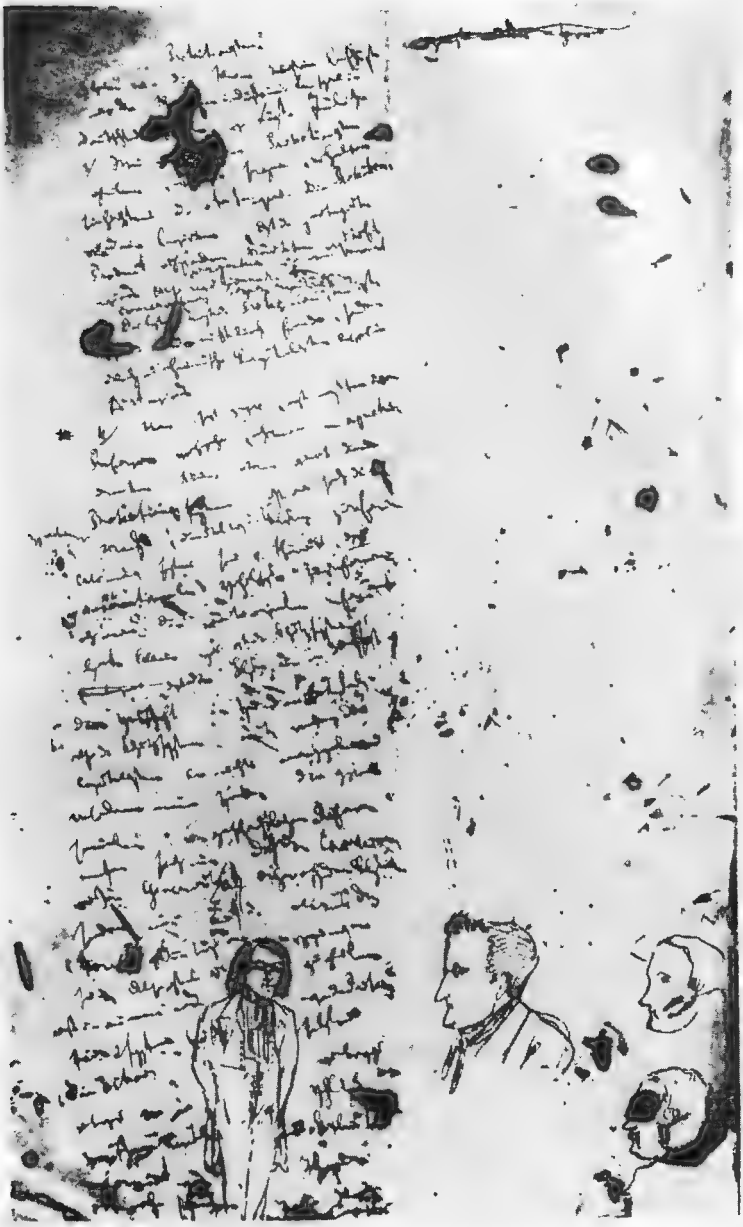

Részlet Marx „Védővámosok" c. kéziratából

Karl Marx

Kereslet[192]

A legtöbb gazdaságtanban szinte kizárólag egyéni szempontból tárgyalják. A kereslet világtörténelmi fejlődése – egyetemes kialakulása – mindenekelőtt attól függ, hogy a föld különböző országai megismerkednek egymás termékeivel. Míg a további fejlődés folyamán a kereslet hozza létre az érintkezést, eredetileg az érintkezés hozza létre a keresletet. A kereslet az érintkezés anyagi tartalma – a csere tárgyainak, a cserére és kereskedelembe kerülő áruknak az összessége. Háborúk, felfedező utak stb., mindazok a történelmi események, melyek révén a népek kapcsolatba kerültek egymással, megannyi feltétele a kereslet bővülésének – a világpiac kialakulásának. A kereslet növekedése közvetlenül, eleinte abban áll, hogy különböző országok már *meglevő termékeit* kicserélik egymásra. A kereslet fokozatosan elveszti helyi stb. jellegét és kozmopolitává válik. Egy-egy ország egyéneinek fogyasztásába ilyen módon egyre inkább belekerül valamennyi ország termelése.

Pl. a *keresztes hadjáratok* azáltal, hogy a Kelet termékeit ismertebbé tették, nagyon megnövelték az ilyen termékek iránti keresletet Nyugat-Európában (v. ö. J. III. füzet, 106. old.). Azok a helyek, ahová a termékek cserére özönlenek, a világpiaci városok; ebben a formában jelenik meg a világpiac különösen Amerika felfedezése előtt. A XIV. és XV. században ilyen volt Konstantinápoly, az itáliai városok, Brügge és London. Ekkor még egyszersmind *vásárszerűen*, tudniillik a kereskedők karavánszerűen özönlenek oda. Pl. a XIX. században a vásárok egészen alárendelt jelentőségűek (v. ö. J. III. füzet, 106. old.).

Hogy ezek a vásárhelyek mennyire kevéssé függtek még a saját iparuktól, mint ahogy ez utóbbi és egyáltalán a virágzásuk éppen attól függött, hogy ők az általános raktárak, bizonyítja az, hogy *1498* után az itáliai városok forgalma hanyatlik attól a pillanattól, amikor *Lisszabon* válik az indiai kelmék és fűszerek fő piacává. *Antwerpennek* is a XVI. században még ugyanolyan korlátolt jellege volt, mint korábban Brüggének stb.

Kereskedelmi fölény. Az első uralkodó *kereskedőnemzet* a hollandok (a XVI. század végétől a XVII. század közepéig). Addig csak vezető *kereskedővárosok* voltak. A spanyolok és a portugálok alkotják az átmenetet az uralkodó kereskedővárosoktól az uralkodó kereskedőnemzetekhez. De a holland fölény döntő alkotórésze még mindig a fuvarozás és a halászat.

Az *európai Északkelet* mint földművelő terület viszonyul az európai Nyugathoz. Abban a mértékben, ahogy Nyugaton fejlődnek a mesterségek és a hajógyártás, nő a kereslet az északkeleti nyerstermékek iránt és ezzel a termelésük.

Hollandia, amely az első kereskedő- és ipari nemzet a XVI. század végétől a XVII. század közepéig, egyszersmind az első olyan nemzet, amelynek nem elég a saját földművelése és amelynek lakossága az országon belüli földműveléshez képest túl nagy arányban nő. Ezért Hollandia folytat elsőnek nagy gabonakereskedelmet. *Amszterdam* Nyugat-Európa fő magtárává válik (v. ö. J. III. füzet, 107. old.).

Nachfrage

A megírás ideje: 1847 december

Az első megjelenés helye: Karl Marx. „Oeuvres. Economie. II.", Párizs 1968.

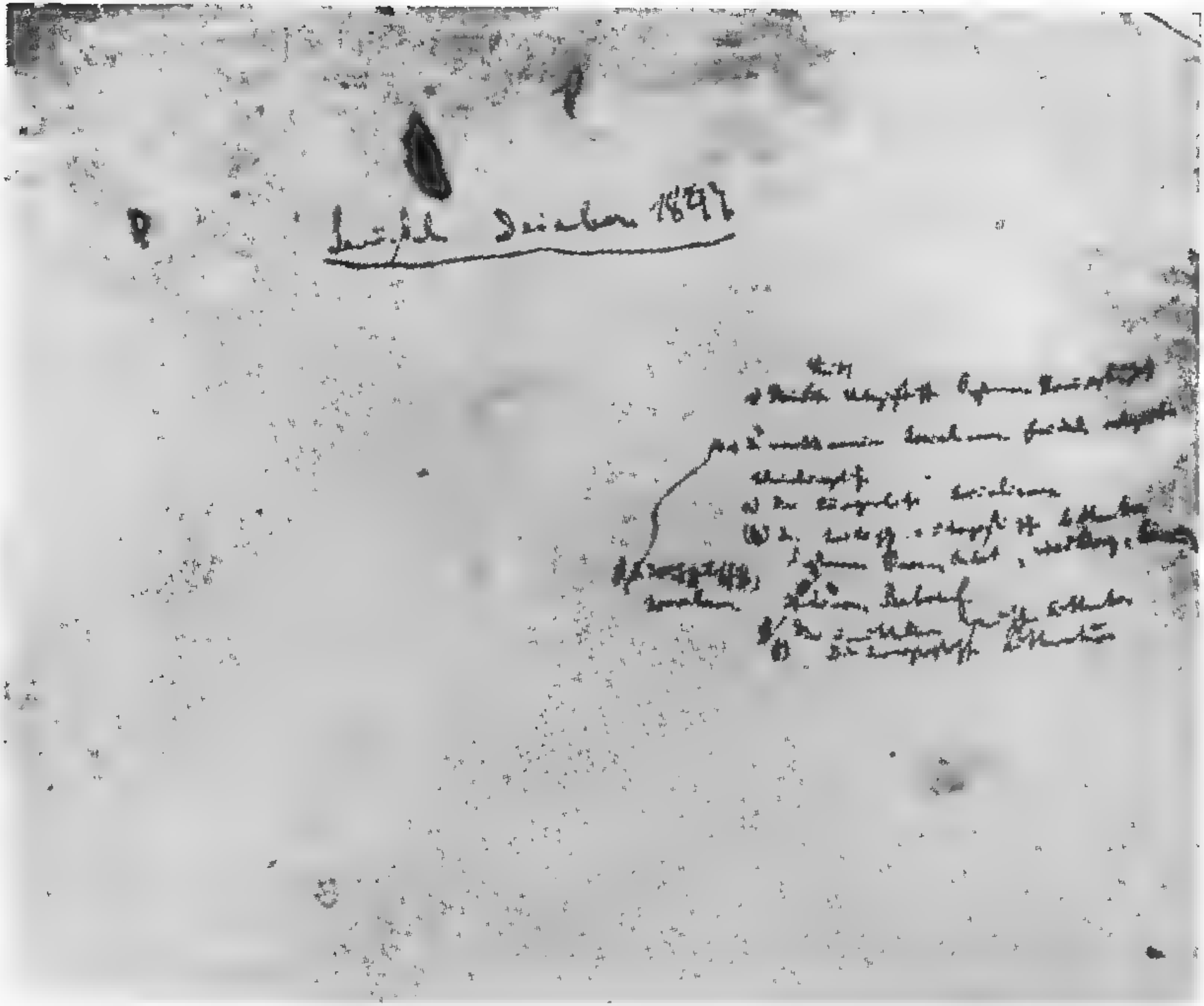

„A Kommunista Párt kiáltványa" III. fejezetének tervvázlata

Karl Marx

[A „Kommunista Párt kiáltványa" III. fejezetének tervvázlata[193]]

1. ⟨Kritika*.⟩ Kritikai-utópikus rendszerek. (Kommunisztikusak.)
2.

1. A reakciós szocializmus, a feudális, a vallási, a kispolgári.
2. A polgári szocializmus.
3. A német-filozófiai szocializmus**.
4. A kritikai-utópikus irodalom. Owen, Cabet, Weitling, Fourier, St. Simon, Babeuf rendszere.
5. A közvetlen pártirodalom.
6. A kommunista irodalom.

A megírás ideje: 1847 december vége–1848 január eleje
Az első megjelenés helye: Marx–Engels Gesamtausgabe, I. rész, 6. köt. 1932.

* *A kéziratban áthúzva. – Szerk.*
** *Ezt a pontot Marx bal oldalon a kézirat szélére írta és ennek megfelelően megváltoztatta a pontok számozását. – Szerk.*

[Friedrich Engels]

Reform-bankett Lille-ben – Ledru-Rollin úr beszéde[194]

Válaszul erre a pohárköszöntőre: „A munkásokra, elévülhetetlen jogaikra, eddig fel nem ismert szent érdekeikre."

„Polgártársak – igen, a munkásokra! elévülhetetlen jogaikra, eddig fel nem ismert szent érdekeikre. Az elidegeníthetetlen emberi jogokra, amelyeket elvben meghirdetett két dicsőséges forradalom[195], de amelyeket alkalmazásuk során mesterségesen kijátszottak és sikerrel újra elragadtak a néptől, és amelyek most csak dicső, de keserű emlékek! Politikai jogokat a népnek, ez, azt mondják, őrültség. Hogyan lehetne jogokat bízni rájuk, amikor olyan gyengék, tudatlanok, erkölcsileg züllöttek! Politikai szabadságot adni a népnek, ez vak és veszélyes erőt jelent, forradalmat, vért, káoszt! Uraim, Önök ismerik a népet; Önök ebben az iparvárosban, amely oly gazdag és egyszersmind oly szegény, elhiszik, hogy ez a kép igaz? Ó, kétségtelenül, ha szemünket bizonyos regényírók műveire vetjük, akik számára a dolgok fő oldala triviálisnak, közönségesnek tűnik fel, akik a humorosban, a fantasztikusban, a rendkívüliben keresték a hatást, akkor a nép ilyen! Városaink normális életét egy olyan pontról tekintve, ahol az igazságszolgáltatás elől rejtőző bűnözők menedékre találnak, a társadalom söpredékének életmódját tekintve azt mondhatják, »ilyen a nép!«. Kétségtelenül ilyen volna a nép, ha hinnénk ezeknek a megvásárolható íróknak, akik, hogy megfélemlítsék a gazdagokat, a barbárok betöréséről siránkoznak! *Barbárok*, ezt a jelzőt aggatták a népre mint a legszörnyűbb sértést. Ó, ha a barbárok szó mindig egyszerű, erős, társadalmi és ifjonti energiával teli embereket jelent, csakis ezek a barbárok menthetik meg a mi kifáradt hivatalos világunkat, amely tehetetlenségében és romlottságában a vesztébe rohan. Nem, és ezerszer nem, ez nem a nép. Nem a bűn és a kicsapongás színpadán kell a népet keresnünk. Hogy megismerkedjünk vele, azokba az iparvárosokba kell utaznunk, ahol a vállalkozó, küzdve az őt lehengerlő korlátlan konkurrencia ellen, a tőke zsarnoki nyomása és vele szemben a felemésztő munkabérek

között, kénytelen csökkenteni ezeket a béreket, hogy elkerülje a csődöt és a becsületvesztést. Ó, ne higgyék, hogy a nép igazságkeresésében mindig a munkáltatókat vádolja ezért a kegyetlen szükségszerűségért. Nem tudja-e, hogy iparunkat a kelendőség hiánya sújtja, hogy a világ piacainak nagy része bezárult előttünk és hogy kereskedelmünk tönkrement ott, ahol lobogónkat eltiporták? Nos, e viszontagságok, ingadozások, e bérválság közepette mi történik a munkással? Minthogy az apa munkája nem elegendő többé arra, hogy kenyeret adjon a családnak, a leány prostituálja magát élelemért; a gyermeknek el kell mennie kiszolgálni a szörnyű gépet és kimeríteni fejletlen erejét; és a szépséges kelmék, iparunk terméke mellett szemünk angolkóros fiúkra, hervadt leányokra, kimerült férfiakra téved, akiket a korai munka terhe meggörnyesztett. És mégis, e fizikailag sorvadó népességből azok, akiknek ereje nem rendült meg, akik nem betegedtek meg, akik elérték a megfelelő magasságot, készek harcba indulni hazájukért, zászlaja alatt nemesen szembenézni a halállal. Ilyen a városok népe, közösségi, jó, türelmes e napi bajok közepette, sőt mi több, önmagából meríti a tudás fényét, amelyet oly szűkmarkúan osztottak neki, olvas, olykor verseket költ szenvedéseiről vagy reményeiről, újságokat ad ki, amelyek megvilágítják ezeket az emberiség jövendő sorsát érintő hatalmas problémákat és előkészítik megoldásukat! Ilyen a városok népe, amelyet némely írók, a saját sekélyes fantáziájuk alapján, barbárnak neveznek! Ebben a futólagos, gyors vázlatban csak megszokott életükben láttuk az embereket, napi küzdelmeikben; de ha előre nem látott csapások jönnének, amikor egy félelmetes vízáradat mindent elsöpör romboló útján, egy szörnyű tűz vagy egy súlyos kolera támad hirtelen, ki járna elöl emberiesség dolgában? ki feledkezne meg családjáról, szegényes fekhelyén sínylődő asszonyáról, gyermekeiről, akik holnap meghalhatnak? ki kockáztatná életét anélkül, hogy latolgatná az árat, s szolgálatát elvégezvén odébb állna, még a nevét sem közölve? – a nép! Értelmességével és áldozatkészségével, fejével és szívével a nép ezért méltó arra, hogy gyakorolja a jogokat, amelyekre igényt támaszt. S ki tudja ezt jobban azoknál a polgároknál, akik a nép emberfeletti erőfeszítése révén legyőzték a nemesség és a papság kettős zsarnokságát. Ehhez a papsághoz, ehhez a nemességhez fordulva mondta egyszer, az 1614-es* rendi gyűlésen a *burzsoázia* egy tagja: »Önök, idősebb testvéreink, Önök, ifjabb testvéreink – mert mindnyájan testvérek vagyunk – egy és ugyanazt a nemzetet alkotjuk.« S a papság és a nemesek megpróbálták szavainak visszavonására kény-

* *Az eredetiben*: 1617-es – *Szerk.*

szeríteni a *harmadik* rend e bátor tagját, s szolgáikkal megveretni őt, mivel a plebejust egy legyőzött és alsóbb fajból valónak tekintették. A nép nemcsak méltó arra, hogy képviselje magát, hanem, ha igazságosak akarunk lenni, csakis *önmaga* képviselheti magát hatékonyan. Mert ki az jelenleg a törvényhozó kamarában, aki eléggé ismeri a nép érdekeit, szükségleteit ahhoz, hogy védelmezni merje őket? Uraim, sok olyan ember van, aki hajlandó csatlakozni a mi reformelvünkhöz, mert az most nyilvánvaló szükségességgé vált, de még mindig fél a demokrácia sikerétől. Mégis soha komoly és döntő mozgalmat az emberiség előrehaladása folyamán nem vezettek be nagyszerűbb előjelek! Tekintsünk végig futólag saját korunk e kiváló emberein. Valamennyi fölé magasodik az, akinek prófétai szavai mindenki szívébe belevéződtek. »Ötven éven belül«, mondta Napóleon, »Európa vagy kozák lesz, vagy köztársasági.« Nem lesz kozák, s ebben a hazafias városban jogunk van ezt mondani. Ha valaha is kételkedni lehetett ebben, bizonyára nem azok körében, akiknek a nemzeti függetlenség és az 1792-es forradalom iránti szeretete minden polgárt hőssé tett! Köztársasági – de megállok, uraim – a szeptemberi törvények[196] érvényben vannak, s hogy erősek legyünk, amikor fegyvert fogunk egy jó ügyért, tudnunk kell, hogyan maradjunk a törvény keretein belül. Ezért csak annyit engedek meg magamnak, hogy gondolataim tolmácsául néhány olyan embert válasszak, akiknek neve dicsfényt áraszt hazájuk fölé. Például azt, aki a legitimitás magasztos himnuszát zengte és aki a múlt ősi romjainak helyreállítására tett kísérletével szerzett hírnevet, Chateaubriand-t, aki őszinteségében nem tudta a világ közelgő jövőjét másnak látni, mint hogy az a demokrácia felé tart. Béranger-t, akinek hazafias himnuszait örökké énekelni fogja a világ – ezeket a himnuszokat mi, kortársai, imaként kell hogy tanítsuk gyermekeinknek, amíg Waterloo bosszúra vár!! Béranger hisz a nép közelgő szuverenitásában. És Lamartine, sziporkázó költészetével, ékesszólásával, otthagyta a legitimizmust, átkelt a síkság mocsarain, hogy közelebb kerüljön hozzánk. Bár lelkes bámulója a girondistáknak, mégis szellemének nemes elfogulatlansága arra készteti, hogy a radikálisoknak kedvező következtetéseket vonjon le. De van valami, ami még elválasztja őt a tiszta demokráciától; ami engem illet, csak nézem az óriás lépteket, amelyek napról napra gyorsan felénk tartanak. Ennyit, uraim, az irodalom embereiről, s ilyen kiválóságoknak pártunk melletti egyhangú tanúságtétele eléggé táplálhatja reményeinket. De vessük tekintetünket a tudomány területére, nézzünk egy olyan férfit, aki mindennek a csúcsán áll – akit két világ irigyel tőlünk – Aragót! Csak egy sürgető kötelezettségen múlt, hogy nincs itt az Önök körében. Ő sokkal jobban beszélt volna Önöknek a nép jogairól, mint ahogy én képes vagyok;

hiszen elsőként fogta pártját a nép ügyének egy másik gyűlésben, ahol nem kevés erkölcsi bátorság kellett ehhez. Nincs-e hát Arago teljesen a demokrácia mellett? S a művészetek területén ki az, aki erős vésőjével kifaragja a márványból azokat a férfiakat, akik a népet a legjobban szolgálták? Ki bízza a bronz örökkévalóságára ezeket a nagyszerű forradalmi alakokat, hogy jövendő korok csodálatára örökül hagyja őket? David d'Angers! Nem a nép ügye mellett áll-e ő is? Nos, ha ennyi kiváló ember nyilatkozik a demokrácia mellett vagy küzd eléréséért, hogyan vonhatnánk le más következtetést, mint azt, hogy a jog és a gondviselés velünk együtt, érettünk harcol? Ezek tehetséges emberek tanításai; de vajon a nép tanításai nem nyilvánulnak-e meg? Tekintsenek Lengyelországra – a hős Lengyelországra – szíve utolsó dobbanásaival még mindig a szabadságért ver –, hadserege már nincs, mindennap újabb mártírok áldozzák fel magukat ügyéért. Itália szintén egységre áhítozik. Felemelkedik romjaiból, amelyek dicsőségét alkották, hogy új dicsőségre tegyen szert. Lehet, hogy nem bízik önmagában; emlékezzék Masaniellóra. Svájc – azt hiszem, jól meg kell fontolnom szavaimat ebben az ünnepélyes pillanatban. Egy dolgot tehetünk, uraim, egy pillanatra, emlékezetben, gondolatban egyesülhetünk azokkal, akiket testvéreinknek tekintünk, s imádkozhatunk, hogy legyen velük a győzelem, mint ahogy eddig velük volt a jog és az értelem! Svájc ügye a mienk, uraim, az ottani radikálisok két dolog ellen viselnek hadat, amelyek korunk rákfenéi – az arisztokraták és a hitvány papok ellen. Tisztelet a hitnek, de háború azok ellen, akik a vallás leple alatt a despotizmus, a zsarnokság cinkosai. Rövidlátók azok, akik a tehetségnek és a népnek ebben a kettős szövetségében nem látják az egyenlőség messiásának közeli eljövetelét! Így hát, ó nép, amelynek minden hódolatomat és erőmet áldoznám, *remélj* és *higgy*. Ebben a korszakban, amelyben a régi hit kihunyt és amelyben az új fény még nem árasztott el, nyomorúságos lakodban minden este ismételgesd a halhatatlan jelképet – SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, TESTVÉRISÉG! Igen, szabadság mindenre; a lelkiismeret szabadsága, a gondolkodás szabadsága, az egyesülés szabadsága; mert ember csak emberrel érintkezve válhat erkölcsössé, és a korrupt rendszerek azért szigetelik el őt, hogy jobban leigázhassák. Tudják, hogy egy vesszőnyalábot nem lehet eltörni. Úgyszintén egyenlőség mindenre – egyenlőség a polgári törvény előtt, politikai ügyekben, egyenlőség a nevelésben, hogy az embert csak az erkölcs és az erény vezérelje! A testvériség kimeríthetetlen forrás, amelyből a társulás, az erő nemes és híres intézményei fakadnak majd. Akkor a munka nem jog lesz már, hanem kötelesség. Ne legyen többé más jövedelem, mint a munka által és a munka számára. Igen, megváltás, te nagy és halhatatlan jelkép, eljöveteled közeleg!

Nép, szálljon reád a taps, amelyben alázatos közvetítőd részesül, s bizonyuljon vigasznak s egyszersmind reménynek!"

Reform Banquet at Lisle – Speech of M. Ledru-Rollin
A megírás ideje: 1847 december első fele
A megjelenés helye: „The Northern Star", 1847 december 18. (530.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: P á r i z s i t u d ó s í t ó n k t ó l

[Friedrich Engels]

A franciaországi reformmozgalom – A dijoni bankett[197]

A Côte d'Or département demokratáinak ez a gyűlése vitathatatlanul a legragyogóbbak közé tartozik a reform-bankettek egész sorozatában. 1300-an ültek a vacsoránál. Küldöttségek voltak jelen szinte valamennyi szomszédos városból, sőt eljött egy svájci küldöttség is, amely Neuchâtel, Genf és Luzern polgáraiból tevődött össze. A gyűlés jellegét igen világosan kidomborította a fő szónokok neve – Louis Blanc, Flocon, Ledru-Rollin, Etienne Arago urak –, mindnyájan a „Réforme"[198] által képviselt ultra-demokrata párt tagjai. Mondanunk sem kell, hogy Lajos Fülöpre nem mondtak pohárköszöntőt ezen a vacsorán.

Signard úr – a szomszédos Gray városból – mondott tósztot „Lille demokratáira, akik városuk legutóbbi bankettjén* elszántan visszautasították az álliberálisokkal való kompromisszumot, és energiájukkal, egységükkel, intelligenciájukkal megmentették a demokrácia becsületét".

Etienne Arago úr, ismert párizsi irodalmár, aki csak nemrég vitte színre „Arisztokraták" című, rendkívül sikeres vígjátékát, mondott ezután pohárköszöntőt „az irodalom, a tudomány és a képzőművészetek fejlődésére", ragyogó beszédben fejtve ki azt, hogy egy szabad és demokratikus rendszerben bizonyos az irodalom és a tudomány gyors haladása.

A „Franciaország jövendő haladása"** című tósztra az elnök Louis Blanc urat kérte fel, akit a hallgatóság igen lelkesen fogadott. Pompás beszédet mondott, sok helyes és meglepő észrevétellel Franciaország múltbeli fejlődéséről, arról, hogy milyen következtetéseket kell levonni ebből a jövőre nézve; a sajátos jellegről, amelyet a forradalom tagadhatatlanul rányomott a francia demokratikus mozgalomra. Beszédét többször és megérdemelten szakította félbe taps. Ez a beszéd valóban méltó volt Francia-

* *V. ö. 306–310. old. – Szerk.*

** *Louis Blanc beszédében*: „Franciaország jövője". – *Szerk.*

ország jelenlegi legjobb történetírójához. De van egy pont, amelyről szeretnénk néhány megjegyzést tenni, reméljük, hogy ugyanabban a baráti szellemben fogadják majd, amelyben írjuk őket.

Blanc úr ezt mondja: „Szükségünk van az egyesülésre a demokrácián belül. És senki se essék tévedésbe: mi nem csupán Franciaországért gondolkozunk és dolgozunk, hanem az egész világért, mert Franciaország jövője – az emberiség jövője. Valóban, helyzetünk oly bámulatra méltó, hogy mi anélkül, hogy valaha is megszűnnénk nemzetiek lenni, szükségképpen kozmopoliták vagyunk, sőt inkább kozmopoliták vagyunk, mint nemzetiek. Bárki, aki magát *demokratának* nevezi és egyúttal *angol* akar lenni, *megtagadja* saját országa történelmét, mert Anglia osztályrésze a történelemben mindig az volt, hogy az egoizmusért, a »fraternité«* ellen harcoljon. Ugyanígy megtagadná országa történelmét az a francia, aki nem akarna egyúttal kozmopolita lenni: mert Franciaország mindig csak az egész világ hasznára juttathatott egy eszmét uralomra. Uraim! A keresztes hadjáratok idején, amikor Európa hadba vonult a Szent Sír meghódítására, Franciaország vette e mozgalmat védőszárnyai alá. Később, amikor a papok ránk akarták kényszeríteni a pápai szupremácia igáját, gallikán püspökök védelmezték a lelkiismeret jogait. És ki támogatta a régi monarchia utolsó napjaiban a fiatal republikánus Amerikát?[199] Franciaország, mindig csak Franciaország! És ami elannyira igaz volt még a monarchikus Franciaországra vonatkozóan is, hogyne lenne igaz a republikánus Franciaországra vonatkozóan? Hol találunk a történelem könyvében akár csak megközelítőleg is olyan bámulatra méltó, önfeláldozó önzetlenséget, mint a francia köztársaságé, amely a határainkon és a vesztőhelyen kiontott vértől kimerülten, még mindig talált kiontani való vért batáviai testvérei[200] érdekében! Megverten vagy győztesen, Franciaország a saját ellenségeit is megvilágosította zsenijének fénysugaraival! Ám küldjön ellenünk Európa tizenhat hadsereget, és mi cserébe szabadságát küldjük!"

Semmiképp sem akarjuk lekicsinyelni a francia forradalom hősi küzdelmeit, vagy kisebbíteni azt a hálát, amellyel a világ a köztársaság nagyjainak tartozik. Mindamellett úgy hisszük, hogy Franciaországnak és Angliának a kozmopolitizmus[201] viszonylatában elfoglalt pozíciója a fenti vázlatban egészen helytelenül van jellemezve. Teljességgel tagadjuk a forradalom előtti Franciaországnak tulajdonított kozmopolita jelleget. XI. Lajos és Richelieu kora szolgáljon bizonyítékul! De mit is állít tulajdonképpen Louis Blanc úr Franciaországról? „Franciaország mindig csak az egész világ hasznára

* – »testvériség« – *Szerk.*

juttathatott egy eszmét uralomra." Nos, azt hisszük, Blanc úr a világ egyetlenegy országát sem tudja megnevezni, mely ebben különbözik vagy egyáltalában különbözhet Franciaországtól. Vegyük például Angliát, amelyet Blanc úr közvetlenül szembeállít Franciaországgal; Anglia találta fel a gőzgépet, Anglia hozta létre a vasutakat, ez két olyan dolog, amely – úgy hisszük – felér jó csomó eszmével. Nos hát! Magának találta-e fel Anglia ezeket, vagy a világnak? A franciák azzal dicsekszenek, hogy mindenütt elterjesztik a civilizációt, főképpen Algírban. És ki terjesztette el a civilizációt Amerikában, Afrikában és Ausztráliában,[202] ha nem Anglia? Ki alapította éppen ama köztársaságot, amelynek felszabadításában némi része volt Franciaországnak? Anglia – mindig csak Anglia! Ha Franciaország támogatta az amerikai köztársaságot az angol zsarnokság elleni szabadságharcában, viszont két évszázaddal korábban Anglia szabadította fel a holland köztársaságot a spanyol elnyomás alól[203]. Ha Franciaország a múlt század végén dicsőségteljes példát mutatott az egész világnak, nem szabad elhallgatnunk azt a tényt, hogy Anglia 150 évvel korábban mutatott ilyen példát,[204] s ez idő tájt még Franciaországot sem találta felkészülve arra, hogy kövesse őt. És ami azokat az *eszméket* illeti, amelyeket a XVIII. század francia filozófusai, Voltaire, Rousseau, Diderot, D'Alembert és mások olyannyira népszerűsítettek, honnan eredtek ezek az eszmék, ha nem Angliából? Sohasem szabad Miltont, Algernon Sidneyt – a királygyilkosság első szószólóját –, Bolingbroke-ot és Shaftesburyt elfelednünk csillogóbb francia utódaik kedvéért!

„Az az angol, aki demokratának nevezi magát, megtagadja saját országa történelmét" – mondja Blanc úr. Nos jó! Mi minden valódi demokrácia legdöntőbb jellemvonásának tekintjük, hogy meg *kell* tagadnia országát, hogy el *kell* taszítania magától minden felelősséget a nyomorral, zsarnoksággal, osztályelnyomással és babonával teli múltért. Ám ne képzezenek a franciák kivételt a többi demokrata között; ám ne vegyék magukra a felelősséget régmúlt időkben élt királyaik és arisztokratáik tetteiért! Mi ezért nagy előnynek tartjuk, amit Blanc úr az angol demokraták hátrányának vél, azt ugyanis, hogy *kénytelenek* eltaszítani a múltat, és kizárólag a jövőbe nézni.

„Egy francia – mondja Blanc úr – szükségképpen kozmopolita." Igen, olyan világban, ahol csak francia befolyás, francia erkölcsök, szokások, eszmék és politikai állapotok uralkodnának! Olyan világban, ahol minden nemzet felvette volna a francia nemzetiség jellegzetes tulajdonságait! De éppen ez ellen kell tiltakozniok a más nemzetiségű demokratáknak. Teljesen készek lévén arra, hogy saját nemzetiségük ridegségét feladják, a franciáktól

is elvárják ugyanezt. Korántsem elegendő nekik a franciák bizonykodása, hogy ők mint franciák *máris* kozmopoliták. Az efféle bizonykodás ama követelésbe torkollik, hogy mindenki más *legyen* franciává.

Vetgyük összehasonlításképp Németországot. Németország megszámlálhatatlan találmány hazája – például a nyomdagépé. Németország, mint általánosan elismerik, sokkal több nagylelkű és kozmopolita eszmét szült, mint Franciaország és Anglia együttvéve. És a gyakorlatban Németország mindig megaláztatott, mindig megcsalatott reményeiben. Németország mondhatja el legjobban, milyen természetű volt a francia kozmopolitizmus. Amilyen mértékben Franciaország felpanaszolhatta – és joggal – az angol politika hitszegését, éppen olyan mértékben tapasztalta Németország ugyanezt a hitszegő politikát Franciaország részéről – XI. Lajostól egészen Lajos Fülöpig. Ha Blanc úr mércéjét akarnánk alkalmazni, akkor a németek lennének az igazi kozmopoliták, de ők mégsem lépnek fel ilyen igényekkel.

Ennyit erről. Vitát kívánunk indítani a kérdésről, mert csak az vezethet kölcsönös megértésre, a francia és az angol demokrácia szilárd szövetségére.

Blanc úr után Flocon úr mondott tósztot „Európa demokratáira".

Flocon úr ezt mondta: „Nézzenek körül, hallgassák a külföldről jövő hangokat; panasz vagy fenyegetés, sóhaj vagy remény – vajon mit mondanak? A francia forradalom elvét idézik fel, minden zsarnokság arcába kiáltják a forradalom halhatatlan jelszavát: *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség.* Igen, ugyanazok a nemzetek, amelyek a rabságtól és tudatlanságtól megtévesztve gyalázatos háborút viseltek a forradalom ellen, most ezerszámra jönnek, hogy felemeljék zászlaját, s ígérik, hogy lelkes védelmezői lesznek a dicsőséges elveknek, amelyeket a múltban nem értettek meg. Ezt a megkapó tényt az egész világ látja, s nem ismerek semmit, ami félelmetesebb lenne ellenségeinkre nézve, semmit, ami hatásosabban emlékeztetne bennünket kötelességünkre. Angliában a régi szekták mellett, a világ leggazdagabb és legzsarnokibb arisztokráciájának szeme láttára a nép szervezkedik. Egy tapasztalt vezetők irányította hatalmas szövetséghez naponta ezrével csatlakoznak munkások, akik meg akarják bosszulni az emberiség sérelmeit. S az emberi jogok nem új jelszó Angliában. A régi polgárháborúk idején, a vallási fanatizmus és politikai szenvedélyek tombolásakor sokan világosan látták a nagy társadalmi igazságot:

Amikor Ádám ásott és Éva font
Nemesember akkor hol volt?[205]

Ezt hirdették a covenanterek[206] majdnem háromszáz évvel ezelőtt. Ugyanez a kérdés újra felvetődik; és a pamutlordok éppúgy méltóságukon

alulinak tartják, hogy meghallgassák a robot gyermekeinek panaszát, mint hajdan a landlordok. Ezért nem elegendő kérdezni azt, hogy mi a jog, a népnek elég erősnek kell lennie, hogy megragadja, s az angol nép tudja ezt. Belgiumban éppen most szerveződik egy társaság, amely valamennyi nemzet demokratáit egyesíti, s előkészített egy demokrata kongresszust.[207] Németországban, miközben a fejedelmek azzal játszadoznak, hogy nagy kegyesen alkotmányokat adományoznak, a nép arra készül, hogy maga vívja ki a saját megváltását."

A szónok ezután röviden áttekintette a lengyel, az olasz és a svájci mozgalmakat, s a következőképpen fejezte be beszédét:

„Igen, a forradalom magja kisarjad, a talaj termékeny, a remény pompás virága ékesíti a jövő mezőit. De a tél hosszú volt, s hamarosan elő kell vennünk a sarlót, hogy learassuk a termést. Fogjunk hát újra hozzá a forradalom művéhez ott, ahol apáink abbahagyták. Siessünk, mert különben *ott kell majd hozzáfognunk, ahol ők kezdték.*" *(Viharos taps.)*

A következő tósztot – „A nép szuverenitására" – Ledru-Rollin képviselő úr mondta.

Felolvasták François Arago, Lamennais, Dupont de l'Eure leveleit, amelyekben kimentették magukat, és a gyűlés feloszlott.

Ez a demonstráció mutatja, hogy a vidéki demokraták egyre inkább elszakadnak a „National"[208] pártjától, hogy a „Réforme" pártja köré tömörüljenek.

Reform Movement in France – Banquet of Dijon

A megírás ideje: 1847 december eleje

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1847 december 18. (530.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Párizsi tudósítónktól

[Friedrich Engels]

Chartista mozgalom[209]

[A Testvéri Demokraták társaságának üzenete Nagy-Britannia és Írország munkásaihoz]

A *Testvéri Demokraták* társasága legutóbbi gyűlésén üzenetet fogadott el Nagy-Britannia és Írország munkásaihoz. Ez az üzenet, amelyet Harney úr, a „*Northern Star*" szerkesztője fogalmazott meg, a lap legutóbbi számában jelent meg.[210]

Az üzenet éppoly röviden, mint ékesszólóan felvázolja a munkásosztály ez idő szerinti szenvedéseit, majd felhívja a két sziget munkásait, hogy töltsék fel pártjuk szervezetének sorait.

„A burzsoázia mindenfelé csapdákat állít nektek. Hogy eltérítsen benneteket a Népchartától[211], az egyetlen céltól, amelyet követnetek kell, a legkülönfélébb felületes reformterveket hozza létre. Pedig hát rövid néhány év alatt két ízben is kemény leckét kaptatok abból, hogy minden olyan reformterv, amelyet a burzsoázia terjeszt elő, számotokra olyan, mint amilyennek a Holt-tenger partjain termő gyümölcsöt mondják: látszatra szép és friss, de nem tartalmaz egyebet, mint hamut. Emlékezzetek vissza a *Reform Billért*[212] folytatott agitációra és a gabonatörvények eltörléséért[119] indított kampányra.

Mégis a támogatásotokat kérik egy nemzeti liga létrehozásához a visszaélések megszüntetésére, egy szövetséghez az államegyház ellen, egy társasághoz a korrupció megszüntetésére, társaságokhoz a pénzrendszer megreformálására, bizonyos adók megszüntetésére stb. stb. Mindezen tervek létrehozóinak egyedüli célja, hogy biztosítsák és kiterjesszék annak a burzsoáziának a befolyását, amely már e birodalom kormányrúdjánál van. Mindannyian egyesültek, hogy megtagadják tőletek állampolgári jogaitokat; nyílt ellenségeitek tehát. Ha csakugyan javítani akarnának a sorsotokon, segítenének benneteket abban, hogy megszerezzétek a főhatalmat. Nagyon is jól tudják, hogy mindazok a reformok, amelyekre törekednek, és még sok más

reform is megvalósul, mihelyt ti is választhatjátok a törvényhozó testület tagjait. Hogyan is nevezhetik magukat a barátaitoknak, ha megtagadják tőletek a választójogot?

Hasson át minden munkást az a nagy igazság, hogy a munkásosztály újjászületése, az egész társadalom megmentése azoknak a dolga, akik a kunyhókból és a padlásszobákból jöttek. Fogadjátok testvérien a kiváltságos osztályok mindazon képviselőit, akik megtagadják az osztálykülönbségeket és keresik a veletek való szövetséget; de semmiképpen se várjátok a felszabadítást egyetlen olyan osztálytól sem, amely fölöttetek áll. Nektek, akiket a kiváltságos osztályok törvényen kívül helyeztek, világos fejetekben, bátor szívetekben, erős karotokban kell megtalálnotok önnön újjászületéstek eszközeit.

Fel kell hívnunk a figyelmeteket arra az alávalónál is alávalóbb összeesküvésre, amelyet érdekeitek ellen szőnek mindennemű reform ellenségei és velük a felszínes burzsoá reformátorok. Ezek az összeesküvők megpróbálják felélesztení a régi nemzeti gyűlölködést, amely napjainkra már csaknem kihunyt; azt a gyűlölködést, amely egykor arra sarkallta az egyik ország munkását, hogy az őt kormányozók adott jelére lemészárolja más országok állampolgárait. Engesztelhetetlen gyűlöletet próbálnak szítani szigeteink népében Franciaország népe ellen azzal az ürüggyel, hogy a francia nép meg akarja szállni és le akarja igázni Angliát.

Nagy-Britannia és Írország munkásai! Országotokat már megszállta és leigázta az ellenség, de a belföldi ellenség, amely politikailag és társadalmilag a helóták helyzetébe taszított benneteket. Nem szabadulhattok meg ettől az ellenségtől, ha növelitek haderejét. Hisszük, hogy Franciaország igazi népe, a proletárok tapasztalatból tudják, hogy ellenségeik, akárcsak a mieink, nem idegen tájakon találhatók, hanem a saját országukban. Akárcsak Angliában, Franciaországban is fölényesen uralkodik a nagyburzsoázia, és eltiporja a munka embereit. Akárcsak Angliában, Franciaországban is harcol a nép az ellenség ellen és a szabadságért, az egyenlőségért és a testvériségért.

De tegyük fel egy pillanatra, hogy az országot ellenséges betörés fenyegeti; ez esetben Angliának nem lenne félnivalója, ha népe szabad volna. Korántsem a hadseregek, a flották és a fellegvárak jelentik egy nemzet igazi védelmét: az ország egyedüli védelme a valóban szabad nép.

Nyilváníttassék ki, hogy a kiváltságos osztályok megfosztatnak bitorolt jogaiktól, teremtessék meg a politikai egyenlőség és a társadalmi igazság, és Angliának akár az egész világ fegyvereitől sem lesz félnivalója. Ellenkezőleg, minden ország népe boldog örömmel üdvözölné az angol hatalom

előrehaladását, ha ez a hatalom az emberi faj szabadságának és társadalmi felszabadulásának oldalán állna.

Nagy-Britannia és Írország munkásai! Miért fognátok fegyvert, miért harcolnátok olyan intézmények fenntartásáért, amelyeknek előnyeiben nem részesültök; olyan törvények érvényben maradásáért, amelyeket nem azért hoztak, hogy benneteket megvédjenek, hanem azért, hogy korlátozzanak; olyan tulajdon megvédéséért, amelyet csakis a ti munkátok elrabolt és felhalmozott gyümölcsének tekinthettek? Ellopják tőletek iparkodástok termékét, s aztán szegénységeteket ürügyül használják fel arra, hogy megfosszanak benneteket állampolgári jogaitoktól! És tőletek, akiket a tulajdonosok kifosztanak, jogtalanságra kárhoztatnak és meggyaláznak, tőletek még azt kívánják, hogy ontsátok véreteket a tulajdonosok védelmében! Ám harcoljanak a kiváltságosok és a tulajdonosok a kiváltság és a tulajdon védelmében! És ha ők maguk túl gyengék, ám adják meg a népnek, ami az övé; tanulják meg alárendelni magukat a népakaratnak; akkor majd az egész nemzet olyan védőbástyát alkot e szigetek körül, amelyen egyetlen idegen betolakodó sem tör át soha!

Mindenekelőtt politikai hatalomra van szükségetek, hogy megvalósíthassátok társadalmi felszabadulástokat. És amíg ezt nem vívtátok ki, hirdessétek fennen: ha nincs választójog, nincsen fegyver! Adjátok meg nekünk a választójogot, különben nem megyünk hadba!

Nagy-Britannia és Írország munkásai! Szorítsátok vissza ezeket az összeesküvőket, akik egyik népet a másik ellen akarnák uszítani, azzal az aljas és hazug ürüggyel, hogy a különböző országok szülöttei egymásnak természetes ellenségei. Egyesüljetek a demokrácia zászlaja alatt, amelyen ez a felirat áll: minden ember testvér!"

A Testvéri Demokraták társaságának nevében: G. Julian Harney, Ernest Jones, Thomas Clark, Charles Keen (Nagy-Britannia); J. A. Michelot, H. Bernard (Franciaország); Karl Schapper, J. Moll (Németország); J. Schabelitz, H. Krell (Svájc); Peter Holm, Luntberg (Skandinávia); Louis Oborski (Lengyelország); C. Pohse, P. Bluhm (Oroszország).

Mouvement chartiste

A megírás ideje: 1848 január 9.

A megjelenés helye: „La Réforme", 1848 január 10.

Eredeti nyelve: francia

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A franciaországi állapotok[213]

Mit tesz a kormány? Semmit.

Mit tesz a parlamenti, törvényes ellenzék? Semmit.

Mit várhat Franciaország a mostani kamaráktól? Semmit.

Mit akar Guizot? Miniszter maradni.

Mit akar Thiers, Molé és társai? Újra miniszter lenni.

Mit nyer Franciaország ezzel az ôte toi, afin que je m'y mette*-játékkal? Semmit.

Kormány és ellenzék tehát semmittevésre van kárhoztatva.

Ki az egyetlen, aki a jövendő francia forradalmat véghez fogja vinni? A proletariátus.

Mit fog a burzsoázia ezért tenni? Semmit.

Französische Zustände

A megírás ideje: 1848 január 14.

A megjelenés helye: „Deutsche-Brüsseler Zeitung", 1848 január 16. (5. sz.) és „La Réforme", 1848 január 19.

Aláírás nélkül

* – menj innen, hogy elfoglaljam a helyedet – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Franciaország – Rendkívüli leleplezések – Abd el-Kader – Guizot külpolitikája

Éppen az imént furcsa okmányt tettek közzé és osztottak szét, mintegy újévi ajándékul a képviselőháznak.[214] Ez ténymegállapító nyilatkozat, amely megmagyarázza, hogy bizonyos Petit úr hogyan kapott adószedői (*receveur particulier*) állást a Párizs melletti Corbeil-ben, s maga Petit úr tette közzé. Petit úr erre a közte és felesége közt folyó válóper következtében kényszerült; az eljárás során elhangzott állítás szerint Petit úr az állását oly módon vásárolta meg, hogy feleségét prostituálta egy Guizot úrral bizalmas kapcsolatban levő úr számára. Most a kiadványában Petit kijelenti: „Igen, az állásomat megvásároltam, ahogy manapság minden állást vásárolnak, de nem prostitúcióval vásároltam, hanem csak készpénzzel." Azután részletesen elmondja, hogyan pályázott először egy számvevőszéki tanácsosi hivatalra. Hogyan ígérték meg neki a minisztériumban ezt az állást, azzal az egy feltétellel, hogy el tudja érni az egyik tanácsos lemondását; hogyan tudatta vele a miniszter* titkára, melyik tanácsosról hihető leginkább, hogy eladja a hivatalát; hogyan érte el ezután 15 000 frankért a kívánt lemondást; hogyan közölték vele utána, hogy nem másodosztályú, hanem elsőosztályú számvevőszéki tanácsos lemondását kell elérnie, mert a kormánynak ilyenre van szüksége ahhoz, hogy teljesíthessen egy hivatalba lépésekor tett ígéretet; hogyan pótolta, különféle mesterkedésekkel, a két lemondás ára közötti különbözetet; hogyan érte el végül a lemondást; hogyan kívánta a minisztérium nemcsak az így benyújtott lemondást, hanem egy még magasabb rangú, egy főtanácsos lemondását; hogyan érte el ezt az újabb lemondást is „készpénzfizetés ellenében"; hogyan ajánlották fel végül Petit úrnak, hogy fogadja el Corbeil adószedői tisztét a számvevőszéki állás helyett; hogyan fogadta el Petit úr ezt; hogyan írták alá azután a különböző lemondó nyilatkozatokat és cserélték ki a kikötött pénzösszegekre; és hogyan jelen-

* Lacave-Laplagne. – *Szerk.*

tek meg, két nappal később, mindazok a királyi rendeletek, amelyek elfogadták a lemondásokat és előléptették, illetve kinevezték a különböző érdekelt személyeket az ügyletben kikötött tisztségekre.

Ezek az ügy fő tényei. Vannak még más, kevésbé fontos adatok is, amelyek bizonyítják, hogy mihelyt az első összeg kifizetésével Petit úr horogra akadt, egyre többet fizettettek vele. De ezeket mellőzöm. Csupán megemlítem, hogy Petit úr kiadványa mindenkit teljes nevén említ meg.

Könnyen elképzelhetik, hogy ez a kis röpirat milyen feltűnést keltett Párizsban. Valamennyi újság tele van vele, annál is inkább, mert a pénzügyminiszter (az ő ügykörébe tartozik a számvevőszék), akinek vezetése alatt az említett ügyletek végbementek, a nyilvánosság előtt – amikor a kamarában Luneau úr meginterpellálta erről – tagadta, hogy ilyesmi valaha is megtörtént. Luneau úr akkor kijelentette, hogy az állások áruba bocsátása az említett területen közismert tény. A többség éppúgy tud róla, mint az ellenzék. Egyszóval mindenki tud róla, kivéve, úgy látszik, maga a miniszter. Lacave úr határozott tagadással válaszolt erre.[215] Most az ügy olyan módon került napvilágra, amely minden eltussolást lehetetlenné tesz. És jóllehet csaknem egy héten át tele volt vele egész Párizs, a kormány ki se nyitotta a száját.

Csak megismételjük idősebb Dupin úr szavait, amelyeket akkor mondott, amikor Luneau úr az ügyet a kamarában felvetette: „Aligha volt érdemes forradalmat csinálni az állások megvásárolhatóságának eltörlésére, ha eltűrik, hogy ez a gyalázatos rendszer újra felüsse a fejét."

A következő téma, amellyel az újságok foglalkoznak, Abd el-Kader foglyul ejtése és az, hogy a kormány milyen döntést hoz majd tartózkodási helyéről.[216] Nem kétséges, hogy jóváhagyják és teljesítik Aumale herceg ígéretét, s az emírt Egyiptomba küldik.[217] Furcsa, hogy csaknem valamennyi ellenzéki lap, a „National"-tól a „Constitutionnel"-ig[218], az ígéret megszegését követeli. Mármost kétségtelen, hogy ezt az ígéretet feltételesen tették és a kormánynak szabad kezet hagytak, hogy jóváhagyja vagy nem. A jóváhagyás megtagadása nem jelentene, ahogy a „*Sun*"[219] véli, egyenesen *aljasságot*. De kétségtelen az is, hogy hasonló cselekedetet bármely más kormány, különösen az angol kormány részéről ugyanezek a lapok a legaljasabb árulásnak minősítenének. Világos, hogy mivel lehetetlen visszaállítani azt a helyzetet, amely fennállt, amikor Abd el-Kader feltételesen megadta magát, a nemeslelkűség nagyfokú hiányát jelentené, ha megtagadnák tőle megadási feltételeinek jóváhagyását. De ilyen kérdésekben ezek a *nemzeti* újságok vakok, s elkövetnék ugyanazokat a cselekedeteket, amelyek elkövetéséért másokat hibáztatnak. Csak két újság szólt az Abd

el-Kaderral kötött megállapodás jóváhagyása mellett, a „Presse"[220] és a „Réforme". Az első, egy monarchista lap, azért kívánta a jóváhagyást, mert a kormány nem hazudtolhatja meg a király fiát, *Franciaország fiát* – így eleveníti fel a királyi vérből való hercegeknek a forradalom előtt használt régi címét. „Nem", mondja a „Réforme", „az ügy kényes, országunk becsületéről van szó; ilyen ügyekben inkább legyünk túl nemes lelkűek, mint túl szűkkeblűek, ezért hagyjuk jóvá az adott szót, *még ha egy hercegé is.*" Megint csakis a „Réforme" képviselt helyes álláspontot.

Alapjában véve, véleményünk szerint, nagyon szerencsés dolog, hogy az arab vezért foglyul ejtették. A beduinok harca reménytelen volt, és bár a mód, ahogyan a Bugeaud típusú durva katonák a hadat viselték, szerfelett elítélendő, Algéria meghódítása a civilizáció haladásának fontos és szerencsés ténye. A berber államok kalózkodásainak, amelyeket az angol kormány soha nem akadályozott, amíg az ő hajóit nem háborgatták, csak az egyik ilyen állam meghódításával lehet véget vetni. S Algéria meghódítása máris rákényszerítette a tuniszi és a tripoliszi bejt, sőt a marokkói császárt* is, hogy a civilizáció útjára lépjenek. Más foglalatosságot kellett találniok népeik számára, mint a kalózkodást, és más eszközt kincstáraik megtöltésére, mint a kisebb európai államok által fizetett sarcot. És bár sajnáljuk, hogy a pusztai beduinok szabadsága megsemmisült, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ugyanezek a beduinok rablóknak a nemzete, akiknek fő megélhetési eszköze az volt, hogy rátörjenek vagy egymásra vagy a letelepedett falusiakra, elvegyék, amit találnak, lemészárolják mindazokat, akik ellenállnak, s a megmaradó foglyokat eladják rabszolgának. Mindezek a szabad barbárokból álló nemzetek távolból igen büszkének, nemesnek és dicsőnek látszanak, de csak kerüljünk közelebb hozzájuk és azt látjuk, hogy, akárcsak a civilizáltabb nemzeteket, nyereségvágy vezérli őket, csupán nyersebb és kegyetlenebb eszközöket alkalmaznak. És végtére is a modern *burzsoá* a nyomában járó civilizációval, iparral, renddel és legalább viszonylagos felvilágosodással többre becsülendő, mint a feudális lord vagy a portyázó rabló a barbár társadalmi állapottal együtt, amelyhez tartoznak.

Guizot úr a kamarák elé tárta a Svájcra és Itáliára vonatkozó diplomáciai levelezés egy részét. Az előbbi megint azt bizonyítja, hogy lord Palmerston folyton *becsapta* őt, mindkét levelezés pedig azt, hogy Franciaország szoros szövetségre lépett Ausztriával. Ez volt a végső aljasság, amelytől Lajos Fülöp Franciaországa eddig megkíméltetett. A zsarnokságnak, a leggyalázatosabb eszközzel megvalósított elnyomásnak a képviselője, az állandóság

* Abd ar-Rahmán. – *Szerk.*

és a reakció országa, mint a két forradalom által újraszervezett Franciaország szövetségese! Mélyebbre már nem süllyedhet Franciaország. De jól van ez így. Minél mélyebbre züllleszti a *burzsoázia* ezt az országot, annál közelebb van az ítélet napja. S el fog jönni, előbb, mintsem a *burzsoázia* gondolná. Van egy párt, amelyet nem vesz számításba, s ez a párt a nemes, nagylelkű, bátor francia nép.

A „Réforme" és a „National" közti vitát a két párt által választott döntőbíróság elé terjesztették. Minden ellenségeskedést beszüntettek. E hónap végére meghozzák majd a döntést. Bármi lesz is ez, reméljük, hogy a „Réforme" továbbhalad majd az egyetlen úton, amely megmentheti Franciaországban a demokráciát.

France Extraordinary Revelations – Abd el-Kader – Guizot's Foreign Policy

A megírás ideje: 1848 január 10–13.

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1848 január 22. (535.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Párizsi különtudósítónktól

[Friedrich Engels]

Chartista mozgalom

[*A nemzeti petíció támogatására összehívott gyűlés*][221]

A negyedik gyűlés, amelyet a chartista tanács a nemzeti petíció elfogadására hívott egybe, múlt kedden* zajlott le Londonban, Julian Harney úr elnökletével. Felszólaltak Clark és Dixon urak, a chartista központi bizottság[222] tagjai, továbbá a macclesfieldi West, majd Skelton, Keen és Fussell. De a fő szónokok ezen az estén Harney és Jones voltak. Alább közöljük beszédeik kivonatát:

Ernest Jones úr: – Azért gyűltünk itt egybe, hogy elfogadtassunk egy *Coercion Billt* a kormány ellen s ezzel olyan külső *nyomást*[223] gyakoroljunk, amely még ebből a szegény kis Lord John Russellből is államférfit csinálna. Azért van szükségünk erre a külső nyomásra,** mert valamennyi parlament közül, amelyek nálunk valaha voltak, bizonyosan a jelenlegi áll szemben a legellenségesebben a munkásokkal. (Egy hang: Nem, nem!) Valaki azt mondja, hogy nem. Én azonban ismétlem, hogy a kiváltságos osztály soha nem mutatkozott annyira ellenségesnek a munkások iránt, mint a mi burzsoáziánk. (Helyeslés.) Lesújtott az arisztokráciára bal felől, a demokráciára jobb felől, és romjaikon felállította a maga trónusát. Korántsem kívánom az arisztokrácia újbóli felemelkedését. Nem, csak hagyjátok a széttaposott kígyót, hiszen megmarná a kezet, amely meggyógyítaná. Az arisztokrácia uralma alatt a dolgozó osztályok jól táplált rabszolgák voltak, az Önöké alatt, uram, aki a burzsoáziát védelmezi, olyan rabszolgák, akik éhen halnak.*** (Dörgő taps.)

Minthogy parlamentünk fokozottabban burzsoá összetételű, tehát velünk szemben ellenségesebb, mint valaha, itt az ideje, hogy megszervezzük

---

* 1848 január 11. – *Szerk.*

** *Ez a fél mondat Engelstől származik.* – *Szerk.*

*** *Jones beszédében ez a mondat így hangzott*: „A feudalizmus idején a nép jól táplált rabszolgákból állt, az Önök uralma alatt, uram, sovány rabszolgák ők." – *Szerk.*

az ellenállást. És a nép tudja ezt. Mi is növeljük hadseregünket; a chartizmus régi gárdája újra megjelenik a dicsőség mezején. Mi is toborozzuk a milíciánkat, a helóták millióit. Mi is megerősítjük „nemzetvédelmünket", szívünkben a bátorságot, sorainkban a fegyelmet, cselekvésünkben az egységet! (Dörgő tapsvihar.)

De van itt néhány úr, akiknek mindez nem elég, és akik azt mondják, hogy az elszánt, jól szervezett és jól tájékozott emberek milliói nem tudják kivívni a Chartát. Ezek az urak azt mondják a népnek, hogy gazdagodjék meg és akkor majd szabad lesz. Én viszont azt mondom: szabadítsátok fel magatokat, és akkor gazdagok lesztek! (Taps.)

Gazdagodjatok meg! De hogyan? A dologházban vagy a börtönben? Gazdagodjatok meg a védett erdőkben, ahol a nemesember vadászik? Gazdagodjatok meg heti hat shillingből (8 frank)? Gazdagodjatok meg az éhínséges Írország temetőiben? (Taps.) Menjetek és mondjátok ezt a manchesteri elbocsátott munkásoknak, a 20 000 bradfordi munkanélkülinek! Mondjátok az ír parasztnak, aki éhenhal a földesúr által* felgyújtott kunyhója mellett. Mondjátok a koldusnak, aki a Grosvenor square-i arisztokrata porták körül ólálkodik! Mondjátok meg neki egyszer s mindenkorra, hogy rabszolgának kell maradnia; de ne gyalázzátok meg a nyomorát azzal, hogy azt követelitek tőle, gazdagodjék meg! Tudom, hogy a mi dicső *Földtársaságunkra*[224] hivatkoztok annak bizonyítására, hogy a nép meggazdagodhat. De hát azt képzelitek, hogy a kormány majd hagy benneteket cselekedni? Ez a társaság ötvenezer családot kiragadott a pusztulásból; de bizonyosak lehettek, a parlament meg fog akadályozni benneteket abban, hogy más ilyen társaságokat hozzatok létre, ha nem szereztek politikai hatalmat! Emlékezzenek csak vissza a társaság tagjai apáiknak, Anglia *yeomanjeinek*[225] a sorsára, akiknek már volt földjük. Hogyan veszítették el? Az adó révén, amely agyonnyomta őket.

Jól van! Csak gyűjtsétek a pénzt, szükség lesz rá a milíciához, a megnövelt hadsereghez! A ti pénzetekre!** Szükség lesz rá új palotákhoz, új püspökök kinevezéséhez, szükség lesz rá új királyi gyermekek születésekor! Gyűjtsétek a pénzt, legyetek magatok is burzsoákká, akkor majd – hiszen tudjátok – nem fél tőletek többé a burzsoázia!** Gyűjtsetek pénzt – mintha ez a megvalósíthatatlan tett lenne megmentéstek egyedüli eszköze. De nem esik szó a választásokról, jelentős nottinghami győzelmünkről[226], szervezetünkről, nemzeti petíciónk és nemzeti konventünk előkészítéséről?

* *A* földesúr által *szavakat Engels toldotta be. – Szerk.*

** *Ezt a mondatot Engels toldotta be. – Szerk.*

Nem, barátaim: mindenekelőtt a választójogra van szükségünk. És ti, londoniak, többet tehettek a kivívása érdekében, mint vidéki testvéreitek. Derék északi testvéreink messze vannak; hangjuk elhal, mielőtt még elhatolna a parlamentig, amelyet egyébként is számos kaszárnya és katonai őrhely választ el tőlük. De ti, londoniak, személyesen kopogtathattok Saint Stephens[227] kapuin, kopogtathattok, amíg csak kiváltságos adósaitok reszketve vissza nem fizetik azt, amivel évszázadok óta tartoznak nektek! Kopogtassatok hát teljes erőtökből és ne is hagyjátok abba, amíg igazságot nem szolgáltatnak nektek. (Dörgő taps.)

Julian Harney úr: – Azért gyűltünk itt össze, hogy petíciót intézzünk a parlamenthez. De nem kérünk sem kegyelmet, sem irgalmat. Ha képesek volnánk is annyira lealacsonyodni, hogy ilyet tegyünk, tudnánk, hogy mit sem várhatunk elnyomóink irgalmától. Hiszen apáink sem úgy szabadultak fel az áruló I. Károly igája alól, hogy a despota irgalmáért könyörögtek. Az amerikaiak sem irgalomért könyörögve törték szét láncaikat. És nem irgalomért kiáltozva döntötte meg Franciaország népe a feudalizmus, a papság és a monarchia zsarnokságát. (Élénk taps.)

Nem, nem, hiába is könyörögnénk a tőke kegyelméért. Valamennyi petíciónk együttvéve sem vezetne semmire, ha nem követnék más intézkedések. És hát először is: egyáltalán nem kegyelmet kérünk, hanem igazságot követelünk. És nemcsak a petícióval követeljük, hanem agitációnkkal, szervezetünkkel is, amely már-már rémülettel tölti el a parlamenti burzsoákat. Ezért ne hagyjátok abba az agitációt az országban, mert ha ellankadtok, petícióitok már csupán üres szavak lesznek.

Való igaz, a harc jutalma megérdemli, hogy küzdjünk érte. Nézzétek ezt a hatalmas birodalmat, amelyet apáitok erős karja épített, az ő vérük tapasztott össze; ezt a százhatvanmilliós népességet számláló birodalmat, amely a földgolyó lakható részének egyhatodát öleli fel, ezt a birodalmat, amelyben sohasem nyugszik le a nap[228]. És hogy van az, hogy bár százezer négyzetmérföld tulajdonosai és meghódítói vagytok, magatoknak egy talpalatnyi saját földetek sincs; hogy e nagyszerű birodalom örököseinek milliói éhen halnak, hogy ezren meg ezren vannak, akiknek a feje fölött nincs tető, amely megvédje őket a tél hidegétől? A javak legkülönbözőbb fajtái, természetesek és mesterségesen előállítottak, találhatók a brit birodalom határain belül. Gyáraink ámulatba ejtik és irigykedésre késztetik az egész világot. Mesterembereink, parasztjaink, tengerészeink világszerte híresek ügyességükről, szorgalmukról, bátorságukról. Bővelkedünk a nagyság és a jómód minden elemében, s benneteket mégis nyomor sújt. Pedig ez a birodalom jog szerint nem néhány semmittevő, spekuláns és kiváltságos

tulajdona, hanem az egész népé. Vajon ennek a kivívása nem éri meg a fáradságot? Kivívni pedig a Charta segítségével fogjátok. (Taps.) És amikor a bitorlók fegyverbe szólítanak benneteket az ország védelmében, tagadjátok ezt meg, amíg meg nem kapjátok a részeteket a kivívott előnyökből. És vajon milyen sors vár rátok, ha fegyvert fogtok? Emlékezzetek arra a szegény katonára, akit nemrégen Indiában függelemsértésért agyonlőttek; ez lenne a sorsotok; és hasonlítsátok össze ezzel Wellington herceg esetét, aki az államkincstárból összesen két és fél millió fontot (hatvanmillió frankot) kapott: ez az arisztokraták sorsa.

Nos hát! Ha az arisztokrácia félti a földjeit, ám harcoljon ő a védelmükben! Ha az egyház veszélyben látja mérhetetlen jövedelmét, ám fogjanak fegyvert a papok és a püspökök! Ha a Change-Alley[229] uzsorásai és kapzsi pénzeszsákjai féltik a tőkéjüket, ám menjenek ők és védjék meg! Ha a gyárosok, a kereskedők félnek attól, hogy kirabolják őket, ám fegyverkezzenek fel és harcoljanak a tulajdonukért! De ti, a nép fiai, a munka emberei, akiket agyonterhel a robot, akiket rosszul fizetnek, ti, a kiváltságok hajléktalan rabszolgái, akiknek nincs se földjük, se jövedelmük, se járadékuk, se dézsmájuk, se állampapírjuk, se részvényük, se nyereségük, se uzsorájuk, se választójoguk — ti, akiknek a trónus nem ad biztonságot, sem a törvény védelmet, ti valami másért harcoljatok, vagy pedig ne harcoljatok egyáltalán! („Bravó"-kiáltások.) Ha már harcolnotok kell, harcoljatok saját magatokért. (Taps.) Ha a lordok, papok vagy burzsoák azt kívánják tőletek, hogy harcoljatok, válaszoljátok nekik: ha nincs választójog, nincs fegyver sem! A gazemberek és az ostobák nemzetvédelemről fecsegnek. Egyetlen nemzetvédelem létezik, a chartistáké: *az ország földje legyen a népé, mindenkinek legyen háza, mindenkinek legyen választójoga, mindenkinek legyen fegyvere*! (Dörgő tapsvihar.)

Mouvement chartiste

A megírás ideje: 1848 január 16–18.

A megjelenés helye: „La Réforme", 1848 január 19.

Eredeti nyelve: francia

Aláírás nélkül

MELLÉKLETEK

A. Sajtóközlemények, dokumentumok

A „Gesellschaftsspiegel" olvasóihoz és munkatársaihoz[230]

A szenvedő emberiség megsegítésének nemes törekvése, amely most, a XIX. század becsületére, mindenütt jelentkezik, Németországban még nem rendelkezik központi orgánummal, amely közölné egyrészt az orvosolandó bajokat, másrészt az orvoslásukra javasolt vagy már foganatosított eszközöket, és behatóbban megvilágítaná üdvös vagy elhibázott hatásukat. Ezennel a közönség elé tárjuk egy ilyen orgánum első számát és reméljük, minden emberbarát indíttatva érzi majd magát, hogy a *„Gesellschaftsspiegel"*-t megfelelő közleményekkel támogassa.

Ahhoz, hogy megtaláljuk és alkalmazzuk az eszközöket társadalmi életünk szerteágazó és ráadásul még mesterségesen leplezett visszásságainak alapos és tartós megszüntetésére, mindenekelőtt meg kell ismernünk magukat ezeket a visszásságokat. A *„Gesellschaftsspiegel"* ezért fóruma elé idézi majd a társadalmi test összes betegségeit; közöl olyan általános leírásokat, monográfiákat, statisztikai cikkeket és egyes jellemző eseteket, amelyek alkalmasak arra, hogy kellő megvilágításba állítsák valamennyi osztály társadalmi viszonyait és segítséget nyújtsanak a társadalmi bajok orvoslására alakuló *egyleteknek*[169]; a lap mindenben a tények talajára fog helyezkedni, csak tényeket és közvetlenül a tényeken alapuló érvelést közöl, olyan érvelést, amelynek végkövetkeztetései megint csak nyilvánvaló tények.

A munkásosztály helyzete foglalkoztat bennünket elsősorban, mert az a legkiáltóbb a mai civilizált társadalom összes bajai közül. Szívesen fogadunk leírásokat, statisztikai adatokat, egyes megkapó tényeket Németország minden tájáról, különösen azokról, amelyeken rendkívüli ínség uralkodik. Úgyszintén híreket a segítségre szoruló, egyáltalában a vagyontalan osztálynak a vagyonos osztályhoz való számarányáról, a pauperizmus növekedéséről stb.

Vizsgálódásunk körébe vonjuk a munkásoknak mind a szellemi, intellektuális és morális, mind a fizikai helyzetét és örömmel fogadunk beszámolókat a proletárok egészségi állapotáról, amennyiben ezt a társadalmi viszonyok határozzák meg, valamint műveltségük és erkölcsük állásáról. Ugyancsak nagy figyelemre méltatjuk a bűnözés, a prostitúció statisztikáját, kivált ha egybekötik különböző időszakok, helységek és életkörülmények összehasonlításával.

A leghálásabb területek a „Gesellschaftsspiegel" céljaira e tekintetben a következők:

1. *A nagyvárosok*, amelyek nem létezhetnek kis térségbe összezsúfolt, nagyszámú vagyontalan osztály nélkül. A szokásos következményeken kívül, amelyeket a vagyontalanság mindenütt maga után von, itt tekintetbe kell venni azokat a hatásokat, ame-

lyeket a népességnek ez a centralizációja gyakorol a munkásosztály fizikai, intellektuális és morális viszonyaira. Szívesen fogadunk leírásokat, statisztikai, orvosi és egyéb értesítéseket, valamint egyes tényeket, amelyek fényt derítenek nagy- és kisvárosaink többnyire homályba burkolt *„rossz negyedeire"*.

2. *Az ipari és gyári kerületek*, amelyeknek a létezése szintén nagy lélekszámú vagyontalan osztályon alapul. Munkatársaink figyelmét itt a többi között a következő pontokra kívánjuk irányítani:

a) A munka természete önmagában; egyes munkák, amelyek jellegüknél vagy a munkavégzés alkalmatlan módjánál, illetve túlságosan hosszú időtartamánál fogva az egészségre ártalmasak; gyermekmunka, női munka a gyárakban és következményei; a proletárok dolgozó és nem dolgozó gyermekeinek és asszonyainak elhanyagolása, a család felbomlása, a felnőtt férfimunkások kiszorítása nők és gyermekek által, gépek okozta balesetek stb.

b) A munkások függése munkáltatójuktól. E pontot illetően kötelességünknek tekintjük, hogy vállaljuk a védtelen munkásosztály képviseletét a tőkések hatalmával és főleg a sajnos elég gyakran előforduló túlkapásaival szemben. A munkások elnyomásának minden egyes esetét könyörtelenül kiszolgáltatjuk a közfelháborodásnak, s különösen hálásak leszünk tudósítóinknak az erre vonatkozó pontos nevet, helyet és időt feltüntető közlésekért. Ha gyárakban túl hosszú időt vagy éppenséggel éjszakákon át dolgoztatnak, ha munkásoknak szabad idejükben gépeket kell tisztítaniok, ha gyárosok durván vagy zsarnoki módon viselkednek munkásaikkal szemben, zsarnoki munkaszabályzatokat bocsátanak ki, ha a bért pénz helyett áruban fizetik – ezt a gyalázatos „truck-rendszert" különösen üldözni fogjuk mindenütt, ahol csak alkalmazzák, minden alakjában és álöltözetében –, ha munkásoknak egészségtelen helyiségekben kell dolgozniok vagy a gyáros tulajdonában levő rossz lakásokba kell költözniök, egyszóval, ha a tőkések bármiféle jogtalanságot követnek el a munkások ellen, kérünk mindenkit, akinek módjában van bennünket erről tudósítani, közölje minél előbb és minél pontosabban. A szegényeknek a gazdagokkal szemben való védelmére kibocsátott törvények mindennemű áthágását a legtüzetesebben és a leginkább megszégyenítő körülmények ismertetésével a nyilvánosság elé tárjuk. Csak ezen a módon léphetnek valóban érvénybe az eddig többnyire csupán papíron létező törvények.

c) A munkások elhanyagolása a társadalom részéről általában, ha a konkurrencia folytán, tökéletesebb gépek bevezetése, nők és gyermekek alkalmazása, kereskedelmi ingadozások és külföldi konkurrencia folytán munkanélkülivé, vagy betegség, rokkantság, illetve öregség folytán munkaképtelenné váltak, valamint a munkások életkörülményeinek bércsökkenés okozta minden rosszabbodása.

A *vagyontalan* osztályon kívül ecsetelni fogjuk a *vagyonos osztály* külső és belső helyzetét is. Tényekkel bebizonyítjuk, hogy *a magánvállalkozók szabad konkurrenciája a munka és a forgalom megszervezése nélkül elszegényíti a középosztályt*, hogy a vagyont egyesek kezében koncentrálja és ilyenképpen közvetve helyreállítja a monopóliumot; hogy a földbirtok parcellázása tönkreteszi a kisbirtokost és közvetve helyreállítja a nagybirtokot; hogy a konkurrenciaharc, amelybe mindnyájunkat belerángatnak, *aláássa a társadalom alapjait*, s a durva önzéssel az *egész társadalmat demoralizálja*.

A *„Gesellschaftsspiegel"* az anyagi nyomort, vagy a szellemi és morális nyomort nem csupán ott fogja ábrázolni, ahol egymással karöltve haladnak, hanem bemutatja majd valamennyi alakjában, tehát a felsőbb néposztályok nyomorát is – és bemutatásában nem szorítkozik statisztikai cikkekre és az életből merített valóságos történetekre, hanem megnyitja hasábjait prózai és verses alkotásoknak is, de csak olyanoknak, amelyek *híven* ábrázolják az életet. Az élet *alapján* készült leírásokat nem kevésbé szívesen fogad, mint az *életből* vetteket.

Akinek ipari, földművelő és egyéb népességünk eddig nagyrészt képmutatóan szépítgetett vagy palástolt állapotainak olyan könyörtelen leleplezése, egész társadalmi állapotunknak olyan nyílt ábrázolása, amilyet a *„Gesellschaftsspiegel"* nyújtani szándékozik, netalán túlságosan megfájdítja a fejét és a szívét, semhogy megbarátkozhatna ezzel a vállalkozással, az gondolja meg: a bátorság, hogy szembenézzünk valamely bajjal, és a világos felismerésből származó nyugalom végső soron mégis csak jótékonyabban hat a szellemre és a lélekre, mint a gyáva idealizáló szentimentalizmus, amely a vigasztalan valóság láttán egy eszménynek – amely nem létezik és nem is *létezhet* – a hazugságában keres vigaszt! Az ilyen idealizáló szentimentalizmus persze képmutatóan fitogtatja az emberiség szenvedései iránti részvétét, ha ezek *politikai botránnyá* dagadnak – ahogy a sziléziai zavargások[231] alkalmával hirtelen minden újságot és folyóiratot elárasztott az úgynevezett szocializmus –, de mihelyt a *zavargások* megszűnnek, megint *nyugodtan* tűri, hogy a szegények éhen vesszenek.

Végül a *„Gesellschaftsspiegel"* fóruma elé tartoznak a társadalmi bajok és társadalmi zűrzavar leküzdésére törekvő erőfeszítések – tehát egyfelől *a most alakuló egyletek tevékenysége*, másfelől a kényszerítő eszközök, amelyek bizonyos bajokat korlátok közé szorítanak, de csak azért, hogy másokat előidézzenek. Ilyen káros hatásúak a megbecstelenítő ítéletek, amelyek a bűnözőt örökre kívül helyezik a társadalmon, a tapasztalt bűnözőkkel való érintkezés a szokásos börtönökben és a magánzárkák a pennsylvaniaiakban, ide tartozik a vadorzás elleni törvények következtében elkövetett számos gyilkosság, a szegénytörvények és az egészségrendészet állása és alkalmazása, jellegzetes bűnesetek stb.

Amikor mármost az ügy érdekében szíves közreműködésre kérünk mindenkit, aki az említett vagy hasonló, a *„Gesellschaftsspiegel"* fóruma elé tartozó kérdésekről közléseket tehet, nevezetesen a lelkész, tanító, orvos és hivatalnok urakat is, minden olyan esetben, amikor ezt kívánják, garantáljuk a nevek titokban tartását, s tudósítóink *felelősségére* csak annyiban tartunk igényt, hogy *az általuk közölt tények helytállóak* legyenek. A közlésért a szerkesztőség vállalja a felelősséget.

An die Leser und Mitarbeiter des Gesellschaftsspiegels

A megírás ideje: 1845 január vége

A megjelenés helye: „Gesellschaftsspiegel", I. évf., 1845.

Marx nyilatkozata a brüsszeli rendőrségnek[232]

A belgiumi tartózkodási engedély elnyerése végett hajlandó vagyok becsületszavammal kötelezni magamat arra, hogy nem teszek közzé Belgiumban semmiféle írást napi politikáról.

Dr. Karl Marx

1845 március 22.

Az első megjelenés helye: „L'Europe Nouvelle", 346. sz., 1924.

A Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzata[233]

Világ proletárjai, egyesüljetek!

I. szakasz

A Szövetség

1. cikkely. A Szövetség célja az emberek felszabadítása a vagyonközösség elméletének elterjesztése és minél hamarabbi gyakorlati bevezetése révén.
2. cikkely. A Szövetség *csoportokra* és *körzetekre* oszlik, élén végrehajtó hatalomként a *központi vezetőség* áll.
3. cikkely. Mindenkitől, aki a Szövetségbe be akar lépni, megkívántatik:
   a) férfias magatartás;
   b) hogy soha ne kövessen el becstelen cselekedetet;
   c) a Szövetség alapelveinek elismerése;
   d) ismert megélhetési eszközök;
   e) hogy nem tartozik semmiféle politikai vagy nemzeti egyesülethez;
   f) egyhangú felvétel valamely csoportba és
   g) becsületszava, hogy hűségesen fog munkálkodni és titoktartó lesz.
4. cikkely. Az összes szövetségi tagok egyenlők és testvérek, s mint ilyenek kötelesek segíteni egymást minden helyzetben.
5. cikkely. Az összes tagok szövetségi neveket vesznek fel.

II. szakasz

A csoport

6. cikkely. A csoport legalább három és legfeljebb tizenkét tagból áll. Az e számon túl való növekedésének kettéoszlással veszi elejét.
7. cikkely. Minden csoport választ egy elöljárót és egy elöljáróhelyettest. Az elöljáró vezeti az üléseket, a helyettes kezeli a pénztárt, amelybe a tagok járulékai befolynak.

8. cikkely. A csoportok tagjai buzgón fáradozzanak azon, hogy a Szövetséget derék férfiak bevonásával gyarapítsák és igyekezzenek mindig oda hatni, hogy elveket, ne pedig ezt vagy azt a személyt vegyék vezérfonalul.
9. cikkely. Új tagok felvétele a csoport elöljárója és azon tag útján történik, aki a felvételre jelentkezőt a Szövetség felé irányította.
10. cikkely. A csoportok kölcsönösen nem ismerik egymást és megkülönböztető neveket vesznek fel, amelyeket ők maguk választanak.

III. szakasz

A körzet

11. cikkely. A körzet legalább két és legfeljebb tíz csoportot foglal magában.
12. cikkely. A csoportok elöljárói és helyetteseik alkotják a körzeti vezetőséget. Saját kebelükből elnököt választanak.
13. cikkely. A körzeti vezetőség a körzet összes csoportjainak végrehajtó hatalma.
14. cikkely. Magukban álló csoportoknak valamelyik már meglevő körzeti vezetőséghez kell csatlakozniok, vagy más magukban álló csoportokkal együtt új körzetet kell alakítaniok.

IV. szakasz

A központi vezetőség

15. cikkely. A központi vezetőség az egész Szövetség végrehajtó hatalma.
16. cikkely. Legalább öt tagból áll és annak a helységnek a körzeti vezetősége választja, amelyen a székhelyének lennie kell.

V. szakasz

A kongresszus

17. cikkely. A kongresszus a Szövetség törvényhozó hatósága.
18. cikkely. Minden körzet küld egy képviselőt.
19. cikkely. Minden év augusztus hónapjában összeül egy kongresszus. A központi vezetőségnek joga van fontos esetekben rendkívüli kongresszust egybehívni.
20. cikkely. A mindenkori kongresszus határozza meg, hol legyen a folyó évben a központi vezetőség székhelye.
21. cikkely. A kongresszus minden törvényhozói határozatát a csoportok elé terjesztik elfogadás vagy elvetés végett.

22. cikkely. Mint a Szövetség végrehajtó hatalma, a központi vezetőség számadással tartozik a kongresszusnak ügyviteléről, és ezért részt vesz a kongresszuson, de nincs szavazati joga.

VI. szakasz

Általános rendelkezések

23. cikkely. Aki férfiatlanul vagy a Szövetség elvével ellentétesen cselekszik, azt a körülményektől függően vagy eltávolítják, vagy kitaszítják a Szövetségből. A kitaszítás kizárja az újrafelvételt.

24. cikkely. Az olyan tagok felett, akik bűnt követnek el, a körzeti vezetőség ítélkezik, s ez gondoskodik az ítélet végrehajtásáról.

25. cikkely. Minden csoportnak a legszigorúbban ügyelnie kell az eltávolítottakra és kitaszítottakra; továbbá pontosan meg kell figyelnie környékének gyanús személyeit, és mindazt, ami ezek részéről a Szövetség kárára történik, azonnal jelenteni kell a körzeti vezetőségnek, amelynek azután meg kell tennie a szükséges intézkedéseket a Szövetség biztosítására.

26. cikkely. A csoportok és a körzeti vezetőségek, valamint a központi vezetőség legalább kéthetenként egyszer üljenek össze.

27. cikkely. A csoportok helyi vagy havi járulékot fizetnek, amelynek nagyságát az illető körzeti vezetőség határozza meg. – Ezeket a járulékokat a vagyonközösség elveinek terjesztésére és levélportóra fordítják.

28. cikkely. A körzeti vezetőségek kötelesek a hozzájuk tartozó csoportoknak hathónaponként elszámolni a kiadásokról és bevételekről.

29. cikkely. A körzeti vezetőségek és a központi vezetőség tagjait egy évre választják és akkor vagy újra meg kell erősíteni őket tisztükben, vagy másokkal helyettesíteni.

30. cikkely. A választások szeptember hónapban történnek. A választók egyébként bármikor visszahívhatják tisztségviselőiket, ha nincsenek megelégedve ügyvitelükkel.

31. cikkely. A körzeti vezetőségeknek gondoskodniok kell arról, hogy csoportjaikban legyen anyag hasznos és szükséges vitákhoz. A központi vezetőség viszont tekintse kötelességének, hogy megküldje az összes körzeti vezetőségeknek az olyan kérdéseket, amelyeknek megvitatása elvünk szempontjából fontos.

32. cikkely. Minden körzeti vezetőség, s ennek hiányában a csoport, sőt mindegyik szövetségi tag is, ameddig egyedül van, köteles rendszeresen levelezni a központi vezetőséggel vagy egy körzeti vezetőséggel.

33. cikkely. Minden szövetségi tag, aki lakóhelyet akar változtatni, tartozik erről előljáróját előzetesen értesíteni.

34. cikkely. Az egyes körzeti vezetőségekre van bízva, hogy olyan intézkedéseket

hozzanak, amelyeket a körzet biztonsága és hathatós működése érdekében tanácsosnak tartanak. Ezek az intézkedések azonban nem állhatnak ellentmondásban az általános szabályzattal.

35. cikkely. A szervezeti szabályzat módosítására vonatkozó összes javaslatok a központi vezetőségnek küldendők be és ez a kongresszus elé terjeszti őket döntésre.

VII. szakasz

Felvétel

36. cikkely. A szervezeti szabályzat felolvasása után a 9. cikkelyben megjelölt két szövetségi tag a következő öt kérdést teszi fel a felvételre jelentkezőnek. Ha „igen"-nel felel, akkor becsületszavát veszik és szövetségi tagnak nyilvánítják.

Az öt kérdés ez:

a) Meg vagy győződve a vagyonközösség elveinek igazságáról?

b) Szükségesnek tartasz-e egy erős Szövetséget ezen elvek mielőbbi megvalósításához és akarsz-e egy ilyenbe belépni?

c) Megígéred-e, hogy mindig, szóval és tettel, a vagyonközösség elveinek terjesztésén és gyakorlati megvalósításán fogsz munkálkodni?

d) Megígéred-e, hogy titkot tartasz a Szövetség fennállására és összes ügyeire vonatkozóan?

e) Megígéred-e, hogy engedelmeskedsz a Szövetség határozatainak?

Akkor add erre zálogul becsületszavadat!

A kongresszus nevében és megbízásából

Heide
titkár

Karl Schill[190]
elnök

London, 1847 június 9.

Az első megjelenés helye: „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)", Hamburg 1969.

Körlevél a Kommunisták Szövetsége Londonban 1847 június 2-a és 9-e között megtartott első kongresszusáról

*A kongresszus a Szövetségnek Hamburgban**

Kedves Testvérek!

A Szövetség első kongresszusa, amelyet februárban hívott össze a központi vezetőség (csarnok) és amely ez év június 2-án nyílt meg itt Londonban, befejezte tanácskozásait. Ülései, Szövetségünk egész helyzeténél fogva, nem lehettek nyilvánosak.[235]

Ám nekünk, a kongresszus tagjainak, feladatunk, hogy ezt a nyilvánosságot számotokra utólag legalább annyiban megteremtsük, hogy tárgyalásainkról áttekintést nyújtunk nektek.

Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert az eddigi központi vezetőségnek előttünk kellett számot adnia, és *nekünk* ezért ki kell nyilvánítanunk nektek, hogyan volt megelégedve a kongresszus ezzel a számadással. Továbbá azért kell ezt megtennünk, mert az új szervezeti szabályzathoz egy olyan cikkelyt csatoltunk, amely a kongresszus minden törvényhozói határozatát az egyes csoportok szavazásának veti alá[236]; ezért, legalábbis határozataink e részét illetően, kettős okból is kötelesek vagyunk közölni veletek az indítékokat.

A meghatalmazások megvizsgálása után először az eddigi csarnoknak kellett számot adnia a kongresszus előtt ügyintézéséről és jelentést tennie a Szövetség állapotáról. A küldöttek teljes megelégedésüket nyilvánították azzal a móddal, ahogy a csarnok a Szövetség érdekeire ügyelt és megkezdte a Szövetség újjászervezését. Ezzel ez a pont el volt intézve. A központi vezetőség jelentéséből és a kongresszus elé terjesztett eredeti levelekből merítjük a következő rövid áttekintést.

Londonban a legerősebb a Szövetségünk. Az egyesülési és szólásszabadság szerfelett megkönnyíti a propagandát és a számos derék tagnak alkalmat ad arra, hogy jellemét és tehetségét a Szövetség és az ügy javára érvényesítse. A Szövetség erre a célra felhasználja a „Német Művelődési Társaság munkások számára"[237] elnevezésű szervezetet, ennek whitechapeli fióktársaságával egyetemben. A Szövetség tagjai részt vesznek továbbá a „Fraternal Democrats"-ben[210], a francia kommunista vitaegyletekben[238] stb.

---

* Hamburgban *Moll kézírásával tintával utólag hozzáfűzve a litografált szöveghez.*[234] – *Szerk.*

A párizsi egykori csarnok maga is belátta, hogy a londoni Szövetségnek mennyivel inkább áll módjában átvenni a szövetségi ügyek központi irányítását, mint neki. Az összes okmányok és maguk a központi vezetőség tagjai sehol nincsenek olyan biztonságban, mint itt. A kongresszusnak tárgyalásai alatt elegendő alkalma volt látni, hogy a londoni csoportoknak elégséges számú derék emberük van, akikre a Szövetség legfőbb végrehajtó hatalmát rá lehet bízni. Ezért úgy határozott, hogy a központi vezetőség Londonban maradjon.

Párizsban a Szövetség az utóbbi években nagyon hanyatlott.[239] A gau-vezetőségi és csarnok-tagok hosszú ideje csak formai viszálykodásokkal és állítólagos szabályzatsértésekkel foglalkoztak, ahelyett, hogy az egész Szövetség vagy gaujuk ügyeit tartották volna szemmel. A csoportokban hasonló időrabló, felesleges és szakadásokat előidéző aprólékosságokat tárgyaltak. Legfeljebb azokról a régi kérdésekről vitáztak, amelyeket Weitling „Garanciái"[240] óta mindig újra, unos-untig megbeszéltek már. Magában a párizsi Szövetségben nem mutatkozott a legcsekélyebb haladás, a legcsekélyebb részvétel sem az elv fejlesztésében, a proletariátus mozgalmában, amely a Szövetség más helyi szervezeteiben, valamint a *Szövetségen kívül* végbement. Ennek az volt a következménye, hogy mindazok, akik nem voltak megelégedve azzal, amit nekik a Szövetségen *belül* nyújtottak, a Szövetségen kívül kerestek további felvilágosítást. Ezt a felvilágosítás iránti igényt használta ki egy irodalmi iparlovag és munkáskizsákmányoló, *Karl Grün* német irodalmár. Ez a személy csatlakozott a kommunizmushoz, amikor észrevette, hogy a kommunista írásokkal pénzt lehet keresni. Egy idő múlva látta, hogy veszélyes magát továbbra is kommunistának vallani, és ekkor Proudhonnak a nemzetgazdaságtani ellentmondásokról szóló új, egyébként általa németre fordított könyvében[241] talált ürügyet visszalépésre. Az ebben a különben igen jelentéktelen könyvben lerögzített nemzetgazdaságtani állításokat tette az említett Grün Párizsban, szövetségi tagok számára tartott előadásainak alapjává. Ezeket az előadásokat kétféle emberek látogatták: 1. olyanok, akiknek a kommunizmustól egyáltalában elment már a kedvük, 2. olyanok, akik azt remélték, hogy az említett Grüntől talán útbaigazítást kapnak egy sereg kérdést és kétséget illetően, amelyekre a csoportok ülésein soha nem találtak megoldást számukra. Az utóbbiak elég számosan voltak és a párizsi csoportok leghasználhatóbb és leginkább fejlődőképes tagjaiból kerültek ki. Az említett Grünnek az utóbbiak közül is sikerült egy ideig többeket elvakítania szólamaival és állítólagos roppant tudományával. Ezáltal a Szövetségben szakadás állt be. Az egyik oldalon állt az a párt, amely a csarnokban és a gauban kizárólagosan uralkodott, a weitlingiánusok pártja; – a másik oldalon álltak azok, akik még úgy vélekedtek, hogy Grüntől is lehet valamit tanulni. Ezek azonban csakhamar látták, hogy Grün mennyire határozottan ellenségesen nyilatkozott a kommunistákról, és hogy egész tanítása mennyire nem képes a kommunizmust helyettesíteni. Heves vitákat rendeztek, amelyekben megmutatkozott, hogy csaknem valamennyi szövetségi tag hű maradt a kommunizmushoz, és csak ketten-hárman védelmezték az említett Grünt és az ő proudhoni rendszerét. Egyszersmind kiderült, hogy ugyanez a Grün, szokása szerint, becsapta a munkásokat, mivel 30 frankot, a lengyel felkelők javára rendezett gyűjtés összegét,[242] magáncéljaira használt fel és egyáltalában több

száz frankot kunyerált ki tőlük a porosz Landtag véghatározatairól írott nyomorúságos brosúra[243] kinyomatására. Elég az hozzá, hogy Grün addigi hallgatóinak többsége elmaradt és egy új pártot alakított, amely főleg arra törekedett, hogy a kommunista elvet minden következtetésében és a társadalmi viszonyokkal való összefüggésében továbbfejlessze. E szakadás folytán azonban szétesett a Szövetség szervezete. A központi vezetőség a tél folyamán egy megbízottat* küldött, aki a szervezetet a lehetőséghez képest helyreállította. De a viszálykodások hamarosan kiújultak; a három különböző párt és elv kiengesztelhetetlennek bizonyult. A haladáspártnak a weitlingiánusok segítségével sikerült eltávolítania a Szövetségből a három-négy konok grüniánust, akik egyenesen a kommunizmus ellen nyilatkoztak. De ekkor a kongresszusi küldött megválasztásánál a gau-vezetőség ülésén összeveszett a két párt. Az ellentét orvosolhatatlanná vált, és hogy legalább a választásig eljussanak, abban a három csoportban, amelyben a haladáspárt a legerősebben volt képviselve, elhatározták, hogy különválnak attól a két csoporttól, amelyen a weitlingiánusok fő ereje nyugodott, és együttes ülésen külön kongresszusi küldöttet választanak. Ez megtörtént. Ezzel a weitlingiánusokat ideiglenesen eltávolították a Szövetségből és a szövetségi tagok számát $^1/_3$-dal csökkentették. A kongresszus a két párt beterjesztett igazolásának megvizsgálása után kijelentette, hogy egyetért a három csoport eljárásmódjával, mert a Weitling-párt mindenütt feltartóztatta a Szövetséget fejlődésében, amiről Londonban és Svájcban is szereztünk tapasztalatokat. A kongresszus egyhangúlag úgy határozott, hogy a párizsi weitlingiánusokat eltávolítja a Szövetségből és a párizsi többség küldöttét** engedi be a kongresszusra.

Így persze a szövetségi tagok száma Párizsban nagyon megcsappant. De viszont a gátló elemeket is eltávolították, és a harc megújult tevékenységre serkentette a kedélyeket. Új szellem, egészen új energia nyilvánul meg. A rendőri üldözések, úgy látszik, nagyrészt véget értek és egyáltalában nem az ellen a párt ellen irányultak, amely most győzött és amelynek csak egy tagját utasították ki, hanem szinte csak a Grün-féle pártot sújtották – ez bizonyíték arra, hogy az egész üldözés a porosz kormányzat közlésein alapult, mint mindjárt meglátjuk. És ha a kormányzat feloszlatta a nyilvános külső gyűléseket, ez is főleg a grüniánusokat sújtja, akik ott a szót vitték és a kommunizmust szidalmazták, mivel a kommunisták ott természetesen nem válaszolhattak nekik szabadon. Ily módon a Szövetség Párizsban most sokkal jobban áll, mint abban az időben, amikor lemondott a csarnokról. Kevésbé számosak vagyunk, de egységesek, és derék embereink vannak ott.

Lyonban a Szövetség szervezett tagokat számlál, akik, úgy látszik, tőlük telhetően részt vesznek a dologban.

Marseille-ben szintén meg vagyunk szervezve. Az ottani tagokról a következőket írják nekünk: „A marseille-i Szövetség helyzete nem a legjobb. Levélbeli buzdítás nem sokat segítene; azon leszünk, hogy az ősszel néhányan közülünk odautazzanak és a Szövetséget újra megszervezzék."

* Joseph Moll. – *Szerk.*
** Engels. – *Szerk.*

A Szövetségnek sikerült Belgiumban is szilárdan megvetnie a lábát. Brüsszelben derekas csoport működik, amelynek tagjai németek és belgák és ezek Lüttichben a vallon gyári munkások között már egy második csoportot alapítottak. A Szövetség kilátásai ebben az országban igazán örvendetesek, és reméljük, hogy a következő kongresszuson Belgiumot már több küldött fogja képviselni.

Németországban több csoportunk volt Berlinben, ezeket az idén tavasszal a rendőrség váratlanul szétugrasztotta. A Szövetség tagjai az újságokból értesülhettek arról, hogy egy szövetségi tagok által irányított munkásgyűlést a rendőrség feloszlatott, vizsgálatot indított, és ennek következtében több vezető tagot letartóztattak. A letartóztatottak között volt bizonyos Friedrich Mentel, szabó, potsdami születésű, kb. 27 éves, zömök, középtermetű stb. Ez az ember, aki korábban Londonban és Párizsban járt, az utóbbi helyen a Grün-féle párthoz tartozott és érzelgős szeretet-prédikátornak mutatkozott, egyébként pedig utazásain elég pontosan megismerkedett a Szövetség viszonyaival, nem volt képes ezt a kis megpróbáltatást kiállni. Ezúttal is kitűnt, hogy az ilyen érzelmi emberek értelmi gyengesége és zavarossága csak a vallásban találhatja meg végső kielégülését. Az említett Mentel néhány nap alatt egy pap hatására teljesen megtért és fogsága alatt kétszer vett részt az úrvacsora komédiájában. Egy berlini tagunk a következőket írja nekünk: „...beszélt a bíróság előtt[244] a párizsi, londoni, hamburgi és kieli csoportokról (ezeket mind maga is felkereste) és megadta azokat a címeket, amelyekre Hermann Kriege Berlinbe küldte »Volkstribun«-ját.[245] Egyenesen a szemébe mondta egy másiknak: nem adtam el neked ezeket a könyveket? Nem gyűltünk össze ott meg ott? Nem vagy tagja az Igazak Szövetségének? És amikor mindenre »nem« volt a válasz, Mentel így szólt: hogyan felelhetsz ezért a mindenható és mindentudó Isten előtt? és más ilyen ostobaságokat." Szerencsére az említett Mentel aljassága nem tudta megzavarni a többi vádlottat, és ilyenképpen a kormány számára nem maradt más hátra, mint hogy a letartóztatottakat ideiglenesen szabadlábra helyeztesse. Az említett Mentel denunciálásai nyilvánvalóan a legszorosabb összefüggésben állnak a párizsi német kommunisták üldözésével. Csak szerencsénknek mondhatjuk, hogy a grüniánus Mentel magukat a grüniánusokat tekintette és denunciálta a Szövetség tulajdonképpeni vezetőinek. Ez a valódi kommunistákat általánosságban megoltalmazta az üldözésektől. Természetesen ezek az események az egész berlini körzetet dezorganizálták. Az ottani tagok általunk ismert derekasságánál fogva azonban megvan a reményünk arra, hogy hamarosan végbemegy a Szövetség újjászervezése.

Hamburg szintén meg van szervezve. Az ottani tagokat azonban némiképpen megfélemlítették ezek a berlini üldözések. A kapcsolatok mindazonáltal egy pillanatra sem szakadtak meg.

A Szövetség megalakult továbbá Altonában, Brémában, Mainzban, Münchenben, Lipcsében, Königsbergben, Thornban, Kielben, Magdeburgban, Stuttgartban, Mannheimban és Baden-Badenban. Skandináviában szintén meg van már szervezve Stockholmban.

Svájcban a Szövetség helyzete nem olyan örvendetes, mint kívánhatnánk. Itt kezdettől fogva a weitlingiánusok pártja volt a domináló. A fejlődés hiánya a svájci cso-

portokban főleg abban mutatkozott meg, hogy egyrészt képtelenek voltak végigvinni a régi harcot az ifjúnémetekkel[129], másrészt vallásilag léptek fel az ifjúnémetek ellen és hagyták, hogy egészen siralmas iparlovagok, pl. az ünnepélyes holsteini Georg Kuhlmann, a leggaládabbul kizsákmányolják őket. Rendőrségi intézkedések következtében a Szövetség Svájcban annyira dezorganizálódott, hogy a kongresszus elhatározta, hogy rendkívüli intézkedéseket tesz újonnan való megszervezésére. Ezeknek az intézkedéseknek a sikerét és módját magától értetődően csak később lehet a csoportok tudtára adni.

Amerikát illetően még meg kell várni a központi vezetőség által oda küldött megbízott közelebbi híreit, mielőtt határozott jelentést tehetünk a Szövetség ottani viszonyainak végső alakulásáról.

Ebből a jelentésből, valamint magukból a bemutatott szövetségi levelekből két dolog tűnik ki: először, hogy amikor a londoni csarnok a vezetést átvette, a Szövetség kétségtelenül nehéz helyzetben volt, hogy az addigi központi vezetőség[246] korántsem fogta fel a reá háruló kötelességeket, hogy az egésznek az összefogását teljesen elhanyagolta és hogy a Szövetség e dezorganizálódása mellett még magukban az egyes csoportokban is összeütközést szító elemek ütötték fel lassanként a fejüket. A londoni központi vezetőség ezek között a Szövetség létezését fenyegető körülmények között azonnal megtette a szükséges intézkedéseket: megbízottakat küldött ki, néhány, az egésznek a fennállását veszélyeztető tagot eltávolított, a kapcsolatokat helyreállította, összehívta az általános kongresszust és előkészítette az ott megvitatandó kérdéseket. Egyidejűleg lépéseket tett arra, hogy a kommunista mozgalom más elemeit, amelyek eddig a Szövetségtől idegenek voltak, bevonja a Szövetségbe[247] – ezek a lépések a legnagyobb sikerrel jártak.

E kérdések elintézése után a kongresszusnak a szervezeti szabályzat átvizsgálásával kellett foglalkoznia. E tanácskozásoknak valamennyi cikkelyében egyhangúlag elfogadott eredménye a csoportok előtt fekszik az új szervezeti szabályzatban*, amelyet a kongresszus végleg elfogadásra javasol. – A tett módosítások indokolására a következőket jegyezzük meg:

A névváltoztatást Igazak Szövetségéről Kommunisták Szövetségére azért fogadtuk el, mert, először, a régi nevet az említett Mentel aljas árulásai folytán a kormányok már ismerik és már emiatt is tanácsossá vált a megváltoztatása. Másodszor és főleg azért, mert a régi nevet egy különös alkalommal olyan különös eseményekre való tekintettel fogadták el[248], amelyeknek a Szövetség mostani céljához a legcsekélyebb közük sincs többé. Ez a név tehát már nem időszerű és a legkevésbé sem fejezi ki azt, amit akarunk. Hányan akarnak igazságosságot, azaz amit ők igazságosságnak neveznek, anélkül, hogy ezért kommunistáknak kellene lenniök. Mi azonban nem azzal tűnünk ki, hogy egyáltalában igazságosságot akarunk, ezt mindenki állíthatja magáról, hanem azzal, hogy a fennálló társadalmi rendet és a magántulajdont támadjuk, azzal, hogy a vagyonközösséget akarjuk, azzal, hogy kommunisták vagyunk. Ezért Szövetségünkre csak *egy* név illik, az a név, amely azt mondja, amik valóban vagyunk,

* *V. ö. 337–340. old. – Szerk.*

és mi ezt a nevet választottuk. – Ugyanebben az értelemben a politikai egyesületektől ránk maradt gau és csarnok neveket, melyek németkedése a mi antinacionális, minden nép előtt nyitva álló Szövetségünk jellegénél fogva zavaró benyomást keltett, ezeket a neveket olyan szavakkal helyettesítettük, amelyek valóban azt jelentik, amit jelenteniök kell. Az ilyen egyszerű, érthető nevek bevezetése még inkább arra szolgál, hogy propagandisztikus Szövetségünket megfossza attól az összeesküvő jellegtől, amelyet ellenségeink úgy szeretnének ránk fogni.

Annak szükségességét, hogy a most első ízben összehívott kongresszust megismételjük, *rendszeresen* megismételjük és a Szövetség egész törvényhozó hatalmát – a csoportok által való jóváhagyás fenntartásával – a kongresszusra ruházzuk, egyhangúlag elismerték, anélkül, hogy erről vitára került volna sor. – Reméljük, hogy az erről megfogalmazott rendelkezésekben eltaláltuk azokat a pontokat, amelyeken a dolog megfordult, és amelyek révén a kongresszus hatékony tevékenysége az egész Szövetség érdekében biztosítva van.

A feliratok elhagyása – amelyeket, amennyiben törvényi rendelkezéseket tartalmaztak, a szabályzat meghatározott cikkelyei, amennyiben pedig általános kommunista alapelveket tartalmaztak, a kommunista hitvallás helyettesít – egyszerűbb és egyöntetűbb alakot ad a szabályzatnak és egyúttal minden egyes vezető szerv helyének pontosabb meghatározását eredményezte.

A szervezeti szabályzat elintézése után a központi vezetőség által előkészített, illetve az egyes küldöttek által előterjesztett különböző javaslatok kerültek megvitatásra.

Először az egyik küldöttnek arról a javaslatáról tanácskoztak, hogy hat hónap múlva hívjanak össze új kongresszust. A kongresszus maga is úgy érezte, hogy mint első kongresszus, amely olyan időben hívatott és ült össze, amikor a Szövetség szervezete ellankadt, mindenekelőtt szervező-alkotmányozó gyűlésnek kell, hogy tekintse magát. Érezte, hogy az előtte álló fontos kérdések alapos megválaszolásához egy új kongresszusra van szükség; minthogy ugyanakkor az új szervezeti szabályzat a legközelebbi kongresszust augusztus hónapra tette, tehát csak körülbelül két hónap időköz lett volna, és minthogy 1848 augusztusáig sem lehetett elhalasztani a második kongresszust, ezért úgy határoztak, hogy ezt a második kongresszust ez év november 29-re, hétfőre hívják össze ide Londonba. – Nem engedtük, hogy akár a kedvezőtlen évszak, akár az újabb költségek visszatartsanak bennünket. – A Szövetség kiállt egy válságot és ez egyszer nem szabad visszariadnia a rendkívüli erőfeszítéstől. – A Szövetség új alkotmánya magában foglalja a szükséges rendelkezéseket a küldöttek megválasztására vonatkozóan, és ilyenképpen reméljük, hogy a második kongresszusra számos körzet küld majd képviselőket.

Ugyanennek a képviselőnek az a javaslata, hogy vessenek ki egy meghatározott alapot a megbízottak számára, ugyanilyen általános visszhangra talált. – Úgy vélték, hogy kétféle küldöttek állnak Szövetségünk rendelkezésére. Először olyanok, akiket a Szövetség költségére speciális feladattal meghatározott helyekre küldenek, hogy vagy megalakítsák a Szövetséget olyan vidékeken, ahol még nem létezik, vagy újraszervezzék ott, ahol visszaesett. Ezeknek a megbízottaknak szükségképpen a központi

vezetőség közvetlen ellenőrzése alatt kell állniok. – Másodszor munkások, akik visszatérnek szülőföldjükre vagy egyéb utazásokat kell tenniök. Ilyen munkásokat, akik gyakran igen rátermett emberek, igen előnyösen lehet a Szövetség számára felhasználni némely csoport felkeresésére, amely nem esik távol útirányuktól, ha az ezzel okozott különköltségeket a Szövetség megtéríti nekik. Ilyen alkalmi megbízottak természetesen csak a körzeti vezetőség közvetlen ellenőrzése alatt állhatnak és csak különleges esetekben lehet őket a központi vezetőség alá helyezni. – Ezért a kongresszus elhatározta: megbízza a központi vezetőséget, hogy minden körzeti vezetőségtől szedjen be háromhónaponként egy meghatározott pénzjárulékot és ezekből a járulékokból képezzen alapot az első fajtájú megbízottak kiküldésére. Továbbá megbízza a körzeti vezetőségeket, hogy a távozó derék tagokat a megjelölt módon, inkább, mint ahogy ez eddig történt, használják fel *alkalmi* megbízottakként és a külön útiköltséget saját alapjukból előre fizessék meg nekik. – Rendkívüli esetekben a körzeti vezetőségek a központi vezetőség alapjához fordulhatnak e célt szolgáló hozzájárulásért; hogy ennek a pénzkérésnek eleget tegyenek-e, arról természetesen a központi vezetőség dönt. Minden megbízott annak a vezetőségnek felelős, amely pénzt adott neki, és annak tesz jelentést.

Mindnyájan be fogjátok látni, mennyire szükséges a propagandát megbízottak révén megszervezni és központi irányítás alá vetni. – Reméljük, hogy alapos megfontolás után hozott határozataink megnyerik tetszéseteket és az ügy érdekében jó eredménnyel járnak.

A következő kérdés a Szövetség sajtószerve volt; hogy mennyire szükség van ilyenre, azt vita nélkül elismerték. Ugyancsak minden további nélkül belátták, hogy a lap csak Londonban jelenhet meg, s hogy nem sűrűbben, mint hetenként, de nem ritkábban, mint havonként kell megjelennie. – A címet, a jelmondatot és a formátumot megállapították, s a júliusban megjelenő mutatványszámból megismeritek majd ezeket. A szerkesztésre bizottság áll fenn, amíg a folyóirat nyilvánossá nem lesz, akkor egy már szintén kinevezett szerkesztő* veszi át az irányítást, a bizottság közreműködésével. – Miután mindezt megtárgyalta, a kongresszus áttért a költségek kérdésére. Először is a nyomda kiegészítéséhez szükség van még egy s másra, különösen egy vassajtóra, s a központi vezetőséget megbízták, hogy ennek céljára járulékot szedjen a körzetektől. Azután pedig kiszámították a költségeket. – Kitűnt, hogy ha az egyíves heti szám darabja 2 penny = 4 sou = 2 ezüstgaras = 6 krajcár, akkor a költségek fedezéséhez számos előfizetőre lenne szükség, és erre ebben a pillanatban még nem számíthatunk bizonyosan. – Egy havilap, szerkesztő nélkül, kevesebb előfizetővel is fennállhat, de nem teljesítheti a Szövetség szabta követelményeket. – Az, hogy a hetilaphoz szükséges számú előfizetőt meg tudjuk-e szerezni, mint mondtuk, túlságosan bizonytalan, semhogy ennek alapján magunkra vállalhatnánk a szükséges kötelezettségeket. – Ezért a következőképpen határoztunk: Egyelőre egy mutatványszám jelenik majd meg júliusban, ingyen. Azután az egyes csoportoknak körzeteik révén be kell majd küldeniök, hogy hány tagjuk van, mert a kongresszus úgy határo-

* W. Wolff. – *Szerk.*

zott, hogy legalábbis addig, amíg a folyóirat havi, minden tag megfizet *egy* példányt, de mindegyik csoport csak *egyet* kap, és a maradékot díjtalanul elosztjuk. – A szövetségi tagok tudakozódjanak továbbá, hogy hány példányt lehet a vidékükön biztosan eladni, gyűjtsenek előfizetőket és erről tegyenek jelentést. – Akkor a novemberi kongresszus a központi vezetőség elé terjesztett értesülések alapján határoz majd a továbbiakról és lehetőleg újév előtt megindítja a lapot. – A londoni nyomdát egyelőre röplapok nyomására használjuk fel.[249]

Végül a kommunista hitvallás kérdése. – A kongresszus átlátta, hogy a Szövetség alapelveinek nyilvános meghirdetése igen nagy fontosságú lépés. Hogy egy olyan hitvallás, amely néhány év és talán néhány hónap múlva már nem időszerű, már nem felel meg a többség szellemének, szükségképpen ugyanannyira károsan hatna, amennyire egy használható hitvallás haszonnal járna; hogy tehát ezt a lépést egész különösen óvatosan kell kezelni és nem szabad elhamarkodni. Éppen itt, akárcsak a Szövetség sajtószervénél, a kongresszus tudatában volt annak, hogy nem hozhat végleges döntést, hanem csak alkotmányozóan léphet fel, hogy a Szövetségben újraébredő életnek új tápot kell adnia egy hitvallás *tervéről* folytatandó vitával. Ezért a kongresszus úgy határozott, hogy ezt a tervet felvázolja és a csoportok elé terjeszti megvitatás, módosítási javaslatoknak és kiegészítéseknek a megfogalmazása és a központi vezetőséghez való beküldés céljából. A tervet mellékeljük.* – Ajánljuk a csoportoknak, hogy komolyan és alaposan mérlegeljék. – Megkíséreltük, hogy egyrészt távol tartsuk magunkat mindenfajta rendszercsinálástól és mindenfajta kaszárnyakommunizmustól, másrészt kerüljük a nyafogó érzelmi kommunisták unalmas és ízetlen szeretet-ömlengését; igyekeztünk ellenben, hogy mindig szilárd talajon maradjunk a társadalmi viszonyok állandó tekintetbevétele által, amelyek, és csakis ezek, létrehozták a kommunizmust. Reméljük, hogy a központi vezetőség jó sok kiegészítési és módosítási javaslatot kap majd tőletek, és még egyszer felszólítunk benneteket, hogy éppen ezt a témát különösen buzgón vitassátok meg.

Ez, kedves testvérek, az áttekintése, eredménye tárgyalásainknak. Szívesen elintéztük volna véglegesen az előterjesztett pontokat, megalapítottuk volna a Szövetség sajtószervét, meghirdettük volna egy hitvallásban a kommunista alapelveket. De a Szövetség érdekében, a kommunista mozgalom érdekében korlátokat kellett itt szabnunk magunknak, újra a többséghez kellett fordulnunk, és csak a második kongresszusra hagynunk, hogy véghezvigye azt, amit mi előkészítettünk.

Most rajtatok a sor, kedves testvérek, bebizonyítani, hogy szíveteken viselitek a Szövetség ügyét, a kommunizmus ügyét. A Szövetség győzelmesen kikerült egy hanyatlási időszakból. A lagymatagságot és petyhüdtséget leküzdöttük, a Szövetségben magában felbukkant ellenséges elemeket eltávolítottuk. Új elemek léptek be. A Szövetség jövője biztosítva van. De, kedves testvérek, még nem olyan a helyzetünk, hogy egy pillanatra is lankadhatnának erőfeszítéseink, még nem hegedt be minden seb, még nem töltöttünk be minden hézagot, még érezhető sok fájdalmas következménye a harcnak, amelyet végigküzdöttünk. Ezért a Szövetség érdeke, a kommunista

* *V. ö. 296–301. old. – Szerk.*

ügy rövid ideig még a legfeszítettebb tevékenységet követeli tőletek, ezért még néhány hónapig pillanatra sem szabad lankadnotok a munkában. Rendkívüli körülmények rendkívüli tetterőt kívánnak. Egy olyan válságot, amilyenen Szövetségünk átment, egy olyan válságot, amelyben először a petyhüdtséget kellett leküzdenünk, amelyet a német és egyéb rendőri akadályok ólmos nyomása, de még inkább az okozott, hogy a társadalmi viszonyok hamaros megjavulásának reménye mindinkább távolodni látszott teljesülésétől; – egy olyan válságot, amelyben továbbá nemcsak ellenfeleinknek, a burzsoázia uralma alatt álló vagy vele ellenünk szövetkezett kormányoknak az üldözései ellen kellett harcolnunk, hanem saját körünkben is akadtak ellenségeink, és ezeket csakis a Szövetség veszélyeztetett helyzetének, az egész német ajkú kommunista párt fenyegető felbomlásának figyelembevételével, személyekre való tekintet nélkül kellett legyőznünk és ártalmatlanná tennünk – az ilyen válságot, testvérek, nem lehet máról holnapra kiheverni. És még ha a Szövetség létezése, ha a szervezet ereje megint biztosítva van is, mindazonáltal hónapok szakadatlan munkája szükséges még ahhoz, hogy elmondhassuk: teljesítettük kötelességünket mint kommunisták, mint a Szövetség tagjai.

Testvérek! Abban a szilárd meggyőződésben, hogy a körülmények súlyosságát éppúgy átérzitek, mint mi, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezen nehéz körülmények között is tökéletesen megálljátok a helyeteket, bizalommal fordulunk most hozzátok, a közösség ügye iránti lelkesedésetekhez! Tudjuk, hogy a burzsoázia aljas nyereségvágya szinte pillanatnyi időt sem hagy nektek az ügyért való munkára; tudjuk, hogy a végsőkig leszorítja a nyomorúságos bért, amelyet kemény munkátokért ad; tudjuk, hogy éppen most éhínség és rossz üzletmenet különösen súlyosan nehezedik rátok; tudjuk, hogy mihelyt mégis találtok időt és pénzt arra, hogy a közösség érdekében munkálkodjatok, a burzsoázia üldöz, bebörtönöz benneteket, tönkreteszi egészségeteket, fenyegeti életeteket; – mindezt tudjuk és mindezek ellenére egy pillanatig sem haboztunk, hogy újabb pénzáldozatokat kérjünk tőletek, megkettőzött tevékenységre szólítsunk fel benneteket. Mert pirulva és szégyenkezve vissza kellene vonulnunk az egész mozgalomtól, ha nem tudnánk, hogy azok a férfiak, akik megválasztottak minket, hogy a köz üdvéről határozzunk, erőteljesen és haladéktalanul meg is valósítják határozatainkat; ha nem tudnánk, hogy nincs Szövetségünkben *senki*, akinek ne lenne legsajátabb, legdrágább érdeke a kommunista párt érdeke, a burzsoázia megdöntése és a közösség győzelme; ha nem tudnánk, hogy azok az emberek, akik elég elszántak voltak ahhoz, hogy Szövetségbe szerveződjenek, amely nagy veszélyeknek teszi ki őket, elég elszántak és szilárdak ahhoz is, hogy dacoljanak ezekkel a veszélyekkel és ezt a Szövetséget naggyá és hatalmassá tegyék egész Európában; végül ha nem tudnánk, hogy az ilyen emberek annál bátrabbak, annál tevékenyebbek, annál lelkesebbek, minél nagyobb akadályok tornyosulnak előttük.

Testvérek! Nagy, dicső ügyet képviselünk. A legnagyobb forradalmi átalakulást hirdetjük meg, amelyet valaha meghirdettek a világon – olyan forradalmi átalakulást, amelynek alaposságban, kihatásban nincs párja a világtörténelemben. Nem tudjuk, mennyire adatik meg nekünk, hogy részesedjünk e forradalmi átalakulás gyümölcseiben. De azt tudjuk, hogy ez a forradalmi átalakulás erőteljesen közeledik; azt látjuk,

hogy mindenütt, Franciaországban éppúgy, mint Németországban, Angliában éppúgy, mint Amerikában, a proletariátus haragvó tömegei megmozdulnak és gyakran még zavaros, de egyre hangosabb és érthetőbb szóval követelik a pénzuralom béklyóiból, a burzsoázia béklyóiból való szabadulásukat. Azt látjuk, hogy a burzsoák osztálya mind gazdagabb lesz, hogy a középrendek egyre inkább tönkremennek, és hogy így maga a történelmi fejlődés sürget egy nagy forradalmat, amely a nép ínsége és a gazdagok elbizakodottsága folytán egy napon kitör majd. Reméljük, testvérek, hogy ezt a napot még mindnyájan megérjük, és ha a tavasszal nem is volt alkalmunk fegyvert fogni, ahogy a csarnok körlevele[250] ezt lehetségesnek előfeltételezte, ez ne zavarjon meg benneteket! Eljön a nap, és azon a napon, amelyen a nép tömegeinek zárt oszlopai szétszórják majd a tőkések zsoldosait—azon a napon meg fog mutatkozni, mi volt a mi Szövetségünk és hogyan dolgozott! És ha nem is érhetjük meg a nagy harc *minden* eredményét, ha százak hullanak is el közülünk a burzsoázia kartácsaitól, mégis mindnyájan, még az elesettek is megérték a *harcot*, és ez a harc, ez a győzelem egymaga kárpótol a megfeszített munkával teli életért.

És ezzel búcsúzunk!

A kongresszus nevében

Heide
titkár

Karl Schill[190]
elnök

London, 1847 június 9.

Az első megjelenés helye: „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)", Hamburg 1969.

A központi vezetőség levele a hamburgi csoporthoz

London, 1847 június 24.

A központi vezetőség a Szövetséghez Hamburgban[251]

Kedves Testvérek,

A múlt hónap 18-ról kelt leveleteket a berlini melléklettel együtt rendben megkaptuk és örülünk, hogy továbbra is készen találtunk benneteket arra, hogy szóval és tettel igazságunkért munkálkodjatok. –

Ezennel megküldjük nektek a kongresszus levelét a Szövetséghez, az új szervezeti szabályzattal és a kommunista hitvallás tervezetével együtt, és kérünk benneteket, hogy mihelyt lehetséges, válaszoljatok a következő hat pontra, hogy már most megkezdhessük a szükséges előmunkálatokat a második kongresszusra:

1. Meg vagytok-e elégedve a kongresszus munkájával és egyetértetek-e az általa hozott határozatokkal;

2. Elfogadjátok-e vagy elvetitek az új szervezeti szabályzatot;

3. Tudtok-e nekünk a kongresszusi levélben megjelölt célokra negyed- vagy félévenként pénzeszközöket juttatni és mennyit;

4. Már körzetet alkottok-e vagy melyik helységgel alkothattok ilyet a legkönnyebben és legjobban. – Lásd a szervezeti szabályzat 14. cikkelyét; –

5. El lehet-e esetleg helyezni vidéketeken a Szövetség augusztusban megjelenendő sajtószervét és hány példányban;

6. Terjesztik-e és hogyan a szociális és kommunista eszméket a nép között vidéketeken és milyen visszhangra találnak nála. –

Kérünk továbbá benneteket, hogy a kommunista hitvallás tervezetét komolyan vitassátok meg körötökben és minden pótlást vagy módosítást, amelyet tanácsosnak tartotok, mihelyt lehet, küldjétek meg, hogy ezeket rendezhessük és megtárgyalásra a következő kongresszus elé terjeszthessük, amely azután véglegesen megfogalmazza majd a hitvallást.

Ugyancsak jó lenne, ha már most megtárgyalnátok, hogy egyedül vagy egy más helységgel közösen tudtok-e küldöttet meneszteni a következő kongresszusra és erről értesítenétek bennünket. –

Reméljük, megtesztek minden tőletek telhetőt, hogy a Szövetséget Altonában, Magdeburgban, Berlinben és másutt fenntartsátok és megszervezzétek és ezért kérünk benneteket, hogy a nevezett helységekben levő tagokhoz, hacsak lehet, juttassátok el a szervezeti szabályzatot, a hitvallás tervezetét, valamint a kongresszusi levelet. –

Végül még meg kell jegyeznünk, hogy mivel most csak a kongresszusnak van joga módosításokat eszközölni a szervezeti szabályzatban, nektek egyszerűen ki kell jelentenetek, hogy elfogadjátok vagy elvetitek-e: ha mégis módosításokat vagy pótlásokat tartotok szükségesnek, kérjük, hogy erre vonatkozó javaslataitokat küldjétek el, akkor ezeket a következő kongresszus elé terjesztjük, amelynek tárgyalnia és döntenie kell erről.

És most búcsúzunk, testvérek. – Abban a reményben, hogy *hamarosan* jó híreket kapunk tőletek, szívélyesen üdvözlünk mindnyájatokat. –

A központi vezetőség nevében és megbízásából

Joseph Moll
írnok

Karl Schapper
elnök

Minthogy W. Marr Hamburgban van, tehát valószínűleg személyesen ismeritek, kérdezünk benneteket, nem lenne-e lehetséges és helyes megnyerni őt ügyünknek? Cím Mrs. Ross
44, Chester Street, Kennington Road
London

Az első megjelenés helye: „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)", Hamburg 1969.

A központi vezetőség első negyedévi jelentése 1847 szeptember 14.

A központi vezetőség a Szövetséghez[252]

Világ proletárjai, egyesüljetek!

Testvérek,

Már három hónap telt el azóta, hogy a kongresszust megtartottuk és levelét* elküldtük nektek; ezért megint beszámolunk nektek azóta folytatott munkálkodásunkról és áttekintést adunk a Szövetség jelenlegi állapotáról.

Sajnáljuk, hogy nem közölhetünk veletek nagyon örvendetes híreket, de elhatároztuk, hogy mindenről őszintén beszélünk veletek, akár örvendetes az, akár elszomorító. Némelyek nyilván azt gondolják, hogy a dolgok legjobb oldalát kell mindig kiemelni, nehogy kedvét szegjük az embereknek; mi ellenben azt a nézetet valljuk, hogy mindenkinek tudnia kell azokról az óriási és sokszoros nehézségekről, amelyekkel meg kell küzdenünk. – Aki valóban férfi, azt ez nem riasztja el, hanem ellenkezőleg, újabb tevékenységre sarkallja. Ameddig Szövetségünk nem áll erősen és biztosan a lábán, ameddig nem avatkozik be hatékonyan a korviszonyokba, addig munkálkodásunknak nincs jelentősége. – Igaz, most új alapzatunk van és a jelek szerint itt-ott újult bizalommal munkálkodnak is, de általában még messze vagyunk attól a ponttól, amelyen már régen lennünk kellene. – Amikor a kongresszusi levél elment, azt reméltük, hogy mindenhonnan kedvező és határozott válaszokat kapunk majd rá. – A központi vezetőség kísérőlevelet** mellékelt hozzá, amelyben még egyszer kiemelte a megválaszolandó pontokat és kérte a gyors és határozott válaszokat. –

Határozott választ mostanáig csak a brüsszeli körzettől kaptunk,*** más helyekről jelezték a levél átvételét, megköszönték buzgalmunkat, néhány általános megjegyzést tettek és ez volt minden. –

Miből ered ez a hanyagság és hová vezethet? – Sok német proletár szeretne felszabadulni, de ha nem látnak buzgóbban munkához, mint eddig tették, akkor valóban nem jutnak messzire. – A sült galamb nem repül a szánkba. – Sokakat szellemi tunyaságuk gátol a munkálkodásban; mások sokat beszélnek ugyan, de ha pénzáldozatot kívánnak tőlük, fancsali képet vágnak, különféle kifogásokat hoznak fel és sem-

* *V. ö. 341–350. old. – Szerk.*
** *V. ö. 351–352. old. – Szerk.*
*** Lipcséből tegnap kaptunk levelet, lásd alább. – *Lábjegyzet az eredetiben.*

mit sem adnak; megint másokban jókora adag burzsoá gyávaság lakozik, mindenütt rendőröket és csendőröket látnak, és sohasem hiszik, hogy itt az idő a cselekvésre – az ember hascsikarást kap, ezt az egészet látva. A legtöbb proletár, méghozzá a leginkább tetterősek, akik Sziléziában, Szászországban, a porosz Rajna-tartományban, Vesztfáliában és Hessenben élnek, kevés útmutatást kapnak vagy egyáltalán semmit, legalábbis nem kommunistát.

Ezért még egyszer felszólítjuk Szövetségünk tagjait, ébredjenek fel végre álmukból és lássanak munkához, s azt kívánjuk, hogy mindenekelőtt adjanak határozott választ a kongresszusi levélre, hogy legalább tudjuk, kire számíthatunk.

A kongresszus befejezése után a kongresszusi levelet, az új szervezeti szabályzatot, a kommunista hitvallást és a központi vezetőség egyik kísérőlevelét megküldtük Svájc, Franciaország, Belgium, Németország és Svédország tíz városába, ahol csoportok léteznek. – Továbbá két meghatalmazott megbízottat küldtünk Londonból Amerikába, egyet Norvégiába, egyet Németországba és egyet Hollandiába*. – Mind megígérték a központi vezetőségnek, hogy minden tőlük telhetőt megtesznek és azokon a helyeken, ahol tartózkodni fognak, nyomban új csoportokat alapítanak és ezeket kapcsolatba hozzák velünk.

A kongresszus határozata értelmében a Szövetség új sajtószervének augusztusban meg kellett jelennie, megígérték, hogy cikkeket küldenek számára és pénzeszközökkel is támogatnak bennünket – azonkívül minden szövetségi tagot felszólítottunk, hogy erejéhez mérten segítsen. – Sajnos, a legtöbb ígéret itt is megint üres szó maradt. A brüsszeli körzet kivételével, amely egyelőre havi egy font sterlinget szabott ki a sajtóra és öt frankot a propagandára, és Heide[190] testvér kivételével, aki egy cikket küldött nekünk, eddig semmit sem kaptunk. A szerkesztő bizottság, amelynek hétről hétre ígérgették, hogy elküldik a szükséges cikkeket, a végén kénytelen volt maga elvégezni mindent, hogy legalább a mutatványszám megjelenjék. Ha a jövőben nem kapunk több támogatást, mint eddig, akkor ebben sem jutunk messzire. Ahhoz, hogy nyomdánkat teljesen felkészítsük arra, hogy a Szövetség sajtószervén kívül még röpiratokat és kisebb brosúrákat is nyomhassunk benne, még 600 frankunk hiányzik. – Csupán Londonban ezt nem tudjuk előteremteni. – A kongresszusi levél óta a következő helyekről kaptunk híreket.

1. *Svédország.* Az egyik innen küldött megbízottól**, aki Helsingörön át ment Svédországba és gyalog bejárta az országot, május 23-i kelettel Upsalából kaptunk levelet. Ez a megbízott itt Londonban, mivel semmi egyebe nem volt, kommunista röpiratokkal töltötte meg tarisznyáját, s ezeket sikeresen átvitte a határon Svédországba. – Azt írja nekünk, hogy mindazokban a városokban, ahol német munkások élnek, felkereste őket műhelyeikben, szétosztotta közöttük röpiratainkat, és hogy tanításai nagy visszhangra találtak náluk. Sajnos, minthogy nem kapott munkát, egy-egy helyen nem maradhatott elegendő ideig ahhoz, hogy csoportot alapítson. – Stockholmban átadta az ottani csoportnak (északi kommunista előőrsünknek) a központi veze-

* *Valószínűleg Johann Dohl. – Szerk.*
** Anders. [253] – *Szerk.*

tőség első két levelét[254], s hírei új bátorságot öntöttek az ottani testvérekbe. – Stockholmból Upsalába ment, onnan Gävlebe, ahol egy ideig dolgozott és most útban van Umeåba és Torneåba. Kommunista megbízott a lappok között!

A Szövetség egyik tagja, aki Karlskronából érkezett Londonba, mondta el nekünk: C. testvér, aki korábban Párizsban és Londonban volt, W.-ben csoportokat alapított, és a Szövetség ott már több mint 100 tagot számlál. A karlskronai testvér megadta nekünk C. címét, és mi el fogjuk neki küldeni ezt a levelet az új szervezeti szabályzattal és az ottani szövetségi tagokhoz intézett külön felhívással együtt. – Stockholmból egy július 8-i keletű levelet kaptunk. Ottani testvéreinket a legnagyobb buzgóság tölti el alapelveink iránt. Egy papnak, aki nyilvánosan támadta a kommunizmust, a Szövetség egyik tagja, Forssell testvér egy svéd nyelven írt brosúrában válaszolt, amelyben a népnek is megmagyarázta alapelveinket[255]. – Az „Aftonbladet",[256] Svédország legnagyobb lapja is védelmezi a kommunizmust a klerikalizmussal szemben. Továbbá ezt írják nekünk: „A művelődési egylet itt Stockholmban, amelyet azelőtt a kommunizmus tornácának tekinthettünk, most sajnos a filiszterek karmai közé került. Ellenben az itteni Skandináv társaságon[257] belül, amelynek valamennyien tagjai vagyunk, és amelynek elnöke a mieink közül való, tiszta és makulátlan a demokratikus elem, és ebből a társaságból toborozzuk tagjainkat." Nyomban miután ezt a levelet megkaptuk, leírtuk a kongresszusi levelet, a kommunista hitvallást és a szervezeti szabályzatot latin betűkkel, mivel a legtöbb svéd nem tudja elolvasni a német betűket, és mindezt elküldtük nekik postán. – Erre a legutóbbi küldeményünkre várjuk a választ.

Németország. Mintegy hat héttel ezelőtt egy megbízott ment innen B[er]l[in]be, aki magával vitte irományainkat az ottani testvérek számára és kitartásra buzdítja őket. – Csak körülbelül egy hétig akart ott tartózkodni és aztán L[ipcsé]be akart utazni és onnan jelentést tenni nekünk. Rövidesen hírt várunk tőle. –

A br.-i* testvérek jelezték, hogy megkapták irományainkat, és ígérték, hogy legközelebb mindenre válaszolnak, ami eddig még nem történt meg.

A h[amburg]i testvérek közlik, hogy megkapták az irományokat és sajnálkozásukat fejezik ki amiatt, hogy megváltoztattuk az Igazak Szövetsége nevet, amelynek visszaállítását kívánják; továbbá kijelentik, hogy egyáltalán nem tetszik nekik, ha W. Weitling és Grün híveit olyan rettentően támadjuk, ahogy ez a kongresszusi levélben történt. Mérsékletet, egyezséget tanácsolnak és ezt mondják: „Ha valaki az elv tekintetében egy fokkal magasabban vagy alacsonyabban áll, azért nem szabad hadakoznunk ellene és szétforgácsolnunk magunkat, mert mit gondoltok, hogyan is munkálkodhatnánk, ha ilyen egyoldalúan akarnánk eljárni; magunkhoz vonzzuk az összes erőket, amelyek előre akarnak haladni, és azután meggyőzéssel igyekezünk fokozatosan megnyerni őket eszméinknek."

A h[amburg]i testvéreinknek azt kell válaszolnunk, hogy a név megváltoztatásának a kongresszusi levélben megadott okai fontosak, és hogyha nem hoznak fel fontos ellenokokat, a központi vezetőség a legközelebbi kongresszuson a Kommunisták Szö-

* *Valószínűleg* Bréma *vagy* Breslau (Boroszló). – *Szerk.*

vetsége név megtartását fogja védelmezni. – Az utóbbi név éppen azt mondja ki, amik vagyunk és amit akarunk, a régi név pedig nem teszi ezt. Az Igazak Szövetsége név mindent mond és semmit sem – nekünk azonban meghatározottaknak kell lennünk. – Ezért a h[amburg]i testvérek olvassák el még egyszer a kongresszusi levélben felhozott okokat – ha meg tudják őket cáfolni, csatlakozni fogunk hozzájuk –, puszta érzéseket viszont nem vehetünk figyelembe.

Ami a második pontot illeti, megjegyezzük, hogy korántsem támadtuk a weitlingiánusokat és grüniánusokat, hanem csupán csak helyes megvilágításba állítottuk őket. – Ideje, hogy ébren legyünk, ezért nem foglalkozhatunk tovább álmodozókkal és rendszerárusokkal, akikből hiányzik minden tetterő – nem akarunk hullát magunk után vonszolni. – A grüniánusok olyan emberek, akik sokat fecsegnek egyenlőségről, anélkül, hogy tudnák, mit jelent ez a szó, akik mindent megkritizálgatnak, csak önmagukat nem – egyszóval beképzelt emberek, akik sokat beszélnek és semmit sem tesznek. Mi nem vagyunk finom burzsoák és ezért nem virágnyelven beszélünk, hanem ami a szívünkön, az a szánkon, azaz mindent a nevén nevezünk. –

Több mint tíz éven át prédikáltak a Szövetségben mérsékletet, elnézést és egyezséget, s mindezzel a prédikációval, mindezzel a testvéri szeretettel szinte semmit sem tettünk és tavaly közel álltunk a pusztuláshoz. – Meg kell változtatnunk eljárásunkat, helytelen azt kívánni, hogy egész életünket pepecseléssel és álmodozással töltsük el. – Véleményünk: 100 derék ember jobb mint 1000 olyan, akiknek a fele határozatlan és lagymatag. – Ahelyett, hogy hátramaradnánk és a bénákat segítenénk, bátran menetelünk előre, ezáltal valószínűleg a többiek is valamivel fürgébben szedik majd a lábukat. – Egyébként úgy látszik, hogy a h[amburg]i testvérek szintén nem jutottak még messzire a mérsékletükkel, hiszen a propagandára és a sajtóra küldendő pénzről mit se írnak, a Szövetség sajtószervéről pedig kijelentik, hogy a munkanélküliség elharapódzása miatt csak néhány számot vehetnek. –

Itt ki kell jelentenünk, hogy minden szövetségi tagnak meg *kell* vennie az újság egy példányát, s ha ő nem tudja megfizetni, akkor a csoportnak, amelyben van, kell ezt megtennie. –

Még egyszer, testvérek, ne engedjétek, hogy az időhöz nem illő mérséklet, az ellentétes erők összevegyítése egész erőnket megsemmisítse és a többi párt gúnyjának tárgyává tegyen minket – erőteljes hatást fejthetünk ki, ha csak akarunk, s ha akarunk, nincs szükségünk másra, mint bátorságra, bátorságra és bátorságra! Ha egyesek nem tudnak vagy nem akarnak olyan messzire menni, mint mi tesszük, – jó, ha tisztességes a szándékuk, nem tagadjuk meg tőlük a megbecsülésünket, de ha hátralépésre szólítanak fel bennünket, hogy velük egyesüljünk, azt kiáltjuk: soha! –

L[ipcse]i testvéreink egy ideje azt írták, hogy több tagjuk, a központi vezetőség kissé éles leveleitől megfélemlítve, visszavonult. A többiek megígérték, hogy hűségesen összetartanak és erejükből telhetően munkálkodnak. – Csak gratulálhatunk a l[ipcse]i testvéreknek, hogy megszabadultak olyan emberektől, akiknek nincs bátorságuk férfinak lenni. Az a levél, amelyet tegnap kaptunk L[ipcsé]ből, már egészen más, erőteljesebb stílusban íródott, mint a korábbiak – látszik, hogy az ottani csoport megszabadult a felemásságoktól. –

A l[ipcse]i csoport először is úgy véli, hogy a hitvallást tudományosabban és a társadalom valamennyi osztályának megfelelőbben szükséges megfogalmazni. – Csaknem teljes átalakítást javasol és megadja ennek okait. A javasolt módosításokat a legközelebbi kongresszus elé terjesztjük megtárgyalásra. A levélben említett legtöbb ponttal a központi vezetőség egyetért. – A csoport kijelenti továbbá, hogy lapunkból a tagok példányain kívül még tizenkettőt akar venni terjesztésre. Ha minden csoport követné a l[ipcse]i példát, a Szövetség sajtószerve hetenként jelenhetne meg és fele árért. – A propagandára és sajtóra gyűjtött járulékokat kérjük, mihelyt lehetséges, elküldeni nekünk. – Reméljük, hogy L[ipcsé]ben hamarosan egy második csoport jön létre, ha azonban nem ez történne, akkor a l[ipcse]i csoport a b[erlin]i csoportokhoz csatlakozhat; a szükséges intézkedéseket meg fogjuk tenni.

M.-ből* semmi hírt nem kaptunk és címet sem tudunk ott, mivel ottani levelezőnk állítólag elutazott Párizsba. – Iparkodni fogunk minél gyorsabban helyreállítani a kapcsolatot az ottani csoportokkal.

M[ainz]ba nem küldhettük el postán a kongresszus levelét. – Csak négy héttel ezelőtt ment el oda egy itteni tagunk, akinek mindent átadtunk. – Ezért eddig még nem kaphattunk választ onnan. Egy levélben, amelyet egy ideje kaptunk a m[ain]zi tagoktól, értesítenek bennünket, hogy egy második csoport van ott alakulóban, s ezáltal körzet jön létre. – M[ainz]i testvéreinknek állandóan nyakukon ül a rendőrség. Ez azonban csak még inkább tüzeli őket arra, hogy erőteljesen munkálkodjanak ügyünkért. – Tisztelet a nagyszerű m[ainz]i proletároknak; ha Németországban mindenütt így munkálkodnának, mint ott, ügyeink ragyogóan állnának.

Hollandia. A[mszterda]mban egy művelődési egylet működik, amely kapcsolatban áll velünk és amelyben derék férfiak vannak. – Három héttel ezelőtt egy meghatalmazott megbízottat** küldtünk oda, hogy csoportot alakítson.[258]

Amerika. A megbízott, aki a tavasszal New Yorkba ment innen, szomorú képet ad a Szövetség újvilágbeli állapotáról. – New Yorkban a Szövetség már remek előrehaladást ért el, amikor megérkezett Weitling[259] és közéjük vetette a viszály fáklyáját. – Az üléseken a leghevesebb veszekedésekre került sor és ennek következtében az egész építmény összeomlott. – A New York-i csoportok azelőtt mindig mérsékletre intettek bennünket és sürgetően kérték, hogy béküljünk ki Weitlinggel; minthogy most, két héttel Weitling megérkezése után, maguk is a leghevesebb vitába keveredtek vele, a levelezők úgy elkedvetlenedtek, hogy egyáltalán nem akartak többé írni nekünk, hogy ne kelljen feltárniok az ottani Szövetség szomorú állapotát. – Ezt írja nekünk az ottani megbízott; ilyen körülmények között semmit sem tudott csinálni New Yorkban és most elutazott Wisconsin államba, ahol, ígéri, tőle telhetően munkálkodik majd ügyünk érdekében.

Philadelphiában több szövetségi tag van még, akiket sürgősen felkértünk, hogy alapítsanak ott megint csoportokat. – Azt a két megbízottat, akik néhány héttel ezelőtt innen New Yorkba és Philadelphiába mentek, felhatalmaztuk, vessenek latba mindent,

* *Valószínűleg* München. – *Szerk.*
** Johann Dohl. – *Szerk.*

hogy a nevezett helyeken a Szövetséget a módosított szervezeti szabályzat szerint helyreállítsák.

Franciaország. M[ar]s[eille]-ben a helyzet még olyan, mint azelőtt. – L[yon]ból több tag odautazott és megígérték, minden lehetőt megtesznek, hogy a Szövetségbe ott új életet vigyenek.

L[yon]ból azt írják, hogy a Szövetség tagjai ott tőlük telhetően munkálkodnak és a hitvallásról vitatkoznak. – Az új szervezeti szabályzattal, a felvételre vonatkozó 7. szakasz kivételével, a l[yon]i körzet egyetért. – A l[yon]iak úgy vélik, hogy nem szükséges a felvételre jelentkezőktől fogadalom letételét kívánni, mivel sok bizonyíték van arra, hogy emberek mindent megfogadtak és semmit sem tartottak meg; főleg az életmódot kell tekintetbe venni. – Az a megjegyzésünk a l[yon]iakhoz, hogy nem fogadalmat kívánunk, hanem becsületszót. Továbbá ezt írják a l[yon]iak:

„Minthogy szeptemberben megint válságos helyzetben vagyunk, kérjük, tegyenek indítványt a párizsiaknak, nem nélkülözhetnének-e néhány derék tagot, akik hajlandók áldozatot hozni a közös ügynek és egy ideig L[yon]ban tartózkodni. – A régi tagok mind el akarnak utazni és ezért hiányoznak az olyan emberek, akik a vezetést *átvehetnék*.

Ezért igyekezzetek a feloszlást, amelyre kilátás van, megelőzni.

Hogy a lapból, amely nálatok megjelenik majd, mennyit vehetünk, azt még nem tudjuk meghatározni, mert minden másképp fog alakulni."

A sajtóra és a propagandára küldendő pénzről nem írnak semmit. –

Kérjük a párizsi testvéreket, hogy sürgősen, mihelyt lehetséges, küldjenek néhány derék tagot L[yon]ba.

Párizsból azt írták nekünk, hogy ott a szervezeti szabályzatot egyhangúlag elfogadták, hogy a csoportokban a hitvallásról vitatkoznak, és hogy a tagok száma jelentékenyen gyarapodott. A vita eredményeiről még nem tudunk, arról sem kaptunk hírt, hogy gyűjtöttek-e a sajtóra és a propagandára. Egyébként a párizsiak becsületére el kell mondanunk, hogy az utóbbi időben jókora pénzáldozatokat hoztak azáltal, hogy egy küldöttet menesztettek a kongresszusra* és egy megbízottat Svájcba.** –

Egy párizsi szövetségi tag magánleveléből, amelyet átadtak a központi vezetőségnek, sajnos, szemlátomást az tűnik ki, hogy a párizsi csoportokban még sokan vannak, akik még nem szabadultak meg Grün badarságától és Proudhon szerfelett furcsa eszméitől. – Csodálatosképpen úgy látszik, hogy ezek az emberek, akik a Kommunisták Szövetségének a tagjai, elvetik a kommunizmust; egyenlőséget akarnak és más semmit. – Úgy látszik, hogy ez a belső viszály az oka azután annak is, hogy Párizsból oly ritkán kapunk híreket. Proudhon olyan valódi német-filozófiaivá lett, hogy már maga sem tudja, mit akar; Grün a Proudhon nézeteit még valamivel homályosabbá tette, itt aztán persze nem lehet kívánni, hogy azok az emberek, akik e két férfiú tanításait követik, tisztában legyenek velük. – Proudhon és Grün híveit felhívjuk, hogy olvassák el Marx „Misère de la philosophie" című könyvét, amelyet, mint halljuk, né-

* Engels. – *Szerk.*

** Stephan Born. – *Szerk.*

metre is lefordítottak,[260] és be fogják látni, hogy az ő egyenlőség-államuk, amelyet sok szóval és köntörfalazással követelnek, nem más, mint a mai állam. – Így egy hibás eszmekörben forognak és a végén megint oda érkeznek el, ahol korábban voltak. –

Felszólítjuk a párizsi kommunistákat, hogy szilárdan tartsanak össze és hassanak oda, hogy a téves eszmék tűnjenek el a csoportokból. Ha Grün és Proudhon hívei kitartanak alapelveik mellett, akkor, ha becsületes emberek akarnak maradni, ki kell lépniök a Szövetségből és csakis külön kell munkálkodniok. – A mi Szövetségünkben csak kommunisták lehetnek. – Ameddig Grün hívei ott vannak csoportjainkban, sem ők, sem mi nem fejthetünk ki hatékony propagandát; az erők szétforgácsolódnak és a fiatalemberek elkedvetlenednek – tehát jobb a szétválás, mint a belső viszály.[261]

A kitaszított weitlingiánusok megint egy hosszú levelet írtak nekünk, amelyben kikelnek ellenünk és a párizsi csoportok ellen, s azt állítják, hogy ők a valódi kommunisták. A végén egy biztos címet kérnek tőlünk, mivel még lennének megbízásaik számunkra. – Arról azonban, hogy bár kisebbségben vannak, a Szövetség egész párizsi kasszáját, amely egyiküknek a kezében volt, megtartották maguknak, arról semmit sem szólnak. – Az ilyen eljárás persze megfelel főnökük lopás-elméletének.[262] –

Mi igen udvariasan írtunk nekik, hogy kötelességünk és meggyőződésünk szerint cselekedtünk és ki fogunk tartani amellett, amit jogosnak ismertünk fel. Ezért sértéseik leperegnek rólunk. – Megküldtük nekik a kívánt címet, de azóta semmi többet nem hallottunk róluk. –

Svájc. A központi vezetőség értesítette a La Chaux-de-Fonds-ban levő testvéreket, hogy hamarosan egy megbízott* érkezik hozzájuk, és felszólította őket, hogy tőlük telhetően működjenek közre a Szövetség svájci újjászervezésében.

A berni csoport már egy ideje kétes fényben jelenik meg. – Arról értesítettek onnan bennünket, hogy kommunista lapot szándékoznak kiadni „Der Wanderer" címmel és támogatást kértek tőlünk.

Küldtünk 25 frankot és egy Lausanne-ra és La Chaux-de-Fonds-ra szóló 50 frankos utalványt. Ezt a pénzt azonban a berniek Karl Heinzen röpiratainak kinyomtatására fordították, aki már akkor kijelentette, hogy ádáz ellensége a kommunistáknak. – Június 29-én újabb levelet kaptunk Bernből, amelyben értesítettek bennünket, hogy az ifjúnémetek[263] minden eszközt felhasználnak, hogy a kommunisták ellen dolgozzanak Svájcban és felszólítottak, hogy mihelyt lehetséges, alapítsunk egy sajtószervet. Ugyanakkor megküldték nekünk „Der deutsche Hunger und die deutschen Fürsten" című kis röpiratot, és önkéntes járulékokat kértek tőlünk, hogy a „Kriegsartikel"-t, a „Vorbereitung"-ot[264] stb. tovább terjeszthessék. Ezt írták: „Némely embernek a republikánus pártban nemes szándékai lehetnek ugyan, nevezetesen a bátor Heinzennek, de meg van kötve a keze, nem a lelke a német köztársasági mozgalomnak, pillanatnyilag a jobb kéz ő stb."

Heinzen a leghevesebben a kommunisták ellen nyilatkozott; ám a berni csoport kinyomatja és terjeszti röpiratait és úgy látszik, szoros kapcsolatban áll vele. Ez nekünk gyanúsnak tűnt és tűnik. – Nem akarjuk, hogy az orrunknál fogva vezessenek

* Stephan Born. – *Szerk.*

bennünket, ma minden becsületes embernek nyíltan ki kell tűznie zászlaját. Ezért egy erélyes levelet írtunk a berni csoportnak és mielőbbi felvilágosítást kértünk, de máig még semmi választ nem kaptunk.

Megbízottunk Genfből azt írja, hogy ügyeink ott igen örvendetesen haladnak. – Két szövetségi tag a tavasszal Genfben egy csoportot alapított, mialatt a megbízott ott tartózkodott, egy második jött létre és kilátásban volt a harmadik. – Azonkívül van egy nyilvános egylet, amelyet derék kommunisták kiképzésére használnak fel. Ezért úgy látszik, pártunk Genfben megint megvetette a lábát, és ha ottani testvéreink továbbra is oly buzgón munkálkodnak, mint eddig tették, akkor a kommunisták Svájcban hamarosan erősebbek lesznek, mint valaha. – La Chaux-de-Fonds-ba, mint a megbízott írja, a kitaszított weitlingiánusok már több levelet írtak, melyek tele vannak a leggyalázatosabb személyeskedésekkel több szövetségi tag ellen és amelyekben az ottani tagokat felszólítják, hogy csatlakozzanak hozzájuk. – A La Chaux-de-Fonds-i csoportok azonban nem mentek bele ezeknek az embereknek a kérésébe és meg akarják várni megbízottunk megérkezését, hogy határozott feleletet adjanak. Genfből a megbízott kapcsolatba lépett a lausanne-i Petersennel, aki még meglehetősen jelentékeny befolyással van a svájci kommunistákra. Remélhetőleg megbízottunknak sikerülni fog megnyerni őt mozgalmunk számára. –

A párizsi weitlingiánusok a Szövetségünktől lopott pénzen egy bizonyos Hornschuht megbízottként Svájcba küldtek, hogy az ottani csoportokat állítsa az ő oldalukra. Ez a Hornschuh jelenleg Lausanne-ban van. Korábban Londonban tartózkodott; ezért pontosan ismerjük és állíthatjuk, hogy egyáltalán nem képes bármiféle propagandát csinálni. Rettentően unalmas fecsegő és másképpen sem ér sokat. Amikor elment Londonból, csoportjától egy kis előleget kért az útra, megígérve, hogy a pénzt a legrövidebb időn belül visszafizeti. A csoport megszavazott neki 25 frankot. – Azóta két év telt el, és Hornschuh, bár gyakran figyelmeztették, még semmit sem fizetett vissza. Valójában szomorú, hogy olyan emberek, mint Hornschuh, akiknek egyetlen célja, hogy lustaságuknak és önhittségüknek hódoljanak, még most is találnak alkalmat arra, hogy a proletárok keservesen keresett pénzét elverjék.

Megbízottunk most a Genfi-tó melletti városokat keresi fel, és azután La Chaux-de-Fonds-ba stb. megy majd. – További pénzeszközöket kért tőlünk, hogy ezt az utazást megtehesse; mindjárt küldtünk neki 50 frankot, amelyet azonban kölcsön kellett vennünk, mert pénztáraink kimerültek. –

Belgium. Belgiumban jól áll az ügyünk. – A kongresszus óta már két körzet alakult ebben az országban; az egyikkel, amelynek székhelye L[üt]t[ich], még nem állunk közvetlen kapcsolatban, de mindennap várjuk levelüket.

A b[rü]ssz[e]li körzet kapcsolatban áll a porosz Rajna-tartománnyal és erőteljesen dolgozik.[265] Már alapított egy dalegyletet és egy művelődési egyletet[266]; mindkét egyletet szövetségi tagok vezetik és a Szövetség előiskolájául szolgálnak.

B[rü]ssz[e]lben a szervezeti szabályzatot elfogadták; ellenben két módosítást javasoltak a legközelebbi kongresszuson való megtárgyalásra. – A javasolt első módosítás az I. szakasz 3. cikkelyének *e* pontját illeti, a második az V. szakasz 21. cikkelyét.[267] A b[rü]ssz[e]liek ezt mondják: „Apolitikusnak tartjuk megtiltani a szövetségi tagok-

nak, hogy politikai vagy nemzeti egyesülethez tartozzanak, mivel ezáltal megfosztjuk magunkat az ezekre az egyesületekre való befolyás minden lehetőségétől." Továbbá a 21. cikkelyt illetően: „Ha forradalmibb idők jönnek, ez a korlátozás a kongresszus minden energiáját megbénítja. Emlékszünk, hogy 1794-ben ugyanezt a követelést támasztották a konventben az arisztokraták, hogy minden cselekvést megbénítsanak."

Kérjük a csoportokat, hogy az említett javaslatokat vizsgálják meg tüzetesen és kongresszusi képviselőiknek adjanak erre vonatkozó utasításokat.

A kommunista hitvallást illetően sok fontos módosítást javasoltak, amelyeket a kongresszus elé fogunk terjeszteni megtárgyalásra. –

Mint már fentebb említettük, a b[rü]ssz[e]li körzet egyelőre 25 frankot szavazott meg a sajtóra, a propagandára pedig 5 frankot havonta. – Kérjük a többi körzetet, hogy minél hamarabb kövesse ezt a példát.

London. Londonban az új szervezeti szabályzatot egyhangúlag elfogadták és valamennyi csoportban buzgón vitáznak a hitvallásról. – Mihelyt a viták befejeződnek, az itteni körzeti vezetőség elküldi nekünk az összes javasolt módosításokat és pótlásokat. – Az utóbbi két hónap alatt nagyszámú szövetségi tag utazott el innen, de hamarosan megint kitöltjük a keletkezett hézagokat. A művelődési egyletekben olyan előiskoláink vannak, melyeknek nagy haszna napról napra világosabb. –

A londoni körzetben a legnagyobb egység uralkodik és a legjobb akarat arra, hogy tőlük telhetően ügyünkért munkálkodjanak. Az utóbbi *fél* évben itt az irományokra stb., az újsághoz*, levélportóra és nyomdaköltségekre, a kongresszus okozta költségekre, megbízottakra stb. több mint ezer frankot adtunk ki. – Továbbá minden tagnak heti 3 pennyt kell a művelődési egylet pénztárába fizetnie és azonkívül szinte nem múlik el ülés, amelyen ne rendeznének magángyűjtést segélyre szorulók javára. – Tagjainknak több mint a fele munka nélkül és nyomorban van – ezért lehetetlen, hogy egyedül mi viseljük az összes terheket, ahogy eddig tettük. – Ezért kénytelenek vagyunk az összes körzeteket és csoportokat sürgősen felkérni, hogy tőlük telhetően és a lehető leggyorsabban küldjenek hozzájárulást a szövetségi nyomda teljes berendezésére, lapunk folytatására és a propagandára – mi a jelen pillanatban teljesen kimerültünk. Azelőtt mi mindig küldtünk pénzt, mihelyt kívánták, ezért azt hisszük, el is várhatjuk, hogy most ne hagyjanak cserben minket. –

Szövetségi újságunk mutatványszáma Londonban jól fogy és nagy feltűnést kelt az itt élő külföldiek között. – Több könyvkereskedésben és újságosboltban tettük ki eladásra. Valamennyi címre küldtünk példányokat és még 1000 darab van raktáron, hogy mindenüvé, ahol még kérnek példányokat, küldhessünk.

Ezzel befejeztük jelentésünket a Szövetség állapotáról és munkálkodásunkról; most magatok ítélhetitek meg, hogyan állnak ügyeink és hogy a központi vezetőség mint a Szövetség végrehajtó hatalma az utóbbi három hónap folyamán megtette-e kötelességét. –

Látni fogjátok, hogy, mint már levelünk elején megmondtuk, itt-ott buzgón munkálkodnak ugyan, de egészében véve még messze vagyunk attól a pozíciótól, amelyet

* „Kommunistische Zeitschrift"[268]. – *Szerk.*

már rég el kellene foglalnunk. Ezért reméljük, testvérek, hogy most minden erőtöket latba vetitek, hogy gyorsan előrelépjünk, és hogy a következő jelentésben örvendetesebb híreket közölhessünk, mint eddig tehettük.

De mielőtt befejeznénk, arra kell még kérnünk benneteket, hogy komolyan vegyétek figyelembe a következő pontokat. Sürgősen kérjük:

1. Valamennyi körzet és magában álló csoport, ha csak teheti, válasszon egy képviselőt a legközelebbi kongresszusra és gondoskodjék arról, hogy az illető ez év november 29-re Londonba érkezhessen. – Tudjátok, hogy az első kongresszuson nem hozhattunk végleges határozatokat és ezért szükségesnek tekintettük, hogy még ebben az évben egy második kongresszust tartsunk.[269] – Ez a második kongresszus szerfelett fontos lesz, mert nemcsak a kommunista hitvallást kell megszövegeznünk, hanem a Szövetségnek és sajtószervének végleges megszervezéséről, valamint propagandánk jövőbeli menetéről is határoznia kell. – Ezért elengedhetetlenül szükséges, hogy ezen a kongresszuson a lehető legtöbb képviselő jelenjék meg. – Testvérek! Reméljük, hogy nem riadtok vissza semmiféle áldozattól kötelességetek teljesítésében. –

2. Valamennyi körzet és csoport, amely még nem rendezett gyűjtést a sajtóra és a propagandára, haladéktalanul tegye meg ezt. – Ha mindenki ad *valamit*, akkor módunkban lesz erőteljesen munkálkodni. – Pénz nélkül nem csinálhatunk propagandát. – Azokat a körzeteket és csoportokat, amelyek már rendeztek gyűjtést, kérjük, hogy a gyűjtött összeget a lehető leghamarabb küldjék el. –

3. Valamennyi körzet és csoport, amely még nem küldött határozott választ a kongresszusi levélre, haladéktalanul tegye meg ezt.

4. Valamennyi körzet és csoport, amely még nem adta meg, hány példányt akar venni újságunkból, azonnal tegye meg ezt. – Továbbá adják meg, hogy milyen úton lehet a lapot a leggyorsabban és a legbiztosabban elküldeni az illető helységekbe. –

5. Valamennyi körzet és csoport értesítsen bennünket, végeznek-e kommunista propagandát az illető vidéken és milyenfajta az, és

6. minden szövetségi tag küldjön cikkeket és költeményeket lapunk szerkesztőségébe. Az első számba, mint már említettük, több tag ígért cikkeket, de nem tartották meg ígéretüket; ezt csak a hanyagságnak tulajdoníthatjuk, amelynek közöttünk minden bizonnyal nem szabad uralkodnia.

Abban a reményben, hogy hamarosan kedvező és határozott híreket kapunk tőletek, üdvözlünk benneteket. –

A központi vezetőség nevében és megbízásából

Karl Schapper ***Henry Bauer***
Joseph Moll

London, 1847 szeptember 14.

Ui. Éppen most, amikor a levelet nyomtatni kellene, kaptunk leveleket a németországi és a svájci megbízottól. –

Németországból ezt jelentik: B[er]l[i]ni testvéreink lelkesedése rendkívüli – külö-

nösen az ismert ottani eset után[270]. – A kormány éppenséggel a kezünkre járt. – A kommunista-hűhó által alapelveink a nyilvánosság előtt ismertekké váltak, és a nép nemhogy visszariadt volna tőlük, lelkesedett értük. A megbízott ezekkel a szavakkal fejezi be levelét: Testvérek, bizton tekinthetünk a jövőbe, mindenütt derék férfiak vannak, akik védelmezik az igaz ügyet. –

A Svájcból érkezett hírek szerfelett kedvezőek. – A Szövetség ott meg van szervezve és már több, mint tíz különböző helyen áll fenn. – Petersent megnyertük. A megbízott ezt írja: La Chaux-de-Fonds-ban és Le Locle-ban nézetem szerint Szövetségünk legjobb és legbuzgóbb tagjai találhatók – bátorságuk rendíthetetlen. – Bravó, testvérek, előre! – A kitaszított weitlingiánusokat mindenütt elutasítják. – A berni csoporttal való egyenetlenség tisztázódott. – Most kijelentjük, hogy az ottani testvérekkel szemben igazságtalanok voltunk, ők kitartanak alapelveink mellett. – A legnagyobb örömünkre szolgál, hogy ezt kijelenthetjük. Továbbit a legközelebbi jelentésben.

A központi vezetőség

Karl Schapper ***Joseph Moll***
Henry Bauer

[Karl Schapper utóirata Friedrich Martenshez][271]

Kedves F. M.

Hze testvér az E. melletti F.-ből írni fog neked – válaszolj neki és bátorítsd őt. – Mit tudtok Stephan Born betűszedőről, aki korábban Hamburgban volt és onnan Párizsba ment? Ha nem tudtok teljesen biztosat mondani nekünk róla, írjatok azonnal Berlinbe és kérjétek meg ottani barátainkat, hogy pontosan érdeklődjenek minden iránt és postafordultával értesítsenek minket. – *El ne felejtsétek ezt; szerfelett fontos.*

K. Schapper

Az első megjelenés helye: „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)", Hamburg 1969.

A lengyel forradalom — Fontos nyilvános gyűlés[272]

Az 1830-as lengyel felkelés évfordulóját múlt hétfőn, november 29-én nyilvános gyűlésen ünnepelték meg a Német Társaság termében a Drury Lane-en.

A gyűlést a Testvéri Demokraták társasága hívta össze a Lengyelország újjászületéséért küzdő Demokratikus Bizottsággal együtt. A termet zsúfolásig megtöltötték Anglia, Skócia, Írország, Franciaország, Németország, Belgium és Lengyelország szülöttei.

Elnöknek *John Arnott* urat választották meg. Miután a gyűlés célját megjelölte, az elnök Stallwood urat kérte fel, hogy terjessze elő az első határozati javaslatot.

Stallwood úr, miután beszélt a vitéz lengyelek Varsóban tanúsított hősiességéről és a szabadság ügye iránti határtalan odaadásáról és magasztalta a „Krakkói kiáltványt"[273], mint a demokratikus hitvallás mintaképét, előterjesztette az első határozati javaslatot a következőkben:

„Lengyelország felosztását szörnyű bűnnek tekintjük, amelyet az emberi fajnak örök átokkal kell sújtania. Hálás csodálattal emlékezünk azokra a hősies erőfeszítésekre, amelyeket a lengyel nép 1830–1831-ben tett országa függetlenségének helyreállítására. Tiszteljük a vértanúk szent emlékét, akik elestek nemzetüknek a szolgaságtól való megszabadításáért vívott dicső harcban; és együttérzünk az elnyomás összes áldozataival, akik most tömlöcben, láncra verve vagy száműzetésben sínylődnek."

Ezután az elnök átadta a szót

Ernest Jones úrnak a határozati javaslat támogatására. Jones úr ezeket mondta: „Ma tizenhét éve Lengyelország felébredt halálos álmából, hogy megvívja élethalálharcát; ma tizenhét éve megfeszítette vérző tagjait az orosz kínpadon és szétszaggatta láncait; ma tizenhét éve tartományból nemzetté emelkedett!" (Taps.) „Varsó csendes volt. Oroszország soha kevésbé nem számított felkelésre, amikor a láng fellobbant." Jones úr ezután színes leírását adta a varsói felkelés kibontakozásának és győzelmének, és külön kitért arra a körülményre, hogy amíg a tömegeket fel nem fegyverezték, a harc kimenetele kétséges volt. „Utána a hatás villámgyorsan bekövetkezett, és Konstantin nagyherceg néhány órával később 11 000 oroszával kivonult a mokotowi sorompón, s az éjszakát didergő csavargó módjára egy lombjavesztett fa alatt töltötte." (Tetszésnyilvánítás.) A szónok ezután utalt a felkelés további menetére és kifejezte azt a meggyőződését, hogy „sikeres lett volna, ha nem az arisztokrácia, hanem a nép felkelése, ha olyan kiáltványon alapul, mint a dicsőséges »Krakkói kiáltvány«". (Taps.) „De mégsem kell csüggednünk – Lengyelország kész egy újabb harcra – vértanúk egész seregét kell szentté avatnunk – hősök új serege jön majd – és az

európai helyzet a győzelmüket jósolja." A szónok ezután rámutatott arra, hogy minden európai ország belső változás előtt áll, elemezte a nagyhatalmak rejtett gyengeségét, s Írországra való erőteljes és gyógyító hatású utalás után azzal fejezte be beszédét, hogy felhívta hallgatóit, készüljenek fel a bel- és külföldön közelgő harcra. Jones úr beszéde igen erőteljes és ékesszóló volt és lelkes tetszést váltott ki.

Michelot úr francia nyelven mondott energikus beszédben támogatta a határozati javaslatot, amelyet egyhangúlag elfogadtak.

Karl Schapper emelkedett szólásra nagy taps közepette, hogy előterjessze a második határozati javaslatot, s ezt mondta: „Polgártársak, ha emberek egy nagy ügyben tovább küzdenek az igazságért és a szabadságért, még ha eleinte nem járnak is sikerrel, végül győzniök kell – és az ilyen emberek minden tiszteletet megérdemelnek –, ezért tisztelet a bátor lengyeleknek." (Viharos taps.) „Tisztelet azoknak, akik meghaltak Varsónál – tisztelet azoknak, akik a hóhér kezétől haltak meg – tisztelet azoknak, akik a szibériai bányákban pusztultak, akik Krakkónál estek el, tisztelet a szabadság minden vértanújának." (Nagy tetszés.) „1830 júliusában Franciaországban kitört a forradalom, novemberben pedig elterjedt az egyetemes szabadság követelése és sokan kívánták, hogy Lengyelország szabaduljon fel Oroszország alól, de nem kívánták, hogy eltöröljék a lengyelországi jobbágyságot; szilárd meggyőződésem, hogy ha a lengyel nemesek nem akarják így örökkévalóvá tenni a tömegek rabságát, a forradalom sikerrel járt volna, és most az egész szláv faj szabad lenne." (Viharos taps.) „De a lengyel proletárok azt kérdezték: »Mit ér nekünk, ha Lengyelország szabad az orosz uralomtól, én viszont ki vagyok szolgáltatva a lengyel nemes korbácsának?«" (Halljuk, halljuk.) „Nos, a forradalom elbukott, és Lengyelország fiai emigráltak, magukkal vive a szabadság csíráit Németországba, Franciaországba, Angliába és más nemzetekhez, s megújult szellemmel tértek vissza lengyel földre 1845-ben, és kibocsátották demokratikus felfogású híres s örökké dicsőséges kiáltványukat a Krakkói Köztársaság nevében." (Nagy tetszés.) „De sajnos, a kísérlet eredménytelen volt, az 1830-ban elvetett rossz mag rossz termést hozott, a zsarnokok fel tudták használni a parasztságot a hazafiak ellen,[274] a felkelést leverték, és Metternich sötét szellemének újabb kárörömöt szerzett az elesett lengyel mártírok vére." (Halljuk, halljuk.) „De szerencsére a testvériség gyorsan terjed, a politikai és társadalmi egyenlőség elvei eljutottak mindenhová." (Viharos taps.) „Nézzék Svájcot.[275]*" (Nagy taps, tetszés.) „És a szabadság halad előre a Tuileriák vén sápadt pókja* ellenére." (Pfuj a „póknak".) „A svájci radikálisok legyőzték Lajos Fülöpöt és Guizot-t. Akkor jött a szép lord Palmerston, aki azt mondta: »Rendezzük el békésen a dolgot.« »Hogyne«, válaszolta a párizsi tehetetlen vén pók, »éppen ezt akartam«." (Derültség.) „S egyetlen ezred sem vonult be Svájcba, a vén pók nem merte odaküldeni őket." (Viharos taps.) „Nos, ez a demokrácia sikere volt. Kik most az összeesküvők? Hát Metternich, a franciaországi sápadt vén pók, lord Palmerston meg a jezsuiták." (Viharos taps.) „De a nép igen gyorsan végez majd az összeesküvésükkel." (Nagy taps.) Nagyszerű hírei vannak, mondta a szónok, Brüsszelben megalakult egy Demokrata Társaság,

* Lajos Fülöp. – *Szerk.*

azaz a Testvéri Demokraták egyik társasága, és a tudós dr. Marx személyében küldöttet menesztett, hogy képviselje őket ezen a gyűlésen. (Nagy tetszés.) Schapper polgártárs felolvasta a következő okmányt:

„*A Testvéri Demokraták társasága tagjai gyűlésének Londonban.*

Mi, a Brüsszelben megalakult, az összes nemzetek egyesüléséért és testvériségéért küzdő Demokrata Társaság bizottságának aláírt tagjai, tartjuk szerencsénknek, hogy delegáljuk Önökhöz dr. Charles Marxot, e bizottság alelnökét, teremtsen levelező kapcsolatot és összhangot a két társaság között. Dr. Marxnak teljes felhatalmazása van arra, hogy e bizottság nevében járjon el az említett célok érdekében.

Testvéri üdvözletünket küldjük Önöknek

Mellinet (tábornok), tiszteletbeli elnök
Jottrand, elnök
Imbert, alelnök
Picard, titkár
George Weerth
Lelewel

Brüsszel, 1847 nov. 27."

Ezt az üzenetet lelkes taps fogadta. K. Schapper melegen méltatta Lelewelt, a nagy lengyel hazafit és Mellinet tábornokot, az ősz veteránt, „a francia köztársaság szülöttét", majd befejezésül javasolta a következő határozatot:

„Amikor kötelezzük magunkat, hogy minden segítséget, ami erőnkből telik, megadunk a lengyel hazafiaknak, kifejezésre kívánjuk juttatni, hogy semmiképpen nem értünk egyet azzal az arisztokrata szellemmel, amely oly végzetesen befolyásolta az 1830-as harcot. A lengyel haladás megnyilvánulásának az 1846-os* »Krakkói kiáltvány«-t tekintjük, minthogy ez magában foglalja a politikai demokrácia és a társadalmi igazság általános elveit, márpedig igazi szabadság és közjólét csakis ezeken alapulhat."

T. Lucas a határozati javaslatot támogató beszédében kifejezte örömét, hogy ennyi demokrata testvérével találkozhat. Biztos abban, hogy az angol demokraták (a chartisták) kivívják szabadságukat, módjuk lesz azt mondani „a párizsi vén póknak" és minden más zsarnoknak: „Eddig és ne tovább." (Taps.)

A határozati javaslatot ezután egyhangúlag elfogadták.

Dr. Marx, a brüsszeli küldött emelkedett ezután szólásra; lelkesen fogadták; német nyelven mondott energikus beszédet, amelynek lényege a következő: A brüsszeli demokraták azért küldték őt, hogy nevükben beszéljen a londoni demokratákhoz és rajtuk keresztül Nagy-Britannia demokratáihoz, felszólítsa őket, hogy hívjanak össze nemzetközi kongresszust, munkások kongresszusát a világszabadság megteremtésére. (Viharos taps.) A középosztályok, a szabadkereskedők tartottak egy kongresszust,[276] de az ő testvériségük egyoldalú, s mihelyt úgy látják, hogy az ilyen kongresszusok inkább a munkásoknak hasznosak, azonnal vége a testvériségüknek, és kongresszusaikat feloszlatják. (Halljuk, halljuk.) A belgiumi demokraták érezték,

* *A „Nothern Star"-ban*: 1845-ös – *Szerk.*

hogy az angol chartisták az igazi demokraták és hogy amikor Chartájuk[211] hat pontját megvalósítják, ezzel megnyílik a szabadsághoz vezető út az egész világ számára. „Érjétek hát el ezt a nagy célt, Anglia munkásai", mondotta a szónok, „és az egész emberi faj megmentőiként fognak üdvözölni benneteket." (Fergeteges taps.)

Julian Harney terjesztette elő a következő határozati javaslatot:

„Ez a gyűlés örömmel értesült arról, hogy Brüsszelben megalakult a Testvéri Demokraták egyik társasága, s az e társaság által felajánlott szövetségnek megfelelően küldöttét, dr. Marxot mély testvéri megbecsülés érzésével fogadja; a gyűlés lelkesedéssel köszönti azt a javaslatot, hogy tartsák meg valamennyi nemzet demokratáinak kongresszusát, kötelezi magát, hogy küldötteket meneszt erre a kongresszusra, amikor a londoni és a brüsszeli Testvéri Demokrata társaságok egybehívják."

A javaslattevő ezután hosszabb beszédet intézett a gyűlés résztvevőihez az 1830-as lengyel felkelésről, a chartizmus előrehaladásáról, a Charta keresztülviteléért Angliában indított erőteljes mozgalom kilátásairól, a Testvéri Demokraták társaságának fontosságáról és a javasolt nemzetközi demokrata kongresszus nagy hasznosságáról Megjegyzéseit lelkesen megtapsolták.

Stallwood úr támogatta a határozati javaslatot, amelyet egyhangúlag elfogadtak. Ezután három dörgő éljen hangzott el a dicső Lelewel, három a hős Mellinet tábornok és három a brüsszeli demokraták tiszteletére.

Charles Keen terjesztette elő a negyedik határozati javaslatot a következőképpen:

„Mivel felismertük, hogy minden ember testvér, kötelességünknek tekintjük, hogy küzdjünk a demokratikus elvek diadaláért minden országban, és mivel hisszük, hogy a Népcharta megvalósítása lehetővé tenné Nagy-Britannia népének, hogy hatékonyabban segítse a lengyelek ügyét, mint ahogy a brit kormány eddigi papíros »tiltakozásai« segítették, örömmel üdvözöljük azt a kilátást, hogy a brit nép energikus erőfeszítést tesz a tőle régóta megtagadott jogok és szabadságok törvényhozási elismerésének és parlamenti becikkelyezésének elérésére."

A szónok azt mondta, egyetemes testvériséget hirdetünk, mert érezzük a hiányából származó bajokat. Való igaz, a templomokban és kápolnákban vasárnaponként azt mondják nekünk, hogy „mindnyájan testvérek vagyunk", de ha az ilyen templomok vagy kápolnák elhagyásakor esik az eső és megpróbálnánk valamelyik gazdag testvérünk hintójába szállni, micsoda botrány kerekedne. (Harsány derültség.) Pedig tíz perccel azelőtt ugyanezek az emberek kórusban zengték a választ: „Minden ember testvér." (Halljuk, halljuk.) Mindazonáltal a testvériség nagy igazság, ahhoz pedig, hogy valamely nagy jelentőségű tartós és gyakorlati előny megvalósulhasson, nemcsak hogy egyetemesen el kell ismerni, hanem gyakorolni is kell. (Viharos taps.) Azért jöttünk össze, hogy megünnepeljük a lengyel forradalmat, s a kérdés az: mit tehetünk Lengyelország megsegítésére? Hatalom nélkül semmit. Vívjuk ki a Chartát, és lesz hatalmunk. (Taps.)

Engels polgártárs (Párizsból) a határozati javaslatot támogató beszédében ezt mondta: Polgártársak, ez a lengyel forradalomról való megemlékezés nemcsak Lengyelországnak hasznos, hanem az egész világnak, mert előmozdítja a demokrácia elveinek terjedését mindenütt. (Halljuk, halljuk.) Mint német, különösen érdekelve vagyok a len-

gyelek sikerében, mert az nagyon meggyorsítaná Németország felszabadulását, s Németország elhatározta, hogy előbb vagy utóbb kivívja a szabadságot. (Viharos taps.) S szilárd meggyőződésem, hogy egyetlen nemzet sem szabadulhat fel anélkül, hogy ez ne válna javára valamennyi többinek. Töltöttem némi időt Angliában, és büszke vagyok rá, hogy chartistának vallhatom magamat, „nemcsak névleg". (Nagy taps.) Kik most a fő elnyomóink? Nem az arisztokrácia, hanem a gazdag harácsolók és fösvények, a középosztályok. (Viharos taps.) Ezért az összes nemzetek munkásosztályainak kötelessége, hogy egyesüljenek és megteremtsék a szabadságot mindenki számára. (Lelkes helyeslés.)

Tedesco polgártárs (Brüsszelből, aki franciául szólt a gyűléshez; ékesszólását a következő kivonat aligha érzékeltetheti) elmondta, hogy a belgák mint vezető pártra tekintenek az angol demokratákra, és bíznak abban, hogy kivívják ezt a nagy eredményt, a Népchartát. El van ragadtatva az itt uralkodó szellemtől. Brüsszelbe visszatérve beszámol majd az angol proletárokat átható jó és lelkes érzésről és eltökéltségükről, hogy addig küzdenek, amíg ki nem vívják Chartájukat; biztos abban, hogy ez az intézkedés magával hozza majd a tisztességes napi bért a tisztességes napi munkáért. (Halljuk, halljuk.) S ez olyan lökést ad a haladás ügyének, hogy az egész kontinens követi majd, és létrejön a világszabadság. (Viharos taps.)

Oborski ezredes, lengyel emigráns elmondta, hogy a lengyel forradalom kitörésekor kétszáz tiszthelyettes sakkban tartott három orosz ezredet, s némely ezredek, amikor megtudták, hogy Lengyelország ellen harcolnak, elnyomóik ellen fordították fegyvereiket. Bár a régi Lengyelország meghalt, az új Lengyelország feltámad és sokkal erősebb lesz, mint elődje. (Viharos taps.) Mégis reméli, hogy Lengyelország a szabadság első csatatere lesz. Hálás köszönettel az angol népnek, azt kiáltja majd akkor: „Hurrá, éljen a demokrácia!" (Nagy tetszés.)

Engels polgártárs ekkor kijelentette, hogy csak nemrég érkezett Párizsból és, hogy a város igazi demokratái helyeselték egy nemzetközi kongresszus összehívását. (Viharos taps.)

A határozati javaslatot ezután egyhangúlag elfogadták.

Julian Harney ismét felszólalt és részleteket olvasott fel Ludwig Mieroslawskinak, az 1846-os felkelés egyik vezetőjének a védőbeszédéből, aki most halálra ítélve egy berlini börtönben senyved.[277] E részletek felolvasása nagy feltűnést keltett a gyűlésen. J. Harney ezután kijelentette, hogy különösen jól estek neki barátja, Engels kijelentései. Örömmel látja, hogy a lengyelek iránti testvéri rokonszenv erős a németek között. Meg van győződve arról, hogy mihelyt a németek kivívták szabadságukat, sietnek majd véghezvinni a nemzeti jóvátétel nagy gesztusát, meg nem történtté tenni azt, aminek az elkövetésében az osztrák és porosz zsarnokok segítették Katalint – Lengyelország eltörlését. Tudja, hogyha a franciák szabadok lennének, ha megdöntenék azt a gyalázatos despotizmust, amely a legmélyebb szégyenbe süllyesztette országukat, első gondolatuk Lengyelország felszabadítása lenne. (Taps.) Legközelebb, ha Franciaország Moszkva felé menetel majd, nem egy császár lesz a vezére. Napóleon azt szokta mondani, „egy politikai hiba rosszabb, mint egy politikai bűn". Ő a legrosszabb fajta bűnt és hibát követte el, amikor oroszországi hadjárata idején

Varsót elérve nem volt hajlandó proklamálni Lengyelország helyreállítását. Ha proklamálta volna a lengyel köztársaságot a régi határai közötti teljes területén, újjáélesztette volna egy nemzet lelkét, s húszmillió ember alkotta volna tartalékseregét – olyan sereget, amelyet a felszabadítója iránti lelkesedés és odaadás legyőzhetetlen szelleme hat át. De nem, Napóleon királyok ostora volt ugyan, de a nép zsarnoka; az „istentől való jog" halálos ellensége volt, de nem kevésbé ellensége a népszuverenitásnak. Diktálni akarta a feltételeket az északi önkényúrnak*, de a maga javára, nem Lengyelország és az önkényúr vaspatája alatt nyögő más nemzetek javára. Önzéséért megkapta megérdemelt jutalmát. Amikor menekült a kozákok bosszúálló lándzsája elől, s a jeges fergeteg és a hóvihar meg segédcsapataik: az éhség és a járvány még félelmetesebb nyilai elől, akkor Napóleon Lengyelországban nem talált védőbástyára, amely mögé bevehette volna magát, hogy megsebzett hadainak lélegzetvételnyi időt adjon és üldözőik ellen forduljon. Elutasította, hogy életre keltse Lengyelországot, és így, amikor annak eleven karjára lett volna szüksége, hogy megmentse őt a moszkoviták csapásaitól, ez a kar nem létezett. De a jövendő köztársaság helyrehozza majd a császár politikai bűnét, s közel a nap, amikor Franciaország köztársaság lesz, Anglia népe pedig kivívja a Chartáját. (Nagy tetszés.) A szónok befejezésül indítványozta, hogy szavazzanak köszönetet az elnöknek.

Karl Schapper támogatta a köszönetmondásra vonatkozó indítványt, amelyet helyeselt Isaac Wilson úr is, kifejtve, mennyivel jobban tetszett neki ennek a gyűlésnek a lefolyása, amelynek most tanúja volt, mint azé, amelyet vagy két héttel ezelőtt tartottak dr. Bowring elnökletével a „Korona és horgony" helyiségében, amikor kénytelen volt módosítást indítványozni. (Taps.)

A köszönetmondást ezután közfelkiáltással elfogadták.

Miután az elnök megköszönte a tiszteletadást, háromszor megéljenezték „a hős mártír Mieroslawskit", három éljent mondtak a „»Réforme«-ra és a francia demokratákra", hármat a „»Northern Star«-ra és a »Deutsche-Brüsseler Zeitung«-ra" és három dörgő pfujt a „»Times«-ra, a »Journal des Débats«-ra és az »Österreichischer Beobachter«-re"[278]. Ezután Moll polgártárs nagyszerűen elénekelte a „Marseillaise"-t és ezzel befejeződött ez az érdekes gyűlés.

The Polish Revolution. Important Public Meeting

A megjelenés helye: „The Northern Star", 1847 december 4. (528.) sz.

Eredeti nyelve: angol

* I. Sándor. – *Szerk.*

[Jegyzőkönyvi kivonat Engels 1847 november 30-i beszédéből[279]]

Polgártársak! Amikor 350 évvel ezelőtt Kolumbus Kristóf felfedezte Amerikát, bizonyára nem gondolt arra, hogy felfedezése nemcsak az akkor fennállott európai társadalmat dönti meg, intézményeivel együtt, hanem lerakja az alapját valamennyi nép teljes felszabadulásának is; mindazonáltal egyre inkább kitűnik, hogy ez valóban így van. Amerika felfedezésével új tengeri utat találtak Kelet-Indiába, úgyhogy az addigi európai üzleti forgalom teljesen átalakult; ennek következtében az itáliai és a német kereskedelmi forgalom teljesen tönkrement, és más országok léptek a haladás élére; a nyugati országok a kereskedelem birtokába jutottak és ezáltal Anglia került a haladás élére. Amerika felfedezése előtt az országok még Európában is nagyon elkülönültek egymástól, és a kereskedelem egészében véve csekély volt. Csak miután megtalálták a Kelet-Indiába vezető új utat és Amerikában a kiaknázás tág tere nyílt meg a kereskedő európaiak számára, kezdte Anglia egyre inkább koncentrálni és hatalmába keríteni a kereskedelmet, ami a többi európai országot rákényszerítette, hogy mindinkább kapcsolódjanak egymáshoz. Mindebből létrejött a nagykereskedelem, és megnyílt az úgynevezett világpiac. A mérhetetlen kincsek, amelyeket az európaiak Amerikából kivittek, és egyáltalában a nyereség, amelyet a kereskedelem hozott, a régi arisztokrácia tönkremenését idézték elő, és ezáltal létrejött a burzsoázia. Amerika felfedezése összefügg azzal, hogy megjelentek a gépek, és ezáltal szükségessé vált az a harc, amelyet most vívunk, a vagyontalanok harca a vagyonosok ellen.

A gépek feltalálása előtt csaknem minden ország annyit termelt, amennyire szüksége volt, és a kereskedelem szinte csak olyan termékekre korlátozódott, amelyeket az egyik vagy a másik ország egyáltalán nem tudott előállítani; de amikor jöttek a gépek, annyi termék készült, hogy sok helyen kénytelenek voltak beszüntetni a munkát, és hogy azok az emberek is gépi árukat vásároltak a saját fogyasztásukra, akik azelőtt hasonló munkákat saját kezükkel készítettek. A régebbi munkások helyzete ezáltal teljesen megváltozott, és az egész emberi társadalom, amely azelőtt 4–6 különböző osztályból állt, két egymással ellenségesen szemben álló osztályra oszlott.

Azóta, hogy az angolok hatalmukba kerítették a világkereskedelmet és iparukat olyan fokra emelték, hogy csaknem az egész civilizált világot elláthatják termékeikkel, hogy a burzsoázia politikai uralomra jutott, sikerült az angoloknak további eredményeket elérniök *Ázsiában* is, s a burzsoázia ott szintén felemelkedett; a gépek megjelenése folyamatosan megszünteti más országok barbár állapotát. Tudjuk, hogy a

portugálok* *Kelet-Indiát* ugyanolyan fejlettségi fokon találták, mint az angolok, és hogy mégis az indiaiak évszázadokon át mindig ugyanazon a módon éltek tovább, azaz ettek, ittak és vegetáltak, s ahogy a nagyapa művelte meg a földjét, úgy tett az unoka is, kivéve, hogy egy csomó forradalom ment végbe, amelyek azonban nem voltak egyebek, mint a különböző néptörzsek viaskodása az uralomért. Azóta, hogy az angolok odamentek és elterjesztették ipari áruikat, az indiaiak elvesztették kenyérkeresetüket, és a következmény az volt, hogy elmozdultak stabil állapotukból. Az ottani munkások már kivándorolnak hazájukból és csak a más népekkel való keveredés által válnak hozzáférhetővé a civilizáció számára. A régi indiai arisztokrácia teljesen tönkrement, és az embereket ott éppúgy uszítják egymás ellen, mint itt.

Később láttuk, hogy *Kínát*, ezt az országot, amely több mint 1000 éven át dacolt a fejlődéssel és az egész történelemmel, most az angolok, a gépek felforgatták és belerántották a civilizációba.

Ausztria, ez az európai Kína, az egyetlen ország, amelynek belső intézményeit a francia forradalom nem rendítette meg és amelyen még Napóleon sem tudott kifogni, a gőzt nem bírja el. A gépek révén hirtelen minden megváltozott ott; a védővámok vitték az országba a gépeket. Ezáltal felemelkedett a kisburzsoázia és megdöntötte a főnemességet, ezáltal Metternichhel történt valami, amit bizonyosan soha nem sejtett: a legutóbbi cseh országgyűlésen a burzsoázia megtagadott tőle 50 000 forint adót. A társadalom osztályai megváltoztak, a kis kézművesek tönkremennek és kénytelenek közönséges munkásokká válni, s ezzel olyan elem jelent meg, amely Metternichre nézve veszélyes lehet.

Itáliában az ipar szintén fejlődött, a burzsoázia mindenütt ott ül Metternich nyakán, s így a kormány olyan kutyaszorítóba került, hogy Metternich kénytelen megengedni a cseheknek 50 000 forint adó meg nem fizetését.

Ilyenképpen Amerika felfedezése révén az egész társadalom két osztályra oszlott, és a világpiac kialakulása nélkül ez nem történt volna meg. Az egész világ munkásainak mindenütt ugyanazok az érdekeik, mindenütt eltűnnek a különböző osztályok, és a különböző érdekek egybeesnek. Ha tehát egy országban forradalom tör ki, akkor szükségképpen visszahat a többi országra, és csak most mehet végbe valódi felszabadulás.

Az első megjelenés helye: „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung", VIII. évf., Lipcse 1919.

* *Az eredetiben elírás*: spanyolok – *Szerk.*

[Jegyzőkönyvi kivonat Marx 1847 november 30-i beszédéből]

Belgiumról közölhetem, hogy ott megalakult egy munkástársaság, amelynek jelenleg 105 tagja van.[266] A brüsszeli német munkások, akik eddig teljesen el voltak szigetelve egymástól, most már erőt jelentenek, és míg azelőtt semmire sem hívták fel őket, az idén már megkérték az egylet egy képviselőjét, hogy mondjon beszédet a társaság nevében a lengyel forradalom emlékünnepélyén, amelyet Brüsszelben a városi hatóságok rendeznek. Ha a kormány odahatna, hogy tiltsák be a társaságot, mert mindenesetre befolyást gyakorol magukra a belga munkásokra, a társaság elhatározta, hogy 300 kötetből álló könyvtárát és egyéb ingóságait átadja a londoni társaságnak.

Továbbá teszek még néhány megjegyzést az irodalomról. *Louis Blanc* most egyik művében[280] kimutatja, hogy a francia forradalom folyamán abban a percben, amikor a proletariátus megrohamozta a Bastille-t, a polgári börtönt, a burzsoázia határozatokat hozott azok ellen, akik vérükkel váltották meg számára a győzelmet. A forradalom valamennyi főszereplője most valódi alakjában van ábrázolva, egy csomó röpirat készült a proletariátus szellemében, s ezek jelentékeny befolyást gyakorolnak a társadalomra. A franciák inkább valamely párt érdekében dolgoznak, mint nyereségért. A júliusi forradalom előtt a burzsoázia szellemében készült röpiratok voltak forgalomban, éppen úgy, mint most a proletariátus szellemében készültek.

Mindabból, amit a német filozófia véghezvitt, a vallás kritikája a legfontosabb; de ez a kritika nem a társadalmi fejlődésből keletkezett. Mindaz, amit eddig a keresztény vallás ellen írtak, annak bizonyítására szorítkozott, hogy ez téves alapokon nyugszik, például egyik szerző felhasználta a másikat; a kereszténység gyakorlati kultuszát azonban eddig még nem vizsgálták meg. Tudjuk, hogy a kereszténységben a legfőbb az emberáldozat. *Daumer* egy nemrég megjelent művében[281] most kimutatja, hogy a keresztények valóban embereket öltek le és az úrvacsorán emberhúst ettek és embervért ittak. Ebből magyarázza, miért üldözték a kereszténységet a rómaiak, akik minden vallási szektát megtűrtek, és miért semmisítették meg később a keresztények a kereszténység ellen irányuló egész pogány irodalmat. Szent Pál még az ellen is kikel, hogy beengedjenek az úrvacsorára olyanokat, akik nincsenek egészen beavatva a titkokba. Most már könnyen megmagyarázható az is, honnan eredtek pl. a 11 000 szűz stb. ereklyéi; fennmaradt egy középkori okmány, amelyben egy francia kolostor apácái az apátnővel szerződést kötöttek, hogy mindannyiuk beleegyezése nélkül nem

szabad több ereklyét találni. Az okot erre egy szerzetes adta, aki folyton utazgatott Kölnből Párizsba és vissza, és mindannyiszor ereklyéket hagyott hátra. Mindazt, ami ebben a vonatkozásban történt, a papok csalásának tekintették, de ezzel a kort, amelyben éltek, messze túlszárnyaló ügyességet és okosságot tulajdonítottak nekik. Az emberáldozat szentség volt és valóban létezett. A protestantizmus csak átvitte ezt a szellemi emberre és némileg enyhítette a dolgot. Ezért van a protestánsok között több őrült, mint bármely más szektában. Ezzel a históriával, ahogy *Daumer* műve ábrázolja, a kereszténység megkapja a végső döfést; kérdés mármost, mi a jelentősége a mi számunkra. Azt a bizonyosságot adja nekünk, hogy a régi társadalom a végét járja, és hogy összeomlik a csalás és az előítéletek építménye.

Az első megjelenés helye: „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung", VIII. évf., Lipcse 1919.

[Jegyzőkönyvi kivonat Engels 1847 december 7-i beszédéből]

Engels polgártárs előadást tartott, amelyben bebizonyította, hogy a kereskedelmi válságokat csak túltermelés idézi elő, és hogy a tőzsdék a fő helyek, ahol proletárokat csinálnak.

Az első megjelenés helye: „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung", VIII. évf., Lipcse 1919.

[Beszámoló Marxnak a brüsszeli Német Munkástársaság szilveszterestjén, 1847 december 31-én mondott beszédéről[282]]

... Ezután Karl *Marx* vette át a szót és francia nyelven pohárköszöntőt mondott a brüsszeli Demokrata Társaságra[207]; élesen, világos elemzés során kiemelte Belgium szabadelvű küldetését az abszolutizmussal szemben, behatóan méltatta, milyen jótékony hatással van egy olyan ország alkotmánya, ahol szabad vita, egyesülési jog létezik és a humanizmus vetése egész Európa javára válhat.* (Viharos tetszés.)

A megjelenés helye: „Deutsche-Brüsseler Zeitung", 1848 január 6. (2.) sz.

* *A lap szerkesztőségének jegyzete*: „A Német Munkásegylet egyik előző ülésén Karl Marx előadást tartott erről a fontos kérdésről: »Mi a munkabér?«, világosan, tárgyszerűen és közérthetően, a mostani állapotok oly éles kritikájával és gyakorlati bizonyítással, hogy hamarosan megismertetjük vele olvasóinkat."[283]

[Beszámoló Marx 1848 január 9-i beszédéről[284]]

Soha nem volt a gyűlés ilyen népes. A terem végében sok hallgató foglalt helyet. Hét új tagot vettek fel a Társaságba.

Karl Marxnak a „Kereskedelem szabadságáról" mondott beszéde révén ez az ülés egyike volt a legérdekesebbeknek, amelyeket a Társaság eddig tartott. A francia nyelven elhangzott beszéd több, mint egy órát vett igénybe, a hallgatók figyelme mindvégig változatlan volt.

Egy tag javaslatára egyhangúlag – nem, *egyetlen* ellenszavazattal – elhatározták, hogy a beszédet a Társaság költségén kinyomatják.

Csupán megjegyezzük, hogy dr. Breyer beszédének befejezését, tudniillik, hogy a termelési eszközöknek (gépeknek stb.) az *egész* társadalom, nem pedig egyes tagjai birtokában kell lenniök, nagy tetszéssel fogadták.

Itt következik Marx beszédének rövid elemzése:

„A szabadkereskedelem nagy eredménye a XIX. században az angol gabonatörvények eltörlése. Egyáltalában szabadkereskedelmen az ipari tőkések elsősorban a nyersanyagok szabad kereskedelmét és kivált a szabad gabonakereskedelmet értik. A Gabonatörvény-ellenes Liga[119] agitációjának csupán az az emberbaráti célja volt, hogy olcsóbbá tegye a létfenntartási eszközöket a nép számára, mint ahogy a szabadkereskedők általában a dolgozó osztályok helyzetének javításáért lelkesednek."

Marx úr ecseteli a nép, sajátosan az angol nép bámulatra méltó hálátlanságát ezekkel az önfeláldozó férfiakkal szemben. A „pain à bon marché"*, mondta, éppoly rossz hírű Angliában, mint a „gouvernement à bon marché"** Franciaországban. Ezután áttekintését adja az angol free-traderek*** legjellemzőbb tanításainak. Kigúnyolja ellentmondásos és képmutató szólamaikat, amelyeket a különböző néposztályokkal szemben alkalmaznak, a gyári munkásokkal, a kisiparosokkal, a bérlőkkel, a mezőgazdasági napszámosokkal szemben. Részletesebben jellemzi a Gabonatörvény-ellenes Liga által díjazott három pályamunkát[285], amelyek rendeltetése az volt, hogy kimutassák a gabonatörvények eltörlésének az angol földművelésre való üdvös hatását.

Marx úr röviden ismerteti az angol munkások viszonyát gyárosaikhoz, hogy megvilágítsa a filantróp szabadkereskedelmi frázisok egész üresség.

---

* – „olcsó kenyér" – *Szerk.*
** – „olcsó kormány" – *Szerk.*
*** – szabadkereskedők – *Szerk.*

A gabonatörvények körüli harc Angliában, folytatja, csupán az ipari tőkések és a földbirtokosok közötti harc volt. A munkásosztály a gabonatörvények eltörlésével közvetlenül csak veszíthetett. Miután ezt kifejtette, Marx úr kimutatta a politikai érdeket, amely az angol munkásokat arra indította, hogy támogassák az ipari tőkéseket. A munkások ugyanis meg akarták szüntetni a feudalizmus utolsó maradványait Angliában.

Marx úr ezután részletesen megcáfolja a free-traderek azon állításait, hogy a munkás szükségképpen nyer valamennyi áru olcsóbbodásán és a nemzeti gazdagság, a termelő tőke növekedésén. Ellenkezőleg, kimutatja, hogy minél magasabbra emelkedik az úgynevezett nemzeti gazdagság, a munkabér szükségképpen egyre mélyebbre süllyed. „Egyébként", mondta, „a szabadkereskedelemnek a munkásosztály helyzetére való befolyása nem probléma többé." Valamennyi közgazdász abból az előfeltevésből indul ki a gazdasági törvények kifejtésekor, hogy a szabadkereskedelem már teljesen megvalósult. A munkabér meghatározására vonatkozó törvények, amelyek minden nemzetgazdaságtani tankönyvben megtalálhatók, annál pontosabban alkalmazhatók tehát, minél inkább megvalósul a szabadkereskedelem. De a munkabér meghatározásának fő törvénye, amelyet a közgazdászok Quesnaytől Ricardóig proklamáltak, úgy hangzik, hogy a normális munkabér az, amely a munkást képessé teszi arra, hogy munkásként éljen és a munkásnépséget továbbplántálja; ez tehát azt jelenti, hogy a bérminimum a bér normális szintje.

A kereskedelem szabadsága a tőke megszabadítása a *nemzeti* béklyóktól, amelyek most még többé vagy kevésbé akadályozzák a mozgását. Ez a tőke szabadsága a munkával szemben. A kereskedelem szabadsága tehát ahelyett, hogy megszüntetné a tőke és bérmunka közti ellentétet, csupán a végletekig hajtja. Vajon ellenségem megszűnik-e ellenségem lenni azáltal, kiált fel Marx úr, hogy szétfeszít egy béklyót, amely az ellenem való harcában még feszélyezte? A munkásokon csak az egész bérmunka–tőke-viszony megszüntetése segíthet.

Ugyanezt a fajta fraternitét (testvériséget), folytatja Marx úr, amelyet a szabadkereskedelem egy nemzet különböző osztályai között bevezet, bevezeti a földgolyó különböző nemzetei között is. Csak a burzsoá osztály agyában születhetett meg az a gondolat, hogy a nemzeti béklyóktól megszabadított kizsákmányolást, a kozmopolita magasságba emelt kizsákmányolást fraternité universelle-nek (egyetemes testvériségnek) keresztelje.

Marx úr ezután válaszol a free-traderek néhány szofizmájára, pl. hogy a szabadkereskedelem a munka olyan nemzetközi megosztását fogja életre hívni, amelyben minden nemzet a *természeti rendeltetésének* megfelelően termel majd, minden nemzet minden iparágban meghatározott sajátosságot juttat majd érvényre stb. „Ha a szabadkereskedők nem értik meg, hogyan gazdagodhat egy nemzet a másik rovására, ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ugyanezek az urak nem értik meg, hogyan gazdagodhat egy országon belül az egyik osztály a másik osztály rovására."

Marx úr röviden kitér a *védővámrendszerre*, amely fejletlen nemzeteknél eszköz arra, hogy az ország belsejében megvalósítsák a szabadkereskedelmet, megdöntsék a feudalizmust, uralomra juttassák a burzsoáziát és az iparilag fejletlen népet függővé tegyék a világpiactól, azaz a más népekkel folytatandó szabadkereskedelemtől.

Marx úr a következő szavakkal fejezte be előadását:

„De általában, uraim, korunkban a védővámrendszer konzervatív, míg a szabadkereskedelmi rendszer destruktív. Felbomlasztja a régi nemzetiségeket és a végsőkig hajtja az ellentétet a burzsoázia és a proletariátus között. Sietteti a *szociális forradalmat*, és ebben az értelemben a demokraták a szabadkereskedelem mellett szavazhatnak."

A megjelenés helye: „Deutsche-Brüsseler Zeitung",
1848 január 16. (5.) sz.

[Tudósítás az 1846-os krakkói felkelés évfordulóján rendezett brüsszeli ünnepségről]

A krakkói forradalom évfordulóját 22-én este a brüsszeli „Régi udvar", rue des Soeurs noires, díszesen kivilágított, lengyel és belga zászlókkal ékesített termében ünnepelték meg. Több szónok: Lelewel, Karl Marx, F. Engels, Wallau, Lubliner ügyvéd és mások szólaltak fel és nagy lelkesedéssel beszéltek a krakkói felkelés demokratikus jellegéről. A következő számban részletesen beszámolunk erről az ünnepségről,[286] és még csak annyit jegyzünk meg, hogy a hivatalos ülés után bankettre került sor, amelyen mintegy 100 személy vett részt és amelyen belga és német demokraták több pohárköszöntőt mondtak. Énekszóban sem volt hiány az asztalnál.

A megjelenés helye: „Deutsche-Brüsseler Zeitung",
1848 február 24. (16.) sz.

B. Jenny Marx levelei Marxhoz[287]

1

Jenny Marx Marxhoz Párizsba[288]

[Trier, 1844 június 21. körül]

Látod, drága szívem, hogy nem perlekedek veled a törvény alapján és nem követelek szemet szemért, fogat fogért, levelet levélért, bőkezű és nagylelkű vagyok, de remélem, hogy kétszeri megjelenésem előtted most már hamarosan arany gyümölcsöt hoz nekem, néhány sort, amelyek után a szívem vágyik, néhány szót, amelyek egészségedet és egy picike vágyadat tudatják velem. Úgy szeretném hallani, hogy hiányzom neked és hogy egy kicsit vágyódol utánam. De most gyorsan, mielőtt újra megkezdődik a napirend, jelentést adok a kicsikénkről, mivel ez a harmadik most mégiscsak főszemély a szövetségben[162], és az, ami az enyém és a tied egyszerre, mégiscsak a legbensőségesebb köteléke a szerelemnek. A szegény kisbaba egészsége nagyon megsínylette az utazást, a székrekedésen kívül kiderült, hogy valóságos túltáplálástól szenved. El kellett hívni a kövér disznót*, és ő aztán úgy döntött, hogy dajkát kell fogadni, mert mesterséges táplálással nem egykönnyen jön helyre. El tudod képzelni, mennyire aggódtam. De most már mindezen túl vagyunk, az édes kicsi okos szemű nagyszerűen szopik egy fiatal, egészséges dajkától, egy barbelni lánytól**, annak a hajósnak a lánya ő, aki annyiszor fuvarozta apácskát***. Mama ezt a lányt mint gyermeket – még a jobb időkben – teljesen felruházta, és micsoda véletlen, ez a szegény gyermek, akinek apácska mindennap egy krajcárt adott, most a mi gyermekünknek életet és egészséget ad. Nehéz volt megmenteni, de most szinte minden veszély elhárult. Betegsége ellenére csoda helyesen néz ki, s olyan hófehér, finom és áttetsző, mint egy kis hercegnő. Párizsban bizonyosan nem tudtuk volna megmenteni, s így ez az utazás már busásan kamatozik. Azonkívül megint itt vagyok szegény jó anyámnál, aki most is csak a legnagyobb küzdelem árán tud beletörődni elválásunkba.

Wettendorféknál nagyon is rosszul érezte magát.[289] Olyan nyers emberek azok. Ó, ha a télen tudtam volna, hogy van szegény anyám! De gyakran sírtam és kesereg-tem miatta, és te mindig olyan elnéző és türelmes voltál. Ennél a dajkánál még az is jó, hogy mint szolgáló is nagyon használható, szívesen velünk jön és történetesen három évig Metzben szolgált, tehát franciául is tud. Visszafelé való utazásom tehát

* Robert Schleicher. – *Szerk.*
** Gretchen. – *Szerk.*
*** Ludwig von Westphalen. – *Szerk.*

teljesen biztosítva van. Ugye, milyen szerencsésen alakult ez? Csak a szegény mamának most nagyon sok a kiadása és nagyon szegény. Edgar* kifosztja és aztán egyik ostoba levelet írja a másik után, örvendezik a közelgő forradalomnak, az összes viszonyok felforgatásának, ahelyett, hogy elkezdené felforgatni a saját viszonyait; ez aztán mindig alkalmat ad kellemetlen fejtegetésekre és oldalvágásokra a kerge forradalmi ifjúságról. Egyáltalán, soha nem vágyik az ember jobban a fennállónak az átváltozására, mint amikor ilyen teljesen lapos, elegyengetett felületeket lát és mégis tudja, hogy az emberiség mélyén áskál és forr valami.

De a forradalomról térjünk vissza a mi dajkánkhoz. A 4 tallér havibért az útipénz maradékából fizetem majd, úgyszintén az orvosságot meg a doktort is. Mama, igaz, nem akarja ezt, de az ellátással már amúgy is többet kell viselnie, mintsem teheti. Minden szegényes és mégis rendes körülötte. A trieriek igazán kitűnően viselkednek vele szemben és ez kicsit kibékít velük. Egyébként senkinél sem kell vizitelnem, mert mindenki hozzám jön, és reggeltől estig fogadom a látogatókat. Nem tudom neked valamennyit megnevezni. Ma még Lehmann hazafit is elintéztem, aki egyébként tele van a legeslegjobb szándékkal és csak attól tart, hogy mélyreható tudományos tanulmányaid megsínylik az ottlétedet. Egyébként mindenkivel szemben magabiztosan viselkedem és külső megjelenésem teljesen igazolja is ezt a magabiztosságot. Először is elegánsabb vagyok mindenkinél, aztán meg soha olyan jól és virulóan nem néztem ki, mint most. Erről egybehangzanak a vélemények. És Herwegh bókjait, hogy „mikor konfirmáltak", folyton ismételgetik itt. Gondolom is magamban, mi haszna volna, ha szerényen viselkednék; ez senkit nem segítene ki a bajból, és az emberek oly boldogok, ha sajnálhatnak valakit. Noha egész lényem elégedettséget és *bőséget* sugároz, mégis mindenki azt reméli, hogy majd csak elszánod magadat egy állandó posztra. Ó, ti szamarak, csak álljatok mind szilárdan. Tudom, hogy mi nem éppen sziklákon állunk, de hol van ma szilárd talaj. Nem mutatkoznak-e mindenütt nyomai a földrengésnek és annak, hogy a társadalom aláaknázott talajon állította fel templomait és vásári bódéit. Az idő, ez a vakondok, azt hiszem, hamarosan nem a föld alatt áskál többé – Boroszlóban megint villámlott az ég[290]. Csak tartsuk magunkat még egy ideig, amíg a kicsinyünk nagyobbacska lesz. Ugye megnyugtatsz efelől, édes, drága angyalom, egyetlen drága szívem. Milyen közel volt hozzád a szívem június 19-én![291] Milyen repesve és bensőségesen vert feléd.

De folytassuk ez elbeszélést. A házassági évfordulónkon javult először a mi édes kis gyerekünk állapota és vett magához egészséges, friss táplálékot. Aztán megtettem a nehéz utat – tudod, hová. Felvettem a csinos párizsi ruhámat és égett az arcom a szorongástól és az izgatottságtól. Amikor csengettem, szinte hallhatóan vert a szívem. Minden átment a fejemen. Nyílik az ajtó. Jettchen lép elő, mindjárt a nyakamba borul, megcsókol és bevezet a szobába, ahol anyád és Sophie ülnek. Mindketten mindjárt átölelnek, anyád tegez és Sophie magához húz a heverőre. Rettenetesen tönkrement, úgy fest, mint akibe hálni jár a lélek, aligha jöhet már helyre.

És mégis, Jettchen szinte még rosszabb bőrben van. Csak anyád virul, jól van és

* Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

maga a derű, szinte vidám és túlzottan jókedvű. Ó, mennyire ijesztő ez a vidámság. A lányok mind egyaránt kedvesek voltak, különösen Karolinchen. Másnap reggel anyád már 9 órakor itt volt, hogy megnézze a kicsit. Délután jött Sophie, ma reggel pedig Karolinchen látogatta meg a mi édes angyalkánkat. El tudsz képzelni ilyen változást? Nagyon örülök neki, és mama is; de mitől ilyen hirtelen? Mit tesz a siker, vagy nálunk inkább a siker *látszata*,[292] amit igen ügyes taktikával sikerül fenntartanom.

Ezek aztán érdekes hírek, nem igaz? Gondold el, hogy szalad az idő és még a legkövérebb disznók is vele, Schleicher szintén nem politikus többé, ő is szocialista, azaz a munka szervezetéről stb. firkál. Az ember rosszul lesz tőle, ahogy a frankentaliak mondják. Igaz, a ti csoportotokat Schleicher majdhogynem tébolyodottnak tartja, de véleménye szerint legfőbb ideje, hogy megtámadjad Bauert.

Ó, Karl, amit teszel, tedd hamarosan. És nekem is adj rövidesen életjelt magadról. Engem itt tenyerén hordoz a gyengéd anyai szeretet, a kicsinyemet tejbe-vajba fürösztik, egész Trier ámul és bámul és csodál és hódol, de szívem-lelkem mégis feléd fordul. Bárcsak láthatnálak olykor-olykor és megkérdezhetnélek, miért van mindez? Vagy elénekelhetném neked, „tudod-e te is, mikor van holnapután?" Ó, édes szívem, aztán meg milyen szívesen csókolnálak már, az ilyen hideg koszt mit sem ér, ugye, kedvesem? Olvasd a „Trier'sche Zeitung"-ot[293], most egész jó. Hogy néz ki a lakás? Most már egy hete vagyok távol tőled. A kicsikénket dajka nélkül még itt, a jobb tejjel sem lehetett volna megmenteni. Az egész hasa meg volt támadva. Ma Schleicher megnyugtatott, hogy most már megmenekült a gyerek. Ó, csak szegény anyámnak ne lenne ilyen sok gondja, és főleg Edgar miatt, aki az idők minden nagy jelét, a társadalom minden szenvedését, mindent csak arra használ fel, hogy a saját hitványságát elfedje és megszépítse vele. Most majd elkezdődik a szünidő, és megint semmi se lesz a vizsgából. A dolgozatai elkészültek. Ez megbocsáthatatlan. Mamának mindent meg kell koplalnia, ő meg Kölnben vidáman megnéz minden operát, ahogy ő maga írja. A legnagyobb gyengédséggel ír a nővérkéjéről, az ő Jennykéjéről, de én képtelen vagyok gyengéd lenni ez iránt a fecsegő iránt.

Drága szívecském, gyakran nagyon is nagy gondjaim vannak a jövőnk – a közeli és a távoli – miatt és azt hiszem, megbűnhődöm az itteni önteltségemért és magabiztosságomért. Ha megteheted, nyugtass meg efelől. Mindenki túl sokat beszél arról, hogy mi az *állandó* jövedelmünk. Én csak a pirospozsgás arcommal, a fehér bőrömmel, a bársonyköpenyemmel, a tollas kalapommal meg a selyem főkötőmmel válaszolok. Ez hat a legjobban és a legcsattanósabban, és ha emiatt levert leszek, úgysem látja senki. A gyerek olyan ragyogóan fehér, hogy csak bámul mindenki, és olyan finom és kecses. Schleicher nagyon gondos és nagyon kedves a gyerekkel. Ma egyáltalán nem akart távozni, akkor jött Istenharagja, aztán Reverchon, aztán Lehmann, aztán Poppey és ez így megy egyfolytában. Tegnap itt volt a hülye Levelibéka a fonnyadt élete párjával. Én nem találkoztam velük. Éppen most mentek el itt a tieid, Sophie is teljes díszben. De milyen siralmasan!!!

Add át üdvözletemet a Hétsajtnak és Heinééknek, ha találkozol velük. Aztán igyekszel-e énekelni a „Postillon de Lonjumeau"-t[294]?

Csak ne túl epésen és ingerülten írjál. Tudod, hogy mennyivel jobban hatottak más cikkeid. Vagy tárgyilagosan és tapintatosan írj, vagy humorosan és könnyedén. Drága szívem, kérlek, hagyd csak száguldani a tolladat a papíron, még ha fel is bukna vagy meg is botlana, s vele egy mondat – hiszen a gondolataid úgy állnak ott, mint a régi gárda gránátosai, olyan tiszteletreméltóan és bátran, és ugyanúgy mondhatnák, elle meurt mais elle ne se rend pas*. Mit számít, ha az egyenruha egyszer lazán lóg és nem olyan feszesre zsinórozott. Milyen csinos a francia katonának ez a laza, könnyed külseje. Gondolj csak a mi állig begombolt poroszainkra. Nem iszonyodsz tőle? Ereszd meg a szíjakat, lazíts a nyakkendőn és a csákón – hagyd sorsukra a melléknévi igeneveket és állítsd oda a szavakat, ahová maguk akarnak állni. Az ilyen hadnépnek nem muszáj annyira szabályosan menetelnie. És csapataid mégis hadra kelnek? Sok szerencsét a hadvezérnek, az én fekete uramnak.

Ég veled, drága szívem, édes egyetlen életem. Most itt vagyok hát az én kis Németországomban, és minden úgy együtt van, és itt van a pici meg anyám, s úgy ellágyul a szívem, mert te hiányzol, és vágyom utánad és reménykedem benned és a te fekete küldöttedben.

Ég veled.

* – meghal, de nem adja meg magát[293] – *Szerk.*

2

Jenny Marx Marxhoz Párizsba[296]

[Trier, 1844 augusztus 4. és 7. között]

Drágám!

Leveledet éppen abban a pillanatban kaptam meg, amikor minden harang zúgott, ágyúk dörögtek és a jámbor sereg a templomokba zarándokolt, halleluját zengeni a mennybéli úrnak, hogy a földi urat oly csodálatosan megmentette.[80] Elképzelheted, milyen sajátos érzéssel olvastam az ünnepség alatt Heine dalait, és az én hozsannám is belecsendült. A te porosz szíved is remegett az iszonyattól annak a bűnnek, annak a hallatlan, elképzelhetetlen bűnnek a hírére? Ő, az *elvesztett szüzesség*, az elvesztett becsület! Ezek azok a porosz vezérszavak. Amikor a kis zöld szöcskét, *X* lovasszázadost elvesztett szüzességről hallottam szavalni, nem hittem mást, mint hogy az istenanya szent szeplőtelen szüzességét érti, mert hisz ez az egyetlen hivatalosan megállapított – de a porosz állam szüzességéről! Nem, ennek a tudatát rég elvesztettem. Emellett az iszonyat mellett egy vigasza még marad a tiszta porosz népnek, tudniillik, hogy nem politikai fanatizmus volt a tett indítóoka, hanem merőben személyes bosszúvágy. Ezzel vigasztalódnak – jó nekik –, éppen ebben van az újabb bizonyítéka annak, hogy Németországban nem lehetséges politikai forradalom, de egy társadalmi forradalom minden csírája megvan. Soha nem akadt ott olyan politikai rajongó, aki a végsőkig merészkedett volna, ezzel szemben az elsőt, aki gyilkossági kísérletet merészelt, nyomor, anyagi nyomor kergette ebbe. Ez az ember, állandóan éhhaláltól fenyegetve, három napon át hiába koldult Berlinben – tehát szociális gyilkossági kísérlet! Ha egyszer megindul a dolog, erről az oldalról fog kitörni – ez a legérzékenyebb pont, és itt a német szív is sebezhető!

3

Jenny Marx Marxhoz Párizsba

[Trier, 1844 augusztus 11. és 18. között]

Drága, egyetlen Karlom!

Nem is hiszed, szívem-kedvesem, hogy milyen boldoggá teszel engem leveleiddel és hogy legutóbbi pásztorleveled, te szívem főpapja és püspöke, mennyire nyugalomba és békébe ringatta szegény báránykádat. Bizonyára helytelen és balga dolog, ha az ember minden lehetséges gonddal és a homályos jövőbe pillantással gyötri magát, mindezt igen jól érzem még azokban az öngyötrő pillanatokban is – csakhogy a lélek kész, de a test erőtelen,[297] és így mindig csak a te segítségeddel tudom elűzni azokat a démonokat. Legutóbbi híreid azonban valóban olyan reálisak és kézzelfoghatóan vigasztalók voltak, hogy helytelen volna most újra tépelődnöm. Most várok, mint a Boston-játéknál, és remélem, hogy valamilyen külső körülmény meghatározza majd hazatérésem[288] időpontját. Talán Edgar megérkezése és hasonló külsőséges indítékok. Annyira nem szívesen bolygatom ezt a kínos kérdést és csak Edgar jelenlétében hozom majd meg a sorsdöntő elhatározást. Mindenesetre még télidő előtt bevonulok, hogyan is állhatnék ellen az olyan kedves, szíves nyájasságnak, mint amilyen a soraidból sugárzik felém.

És aztán a háttérben az aggodalom, a félelem homályos érzése, a hűtlenség valódi veszélye, a világváros vonzásai és csábításai – mindez olyan hatalom és erő, amely győzelmesebben hat bennem minden másnál. Mennyire örülök, hogy ilyen hosszú idő után újra lágyan és boldogan pihenhetek a szíveden, a karodban. Mi mindent kell majd elfecsegnem neked és mennyi fáradságodba kerül majd, hogy újra à la hauteur des principes* juttass engem; hiszen a kis Németországban nem könnyű au courant** maradni. Hogy fogsz majd örülni a kisangyalnak. Meg vagyok győződve róla, hogy meg sem ismered a gyereket, hacsak cipőgomb szemecskéje és természetes fekete bóbitája el nem árulja. Minden egyéb valóban teljesen megváltozott rajta, csak a hozzád való hasonlósága ütközik ki egyre láthatóbban. Néhány nap óta eszik már a magammal hozott növényből főzött leveskét, s ez pompásan ízlik neki. Fürdetéskor úgy pancsol kis kezecskéivel, hogy az egész szoba úszik tőle, és akkor az ujjacskáit

* – az elvek magaslatára – *Szerk.*
** – tájékozottnak – *Szerk.*

belemártja a vízbe és gyorsan lenyalja. A kis hüvelykujja, amelyet mindig úgy behajlított és aztán az ujjacskái közötT kidugott, e szokás által oly különösen hajlékony és mozgékony, hogy bámulnia kell az embernek. Kis zongorista lehet belőle – hiszem, hogy boszorkányságra képes a hüvelykujjával. Ha sír, gyorsan megmutatjuk neki a virágokat a tapétán, és akkor meg se mukkan és addig kandikál, amíg könnyes nem lesz a szeme. Nem szabad hosszan beszélnünk hozzá, mert az túlságosan megerőlteti. Minden hangot utánozni akar és felelni rá, s homlokán az erek kidudorodása és a kivörösödés a túlzott erőfeszítés jele. Egyébként maga a derű. Minden arcjáték megnevetteti. Majd meglátod, milyen drága kisangyalt hozok neked. Ha beszédet hall, gyorsan odakukkant és addig nézi, amíg valami újabb nem történik. Fogalmad sincs, milyen eleven a gyerek. Éjszakákon át nem jön álom a szemecskéjére, és ha ilyenkor megnézzük, hangosan felkacag. Akkor a legboldogabb, ha fényt vagy tüzet lát. Ezzel a legnagyobb vihart is le lehet csendesíteni. Karlchen, meddig fog a pici szólót játszani? Tartok tőle, bizony tartok, hogy ha a papa meg a mama újra egymás közelében lesz, vagyonközösségben él, akkor hamarosan duó kerül színre. Vagy kezdjük el párizsi módra? Rendszerint ott van a legtöbb kis világpolgár, ahol a leggyérebbek az anyagi eszközök. Nemrég egy tízgyermekes szegény ember kért támogatást Görtz főpolgármestertől, aki a szemére vetette, miért van olyan sok gyereke; a férfi csak ennyit válaszolt: „Uram, nincs még egy ilyen kicsi és jelentéktelen falu, évente csak egyszer tartanak búcsút." Erre kapott némi támogatást és most majd nyilván megünnepli a tizenegyedik búcsút.

A tieiddel rég nem találkoztunk. Először a nagy, fennkölt látogatás, most meg a nagy esküvői előkészületek. Ilyenkor alkalmatlan az ember, nem látogatják meg, s van annyira szerény, hogy ő sem tesz újra látogatást. Az esküvő augusztus 28-án lesz.[298] Vasárnap hirdették ki őket először. Az egész nagyszerűség ellenére Jettchen napról napra betegebb, a köhögése és a rekedtsége fokozódik. Alig tud már járni. Úgy jár-kel, mint a kísértet, de férjhez menni, azt muszáj. Az emberek általában szörnyűnek és lelkiismeretlennek tartják ezt. De Rocholl, úgy mondják, a dolog mellett van, hogy az unokaöccse* számára megkaparintson valamit. Nem hiszem, hogy ez jól alakulhat. Még ha egy városba mennének lakni – de egy nyomorúságos faluba, és télen.

Sejtelmem sincs, milyen emberek a tieid, hogy eközben vidámak és jókedvűek. Ha a sors nem csillapítaná őket egy kissé, nem lenne menekülés az önteltségük elől. És a kérkedés a ragyogó partikkal, meg a melltűkkel, fülbevalókkal vagy vállkendőkkel! Nem értem, nem tudom megérteni az anyádat. Ő maga mondta nekünk, azt hiszi, hogy Jettchennek tüdővésze van, és mégis férjhez adja. De Jettchen állítólag rettenetesen akarja. Kíváncsi vagyok, mi lesz mindebből. Trierben már olyan nyüzsgés van, amilyet soha nem láttam.[299] Minden mozgásban van. A boltokat mind újonnan kicsinosították, mindenki kiadó szobákat rendez be. Nálunk is készen áll egy szoba. Egész Koblenz idejön, és a társaság színe-java csatlakozik a körmenethez. Máris zsúfolt minden vendégfogadó. 210 új kocsma létesült, műlovarok, színházak,

* Theodor Simons. – *Szerk.*

állatseregletek, diorámák, világszínház, egyszóval minden, ami csak elképzelhető, már jelzi érkezését. Az egész palotatér tele van sátrakkal. A városkapuk előtt egész deszkaházakat ütöttek fel. Vasárnap vonul ki Trier. Mindenkinek csatlakoznia kell egy körmenethez, s akkor jönnek még a falvak. Naponta 16 000 ember. Steinné már 400 tallérnyit adott el kis Krisztus-köntösökből, amelyeket régi szalagmaradékokból gyártott.

Minden házon rózsafüzérek lógnak, 6 pfennigestől 100 tallérosig. Én is vettem egy kis medaillont a kisangyalnak, tegnap pedig ő maga vett el magának egy kis füzért. Fogalmad sincs, micsoda nyüzsgés van itt. A jövő héten fél Luxemburg idejön; Michel unokafivérem is bejelentette magát. Az emberek mind mintha megőrültek volna. Mit gondoljak erről? Jó kortünet ez, hogy mindennek a végletekig kell mennie, vagy még messze vagyunk a céltól? Nálatok szintén égszakadás, földindulás van. Le fog ez még egyszer csillapodni?

Mondd csak, mit szólt a Barom* a cikkedhez[300]? Visszavágott, válaszolt vagy hallgatott? De ez a Jung igazán ritka nagyszerűt művelt.[301] Milyen jó, hogy megint van egy kis pénzed. Gondolj mindig arra, amikor tele van a pénztárca, hogy milyen könnyen ürül ki és milyen nehezen telik meg. Te kedves, jó, szívem Karlja! Mennyire szeretlek, mennyire vágyik a szívem utánad. Nagyon örülnék, ha Edgar még láthatná bájos unokahúgocskáját. Csak lenne már a nagybácsi joggyakornok, akkor inkább beszélhetnék anyámnak a búcsúzásról. A babánk éppen levest eszik. Képzeld el, egyáltalán nem akar már feküdni, folyton csak ülne. Akkor jobban körültekintgethet. Mondd, szívem, már régebben feltűnt nekem, hogy Guerrier-t egyáltalán nem említed. Történt valami a tiszteletreméltó komaasszonnyal? Semmi újabb hír az isteni Georgról**?

Nagyon kíváncsi vagyok, hogy mihez kezd most a Pomerániai***. Hallgat-e vagy botránytcsap? Mégiscsak sajátos, hogy Kölnből mindig valami jó jön, sohasem valami kellemetlen. Milyen hűségesek a barátaid, milyen gondoskodóak, gyengédek és figyelmesek. Bár kínos dolog pénzt kérni, ezeknél az embereknél az ügy elveszti minden kellemetlen és nyomasztó vonását. Nemigen tudok tovább írni. A gyerek egyre inkább elvonja a figyelmemet édes kacagásával és beszéd-próbálkozásaival. Fogalmad sincs, milyen szép formájú a homloka, milyen áttetsző a bőre, milyen csodálatosan kecses a kezecskéje.

Kedves, drága szívem, írj hamarosan újra. Olyan nagyon boldog vagyok, ha a kezed írását látom. Te jó, kedves, édes mackócskám, kisbabám apukája.

Ég veled, drága szívem.

---

* Arnold Ruge. – *Szerk.*
** Georg Herwegh. – *Szerk.*
*** Arnold Ruge. – *Szerk.*

4

Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe[302]

[Párizs, 1845] február 10.

...[la]kás. Holnap eljön, hogy kiadja a parancsot a házmesternek. Szörnyű csapás volt ez nekem, és gondold csak el, mihez kezdek majd a 200 frankommal, amikor 380-at kell letétbe helyeznem nála, amelynek a felét megadja nekem, mihelyt bérlőt talált.

Íme a kormányok, a Guizot-k, a Humboldtok aljasságának a szép következményei.[303] Nem tudom, mihez fogunk. Ma délelőtt bejártam egész Párizst. A pénzváltó zárva volt, oda vissza kell mennem. Aztán elmentem a bútorszállítóhoz és egy árverési bútorbizományoshoz. Sehol sem jártam sikerrel. És mindezen fárasztó utak közben Ewerbeck még rávett, hogy látogassam meg Madame Glaise-t, aki amellett igen kedves, igen egyszerű, jóságos asszony, és nagyon tetszett nekem. Most meg itt vagyok a kicsivel és a dajkával, és azzal szórakozom, hogy neked írok. Jennyke szünet nélkül azt mondja, hogy „papa". Még nagyon náthás, és a fogacskái is sok fájdalmat okoznak neki, de remélem, hogy hamarosan jól lesz. A *perszóna* jó kedélyű teremtés, bár ma reggel igen *„lausig"** hangulatban volt. Mama írt nekem ma. Edgar hamarosan leteszi a vizsgáját. Ugye, kedves Charles-om, csodálkozol, hogy franciául szólok hozzád, de ez úgy magától jött, nem is gondoltam rá. Néhány francia mondattal akartam kezdeni a levelemet, és minthogy evés közben jön meg az étvágy, nem tudtam többé elszakadni ettől a nyelvtől. Olyan könnyű írnom neked, beszélgetnem veled. Olyan gyorsan írok, mintha németül írnék, s bár ez nem klasszikus franciaság, remélem, hogy olvasása közben elszórakozol a hibáival és kimondhatatlan szépségeivel. Ezeket a sorokat nem küldöm el neked, amíg meg nem kaptam első leveledet. Add át szívélyes üdvözleteimet a mi jó Bürgers barátunknak. Sok csók a papának a mamától és egy kicsi csók a kisangyaltól. Ég veled, kedvesem. Türelmetlenül várlak. E percben te már Brüsszelben vagy. Add át üdvözletemet új hazánknak. Ég veled.

Ugyanaznap.

Heine bent járt a belügyminisztériumban, ahol azt mondták neki, hogy mit sem tudnak a dologról; Ledru-Rollin beszélni fog róla a kamarában, mihelyt valameny-

* – *„bogaras"* – *Szerk.*

nyien kijutottak. Olvastad a „Réforme"-ot? Milyen ostoba és nyomorúságos. Mindaz, amit mond, sértőbb, mint a többi lap legélesebb támadásai. Ez ennek a nagy embernek a műve, és olyan, amilyennek lennie kell. Közben megjött Bakunyin úr, hogy retorikai és drámai előadást tartson és kiöntse nekem szíve legmélyét. Herwegh a gyerekkel játszik. Ewerbeck szüntelenül Bürgers úr és a nép gyermekének folytonos szórakozásairól beszél. Weill úr, különleges pártfogóm, eljött, hogy a segítségemre legyen.

5

Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe

[Trier, 1845 augusztus 24. után]

Ámbár leveleink ezúttal keresztezték egymást,[304] drága Karlom, a tiédet mégis már válasznak tekintem legutóbbi soraimra, mivel tulajdonképpen már előre megválaszolja és eldönti mindazokat a kérdéseimet, amelyekben haboztam és bizonytalan voltam.

Csak egy nagy létkérdés, a szabó- és ruhaszámla vár még kedvező eldöntésre, és hamarosan számítok is rá. Te, jóságos szívem, oly gondosan és kedvesen megfontolod az összes viszonyokat, hogy valóban egészen meghitt érzés fogott el, amikor kedves szavaidat elolvastam. De a szívem még mindig ingadozik a menés és a maradás között, legalábbis a pontos, megszabott határidőt illetően, és ha őszinte akarok lenni, egyre inkább a maradás felé hajlik. Csak nyújthatnék kétszeresére minden napot, akaszthatnék ólomszárnyakat az órákra, hogy ne rohanjanak, repüljenek annyira –, ó, ha tudnád, micsoda boldogság anyámnak, hogy itt élünk vele, boldogság és életöröm milyen kimeríthetetlen forrása a bájos gyermek látványa, milyen vigasztaló, felemelő érzés a jelenlétem. És mindettől újra meg kell fosztanom őt egy rideg szóval, mindezt magammal kell vinnem, és nem hagyok neki egyebet, mint vigasztalan magányt a hosszú, sivár téli napokon, szorongató gondokat az életemért, Edgar jövőjéért, nem marad neki egyéb, mint szelíd, nyájas emlékezés. Ő maga unszol engem a búcsúra ritka bátorsággal, de ha ma a lelkemben megjelölöm a napot, holnap már újra ingadozom és még egy napot veszek hozzá, még egyet és megint egyet. És mégis meg vannak számlálva a napjaim, csakhamar gazdálkodni kell az idővel, mert feltartóztathatatlanul közeledik. Én magam nagyon is jól érzem magamat a kis Németországban! Ennek kimondásához veletek, megátalkodott németfalókkal szemben, nemde, nagy bátorság szükséges, de nekem van, és mindennek és mindenek ellenére[305] egészen jól lehet élni ebben a vén, bűnös országban. Mindenesetre a legszűkösebb és legkicsinyesebb viszonyokat csak a dicső Franciaországban és Belgiumban ismertem meg. Az emberek itt kicsik, parányiak, az egész élet csak miniatür kiadás, de ott sem óriások a hősök, és az egyének élete fikarcnyit sem nagyszerűbb. A férfiakat illetően talán más a helyzet, de a nő esetében, aki gyerekszülésre, varrásra, főzésre, foltozásra rendeltetett, a nő esetében jobb a nyomorúságos Németország. Itt a gyerek még megbecsülést szerez a nőnek, a főzőkanál és a varrótű még ékességül szolgál, s azonkívül megvan az embernek a teljesített kötelesség megnyugvása a mosással, varrással,

gyermekgondozással eltelt napok jutalmaként. De amióta az olyan ósdi históriák, mint kötelesség, becsület stb. mit sem számítanak többé, amióta olyan fejlettek vagyunk, hogy az efféle ósdi szólamokat túlhaladottaknak tartjuk, amióta még némi stirneri egoizmusra is indítékot érzünk magunkban, azóta nem hajt bennünket semmi az élet aprólékos kötelességeinek teljesítésére. Mi is élvezni akarunk, és tevékenykedni és az emberiség boldogságát önmagunkon tapasztalni. De ami az én számomra Németország javára dönti el a dolgot, az az, hogy Herkulesre, én láttam a tökéletes férfit, a mércét – szóljon hát még nekem valaki Németország ellen, ahol ilyen emberek vannak és cigánykereket vetnek. De félre most tréfával és komolysággal. Valószínűleg úgy szeptember közepe után utazom el. Weydemeyer talán velem utazik Kölnig. Schleicher szintén jön Brüsszelbe és tegnap azt mondta, talán a számomra kellő időben ott lehet.[306] Ebből, kövér uraság, nem lesz semmi. Alighanem ragaszkodnunk kell Breyerhez. A házikóval be kell érnünk. Télen amúgy is kevés helyre van szükség. Mama úgy véli, legjobb lenne Edgart egész időre kilakoltatni, talán a bois sauvage-ba*. Ez mindenesetre a legolcsóbb. Ha aztán a nagy ügyet az emeleten abszolváltam, újra leköltözöm majd. Te meg alhatsz a mostani dolgozószobádban és felütheted sátradat a salon immense-ban**: egész jó lesz ez így. Lent akkor a gyerekzaj teljesen el van szigetelve, te fent nem vagy háborítva, én nyugodt percekben átmehetek hozzád, és a szobát mindig rendben lehet tartani egy kicsit. A második emeleti két szoba kevéssé vagy egyáltalán nem lenne hasznunkra. Mindenesetre azonban minél előbb egy jó, fűthető kályhának kell a szobába kerülnie, járulékaival együtt. Ez még Breyer dolga, hiszen az ember nem bérel fűthetetlen szobákat. Az is jó, ha idejében kapcsolatba lépünk Hencegő úrral, különben úgy járunk, mint a boldog emlékezetű konyhaasztallal. Minden egyebet majd én elintézek. Amit itt elő kellett készíteni, az megtörtént. Igazán nagyszerű lenne, ha elém jönnél. Verviers-ig túl messze van és mit sem használ. Talán Lüttichig***. Tedd meg, hogy érdeklődsz egy ottani fogadó után, ahol aztán találkozhatnánk. Békés Vilmos, az antipauper és fémműves nagyon lebeszélt arról, hogy egy nap alatt tegyem meg az utat innen Kölnbe. Csak nagyon viszolygok attól, hogy Koblenzben éjszakázzam. Kölnben sem szívesen maradnék aztán egy egész napot, hanem elutaznék még Aachenig. Aztán másnap Lüttichbe. A vonaton való utazást persze nagyon meg kell kurtítanom, mert a rázásnak kellemetlen következményei lehetnének. De magáról az utazásról később írok majd biztosat. Micsoda pauper-kolónia lesz ott Brüsszelben! Engels egyedül tért vissza vagy kettesben? Hess azt írta Weydemeyernek, hogy megházasodik. Bourgeois° Kölnben székel vagy a „Spiegel"°° miatt Elberfeldben kell lennie? Persze Danielst is szívesen hívatnám magamhoz, de hogyan? Jennyke itt ül mellettem és szintén ír a papának, akiről szakadatlanul beszél. Rettentően bájos.

* – vadonba – *Szerk.*
** – óriási szalonban – *Szerk.*
*** – Liège. – *Szerk.*
° Heinrich Bürgers. – *Szerk.*
°° „Gesellschaftsspiegel". – *Szerk.*

Worbsné egy édes kék ruhát ajándékozott neki. Az emberek mind bolondoznak a gyerekkel és naponta jönnek néhányan, hogy lássák, mert állítólag az egész város róla beszél. A legjobban a kéményseprőt kedveli, megköveteli, hogy a karjára vegye. Mondd meg Edgarnak, hogy a gyapjúharisnyák a kamrában voltak, a jobb kézre levő nagy bőröndben, nem közvetlenül az ablaknál. Biztosan meg fogja találni, ha a gyermekholmit egy kicsit feltúrja. Csak ne essék a nagy katasztrófa éppen arra az időre, amikor kidolgozod a könyvedet,[307] amelynek megjelenését aggódva várom. Erről, valamint anyáddal való néhány személyes találkozásomról többet szóban. Mindezt inkább elfecsegi az ember, mint leírja. Ég veled, drága szívem, üdvözöld a nevemben Edgart meg a többieket és tartsd meg szeretetedben a mamát és a gyereket. Írj minél előbb újra. Nagyon boldog vagyok, ha írsz.

Jennyd

6

Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe

Trier, [1846 március] 24.[308]

Édes szívem-Karlja, ezer köszönet a tegnapi édes, hosszú leveledért. Mennyire vágytam hírre rólatok ezekben az aggodalmas, fájdalmas napokban, amikor a szív már alig mert remélni, és milyen sokáig nélkülözte ezt a hírt a vágyó kebel. Minden óra egy-egy félelemmel és gonddal teli örökkévalóság volt. A te leveleid az egyedüli reménysugarak mostani életemben. Drága Karl, hagyd, hogy gyakrabban ragyogjanak rám, lelket öntsenek belém. Talán már nem sokáig lesz szükségem rájuk, mert drága anyám állapota annyira javult, hogy most a gyógyulás *lehetősége* szinte *valószínűséggé* vált. Mindnyájan reméljük, hogy a bekövetkezett javulás ezúttal nem csalóka, ahogyan az az idegbetegségeknek ezzel az alattomos fajtájával velejár. Erői visszatérnek és szelleme nem roskadozik többé valóságos és magacsinálta gondok és szorongások nyomása alatt. Mindenre felkészültem és a legrosszabb esetén is találtam volna elegendő vigaszt és megnyugvást, de most ujjong a szívem, tele van tavaszi gyönyörűséggel és örömmel. Sajátos dolog ez, amikor szeretett személyek életéről van szó. Az ember nem adhatja fel olyan könnyűszerrel. Ezer szállal csüngünk rajta, és azt hisszük, hirtelen elvágták ezeket a szálakat, ha a másiknak a lélegzete akadozik. Hiszem, hogy most gyógyulás jön és gyors léptekkel célba visz. Minden borúsat távol kell most tartanunk tőle és mindig derűs képeket felvillantanunk a lelkében. Mindenféle meséket kell most kitalálnom, vigyázva, hogy látszólag mégis ékesítse őket az igazság. Mindez nagyon nehéz és csak a drága iránti szeretet teszi könnyűvé, a boldog remény, hogy ezután újra a te szeretett közeledbe, az én drága, édes kicsikéimhez siethetek. Csak legyetek továbbra is jól mindnyájan, kedveseim, és vigyázzatok nagyon gondosan a kis édes fejecskékre. Mennyire örülök, hogy viszontlátom a gyerekfejecskéket!

Nálatok kitört a vad viszály! Örülök, hogy a radikális szakítás a távollétemben történt. Mégiscsak sok jutott volna belőle az intrikus, becsvágyó asszonyra, a Macbethnére, és nem is alaptalanul. Hiszen elég régóta akadékoskodtam persze a viszonyok miatt és gyakoroltam némi kritikát. De jobb így. Ami pedig ezt a kritikus asszonyt illeti, Engelsnek veletek szemben teljesen igaza van, hogy egy ilyen *„mintaszerű"* nőt mint örök ellentétet nagyon arrogánsnak talál és annál inkább megköti magát csekélységekben. Ebben az elvont minta-beállításban én magam is igen utálatosnak tűnök fel magamnak, és bizonyára előkotornám az illető minden hibáját és gyengéjét.

Azonkívül egészen téves, mindenesetre Engelsszel szemben nagyon elhibázott dolog egy ilyen „ritka példányról" beszélni. Igaza van, ha erre azt mondja, „ilyet nem talál az ember". De éppen ez a téves a dologban. Hemzsegnek a szép, szeretetreméltó, derék nők, a világ minden sarkában akadnak ilyenek, csak a férfira várnak, aki felszabadítja, megváltja őket. Minden férfi megváltója lehet egy nőnek.

Éppen a mostani asszonyok fogékonyak mindenre, nagyon is képesek az önfeláldozásra. Persze valamivel több anyagismeretet kell kifejleszteni, ha nem is minden ízlést megtagadni, amit egy kereskedelmi alkalmazottnál, aki mégiscsak régóta dolgozott ezekben a cikkekben, a leginkább rossz néven vesz az ember. Ki lenne képes a Rabbi Rabbuninak* egy baklövést, az áruügyletben való járatlanságot a szemére vetni! Neki persze minden tehén fekete és jól is érzi magát így. Ezért rózsaszínt lát felbukkanni a távoli Lengyelországban és elfelejti, hogy ez a piros gólyaorr színben nem igazi. Szép a szemnek és szükséges is és „mindennek és mindenek ellenére"[305] sok hatása volt, de hogyan lehetséges, hogy valaki ehhez a kísérlethez, egy kísérlet kísérletének kísérletéhez akar kapcsolódni – ezt értse, aki tudja. Ez annyira rossz, a valóságos, eleven embert a teljesen jogosult szándékával és törekvésével, összes szükségleteivel és vágyaival az egyetlennek és igaznak felfogni, az embert az emberiségnek tekinteni, hogy ezzel most szinte minden idealizmus tovatűnt és a helyébe nem lépett más, mint ábrándok kergetése. Most valóban a gyakorlati reálisnak a tébolya uralkodik megint, és ha olyan emberek, mint Hess, akik valójában merő ideológusok, akiknek voltaképpen nincs igazi húsuk és vérük, csak ennek az absztrakciója, ha ezek hirtelen a kés- és villakérdést élethivatásukul tűzik ki, akkor kénytelenek hátul és elöl ábrándkergetéssel végezni. Hess örökké hiú tervekkel fogja kecsegtetni magát; de mindig titkos, megmagyarázhatatlan, mágikus befolyást fog gyakorolni gyenge emberekre. Ez hivatása is – ilyesféleképpen prófétaként és főpapként tevékenykedni. Hagyjátok hát nyugodtan Bábel–Jeruzsálem, Elberfeld ellen vonulni. Az is nagyon érthető, hogy Weitlingnél fantasztikus tervek bukkannak fel. Ahogyan ő, aki a kézművesrendből származik, szükségképpen nem ismer magasabbat, mint iddogálás közben a népköltészet hangján kinyilatkoztatni, úgy nem ismer magasabbat vakmerőnek látszó balszerencsés vállalkozásoknál sem. A nevetségesség iránt nincs érzéke, s micsoda felsülés lett volna ebből ezúttal.[309] Ez most kézenfekvő. Végtelenül örülök, hogy te, drága Karlom, soha nem veszíted el a fejedet és uralkodni tudsz türelmetlenségeden és vágyaidon. Mennyire szeretlek ezért a bátorságodért. Te vagy az én uram! Ezt már szeretem, a kavarodás közepette tisztafejűnek és nyugodtnak maradni, türelmesnek lenni az idő iránt.

A szerencsétlen felkelésben[273] az a legutálatosabb, hogy az ostoba franciák és az összes rajongók a nyers, brutális Ausztriával szemben újra dicsőítik a szánalmas Poroszországot a maga ványadtságában és látszat-humanizmusában. Ez a haladásbódulat igazán utálatos.

De most, kedves Karlom, megmaradok a haladásnál és ezt a kedvelt témát tovább

* Moses Hess. – *Szerk.*

szövöm rád, az én kedves uramra vonatkozóan. Hogyan fest a Stirner-dolog[310] és mennyit haladtál? Mindenekelőtt láss neki a könyvednek[307]. Az idő feltartóztathatatlanul sürget erre. Engem magamat is ostromolnak érte itt. Schleicher már kétszer kérdezett felőle és keservesen panaszkodott a kezébe kerülő irodalomra. Való igaz, hogy rosszul állnak ezzel.

Itt mindnyájan Grünnel és Rugéval kénytelenek vesződni és nem igazodnak el. Schleicher megkérdezte, hogy a rabbi netán Hess-e[311]. Még Schleicher is hozzáférhető minden számára. De túl nagy a tudás hiánya. A hamis próféták annyira homályossá tették a terepet[312].

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] Marx rövid kivonata Engels „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" c. cikkéből (lásd I. köt. 497–522. old.) Marx kilenc párizsi jegyzetfüzete közül az ötödikben maradt fenn. Az 1843 októbere és 1845 januárja között készült füzetek kivonatokat tartalmaznak különféle könyvekből; kisebb részben a francia forradalom történetével kapcsolatosak (pl. Levasseur emlékiratainak konspektusa és kivonatai, lásd 40. köt.), szerepel köztük Xenophón néhány írása, legnagyobbrészt azonban XVIII–XIX. századi politikai gazdaságtani műveket dolgoznak fel (Say, Skarbek, Smith, Ricardo, Mill, McCulloch, Prévost, Destutt de Tracy, Lauderdale, Schüz, List, Osiander, Boisguillebert, Law, Buret). Ezenkívül található a füzetekben néhány számítási gyakorlat, valamint egy római történelmi kronológiai összeállítás i. e. 752-től 350-ig. – Az Engels-kivonat külön lapon maradt fenn. Keletkezési ideje 1844 első felére tehető. – *3 44*

[2] Marx itt Engels cikkének azt a részét elemzi, ahol a magántulajdon megszüntetése utáni munkafeltételekről van szó (lásd I. köt. 505. old.). – *3*

[3] A kivonatok James Mill „Elements of Political Economy" c. művének Parisot-féle francia fordításából („Éléments d'économie politique", Párizs 1823) készültek és a negyedik és ötödik párizsi jegyzetfüzetben találhatók. – Kiadásunkban a Mill-idézeteket idézőjelben, a marxi konspektus szövegét pedig idézőjel nélkül közöljük. A kivonatolt részek szövegét az angol eredetivel is egybevetettük, amelyet Marx ehhez a munkájához nem használt fel. – *4*

[4] Újabb nemzetgazdászokon Marx Ricardót és követőit, egyebek között James Millt és más Ricardo-kortárs közgazdászokat ért. – *19 96*

[5] A külsővé-idegenné vált Isten és a külsővé-idegenné vált ember gondolatához v. ö. Feuerbach: „Das Wesen des Christentums", II. és III. fej. – *21*

[6] A pénzrendszer (monetáris rendszer), a merkantilizmus korai formája, a gazdagság lényegét a pénzben, a nemesfémek felhalmozásában látta. Ezzel magyarázható az arany és az ezüst kiviteli tilalma, az import csökkentésére, az export növelésére és az aktív pénzügyi mérlegre való törekvés. – *21*

[7] Lásd Shakespeare: „The Merchant of Venice", I. felv. 3. szín. – *22*

[8] Areiopagosz (Areiosz pagosz, Arész hatalma) – Athén egyik magaslata; erről kapta nevét az ott ülésező tanács és törvényszék. Széles jogköre volt a közügyekbe való beavatkozásra, ellenőrizte a törvények betartását és bizonyos ügyekben bíráskodott. Egyes időszakokban az athéni állam vezető testülete volt. – *24*

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

[9] Lásd Destutt de Tracy: „Éléments d'idéologie", IV–V. rész, „Traité de la volonté et de ses effets", 68., 78. old.; Adam Smith: „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", I. köt. 46. old. (I. könyv IV. fej.). – *25 128*

[10] Az üzletelés [Schacher] szó használata tükrözi egyrészt a kereskedelmet élesen elítélő Fourier befolyását (v. ö. 243–287. old.), másrészt az akkori német kritikai irodalmi hagyományokat, amelyekben a pejoratív szóhasználattal is kifejezésre jutott a „szervezett cserével" szembeállított spontán piaci csere elítélése. – *28*

[11] A „Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből" a jelek szerint az első vázlat, amelyet Marx tervezett munkájához – „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" – készített. A három töredékes kéziratban fennmaradt „Gazdasági-filozófiai kéziratok" 1844 tavaszán–nyarán keletkeztek. A német idealizmus bírálatának elmélyítésére irányuló törekvés, a forradalmak történetének tanulmányozása, széles körű gazdasági tanulmányai és az Engels cikkével („A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata", v. ö. 1. jegyz.) való megismerkedés arra indították Marxot, hogy felhagyjon korábbi tervével, a hegeli jogfilozófia kritikájának folyamatos közzétételével, és előbb számot vessen a gazdasági és társadalmi problémákkal. Ezzel kapcsolatos szándékait Marx megírta az „Előszó"-ban (lásd 43. old.). Tervbe vette, hogy a teljes munka befejezése előtt kiadja az első kéziratban megkezdett elemzést és ezzel együtt egy fejezetet, amely a hegeli dialektikával való számvetést tartalmazza. A kéziratokon való munka azonban megszakadt: augusztusban bekövetkezett Marx és Engels sorsdöntő találkozása, s párizsi együttlétük alatt arra a meggyőződésre jutottak, hogy mindenekelőtt az ifjúhegeliánusokkal és a polgári és kispolgári német ideológia más képviselőivel való leszámolást kell elvégezniök. Ebből az elhatározásból született meg közös munkájuk, a „Szent család" (lásd 2. köt.). – A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-at feltehető keletkezési sorrendjükben közöljük; az első kézirat keletkezési ideje kb. 1844 április–májusra, a harmadik kézirat nagy részéé – a „Pénz"-ről szóló, legkésőbben keletkezett szakasz kivételével – május–júniusra esik. A harmadik kézirat anyagai közül kiemeltük és a mű elé tettük az „Előszó"-t; ennek keletkezési ideje legkorábban 1844 augusztusa, de valószínűleg még augusztus vége előtt íródott. – A jelen kiadás alapja a korábbi különkiadás („Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből", Budapest 1962), amelyet a „Karl Marx–Friedrich Engels: Werke, Ergänzungsband. Erster Teil" (Dietz Verlag, Berlin 1968) alapján javítottunk. – Marx a „Kéziratok"-ban az angol közgazdászokat még mindenütt francia fordítások alapján idézi, így pl. Smitht Garnier fordításában, ill. az ebből készült saját német fordításában. Minthogy későbbi műveiben (mint az pl. a „Tőké"-ben látható) a végleges megfogalmazáskor ezeket az idézeteket Marx majdnem mindenütt az eredeti nyelvű kiadásokból vett idézetekkel helyettesítette, ezekben az esetekben visszakerestük az idézetek eredeti szövegét és azt vettük alapul a fordításhoz. Ahol Marx kötetlenül ismerteti és kivonatolja Smitht, ott a fordításban Marx szövegét követjük (s ezen belül Garnier fordulatait adjuk vissza ott is, ahol azok Smith eredeti szövegétől eltérnek). Ahol Marx saját fordításában vagy tömörítésében más szerzőket idéz, ott az idézetek értelmezésében a marxi értelmezéshez tartottuk magunkat. A jelentősebb eltéréseket az idézetekben mindenütt jeleztük. – Az elírásokat és egyéb nyilvánvaló tollhibákat rövid úton kiigazítottuk. – A szöveg között minden szerkesztőségi kiegészítés szögletes zárójelben – [ ] – van. Ugyancsak szögletes zárójelben egészítettük ki, ahol lehetett, a tintafoltok, a kézirat csonkulása stb. miatt olvashatatlan szavakat. A szöveget tagoló címek nagy része a szerkesztőségtől származik, ezeket szintén szögletes zárójelbe tettük. – A kéziratban néhány hosszabb rész át van húzva; megkülönböztetésül ezeket csúcsos zárójelbe – ⟨ ⟩ – tettük. – A nem német nyelvű idézeteket és a marxi szöveg nem német nyelvű részeit magyar fordításban közöljük. Egyszeres idézőjelbe – ' ' – tettük azokat a kifejezéseket, idézeteket és fordulatokat, amelyek Marxnál ugyan nincsenek idézőjelben, de más nyelvű voltuk érzékelteti, hogy idézetek, ill. nem marxi fordulatok. – *41*

[12] Lásd Marx: „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés" (1. köt. 378–391. old.). – A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t Marx és Ruge szerkesztésében adták ki Párizsban, német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. A folyóirat megszűnésének fő oka a Marx és a polgári radikális Ruge között kiéleződő elvi nézeteltérés volt. – *43*

[13] V. ö. Bruno Bauer névtelen recenzióit: „Neueste Schriften über die Judenfrage", amelyek az „Allgemeine Literaturzeitung" („Általános Irodalmi Újság") 1843 decemberi, I. és 1844 márciusi, IV. füzetében jelentek meg, továbbá „Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?" c. cikkét, amely ugyanannak a folyóiratnak 1844 júliusi, VIII. füzetében jelent meg. – *43*

[14] Lásd Weitling: „Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte" és „Garantien der Harmonie und Freiheit". – *44*

[15] Hess írásai az „Einundzwanzig Bogen"-ban („Az »Europäische Triarchie« szerzője" néven) a következők: „Sozialismus und Kommunismus"; „Die Eine und ganze Freiheit"; „Philosophie der Tat". – „Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz" – cikkgyűjtemény; 1843 nyarán jelent meg Zürichben és Winterthurban; azt a cikkanyagot adták ki benne, amely egy Herwegh által 1842-ben tervezett, de meg nem valósult svájci radikális folyóirat számára összegyűlt. A gyűjtemény címében szereplő „huszonegy ív" kifejezést az magyarázza, hogy a húsz íven felüli könyvekre a németországi előzetes cenzúra nem terjedt ki. – *44*

[16] V. ö. Feuerbach: „Grundsätze der Philosophie der Zukunft" és „Vorläufige Thesen zur Reformation der Philosophie". – „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik" – cikkgyűjtemény, 1843 februárjában jelent meg Zürichben és Winterthurban, Ruge szerkesztésében; cikkeket tartalmazott a többi között még Marxtól, Bruno Bauertól, Köppentől és Rugétól. – *44*

[17] Erre nem sokkal később sor került a „Szent család"-ban (v. ö. 11. jegyz. és 2. köt.), majd a „Német ideológiá"-ban (v. ö. 3. köt.). – *45*

[18] Az első kézirat egymásba helyezett lapokból álló 36 oldalas füzet; a lapok két-két vonallal három hasábra vannak osztva, a hasábok fölött ezekkel a feliratokkal: „Munkabér"; „A tőke profitja"; „Földjáradék". A kézirat kezdetben e szerint a felosztás szerint tagolja az anyagot; a későbbiekben ez a párhuzamosság megbomlik, és a XXII. oldaltól a szöveg folytatólagosan keresztül van írva mindhárom hasábon; a XXVII. oldalon a kézirat megszakad. Kiadásunkban egymás után közöljük a három hasáb párhuzamos fejtegetéseit, majd ezt követőleg új szakaszban („Az elidegenült munka") a kézirat XXII. oldalán kezdődő további fejtegetéseket. – *46*

[19] Smitht Marx a Garnier-féle fordítás – „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", v. ö. 9. jegyz. – alapján idézi (I. köt. 138. old. (I. könyv VIII. fej.)). (Az idézetek fordításáról v. ö. 11. jegyz.) Smithnél az oldalszám-hivatkozás után zárójelben az eredeti szöveg szakasz-tagolására hivatkozunk. – Marx a kézirat e részében az idézetként meg nem jelölt helyeken is általában Smith gondolatmenetét követi. – *46*

[20] Lásd Smith: „Richesse des nations", II. köt. 162. old. (I. könyv XI. fej. (Bef.)). – *47*

[21] Uo., I. köt. 193. old. (I. könyv IX. fej.) – *49*

[22] Uo., I. köt. 159. skk. old. (I. könyv VIII. fej.) – Az alábbi bekezdésekre nézve v. ö. uo., I. köt. 201. old. (I. könyv IX. fej.) és I. köt. 129. old. (I. könyv VIII. fej.) stb. – *49*

[23] V. ö. Proudhon: „Qu'est-ce que la propriété?", pl. 99. old. – *52*

[24] Lásd Say: „Traité d'économie politique". – *57*

[25] Ez a bekezdés nem Smithtől, hanem francia fordítójától, Garnier-től származik. – *58*

[26] Ez az (utólag beírt) alcím a kéziratban az előző („2. *Alap*, készlet" kezdetű) bekezdés előtt áll. – *58*

[27] V. ö. Marshall: „An Account of the Population etc. in England and Wales" és „A Digest of all the Accounts relating to the Population, Productions etc. of the United Kingdom". – *66*

[28] Az egész bekezdés Buret „De la misère des classes laborieuses"-je alapján idézve, I. köt. 6–7. old. (Ricardót Buret a Constancio-féle francia fordítás: „Des principes de l'économie politique et de l'impôt", Párizs 1835, alapján idézi; a Sismondi-idézet alapja: „Nouveaux principes d'économie politique", Párizs 1819.) – *68*

[29] A. von T[reskow] cikke „Der bergmännische Distrikt zwischen Birmingham und Wolverhampton" címmel jelent meg. – „Deutsche Vierteljahrsschrift" – német negyedévi folyóirat, 1838-tól 1870-ig adták ki Stuttgartban és Tübingenben. – *70*

[30] V. ö. Smith: „Richesse des nations", I. köt. 216. old. (I. könyv X. fej. 1. rész). („Egy tökéletesen tisztességes lutriban azoknak, akik a nyerő számokat teszik meg, mindazt meg kellene nyerniök, amit azok elvesztettek, akik a vesztő számokat teszik meg. Egy olyan hivatásban, amelyben húszan kudarcot vallanak, míg egy ér el sikert, ennek az egynek meg kellene nyernie mindazt, amit a sikertelen húsz kellett volna hogy nyerjen.") – *70*

[31] V. ö. Say: „Traité d'économie politique", II. köt. V. fej. – *70*

[32] Marxnál itt „termelő" áll, ami nyilvánvaló elírás; Smith szövegében és a Garnier-féle fordításban „eredeti" szerepel; Marx kivonat-füzetében, ahol ugyanez az idézet előfordul, szintén „eredeti" áll. – *71*

[33] Marx az „elüzletelődés" ["Verschacherung"] szó használatával ahhoz a Fourier-től eredő, kereskedelem-ellenes hagyományhoz kapcsolódott, amely terminológiájában is igyekezett kifejezni szembenállását a piaci ügyletekkel (v. ö. 10. jegyz.). – *78*

[34] A második kéziratból összesen csak az utolsó egy ív (négy oldal) maradt fenn; a számozásból ítélve előtte 39 oldal elveszett; a fennmaradt töredék egy csonka mondattal kezdődik (v. ö. 39. jegyz.). – *95*

[35] Az 1834-es Poor Law Amendment Act (szegénytörvényt kiegészítő törvény), más néven New Poor Law (új szegénytörvény) átszervezte, igazgatásilag összefogta és újonnan szabályozta a szegényügyet; a törvény megoldási módszere a szegénykérdésre: a pauperok dologházba zárása és kényszermunkán való foglalkoztatása. Ezt megelőzően a szegényügyek intézése lényegében az I. Erzsébet által hozott 1601-es törvényen alapult, amely bevezette a szegényadót, a községi segélyezés rendszerét, és meghatározta az intézményes jótékonyságban részesíthetők körét. – *96*

[36] „Révolutions de France et de Brabant" – francia jakobinus hetilap, Desmoulins orgánuma; 1789 novemberétől 1791 júliusáig jelent meg Párizsban (később még néhány szám jelent meg ezzel a címmel); az említett cikkeket v. ö. 16. sz., 139. sk. old. és 26. sz., 520. skk. old. – *98*

[37] Lásd Funke: „Die aus der unbeschrankten Teilbarkeit des Grundeigentums hervorgehenden Nachteile", 56. old. – A Leóból vett idézet eredeti helye: „Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates", I., 102. old.; az anekdota forrása – ugyanott idézve – Moser: „Patriotische Phantasien", III., 279. old. Moserről és Vincke vesztfáliai jelentéséről v. o. még Funke, i. m., 2. old. (Marx 1843-as kreuznachi jegyzetfüzeteiben egyébként kivonatok találhatók Möser konyvéből és Lancizolle „Ursachen etc. der Juhtage" c. írásából.) Haller konyve: „Restauration der Staatswissenschaft"; Kosegarten konyve: „Betrachtungen uber die Verausserlichkeit und Teilbarkeit des Landbesitzes". – *98*

[38] „A felvilágosodás harca a babonával" – Hegel „Phanomenologie"-ja egyik szakaszának (VI. B. II. a.) címe. Hegel ebben a szakaszban bírálja a hasznossági elméletet is. – *99*

[39] A harmadik kézirat egymásba helyezett lapokból álló 68 oldalas fuzet; az oldalak függőleges vonallal ketté vannak osztva; az utolsó 23 oldal ures. A kézirat két, kiegészítéseket tartalmazó részlettel kezdődik; a szoveg, amelyre vonatkoznak, nem maradt fenn. Ezután kezdődik (majd ismételten félbeszakad és más fejtegetések után újrakezdődik) a hegeli filozófia kritikáját tartalmazó fejtegetés; ezt – a Marx előszavában kozolt felépítési tervnek megfelelően – különválasztva a kézirat legvégén helyeztuk el. Ebben a kéziratban van az „Előszó" szovege is, amelyet a kéziratok élére állítottunk. Az „Előszó" után kovetkezik még a pénzről szóló kitérő. – A harmadik kézirat elején levő két kiegészítés – „Magántulajdon és munka" és „Magántulajdon és kommunizmus" – kozül az első egy utalással kezdődik: „ad pag. XXXVI"; ez feltehetően a második kézirat elveszett részére vonatkozik (v. o. 34. jegyz.). – *101*

[40] Lásd 1. kot. 501. old. (v. o. még 1. jegyz.). – *101*

[41] A részlet ezzel az utalással kezdődik: „ad pag. XXIX", a második bekezdés élén pedig: „ad ibidem". – *104*

[42] V. o. Proudhon: „Qu'est-ce que la propriété?", 96. old. – *104*

[43] Az itt lábjegyzetként kozolt részlet a kovetkező oldal aljára van írva széljegyzetként, hovatartozásának megjelölése nélkül. – *105*

[44] Lehetséges, hogy Marxnak ez a kitétele Rousseau ellen irányul. Marx természetellenesnek nevezi azt az állapotot, amelyet Rousseau és kovetői az ember természetes állapotának tekintettek: a művelődés és civilizáció által nem érintett létet. – *105*

[45] V. o. Cabet: „Voyage en Icarie", II. rész, XII–XIII. fej.; v. o. továbbá Villegardelle tanulmányát az általa sajtó alá rendezett Morelly-kiadáshoz. – *107*

[46] Owen egyebek kozott kijelentette, hogy a társadalom megreformálásának egyik fő akadálya a vallás. – *107*

[47] V. ö. Hess: „Philosophie der Tat", „Einundzwanzig Bogen", I. rész, 329. old. – *110*

[48] Pszichológiának nevezte Feuerbach a maga ismeretelméletét. Marx itt valószínúleg ebben az értelemben használja ezt a kifejezést. – *112*

[49] V. o. Feuerbach: „Vorläufige Thesen", 65. §. A környező fejtegetésekre nézve v. o. még pl. – az előzőekkel kapcsolatban – „Wesen des Christentums", I. fej., – a továbbiakkal kapcsolatban – „Philosophie der Zukunft", 7. §. „Vorläufige Thesen", 43. § stb. – *113*

[50] V. ö. Arisztotelész: „Peri zóón geneszeósz", I. könyv I–II. fej. (V. ö. még pl. „Metaphüszika", I/II. könyv II. fej.) – *114*

[51] V. ö. Aiszkhülosz: „Prométheusz deszmótész", 451. sor. – *117*

[52] Kis-Írország – Manchester egyik nyomornegyede (v. ö. Buret: „De la misère des classes laborieuses etc.", II. köt. I. fej., 1. szakasz). – *118*

[53] V. ö. Biblia, Máté 6, 20. – *118*

[54] V. ö. J. Mill: „Éléments d'économie politique", 59. old. – Marx az e kötetünkben közölt Mill-kivonatokban idézi ezt a passzust (v. ö. 9–10. old.). – *120*

[55] V. ö. Mill.: „Éléments etc.", pl. 32. skk. old. – *121*

[56] Ez Fichte filozófiájának középponti tétele. (V. ö. még Hegel: „Phänomenologie", pl. VI. C.c. 3. és VIII. 1–2.) – *122*

[57] A kéziratoldal egy darabja leszakadt; a szöveget nem lehet rekonstruálni. A töredéksorok a következők: „[. . .] önémet módon – a hegeli „Phänomenologie" módjára – úgy fel- [. . .] mint *leküzdött mozzanat* immár le van tudva és [. . .]-hetne és megnyugodhatnék abban, hogy tudatában *fel*-[. . .] az emberi lényegnek csak a *valóságos* [. . .] megszűn-[. . .] gondolatnak továbbra is [. . .]". – *122*

[58] A kéziratoldal egy darabja leszakadt, három vagy négy sor hiányzik. – *124*

[59] V. ö. Smith: „Richesse des nations", I. köt. 29–37., 46. old. (I. könyv II–IV. fej.). – *128*

[60] V. ö. Say: „Traité d'économie politique", I. köt. 300., 76–77. old. – *128*

[61] V. ö. Skarbek: „Théorie des richesses sociales", 25–27., 75., 121. old. – *128*

[62] V. ö. J. Mill: Éléments d'économie politique", 7., 11–12. old. – *128*

[63] Lásd Goethe: „Faust", I. rész, 4. szín (Studierzimmer). – *131*

[64] Lásd Shakespeare: „Timon of Athens", IV. felv., 3. szín. (Marx a Schlegel-Tieck-féle fordítást használta.) – *132*

[65] Ez a szakasz a kéziratban közvetlenül a „Magántulajdon és kommunizmus" részlet után következik. – *135*

[66] V. ö. Strauss: „Das Leben Jesu"; B. Bauer: „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker", 154. skk. old. (42. §). – A szinoptikusok evangéliumának (szinoptikus evangéliumoknak) nevezik az első három (a Márk-, a Máté- és a Lukács-féle) evangéliumot, mivel rokonságuk, témaazonosságuk anyaguk összehasonlításánál szembeszökő. – *136*

[67] V. ö. B. Bauer: „Das entdeckte Christentum", 113. old. – *136*

[68] Uo., 114. sk. old. – *136*

[69] V. ö. B. Bauer: „Die gute Sache der Freiheit", 193. sk. old. (A hivatkozás pontatlan; a szóban forgó hely nem Gruppéra, hanem Marheinekére vonatkozik.) – *136*

[70] V. o. Bauer (névtelen) írásait: „Neueste Schriften uber die Judenfrage"; „Hinrichs. Politische Vorlesungen. Zweiter Band"; „Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?"; továbbá Hirzel zurichi tudósítását. – *136*

[71] V. o. Feuerbach: „Philosophie der Zukunft", 5., 41., 59., 38. stb. §§, az alábbiakhoz v. o. még 21. §. – *137*

[72] V. o. uo., 29–30. §. – Az itt lábjegyzetként kozolt részlet az oldal aljára van írva széljegyzetként, hovatartozásának megjelolése nélkul. – *137*

[73] E mondatban a „gondolkodásnak" szó előtt ez áll: „(lásd XIII. old.)". Maga ez a megjegyzés a XIII. oldalon áll, az oldal végén. Lehetséges, hogy Marx a XVII oldalra akart utalni, ahol folytatódnak a Hegelről szóló fejtegetések. – *139*

[74] V. o. Hegel: „Phänomenologie", IV. B.; V. C. a.; VI. B. I. a. – *140*

[75] V. ö. Hegel: „Phanomenologie", VIII. I. – *143*

[76] V. ö. Feuerbach: „Philosophie der Zukunft", 30. §. – Feuerbach ezt a jellemzest Hegelre vonatkoztatja. – *147*

[77] V. o. uo., 21. §. – *147*

[78] A felsorolás a hegeli „Enzyklopadie" (es ebbe beleépítve a „Logik" es a „Phanomenologie") felépítésének vázlatát nyújtja (éppúgy, mint a két bekezdéssel alább álló felsorolás a „Rechtsphilosophie"-ét). – *148*

[79] Ez Marx második és egyben utolsó cikke, amely a „Vorwarts! Pariser Deutsche Zeitschrift" („Előre! Párizsi német folyóirat") c. lapban jelent meg. A lap 1844 aug. 7-én kozolte Marxnak „Kritikai széljegyzetek »Egy porosz« cikkéhez (»Vorwarts« 60. sz.): »A porosz király és a szociális reform«" c. cikkét (lásd 1. kot.). – A „Vorwärts!"-ben, amely 1844 januárjától decemberig jelent meg Párizsban, Engelsnek is jelentek meg cikkei. Marx befolyása alatt a lap mindinkább kommunista jelleget oltott és élesen bírálta a poroszországi állapotokat. A porosz kormány kérésére – amelyet állítólag A. v. Humboldt kozvetített – a Guizot-kormány 1845 januárjában Marxot és a lap tobb más munkatársát kiutasította Franciaországból. – *156*

[80] H. L. Tschech, Storkow város volt polgármiestere, akit menesztettek az állami szolgálatból, 1844 júl. 26-án sikertelen merényletet követett el IV. Frigyes Vilmos ellen. – *156 387*

[81] Chr. C J. Bunsen porosz diplomata 1844 tavaszán és nyarán emlékiratok formájában porosz alkotmányreformot terjesztett IV. Frigyes Vilmos elé. Bunsen tervezete kétkamarás Landtagot irányozott elő: arisztokrata felsőházat és a rendi elv szerint választott alsóházat. – *159*

[82] Ezzel a tudósítással kezdődott Engels rendszeres kozremukodése a „Northern Star" c. chartista lapban, amelynek megszakításokkal 1848-ig munkatársa volt. 1843 novemberében a lap már kozolt részleteket Engelsnek „A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen" c. cikkéből, amelyet teljes terjedelmében a „New Moral World" c. lap kozolt. A „Northern Star" annak idején szerkesztőségi megjegyzésben hívta fel olvasói figyelmét Engels cikkének fontosságára. – 1844 májusától Engels rendszeresen tudósította a „Northern Star"-t az európai kontinens országainak politikai és társadalmi mozgalmairól. (V. o. még Engels levelét a lap szerkesztőségéhez, 164. old.) – *163*

[83] A Német Szövetségről (Deutscher Bund) van szó, amelynek alapítási szerződését (Szövetségi szerződés, Bundesakte) 1815 jún. 8-án fogadta el a bécsi kongresszus. A Szövetség, amely 34 német államot és négy szabad várost egyesített, nem szüntette meg Németország szétforgácsoltságát. A német államok képviselőiből álló, Majna-Frankfurtban ülésező közös Szövetségi Gyűlés, a Bundestag a reakció fellegvárává lett. – *163*

[84] Szent Szövetség – az ellenforradalmi hatalmak egyesülése Európa minden haladó megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakult meg I. Sándor cár kezdeményezésére az I. Napóleon felett győztes hatalmakból; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. – *163*

[85] A Német Szövetségben részt vevő államok miniszterei nek 1834-es bécsi konferenciája záró jegyzőkönyvet fogadott el, amely megtorló intézkedéseket irányozott elő a németországi demokratikus és liberális mozgalmak ellen. A jegyzőkönyv és az idézetben említett 1832-es dekrétum volt a németországi uralkodó körök reakciója az 1830-as franciaországi forradalom nyomán Németországban tapasztalható mozgolódásra. Az elnyomó intézkedések legfőbb ihletője Metternich osztrák kancellár volt. – A bécsi konferencia jegyzőkönyvét és a Német Szövetség más titkos dokumentumait K. Th. Welcker liberális történész és publicista hozta nyilvánosságra „Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation" c., Mannheimban 1844-ben kiadott könyvében. Demokratikus körök azonban már korábban is hozzájuthattak a jegyzőkönyvhöz, amelynek szövegét a „Vorwärts!" 1844 januárjában közölte. – *163*

[86] Az O'Connell, az ír nemzeti mozgalom liberális vezetője ellen 1844 elején lefolytatott perről van szó. – O'Connell volt az 1801 jan. 1-i angol–ír unió eltörléséért indított agitáció fő szervezője. Az 1798. évi ír felkelés leverése után Írországra kényszerített, az ország autonómiájának utolsó nyomait is eltüntető és az ír parlamentet feloszlató unió eltörlése (repeal of union) a múlt század húszas éveitől kezdve a legnépszerűbb követelés lett az írek között. A mozgalom élén álló, egyezkedésre hajló polgári liberálisok – O'Connell és társai – több kompromisszum-kísérlete ellenére 1840-ben megalakult a repeal-szövetség és a harc fellángolt. O'Connell lett a szövetség vezetője; 1843-ban letartóztatták és a már említett 1844-es perben 12 havi börtönre és 2000 font sterling pénzbüntetésre ítélték. A felsőház az ítéletet 1844 szeptemberében megsemmisítette. – *163*

[87] Engels levelének csak az a részlete maradt fenn, amelyet a lap 1844 máj. 4-i számának „The movement at home and abroad" (A mozgalom itthon és külföldön) c. szerkesztőségi cikke idéz. A szerkesztőség ebben a cikkben közli azt a szándékát, hogy a lapot nemzetközi jellegűvé tegye és ehhez igénybe vegye azoknak a közreműködését, akik ebben a szándékában segíthetik. Engels név szerinti megjelölése nélkül utal „A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen" c. cikkére (v. ö. 82. jegyz.) mint érdekes beszámolóra a kontinensen folyó kommunista mozgalmakról, majd, miután közli a levélrészletet, örömét fejezi ki afölött, hogy Engels a lap munkatársa lett, valamint azt a meggyőződését, hogy Európában csakugyan nagy jelentőségű események fognak hamarosan végbemenni. – „The Northern Star; and Leeds General Advertiser" – angol napilap, a chartisták központi lapja; 1837-től 1852-ig jelent meg, előbb Leedsben, majd 1844 novemberétől (más alcímmel) Londonban. Az újság alapítója és szerkesztője F. O'Connor volt; a 40-es években J. Harney is szerkesztette. – *164*

[88] Marx és Engels a későbbiekben azt a nézetet vallották, hogy Németország politikai szétforgácsoltságának és a középkori partikularizmusnak a felszámolását nem a föderatív, hanem az egységes centralizált köztársaság szolgálhatja. Ezt az álláspontjukat az 1848–

49-es forradalom idején is képviselték a föderatív köztársaság mellett síkraszálló kispolgári republikánusokkal szemben. – *164*

[89] A berlini diáktüntetésekről, amelyek 1844 február–márciusában zajlottak le, több német újság beszámolt. A „Kölnische Zeitung" 1844 febr. 15-i híradása szerint a diákok tiltakozó mozgalma Berlinről átterjedt más német egyetemi városokra, így Bonnra, Halléra, Heidelbergre és Jénára is. – *167*

[90] V. ö. F. A. Steinmann: „Karikaturen und Silhouetten des neunzehnten Jahrhunderts", Koesfeld 1843. – *169*

[91] V. ö. D. F. Strauss: „Das Leben Jesu", I–II. köt., Tübingen 1835–1836. – Az „Apostolok cselekedetei"-ről írott könyv nem jelent meg. – *169*

[92] Engels valószínűleg Gurowski „La vérité sur la Russie et sur la révolte des provinces polonaises" c., Párizsban 1834-ben megjelent könyvére utal, amelyben a szerző reakciós pánszlávista nézeteit fejtette ki. 1841-ben Lipcsében jelent meg Gurowski „A civilizáció és Oroszország", Berlinben pedig „Gondolatok Lengyelország jövőjéről" c. könyve. – *171*

[93] A Regensburg melletti Walhalla csarnokról, amely 1841-ben épült fel, I. Lajos bajor király „Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig der Ersten von Bayern, den Gründer Walhalla's" címmel 1842-ben Münchenben ismertetőt jelentetett meg. A könyv azoknak a híres németeknek az életrajzait is tartalmazza, akiknek szobrait a hatalmas csarnokban elhelyezték. – I. Lajos versei 1839-ben és 1842-ben jelentek meg. – *174*

[94] A személyi változások, amelyekről Engels ír, az ún. miniszteri bizottságban, a cári Oroszország legmagasabb közigazgatási szervében történtek (a bizottság 1802 és 1906 között működött). – *176*

[95] A cári kormány állandó háborút viselt a függetlenségükért harcoló észak-kaukázusi hegyi népek ellen. A XIX. sz. 20-as éveiben a cári gyarmatosítás és a helyi feudális urak önkénye ellen küzdő hegyilakók mozgalmát Samil vezette, akit 1834-ben Dagesztán imámjának választottak meg. Samil mozgalmát, amely a 40-es években újabb lendületet vett, csak 1859-ben sikerült elfojtani. – *176*

[96] A Rive-de-Gier-i bányászok sztrájkja 1844 április–májusában zajlott le. – *177*

[97] J. Laffitte temetése 1844 máj. 30-án volt Párizsban. – „Weekly Dispatch" – angol hetilap, 1801-től 1928-ig jelent meg Londonban; előbb radikális irányzatú, a 80-as évek közepétől reakciós. – *177*

[98] „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányzatú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel; „The Times" néven 1788 óta jelenik meg. – „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap, 1789-től jelent meg Párizsban, különböző címekkel; a júliusi monarchia idején kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja; az 1848-as forradalom idején az ellenforradalmi burzsoázia, az 1851-es államcsíny után a mérsékelt orléanista ellenzék orgánuma. – *178*

[99] Az Abd el-Kader vezette algériai nemzeti felszabadító harc kisebb megszakításokkal 1832-től 1847-ig tartott. A nagy katonai túlerőben levő franciák 1839 és 1844 között elfoglalták Abd el-Kader nyugat-algériai államát, de az algériai vezér a marokkói

szultán segítségére támaszkodva partizánharcot szervezett. Miután a szultán hadserege 1844-ben, a francia–marokkói háborúban vereséget szenvedett, Abd el-Kader kénytelen volt elbujdosni. Az algériaiak harcának utolsó szakasza az 1845–47-es nyugat-algériai felkelés volt, amelyet a francia gyarmatosítók elfojtottak (v. ö. még 216. jegyz.). – Engels Wallace-hoz, az angol uralom elleni XIII. sz. végi–XIV. sz. eleji skót nemzeti felkelés vezéréhez hasonlítja Abd el-Kadert. – *178*

[100] A cikk azoknak a harcoknak a kezdeti szakaszával foglalkozik, amelyek Svájcban a XIX. sz. 40-es éveiben a reakciós és a haladó erők között folytak. A hét – gazdaságilag legelmaradottabb – svájci katolikus kanton 1843-ban különszövetséget (Sonderbund) kötött a liberális és radikális erők által szorgalmazott haladó polgári átalakulások megakadályozására, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezésére. – (V. ö. még Engels: „A svájci polgárháború", 4. köt.) – *180*

[101] Az „Ifjú Svájc", a svájci demokraták és forradalmárok szervezete a XIX. sz. 30-as éveinek közepén alakult meg; 1835–36-ban „La Jeune Suisse", ill. „Die Junge Schweiz" címmel saját újságja volt. A szervezet, különböző emigráns-szervezetekkel („Ifjú Németország", „Ifjú Itália", „Ifjú Lengyelország" stb.) együtt része volt az „Ifjú Európá"-nak, amely Mazzini kezdeményezésére alakult meg 1834-ben Svájcban; célja a nemzeti felszabadító harc és a köztársasági rendszer megteremtése volt az európai országokban. – *181*

[102] Az újválási törvény tervezetét 1842-ben dolgozták ki; a munkát Savigny, a történelmi jogi iskola egyik megalapítója irányította, aki 1842-től 1848-ig porosz törvényrevíziós miniszter volt. – „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap, 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben álló ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították; a munkatársak közé bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októberétől főszerkesztője volt a lapnak. A „Rheinische Zeitung" Engels néhány cikkét is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. A „Rheinische Zeitung"-nak ez az irányzata, melynek népszerűsége Németországban egyre növekedett, nyugtalanította a kormányköröket és dühödt hajszát váltott ki az újság ellen a reakciós sajtóból. 1843 jan. 19-én a porosz kormány rendeletileg 1843 ápr. 1-i hatállyal betiltotta a „Rheinische Zeitung"-ot és addig is kettős cenzúra alá vetette. Minthogy a részvényesek mérsékelni akarták az újság hangját, Marx 1843 márc. 17-én bejelentette kilépését a szerkesztőségből. – *182*

[103] A válási törvény tervezetének előkészítése és kormánykörökben való megtárgyalása szigorú titoktartás mellett folyt. Mindazonáltal a „Rheinische Zeitung" 1842 okt. 20-án közölte a törvénytervezetet és ezzel széles körű vitára adott alkalmat, amelyben a „Rheinische Zeitung"-on kívül más lapok is részt vettek. December 19-én jelent meg a „Rheinische Zeitung"-ban Marxnak „A válási törvény tervezete" c. kritikai cikke. A törvénytervezet közzététele a lapban és a forrás megjelölésének megtagadása egyik oka volt a „Rheinische Zeitung" 1843 márciusában bekövetkezett betiltásának. – *182*

[104] A tartományi Landtagokat (a tartományok rendi gyűléseit) Poroszországban 1823-ban hozták létre. A következő rendek képviselőiből álltak: 1. a hercegi rend, a német birodalom egykori uralkodócsaládjai, amelyeknek fejei születési jogon voltak tagjai a Landtagnak; 2. a lovagság, vagyis a nemesség; 3. a városok; 4. a községek. A Landtag-választásokon való részvétel földtulajdon birtoklásától függött, ezért a lakosság nagyobb része ki volt rekesztve belőle. A cenzus és az egész választási mechanizmus biztosította a nemesség többségét a Landtagokban. A Landtagokat a király hívta egybe; illetékességük a helyi gazdaság és a tartományi igazgatás kérdéseire korlátozódott. Politikai téren csak igen korlátozott tanácsadói funkcióik voltak. – *182*

[105] A „Northern Star" néhány soros jegyzettel egészítette ki Engels cikkét; a „Sun" c. lap híradása alapján közölte, hogy Boroszlóból érkezett hírek szerint a takácsok, miután elérték munkabérük felemelését, újra felvették a munkát. – *183*

[106] A „Vérbíróság" c. forradalmi dalról van szó. – *184*

[107] Marx kézirata vázlat egy tanulmányhoz, amelyet Friedrich List „Das nationale System der politischen Ökonomie" c. könyvének 1841-ben megjelent első kötetéről írni szándékozott. List könyvét Németországban nagyban reklámozták, mintegy az anyagi és politikai hatalomra törekvő fiatal német burzsoázia vágyainak és nézeteinek megfogalmazását látták benne. Engels Marxhoz írt 1844 nov. 19-i levelében közölte azt a tervét, hogy brosúrát ír List ellen, 1845 márc. 17-i levelében pedig egyetértését fejezte ki azzal, hogy Marx kritikailag elemezni szándékozik List elméleti nézeteit (lásd 27. köt.). Engels nem írta meg a List ellen tervezett brosúrát; második elberfeldi beszédében (1845 febr. 15.) azonban bírálta a védővámok rendszerének német követőit, elsősorban Listet (lásd 2. köt. 516–523. old.). – Marxnak Listtel foglalkozó tanulmánya sem került sajtó alá. A kézirat töredékesen maradt fenn; hiányzik például az első ív a szerzői címmel stb. (lásd még 117. jegyz.). Marx a francia forrásokból vett idézeteket saját német fordításában közli. – Kiadásunkban a marxi kéziratban levő nyilvánvaló elírásokat javítottuk; az egyes fejezetekhez adott szerkesztőségi címeket szögletes zárójelbe tettük. – A List-vázlatot Marx kézirati hagyatékában találták meg, amelyet hosszú időn át Marx legidősebb lányának, Jennynek a leszármazottai őriztek. – *189*

[108] Molosszus – három hosszú szótagból álló versláb; magyarul andalgónak is nevezik. – *190*

[109] Serra könyvével kapcsolatban List a következőt írja: „Az első itáliai politikai gazdaságtani mű a nápolyi Antonio Serra könyve; azokkal az eszközökkel foglalkozik, amelyekkel a »királyságok« arany- és ezüstbőséget idézhetnek elő" (lásd List: „Das nationale System der politischen Ökonomie", I. köt. 456. old.). – *193*

[110] Kontinentális rendszer (kontinentális zárlat) – az I. Napóleon által Anglia ellen elrendelt gazdasági zárlat. A francia flotta trafalgari veresége után Napóleon gazdaságilag igyekezett Anglia hatalmát megtörni; 1806 nov. 21-i berlini dekrétumában többek között kijelentette: „A brit szigetek blokád alatt vannak . . . a brit szigetekkel való kereskedés és a velük való bármiféle kapcsolat tilos." A blokádban – Napóleon oroszországi vereségéig – Franciaország minden csatlósa és szövetségese részt vett. – *194*

[111] Tribunátus – törvényhozói szerv Franciaországban a konzulátus és az első császárság idején; 1799-ben hozták létre és 1807-ben szüntették meg. – *194*

[112] „Le Courrier de Provence" – francia napilap, 1789-től 1791-ig adták ki Párizsban. – *194*

[113] „Décade philosophique, littéraire et politique" – havonta háromszor megjelenő francia újság, 1794-től 1807-ig jelent meg Párizsban J.-B. Say szerkesztésében; republikánus irányzatú. – *194*

[114] Marx Ricardo művének francia fordításából néhol rövidítve idéz. (V. ö. 107. jegyz.) – *196*

[115] Adam Smithről és követőiről van szó. – *199*

[116] List a termelőerőkről és a csereértékekről szóló tanát két családapa példáján illusztrálja; mindkettőnek van öt fia és földbirtoka, amely a megélhetéshez szükséges eszközök levonása után 1000–1000 tallért jövedelmez. Az egyik apa bankban helyezi el ezt az össze-

get, amely ott kamatozik, fiait pedig arra kényszeríti, hogy nehéz, de szakképzettséget nem igénylő munkát végezzenek. A másik arra fordítja az 1000 tallért, hogy fiait agronómusokká és mérnökökké képeztesse ki. List meghatározása szerint az előbbi családapa a csereértékek, az utóbbi pedig a termelőerők növeléséről gondoskodik. – A 209. oldalon List a keresztény vallásról és a monogámiáról mint „a termelőerők gazdag forrásáról" beszél. – *201*

117 Itt végződik a kézirat 9. íve. A 10–21. íveket eddig nem sikerült megtalálni. Valószínűleg a második fejezet végét, továbbá a harmadik fejezetet tartalmazzák, amelyből csak a 22. és a 24. ív maradt fenn. – *209*

118 V. ö. J. F. Bray: „Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, the Age of Might and the Age of Right", Leeds 1839. – *211*

119 A gabonatörvények, amelyeknek története Angliában a XV. századra nyúlik vissza, a mezőgazdasági termékek magas behozatali vámjával igyekeztek magas szinten tartani a belföldi árakat. Az 1815-ben hozott gabonatörvény megtiltotta a gabonabehozatalt Angliába mindaddig, amíg a búza ára az országban el nem éri a quarteronkénti 80 shillinget. 1822-ben ezt a törvényt némileg módosították és 1829-ben bevezették a „mozgó skálát", melynek értelmében, ha a belföldi piaci árak süllyedtek, a gabonabehozatali vámok emelkedtek, és megfordítva. A gabonatörvények körül, amelyeket a tory kormányok a földbirtokos arisztokrácia érdekében hoztak, éles harc bontakozott ki. A Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga (National Anti-Corn-Law-League), amelyet Cobden és Bright gyárosok alapítottak 1838-ban Manchesterben, teljes kereskedelmi szabadságot követelt és harcolt a gabonatörvények eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. A harc eredményeként a gabonatörvények eltörlésére vonatkozó javaslatot a parlament 1846 júniusában elfogadta. – *212 316 376*

120 Az Egyesült Államokban a XIX. sz. 40-es éveiben alakult meg a Nemzeti Reformszövetség, amelynek a földreformon és más demokratikus reformokon kívül célkitűzése az volt, hogy minden dolgozó kapjon ingyenes földparcellát. – *212*

121 Methuen-szerződés – Methuen angol diplomata 1703 decemberében szerződést kötött a portugál kormánnyal, amely szerint Portugália csak angol gyapjúárukat vásárol, viszont a portugál borokra az angolok kisebb vámokat rónak ki. A szerződés által, amely 1836-ig érvényben volt, Portugália kereskedelme fokozatosan angol kézre jutott, és az ország bizonyos fokú gyarmati függőségbe került Angliával szemben. – List könyvében több ízben említi a Methuen-szerződés hátrányait Portugáliára nézve. – *216*

122 „A legkiválóbb külföldi szocialista írók könyvtárá"-nak terve megtalálható Marx 1844–47-es jegyzetfüzetében, az 1845 márciusára vonatkozó feljegyzések között. Engels Marxhoz írt 1845 február–márciusi leveleiből (lásd 27. köt.) kitűnik, hogy a terv több ízben szóba került közöttük. Megvalósulását azonban egyrészt az akadályozta, hogy nem találtak kiadót, másrészt, hogy a számításba jövő munkatársak – pl. Moses Hess – eszmei vonatkozásban túl bizonytalanok voltak. A sorozat számára egyedül a kereskedelemről szóló Fourier-mű fordítása készült el; a munkát Engels végezte, ő is látta el elő- és utószóval (lásd 243–287. old.). – *217 287*

123 Cercle social (Társadalmi kör) – demokrata értelmiségiek szervezete a francia forradalom első éveiben. Ideológusa, C. Fauchet, követelte a föld egyenlő felosztását, a nagy tulajdon korlátozását és minden munkaképes állampolgár munkába állítását. Azt a kritikát, amelyet Fauchet a francia forradalom proklamálta formális egyenlőségen gyakorolt, J. Roux, a „veszettek" (enragés) egyik vezetője vitte tovább még jóval radikálisabban. – *217*

[124] Nem sikerült megállapítani, hogy Marx itt kire utal; lehetséges, hogy a nevet elírta és de Laborde-ra gondolt; jegyzetfüzetének egyik következő oldalán Lalande könyveként említ egy munkát „De l'Association" (A szövetkezésről) címmel, a „Tőke" első kötetében pedig hivatkozik de Laborde „De l'esprit d'association dans tous les intérêts de la communauté" (A szövetkezés szelleméről a közösség minden területén) c., Párizsban 1818-ban megjelent munkájára. – *217*

[125] „Le Producteur" – francia folyóirat, a saint-simonisták első sajtószerve; Párizsban adták ki 1825–26-ban. – „Le Globe" – francia napilap, Párizsban adták ki 1824 és 1832 között; 1831 januárjától a saint-simonisták orgánuma. – *217*

[126] Marx és Engels a „Szent család" VI. fejezetében adtak rövid jellemzést Gay, Dézamy és híveik materialista nézeteiről (lásd 2. köt. 130. old.). – A „Travailleurs égalitaires" (Egyenlőségpárti munkások) francia babouvista kommunisták 1840-ben alakult titkos társasága, amelynek főleg munkások voltak a tagjai; lapjuk a „L'Égalitaire" volt. A „humanitáriusok" az 1841-ben a „L'Humanitaire" c. újság körül tömörülő babouvista kommunisták titkos társasága volt. E társaságok Dézamy ideológiai befolyása alatt álltak. – Engels „A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen" c. cikkében (lásd 1. köt.) foglalkozott e társaságok nézeteivel. – *217*

[127] Engels tudósítása reagálás a „Constitutionnel neuchâtelois" 1845 szept. 11-i cikkére. A svájci lap cikkének következményeképpen rendőri intézkedéseket léptettek életbe a Svájcban élő német emigránsok ellen. – Engels rövidítve, a saját fordításában idézi a cikket; a kiemelések tőle származnak. – *218*

[128] „Constitutionnel neuchâtelois" – svájci alkotmányos-monarchista újság, 1831-től 1848-ig jelent meg. – *218*

[129] „Ifjú Németország" – titkos forradalmi német emigráns-szervezet, amely 1834-ben alakult meg Svájcban; összeköttetésben állt az „Ifjú Európa" elnevezésű szervezettel (v. ö. 101. jegyz.); kezdetben az „Ifjú Németország"-ban nagy szerepet játszottak a kispolgári német emigráció képviselői, akik összeesküvés útján akarták a köztársaságot bevezetni Németországban, de később egyre nagyobb befolyásra tettek szert benne a kommunista eszmék nyílt hirdetését követelő munkástársaságok és kommunista klubok tagjai. A szervezet tevékenysége a 30-as évek közepén, az emigránsok tömeges kiutasításának következtében, úgyszólván megszűnt. Genf és Vaud kantonokban még működött egy-egy csoport, amelyekből a szervezet a 40-es években újjáéledt. A kommunista klubok tagjainak befolyására az „Ifjú Németország" egyre többet foglalkozott társadalmi kérdésekkel. – A szervezet másik neve – „Léman Konföderáció" – a Genfi-tó francia nevére – lac Léman – utal. (V. ö. még 263. jegyz.) – *218 222 345*

[130] „Blätter der Gegenwart für soziales Leben" – német havi folyóirat, 1844–45-ben jelent meg Lausanne-ban W. Marr szerkesztésében; az „Ifjú Németország" orgánuma. – *218*

[131] A német-katolikusok mozgalma 1844-ben bontakozott ki s a polgárság és kispolgárság jelentős rétegeit ragadta magával; a német-katolikusok elutasították a pápa főségét és egy sor katolikus hittételt és szertartást, és igyekeztek a katolicizmust az erősödő német burzsoázia igényeihez idomítani. – A „Fény barátai" (Lichtfreunde) 1841-ben keletkezett vallási áramlat volt, amely a hivatalos protestáns egyházban uralkodó pietizmus, szélsőséges miszticizmus és álszentség ellen irányult. Ez az áramlat egyfajta vallásos ellenzék volt, amely a német polgárságnak a reakciós állapotokkal való elégedetlenségéből eredt. 1846–47-ben a „Fény barátai" ún. „szabad közösségeket" alakítottak, amelyek

különváltak a hivatalos protestáns egyháztól és 1847 márciusában megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. Az 1848-as forradalom előtt a német ellenzéki vallási áramlatok – a német-katolicizmus és a protestáns szabad közösségek – kísérleteket tettek egy össznémet nemzeti egyház megteremtésére. – *220*

[132] Engels „A minapi lipcsei mészárlás – A német munkásmozgalom" c. cikkére utal (lásd 2. köt.). – *221*

[133] „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform" – Püttmann szerkesztésében kiadott évkönyv; két kötete jelent meg, az első 1845 augusztusában Darmstadtban, a második 1846 végén a Konstanz melletti Bellevue-ben. Az évkönyvek fő irányzatát az „igazi szocialisták" adták meg, de itt jelent meg az első kötetben Engels két elberfeldi beszéde és a második kötetben „A nemzetek ünnepe Londonban" c. cikke (lásd 2. köt.). – *222*

[134] A zürichi hatóságok 1843 júniusában tartóztatták le és szeptemberben állították bíróság elé Weitlinget és követőit. Minthogy a hazaárulási és összeesküvési vádat bizonyítani nem tudták, Weitlinget a tulajdon elleni vétségekre való bujtogatásért és vallásgyalázásért börtönbüntetésre és Svájcból való kiutasításra, követőit pedig Zürich kantonból való kiutasításra ítélték. (V. ö. ehhez Engels: „A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen", 1. köt. 489–490. old.) – *222*

[135] Marx ezt a tanulmányt a „Gesellschaftsspiegel" c. folyóirat számára írta, amelynek előkészítő munkáiban Engels is részt vett (v. ö. 333–335. old. és 230. jegyz.). A tanulmány kivonatokat tartalmaz Peuchet 1838-ban megjelent négykötetes emlékirataiból, valamint Marx kommentárjait a bevezető részben és a szöveg között. A munka alapja Peuchet emlékiratai első kötetének „Az öngyilkosságról és annak okairól" c. fejezete. Marx rövidítve, szabad német fordításban közli Peuchet szövegét, a szerzőre vonatkozó adatokat pedig Levasseur-nek, az emlékiratok kiadójának bevezetőjéből meríti. – Kiadásunkban a Peuchet könyvéből vett kivonatokat úgy különböztetjük meg a marxi szövegtől, hogy az előbbieket rövidebb sorokban közöljük. A kiemelések Marxtól vannak. – *224*

[136] „La Gazette de France" – francia royalista napilap, 1631-től 1914-ig jelent meg Párizsban. – *227*

[137] „Mercure de France" – francia royalista havi folyóirat, 1672-től 1820-ig jelent meg Párizsban. – *227*

[138] V. ö. J. Peuchet: „Dictionnaire universel de la géographie commerçante". – *227*

[139] A Száz nap I. Napóleon visszaszerzett császárságának időszaka, Elbáról Párizsba való visszatérésétől (1815 márc. 20.) Waterloonál szenvedett végső vereségét követő lemondásáig, ill. a XVIII. Lajos uralkodásának folytatását bejelentő cambrai-i nyilatkozatig (1815 jún. 28.). – *227*

[140] V. ö. Peuchet: „Statistique élémentaire de la France", Párizs 1805 (a szövegben elírás: 1807). – *227*

[141] Code civil des Français (a franciák polgári törvénykönyve) – 1804-ben lépett életbe, 1807-ben Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) néven átalakították. A franciák bevezették az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi területeken is. A Code Napoléon a formális polgári egyenlőség talaján állt. – *234*

142 A Fourier-töredék lefordítása része volt annak az átfogó tervnek, amelynek keretében Marx és Engels „A legkiválóbb külföldi szocialista írók könyvtára" címmel sorozatot akartak megjelentetni Németországban (v. ö. 122. jegyz.). Marx tervezetéből (lásd 217. old.) kitűnik, hogy a francia és angol utópikus szocialisták legjobb írásait akarták erre a célra fordításban megjelentetni. – Engels a Fourier-fordítást 1845 nyarán kezdte el Brüsszelben; a bevezetést és az utószót legkorábban 1845 őszén írhatta, mert utal bennük néhány „igazi szocialista" akkoriban megjelent műveire. Egyébként itt bírálja első ízben nyilvánosan az „igazi szocialistákat". – Engels fordítása felöleli a „Trois unités externes" c. befejezetlen Fourier-mű első hét fejezetét, amelynek a nagy része első ízben Fourier halála után jelent meg a fourier-isták „La Phalange" c. folyóiratának (lásd 146. jegyz.) 1845 január–februári, ill. március–áprilisi számaiban. Engels egyes részleteket kihagyott, elsősorban Fourier fantasztikus jövőbe-kalandozásait és néhány időszerűségét vesztett célzást, ugyanakkor a kéziratnak három hosszabb részét (amelyek megegyeztek a „Quatre mouvements" c. Fourier-mű szövegében megjelent részekkel és ezért a „Phalange" elhagyta és utalással helyettesítette őket) a „Quatre mouvements" 1841-ben megjelent kiadása alapján kipótolta és bevette a fordításba. – Engels a munka során meglehetősen szabadon kezelte Fourier szövegét, néhol lerövidítette, néhol saját szavaival kötötte össze a lefordított szövegrészeket, egyes helyeken pedig saját szövegezésű tartalmi ismertetéssel adta vissza az eredetit. – A Fourier-töredék, valamint Engels bevezetése és utószava megjelent a „Deutsches Bürgerbuch für 1846" („A német polgár könyve 1846-ra") c. évkönyvben, amelyet Püttmann szerkesztett. – Magyar nyelven a bevezetés és az utószó korábban már megjelent sorozatunk 2. kötetében; a szöveg többi részét most közöljük első ízben. Kiadásunkban Fourier szövegét úgy különböztetjük meg Engels szövegétől, hogy az előbbit rövidebb sorokban közöljük. A kiemelések Engelstől vannak. – *243*

143 „A mindenkor kész német elmélet"-en Engels az ún. „igazi szocializmust" érti; ez a kispolgári szocialista politikai és irodalmi irányzat a XIX. sz. 40-es éveiben keletkezett Németországban; követői – Karl Grün, Moses Hess stb. – a szocializmust homályos szeretet-tanok hirdetésével, osztályharc nélkül vélték elérhetőnek. A francia utópista szocialisták nézeteinek az „igazi szocialistákra" jellemző vulgarizálása és egyidejű lebecsülése különösen szembetűnő volt Grün „Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien" (A franciaországi és belgiumi társadalmi mozgalom) c., 1845 augusztusában Darmstadtban megjelent könyvében. – Marx és Engels számtalanszor bírálták az „igazi szocializmust". V. ö. pl.: „A német ideológia" (3. köt.) és „A Kommunista Párt kiáltványa" (4. köt.). – *243*

144 V. ö. L. Stein: „Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs", Lipcse 1842. – *243*

145 Fourier írásaiban (elsősorban a „Théorie de l'unité universelle" *E. jegyzetében*) fantasztikus leírások és táblázatok találhatók azokról a változásokról, amelyek szerinte a természetben végbe fognak menni: melegsugárzó napkoronák keletkezése az Északi- és a Déli-sark felett, a tengervíz kellemetlen ízének megváltozása, a vadállatok hasznos háziállatokká változása stb. stb. – A „szériák módszere" Fourier sajátos osztályozási eljárása, amelyet különböző természeti és társadalmi jelenségek elemzésénél alkalmazott. E módszer segítségével egy új társadalomtudományt próbált kidolgozni, alapnak tekintve egy társadalomlélektani tényezőről – a szenvedélyek vonzásáról és taszításáról – mint a társadalmi fejlődés fő elvéről szóló tanítást. – Fourier-nak ebben a módszerében sajátosan keverednek tudománytalan és fantasztikus elemek ésszerű megfigyelésekkel és a dialektika ösztönös megnyilvánulásaival. – *244*

146 „La Phalange. Revue de la science sociale" – a francia fourier-isták lapja, 1832-től 1849-ig jelent meg Párizsban, címét, terjedelmét, megjelenésének gyakoriságát többször

változtatta. 1843-tól (a „Démocratie pacifique"-nak, („A Békés Demokrácia") a fourieristák napilapjának a megindulásától) a „Phalange" a fourier-isták elméleti folyóirata lett. – *244*

[147] Engels az I. fejezetben Fourier kéziratának bevezetését és „A kereskedelmi módszerek egymásutánisága" c. első fejezetét dolgozta fel. Az első négy bekezdés a „Théorie des quatre mouvements"-ból (331–332. old.) való. – *245*

[148] „Ideológia", „ideológusok" – Fourier értelmezése szerint a XVIII. századi francia filozófia epigonjainak az a csoportja, amelynek élén Antoine Destutt de Tracy vulgáris közgazdász és liberális politikus, az „Éléments d'idéologie" (v. ö. 9. jegyz.) szerzője állt. – *246*

[149] V. ö. Vergilius: „Aeneis", III. ének, 265. sor. – *249*

[150] Voltaire tisztelőjének és pártfogójának, Faulkner angol kereskedőnek ajánlotta „Zaïre" c. tragédiáját. – *250*

[151] A Szent Szövetség tagállamainak (Anglia, Ausztria, Poroszország és Oroszország) 1818. évi aacheni kongresszusán egyebek között megtárgyalták, hogy Franciaország milyen feltételekkel egyenlítse ki a Napóleon veresége után rá rótt hadisarcot. A tárgyalásokba a legnagyobb európai bankházak vezetőit is bevonták. Úgy döntöttek, hogy a hadisarc kifizetésével kapcsolatos hitelműveleteket egy angol és egy holland–angol nagybank útján bonyolítják le. Fourier valószínűleg e két bank vezetőire utal. – *250*

[152] Azokról az önkéntes nemzetőrökről van szó, akik a Száz nap (v. ö. 139. jegyz.) idején csatlakoztak a Párizsba visszatért I. Napóleonhoz. – *251*

[153] Law skót közgazdász kidolgozott egy elméletet, amely szerint az állam fedezetlen bankjegyek kibocsátásával gyarapíthatná az ország gazdagságát. Franciaországban letelepedvén, megkísérelte elméletét a gyakorlatba áttenni; tervét elfogadtatta az udvarral, 1716-ban alapított párizsi magánbankját 1718-ban állami bankká változtatták, ő maga pedig 1719–20-ban a pénzügyek főellenőreként működött. A bank korlátlanul kibocsátott papírpénzt és egyidejűleg bevonta a fémpénzt. A következmény hihetetlen tőzsdeszédelgés és addig soha nem látott spekulációs hullám volt, míg végül 1720-ban az állami bank és vele együtt a „rendszer" teljes csődbe jutott. Law elmenekült az országból. – Asszignáták – a francia forradalom idején, 1789 decemberétől kibocsátott értékpapírok, amelyeknek fedezetéül az arisztokrácia és a papság elkobzott birtokai szolgáltak. Az asszignáták papírpénzként kerültek forgalomba; nagyarányú kibocsátásuk és a spekuláció következtében, amely főleg az 1794 júliusi ellenforradalmi fordulat után fokozódott, gyorsan elértéktelenedtek. 1796 decemberében beszüntették az asszignáták kibocsátását. – *257*

[154] Fourier ezt a műveletet tévesen tulajdonítja a konventnek; a direktórium, a konvent uralmát felváltó rendszer legfőbb kormányszerve hajtotta végre 1797 szept. 30-án. A direktórium kétharmaddal csökkentette az állam összes adósságait és a kincstárat mindössze egyharmadnak a kifizetésére kötelezte, amelyet elneveztek konszolidált harmadnak. – *258*

[155] Az e mondattal kezdődő, valamint a további négy bekezdést Engels a „Théorie des quatre mouvements"-ból (341–343. old.) vette át. A továbbiakban a „Phalange"-ban közölt szöveget követi. – *258*

[156] Új francia törvénykönyvön a Code civil (v. ö. 141. jegyz.) értendő. – *259*

[157] Fourier a kéziratban konkrétan megnevezi a csődbe jutott kereskedőket (Engels lábjegyzetben utal is erre a körülményre, lásd 279. old.); a mű „Phalange"-beli közlésekor azonban irodalmi művekből kölcsönzött nevekkel helyettesítették a valódiakat. – *259*

[158] Lásd Vergilius: „Aeneis", I. ének, 118. sor. – *264*

[159] Utalás Sanchez spanyol jezsuita teológus „Értekezés a házasság szentségéről" c. művére, amelyben a rafinált kazuisztika feltűnő szabadossággal párosul. – *265*

[160] Az e mondattal kezdődő részt a 13. pont utolsó előtti mondatáig (az „akik egy csapásra több milliót rabolnak!" szavakig) Engels a „Théorie des quatre mouvements"-ból (343–346. old.) vette át. – *266*

[161] Az e mondattal kezdődő részt a 18. pont utolsó előtti bekezdéséig bezárólag (a „mindenki mohón megragadja az alkalmat a lopásra, amely büntetlen marad" szavakig) Engels a „Théorie des quatre mouvements"-ból (348–351. old.) vette át. – *271*

[162] V. ö. Schiller: „Die Bürgschaft" (A kezesség). – *272*

[163] Beaucaire dél-franciaországi kisváros minden év júliusában megrendezett nagy vásáráról vált híressé. – *279*

[164] Az e mondattal kezdődő részt a 34. pont végéig Engels a „Théorie des quatre mouvements"-ból (346–347. old.) vette át. – Scapin (Scapino) – a régi olasz commedia dell' arte egyik főalakja, a furfangos, csínytevő szolga megszemélyesítője. A színpadon főleg Molière „Scapin furfangjai" c. vígjátéka tette híressé. – *280*

[165] Patelin mester – egy ismeretlen szerzőtől származó XV. századi francia bohózat címszereplője, az együgyűség álarcába bújt csaló megtestesítője. A darabot a későbbi századokban többször átdolgozták. – *281*

[166] A „Phalange" március–áprilisi száma a „Trois unités externes" Engels által említett három fejezetén (VIII–X.) kívül közölte a kézirat XI–XVIII. fejezeteit is (kihagyva a „Théorie des quatre mouvements" megfelelő részeivel egybevágó szöveget). – „Májtenger" – a régi német mondában olyan tenger, amelynek megalvadt vize a hajókat foglyul ejti. – *284*

[167] Fourier periodizációját lásd „Le nouveau monde industriel et sociétaire", Előszó, I. cikkely. Ezzel szemben áll Hegel koncepciója („Philosophie der Geschichte" (A történelem filozófiája)): a világtörténelem középkori keresztény-feudális periodizációjával ellentétben, amely a történelmet négy birodalomra, az asszír–babiloni, a méd–perzsa, a görög–makedón és a római birodalomra osztja fel (az utóbbiba beleértve a német–római birodalmat is, amelynek az idők végezetéig kellene léteznie), Hegel szerint a világtörténelem, amelynek alapja az abszolút eszme vagy világszellem önmegismerési folyamata, három fő stádiumon ment át: Elő-Ázsia és Egyiptom története, a görög–római világ története és a germán népek története. Azokat a népeket, amelyeknek a története nem illeszkedik bele ebbe a hármas sémába, Hegel nem-történetieknek nevezi. – *284*

[168] V. ö. H. W. Kaiser: „Die Persönlichkeit des Eigentums" (1. §). – *285*

[169] 1844–45-ben számos porosz városban népjóléti egyleteket (Vereine für das Wohl der arbeitenden Klassen) alapítottak a liberális burzsoázia kezdeményezésére. A sziléziai takácsok 1844 nyarán kitört felkelésétől (v. ö. 183., 184–186. old.) megrémült burzsoázia

azt remélte, hogy ezekkel az ártalmatlan filantropikus egyletekkel letérítheti a munkásokat az osztályharc útjáról. Az egyletek azonban még ebben a formában is növelték a városi tömegek politikai aktivitását és országszerte felébresztették az érdeklődést a társadalmi kérdés iránt. A forradalmi demokrata értelmiség képviselői az alapító gyűléseket és az egyletek szervezeti szabályzatáról folyó vitát haladó eszmék terjesztésére használták fel s küzdöttek a klérus és a liberális burzsoázia befolyása ellen. A politikai élet Németországban a polgári forradalom küszöbén annyira megélénkült, hogy a porosz kormány 1845 tavaszán ellenintézkedései során a népjóléti egyleteket is üldözni kezdte; szervezeti szabályzataikat nem hagyta jóvá és összejöveteleiket betiltotta. – *285 333*

[170] V. ö. Fourier: „Théorie de l'unité universelle", II. rész, 3. fej., valamint „Le nouveau monde industriel et sociétaire", XLI. fej. – *286*

[171] Marx és Engels válasza Bruno Bauernak a „Szent család"-ról megjelent kritikájára (lásd Bauer: „Charakteristik Ludwig Feuerbachs", „Wigand's Vierteljahrsschrift", III. köt.) részben megegyezik a „Német ideológia" I. kötete II. fejezetének egyik passzusával (lásd 3. köt. 97–99. old.). – *288*

[172] „Wigand's Vierteljahrsschrift" – *német ifjúhegeliánus filozófiai folyóirat; 1844-től* 1845-ig jelent meg Lipcsében, O. Wigand szerkesztésében. Munkatársai voltak többek között Bruno Bauer, Feuerbach, Stirner. – *288*

[173] A „Szent család" recenziója a „Westphälisches Dampfboot" 1845 májusi számában aláírás nélkül jelent meg. – „Das Westphälische Dampfboot" – német havi folyóirat, 1845 januárjától 1848 márciusáig jelent meg, előbb Bielefeldben, majd (1847 januárjától) Paderbornban; szerkesztője O. Lüning volt; „igazi szocialista" irányzatú. – *288*

[174] Lásd 2. köt. 105–117., 117–123., 17–53., 133–135., 151–152., 161–208. old. – *289*

[175] Lásd 2. köt. 56–60., 78., 82., 84–85., 90., 130., 136–142., továbbá 91–93., 134–135. old. – *289*

[176] Lásd 2. köt. 98–105. old. – *290*

[177] Lásd 2. köt. 105–106. old. – *290*

[178] A „Német ideológia" I. kötetéből való töredékeket, amelyeket 1962-ben találtak meg, első ízben az „International Review of Social History" (Nemzetközi Társadalomtörténeti Szemle) VII. kötete (1962, I. rész) közölte (német nyelven). Az első fejezetből való töredékek magyar nyelven már megjelentek Marx és Engels Művei 3. kötetének 1976-os (II., utánnyomásos) kiadásában, a 27–28., ill. a 47–48. oldalakon. A III. fejezetből való töredék ebben a kötetben jelenik meg először magyar nyelven. – *291*

[179] A most következő szövegrész a Marx és Engels Művei 3. kötetének 184. oldalán levő, . . .„Stirner" azt hiszi, „»a derék polgároknak« egyre mehet" kezdetű szövegrésze elé való. – *293*

[180] Lásd Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum", 132. sk. old. – V. ö. még Edgar Bauer: „Bailly und die ersten Tage der französischen Revolution" (Bailly és a francia forradalom első napjai) (1843); II. kiad. Lipcse 1847, 89. skk. old. – *293*

[181] Autun püspöke (Talleyrand) 1789 júl. 4-én beterjesztett indítványában a nemzetgyűlés jogkörének kiszélesítését javasolta: a nemzetgyűlési viták ne szorítkozzanak azokra a

kérdésekre, amelyeket a cahiers de doléances (szó szerint: panaszfüzetek; ezek foglalták magukban a választók képviselőiknek adott utasításait) tartalmaznak; a képviselőknek legyen joguk ahhoz, hogy bármely kérdést a saját belátásuk szerint döntsenek el. – *293*

[182] Bailliages – a forradalom előtti Franciaország bírósági kerületei, amelyek az états généraux-ba (rendi gyűlésbe) való választások idején választókerületek is voltak. – Divisions des ordres – a rendek – nemesség, papság, harmadik rend – szerinti felosztás; ennek alapján a bailliage-ok 531 division des ordres-ra oszlottak (a 431-es szám elírás). – *293*

[183] 1789 jún. 20-án a harmadik rend képviselői, akik 17-én nemzetgyűlésnek nyilvánították magukat, a versailles-i ún. labdaházban (Jeu-de-Paume) gyűltek össze és ünnepélyes eskü vel fogadták, hogy addig nem válnak szét, amíg el nem fogadják Franciaország alkotmányát. – Lit-de-Justice – ünnepélyes ülés a francia parlamentben a király jelenlétében; itt most az 1789 jún. 23-i ülésről van szó, amelyen a király hatálytalannak nyilvánította a harmadik rend jún. 17-én hozott határozatait és követelte, hogy a gyűlés azonnal oszoljon fel. A képviselők azonban a helyükön maradtak és a vita folytatódott. – *293*

[184] „Le point du jour" – francia napilap, 1789 jún. 19-től 1791-ig jelent meg Párizsban, B. Barère szerkesztésében. – *294*

[185] Lásd Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum", 147. old. – *294*

[186] Ezekkel a szavakkal végződtek a francia királyi rendeletek. – *294*

[187] A kommunista hitvallás tervezetét a Kommunisták Szövetségének első kongresszusán (London, 1847 jún. 2–9.) vitatták meg. Ezt a program-okmányt, valamint a szervezeti szabályzat tervezetét és az első kongresszusnak a tagokhoz intézett körlevelét (lásd 337–350. old.) 1968-ban találták meg Joachim Friedrich Martensnak, a Kommunisták Szövetsége egyik hamburgi funkcionáriusának hagyatékában. A kommunista hitvallás tervezete Engels kézírásában maradt fenn, kivéve a zárómondatot, néhány betoldott szót és az aláírásokat. Amikor Engels 1847 októberében kidolgozta a Szövetség programjának új, tökéletesebb tervezetét, felhasználta hozzá a „hitvallás" szövegét (v. ö. Engels: „A kommunizmus alapelvei", 4. kot.). – A Kommunisták Szövetsége (Bund der Kommunisten) az Igazak Szövetségéből (Bund der Gerechten) alakult meg. 1847 jan. végén a Szövetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szövetséghez. A már említett első kongresszuson (1847 júniusában), amelyen Engels tevékenyen részt vett (Marx akkor nem utazhatott Londonba), alakult át a Szövetség a Kommunisták Szövetségévé. A régi jelszót – „Minden ember testvér" – felváltották a proletárpárt nemzetközi harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Marx és Engels tanácsai alapján kidolgozták a Szövetség szervezeti szabályzatát (lásd 337–340. old.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kiküszöbölték a régi Szövetség összeesküvő vonásait és a Szövetséget demokratikus elvekre alapozták. A végleges szervezeti szabályzatot (lásd 4. kot. 527–531. old.) az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá, amely egyúttal megbízta Marxot és Engelst a pártprogram megírásával: ennek eredményeképpen jött létre a „Kommunista Párt kiáltványa". (V. ö. még 233. jegyz.) – *296*

[188] Marx és Engels a 40–50-es években írott műveikben (mielőtt Marx kidolgozta az érték-többlet-elméletet) olyan kifejezéseket alkalmaztak, mint „a munka értéke", „a munka ára", „a munka eladása", amelyek, mint Engels a „Bérmunka és tőke" c. Marx-mű 1891-es kiadásához írt bevezetésében megállapította, „a későbbi írások álláspontjáról ferdének, sőt helytelennek látszanak" (lásd 22. köt. 191. old.). Azután, hogy Marx megállapította: a munkás nem a munkáját, hanem a munkaerejét adja el a tőkésnek,

pontosították ezeket a fogalmakat. A későbbi művekben már „a munkaerő értéke", „a munkaerő ára", „a munkaerő eladása" fogalmakat találjuk. – *296*

189 A szöveg idáig terjedő része Engels kézírásában maradt fenn (v. ö. 187. jegyz.). – *301*

190 Heide volt Wilhelm Wolff, Karl Schill pedig Karl Schapper szövetségbeli fedőneve. – *301 340 350 354*

191 Ez az írás vázlatban fennmaradt részlete annak a beszédnek, amelyet Marx az 1847 szept. 16-tól 18-ig ülésező brüsszeli közgazdász-kongresszuson (szabadkereskedelmi kongresszuson) elmondani szándékozott. Minthogy nem kapta meg a szót, meg nem tartott beszédét a kongresszus után átdolgozta a sajtó számára és a francia nyelvű szöveget több újságnak megküldte (lásd 4. köt. 285–287. old. és uo., 210. jegyz.). – Az itt közölt vázlat Marx 10. számmal jelölt jegyzetfüzetében maradt fenn (az utolsó oldalon). Néhány szövegrészt tintafoltok miatt nem sikerült kibetűzni. A füzetlapon Engelsnek néhány rajza is fennmaradt, amelyek valószínűleg a kongresszus résztvevőit ábrázolják. – *302*

192 Ez a kézirattöredék Marxnak 1847 decemberi keltezésű jegyzetfüzetében maradt fenn, amely „Munkabér" c. kéziratát (lásd 6. köt.) is tartalmazza. A fennmaradt kéziratok és levelek nem adnak pontos tájékoztatást arról, hogy ez a töredék hogyan függ össze Marx más munkáival. Feltételezhető, hogy előkészítő vázlat Marxnak a szabadkereskedelemről szóló, 1848 jan. 9-én a brüsszeli Demokrata Társaságban tartott beszédéhez (lásd 376–378. old.), vagy pedig a brüsszeli Német Munkásegyletben (lásd 266. jegyz.) 1847 decemberében tartott politikai gazdaságtani előadásaihoz. – Marx a szövegben több ízben hivatkozik 1847 nyári feljegyzéseit tartalmazó jegyzetfüzetére, amelyben elkészítette G. Gülich „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit" c. művének konspektusát (a hivatkozott részek Gülich könyvének I. kötetében találhatók). A kéziratban Marx a szerző nevét *J*-kezdőbetűvel jelöli, minthogy Gülich nevét gyakran Jülichnek írta. A töredék egyes gondolatai és összegezései „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak 1. fejezetében is megtalálhatók. – *303*

193 A tervvázlat annak a Marx-füzetnek a borítólapján maradt fenn, amely „Munkabér" c. kéziratát tartalmazza (v. ö. 192. jegyz.). A „Kiáltvány" végleges szövegébe a vázlat 5. és 6. pontja nem került bele. – *305*

194 Engels tudósításának alapja a „Réforme" c. francia lap (lásd 198. jegyz.) 1847 nov. 10-i számában megjelent beszámoló Ledru-Rollin 1847 nov. 7-i beszédéről. Engels fordítása helyenként rövidíti a „Réforme"-ban megjelent szöveget. – *306*

195 Az 1789–94-es és az 1830-as forradalmakról van szó. – *306*

196 Az 1835 szeptemberi törvényekkel a júliusi monarchia korlátozta az esküdtbíróságok illetékességét és fokozott elnyomó intézkedéseket érvényesített a haladó sajtóval szemben. – *308*

197 Engels cikke részletesebb változata „Louis Blanc beszéde a dijoni banketten" c. cikkének, amelyet a „Deutsche-Brüsseler Zeitung" 1847 dec. 30-i száma közölt (v. ö. 4. köt.). A cikkben ismertetett bankett 1847 nov. 21-én zajlott le, a róla szóló beszámolót a „Réforme" 1847 nov. 24-i és 25-i számai közölték. – *311*

198 „La Réforme" – francia napilap, 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; demokratikus köztársasági irányzatú. A lap körül tömörülő

kispolgári demokrata republikánusok vezetője Ledru-Rollin, a hozzájuk csatlakozó kispolgári szocialisták Louis Blanc volt. 1847 októberétől 1848 januárjáig Engels cikkeket írt a lapba. – *311*

199 XVI. Lajos kormánya 1778-ban, az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) idején katonai szövetséget kötött az Amerikai Egyesült Államokkal; francia szárazföldi és tengeri segélycsapatok vettek részt az Anglia elleni hadműveletekben. – *312*

200 1795 januárjában francia köztársasági csapatok érkeztek Németalföld területére, hogy támogassák az V. Vilmos helytartó arisztokrata uralma ellen támadt felkelést. A helytartó uralmának megdöntése után kikiáltották a batáviai köztársaságot, amely 1806-ig állt fenn és mindvégig francia függőségben volt. 1806-ban Napóleon a köztársaságot királysággá változtatta és öccsét, Lajost ültette a trónra. – *312*

201 A „kozmopolitizmus", „kozmopolita" szavak értelme itt: „nemzeti korlátoktól és előítéletektől mentes". – *312*

202 Engels célja ebben a cikkében az volt, hogy megfelelő bírálatban részesítse Louis Blanc nacionalista tételét Franciaországnak a civilizáció elterjesztésében vitt vezető szerepéről. Azt azonban Engels itt nem tekintette feladatának, hogy feltárja a tőkésországok által a gazdaságilag elmaradott országokban elterjesztett civilizáció igazi jellegét, ahogyan ezt ő és Marx Indiával, Írországgal, Kínával, Iránnal stb. foglalkozó későbbi cikkeikben és leveleikben számtalanszor megtették. – *313*

203 Az angol és a spanyol gyarmatbirodalom versengése a XVI. sz. második felében szorosan kapcsolódott az 1566–1609. évi németalföldi forradalom eseményeihez. Az angolok győzelme a „legyőzhetetlen armada" felett, és más sikerei megkönnyítették a holland köztársaság (az Egyesült Tartományok köztársasága) ellenállását a spanyol abszolutizmusnak azokkal a kísérleteivel szemben, hogy helyreállítsák uralmukat Németalföldnek ezen a területén. – *313*

204 A XVII. sz. közepén lezajlott angol polgári forradalomról van szó. – *313*

205 A Wat Tyler-féle 1381. évi angliai parasztfelkelés idején népszerű kétsoros vers; a fellázadt parasztoknak tartott prédikációiban John Ball népi prédikátor is gyakran használta. – *314*

206 Covenanterek – azoknak a szövetségeknek (covenantoknak) a tagjai, amelyeket a presbiteriánus skótok alapítottak a XVI. és XVII. században protestáns vallásuk fenntartására a katolikusok és a püspöki egyház ellen. I. Károly a covenantereket mint lázadókat elítélte, de a polgári forradalom (vö. 204. jegyz.) alatt ők győzedelmeskedtek. A covenant volt a Stuartok abszolutizmusa elleni harc politikai és ideológiai formája Skóciában. – *314*

207 Az Association démocratique-ról (Demokrata Társaság) van szó; ezt a belgiumi nemzetközi egyesületet 1847 szeptemberében alapították haladó polgári és kispolgári demokraták, valamint – elsősorban emigráns német – proletárforradalmárok. Marx és Engels tevékeny szerepet játszott a társaság megalapításában. 1847 nov. 15-én Marxot alelnökké választották, az elnök L. Jottrand belga demokrata volt. A társaság a nemzetközi demokratikus mozgalom egyik legfontosabb központjává lett. Röviddel megalakulása után hozzáfogott egy nemzetközi demokrata kongresszus előkészítéséhez; ebben a munkában Marx és Engels is tevékenyen részt vettek. Marx, amikor a Kommunisták Szövetségének (v. ö. 187. jegyz.) második kongresszusa alkalmából Londonban tartózkodott, sikeres tárgyalásokat folytatott a kongresszus összehívásáról a chartisták vezetőivel és a londoni

emigrációs proletár és demokrata körének képviselőivel. Hasonló tárgyalásokat folytatott Engels francia szocialistákkal és demokratákkal. 1848 elején megegyeztek abban, hogy a kongresszus színhelye Brüsszel, megnyitásának időpontja pedig 1848 aug. 25-e, a belgiumi forradalom 18. évfordulója lesz. A terv azonban az 1848 februárjától végbemenő európai forradalmi események miatt nem valósult meg. A francia februári forradalom idején a Demokrata Társaság proletár szárnya kuzdott a belga munkások felfegyverzéséért és megindította az átfogó harcot a demokratikus köztársaságért. Marx 1848 márciusi kiutasítása után és a társaság legkövetkezetesebb elemeinek rendőri üldöztetése kozepette azonban a belga polgári demokraták nem tudták a dolgozok monarchiaellenes harcát irányítani, a társaság ettől kezdve csak korlátozott, meróben helyi tevékenységet folytatott es 1849-ben gyakorlatilag már megszunt – *315 375*

208 „Le National" – francia napilap, 1830-tol 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel, mérsekelt polgári republikánus irányzatú. – *315*

209 Az itt olvashato, valamint a 324–327. oldalakon kozolt cikken kívul Engels még ot tudósítást jelentetett meg a „Reforme" c. francia lapban (v. o. 198. jegyz.). A chartista mozgalomról irt tudosításait, valamint azokat, amelyeket a „Northern Star"-ból kiválasztott es a „Reforme" számára franciára fordított, a lap szerkesztősége a chartista mozgalomnak szentelt rovatban kozolte és „Londonból írják nekunk" szavakkal vezette be Engels kozbenjárására a „Réforme" nehány Marx-cikket is átvett más lapokból. (Engelsnek a „Réforme"-ban megjelent tobbi cikkét lásd 4. kot.) – *316*

210 Engels némileg rovidítve kozli a Testvéri Demokraták uzenetet, amelyet a társaság 1848 jan. 3-i ulésén fogadtak el és a „Northern Star" 1848 jan. 8-i számában tettek kozzé. – A Testveri Demokraták (Fraternal Democrats) elnevezésu nemzetkozi demokratikus társaságot 1845-ben alapították Londonban baloldali chartisták (G. J. Harney, E. Jones stb.), német munkások (az Igazak Szovetségének tagjai) és más nemzetiségú londoni forradalmi emigránsok. Célja a kulonbozó országok demokratikus mozgalmai kozotti szoros kapcsolatok megteremtese volt. Marx és Engels részt vettek a szervezet elókészítéseben es állando kapcsolatot tartottak a Testvéri Demokratákkal, bírálták nézeteiket, igyekeztek a társaság útján elvi befolyást gyakorolni a chartizmusra. A társaság proletár magva 1847-ben tagja lett a Kommunisták Szovetségének. A chartisták 1848-as veresége után a Testvéri Demokraták tevékenysége lanyhábbá vált; 1853-ban a társaság végleg széthullott. – *316 341*

211 Nepcharta (People's Charter) – a chartisták koveteleseit tartalmazó, a mozgalom nevét adó okirat, amelyet 1838 máj. 8-an tettek kozzé mint a parlament elé terjesztendo torvényjavaslatot. Kovetelései: általános választójog (21 éven felüli férfiaknak), évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás, a választókeruletek kiegyenlítése; a képviselójeloltek vagyoni cenzusának eltorlése, napidíj fizetése a képviselóknek. – Az alsóház 1839-ben es 1842-ben elvetette a Charta elfogadását kovetelő petíciokat. 1847–48-ban a chartisták ujabb tomegmozgalmat inditottak meg a Charta elfogadására – *316 367*

212 A Reform Bill-t vagy Reform Act-et (Reform-torvény) 1831-ben szavazta meg az angol parlament és 1832 juniusában erősítette meg a király. A torvény megszuntetett 56 olyan szavazókeruletet, amelyben a lakosok száma nem érte el a 2000-et és megadta a választójogot azoknak, akik evente legalább 10 font sterling fold- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földtulajdonos és finánctőkrácíával, amelynek politikai monopoliumát a torvény megtorte, kikuszobolve az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatva az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus es a kispolgárság, amelyek a reformert folytatott harc fő erői voltak, nem kaptak szavazati jogot. – *316*

213 Marx szerzőségét ennek az aláírás nélkül megjelent cikknek az esetében tartalmi és stiláris jegyeken (a francia burzsoázia jellegének és a proletariátus szerepének Marxra és Engelsre jellemző értékelése; a kérdés-felelet módszer, amelyet Marx gyakran alkalmazott) kívül az is alátámasztja, hogy a cikk francia fordítását a „Réforme" is közölte, amelynek szerkesztőségével az akkor Párizsban élő Engels kapcsolatban volt (v. ö. 198., 209. jegyz.). – *319*

214 Lásd „Réponse de M. Petit etc., aux calomnies répandues à l'occasion de son procès en séparation". – *320*

215 Luneau interpellációja a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozó állások megvásárolhatóságáról 1846 jún. 13-án hangzott el a francia képviselőházban. A „Réforme" 1848 jan. 7-i számában Petit brosúrájával kapcsolatban (v. ö. 214. jegyz.) kivonatokat közölt a Luneau és a pénzügyminiszter között lezajlott vitából és ismertette Dupin ellenzéki képviselő felszólalását. – *321*

216 Engels az algériai harcot itt más szempontból vizsgálja, mint korábbi cikkében (v. ö. 99. jegyz. és 178–179. old.). Kiforrott álláspontját a gyarmati elnyomásban levő népek felszabadító harcáról lásd pl. „Algéria" c. cikkében, amelyet 1857-ben írt a „New American Cyclopaedia" („Új Amerikai Enciklopédia") számára (14. köt.). – *321*

217 A „Northern Star" szerkesztősége ehhez a ponthoz a következő megjegyzést fűzte: „Ezt a tudósítást, amelyet múlt héten kellett volna megkapnunk, csak csütörtökön hozta el egy barátunk Párizsból. Tudósítónk akkor még illúziók rabja volt, hiszen – ha csak pillanatokig is – feltételezte, hogy Lajos Fülöp vagy az emberei igazságosan vagy nagylelkűen járhatnak el. Abd el-Kadert nem küldik Egyiptomba; szigorú fogságban fogják tartani Franciaországban. Újabb példa a királyok becsületességére! – a becstelen Fülöp becsületességére!" – Abd el-Kader körülbelül öt évig volt fogoly Franciaországban; csak 1852-ben kapott engedélyt arra, hogy a szíriai Damaszkuszba távozzon. – *321*

218 „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; Thiers szerkesztésében a 40-es években a mérsékelt orléanisták orgánuma; 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia nézeteit képviselte; az 1851 decemberi államcsíny után bonapartista. – *321*

219 „The Sun" – angol napilap; 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban; polgári liberális irányzatú. – *321*

220 „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tól 1928-ig jelent meg Párizsban, 1857-ig E. Girardin szerkesztésében; kezdetben monarchista, 1848–49-ben a polgári republikánusokat, később a bonapartistákat támogatta; az 1851 decemberi államcsíny után bírálta a második császárságot. – *322*

221 A „Northern Star" 1848 jan. 15-i számában ismertette Harneynak és Jonesnak a chartisták 1848 jan. 11-i gyűlésén elhangzott beszédeit; Engels ezt a beszámolót fordította franciára és tette közzé – némileg lerövidítve és helyenként szabadon kezelve a szöveget – a „Réforme"-ban. A szerkesztőség Engels cikkének egy részét kihagyta, de annak tartalmát a következő bevezető megjegyzésben adta vissza: „Felhívtuk már olvasóink figyelmét a chartista agitációra. Egyelőre a »Réforme« az egyetlen francia újság, amely foglalkozik ezzel a kiterjedt szervezettel, melynek ereje és energiája napról napra növekszik és amely adott időben szükségképpen le fogja dönteni az angol oligarchia irdatlan építményét. – Mai számunkban a chartisták két fő szónokának, E. Jones és Harney uraknak a beszédeit közöljük. Aki elolvassa, megérti majd, milyen fokot ért el a tömegek haragja,

megérti majd a csüggetegségnek azt az érzését, amely Robert Peelt arra indította, hogy lemondjon a hatalomról, bár többet tett a nép terheinek könnyítésére, mint előtte bármely kormány merészelt volna. – Ahhoz, hogy kellően felfogjuk az idézett beszédek értelmét és súlyát, emlékezzünk arra, hogy a kiváltságos osztályok igyekeznek elvonni a nép figyelmét, félrevezetni azzal, hogy mindenféle lehetséges és küszöbönálló ellenséges betörésekről beszélnek neki. Azt ugyan nem indítványozzák, hogy Londont vegyék körül erődökkel, de arra készülnek, hogy jelentősen növeljék az állandó hadsereget. A módszer mindig ugyanaz. Ugyanúgy akarnak eljárni az angolokkal, mint tették a párizsiakkal. Meglátjuk, mi lesz a nép válasza ezekre a megtévesztésekre. Most pedig hadd szóljon a tudósítónk." – *324*

222 Az 1840-ben alapított Nemzeti Charta-Szövetség (National Charter Association) – a munkásosztály történetében az első tömegpárt – végrehajtó bizottságáról van szó. A szövetség, amely a fellendülés éveiben mintegy 50 000 tagot számlált, számos politikai kampányt kezdeményezett. Tevékenységéből azonban hiányzott az eszmei és politikai egység és a szervezeti összefogottság. A szövetség a chartisták 1848-ban elszenvedett veresége és a soraiban mutatkozó szakadás következtében elvesztette tömegpárt-jellegét, de a baloldali chartisták vezetésével küzdött a mozgalom újjáélesztéséért. E kísérletek ellenére a Charta-Szövetség 1858-ban végleg feloszlott. – *324*

223 Coercion Bill (Kivételes törvény) – az alkotmányos jogok felfüggesztését elrendelő törvény. – Külső nyomás (pressure from without) az angolok szóhasználatában eredetileg nagy, parlamenten kívüli népi megmozdulásokat jelent. – *324*

224 A Földtársaság, amelyet 1845-ben alapított O'Connor, 1848-ig állt fenn; célja az volt, hogy a befizetett pénzből földet vásároljon, amelyet kis parcellákban, kedvező feltételekkel bérbe adnak munkásoknak. A chartista Földtársaság gyakorlati eredményeket nem ért el, mert elképzelései, hogy a munkások földhöz juttatásával felszabadítja őket a kizsákmányolás alól és megszünteti a munkanélküliséget, utópisztikusak voltak. Tevékenységének pozitív oldala viszont, hogy a parlamenthez benyújtott petíciókban és a sajtó útján szembeszállt az arisztokrácia földmonopóliumával. – *325*

225 Yeomanek – szabad kisbirtokos parasztok, akik kezdetben katonai szolgálatokért, később pénzjáradékért földet kaptak a földesúrtól. – *325*

226 Az 1847 aug. 5-*i nottinghami* választásokon O'Connort és több más radikálist parlamenti képviselővé választottak. – *325*

227 St. Stephen's Chapel – a londoni Westminster Hall egyik épülete. Itt ülésezett 1547-től az angol parlament. – *326*

228 V. Károly német-római császár birodalmára alkalmazott mondás. – *326*

229 Change-Alley – londoni utca, nagy pénzintézetek és kereskedelmi vállalatok székhelye. – *327*

230 Engels Moses Hess-szel együtt írta a „Gesellschaftsspiegel" olvasóihoz és munkatársaihoz intézett felhívást. Marxhoz írt 1845 jan. 20-i leveléből (lásd 27. köt.) kitűnik, hogy részt vett a folyóirat előkészítésében és programjának összeállításában. Eredetileg az volt a terve, hogy tagja lesz a szerkesztőségnek (lásd „A kommunizmus gyors előrehaladása Németországban" c. cikkét, 2. köt.); az újság tervezetének bizonyos szentimentális-filantróp vonásai azonban, amelyeket az „igazi szocialista" Hess vitt bele, Engelst arra

indították, hogy ne lépjen be a szerkesztőségbe. – „Der Gesellschaftsspiegel" – havi folyóirat, 1845–46-ban adták ki Moses Hess szerkesztésében Elberfeldben; összesen 12 száma jelent meg. – *333*

231 Lásd 183–186. old. – *335*

232 Marxot márc. 22-re idézték be a brusszeli rendőrségre a nyilatkozat megtételére. (Lásd ehhez Marx 1845 márc. 24-i levelét Heinéhez, 27. kot.) – *336*

233 A Kommunisták Szovetségének 1847 júniusában megtartott első kongresszusa az elfogadott szervezeti szabályzatot (Statut des Bundes der Kommunisten) megvitatásra elkuldte a korzeteknek és csoportoknak. Engels, aki reszt vett a kongresszuson, kozvetlenul befolyásolta az új szervezeti szabályzat kidolgozását. Az Igazak Szovetségének vezeto szerve – az ún. népcsarnok – helyett a Szovetség vezető szerve a kongresszus, végrehajtó szerve pedig a kozponti vezetőség lett. – Bár az újjászervezés demokratikus alapokon ment végbe, a régi szektás vonásokat nem sikerult teljesen kikuszobolni. A Marx és Engels kozvetlen befolyása alatt mukodő brusszeli korzeti vezetőség javaslatára ez később, a szabályzat néhány pontjának szabatosabb megfogalmazásával megtortént (v. o. 267. jegyz.). A második kongresszusról, amely a szervezeti szabályzatot végérvényesen elfogadta, valamint a szervezeti szabályzat tervezetének megtalálásáról lásd 187. jegyz. – *337*

234 A dokumentum leírásában tobben mukodtek kozre, váltakozva megtalálható rajta W. Wolff, Schapper, Moll és Heinrich Bauer kezírása. – *341*

235 Az Igazak Szovetségenek vezető szerve, a népcsarnok (v. o. 233. jegyz.) 1846 novemberében Párizsból Londonba tette át a székhelyét. 1847 februárjában uzenettel (v. o. 250. jegyz.) fordult a Szovetség helyi szervezeteihez, hogy kuldjék el megbízottaikat a júniusban megnyíló londoni kongresszusra. A felhívás a kongresszus napirendjéről is intézkedett. – Minthogy a Kommunisták Szovetsége titkos szervezet volt, anyagait sem jelentethette meg nyilvánosan. (V. o. még 187. jegyz.) – *341*

236 A szervezeti szabályzat tervezetének 21. cikkelyéről van szó (v. o. 338. old.). – *341*

237 A londoni Német Munkás Muvelődési Egyletről van szó, amelyet 1840 febr. 7-én alapítottak K. Schapper, J. Moll, H. Bauer, valamint az Igazak Szovetségének más tagjai. Az egyletben az Igazak Szovetségének, ill. a Kommunisták Szovetségének tagjai vitték a vezeto szerepet. 1847-ben, úgyszintén 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vettek az egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és tobb harcostársuk kilépett az egyletből, mert a Kommunisták Szovetsége kozponti vezetőségének Marx és Engels vezette tobbsége, valamint a szektás kalandor kisebbség (Willich–Schapper-frakció) kozott támadt harcban az egylet az utóbbiakat támogatta. – Az 50-es évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az egylet munkájában. A Nemzetkozi Munkásszovetség megalapításával az egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett; 1918-ig állt fenn, akkor az angol kormány feloszlatta. – *341*

238 A Cabet, Dézamy és más utópista szocialisták és kommunisták nézeteit hirdető franciaországi titkos munkástársaságokról van szó, amelyek a XIX. sz. 40-es éveiben alakultak (v. o. 126. jegyz.). – *341*

239 Lehetséges, hogy a beszámolónak ezt a részét Engels írta, aki 1846 augusztusától néhány hónapon át Párizsban élt és az akkor Brüsszelben élő Marxnak és a brusszeli kommunista levelező bizottság más tagjainak tobb levélben beszámolt a Szovetség párizsi csoportjai-

ban tapasztaltakról (v. ö. Engels 1846 augusztusa és decembere közt írott leveleit, 27. köt.). Engelsnek komoly szerepe volt a párizsi csoportokban uralkodó eszmei zűrzavar leküzdésében és abban, hogy a forradalmi elemek elhatárolták magukat az „igazi szocialista" és weitlingiánus tagoktól. – *342*

[240] Lásd Weitling: „Garantien der Harmonie und Freiheit". *342*

[241] Proudhon „Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère" c. könyve „Philosophie der Staatsökonomie oder Notwendigkeit des Elends" címmel jelent meg Karl Grün német fordításában. – *342*

[242] A Szövetség párizsi csoportjainak tagjai az 1846. évi krakkói felkelés résztvevőinek megsegítésére rendeztek gyűjtést. – *342*

[243] Lásd Karl Grün: „Die preussischen Landtags-Abschiede. Ein Wort zur Zeit". – *343*

[244] Bíróságon itt a vizsgálóbíró értendő, mivel Mentel a bírósági tárgyaláson visszavonta terhelő vallomását (lásd még 270. jegyz.). – *344*

[245] „Der Volkstribun" – német nyelvű hetilap, New Yorkban élő „igazi szocialisták" alapították; 1846 jan. 5-től dec. 31-ig jelent meg Hermann Kriege szerkesztésében. – *344*

[246] Az Igazak Szövetségének ún. népcsarnoka, amíg székhelye Párizsban volt, nagyrészt weitlingiánusokból állt. – *345*

[247] Valószínűleg a Szövetség vezetőinek Marxszal és Engelsszel folytatott tárgyalásairól van szó, amelyeknek célja az átszervezésbe való bevonásuk volt (v. ö. 187., 233. jegyz.). Marxszal Brüsszelben és Engelsszel Párizsban a Szövetség vezetőségének nevében Johann Moll folytatott megbeszéléseket 1847 jan. végén–febr. elején. – *345*

[248] Valószínűleg azokról az 1836 körül Párizsban lezajlott eseményekről van szó, amelyek az Igazak Szövetségének megalapítását kísérték. – Az Igazak Szövetségét 1836-ban alapították Párizsban az 1834 óta működő titkos német demokrata-republikánus emigránsszervezetből, a Számkivetettek Szövetségéből (Bund der Geächteten) kilépett baloldali elemek. Az Igazak Szövetségének politikai nézeteire, amelyek a korabeli német proletariátus bizonyos fokig kézműves jellegét tükrözték, nagy hatással volt a weitlingi egyenlősítő kommunizmus, később az „igazi szocializmus" és a proudhonizmus. Az 1838-ban elfogadott szervezeti szabályzat a francia titkos összeesküvő-társaságok szellemében fogant. A Szövetség tagjai csoportokba, a csoportok körzetekbe tömörültek, az irányítás az ún. népcsarnok feladata volt. A Szövetségnek Németországban, Franciaországban, Svájcban és Angliában működtek csoportjai. – Az Igazak Szövetségének történetét állandó belső ideológiai harcok jellemezték. (V. ö. 187., 233., 246. jegyz.) – *345*

[249] A londoni központi vezetőségnek a rendszeresen megjelenő újság kiadására irányuló erőfeszítései nem jártak sikerrel; pénz hiányában a „Kommunistische Zeitschrift"-nek (lásd 268. jegyz.) csak a mutatványszáma jelent meg Londonban, 1847 szeptemberében. A Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 237. jegyz.) nyomdájában készült lap tartalmán érezhető Marx és Engels befolyása; cikkei (W. Wolff, K. Schapper stb. tollából) bírálták az „igazi szocializmust" és más utópisztikus nézeteket, tárgyalták a proletármozgalom taktikai kérdéseit és visszautasították Heinzen kommunistaellenes kirohanásait. A Kommunisták Szövetségének tényleges állandó sajtószerve a „Deutsche-Brüsseler Zeitung" (v. ö. 278. jegyz.) lett, amikor Marx és Engels 1847 szeptemberében gyakorlatilag kezükbe vették a lap irányítását. – *348*

250 Az Igazak Szövetsége népcsarnokának 1847 februári üzenetéről van szó (v. ö. 235. jegyz.): „Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, Februar 1847". – *350*

251 A Kommunisták Szövetségének központi vezetősége hasonló kísérőlevelekkel küldte el az első kongresszuson elfogadott okmányokat a különböző országokban működő összes csoportoknak. – *351*

252 A központi vezetőség negyedévi jelentéséhez (Die Zentralbehörde an den Bund, den 14-ten September 1847) Karl Schapper utóiratot fűzött, amely minden kétséget kizáróan J. F. Martensnak szól (lásd 271. jegyz.). Ebből arra következtethetünk, hogy a megtalált példánynak, amely kiadásunk alapja, a hamburgi csoport volt a címzettje. – *353*

253 Alfred August Anderst észak-európai küldetése miatt a tagok egymás között „Lappföldinek" nevezték. – *354*

254 Az Igazak Szövetsége vezető testületének 1846 novemberében, ill. 1847 februárjában kibocsátott üzeneteiről van szó (v. ö. 250. jegyz.). – *355*

255 Lásd Forssell: „Kommunismen och kristendomen". – *355*

256 „Aftonbladet" – svéd napilap, 1830 óta jelenik meg Stockholmban; a XIX. században a liberális burzsoázia sajtószerve. – *355*

257 A Skandináv társaság elnevezésű radikális-demokrata egyesület a XIX. sz. 40-es éveiben működött. Kapcsolatban állt a Kommunisták Szövetségével; tagjai főleg a munkások és az iparosok soraiból kerültek ki. Elnöke Per Görtrek fordító, könyvkiadó és könyvkereskedő volt. – *355*

258 Az 1847 augusztusában Amszterdamba küldött Johann Dohl októberben beszámolt a központi vezetőségnek arról, hogy megalakult a Kommunisták Szövetségének nyolctagú amszterdami csoportja. – Az amszterdami Munkás Művelődési Egylet 1847 febr. 17-én alakult meg. Szervezésében és tevékenységében nagy részt vállaltak a Kommunisták Szövetségének tagjai. A londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 237. jegyz.) 1848 márciusában elküldte az amszterdami egyletnek a „Kommunista Kiáltvány" 100 példányát. Az amszterdami egylet vezetőségi tagjai, akik a Kommunisták Szövetségének is tagjai voltak, 1848 márc. 24-én tömeggyűlést szerveztek a franciaországi és németországi forradalom mellett, amiért a rendőrség szigorú megtorló intézkedéseket léptetett életbe ellenük. – *357*

259 Weitling 1847 elején érkezett New Yorkba. – *357*

260 Marxnak az a terve, hogy német nyelven is megjelenteti „A filozófia nyomorúságá"-t, nem valósult meg. Marx életében csak a II. fejezet egyes részei jelentek meg németül. Az első német kiadást Engels szerkesztésében adták ki 1885-ben. – *359*

261 A Kommunisták Szövetségének párizsi csoportjaiban 1847 őszére bonyolult helyzet alakult ki. Az első kongresszuson kizárt weitlingiánusok szövetkeztek Grün híveivel, és októberben szakadásra került sor. Az egyik csoport a kommunista elvek ellen foglalt állást, s ezért kizárták a Szövetségből. Engels, aki ekkor Párizsban volt, 1847 okt. 25–26-án ezt írta Marxnak: „A megérkezésem előtti utolsó napokban dobták ki az utolsó grüniánusokat, egy egész csoportot, akiknek a fele azonban vissza fog jönni. Most csak 30-an vagyunk. Rögtön egy propagandacsoportot létesítettem, rettenetesen sokat

szaladgálok és sulykolom őket. A körzetbe tüstént beválasztottak és a levelezést bízták rám. Vagy 20–30 jelöltet javasoltak felvételre. Nemsokára megint erősebbek leszünk." (Lásd 27. köt. 90. old.) (V. ö. még 239. jegyz.) – *359*

[262] Célzás Weitling „Evangelium eines armen Sünders" c. könyvére. – *359*

[263] Az „Ifjú Németország" elnevezésű, 1845-ben rendőri intézkedéssel feloszlatott svájci német emigráns-szervezet egykori tagjairól van szó (v. ö. 129. jegyz.). – *359*

[264] Heinzen „Der deutsche Hunger und die deutschen Fürsten" c. röpirata névtelenül jelent meg; lásd még Heinzen: „Dreissig Kriegsartikel der neuen Zeit für Offiziere und Gemeine in despotischen Staaten". – A „Vorbereitung" (Előkészület) c. kiadvány szerzőjéről és teljes címéről nincsenek adataink. – *359*

[265] A kölni, vesztfáliai és elberfeldi kommunista csoportokról van szó; ezek korábban a Marx és Engels által alapított brüsszeli kommunista levelező bizottsághoz tartoztak; a Szövetség első kongresszusa után szövetségi csoportokat kezdtek alakítani. – *360*

[266] A Deutscher Arbeiterverein (Német Munkásegylet) belgiumi proletár szervezet volt, amelyet 1847 augusztusában alapított Marx és Engels; célja a Belgiumban élő német munkások politikai felvilágosítása és a tudományos szocializmussal való megismertetése volt. Az egylet a belgiumi forradalmi proletár erők tömörülésének legális központjává vált; leghaladottabb elemei tagjai lettek a Kommunisták Szövetségének. Az egyletnek kiemelkedő szerepe volt az Association démocratique (v. ö. 207. jegyz.) megalapításában. Nem sokkal a francia februári forradalom után, amikor a belga rendőrség letartóztatta és kiutasította tagjait, az egylet beszüntette működését. – *360 372*

[267] A második kongresszus elfogadta a brüsszeli körzeti vezetőség által javasolt módosításokat, amelyeket Marx kezdeményezett: törölték azt a cikkelyt, amelynek értelmében a kongresszus a csoportok elé terjeszti határozatait jóváhagyás vagy elvetés végett, azt a pontot pedig, amely megtiltotta a tagoknak, hogy részt vegyenek más politikai vagy nemzeti egyesületekben, csak azokra a szervezetekre terjesztette ki, amelyek a Szövetségtől idegen célokat követtek. – *360*

[268] „Kommunistische Zeitschrift" – a Kommunisták Szövetségének sajtószerve; csak mutatványszáma jelent meg (1847 szeptemberében). (V. ö. 249. jegyz.) – *361*

[269] A Kommunisták Szövetségének első kongresszusa a kommunista hitvallás tervezetét és a szervezeti szabályzatot csupán előzetes tervezeteknek tekintette; a végleges jóváhagyás a második kongresszus feladata volt (v. ö. 187., 233. jegyz.). – *362*

[270] A Kommunisták Szövetsége Berlinben letartóztatott tagjainak 1847 tavaszi peréről van szó (v. ö. 344. old.). Minthogy Mentel, a koronatanú, aki a Szövetség tagjait kiadta, visszavonta korábbi terhelő vallomásait (v. ö. 244. jegyz.), a bíróság kénytelen volt enyhe büntetéseket kiszabni és néhány letartóztatottat felmenteni. – *363*

[271] Schapper kézírásos utóiratában a címzett nevének kezdőbetűi nem világosan olvashatók, de a címzett kétségtelenül J. F. Martens. Az egész levél eredetijét, valamint a teljes Martens-hagyatékot (v. ö. 187. jegyz.) a hamburgi állami egyetemi könyvtár őrzi. – *363*

[272] A beszámoló elején említett „Német Társaság" a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 237. jegyz.). Marxnak és Engelsnek a gyűlésen elmondott beszédeit, amelye-

ket a beszámolo rovidítve kozol, lásd 4. kot. 395–397. old. – A „Réforme" 1847 dec. 5-i számában kozolte Engels rovid beszámolóját a gyulésről (lásd 4. kot. 393–394. old.). – *364*

[273] 1846 febr. 20-an Krakkóban felkelés robbant ki az osztrák elnyomás ellen. A felkelés gerincét munkások, kisiparosok és a kozeli falvak parasztjai alkották. A kezdeményezés a lengyel forradalmi demokraták egy csoportjától indult ki, amelyben vezető szerepe volt E. Dembowskinak. A csoport programjában az ország felszabadításáért folyó harc a parasztság antifeudális koveteléseinek kielégítésére irányuló torekvésekkel párosult. Febr. 22-én az osztrák csapatok elmenekultek a városból; ugyanezen a napon a krakkói felkelők kikiáltottak Lengyelország fuggetlenségét és megalakították a lengyel koztársaság nemzeti kormányát. A kormány kiáltványt tett kozzé, amelyben kihirdette a robot és minden feudális kotelezettség eltorlését, a foldek paraszti tulajdonba való átadását, a föld nélkuli parasztok és napszámosok foldhoz juttatását, nemzeti muhelyek létesítését az iparosok számára és a nemesség minden kiváltságának megszuntetését. – 1846 márciusában az osztrák csapatok cári orosz csapatokkal karoltve elfojtották a felkelést, 1846 novemberében pedig Ausztria, Poroszország és Oroszország szerződést írtak alá, amelynek értelmében „Krakkó szabad várost" az osztrák birodalomhoz csatolták. – *364 397*

[274] A krakkói felkelés (v. o. 273. jegyz.) idején az osztrák hatóságoknak sikerult a galíciai ukrán parasztokat a nemesi felkelők ellen uszítaniok. – *365*

[275] Az 1847. évi svájci polgárháború a haladó erők győzelmével ért véget; a Sonderbund (a reakciós kantonok kulonszovetsége) hasztalanul várta tobb európai állam, elsősorban Ausztria, Franciaország és a Vatikán fegyveres beavatkozását a harcba. (V. o. még 180–181. old. es 100. jegyz.) – *365*

[276] Marx az egybehivando nemzetkozi demokratikus kongresszust szembeállítja az 1847 szeptemberi brusszeli kozgazdász-kongresszussal (szabadkereskedelmi kongresszus) (v. o. 191. jegyz.). – *366*

[277] Ludwik Mieroslawskit mint a „Centralizáció" (a lengyel Demokrata Társaság vezető szerve) tagját Posenbe kuldték, hogy a lengyel teruleteken felkelést szervezzen, de a porosz hatóságok kevessel az 1846 februári felkelés kirobbanása előtt letartóztatták és halálra ítélték. Később életfogytiglani bortonbuntetésre változtatták az ítéletet, de Mieroslawski az 1848 márciusi németországi forradalmi események során kiszabadult. – *368*

[278] „Deutsche-Brusseler Zeitung" – hetenként kétszer megjelenő német lap, 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brusszelben; a német demokrata politikai emigránsok lapja. Szerkesztoje, A. Bornstedt eleinte igyekezett a lapban kozos nevezőre hozni valamennyi radikális es demokratikus irányzatot, Marxnak, Engelsnek és társaiknak befolyására azonban az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus es kommunista eszmék hirdetőjevé vált. Marx és Engels kozvetlen munkatársi reszvétele a lapnál 1847 szeptemberében kezdődott 1847 végén gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését és az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szovetsége lapjává tették (v. o ehhez 249. jegyz.) – „Österreichischer Beobachter" – osztrák napilap, ezzel a címmel 1810-től 1848-ig jelent meg Bécsben; az osztrák kormány félhivatalos lapja – (Lásd még 198., 87., 98. jegyz.) – *369*

[279] Marx és Engels, amikor 1847 nov. végén–dec. elején mint a Kommunisták Szovetsége második kongresszusának kuldottei Londonban tartózkodtak, a Német Munkás Muvelődési Egylet (v. o. 237. jegyz) ulésein is részt vettek és előadásokat tartottak. Kiadásunkban a beszédeikről készult jegyzőkonyvi kivonatokat az egylet jegyzőkonyvében kovetett sorrendben kozoljuk. – *370*

280 Lásd Louis Blanc: „Histoire de la révolution française". – *372*

281 Lásd Daumer: „Die Geheimnisse des christlichen Altertums". – *372*

282 A „Deutsche-Brusseler Zeitung" beszámolójából az is kitűnt, hogy az ünnepségen korulbelul 130-an voltak jelen, koztük tobb neves belga, német, lengyel, francia stb. forradalmár és demokrata. Marxon kívul Wilhelm Wolff, a lengyel demokraták nevében J. Lelewel mondott beszédet, Jenny Marx pedig verseket olvasott fel. – *375*

283 A „Deutsche-Brusseler Zeitung" ezt kovető számaiban nem jelent meg beszámolo Marxnak a munkabérről tartott előadásáról. Marx 1847 dec. végen tobb előadást tartott a brusszeli Német Munkásegyletben a bérmunkáról és a tőkéről (v. o. 192. jegyz.), amelyekhez „Munkabér" címmel írt egy vázlatot (lásd 6. kot.). – *375*

284 Az Association démocratique (v. o. 207. jegyz.) a „Deutsche-Brusseler Zeitung" 1848 jan. 6-i és jan. 9-i számaiban adott hírt kuszobonálló nyilvános gyúléséről és Marx ott elhangzó politikai gazdaságtani előadásáról. A gyúlésen határozatot hoztak, hogy a beszédet a társaság pénzén kinyomtatják. Az Association démocratique határozatára a beszéd kulon brosúrában jelent meg 1848 februárjában. (Lásd Marx: „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről", 4. kot.) – Marx beszédéről a „Réforme" 1848 jan. 19-i száma is tudósított. – *376*

285 Lásd ehhez 4. kot. 424. old. – A három tanulmányt „Three Prize Essays on Agriculture and Corn Law" (Három pályadíjnyertes tanulmány a mezőgazdaságról és a gabonatorvényről) címmel jelentették meg kozos kotetben. – *376*

286 A „Deutsche-Brüsseler Zeitung" kovetkező (és egyben utolsó) számában nem kerult sor az ígért részletes beszámolóra. A krakkói forradalom második évfordulóján elhangzott beszédek kulon brosúrában jelentek meg márc. 15-én, Marx sajtó alá rendezésében, Vogler brusszeli kiadónál; a brosúra az 1846-os krakkói ideiglenes kormány kiáltványát (v. o. 273. jegyz.) is kozolte. – *379*

287 Kiadásunkban kozoljuk Jenny Marxnak férjéhez írt hat levelét; ezzel folytatjuk a családtagok Marxhoz írt leveleinek a Marx és Engels Művei 40. kotetében elkezdett kozlését. A levelek tartalmi érdekességén túl ezt az is indokolja, hogy ebből a korai időszakból nem maradtak fenn a családtagokhoz írt Marx-levelek (kivéve Marx 1837 novemberi levelét apjához, amelyet a 40. kotetben kozlunk). – *381*

288 Jenny Marx 1844 máj. 1-én szuletett lányával, Jennyvel korulbelul jún. kozepén Párizsból Trierbe utazott, ahol édesanyját látogatta meg. Szeptemberben tértek vissza Párizsba. – *383 388*

289 Jenny Marx anyja, Karoline von Westphalen, fiával, Edgarral együtt Kreuznachból, ahol férjének halála után élt, 1843 végén visszatért Trierbe. Lehetséges, hogy először Wettendorf adóugyi ellenőr házában lakott. – *383*

290 Jenny Marx az 1844 júniusi szileziai takácsfelkelésre utal (v. ö. 183., 184–186. old.). – *384*

291 Jún. 19-én volt Marxék házassági évfordulója. – *384*

292 Jenny Marx valószínúleg a család anyagi helyzetében beállott javulásra utal. Georg Jung kezdeményezésére kolni barátok 1000 tallért gyűjtottek ossze Marx számára.

Claessen 1844 márc. 13-i levelében értesítette erről, hozzáfűzve, hogy ezzel az összeggel orommel adóznak Marx tehetségének és tevékenységének és kárpótolják a közös ügyért hozott áldozatokért – *385*

293 „Trier'sche Zeitung" – német napilap, 1757-ben alapították; ezzel a címmel 1815-től jelent meg; a 40-es évek elején polgári radikális újság; 1843-ban K. Grun befolyása alá került és az „igazi szocializmus" szócsöve lett; 1851-ig jelent meg. – *385*

294 Adolphe-Charles Adam „Le postillon de Lonjumeau" c. operájáról van szó. – *385*

295 „La garde meurt et ne se rend pas!" (A gárda meghal és nem adja meg magát!) – Cambronne tábornoknak tulajdonított mondás, állítólag a waterlooi csatában hangzott el. – *386*

296 A kiadásunkban közölt levélrészlet Jenny Marx egyik elveszett leveléből való; alapja a „Vorwarts!" 1844 aug. 10-i számának tárcarovatában „Egy német holgy leveléből" címmel közölt kivonat. Marx azt írja erről Ludwig Feuerbachnak 1844 aug. 11-én: „Az »Egy német holgy leveléből« címmel a »Vorwarts« 64. számának tárcarovatában megjelent kis kivonatot feleségem leveléből – aki Trierben van látogatóban édesanyjánál – a szerző tudta nélkül közölte a lap." (V. ö. 27. kot. 402. old.) – *387*

297 Lásd Biblia, Máté 26, 41. – *388*

298 Marx húga, Henriette (Jettchen) 1844 szept. 3-án ment férjhez Theodor Simons építészhez. – *389*

299 Wilhelm Arnoldi trieri püspök 1844 aug. közepétől szept. végéig 34 év után a trieri dómban ismét kiállította az ereklyeként tisztelt ún. „varratlan Krisztus-kopenyt" (a „szent kopenyt"); a beszámolók szerint több mint egymillió zarándok kereste fel ebből az alkalomból Triert. – *389*

300 Lásd Marx: „Kritikai széljegyzetek »Egy porosz« cikkéhez (»Vorwarts!« 60. sz.): »A porosz király és a szociális reform«" (1. kot.). (V. ö. még 79. jegyz.) – *390*

301 Marxnak a „Deutsch-Franzosische Jahrbucher"-en (v. ö. 12. jegyz.) végzett munkájáért honorárium helyett a folyóirat bizonyos számú példánya állt rendelkezésére; a példányok terjesztésére kölni barátai vállalkoztak (elsősorban Georg Jung). Minthogy a badeni kormány 100 példányt elkobzott, a barátok kötelességüknek érezték, hogy Marxot kártalanítsák. – *390*

302 A levél töredékesen maradt fenn: az eleje, a vége és a boríték hiányzik. A keltezés is hiányos: az évszám nincs megadva, de a szövegből (Marx Brüsszelbe érkezésének említéséből) megállapítható, hogy 1845 febr. 10-ről van szó. – *391*

303 Jenny Marx arra utal, hogy Marxot, Rugét és Bernayst a „Vorwarts!" c. lapban való kozremúködésukért a kormány kiutasította Franciaországból (v. ö. 79. jegyz.). A francia kormány kiutasító végzését 1845 jan. 25-én kézbesítették Marxnak, azzal a paranccsal, hogy egy héten belül hagyja el Párizst. Febr. 3-án szándékozott elutazni, de lehetséges, hogy már febr. 1-én elindult Brüsszelbe. – *391*

304 A levél borítéka elveszett; a keltezés megállapítható abból, hogy Jenny Marx megemlíti Engels visszatérését Brüsszelbe (ennek körülbelüli időpontja 1845 aug. 24.). – Marx említett levele nem maradt fenn (v. ö. 287. jegyz.). – *393*

305 V. ö. F. Freiligrath: „Trotz alledem!". – *393 397*

306 Jenny Marx ekkor szülés előtt volt (1845 szeptemberben született meg második gyermeke, Laura). – *394*

307 Marx tervezett munkájáról – „A politika és a nemzetgazdaságtan bírálata" – van szó (lásd erről 11. jegyz.). – *395*

308 A levél keltezése hiányos; a hónap és az év megállapítható Joseph Weydemeyernek Luise Lüninghez 1846 febr. 21-én írt leveléből: megemlíti, hogy Marx ezen a napon Arlonig kísérte feleségét, aki beteg anyjához utazott Trierbe. Jenny Marx leveléből kitűnik, hogy akkor már huzamosabb ideje volt Trierben; 1846 áprilisában ismét Brüsszelben volt. – *396 398*

309 A brüsszeli kommunista levelező bizottság kommunista sajtópropaganda németországi megszervezését tervezte. Weitling, aki 1846 elején Marx és Engels meghívására Brüsszelbe költözött, szintén tagja volt a bizottságnak. Jenny Marx itt feltehetően arra utal, hogy Weitling a kommunista sajtópropaganda keretében a saját műveit akarta kiadatni. – *397*

310 A „Német ideológia" I. kötetének III. fejezetéről („Szent Max") van szó (lásd 293–295. old. és 3. köt. 104–447. old.). – *398*

311 Feltehetően utalás Ruge „Der Rabbi Moses und Moritz Hess" (Moses rabbi és Moritz Hess) c. cikkére, amely a Heinzen által szerkesztett „Die Opposition" (Az ellenzék) c. kiadványban (Mannheim 1846) jelent meg. – *398*

312 A levél vége elveszett. *398*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok és egyesületek közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABD AR-RAHMÁN (1778–1859) – marokkói szultán 1822–1859. – *178 322*

ABD EL-KADER, Szidi el Hadzsi Uld Mahiddin (1808–1883) – Algéria emírje 1830–47; 1832–47 az algériai–marokkói szabadságharc vezére. – *178 179 321 322* (99 217)

ADAM, Adolphe-Charles (1803–1856) – francia zeneszerző.
– *Le postillon de Lonjumeau* (A lonjumeau-i postakocsis). – *385* (294)

»*Aftonbladet*« (Esti Lap), Stockholm. – *355* (256)

AISZKHÜLOSZ (i. e. 525–456) – görög drámaíró. – *117*
– *Προμηθεὺς δεσμώτης* (A leláncolt Prométheusz). – *117* (51)

ALEMBERT, Jean Le Rond d' (1717–1783) – francia felvilágosító, matematikus és természettudós. – *313*

ANDERS, Alfred August – német publicista, londoni emigráns, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1858-tól a londoni Német Munkás Művelődési Egylet East-End-i részlegének egyik vezetője. – *354* (253)

»*Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik* (Kiadatlan írások a legújabb német filozófiához és publicisztikához), Zürich–Winterthur 1843. – *44 136* (16)

ANGLES, Jules, comte d' (1778–1828) – Párizs rendőrfőnöke. – *241*

ANGOULEME, Marie-Thérèse-Charlotte, princesse d' (1778–1851) – XVI. Lajos leánya, d'Angoulême herceg felesége. – *241*

Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, November 1846. (Az Igazak Szövetsége népcsarnokának üzenete a Szövetséghez, 1846 november); „Demokratisches Taschenbuch für 1848" (Demokrata zsebkönyv 1848-ra), Lipcse 1847. – *355*

Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, Februar 1847. (Az Igazak Szövetsége népcsarnokának üzenete a Szövetséghez, 1847 február); „Demokratisches Taschenbuch für 1848" (Demokrata zsebkönyv 1848-ra), Lipcse 1847. – *350 355* (235 250)

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

ARAGO, Dominique-François (1786–1853) – francia fizikus és polgári republikánus politikus. – *315*

ARAGO, Etienne (1803–1892) – francia író és radikális demokrata politikus, a „Réforme" munkatársa; Dominique-François Arago fivére. – *308 309 311*

ARCELIN – 1844-ben francia katonaorvos Algériában. – *179*

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *114*
– *Περὶ ζῷων γενέσεως* (Az élőlények keletkezéséről). – *114* (50)

ARNOTT, John – 1850–52-ben a chartisták végrehajtó bizottságának tagja. – *364*

ATTILA (megh. 453) – hun uralkodó 433–453. – *275*

AUMALE, Henri-Eugène-Philippe-Louis d'Orléans duc d' (1822–1897) – Lajos Fülöp francia király fia; részt vett az Abd el-Kader elleni algériai hadjáratokban; 1847-ben Algéria főkormányzója. – *179 321 322*

Autun püspöke *lásd* Talleyrand-Périgord

B

BABEUF, François-Noël (Gracchus) (1760–1797) – francia forradalmár, utópikus kommunista, az „egyenlők" összeesküvésének megszervezője. – *216 305*

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, 1848–49 részt vett a német forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz; 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *392*

BARERE DE VIEUZAC, Bertrand (1755–1841) – francia jogász, a forradalom alatt az alkotmányozó nemzetgyűlés és a konvent tagja; jakobinus; később a thermidori ellenforradalom aktív résztvevője. – *293 294* (184)

BAUER, Bruno (1809–1882) – német ifjúhegeliánus filozófus, bibliakritikus; 1866 után nemzeti liberális. – *43–45 135 136 288–290 294 385* (172)

– *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (A szinoptikusok evangéliumi történelmének kritikája), Lipcse 1841; Braunschweig 1842. – *135 136* (66)
– *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit* (A szabadság jó ügye és az én saját dolgom), Zürich–Winterthur 1842. – *136* (69)
– *Das entdeckte Christentum. Eine Erinnerung an das achtzehnte Jahrhundert und ein Beitrag zur Krisis des neunzehnten* (A kereszténység felfedezése. Emlékezés a tizennyolcadik századra és adalék a tizenkilencedik század válságához), Zürich–Winterthur 1843. – *136* (67 68)
– (Névtelenül:) *Neueste Schriften über die Judenfrage* (Legújabb írások a zsidókérdésről); „Allgemeine Literaturzeitung", I. füz., 1843 dec.; IV. füz., 1844 márc. – *43 136* (13 70)
– (Névtelenül:) *Hinrichs, Politische Vorlesungen. Zweiter Band, Halle 1843 etc.* (Hinrichs: „Politikai előadások". Második kötet, Halle 1843 stb.); „Allgemeine Literaturzeitung", V. füz., 1844 ápr. – *136* (70)
– (Névtelenül:) *Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?* (Mi most a kritika tárgya?); „Allgemeine Literaturzeitung", VIII. füz., 1844 júl. – *43 136* (13 70)
– (Névtelenül:) *Charakteristik Ludwig Feuerbach* (Ludwig Feuerbach jellemzése); „Wigand's Vierteljahrsschrift", Lipcse 1845, III. köt. – *288–290* (171)

BAUER, Heinrich – német cipész, az Igazak Szövetségének egyik vezetője, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1851-ben Ausztráliába emigrált. – *362 363* (234 237)

BECKER, August (1814–1871) – német publicista, Weitling híve; Weitling letartóztatása után a svájci kommunista kézművesmozgalom irányítója, az Igazak Szövetsége svájci csoportjának tagja; részt vett az 1848–49-es német forradalomban; az 50-es évek elején az Egyesült Államokba emigrált. – *223*

BENKENDORF, Alekszandr Hrisztoforovics, gróf (1783–1844) – orosz politikus, I. Miklós bizalmasa; a XIX. sz. 20-as éveiben a csendőrség és a harmadik ügyosztály főnöke. – *176*

BENTHAM, Jeremy (1748–1832) – angol jogi író, társadalomfilozófus; a hasznossági elmélet szélsőségesen burzsoá irányzatának (az utilitarizmusnak) hirdetője. – *217*

BERANGER, Pierre-Jean de (1780–1857) – francia demokrata költő. – *308*

BERGASSE, Nicolas (1750–1832) – francia ügyvéd és publicista, monarchista. – *98*

BERNARD, H. – londoni francia emigráns, a Testvéri Demokraták társaságának tagja. – *318*

Biblia. – *118 388* (53 297)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. – *311–314 372* (198 202)

– *Histoire de la révolution française* (A francia forradalom története), I–II. köt., Párizs 1847. – *372* (280)

»*Blätter der Gegenwart für soziales Leben*« (A társadalmi élet jelenkori lapja), Lausanne. – *218 220* (130)

BLUM (Bluhm), P. – 1847–48-ban Oroszország képviselője a Testvéri Demokraták társaságában. – *318*

BOLINGBROKE, Henry Saint-John, Viscount (1678–1751) – angol deista és szkeptikus filozófus; a tory párt egyik vezetője. – *313*

Bonaparte *lásd* Napóleon, I.

BORN, Stephan (Simon Buttermilch) (1824–1898) – német szedő, az Igazak és a Kommunisták Szövetségének tagja, részt vett az 1848-as német forradalomban; később polgári radikális újságíró és irodalomtörténész-professzor Svájcban, majd Londonban. – *358 359 360 363*

BOURBONOK – francia uralkodóház 1598–1792 és 1814–1830. – *227 233*

BOWRING, Sir John (1792–1872) – angol politikus, nyelvész és irodalmár; Bentham tanítványa, szabadkereskedő; Anglia távolkeleti gyarmatpolitikájának végrehajtója. – *369*

BRAY, John Francis (1809–1895) – angol közgazdász, Owen követője; chartista. – *211* (118)

– *Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, the Age of Might and the Age of Right* (A munka bajai és a munka gyógyszere; vagy a hatalom kora és a jog kora), Leeds 1839. – *211* (118)

BREYER, Friedrich Albert (1812–1876) – német liberális; a 40-es években orvosként működött Brüsszelben és az ottani Demokrata Társaság tagja volt. – *376 394*

BROGLIE, Victor-François (1718–1804) – francia tábornagy, a francia forradalom idején a szövetkezett ellenforradalmi csapatok parancsnoka. – *293*

BROUGHAM, Henry Peter, Lord Brougham and Vaux (1778–1868) – angol jogász és politikus, 1830–34 lordkancellár; whig. – *54*

BUGEAUD DE LA PICONNERIE, Thomas-Robert, marquis, (1844-től) duc d'Isly (1784–1849) – francia tábornagy, orléanista; 1834-ben leverte a párizsi koztársasági felkelést; 1841–47 Algéria főkormányzója; az algériai és marokkói hódító háború egyik szervezője; tobb katonai mű szerzője. – *322*

BUNSEN, Christian Karl Josias, Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista és teológus, 1842–54 londoni kovet. – *159* (81)

BUONARROTI, Filippo Michele (1761–1837) – olasz származású francia forradalmár, utópikus kommunista, Babeuf harcostársa; kuzdott a babouvista hagyományoknak a forradalmi munkásmozgalomban való feleleven itéséért. – *217*

BURET, Antoine-Eugène (1810–1842) – francia kispolgári szocialista, kozgazdász, Sismondi kovetője. – *55–57 68*

– *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France etc.* (A dolgozó osztályok nyomorúságáról Angliában és Franciaországban stb.), Párizs 1840. – *55–57 68* (28 52)

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – német publicista, 1842–43 a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1848-ban a Kommunisták Szovetsége kolni csoportjának tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa, 1850-ben a Kommunisták Szovetsége kozponti vezetőségének tagja; 1852-ben a kolni kommunista-per egyik fővádlottjaként 6 évre ítélték, 1867 után nemzeti liberális. – *391 392 394*

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utópikus kommunista. – *107 217 305* (238)

– *Voyage en Icarie. Roman philosophique et social* (Ikáriai utazás. Filozófiai és társadalmi regény) (1840), Párizs 1842. – *107* (45)

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *157*

CHATEAUBRIAND, François-Rene, vicomte de (1768–1848) – francia iro, reakcios politikus és diplomata, 1822–24 kulugyminiszter, 1822-ben a veronai kongresszuson Franciaország képviselője. – *308*

CHERBULIEZ, Antoine-Elisée (1797–1869) – svájci francia kozgazdász; Sismondi kovetője. – *210*

CHEVALIER, Michel (1806–1879) – francia mérnok, kozgazdász és publicista; a 30-as évek elején Saint-Simon kovetője, majd szabadkereskedő és bonapartista – *99 120 206*

CLARK, Thomas – angol chartista, a Testvéri Demokraták társaságának tagja; 1848 után reformista. – *318 324*

CLAVIERE, Etienne (1735–1793) – francia politikus, a forradalom idején a torvényhozó nemzetgyülés tagja; a girondista kormány pénzugyminisztere. – *194*

COMTE, François-Charles-Louis (1782–1837) – francia liberális publicista és politikus, vulgáris kozgazdász. – *194*

– *lásd még* Say

CONSIDERANT, Victor (1808–1893) – francia publicista, utópikus szocialista, Fourier kovetője. – *217*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Ujság), Párizs. – *321* (218)

»*Constitutionnel neuchâtelois*« (Neuchâteli Alkotmányos Újság). – *218* (127 128)
– 1845 szept. 11. – *218–220*

COURIER DE MERE, Paul-Louis (1772–1825) – francia filológus és publicista, polgári demokrata; a restauráció idején következetes antiarisztokrata és antiklerikális. – *99*

»*Le Courrier de Provence*« (Provence-i Kurir), Párizs. – *194* (112)

Cours complet d'économie politique pratique etc. *lásd* Say

CROCHARD – 1844-ben a francia hadsereg alhadnagya Algériában. – *179*

D

D'Alembert *lásd* Alembert

DANIELS, Roland (1819–1855) – német orvos, 1850-től a Kommunisták Szövetségkölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – *394*

DAUMER, Georg Friedrich (1800–1875) – német vallástörténész, író; kezdetben radikális ateista, később vallásos konzervatív. – *372 373*
– *Die Geheimnisse des christlichen Altertums* (A keresztény ókor titkai), I–II. köt., Hamburg 1847. – *372 373* (281)

DAVID D'ANGERS, Pierre-Jean (1788–1856) – francia szobrász, a 40-es években részt vett a választójogi reformmozgalomban. – *309*

»*Décade philosophique, littéraire et politique*« (Filozófiai, irodalmi és politikai dekád), Párizs. – *194* (113)

DESMOULINS, Lucie-Simplice-Camille-Benoît (1760–1794) – párizsi ügyvéd, forradalmár, Danton barátja. – *98* (36)

DESTUTT DE TRACY, Antoine-Louis-Claude, comte de (1754–1836) – francia szenzualista filozófus, liberális politikus és közgazdász. – *25 99 127*
– *Éléments d'idéologie* (Az ideológia elemei), IV–V. rész: „Traité de la volonté et de ses effets" (Értekezés az akaratról és annak hatásairól) (1815), Párizs 1826. – *25 128* (9 148)

»*Deutsch-Französische Jahrbücher*« (Német–Francia Évkönyvek), Párizs. – *43 44* (12 301)

»*Deutsche Brüsseler Zeitung*« (Brüsszeli Német Újság). – *369* (197 278 282 283 284 286)

»*Deutsche Vierteljahrsschrift*« (Német Negyedévi Folyóirat), Stuttgart–Tübingen. – *70* (29)
– 1838, 3. füz. – *70*
– *lásd még* Treskow

DEZAMY, Théodore (1803–1850) – francia publicista, az utópikus kommunizmus forradalmi irányzatának képviselője. – *217* (126 238)

Dictionnaire universel de la géographie commerçante *lásd* Peuchet

DIDEROT, Denis (1713–1784) – a francia felvilágosodás legkiemelkedőbb filozófusa, az enciklopédisták vezetője, harcos materialista és ateista. – *313*

DIERIG – langenbielaui (Szilézia) pamutgyáros. – *184*

DIXON, William – a Nemzeti Charta-Szövetség végrehajtó bizottságának tagja. – *324*

DOHL, Johann Balthasar – a Kommunisták Szövetségének tagja, 1847-ben hollandiai küldötte. – *354 357* (258)

DÖLEKE, Hermann – a XIX. sz. 30–40-es éveiben az „Ifjú Németország" nevű svájci titkos forradalmi szervezet tagja. – *218*

DUNOYER, Barthélemy-Charles-Pierre-Joseph (1786–1862) – francia vulgáris közgazdász és polgári politikus. – *206*

DUPIN, André-Marie-Jacques (1783–1865) – francia ügyvéd és politikus, orléanista; 1849-ben a törvényhozó gyűlés elnöke, később bonapartista. – *321* ([215])

DUPONT DE L'EURE, Jacques-Charles (1767–1855) – francia liberális politikus, mérsékelt republikánus, a nagy francia forradalom és az 1830-as forradalom résztvevője; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. – *315*

DUVEYRIER, Charles (1803–1866) – francia irodalmár és ügyvéd, saint-simonista. – *206*

E

»*L'Égalitaire. Journal de l'organisation sociale*« (Az egyenlőségpárti. A társadalmi megszervezés lapja), Párizs. – *217* ([126])

EICHHORN, Johann Albrecht Friedrich (1779–1856) – porosz politikus, szélső reakciós; 1840–48 közoktatásügyi miniszter. – *167*

»*Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*« (Huszonegy ív Svájcból), Zürich–Winterthur 1843. – *44 110* ([15])

ENGELS, Friedrich (1820–1895). – *44 101 288 290 343 358 367–368 374 379 394 396 397*
– *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* (A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata) [1843 vége–1844 eleje]; „Deutsch-Französische Jahrbücher", I–II. füz., Párizs 1844. (1. köt. 497–522. old.) – *3 44 101* ([1 11])
– [*Hírek Poroszországból – Zavargások Sziléziában*;] „The Northern Star", 1844 jún. 29. (182–183. old.) – *184*
– *The late Butchery at Leipzig – The German Working Men's Movement* (A minapi lipcsei mészárlás – A német munkásmozgalom) [1845 szept. 8. és 11. között]; „The Northern Star", 1845 szept. 13. (2. köt. 524–526. old.) – *221* ([132])
– „*Young Germany" in Switzerland. Conspiracy against Church and State*! (Az „Ifjú Németország" Svájcban. Összeesküvés az egyház és az állam ellen!); „The Northern Star", 1845 szept. 27. (218–221. old.) – *222*
– *Entwurf eines Kommunistischen Glaubensbekenntnisses* (A kommunista hitvallás tervezete); „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)" (A Kommunisták Szövetségének alapító okmányai (1847 június–szeptember)), Hamburg 1969. (296–301. old.) – *346 348 351 354 355 357 358 361 362* ([187 269])
– *lásd még* Marx

Entwurf einer Verordnung über Ehescheidung, vorgelegt von dem Ministerium für Revision der Gesetze im Juli 1842 (A válási törvény tervezete; előterjesztette a törvényrevíziós minisztérium 1842 júliusában); „Rheinische Zeitung", 1842 okt. 20., Melléklet. – *182*

ERZSÉBET (1801–1873) – IV. Frigyes Vilmos porosz király felesége. – *156–159*

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író, az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilépett a Szövetségből; Amerikában, később ismét Franciaországban élt. – *391 392*

Extraits des enquêtes etc. publiées en Angleterre par le Parlement etc. (Az Angliában a Parlament által közzétett vizsgálatok stb. kivonata stb.), I. köt.: L'agriculture en Irlande (Az írországi mezőgazdaság), Vienne–Párizs 1840. – *55*

F

FEIN, Georg (1803–1869) – német emigráns Svájcban, a 30–40-es évek forradalmi mozgalmának résztvevője, az „Ifjú Németország" nevű titkos társaság tagja. – *218*

FERRIER, François-Louis-Auguste (1777–1861) – francia közgazdász, vámügyi főtisztviselő, védővámos. – *192 193 213–216*
– *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce* (A kormányról, a kereskedelemmel való kapcsolataiban tekintve), Párizs 1805. – *192–193 213–216*

FEUERBACH, Ludwig (1804–1872) – német materialista filozófus. – *44 45 113 136 137 138 147 220 243 289 291 292* (48 172 296)
– *Das Wesen des Christentums* (A kereszténység lényege), Lipcse 1841; II. kiad. 1843. – *138* (5 49)
– *Vorläufige Thesen zur Reformation der Philosophie* (Előzetes tézisek a filozófia reformációjához); „Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik", II. köt., 1843. – *44 136* (16 49)
– *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (A jövő filozófiájának alapelvei), Zürich–Winterthur 1843. – *44 113 136 137 147* (16 49 71 72 76)

FLOCON, Ferdinand (1800–1866) – francia kispolgári radikális politikus és publicista, a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. – *311 314–315* (198)

FORSSELL, Carl Daniel – a Kommunisták Szövetségének tagja Svédországban. – *355*
– *Kommunismen och kristendomen* (Kommunizmus és kereszténység), Stockholm 1847. – *355* (255)

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – *104 217 224 243 244 245 246 279 284–286 305* (33 122 142 148 151 154 157)
– *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete) (1808); „Oeuvres complètes" (Összes Művei), II. kiad., I. köt., Párizs 1841. – *245 258–259 266–267 271–273 280–281 284* (142 147 156 160 161 164 165)
– *Théorie de l'unité universelle* (Az egyetemes egység elmélete) (1822); „Oeuvres complètes" (Összes Művei), II. kiad., II–V. köt., Párizs 1841. – *244 286* (145 170)
– *Le nouveau monde industriel et sociétaire etc.* (Az új ipari és társadalmas világ stb.) (1828), Párizs 1829–30. – *284* (166 170)
– *Section ébauchée des trois unités externes* (A három külső egység megkezdett része); „La Phalange", 1845 jan.–febr. – *244 245–258 259–266 267–271 273–280 281–284* (142 165)

FRANÇOIS DE NEUFCHATEAU, Nicolas-Louis-François, comte de (1750–1828) – francia politikus és költő, a direktórium idején belügyminiszter. – *227*

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es évektől kispolgári radikális.
– *Trotz alledem!* (Mindenek ellenére!) – *393 397* (305)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *156–159 167 182 387* (80 81)

FUNKE, Georg Ludwig Wilhelm (XIX. sz. első fele) – német teológus, óhegeliánus. – *98*
– *Die aus der unbeschränkten Teilbarkeit des Grundeigentums hervorgehenden Nachteile etc.*

(A földtulajdon korlátozatlan megoszthatóságából származó hátrányok stb.), Hamburg–Gotha 1839. – *98* (37)

FUSSEL, John – a 40-es években a birminghami chartisták egyik vezetője. – *324*

G

GANILH, Charles (1758–1836) – francia politikus és vulgáris kozgazdász, újmerkantilista. – *99*

GARNIER, Germain, comte de (1754–1821) – francia kozgazdász, bonapartista szenátor, A. Smith francia fordítója és kiadója. – *214* (19 25)

GAY, Jules (1807–1876 után) – francia publicista, utópikus kommunista. – *217* (126)

»*La Gazette de France*« (Franciaországi Újság), Párizs. – *227* (136)

»*Gesellschaftsspiegel. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart*« (A Társadalom Tukre. Folyóirat a vagyontalan néposztályok képviseletére és a jelenkori társadalmi állapotok megvilágítására), Elberfeld. – *225 333–335 394* (135 230)

GLAISE-né – Jenny Marx párizsi ismerőse. – *391*

Le Globe« (A Földgömb), Párizs. – *217* (125)

GODWIN, William (1756–1836) – angol író és publicista, racionalista, Malthus ellenfele; az anarchizmus előfutára. – *217*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *131 133*
– *Faust.* – *131* (63)

GÖRTZ, Franz Damian (1788–1865) – 1841–48 trieri főpolgármester. – *389*

GRETCHEN – Barbelnből való lány, Marx legidősebb leányának, Jennynek a dajkája; 1844 szeptemberétől valószínűleg Marx Párizsból való kiutasításáig (1845 január) a családdal Párizsban élt. – *383 384 391*

GRUPPE, Otto Friedrich (1804–1876) – német publicista, idealista filozófus, antihegeliánus. – *136*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német publicista, a 40-es évek közepén az „igazi szocializmus" fő képviselői közé tartozott; az 1848–49-es forradalom idején kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal). – *342–344 355 358 359 398* (143 241 261 293)
– (Névtelenül:) *Die preussischen Landtags-Abschiede. Ein Wort zur Zeit* (A porosz Landtag-véghatározatok. Néhány szó korunkról), Birwinken 1846. – *343* (243)

GUERRIER – francia szocialista, a 40-es években kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; Ewerbeck barátja. – *390*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus; 1840–48 Franciaország bel- és kulpolitikájának irányítója, a finánchurzsoázia érdekeinek képviselője. – *319 320 322 365 391* (79)

GUROWSKI, Adam, gróf (1805–1866) – lengyel publicista, részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben; később a cárizmus híve; 1849-től az Egyesült Államokban élt; az 50-es években a „New-York Daily Tribune" munkatársa. – *171* (92)
La vérité sur ,a Russie et sur la révolte des provinces polonaises (Az igazság Oroszországról – és a lengyel tartományok felkeléséről), Párizs 1834. – *171* (92)

GÜLICH, Gustav von (1791–1847) – német vállalkozó, közgazdász és gazdaságpolitikus, feltaláló; a német védővámosok feje. – *302*
– *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit* (A kereskedelem, az iparok és a földművelés történeti leírása korunk legjelentősebb kereskedelmi államaiban), Jéna 1830 (1842–45). – *303 304* (192)

H

HALLER, Karl Ludwig von (1768–1854) – svájci jogász és történész; az 1848 előtti német feudális monarchista reakció ideológusa. – *98*
– *Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands; der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt* (Az államtudomány restaurációja, vagy a természetes-társas állapot elmélete; szembeállítva a mesterséges-polgári állapot kimérájával), Winterthur 1816–34. – *98* (37)

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol politikus, a chartista balszárny egyik vezetője; a „Northern Star" és más chartista lapok és folyóiratok szerkesztője; Marx és Engels barátja. – *316 318 324 326–327 367 368* (87 210 221)

HEBERT, Jacques-René (1757–1794) – francia forradalmár, a jakobinus diktatúrát balról támadó túlzók egyik vezére. – *217*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *43 44 135 137 138 141 142 146–153 243 244 284 289* (76 167)
– *Die Phänomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája) (1807); „Werke" (Művei), II. kiad., II. köt., kiadta J. Schulze, Berlin 1841. – *44 135 138 139 140–143 146–148* (38 56 74 75 78)
– *Die Wissenschaft der Logik* (A logika tudománya) (1812–16); „Werke" (Művei), II. kiad., V. köt., kiadta L. Henning, Berlin 1841. – *44 135* (78)
– *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban) (1817), III. kiad., Heidelberg 1830. – *138 151* (78)
– *Grundlinien der Philosophie des Rechts etc.* (A jog filozófiájának alapvonalai stb.) (1820); „Werke" (Művei), VIII. kot., kiadta E. Gans, Berlin 1833. – *148* (78)

Heide *lásd* Wolff, Wilhelm

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író, 1843-tól Marx barátja. – *385 387 391*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – német publicista, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd Svájcba, később Angliába emigrált; 1850-ben az Egyesült Államokban telepedett le. – *359* (249 311)
– (Névtelenül:) *Der deutsche Hunger und die deutschen Fürsten* (A német éhség és a német fejedelmek), Bern 1847. – *359* (264)
– *Dreissig Kriegsartikel der neuen Zeit für Offiziere und Gemeine in despotischen Staaten* (Harminc újkori hadi cikk tisztek és közlegények számára zsarnoki államokban), Neustadt 1846. – *359* (264)

HELVETIUS, Claude-Adrien (1715–1771) – francia filozófus, mechanikus materialista, ateista. – *217*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német költő, kispolgári demokrata; részt vett a badeni felkelésben, majd Svájcba emigrált; 1863-ban az Általános Német Munkásegylet svájci meghatalmazottja, lassalleánus; később szakított a lassalleanizmussal és az eisenachiakhoz csatlakozott. – *384 390 392* (15)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista, a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa; a 40-es évek kozepén az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője, később lassalleánus. – *44 110 394 397 398* (122 143 230)

– (Az „Europaische Triarchie" szerzője:) *Sozialismus und Kommunismus* (Szocializmus és kommunizmus); „Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz", 1843, I. rész. – *44* (10)

– (Az „Europaische Triarchie" szerzője:) *Die Eine und ganze Freiheit* (Az Egy és egész szabadság); „Einundzwanzig Bogen etc.,", 1843, I. rész. – *44* (15)

– (Az „Europaische Triarchie" szerzője:) *Philosophie der Tat* (A tett filozófiája), „Einundzwanzig Bogen etc.", 1843, I. rész. – *44 110* (15 47)

HILDITCH, Richard – angol ugyvéd és kozgazdász, a XIX. sz 40-es eveiben tobb koz gazdaságtani munkája jelent meg, a foldjáradék államosításának híve. – *210*

HINRICHS, Hermann Friedrich Wilhelm (1794–1861) – német filozó fiaprofesszor óhegeliánus. – *289*

HOFFMAN, Max – német gyógyszerész, a XIX. sz. 30–40-es éveiben az „Ifjú Németország" nevu svájci titkos forradalmi szervezet tagja. – *218*

HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, August Heinrich (1798–1874) – német koltő és filológus. – *167*

HOLBACH, Paul-Henri-Dietrich, baron d' (1723–1789) – francia filozófus, mechanikus materialista, ateista. – *217*

HOLM, Peter – dán szocialista, 1847–48 a Testvéri Demokraták társaságának elnokségében Skandinávia képviselője. – *318*

HORNSCHUH – 1847-ben az Igazak Szovetségének megbízottja Svájcban, weitlingiánus. – *360*

L'Humanitaire« (Az Emberbarát), Párizs. – *217* (126)

HUMBOLDT, Alexander Friedrich Heinrich, Freiherr von (1769–1859) – német természetkutató és utazó. – *391* (79)

I

IMBERT, Jacques (1793–1851) – francia szocialista, részt vett az 1834-es lyoni felkelésben, a 40-es években Belgiumba emigrált, a brusszeli Demokrata Társaság alelnoke, az 1848-as forradalomban a Tuileriák parancsnoka. – *366*

J

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárkoltő és publicista, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; tobb chartista lap szerkesztője és kiadója, az 50-es évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *318 324–326 364 365* (210 221)

JOTTRAND, Lucien-Léopold (1804–1877) – belga ugyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1847-ben a brusszeli Demokrata Társaság elnoke. – *366* (207)

Journal des Débats politiques et littéraires« (A politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *178 369* (98)

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista, kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyulés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *390* (292 301)

K

KAISER, Heinrich Wilhelm – német filozófus és jogtörténész. – *285*
– *Die Persönlichkeit des Eigentums in Bezug auf den Sozialismus und Kommunismus im heutigen Frankreich* (A tulajdon személyessége, vonatkozással a szocializmusra és kommunizmusra a mai Franciaországban), Bréma 1843. – *285* ([168])

KANKRIN, Jegor Francevics, gróf (1774–1845) – német származású orosz politikus, 1823–44 pénzügyminiszter. – *176*

KÁROLY, I. (1600–1649) – angol király 1625–1649. – *326* ([206])

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *368*

KEEN, Charles – angol chartista; 1872-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *318 324 367*

Királyné *lásd* Erzsébet

KOLUMBUS (Cristoforo Colombo; Cristóbal Colón) (kb. 1451–1506) – genovai származású spanyol hajós, Amerika felfedezője. – *370*

»*Kommunistische Zeitschrift*« (Kommunista Folyóirat), London. – *347–348 354 356–357 361 362* ([249 268])

Der Kongress an den Bund in Hamburg, den 9-ten Juni 1847 (A kongresszus a Szövetséghez Hamburgban, 1847 jún. 9.); „Grundungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)" (A Kommunisták Szövetségének alapító okmányai (1847 június–szeptember)), Hamburg 1969. – *351 353–359 362*

KONSTANTIN PAVLOVICS (1779–1831) – orosz nagyherceg. – *364*

KOSEGARTEN, Wilhelm (1792–1868) – német reakciós publicista, védelmezte a jobbágyrendszert. – *98*
– *Betrachtungen über die Veräusserlichkeit und Teilbarkeit des Landbesitzes* (Vizsgálódások a földbirtok elidegeníthetőségéről és megoszthatóságáról), Bonn 1842. – *98* ([37])

KÖCHLIN – a XIX. sz. derekán wurttembergi gyártulajdonos. – *211*

KRELL, H. – 1848-ban a Testvéri Demokraták társaságában Svájc képviselője. – *318*

KRIEGE, Hermann (1820–1850) – német újságíró, „igazi szocialista", az Igazak Szövetségének tagja; ennek küldötteként 1845-ben New Yorkba utazott; 1846-ban kiadta a „Volkstribun"-t. – *344*

KUHLMANN, Georg (szül. 1812) – német kalandor; prófétaként lépett fel a svájci német kézművesek előtt és az „igazi szocializmust" prédikálta; később kitűnt, hogy az osztrák kormány szolgálatában álló provokátor. – *223 345*

L

LACAVE-LAPLAGNE, Jean-Pierre-Joseph (1795–1849) – francia ügyvéd és politikus, 1837–39 és 1842–47 pénzügyminiszter. – *320 321*

LAFFITTE, Jacques (1767–1844) – francia bankár és politikus, a finánchurzsoázia képviselője. – *177 178* ([97])

LAJOS, I. (1786–1868) – bajor király 1825–1848. – *170 173 174*
– *Gedichte* (Költemények), München [1839] 1842. – *174* ([93])

– *Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig den Ersten von Bayern, den Gründer Walhalla's* (Walhalla hősei. Leírja I. Lajos, Bajorország királya, Walhalla alapítója), München 1842. – *174* (93)

LAJOS, XI. (1423–1483) – francia király 1461–1483. – *312 314*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *177 178 311 314 322 365 366* (217)

LAMARTINE, Alphonse-Marie-Louis de (1790–1869) – francia költő, történész és politikus; a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője; 1848-ban az ideiglenes kormány külügyminisztere és tulajdonképpeni feje; az alkotmányozó nemzetgyűlés és a végrehajtó bizottság tagja; az 1851-es államcsíny után visszavonult a politikától. – *308*

LAMENNAIS (La Mennais), Hugues-Félicité-Robert de (1782–1854) – francia abbé, publicista, a kereszténységszocializmus ideológusa; egyház és állam szétválasztásáért küzdött; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti). – *315*

LANCIZOLLE, Karl Wilhelm von Deleuze de (1796–1871) – német reakciós publicista és jogtörténész. – *98*

– *Über Ursachen, Charakter und Folgen der Julitage etc.* (A júliusi napok okairól, jellegéről és következményeiről stb.), Berlin 1831. – *98* (37)

LAUDERDALE, James Maitland, Earl of (1759–1839) – angol politikus és közgazdász; whig, majd tory; Smith elméletének ellenfele. – *119*

LAW OF LAURISTON, John (1671–1729) – skót közgazdász; 1719–20 a pénzügyek főellenőre Franciaországban; csekély fémfedezetű papírpénzt bocsátott ki a francia államadósságok kifizetésére; 1720-ban vállalkozása összeomlással végződött. – *257* (153)

LECLERC, Théophile (szül. 1771) – a francia forradalomban a „veszettek" egyik vezetője, a konvent tagja. – *217*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. *306–310 311 315 391* (198)

LEHMANN – Marxék és Westphalenék trieri ismerőse. – *384 385*

LELEWEL, Joachim (1786–1861) – lengyel történész és forradalmár, az 1830-as lengyel forradalom résztvevője és az ideiglenes kormány tagja; a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847–48 a brüsszeli Association démocratique vezető tagja. – *366 367 379* (282)

LEO, Heinrich (1799–1878) – német történész és publicista, reakciós, a hegeliánusok ellenfele. – *98*

– *Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates* (Tanulmányok és vázlatok az állam természet-tanához), Halle 1833. – *98* (37)

LESKE, Karl Wilhelm – a XIX. sz. 40–50-es éveiben könyvkereskedő és könyvkiadó Darmstadtban; demokrata. – *222*

LIST, Friedrich (1789–1846) – német közgazdász, védővámos, a német Vámegylet előharcosa. – *189–198 200–202 206–211 213 216 302* (107 116)

– *Das nationale System der politischen Ökonomie. Erster Band. Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein* (A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Első kötet. A nemzetközi kereskedelem, a kereskedelem-politika és a német Vámegylet), Stuttgart és Tübingen 1841. – *189 192–197 201–202 207 209 210–211* (107 109 116 121)

LOUDON, Charles (1801–1844) – angol orvos, szociálpolitikai író, a gyermekmunkabizottság tagja. – *55*

– *Solution du problème de la population et de la subsistance etc.* (A népesség és a létfenntartás problémájának megoldása stb.), Párizs 1842. – *55*

LUBLINER, Ludwik – lengyel ügyvéd, forradalmár, 1848-ban emigráns Brüsszelben. – *379*

LUCAS, T. – demokrata, részt vett az 1847 nov. 29-i londoni gyűlésen. – *366*

LUNEAU, Sebastien (1800–1880) – francia politikus, 1831–48 liberális ellenzéki képviselő. – *321* (215)

LUNTBERG – 1848-ban a Testvéri Demokraták társaságában Skandinávia képviselője. – *318*

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére. – *101*

M

MABLY, Gabriel-Bonnot de (1709–1785) – francia társadalomfilozófus, utópikus kommunista. – *217*

MACCULLOCH (McCulloch), John Ramsay (1789–1864) – angol közgazdász és statisztikus, Ricardo vulgarizálója; Smith és Ricardo egyik kiadója. – *99 193 195 210*

MALLET-DU-PAN, Jacques (1749–1800) – svájci születésű francia publicista, történelmi emlékiratok szerzője, a „Mercure de France" szerkesztője. – *227*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet hirdetője. – *119*

MARR, Wilhelm (1819–1904) – német kispolgári publicista, az „Ifjú Németország" nevű svájci titkos forradalmi szervezet egyik vezetője; a „Blätter der Gegenwart für soziales Leben" szerkesztője. – *218 220 222 352* (130)

MARSHALL, John (1783–1841) – angol közgazdász; gyárfelügyelő. – *66*

– *An Account of the Population in each of six thousand of the Towns and Parishes in England and Wales etc.* (Számadás Anglia és Wales hatezer városának és községének népességéről stb.), London 1831. – *66* (27)

– *A Digest of all the Accounts relating to the Population, Productions etc. of the United Kingdom* (Az Egyesült Királyság népességére, termelvényeire stb. vonatkozó összes számadások kivonata), London 1833. – *66* (27)

MARTENS, Joachim Friedrich – a Kommunisták Szövetségének hamburgi funkcionáriusa. – *363* (187 252 271)

MARX, Henriette (szül. Pressburg) (1787–1863) – Marx anyja. – *384 385 389*

MARX, Henriette (Jettchen) (1820–1845) – Marx húga, 1844-től Theodor Simons felesége. – *384 389* (298)

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *381–398* (282 287 288 290 292 296 304 306 308)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb leánya, 1872-től Charles Longuet felesége. – *381 383 384 386 388–390 391 393 394 396* (107 288)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883). – *288–290 336 366 367 375 376–378 379 383–385 388–390 391 393 396–397*

– *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung* (A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés) [1843 vége–1844 eleje]; „Deutsch-Französische Jahrbücher", I–II. füz., Párizs 1844. (1. köt. 378–391. old.) – *43* (12)

– és Friedrich ENGELS: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten* (A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen) [1844 szept.–nov.], Majna-Frankfurt 1845. (2. köt. 1–210. old.) – *288–290 291* (11 17 126 171)

– *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiá"-jára) [1847 első fele], Párizs–Brüsszel 1847. (4. köt. 59–174. old.) – *358* (260)

– *Discours sur la question du libre échange* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről), elhangzott a brüsszeli Demokrata Társaság 1848 jan. 9-i nyilvános gyűlésén, Brüsszel 1848. (4. köt. 422–435. old.) – *376* (284)

MARX, Karoline (1824–1847) – Marx húga. – *385*

MARX, Laura (1845–1911) – Marx középső leánya; 1868-tól Paul Lafargue felesége. – *396* (306)

MARX, Sophie (1816–1886) – Marx nővére, 1842-től Wilhelm Robert Schmalhausen felesége. – *384 385*

MASANIELLO (Tomaso Aniello) (1620–1647) – nápolyi halász, az 1647-es spanyolellenes nápolyi felkelés vezére. – *309*

McCulloch *lásd* MacCulloch

MELLINET, Antoine-François (1768–1852) – francia származású belga tábornok, az 1830-as belgiumi forradalom egyik katonai vezetője; republikánus, radikális demokrata; a brüsszeli Association démocratique díszelnöke. – *366 367*

MENTEL, Christian Friedrich (szül. 1812) – német szabó, az Igazak Szövetségének tagja; a porosz hatóságok 1846-ban börtönbüntetésre ítélték; 1847-ben szabadult. – *344 345* (244 270)

»*Mercure de France*« (Franciaországi Hírnök), Párizs. – *227* (137)

METTERNICH-WINNEBURG, Klemens Wenzel Lothar, Graf, (1813-tól) Fürst von (1773–1859) – osztrák államférfi és diplomata; 1809–21 külügyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szövetség egyik megszervezője. – *159 365 371* (85)

MICHELOT (Juin d'Allas) – francia demokrata, londoni emigráns, a londoni francia Demokrata Társaság vezetője, a párizsi „Réforme" tudósítója, a Testvéri Demokraták társaságának tagja. – *318 365*

MIEROSLAWSKI, Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész; részt vett az 1830–31-es és az 1846-os lengyel felkelésekben; az 1848-as poseni felkelés katonai vezetője, később a szicíliai felkelés vezetője; 1849-ben a badeni–pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka. – *368 369* (277)

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *159 167 169 171 172 176*

MILL, James (1773–1836) – angol történész, filozófus és közgazdász; Ricardo követője. – *3 4 19 20 32 39 96 99 102 120 121 128 129 195 210* (4)

– *Éléments d'économie politique* (A politikai gazdaságtan elemei), ford. J.-R. Parisot, Párizs 1823. – *4–19 29–32 36–40* (3 54 55 62)

MILTON, John (1608–1674) – angol író. – *313*

MIRABEAU, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, comte de (1749–1791) – francia író és politikus, a forradalomban a nagyburzsoázia és a polgárosult nemesség képviselője. – *194*

MOLE, Louis-Mathieu, comte de (1781–1855) – francia politikus, konzervatív monarchista; 1836–39 miniszterelnök; 1848–51 a „rendpárt" egyik vezetője. – *319*

MOLL, Joseph (1812–1849) – német órás, az Igazak Szövetségének és a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848-ban a Kölni Munkásegylet elnöke; elesett a badeni felkelésben. – *318 341 343 362 363 369* (234 237)

MORELLET, André (1727–1819) – francia abbé, filozófus, enciklopedista. – *227*
– *Prospectus d'un nouveau dictionnaire du commerce* (Egy új kereskedelmi szótár ismertetője), Párizs 1769. – *227*

MORELLY (XVIII. sz.) – francia társadalomfilozófus, utópikus kommunista. – *217*

MÖSER, Justus (1720–1794) – német politikai író és történész; reakciós. – *98*
– *Patriotische Phantasien* (Hazafias fantáziák), Berlin 1775–78; IV. kiad., Berlin 1830. – *98* (37)

N

NAPÓLEON, I. (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *193 194 212 213 227 308 368 369 371* (84 110 139 141 152 200)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *315 321 323* (208)

NAUWERCK (Nauwerk), Karl Ludwig Theodor (1810–1891) – német filológus, publicista és politikus; a „szabadok" köréhez tartozott; 1844-ben eltávolították a berlini egyetemről, ahol addig tanított; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; 1849-ben Svájcba emigrált. – *167*

»*The Northern Star*« (Észak Csillaga), Leeds–London. – *164 165 316 366 369* (82 87 105 209 210 217 221)

O

OBORSKI, Ludwik (Louis) (1787–1873) – lengyel forradalmár, londoni emigráns, a Testvéri Demokraták társaságának tagja; 1848-ban vezető szerepe volt a poseni felkelésben. – *318 368*

ORLEANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830–1848. – *178*

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utópikus szocialista. – *107 217 224 243 305* (46)

Ö

»*Österreichischer Beobachter*« (Osztrák Figyelő), Bécs. – *369* (278)

P

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus; eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *322 365*

PECCHIO, Giuseppe (1785–1835) – olasz író, történész és közgazdász. – *193*
– *Histoire de l'économie politique en Italie ou Abrégé critique des économistes italiens; précédée d'une introduction* (A politikai gazdaságtan története Itáliában vagy rövid összefoglaló az olasz közgazdászokról; bevezetővel); olaszból franciára ford. L. Gallois, Párizs 1830. – *193*

PECQUEUR, Charles-Constantin (1801–1887) – francia közgazdász, utópista szocialista. – *55 66*
– *Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés* (A társadalmi és politikai gazdaságtan új elmélete, vagy tanulmányok a társadalmak megszervezéséről), Párizs 1842. – *55 66–67*

PELISSE – 1844-ben a francia hadsereg főtörzsőrmestere Algériában. – *179*

PETERSEN, Nils Lorenzo (1814–1894) – a 40-es években weitlingiánus, utóbb a Kommunisták Szövetségének tagja. – *360 363*

PETIT – adószedő a franciaországi Corbeilben. – *320 321*
– *Réponse de M. Petit, ex-receveur des finances à Corbeil, aux calomnies répandues a l'occasion de son procès en séparation* (Petit úr, volt corbeili adószedő válasza a válóperével kapcsolatban terjesztett rágalmakra), Párizs 1847. – *320* (214)

PETITGAND – 1844-ben a francia hadsereg hadnagya Algériában. – *179*

PEUCHET, Jacques (1758–1830) – francia jogász, közgazdász és közigazgatási író; royalista; a restauráció idején rendőrségi főlevéltáros. – *224 227 241*
– *Dictionnaire universel de la géographie commerçante* (A kereskedelmi földrajz egyetemes szótára), I–V. köt., Párizs 1799–1800. – *227* (138)
– *Statistique élémentaire de la France* (Franciaország vázlatos statisztikája), Párizs 1805. – *227* (140)
– *Mémoires tirés des archives de la police de Paris* (Emlékiratok a párizsi rendőrségi levéltár alapján), I–IV. köt., Párizs 1838. – *224 227–242* (135)

»*La Phalange. Revue de la science sociale*« (A Falanx. Társadalomtudományi Szemle), Párizs. – *244 245 284* (142 146 157 165)

PICARD, Albert – belga jogász, ügyvéd a brüsszeli fellebbviteli bíróságon; 1847-ben a brüsszeli Association démocratique titkára. – *366*

PINDAROSZ (i. e. kb. 522–kb. 442) – görög lírikus, dicsőítő ódák költője. – *208*

POHSE, Karl – 1847–48 a Testvéri Demokraták társaságában Oroszország képviselője. – *318*

»*Le Point du jour*« (A Pirkadat), Párizs. – *294* (184)

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *322* (220)

»*Le Producteur*« (A Termelő), Párizs. – *217* (125)

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus egyik megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *52 91 92 104 122 124 125 217 285 358 359*
– *Qu'est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement etc.* (Mi a tulajdon? avagy vizsgálódások a jog és a kormányzat elvéről stb.), Párizs 1840–41. – *52 104 342* (23 42)
– *Système de contradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere vagy a nyomorúság filozófiája), Párizs 1846. – *342* (241)
– *Philosophie der Staatsökonomie oder Notwendigkeit des Elends* (Az államgazdaság filozófiája vagy a nyomorúság szükségessége), németre átdolg. Karl Grün, Darmstadt 1847. – *342* (241)

PÜTTMANN, Hermann (1811–1894) – német radikális költő, újságíró és könyvkiadó, a „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform" szerkesztője; a 40-es években „igazi szocialista"; a forradalom leverése után kivándorolt Ausztráliába. – *222 223* (133 142)

Q

QUESNAY, François (1694–1774) – francia orvos és közgazdász, a fiziokratizmus megalapítója. – *102 377*

R

RAUSCHENPLATT, Johann Ernst Hermann von (1807–1868) – német emigráns Svájcban, az „Ifjú Németország" nevű titkos szervezet tagja. – *218*

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *311 315 322 323 369 392* (194 197 198 209 213 221 272)
– 1848 jan. 2–3. – *322*
– 1848 jan. 7. – *320 321* (215)

»*Révolutions de France et de Brabant*« (Franciaország és Brabant forradalmai), Párizs. – *98* (36)

»*Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform*« (Rajnai évkönyvek a társadalmi reform előmozdítására), Darmstadt–Bellevue. – *222 223* (133)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság, politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *182* (102 103)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *3 19 39 67–68 96 99 102 119 120 129 195–196 210 211 213 377* (4)
– *Des principes de l'économie politique et de l'impôt* (A politikai gazdaság és az adózás alapelveiről), ford. F.-S. Constancio, J.-B. Say jegyzeteivel, Párizs 1819; II. kiad., Párizs 1835. – *67–68 195–196 210–211* (28 114)

RICHELIEU, Armand-Jean-du Plessis, duc de (1585–1642) – francia politikus, bíboros; 1624–42 XIII. Lajos főminisztere; a Francia Akadémia alapítója. – *312*

ROCHOLL, Karl Wilhelm (1806–1876) – trieri lelkész, Theodor Simons nagybátyja. – *389*

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője; később kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1849–61 emigráns Angliában. – *220*

ROUSSEAU, Jean-Jacques (1712–1778) – francia író, felvilágosító, a polgári demokratikus forradalom egyik szellemi előkészítője; az enciklopédisták kispolgári plebejus szárnyának ideológiai vezetője. – *229 294 313* (44)

ROUX, Jacques (1752–1794) – francia forradalmár, eredetileg pap; a „veszettek" vezetője. – *217* (123)

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt kiadta a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t; kispolgári demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *390 398* (12 303 311)

RUSSELL, John, Lord, Vicount Amberley (1792–1878) – angol államférfi, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1854–55 a Titkos Tanács elnöke, 1855-ben Anglia képviselője a bécsi konferencián. – *169 324*

S

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utópikus szocialista. – *99 104 217 243 305*
– *Catéchisme des industriels* (Az iparűzők katekizmusa), Párizs 1824. – *104*

SANCHEZ, Thomas (1550–1610) – spanyol jezsuita teológus, értekezést írt a házasságról. – *265* (159)

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *369* (84)

SAY, Jean-Baptiste (1767–1832) – francia vulgáris közgazdász. – *3 6 57 61 70 72–73 74 96 102 119 128 129 130 193 194 197* (113)
– *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses* (Értekezés a politikai gazdaságtanról, vagy egyszerű ismertetése annak, hogyan keletkezik, oszlik el és fogyasztódik el a gazdagság) (1803), III. kiad., Párizs 1817. – *57 61 70 72–73 128 193 194* (24 31 60)
– *Cours complet d'économie politique pratique etc.; publié par Ch. Comte etc.* (Teljes gyakorlati politikai gazdaságtani tanfolyam stb.; kiadta Ch. Comte stb.), Párizs 1833. – *194*

SAY, Louis-Auguste de Nantes (1774–1840) – francia gyáros és közgazdász, J.-B. Say fivére. – *194 195 213*
– *Études sur la richesse des nations et réfutation des principales erreurs en économie politique* (Tanulmány a nemzetek gazdagságáról és a politikai gazdaságtanban előforduló főbb hibák cáfolata), Párizs 1836. – *195*

SCHABELITZ, Jakob (Jacques) (1827–1899) – svájci könyvkiadó és könyvkereskedő, polgári radikális; 1845–48 Londonban élt, a Testvéri Demokraták társaságának tagja; a 40-es évek végén és az 50-es évek elején kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *318*

SCHAPPER, Karl (1812–1870) – német forradalmár, az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora; 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője, majd újra csatlakozott Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *301 318 340 350 352 362 363 365 366 369* (190 234 237 249 252 271)

Schill *lásd* Schapper, Karl

SCHLEICHER, Robert (megh. 1846) – trieri orvos, a „Trier'sche Zeitung" munkatársa. – *383 385 394 398*

Das Schlussprotokoll der Wiener Konferenz *lásd* Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation

SCHMIDT, Simon – német bőripari munkás, az Igazak Szövetségének egyik szervezője; weitlingiánus. – *223*

SCHULZ (Schulz-Bodmer), Wilhelm (1797–1860) – német publicista, radikális demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban; a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal). – *52 65 70*
– *Die Bewegung der Produktion. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft* (A termelés mozgása. Történelmi-

statisztikai értekezés az állam és a társadalom egy új tudományának alapvetéséhez), Zurich–Winterthur 1842. – *52–55 65–66 69–70*

SERRA, Antonio (XVII. sz. első negyede) – olasz kozgazdász, az első merkantilistak egyike. – *193*

– *Breve trattato delle cause che possono far abbondare gli regni d'oro e d'argento dove non sono miniere* (Rovid értekezés az okokról, amelyek folytán a bányákkal nem rendelkező királyságok is bővelkedhetnek aranyban és ezustben) (1613); „Scrittori classici italiani di economia politica" (Klasszikus olasz politikai gazdaságtani írók), Regi rész, I kot., Custodi kiad., Milánó 1803 – *193* (109)

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1671–1713) – angol erkolcsfilozófus és politikus, felvilágosító; whig. – *313*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíro és koltó – *132 133*

– *Macbeth* – *396*

– *The Merchant of Venice* (A velencei kalmár). – *22* (7)

– *Timon of Athens* (Athéni Timon). – *132* (64)

SIDNEY (Sydney), Algernon (1622–1683) – angol politikus, az I. Károly halálos ítéletét megszavazó Legfelsőbb Bíróság tagja. – *313*

SIGNARD, Nicolas Frédéric (1803–1889) – francia orvos és politikus, demokrata, 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyulés tagja. – *311*

SIMONS, Arnold Theodor Wilhelm Albert (1813–1863) – német építész, Marx sógora – *389* (298)

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia kozgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *68 98 195 196 197*

– *Nouveaux principes d'économie politique etc.* (A politikai gazdaságtan új alapelvei stb.) (1819), II. kiad., Párizs 1827. – *68 196–197* (28)

– *Études sur l'économie politique* (Tanulmányok a politikai gazdaságtanrol), Brusszel 1837–38. – *197*

SKARBEK (Skarbeck), Fryderyk (Frédéric), gróf (1792–1866) – lengyel–francia történész és társadalomtudományos író. – *39 128 129 130*

– *Théorie des richesses sociales* (A társadalmi gazdagság elmélete), II. kiad., Párizs 1839. – *128* (61)

SKELTON, John – a 40-es években a chartisták egyik vezetője. – *324*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus kozgazdász, filozofus. – *3 25 46 49 57–65 68–77 96 97 101 102 126 128 129 191 192 195 197 198 201 210 214 216* (25 115)

– *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations* (Vizsgálódások a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól), ford. és jegyz. G. Garnier, Párizs 1802. – *25 46 47 49 57–65 68–78 126–129* (9 11 19 20 21 22 30 32 59)

STAËL–HOLSTEIN, Germaine de, baronne (Madame de Stael) (1766–1817) – francia írónó, Jacques Necker bankár és politikus leánya; kapcsolatban állt Goethével, Schillerrel és a Schlegel fivérekkel. – *228*

STALLWOOD – a 40-es években a chartisták egyik vezetője Londonban. – *364 367*

STANDAU, Julius – német tanító; a 30–40-es években részt vett a németországi demokratikus mozgalomban; a svájci (bieli) ún. Fegyveres Egylet egyik szervezője, az „Ifjú Németország" nevu titkos társaság egyik vezetője, a forradalom leverése után az Egyesult Államokba emigrált. – *218*

Statut des Bundes der Kommunisten, den 9-ten Juni 1847 (A Kommunisták Szovetségének szervezeti szabályzata, 1847 jún. 9.); „Grundungsdokumente des Bundes der Kommu-

nisten (Juni bis September 1847)" (A Kommunisták Szövetségének alapító okmányai (1847 június–szeptember)), Hamburg 1969. – *341 345 346 351 352 354 355 258 361* (187 233 236 267 269)

STEIN, Lorenz von (1815–1890) – német filozófus, közgazdász és államjogász; 1846-tól professzor Kielben, később Bécsben; a porosz kormány titkos ügynöke. – *243 285* – *Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte* (A mai Franciaország szocializmusa és kommunizmusa. Kortörténeti adalék), Lipcse 1842. – *243 285* (144)

STEINMANN, Friedrich Arnold (1801–1875) – német publicista és irodalmár. – *169* – (Névtelenül:) *Karikaturen und Silhouetten des neunzehnten Jahrhunderts etc.* (A tizenkilencedik század torzképei és árnyképei stb.), Koesfeld 1843. – *169* (90)

STEWART, Dugald (1753–1828) – skót filozófus és közgazdász, A. Smith vulgarizálója. – *192*

STIRNER, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806–1856) – német idealista filozófus, a kispolgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *293 294 398* (172 179) – *Der Einzige und sein Eigentum* (Az egyetlen és a tulajdona), Lipcse 1845. – *293 294 295* (180 185)

STRAUSS, David Friedrich (1808–1874) – német filozófus és publicista, ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. – *135 169* – *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* (Jézus élete, kritikailag feldolgozva), Tübingen 1835–36. – *135 169* (66 91)

»*The Sun*« (A Nap), London. – *321* (105 219)

T

TALLEYRAND-PERIGORD, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus és diplomata, pap; 1788–90 autuni püspök, 1797–99, 1799–1807, 1814–15 külügyminiszter; 1814–15 Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson, 1830–34 londoni nagykövet. – *293 294* (181)

TEDESCO, Victor André (1821–1897) – belga ügyvéd, forradalmi demokrata és szocialista; a brüsszeli Demokrata Társaság egyik alapítója; szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *368*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia történész és politikus, orléanista; több ízben miniszter és miniszterelnök; 1848-ban az alkotmányozó, 1849–51-ben a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *319* (208 218)

»*The Times*« (Az Idők), London. – *178 369* (98)

TRESKOW, A.
– (A. v. T.:) *Der bergmännische Distrikt zwischen Birmingham und Wolverhampton etc.* (A Birmingham és Wolverhampton közötti bányászkerület stb.); „Deutsche Vierteljahrsschrift", 1838, 3. füz. – *69–70* (29)

»*Trier'sche Zeitung*« (Trieri Újság). – *385* (293)

U

URE, Andrew (1778–1857) – angol kémikus, vulgáris közgazdász, szabadkereskedő. – *208*
– *Philosophie des manufactures, ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie etc.* (A manufaktúrák filozófiája, vagy a pamut, gyapjú, lenvászon és selyem gyártásának ipari gazdaságossága stb.), a szerző által átnézett fordítás, Párizs 1836. – *208–209*

V

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis.* – *249 264* (149 158)

VILLEGARDELLE, François (1810–1856) – francia publicista, Fourier követője, majd utópikus kommunista; Morelly újrakiadója. – *107*

VILMOS, I. (1781–1864) – württembergi király 1816–1864. – *211*

VINCKE, Friedrich Ludwig Wilhelm Philipp, Freiherr von (1774–1844) – porosz politikus és közgazdász; Vesztfália főprezidense. – *98*
– *Bericht an den Herrn Minister des Innern Exzellenz über die Zerstückelung der Bauernhöfe und die Zersplitterung der Grundstücke in der Provinz Westphalen* (Jelentés a belügyminiszter úr őexcellenciájának a parasztgazdaságok feldarabolódásáról és a földbirtokok szétforgácsolódásáról Vesztfália tartományban), Münster 1824. – *98* (37)

»*Der Volkstribun*« (A Néptribun), New York. – *344* (245)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész; felvilágosító, deista filozófus. – *192 250 313*
– *Zaïre.* – *250* (150)

W

WALLACE, William (kb. 1276–1305) – skót szabadsághős, az angol uralom ellen küzdő skóciai nemzeti felkelés vezére. – *178* (99)

WALLAU, Karl (1823–1877) – német szedő, emigráns Brüsszelben; 1848-ban a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; a mainzi Munkás Művelődési Egylet elnöke; később nyomdatulajdonos, majd Mainz főpolgármestere. – *379*

»*Der Wanderer*« (A Vándor), Bécs. – *359*

»*The Weekly Dispatch*« (A Heti Értesítő), London. – *177* (97)
– 1844 jún. 1. (vagy jún. 8.) – *177–178*

WEERTH, Georg Ludwig (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels barátja. – *366*

WEILL, Alexandre (1811–1899) – német újságíró, polgári demokrata; a 40-es években emigráns Franciaországban. – *392*

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó, az első német munkásíró, az utópikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. – *44 222 244 245 305 342 343 355 357 359 397* (134 259 309)

– *Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte* (Az emberiség, amilyen és amilyennek lennie kellene), h. n. 1838. – *44* (14)
– *Garantien der Harmonie und Freiheit* (A harmónia és szabadság garanciái), Vevey 1842. – *44 342* (14 240)
– *Das Evangelium eines armen Sünders* (Egy szegény bűnös evangéliuma), Bern 1845. – *359* (262)

WELCKER, Karl Theodor (1790–1869) – német jogász és publicista, liberális; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *169* (85)
– *lásd még* Wichtige Urkunden für den Rechtszustand etc.

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, tory politikus; 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter. – *327*

WEST, John – a 40-es években a macclesfieldi chartisták egyik vezetője. – *324*

WESTPHALEN, Edgar von (1819–1890) – Jenny Marx fivére, Marx iskolatársa; 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; 1847–65 az Egyesült Államokban élt. – *384 385 386 390 391 393–395* (289)

WESTPHALEN, Karoline von (szül. Heubel) (1780–1856) – Jenny Marx anyja. – *383–386 391 393 394 396* (289)

WESTPHALEN, Ludwig von (1770–1842) – Jenny Marx apja, trieri titkos tanácsos. – *383*

»*Das Westphälische Dampfboot*« (A Vesztfáliai Gőzhajó), Bielefeld–Paderborn. – *288–290* (173)
– 1845 májusi szám, 206. skk. old. – *288–290*

WETTENDORF – trieri család, Westphalenék ismerősei. – *383* (289)

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben az Egyesült Államokba emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagandistája az Egyesült Államokban. – *394*

Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation (Fontos okmányok a német nemzet jogállapotára vonatkozólag); „Das Schlussprotokoll der Wiener Konferenz vom 12. Juni 1834" (Az 1834 június 12-i bécsi konferencia záró jegyzőkönyve), kiadta K. Th. Welcker, Mannheim 1844; „Vorwärts!", 1844. jan. 24. – *163* (85)

»*Wigand's Vierteljahrsschrift*« (Wigand negyedévi folyóirata), Lipcse. – *288–289* (172)
– III. köt., 130., 138. skk. old. – *288–290*

WILSON, Isaac – angol munkás, a 40-es években chartista. – *369*

WOLFF, Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; Marx és Engels barátja; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *301 340 347 350 352 354* (190 234 249 282)

WORBSNÉ – Jenny Marx trieri ismerőse. – *394*

Z

Die Zentralbehörde an den Bund in Hamburg, den 24-ten Juni 1847. (A központi vezetőség a Szövetséghez Hamburgban, 1847 jún. 24.); „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)" (A Kommunisták Szövetségének alapító okmányai (1847 június–szeptember)), Hamburg 1969. – *353 354*

Die Zentralbehörde an den Bund, den 14-ten September 1847 (A központi vezetőség a Szövetséghez, 1847 szept. 14.); „Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)" (A Kommunisták Szövetségének alapító okmányai (1847 június-szeptember)), Hamburg 1969, – *355*

ZWANZIGER – sziléziai német gyáros. – *184*

Irodalmi, bibliai és mitológiai nevek mutatója

DIÁNA – a római mitológiában az erdők és a vadászat, a fény és a szülés szűz istennője. – *132*

DON QUIJOTE (Quixote, Quichotte) de la Mancha – „a búsképű lovag", Cervantes regényének hőse. – *98*

HARLEKIN (Arlecchino, Arlequin) – az olasz commedia dell' arte egyik bohócalakja. – *289*

Iskariót *lásd* Júdás Iskariót

JÚDÁS ISKARIÓT – a Biblia szerint az apostolok egyike, aki Jézust 30 ezüstpénzért elárulta, és csókjával felfedte az üldözők előtt. – *271 272*

KRONOSZ – a görög mitológia egyik titánja, aki Rheától született gyermekeit sorra elnyelte. – *53*

MARS – a római mitológiában a háború istene, a mezők és a tavasz védelmezője. – *132*

MINÓTAUROSZ – a görög mondákban Minósz király feleségének, Pasziphaénak és egy bikának félig ember, félig bika alakú szörnyfia. – *256*

MOLOCH – asszír, föníciai és kánaánita istenség, tiszteletére emberáldozatokat hoztak. – *190*

SZENT PÁL – keresztény szent, az apostolok egyike. – *372*

Tartalom

Előszó a negyvenkettedik kötethez V

Karl Marx. 1844 január – augusztus

Engels: „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" 3
Kivonatok James Mill „A politikai gazdaságtan elemei" című könyvéből 4
I. A termelésről 4
II. Az elosztásról 4
III. A cseréről 13
IV. A fogyasztásról 30
Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből 41
Előszó 43
Első kézirat. Munkabér 46
A tőke profitja 57
Földjáradék 70
Az elidegenült munka 82
Második kézirat. A magántulajdon viszonya 95
Harmadik kézirat. Magántulajdon és munka 101
Magántulajdon és kommunizmus 104
Szükséglet, termelés és munkamegosztás 116
Pénz 131
A hegeli dialektika és egyáltalában a hegeli filozófia kritikája 135
Illusztrációk IV. Frigyes Vilmos legújabb stilisztikai kabinetgyakorlatához 156

Friedrich Engels. 1844 január – augusztus

A sajtó és a német despoták 163
A „Northern Star" szerkesztőségéhez 164
A poroszországi helyzet 167
Németországból 169

Egy áruló sorsa 171
Zavargások a sör miatt 173
Néhány adalék a poroszországi papságról 175
Hírek Szentpétervárról 176
Franciaországból 177
Polgárháború Valais-ban 180
Hírek Poroszországból – Zavargások Sziléziában 182
További részletek a sziléziai zavargásokról 184

Karl Marx és Friedrich Engels. 1845–1848 február

Karl Marx: Friedrich List „Das nationale System der politischen Ökonomie" című könyvéről 189

I. Általános jellemzés 189
II. A termelőerők elmélete és a csereértékek elmélete 201
III. A III. fejezet töredékei. Földjáradék 210
IV. List úr és Ferrier 213

Karl Marx: „A legkiválóbb külföldi szocialista írók könyvtárá"-nak tervezete 217
Friedrich Engels: Az „Ifjú Németország" Svájcban 218
Friedrich Engels: Kommunisták üldözése és kiutasítása 222
Karl Marx: Peuchet az öngyilkosságról 224
Friedrich Engels: Fourier töredékes munkája a kereskedelemről 243

I. 245
II. A forgalomra vonatkozó közgazdasági alapelvek hamis volta 252
III. A vagyonbukás hierarchiája 258
IV. A vagyonbukottak emelkedő szárnya 261
V. Középpont – Grandiózus változatok 266
VI. Leszálló szárny – Szennyes változatok 276
VII. Következtetés 282

Karl Marx és Friedrich Engels: Válasz B. Bauer ellenkritikájára 288
Karl Marx és Friedrich Engels: Töredékek a „Német ideológia" kéziratából 291
Friedrich Engels: A kommunista hitvallás tervezete 296
Karl Marx: Védővámosok 302

Karl Marx: Kereslet 303
Karl Marx: A „Kommunista Párt kiáltványa" III. fejezetének tervvázlata 305
Friedrich Engels: Reform-bankett Lille-ben — Ledru-Rollin úr beszéde 306
Friedrich Engels: A franciaországi reformmozgalom — A dijoni bankett 311
Friedrich Engels: Chartista mozgalom 316
Karl Marx: A franciaországi állapotok 319
Friedrich Engels: Franciaország — Rendkívüli leleplezések — Abd el-Kader — Guizot külpolitikája 320
Friedrich Engels: Chartista mozgalom 324

Mellékletek

A. Sajtóközlemények, dokumentumok

A „Gesellschaftsspiegel "olvasóihoz és munkatársaihoz 333
Marx nyilatkozata a brüsszeli rendőrségnek 336
A Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzata 337
Körlevél a Kommunisták Szövetsége Londonban 1847 június 2-a és 9-e között megtartott első kongresszusáról 341
A központi vezetőség levele a hamburgi csoporthoz 351
A központi vezetőség első negyedévi jelentése, 1847 szeptember 14. 353
A lengyel forradalom — Fontos nyilvános gyűlés 364
Jegyzőkönyvi kivonat Engels 1847 november 30-i beszédéből 370
Jegyzőkönyvi kivonat Marx 1847 november 30-i beszédéből 372
Jegyzőkönyvi kivonat Engels 1847 december 7-i beszédéből 374
Beszámoló Marxnak a brüsszeli Német Munkástársaság szilveszterestéjén, 1847 december 31-én mondott beszédéről 375
Beszámoló Marx 1848 január 9-i beszédéről 376
Tudósítás az 1846-os krakkói felkelés évfordulóján rendezett brüsszeli ünnepségről 379

B. Jenny Marx levelei Marxhoz

1. Jenny Marx Marxhoz Párizsba. 1844 június 21. körül 383
2. Jenny Marx Marxhoz Párizsba. 1844 augusztus 4. és 7. között 387
3. Jenny Marx Marxhoz Párizsba. 1844 augusztus 11. és 18. között 388
4. Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe. 1845 február 10 391
5. Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe. 1845 augusztus 24. után 393
6. Jenny Marx Marxhoz Brüsszelbe. 1846 március 24. 396

Függelék

Jegyzetek 401
Mutató 433
Irodalmi, bibliai és mitológiai nevek mutatója 456

Képmellékletek

A „Gazdasági-filozófiai kéziratok" előszavának első oldala Marx kézírásában 44/45
A „Northern Star" 1844 május 4-i számának szerkesztőségi cikke Engelsnek a szerkesztőséghez írt levelével 165
A „Gesellschaftsspiegel" c. folyóirat 1846 januári számának borítólapja 225
„A kommunista hitvallás tervezeté"-nek első oldala Engels kézírásában 296/297
Részlet Marx „Védővámosok" c. kéziratából 302/303
„A Kommunista Párt kiáltványa" III. fejezetének tervvázlata ... 304/305

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS–LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

81/641 Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató